

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

MÜASİR DÖVRDƏ İNSAN HÜQUQLARININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANSIN
MATERİALLARI**

BAKI - 27 dekabr 2022-ci il

**MÜASİR DÖVRDƏ
İNSAN HÜQUQLARININ
AKTUAL PROBLEMLƏRİ
BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANS**

Təşkilat komitəsi

MƏSUL

REDAKTORLAR:

Canpolad Daanov (Sədr) - Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru

Vüqar Mansurov - Polis Akademiyası rəisinin birinci müavini, polis polkovniki

ÜZVLƏR:

Hikmət Eyvazov - Elmi tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin rəisi, polis polkovniki

Ceyhun Süleymanov - Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi kafedrasının rəisi, polis polkovniki

Nəbi Əsgərov - Mülki hüquq kafedrasının rəisi, polis polkovniki

Rafiq Nəcəfquliyev - DİO-nun inzibati fəaliyyəti kafedrasının rəisi, polis polkovniki

Zaur Bağirov - Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi kafedrasının baş müəllimi, polis polkovniki

Rəşad Məmmədov - Kursant Elmi Cəmiyyətinin rəhbəri, polis polkovniki

KORREKTOR:

Aynur Səfərli - Dil hazırlığı kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı

“Müasir dövrdə insan hüquqlarının aktual problemləri”. Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. 27 dekabr 2022-ci il, Polis Akademiyası. “Bakı” nəşriyyatı, 2022, 482 səh.

27 dekabr 2022-ci il
Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasında Ümumdünya insan hüquqları
Bəyannaməsinin 74 illiyinə həsr olunmuş “Müasir dövrdə insan
hüquqlarının aktual problemləri” mövzusunda
Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir.

Konfransda Rusiya Federasiyasının, Türkiyə, Belarus və Qazaxıstan respublikalarının tanınmış hüquqşünas alimləri və bu sahədə çalışan mütəxəssisləri, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) və Aparatı, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyası, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Mediasiya Şurası, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğun Elm-Tədris Mərkəzi, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Milli Aviasiya Akademiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Azərbaycan Məhkəmə Hakimləri Assosiasiyaları İttifaqı, Azərbaycan Respublikası DİN-in Baş Təşkilat - İnspeksiya İdarəsi, Azərbaycan Respublikası DİN-in İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Baş İdarəsi, “Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu” publik hüquqi şəxs, Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin və Polis Akademiyasının nümayəndələri iştirak edirdilər.

Konfransda aşağıdakı istiqamətlər üzrə müzakirələr aparılmışdır:

- İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının konstitusiyaya sistemi;
- İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatında Konstitusiyaya Məhkəməsinin rolu;
- İnsan hüquqlarının Beynəlxalq hüquqi tənziimi;
- İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsmanın) statusu;
- İnsan hüquqları və Polis;
- İqtisadi insan və vətəndaş hüquqları kontekstində mülkiyyət hüquqlarının aktual problemləri;
- Vətəndaşların mənzil, sağlamlığın qorunması və tibbi yardım hüquqlarına riayət edilməsində aktual problemlər;

- İnzibati hüquqi-tənzimləmə mexanizmi: nəzəriyyə və təcrübənin aktual problemləri;
- İnzibati hüquqda yeni konsepsiyalar və publik hakimiyyət orqanlarının inzibati-hüquqi statusu;
- Dövlət qulluğu, onun təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi təcrübəsinin inkişafı;
- İdarəetmənin hüquqi aktları və inzibati-hüquqi rejimlər – icra hakimiyyəti subyektlərinin fəaliyyət modeli kimi;
- İnzibati hüquqda sahəvi dövlət idarəetməsi və onun inkişaf istiqamətləri;
- İnzibati xətlər qanunvericiliyinin tətbiqi təcrübəsi, maddi və prosessual hüquq münasibətləri;
- Daxili işlər və digər dövlət orqanlarının inzibati yurisdiksiya fəaliyyətində inzibati məsuliyyətin tətbiqi;
- İnzibati-prosessual hüquq ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər: nəzəri və təcrübi baxış;
- İnzibati prosessual fəaliyyətdə mübahisələr və məhkəmə icraatı;
- İnzibati iddialar və müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi dövlətin ali məqsədidir. Azərbaycanda insan hüquqlarının qorunması, insan azadlıqlarının təmin edilməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Heydər Əliyev
Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri

Bu gün Azərbaycan polisi öz vəzifə borcunu layiqincə icra edir. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafında, ictimai asayişin, insan hüquqlarının qorunmasında, sabitliyin saxlanılmasında çox önəmli rol oynayır.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Canpolad Daanov

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis
Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru*

İNSAN HÜQUQLARININ TƏMİNATI DÖVLƏTİN ALI MƏQSƏDİDİR

Müasir dövrdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasına, aparıldığı islahatların səmərəliliyinə görə dünyada öncül mövqə tutması hər bir vətəndaşın qürur və iftixar mənbəyidir. 30 il əvvəlki Azərbaycanla – böhranlar məngənəsində, parçalanma təhlükəsi ilə yaşayan dövlətlə bugünkü qüdrətli, tərəqqi edən Azərbaycanın müqayisəsi ötən müddət ərzində görülən böyük fəaliyyətin miqyasını tam əks etdirir. Bütün bu uğurların səbəbkarı və müəllifi Ulu öndər Heydər Əliyevin seçdiyi strateji hədəflərdir. Ulu öndər böyük uzaqgörənliklə bildirdi ki, hər bir müvəffəqiyyətin yolu məhz ictimai sabitlikdən keçir. İctimai sabitlik olmayan yerdə insan hüquqlarının təminatından söhbət gedə bilməz. Bu baxımdan Ulu öndər fəaliyyətinin ilk günündən respublikada kriminogen durumun nəzarətə götürülməsi və ictimai asayişin təminatı yönümündə əsaslı dönüş yaratdı.

Ulu öndərin 1994-cü ildə imzaladığı «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» tarixi fərmanla ölkədəki mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin başlanğıcı qoyuldu. Ölkədə sabitlik bərqərar edildi, cinayətkarlığın artan dinamikasının qarşısı alındı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatı üçün münbit zəmin yaradıldı. Əsas məqsəd isə DİO-nun fəaliyyətində insan hüquqlarının aliliyi prinsipini bərqərar etmək idi.

Dövlət həyatının bütün sahələrində o cümlədən, polis fəaliyyətində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Konstitusiyamızda insan hüquqlarının və hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir (maddə 12, I hissə). Konstitusiyanın «Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları» adlanan 48 maddədən (24-71 maddə) ibarət III fəslinin mətni insana, insan ləyaqətinə, insan hüquqlarına hörmət ruhunda yazılmışdır.

Konstitusiyamızda əsas insan hüquqları və azadlıqları təsbit olunmaqla yanaşı, onların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan təminatlar da göstərilmişdir (maddə 71). Müəyyən olunmuşdur ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra bilməz. Həmin maddənin III hissəsinə

görə yalnız müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Bu zaman həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilməlidir. Konstitusiyada insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanının üzərinə mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının üstünlüyünü və ölkə ərazisində birbaşa qüvvəsini elan etməklə və bunların təmin olunmasını Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi olduğunu bəyan etməklə, qüvvədə olan Konstitusiya müəyyən edir ki, məhz dövlət hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir və bu müdafiənin məhkəmə orqanlarında həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

İnsan hüquqlarının Konstitusiya təsbitinin əsasında duran mühüm prinsiplərdən biri də Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə əks olunmuş hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipidir. Belə ki, fəaliyyətdə bərabərlik hüququnu təmin etmədən insanın bütün digər hüquq və azadlıqlarının real qorunmasına nail olmaq mümkün deyildir. Buna görə də 25-ci maddənin III hissəsində birmənalı şəkildə təsbit edilmişdir ki, «dövlət irqindən, miliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir». Həmin maddədə «İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır».

İnsan hüquq və azadlıqlarının real təmin edilməsi üçün həlledici şərtlərdən biri də insanlara öz hüquqlarını müdafiə etmək və pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək imkanının verilməsidir. Hüquqi dövlətin bu mühüm tələbi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddənin I hissəsində deyilir: «Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüquq vardır».

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sisteminin bu qaydada qısa analizi göstərir ki, Əsas Qanunun bu hissəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində

dünya birliklərinin irəli sürdüyü tələblərə tam uyğundur və hansı ki, hər bir demokratik hüquqi dövlətin Konstitusiyasında əks olunmalıdır.

Dövlətimizin əsas Qanununda insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının üzərinə mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur (maddə 71). Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında geniş formada təsbit olunan bu hüquq və azadlıqların etibarlı mühafizəsi icra hakimiyyəti sisteminə mənsub olan polis də fəaliyyətinin əsas prinsiplərini təşkil edir.

Məhz yuxarıda göstərilən prinsiplər əsasında daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən «Polis haqqında», «Əməliyyat axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunlar qəbul olunmuşdur.

«Polis haqqında» Qanunun ilkin müddəalarında insanların həyatının, sağlamlığının, hüquq və azadlıqlarının, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrinin və mülkiyyətinin hüquqazidd əməllərdən qorunması məzmununda verilməsi daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin sivil və bəşəri dəyərlərə söykənməsinin bariz nümunəsidir. Adı çəkilən Qanunda polisin fəaliyyət prinsipləri və istiqamətlərinin, hüquq və vəzifələrinin, maddi və sosial təminatının təsbit olunması daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində yaranan müxtəlif münasibətlərə hüquqi don geyindirməklə bu fəaliyyətə sosial nəzarəti də təmin etdi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyada təsbit olunan hüquq və azadlıqların etibarlı təminatı DİO-da sahəvi normativ hüquqi aktların qəbuluna da zərurət yaradır. Baxmayaraq ki, beynəlxalq təcrübədə sahəvi orqanların fəaliyyətinin tənzimlənməsində qanunlara üstünlük verilir, lakin qanunvericilik sisteminin iyerarxiyasında öz hüquqi qüvvəsinə görə ali olan Konstitusiya və qanunlarımızın səmərəli realizə olunmasında bəzən qanunqüvvəli aktların da özünəməxsus rolu vardır. Əsas odur ki, insan hüquq və azadlıqlarına toxunan bu aktların qəbulu şəffafliq prinsiplərinə uyğun olsun.

Həmçinin, müasir insan hüquqları konsepsiyasına əsasən daxili işlər orqanlarında həyata keçirilən hüquqyaratma fəaliyyəti təbii hüququn (məs.: yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ və s.) pozitiv hüquqa (məs.: dövlət qulluğuna girmək, seçkilərdə iştirak etmək hüququ və s.) nisbətən aliliyi prinsipinə də əsaslanmalıdır. Daxili işlər orqanları öz səlahiyyətləri daxilində qanuntabeli normativ hüquqi aktlar qəbul etmək ixtiyarına malikdirlər.

Bu zaman DİO-nun hüquqyaratma fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına ciddi əməl olunur. Bu mənada

daxili işlər orqanları tərəfindən qəbul olunan normativ hüquqi aktların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, dövlətimizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlara, qanunlara, Prezidentin fərmanlarına və Nazirlər Kabinetinin qərarlarına uyğunluğunu təmin etmək məqsədi ilə həmin aktların layihələri hüquqi ekspertizadan keçirilir.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartları adekvat əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda ölkəmizin əsas qanununda belə bir mütərəqqi müddəə nəzərdə tutulmuşdur: «Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir» (maddə 12, II hissə). Bununla da, ilk dəfə olaraq Azərbaycanın konstitusiya tarixində ölkəmizdə insan hüquqlarının müdafiəsi dövlətdaxili hüquqla yanaşı, beynəlxalq hüququn da müdafiə obyektini kimi qəbul olundu. Bu kontekstdə Konstitusiyanın tələbinə müvafiq olaraq daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara tam əməl olunmalıdır.

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində insan hüquqlarına dair beynəlxalq səviyyədə mövcud olan standartların əsas hissəsi beynəlxalq paktlarda və konvensiyalarda, müxtəlif bəyannamələrdə, minimal qaydalarda və əsas prinsiplərdə nəzərdə tutulmuşdur. Birlikdə bu normalar polis fəaliyyətində insan hüquqları, azadlıqları və insan ləyaqətinə hörmətin təmin olunmasının tam və hərtərəfli beynəlxalq hüquqi çərçivələrini təşkil edir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən, Konstitusiyaya və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun olan, beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilən normativ hüquqi baza formalaşmışdır.

Qeyd etməliyik ki, yalnız təkmil hüquqi bazanın formalaşdırılması insan hüquq və azadlıqları tam təmin etmir. Yüksək biliyə və peşə bacarıqlarına malik hüquqşünas kadrların hazırlanması bu sahədə az əhəmiyyət kəsb etmir. Bu baxımdan insan hüquqları daha etibarlı qorunması üçün daxili işlər orqanları üçün yüksək ixtisaslı hüquqşünas kadrların hazırlanmasını həyata keçirən DİN-in Polis Akademiyasının aparıcı rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirmə ilə bağlı qarşımızda duran mühüm vəzifələrin icrası ilə əlaqədar ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatlar, demokratiyanın inkişaf etdirilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində polis vəzifələri, eləcə də bu sahədə beynəlxalq aktların mükəmməl öyrənilməsinə təmin etmək məqsədilə Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasında 1998-ci ildən başlayaraq tədris planına 60 saat

həcmində “İnsan hüquqları” fənni əlavə edilmişdir. Kurs üzrə hazırladığımız fənn proqramına İngiltərənin Esseks Universitetinin insan hüquqları mərkəzinin rəhbəri, BMT-nin eksperti Ralf Kroşonun müsbət rəyi alınmış və nəşr etdirilmişdir. Kursant və dinləyicilərə metodik kömək məqsədi ilə kurs üzrə mühazirələr toplusu, “İnsan hüquqları (100 sual və cavab)”, “İşgəncələr əleyhinə Avropa Komitəsi haqqında bunları bilirsinizmi”, “Polis üçün 50 sual və cavab” və digər tədris-metodiki vəsaitlər Polis Akademiyasının pedaqoji kollektivi tərəfindən hazırlanıb nəşr etdirilmişdir.

BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali Komisarlığının “Azərbaycanda insan hüquqlarının təminatı üzrə infrastrukturların genişləndirilməsi” Proqramına uyğun olaraq təhsil müəssisəmizin pedaqoji kollektivi tərəfindən beynəlxalq və milli standartlara cavab verən “Polis və insan hüquqları” adlı dərslik hazırlanıb nəşr etdirilmişdir. Dərs vəsaitinin hazırlanmasında BMT-nin məsləhətçiləri yaxından iştirak etmişlər.

Eyni zamanda təhsil müəssisəmizin kollektivi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman), Milli Məclisin Hüquq Siyasəti və Dövlət Quruculuğu Daimi Komitəsinin, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin üzvləri ilə birgə İnsan Hüquqları sahəsində müxtəlif dərslik, monoqrafiya, tədris metodiki vəsaitlər hazırlanaraq DİO əməkdaşlarının istifadəsinə verilmişdir. Həmin vəsaitlərdən nəinki polis orqanlarının, həmçinin digər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları və respublikamızın hüquqşünaslıq ixtisası üzrə kadr hazırlığını həyata keçirən ali təhsil müəssisələrinin tələbələri də istifadə edirlər. Böyük fərəh hissi ilə demək olar ki, insan hüquqları sahəsində maarifləndirmə ilə bağlı görülən mühüm işlərdə ali təhsil müəssisəmiz flaqman rolunu oynamışdır.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müdafiə sistemi haqqında biliklərə yiyələnmək üçün BMT, Avropa Şurası, ATƏT-in ekspertləri və insan hüquqları müdafiəsi sahəsində ixtisaslaşan digər beynəlxalq qurumlar tərəfindən mütəmadi olaraq Polis Akademiyasında, DİN-in struktur, ərazi bölmələrində müxtəlif treninqlər, seminarlar, konfranslar keçirilir. Bu tədbirlərin keçirilməsində digər HMO strukturlarının nümayəndələri də iştirak edirlər.

Fəaliyyətimizin gələcək strateji istiqamətlərində insan hüquq və azadlıqlarına dəyər verərək şəxsi keyfiyyətləri ilə müsbət mənada fərqlənən, intellektual səviyyəsinə görə müasir beynəlxalq standartlara cavab verən, vətənimizə dönməz bağlılığı ilə seçilən yeni nəsil gənc zabitlərin yetişdirilməsidir.

Səbinə Əliyeva

*Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili
(Ombudsman)*

AZƏRBAYCANDA İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ MÜVƏKKİLİN (OMBUDSMANIN) STATUSU

Müasir dövrdə Ombudsman institutu hüquqi dövlətin mühüm atributlarından biri kimi çıxış edir. Dünya təcrübəsinə əsasən Ombudsman təsisatı qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olmayan, lakin həyata keçirdiyi əhəmiyyətli funksiyalara görə insan hüquq və azadlıqlarının məhkəmədənəknar müdafiəsinə xidmət edən, qanunvericiliyin, institusional mexanizmlərin və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində təkliflər irəli sürən, dövlət qurumları ilə əhali, habelə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında “körpü” rolunu oynayan geniş səlahiyyətlərə malik müstəqil bir qurumdur.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 1995-ci il 12 noyabr tarixində ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunmuşdur [1].

Bununla əlaqədar ötən dövr ərzində ölkəmizdə insan hüquqlarının səmərəli təmini məqsədilə həyata keçirilmiş genişmiqyaslı hüquqi islahatlar nəticəsində milli qanunvericilik bazası müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilmiş, yeni dövlət proqramları qəbul edilmiş və institusional mexanizmlər sistemi yenidən qurulmuşdur.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilmiş hüquqi islahatların mühüm mərhələlərindən biri də insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsində səmərəli hüquqi müdafiə mexanizmi olan Ombudsman təsisatının yaradılması olmuşdur.

Dövlətin ali məqsədinin təmin edilməsi ilə bağlı funksiyaları həyata keçirən müstəqil məhkəmədənəknar hüquq müdafiə mexanizmi kimi aşkarlıq, şəffaflyq, qanunçuluq, ədalət, qərəzsizlik prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən və bu il artıq 20 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Ombudsman təsisatı bilavasitə Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və xeyir-duası ilə yaradılmışdır.

Ümumiyyətlə, Ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu dövr ərzində ölkəmizin demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi inkişafı uğrunda həyata keçirdiyi genişmiqyaslı fəaliyyət ilə xalqa sədaqətlə xidmətin əyani *nümunəsini* yaratmışdır.

Müstəqil Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən mütərəqqi islahatların və bugünkü sosial-iqtisadi inkişafın əsası məhz Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Azərbaycanın müxtəlif inkişaf mərhələlərində insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmininə nail olmaq məqsədilə milli qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmiş, faktiki nəticələrə gətirib çıxaran zəruri tədbirlərin əks olunduğu bir sıra strateji əhəmiyyətli sənədlər hazırlanmış və təsdiq edilərək icra olunmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” 1998-ci il 22 fevral tarixli Fərmanından [2] irəli gələn məqsəd və vəzifələri nəzərə alaraq imzalandığı 1998-ci il 18 iyun tarixli Sərəncamı ilə müstəqil Azərbaycanın ilk “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı” [3] təsdiq edilmişdir .

İnsan hüquqları sahəsində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan və strateji əhəmiyyətə malik olan hər iki sənəddə ilk dəfə olaraq ölkəmizdə insan hüquqları üzrə səlahiyyətli müvəkkil təsisatının, habelə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini həyata keçirən digər qurumların yaradılmasına dair məsələ öz əksini tapmışdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində bir sıra digər mühüm tədbirlərin də həyata keçirilməsini nəzərdə tutan bu iki sənəddən irəli gələn tədbirlərin icrası çərçivəsində Ombudsman təsisatının yaradılaraq səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi və maddi baza formalaşdırılmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə 2001-ci il 28 dekabr tarixində “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu qəbul olunmuş [4], 2002-ci il 5 mart tarixində həmin Qanunun tətbiq edilməsi barədə Fərman imzalanmışdır [5]. Bununla əlaqədar 2002-ci il 2 iyul tarixində bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilmiş, elə həmin tarixdə Azərbaycanın ilk Ombudsmanı seçilmiş və 28 oktyabr tarixindən Ombudsman Aparatında müraciətlərin qəbuluna başlanılmışdır [6].

Ombudsman təsisatının fəaliyyətini tənzim edən əsas qanunvericilik aktının ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik Konstitusiyanın ayrılmaz

hissəsi olan Konstitusiyaya Qanunu olması da məhz dövlətimizin insan hüquqlarına verdiyi ali dəyərin bariz təzahürüdür.

Eyni zamanda, Ombudsmanın statusunun Konstitusiyaya Qanunu səviyyəsində müəyyən edilməsi dövlət tərəfindən onun insan haqlarının təmin edilməsi sahəsində çox mühüm rol oynayan müstəqil, qərəzsiz, siyasətsizləşdirilmiş təsisat kimi tanınmasının bariz nümunəsidir. Bu, heç də təsadüfi deyil. Ombudsman təsisatı həm dövlətə, həm də cəmiyyətə lazımdır. Belə ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün Ombudsman dövlət və cəmiyyət arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirir [7].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiyaya Qanunu əsasında yaradılaraq, 2002-ci ildən fəaliyyət göstərən Ombudsman təsisatı dövlətçilik maraqları baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən, beynəlxalq prinsiplərə uyğun müstəqil fəaliyyəti ilə seçilən güclü təsisat və uğurlu ölkə modelinə çevrilmişdir.

Ombudsman təsisatı müstəqil milli insan hüquqları institutu kimi ölkəmizin Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş, dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi və Konstitusiyaya Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması istiqamətindəki fəaliyyətini aşkarlıq, şəffaflıq, qanunçuluq, ədalət, qərəzsizlik prinsipləri əsasında uğurla davam etdirməklə dövlətimizin ali məqsədinin təmininə xidmət edir.

Ombudsmanın müstəqilliyinin təminatları ilə bağlı mühüm normaların təsbit olunduğu Konstitusiyaya Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, Müvəkkil müstəqildir və yalnız Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir. Konstitusiyaya Qanununun tələbinə görə, dəyişilməzliyi, toxunulmazlığı, hər hansı dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən onun fəaliyyətinə müdaxilə edilməsinin yolverilməzliyi, maddi və sosial təminatlar Müvəkkilin müstəqilliyinin təminatlarındandır. Qeyd olunmalıdır ki, fəvqəladə və ya hərbi vəziyyətin elan edilməsi Müvəkkilin fəaliyyətini dayandırmır və ya məhdudlaşdırmır.

Bundan əlavə Müvəkkil seçildiyi gün Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə Müvəkkili vəzifəsində səlahiyyətlərini şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirəcəyinə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına əməl edəcəyinə, müstəqil və qərəzsiz fəaliyyət göstərəcəyinə and içir. Buradan da görüldüyü

kimi, Ombudsmanın andının mətnində də onun müstəqil fəaliyyət göstərməli olması xüsusi olaraq vurğulanır.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxmaqla ölkəmizin yurisdiksiyası altında olan hər kəsin, o cümlədən uşaqların, qadınların, əlilliyi olan şəxslərin, ahılların, habelə sosial cəhətdən həssas digər əhali qruplarının hüquqlarının müdafiəsini heç bir ayırı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçirən Ombudsmanın fəaliyyət istiqamətlərini aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- Dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarını bərpa etmək, habelə insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaq;

- “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”nın Fakültativ Protokolunda nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını həyata keçirmək. Bununla əlaqədar saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərə müntəzəm surətdə və ya zəruri saydığı istənilən halda baş çəkmək;

- İnformasiya sahibi olan dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərindən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsinə nəzarəti həyata keçirmək;

- fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq yerli, regional və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək;

- Əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflər vermək;

- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə qanunların qəbul edilməsinə, ləğv edilməsinə və ya qanunlarda dəyişikliklər edilməsinə dair, habelə amnistiya elan edilməsi barədə təklif vermək;

- Məhkəmələrdə süründürməçilik, sənədlərin itirilməsi və vaxtında verilməməsi, habelə məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq.

Ombudsman fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq insan hüquqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması sahəsində işlər çərçivəsində:

- Cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinə, insan hüquqları sahəsində məlumatlılıq səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq məqsədilə insan hüquq və azadlıqlarının təbliği sahəsində

geniş maarifləndirmə işi aparır;

- Hüquq müdafiə fəaliyyəti göstərməklə vətəndaşların real problemləri ilə yaxından tanış olaraq, onların operativ həllinə nail olmağa çalışır;

- Fəaliyyətinin nəticələrini sistemləşdirib elmi-analitik baxımdan təhlil etməklə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi istiqamətində qanunvericiliyin təkmilləşməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürür;

- Dövlət orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında “körpü” rolunu oynamaqla vətəndaş fəallığının artırılmasına və cəmiyyətdə demokratik dəyərlərin bərqərar olmasına çalışır;

- Müstəqil bir təsisat olmaqla insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün əlavə bir dövlət mexanizmi kimi çıxış edir.

Mütəmadi olaraq Ombudsman təsisatı tərəfindən insan hüquqlarının təmin edilməsi vəziyyətinin monitorinqi aparılır, bu sahədə mövcud problem və çətinliklər, onların yaranma səbəbləri araşdırılır, həlli istiqamətində zəruri tədbirlər görülür, müvafiq təkliflər irəli sürülür və bir çox hallarda birgə səylər nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpasına nail olunur. Eyni zamanda, pərvəntiv addım kimi cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətinin inkişafına töhfə vermək məqsədilə insan hüquqlarını təbliğ edən müxtəlif mövzular üzrə hüquqi maarifləndirmə tədbirləri keçirilir.

Ötən dövr ərzində Azərbaycanda yeni dövlət proqramları, milli fəaliyyət planları və strateji yol xəritələri üzrə ölkəmizin hərtərəfli, daha dinamik inkişafı naminə mühüm addımlar atılmış və bu proses hazırda da sürətlə davam etməkdədir.

Bu baxımdan həyata keçirilən islahatlar fonunda ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fəal dəstəyi ilə yeni dövrün tələbləri və tərəfdar çıxdığımız beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər nəzərə alınmaqla mütəmadi şəkildə inkişaf etdirilən Ombudsman təsisatı bu gün ölkəmizdə və beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanmışdır.

Bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinə yönəlmiş mütərəqqi siyasət nəticəsində Ombudsman təsisatı da bir çox nailiyyətlər əldə etmiş və insan hüquqlarının müdafiəsi, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artması istiqamətində davamlı fəaliyyət göstərməkdədir.

Təbii ki, dövlətin ali məqsədi olan insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı mühüm vəzifələri yerinə yetirən Ombudsmanın fəaliyyətinin Konstitusiyaya Qanunu ilə tənzim olunması və onun müstəqilliyinin təmi-

natları bu nüfuzun qazanılmasında müstəsna rol oynayır.

Eyni zamanda ölkəmizdə davamlı olaraq həyata keçirilən hüquqi islahatlar çərçivəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində Ombudsman təsisatı tərəfindən irəli sürülən təkliflərin nəzərə alınması da bu baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Yeri gəlmişkən, bu günlərdə “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə layihə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmişdir.

Ombudsman təsisatının 20 illik yubileyinə təsadüf edən bu cür əsaslı dəyişikliklərin edilməsi aşağıdakı zərurətdən irəli gəlmişdir:

1. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, dəyişikliklər insan hüquqları və azadlıqları sahəsində dövlət siyasətinin məqsəd və prinsiplərinə xidmət etməklə Ombudsman təsisatının bu sahədə fəaliyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsinə və səmərəliliyinin artırılmasına, qabaqcıl dünya təcrübəsinin ölkəmizdə tətbiq edilməsinə, bununla da təsisatın beynəlxalq nüfuzunun artırılmasına yönəlmişdir.

2. Dəyişiklikləri zəruri edən əsas şərtlərdən biri BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının dəstəklədiyi Milli İnsan Hüquqları Təsisatlarının Qlobal Alyansı (GANHRI) tərəfindən Ombudsman təsisatının statusunun “A”dan “B”yə endirilməsi olmuşdur. “A” statusu Milli İnsan Hüquqları Təsisatlarına (o cümlədən Ombudsman təsisatlarına) Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, ATƏT kimi beynəlxalq təşkilatlarda, BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasında və müqavilə qurumlarında, eləcə də digər beynəlxalq və regional mexanizmlərdə xüsusi iştirakçı hüququ və söz hüququ verməklə yanaşı, bu statusdan irəli gələn digər üstünlükləri qazandırır. BMT, eləcə də digər beynəlxalq və regional təşkilatların Baş Assambleya orqanları “A” statuslu Milli İnsan Hüquqları Təsisatlarına onların işlərində iştirakına imkan yaradır. Buna görə də “A” statusunun yenidən əldə olunması yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, ölkəmizin BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının aidiyyəti sessiyalarına yazılı və şifahi bəyanatlar təqdim etmək hüququnu bərpa edəcəkdir. Bütün bunlar isə öz növbəsində postmüharibə dövründə dövlət maraqları baxımından çox vacibdir.

3. Digər dəyişikliklər isə ölkədə aparılan islahatlar nəticəsində dövlət idarəçiliyinin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının (qurumlarının) fəaliyyətinin optimallaşdırılması və dövlət büdcəsi vəsaitindən səmərəli istifadənin təmini məqsədinə xidmət edir. Belə ki, Konstitusiya Qanununun 1.1-ci maddəsində aparılmış müvafiq dəqiqləşmə, eləcə də digər maddələr

üzrə fəaliyyət istiqamətlərinin konkretləşdirilməsi onun göstərilən subyektlərə münasibətdə tətbiqi baxımından yarana biləcək məhdudiyətlərin qarşısının alınması, bununla da Ombudsmanın insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Bundan əlavə, dövlət qurumlarının təklifləri də nəzərə alınmaqla Konstitusiya Qanununun 1-ci, 5-ci, 8-ci, 12-ci, 13.5-ci maddələri üzrə subyektlərin dairəsi dəqiq müəyyənləşdirilməsi fəaliyyətin effektivliyinin təmininə xidmət edir.

4. Ölkəmizin 2008-ci il 2 oktyabr tarixli Qanuna əsasən qoşulduğu “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 33.2-ci maddəsində iştirakçı dövlətlər tərəfindən hüquqi və inzibati quruluşlarına müvafiq olaraq bu Konvensiyanın həyata keçirilməsinin təşviqi, müdafiəsi və monitorinqi üçün müstəqil mexanizmlərdən ibarət strukturun dəstəklənməsi, möhkəmləndirilməsi, təyin və ya təsis edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, uşaq hüquqları sahəsində preventiv tədbirlərin həyata keçirilməsi, bu hüquqların təşviqi, müdafiəsi və təmini vəziyyətinin monitorinqi, eləcə də pozulmuş hüquqların bərpası sahəsində Ombudsmanın fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması məqsədilə (BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin və digər beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri də nəzərə alınmaqla) zəruri mexanizmin təşkili üçün hüquqi bazanın formalaşdırılması zərurəti yaranmışdır. Bütün bunlar, habelə xarici ölkələrin bu sahədə təcrübəsi nəzərə alınaraq, Konstitusiya Qanununa “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında”, “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyaların həyata keçirilməsinin, bərabərlik hüququnun təmin edilməsinin və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasının təşviqi və monitorinqi üzrə müstəqil mexanizm funksiyalarının tətbiqini nəzərdə tutan digər müddəlar da daxil edilmişdir.

Konstitusiya Qanununun Milli Preventiv Qrupla bağlı 13-2 və 13-3-cü maddələrinə əlavə edilməsi isə müvafiq istiqamətlər üzrə dövlət siyasətinin səmərəli təşkilinə yönəlmişdir.

Beynəlxalq təcrübə də nəzərə alınmaqla Müvəkkilin sosial, maliyyə və digər təminatlarını nəzərdə tutan Konstitusiya Qanununun 16-cı maddəsinə edilmiş dəyişikliklər Konstitusiya Qanununa dövrü dəyişikliklərin edilməsi zərurətini aradan qaldırmış və gələcəkdə bu sahədə yaranan münasibətlərin günün tələblərinə uyğun tənzimlənməsi zərurətini aradan qaldırmışdır.

Bütün bu əsaslı dəyişikliklər Müvəkkilin Konstitusiya səlahiyyətlərinin icrasındakı mövcud praktiki çətinliklərin aradan qaldırılması, pozulmuş hüquq və azadlıqların daha operativ və effektiv qaydada bərpası məqsədilə edilmişdir.

Ümumiyyətlə, son üç il ərzində Müvəkkilin fəaliyyətinin daha səmərəli

həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Ombudsman Aparatında bir sıra yeni struktur vahidlərinin yaradılmasına nail olunmuşdur:

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 27 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın 1.8-ci bəndində “Vətəndaşların müraciət imkanlarının genişləndirilməsi və müraciətlərə baxılma işinin operativliyinin artırılması məqsədilə Ombudsmana müraciətlər üçün vahid qaynar xəttin yaradılması” təsbit olunmuşdur. Bunun icrası olaraq, 2020-ci ildə Ombudsman Aparatında “Çağrı Mərkəzi” adlı ayrıca sektor yaradılmış və mövcud iki qaynar xətt bir mərkəzdə birləşdirilməklə 916 nömrəli vahid Çağrı Mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır;

Bundan əlavə, Hüquqi maarifləndirmə, elmi-analitik, informasiya və ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin əsasında Beynəlxalq təşkilatlar və vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlıq şöbəsi;

İnformasiya sahibi olan dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərindən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsinə nəzarəti həyata keçirən Ombudsmanın bu sahədəki fəaliyyətinin təmini məqsədilə İnformasiya əldə etmək hüququnun müdafiəsi şöbəsi;

BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 33.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müstəqil monitorinq mexanizmi funksiyalarının həyata keçirilməsinin Müvəkkilə tövsiyə olunması ilə əlaqədar Əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi sektoru;

Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olmuş, itkin düşmüş və ya yaralanmış hərbi qulluqçularla bağlı onların ailə üzvlərinin, habelə müharibə veteranlarının müraciətlərinə və qaldırdıqları məsələlərə dərhal reaksiya verilməsi məqsədilə Şəhid ailələri və müharibə veteranları ilə iş sektoru;

Azərbaycan Respublikasının dövlət uşaq siyasətinin başlıca prinsiplərini, həmçinin BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin və digər müvafiq beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini nəzərə alaraq, Uşaq hüquqlarının müdafiəsi sektoru da yaradılmışdır [8].

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin daha səmərəli təşkilinə nail olmaq məqsədilə beynəlxalq təcrübə və mövcud reallıqlar nəzərə alınmaqla Ombudsman təsisatının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində ardıcıl islahatların həyata keçirilməsi davam etdirilməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2021.
2. “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 1998. URL: <https://e-qanun.az/framework/4981>
3. “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 1998. URL: <https://e-qanun.az/framework/3635>
4. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu. 2001. URL: <https://e-qanun.az/framework/1407>
5. “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 2002. URL: <https://e-qanun.az/framework/1413>
6. Təsisatın yaranma tarixi. URL: <https://ombudsman.az/az/view/pages/172>
7. Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2007.
8. Əliyeva, S. Qloballaşan dünyada insan hüquqlarının müdafiəsi və təbliği beynəlxalq hüquqi fenomen kimi//. Respublika. - qəzeti - 17.06.2022, 07 noyabr.

Nadir Adilov

Mediasiya Şurası İdarə Heyətinin sədri

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCANDA MEDIASIYA İSLAHLARININ İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNƏ MÜSBƏT TƏSİRİ

***Annotasiya:** məqalə mediasiya institutunun əsas və konseptual məsələlərinə - münaqişələrin həllinin effektiv yolu kimi, Azərbaycan Respublikasında mediasiyanın həyata keçirilməsi, mübahisələrin həllində bu metodun üstünlüklərinin təyin edilməsinə həsr edilmişdir.*

***Açar sözlər:** mediasiya, mediator, mübahisənin həlli, münaqişə, insan hüquqları.*

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının mənası və mahiyyətinin dərk edilməsində əsas yanaşmaları müəyyən etmişdir. Xüsusilə, 24-cü maddədə deyilir ki, “hər kəs doğulduğu andan toxunulmaz və ayrılmaz hüquq və azadlıqlara malikdir”¹. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26 və 60-cı maddələrində insan və vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi yolları nəzərdə tutulmuşdur. Görünür, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin mümkünlüyünü başa düşməyin açarı Konstitusiyada hər kəsin öz hüquq və azadlıqlarını qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə qorumaq hüququna malik olması haqqında müddəadan ibarətdir. Belə üsullara özünümüdafiə, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən mühafizə və beynəlxalq qurumlar tərəfindən həyata keçirilən mühafizə daxil edilməlidir. 29 mart 2019-cu il tarixində “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib. Bu Qanunun qəbulu Azərbaycan Respublikasında yeni hüquq institutunun - mediasiya institutunun formalaşması üçün hüquqi əsas yaratmışdır. Mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ həllində mühüm rol oynayan vasitəçilik institutu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və mütərəqqi institut kimi bütün dünyada geniş istifadə olunur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, mübahisələrin mediasiya yolu ilə həlli məhkəmələrin həddindən artıq yükünü yüngülləşdirir və vətəndaşların ədalət mühakiməsinə çıxış imkanlarını artırır, onlara böyük xərclər və uzun sürən məhkəmə çəkişmələri və məhkəmə prosedurları üçün xarakterik olan müraciətlər olmadan mübahisələrin həllinə kömək edir.

¹ URL: https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution#chapter_3

Professor D. Berkoviçin fikrincə, vasitəçilik “danışıqlarla bağlı münaqişənin idarə edilməsi prosesidir, lakin danışıqlardan fərqi odur ki, münaqişə edən tərəflər öz qavrayışlarını və ya davranışlarını dəyişmək üçün kənar şəxsdən (fərdi, təşkilat, qrup və ya dövlət) kömək axtarır və ya yardım təklifini qəbul edirlər və bunu fiziki gücə əl atmadan və ya qanunun səlahiyyətlərinə müraciət etmədən edirlər”². Bu tərif, daha geniş mənada, vasitəçiliyin demək olar ki, bütün aspektlərini əhatə edir. Black's Law Dictionary-ə görə, vasitəçilik "mübahisə edən tərəflərə qarşılıqlı məqbul həllə nail olmağa kömək etməyə çalışan neytral üçüncü tərəfin iştirakı ilə məcburi olmayan mübahisələrin həlli üsuludur"³.

Beləliklə, hüquqi mətnlərdə və nəşrlərdə rast gəlinən “vasitəçilik” termininin tərifləri bir qədər fərqlənir və çox vaxt müvafiq hüquq sistemi çərçivəsində mediasiya prosesinə və mediatorun şəxsiyyətinə dair tələblərin yalnız müəyyən minimumunu əks etdirir. Bu təriflərin əsas məzmununu ümumiləşdirsək, vasitəçiliyi könüllü, strukturlaşdırılmış proses kimi xarakterizə etmək olar ki, bu prosesdə vasitəçi mübahisə edən tərəflər arasında ünsiyyəti asanlaşdırır, onların öz aralarında yaranmış münaqişənin həlli yollarını tapmaq üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürməyə imkan verir.

Mübahisələrin müstəqil həlli üsulu kimi vasitəçilik Avropa ölkələrində 20-ci əsrin sonlarında inkişaf etməyə başladı. Mediasiya sahəsində əsas Qanunvericilik aktı “Mülki və kommertiya işlərində vasitəçiliyin bəzi aspektləri haqqında” 2008/52/EC sayılı Aİ Direktivi əvvəlcə beynəlxalq iqtisadi mübahisələr çərçivəsində vasitəçiliyin yayılmasını təmin etmək məqsədi daşıyırdı, lakin sonradan onun əsas müddəaları digər kateqoriyalara da şamil edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Aİ-nin 2008/52/EC sayılı Direktivi ilə müəyyən edilmiş ümumi qayda olaraq, mübahisələrin həlli metodu kimi vasitəçilik tərəflər tərəfindən könüllü surətdə istifadə edilməlidir, lakin dövlətlər milli Qanunvericilikdə müəyyən kateqoriyalar üzrə işlərdə məcburi vasitəçilik hallarını müəyyən edə bilərlər.

Bu günə qədər öz Qanunvericiliyinə mediasiya institutunu daxil etmiş müxtəlif dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq, vasitəçiliyin dörd modelini ayırmaq olar: tam könüllü vasitəçilik, həvəsləndirmə və sanksiyalarla könüllü vasitəçilik, tələb olunan ilkin vasitəçilik, tam məcburi vasitəçilik.

² Bercovitch J. Mediation in international conflict: An overview of theory, a review of practice //Peacemaking in international conflict: Methods and techniques. – 1997. – P. 125-154.

³ Garner B. A. Black's Law Dictionary,(Black's Law Dictionary (Standard Edition)) //Thomson Reuters. – 2019.

“Mediasiya haqqında” Qanunun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında mediasiyanın ilkin sessiyasının məcburi keçirilməsi tələbini müəyyən edən qanunvericilik modeli mövcuddur: tərəflər mübahisənin vasitəçilik prosesi ilə həllinin mümkün olub-olmadığını müəyyən etmək üçün pulsuz və ya orta ödənişlə vasitəçi ilə ilkin görüşdə iştirak etməlidirlər.

Bu model həm könüllü vasitəçiliyin, həm də tam məcburi vasitəçiliyin elementlərini özündə birləşdirir: o, həm məcburi, həm də könüllü modellərin üstünlüklərini minimal tələblərlə və heç bir sanksiya olmadan birləşdirir. Məsələn, İtaliyada bu Qanunvericilik modeli fəal şəkildə istifadə olunur, bunun əsasında mülki və kommərsiya işlərində mübahisə edən tərəflər ilkin vasitəçilik iclasında iştirak etdiklərini sübut etmədikcə, İtaliya məhkəmələrinə birbaşa çıxış əldə edə bilməzlər. Qeyd etmək lazımdır ki, ilkin vasitəçilik sessiyasında məcburi iştirak tələb edən model aşağıdakı üç əsas elementin təmin edilməsini nəzərdə tutur, yəni: münasib qiymətə ilkin vasitəçilik sessiyasını tələb edən vasitəçilik prosedurunun effektiv başlanması; ilkin mediasiya sessiyasının peşəkar mediator tərəfindən aparılması ilə əlaqədar prosesin keyfiyyəti; və ilkin mediasiya iclasından sonra məhkəmədə heç bir sonrakı sanksiyalar və ya digər neqativ nəticələr olmadan vasitəçilikdən imtina etmək imkanı.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Mediasiya haqqında” Qanunun əsasında 12 fevral 2020-ci il tarixində “Mediasiya Şurası” qeyri-kommərsiya hüquqi şəxsi təsis edilmiş, 16 fevral 2020-ci il tarixində Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Mediasiya Şurası tərəfindən qısa müddət ərzində mediasiya təlimlərinin təşkili, belə təlimlərdən keçmiş mediatorların Şuraya üzv olaraq qəbul edilməsi, belə mediatorlardan ibarət müxtəlif Komitələrin yaradılması, Mediasiya Şurasının İdarə Heyətinin formalaşdırılması və ölkə ərazisində “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə bağlı müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

2021-ci il iyulun 1-dən etibarən, 19 mart 2019-cu il tarixli “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu tətbiq olmağa başlamış və bu müddətdən etibarən artıq hüquqi şəxslər və vətəndaşlar kommərsiya mübahisələri, həmçinin ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməlidirlər.

Mediasiya islahatları çərçivəsində müraciətçilərin daha əlçatımlı olması məqsədi ilə 05 yanvar 2022-ci il tarixindən etibarən mediasiya müraciət-

lərinin qəbul edilməsi üçün, dövlət qeydiyyatına alınmış mediasiya təşkilatlarının Mediasiya Şurasının üzvlüyünə qəbul edilməsi prosesi başlanılmışdır. İlk başlanğıcda bu Bakı şəhəri, Sumqayıt şəhəri və Abşeron rayonu üzrə müraciətlərin qəbulu üçün dövlət qeydiyyatına alınmış 6 mediasiya təşkilatı Şuranın üzvü olmuşdur. Bundan sonra vətəndaş müraciətlərinin qəbulu üçün Bakı şəhəri, Sumqayıt şəhəri, Abşeron rayonu, Naxçıvan MR, digər Rayon və Bölgələrdən müraciətləri qəbul edən digər mediasiya təşkilatları Mediasiya Şurasının üzvlüyünə qəbul edilməyə başlanılmışdır.

Qısa zaman kəsiyində ölkəmizdə mediasiya təsisatının adaptasiyası məqsədi ilə bir sıra normativ hüquqi aktlar hazırlanmış və bununla bağlı zəruri dəyişikliklər edilmişdir. Sözsüz ki, digər sahələrdə də olduğu kimi, ölkəmizdə mediasiyanın inkişafı bilavasitə bu sahəni tənzimləyən zəngin qanunvericilik bazasının mövcudluğu ilə bağlıdır. Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, mediasiya təcrübəsinin mübadiləsi zamanı xarici həmkarlarımız tərəfindən Azərbaycanda qanunvericilik sahəsində bu təsisata ayrılan diqqət çox yüksək qiymətləndirilir.

Mediasiyanın səmərəliliyi, dünya təcrübəsində bu təsisat vasitəsilə həllini tapan mübahisələrin sayı ilə ölçülməkdədir. Bunun üçün ilk növbədə keyfiyyətli mediasiya xidmətinin göstərilməsi təmin edilməli və bu zaman vətəndaş məmnunluğu prinsipi rəhbər tutulmalıdır ki, bu işdə əsas yük mediatorların və mediasiya təşkilatlarının üzərinə düşür. Eyni zamanda Mediasiya Şurası tərəfindən mediasiya sahəsinin səmərəli təşkili məqsədilə mütəmadi tədbirlər görülməkdədir. Şura qısa zamanlı fəaliyyətinə baxmayaraq, mötəbər beynəlxalq və yerli təşkilatlarla əməkdaşlığa başlamış, bu sahənin perspektiv inkişafı istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsini hədəfləmişdir.

Cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında imzalanmış Sərəncam Mediasiya Şurasının üzərinə böyük məsuliyyət qoymuşdur.

Beləliklə, qeyd edilən Sərəncamda mediasiya işinin təbliği və KOB subyektləri arasındakı mübahisələrdə mediasiya fəaliyyətinin tətbiqi, Mediasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə dair təkliflərin həyata keçirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətində yaranan münafişələrin çevik həllinə imkan verən mediasiya sisteminin genişlənməsi qeyd edilib.

İstifadə olunan mənbələrin siyahısı:

1. Bercovitch J. Mediation in international conflict: An overview of theory, a review of practice //Peacemaking in international conflict: Methods and techniques. – 1997. – P. 125-154.
2. Garner B. A. Black's Law Dictionary, (Black's Law Dictionary (Standard Edition)) //Thomson Reuters. – 2019.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995.
4. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 29 mart 2019.
5. Aİ Direktivi 2008/52/EC, 21 may 2008.

Aydın Səfixanlı
Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili
(Ombudsman) Aparatının rəhbəri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI İNSTİTUTLARININ FƏALİYYƏTİNİ TƏNZİMLƏYƏN BEYNƏLXALQ NORMA VƏ PRİNSİPLƏR

İnsan hüquqlarına hörmət etmək, onları qorumaq və yerinə yetirmək dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Məhz bu vəzifənin uğurla həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət daxilində insan hüquq və azadlıqlarının təmini, təbliği və müdafiəsi istiqamətində bir sıra mexanizmlər, icra orqanları, məhkəmələr, qanunverici orqanlar, hüquq-mühafizə orqanları, milli insan hüquqları institutları, vətəndaş cəmiyyəti institutları fəaliyyət göstərir. Bunların sırasında milli insan hüquqları institutları (MİHİ) özünəməxsus yer tutur.

Qeyd olunmalıdır ki, MİHİ-nin yaradılması və inkişafının təmin edilməsində BMT-nin geniş iştirakı olmuşdur. Bu sahədə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı və BMT-nin İnkişaf Proqramı daha aktiv rol oynamışdır.

Belə ki, hələ 1946-cı ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası milli təsisatlar məsələsini gündəmə gətirərək üzv dövlətlərə informasiya qrupları və ya yerli insan hüquqları komitələrinin yaradılmasını təklif etdi.

1978-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən xüsusi seminar təşkil edildi və milli insan hüquqları institutlarının strukturu və fəaliyyəti ilə bağlı təlimatlar layihəsi hazırlandı. Seminarın nəticəsi olaraq BMT-nin Baş Assambleyası dövlətləri milli səviyyədə insan hüquqları institutlarının təsis edilməsi üçün müvafiq addımlar atmağa dəvət etdi və Baş katibdən bununla bağlı ətraflı hesabat təqdim etməyi xahiş etdi.

1991-ci ildə Parisdə "İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə milli institutlar" mövzusunda birinci Beynəlxalq Dəyirmi Masa keçirildi və milli institutların statusu ilə bağlı Prinsiplər (Paris prinsipləri) qəbul edildi.

1993-cü ildə Vyanada keçirilən İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransı MİHİ-lər üçün olduqca əhəmiyyətli tədbir oldu. İlk dəfə olaraq Paris Prinsiplərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərən MİHİ rəsmi olaraq insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində mühüm və konstruktiv qurumlar kimi qəbul edildi və onların yaradılması və inkişaf etdirilməsi dövlətlərə tövsiyə olundu.

MİHİ insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi üzrə konstitusiya və ya qanunla təsbit olunmuş mandatı olan dövlət orqanlarıdır və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. MİHİ hakimiyyətin hər hansı bir qoluna aid olmayan müstəqil qurumlardır.

MİHİ həmçinin, qeyri-hökumət təşkilatları da deyil. Bu qurumlar müstəqil və bitərəf fəaliyyət göstərir.

Paris Prinsipləri MİHİ-nin minimum malik ola biləcəyi beynəlxalq standartlardır.

Paris Prinsipləri çərçivəsində MİHİ-dan şikayətlərin qəbulu, araşdırılması və təmin edilməsi, münaqişələrin həllində vasitəçilik, monitoring fəaliyyəti də daxil olmaqla insan hüquqlarını müdafiə etmək, təhsil, təbliğat, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə, nəşrlər, təlimlər, o cümlədən dövlət orqanlarına tövsiyə və təkliflər vasitəsilə insan hüquqlarını təşviq etmək tələb olunur.

Paris Prinsipləri eyni zamanda MİHİ-nin müstəqil və səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün 6 əsas meyarı müəyyən edir. Bunlardan birincisi, beynəlxalq insan hüquq norma və prinsiplərinə əsaslanan geniş mandata, ikincisi, dövlət tərəfindən muxtariyyətə, üçüncüsü, qanunla və ya konstitusiya ilə təmin edilmiş müstəqilliyə, dördüncüsü, plüralizm, o cümlədən üzvlük və ya effektiv əməkdaşlıq vasitəsilə fəaliyyətə, beşincisi, fəaliyyətin təmin edilməsi üçün kifayət qədər resurslara, altıncısı, araşdırmanın aparılması üçün kifayət qədər səlahiyyətlərə malik olmasıdır.

Bu tələblərə tam cavab vermək və müstəqil fəaliyyət göstərmək üçün MİHİ mühüm təminatlara malik olmalıdır. Bu baxımdan Milli İnsan Hüquqları İnstitutlarının Qlobal Alyansı (GANHRI), BMT-nin İnkişaf Proqramı və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı birlikdə MİHİ-nin inkişafına və fəaliyyətinin gücləndirilməsinə xidmət edən yeni Qlobal Prinsipləri qəbul etdilər.

NHRİ-lərin potensialının qiymətləndirilməsi məqsədilə qəbul edilmiş səkkiz Qlobal Prinsip illər ərzində əldə olunmuş müsbət təcrübə əsasında müəyyən edilmişdir. Bu prinsiplər insan hüquqları normalarına riayət olunmasını əhatə edir, effektiv təcrübənin əsasını təşkil edən dəyərləri vurğulayır.

Qlobal Prinsiplər həmçinin MİHİ-nin regional və qlobal şəbəkələr çərçivəsində əməkdaşlığının vacibliyini vurğulayır.

Plüralizm, inkluzivlik və iştirak; MİHİ-nin müstəqilliyi və sahibliyi; konfidensiallıq; şəffaflıq; kontekstə və regional spesifikliyə həssaslıq; öyrənmə və məsuliyyət; implementasiya və izləmə; qanunun aliliyinə hörmət və normativ çərçivələr qeyd olunan səkkiz Qlobal Prinsiplərdir.

Plüralizm, inkluzivlik və iştirak prinsipi özündə bərabərlik və qeyri-diskriminasiya kimi insan hüquqları normalarını əks etdirir. MİHİ-rı xidmət etdikləri cəmiyyətləri əks etdirməli, insan hüquqlarını, xüsusilə də əhalinin zəif qrupların hüquqlarını qorumalı və təbliğ etməlidir.

Potensialın qiymətləndirilməsi kontekstində MİHİ-nin müstəqilliyi bu prosesi tam şəkildə əhatə edir. Bu kontekstdə müstəqilliyinin və məsuliyyətin təmin edilməsi onun etibarlı və legitim olması istiqamətində müvafiq addımların atılmasını etiva edir.

Konfidensiallıq bir neçə istiqaməti əhatə edir, konfidensiallıq insanları, prosesləri və potensialın qiymətləndirilməsi üzrə hesabatları mühafizə altına alır. Konfidensiallıq həmçinin, MİHİ-nin üzvlərini və işçilərini müdafiə edir.

Potensialın qiymətləndirilməsi konfidensiallıq prinsipini rəhbər tutaraq şəffaflyq prinsipini əks etdirir. NHRİ-lər dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən, buna baxmayaraq müstəqil olan və insan hüquqlarının təbliği və müdafiəsi üzrə mandata malik olan ictimai qurumlardır.

Potensialın qiymətləndirilməsi prosesləri kontekstə həssas və MİHİ-nin fəaliyyət göstərdiyi regionun və ölkənin spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun tərzdə aparılmalıdır.

Potensialın qiymətləndirilməsi bu sahədəki tövsiyələrin implementasiyası üçün öyrənməyi və daxili məsuliyyəti təşviq etməlidir. Daxili səviyyədə potensialın qiymətləndirilməsi prosesi MİHİ-na özlərini mühakimə etmək əvəzinə, institusional inkişaf üzərində düşünməyə kömək edir.

Potensialın qiymətləndirilməsi üzrə hazırlanmış hesabatlarının tövsiyələri fəaliyyət planlarında nəzərdə tutulan strukturlaşdırılmış izləmə vasitəsilə implementasiya olunmalıdır.

Potensialın qiymətləndirilməsi qanunun aliliyinə və dövlət daxili hüquq normalarına uyğun həyata keçirilməlidir. Qanunun aliliyi özündə insan hüquqlarını, MİHİ-nin fəaliyyətini tənzimləyən normalar isə dövlət daxili normativ hüquqi aktlarla yanaşı, Paris prinsipləri də ehtiva edir.

Ən nəhayət MİHİ-nin fəaliyyətini tənzimləyən prinsiplərdən biri də Belqrad Prinsipləridir.

Belqrad Prinsipləri Paris Prinsiplərində nəzərdə tutulduğu kimi səmərəli əməkdaşlığın gücləndirilməsi və daha yaxşı təsvir edilməsi məqsədi ilə MİHİ-nin parlamentlə münasibətlərini müəyyən edir.

Belqrad Prinsipləri insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə parlamentlə MİHİ arasında müxtəlif əməkdaşlıq istiqamətlərini müəyyən edir.

Ceyhun Süleymanov

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d, dosent, əməkdar müəllim*

Hikmət Eyvazov

*Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin
rəisi, polis polkovniki, h.ü.f.d, dosent
<https://orcid.org/0000-0001-9731-6797>*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYA TARİXİNDƏ İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARI

XX əsrin sonlarında Azərbaycan xalqı öz dövlət suverenliyini bərpa edib demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoydu. Bu prosesi sürətləndirən başlıca amil isə 1995-ci il noyabrın 12-də ilk milli Konstitusiyamızın qəbul edilməsi oldu.

Lakin xalqımızın Konstitusiya quruculuğu tarixi daha əvvəllərə təsadüf edir. Azərbaycan xalqı hələ XX əsrin əvvəllərində öz suverenliyini əldə etmiş, müstəqil dövlət qurmuş, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün özünün müstəqil Konstitusiyasının qəbul edilməsi yolunda inadlı mübarizə aparmışdır. 1918-ci il mayın 28-də yaranan Azərbaycan Demokratik Respublikasında Konstitusiya deyil, konstitusion aktlar mövcud olmuşdur. Belə ki, bu dövlət mövcud olduğu dövrdə konstitusiya xarakteri daşıyan aktlar qəbul etmiş və onların əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Bu aktlara misal olaraq, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında 1919-cu ildə qəbul olunmuş Konstitusiya Aktını, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Hökuməti haqqında, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Parlaamenti haqqında və s. qanunları göstərmək olar.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmuş və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaranmışdır. 1921-ci il mayın 19-da I Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayında Azərbaycanın ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Bolşevik rejimi tərəfindən qəbul edilməsinə baxmayaraq ilk Konstitusiyanın qəbul edilməsi Azərbaycan xalqının tarixində əlamətdar bir hadisə idi. Hüquq və azadlıqlara dair Azərbaycan SSR-in 1921-ci il Konstitusiyasında xüsusi bölmə və yaxud fəsil nəzərdə tutulmamışdır. Belə müddəalar bu Konstitusiyanın «Ümumi müddəalar» adlanan birinci bölmə-

sində təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 1-ci maddəsində qeyd edilən «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının vəzifəsi burjuaziya sinfinin məhv edilməsi məqsədilə proletariyatın diktaturasını təmin etmək» prinsipi burada qeyd edilən hüquqların konsepsiyasını təşkil edirdi. Belə ki, bütün hüquqlar zəhmətkeşlərə aid edilirdi. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, əhalinin digər təbəqələri bu hüquqlardan məhrum olmuşlar. Hüquq və azadlıqlara dair normalar Konstitusiyanın «Ümumi müddəalar» adlanan birinci bölməsində öz əksini tapmaqla cəmi 14 maddəni əhatə edirdi.

1936-cı ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul edildi. Bu Konstitusiya əsasında 1937-ci il martın 14-də Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasını qəbul etdi. Qeyd olunan Konstitusiyada hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr haqqında normalar 1921-ci il Konstitusiyasına nisbətən iki dəfə çox idi. Eyni zamanda Konstitusiyaya vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələrini təsbit edən yeni bir fəsil əlavə edildi.

Yeni Konstitusiyada qeyd olunurdu ki, Azərbaycan SSR vətəndaşları əmək hüququna, yəni əməklərinin miqdarına və keyfiyyətinə müvafiq olaraq, haqqı verilməklə, qarantiyalı iş almaq hüququna malikdirlər. Eyni zamanda Konstitusiyada vətəndaşların istirahət hüququ, qocaldıqda və habelə xəstələndikdə və əmək qabiliyyətini itirdikdə maddi təminat hüququ qeyd olunurdu.

Əsas qanunun 128-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan SSR vətəndaşları təhsil hüququna malikdirlər. Bu hüquq ümumi məcburi ibtidai təhsillə, ali təhsil də daxil olmaqla, təhsilin pulsuz olması ilə, məktəbdə oxuyanların böyük çoxluğu üçün dövlət təqaüdləri sistemi ilə, məktəblərdə təhsilin ana dilində olması ilə, zavodlarda, sovxozlarda və kolxozlarda pulsuz olaraq əməkçilərin istehsal, texniki və aqronomik təhsilinin təşkili ilə təmin edilirdi.

Bu qanunda təsbit edilən yeni normalardan 129-cu maddəni qeyd etmək olar. Burada deyilirdi ki, Azərbaycan SSR-də bütün təsərrüfat, dövlət, mədəni və ictimai-siyasi yaşayış sahələrində qadına kişi ilə bərabər hüquq verilir. Vətəndaşların bərabərlik hüququ Konstitusiyanın 130-cu maddəsində inkişaf etdirilirdi. Bu normada bütün təsərrüfat, dövlət, mədəni və ictimai-siyasi yaşayış sahələrində mülkiyyət və irqindən asılı olmayaraq Azərbaycan SSR vətəndaşlarının hüquqca bərabərliyi sarsılmaz bir qanun olması təsbit edilirdi.

1937-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasında vətəndaşların vicdan azadlığı, söz, mətbuat, yığıncaqlar və mitinqlər keçirmək hüquqları təsbit edilirdi (mad: 131-132). 133-cü maddəyə görə, əməkçilərin mənafeələrinə müvafiq olaraq və xalq kütlələrinin təşkilatca öz fəaliyyətini və siyasi aktivliyini inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycan SSR vətəndaşlarının ictimai təşkilat-

larda: həmkarlar ittifaqlarında, kooperativ birləşmələrində, gənclər təşkilatlarında, idman və müdafiə təşkilatlarında, mədəni, texniki və elmi cəmiyyətlərdə birləşmək hüququ təmin edilir; işçi sinfinin və əməkçilərin başqa təbəqələri sıralarından olan ən aktiv və şüurlu vətəndaşlar isə əməkçilərin sosialist quruluşunu möhkəmlətmək və inkişaf etdirmək uğrunda mübarizələrində onların qabaqcıl dəstəsi və əməkçilərin bütün istər ictimai, istərsə də dövlət təşkilatlarının rəhbər əsası olan Ümumittifaq Kommunist Partiyasında birləşirlər.

Konstitusiyanın 134, 135-ci maddələrində vətəndaşların şəxsiyyət toxunulmazlığı, mənzil toxunulmazlığı göstərilirdi.

Lakin bu Konstitusiyada əks olunmuş hüquq və azadlıqlar formal xarakter daşıyırdı. Belə ki, liberal hüquqlar inkar edilirdi, bəzi hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi mexanizmi yox idi, digər qrup hüquq və azadlıqların hətta həyata keçirilməsi mexanizmi mövcud olduğu halda belə, onların realizə olunması siyasi hakimiyyət tərəfindən kəskin şəkildə məhdudlaşdırılırdı.

1977-ci ilin oktyabr ayında SSRİ Ali Soveti növbədənənar IX sessiyasında yeni Konstitusiya qəbul etdi. SSRİ-nin sonuncu Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra, 1978-ci il aprel ayının 21-də Azərbaycan SSR Ali Soveti də yeni Konstitusiya qəbul etdi.

SSRİ Konstitusiyasında olduğu kimi Azərbaycan SSR Konstitusiyasında da hüquq və azadlıqlara dair normalar «Dövlət və şəxsiyyət» adlı ikinci bölmədə öz əksini tapır. Bu bölmədə şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən əsas normalar əks olunmuşdur. 1978-ci il Konstitusiyasının ikinci bölməsi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsi, onların yeni məzmunla və əlavə maddi, hüquqi və siyasi təminatlarla zənginləşdirilməsi ilə səciyyələnir. Bu bölmə iki fəsildən ibarətdir: V fəsil - Azərbaycan SSR vətəndaşlığı, vətəndaşların hüquq bərabərliyi (mad. 31-36); VI fəsil - Azərbaycan SSR vətəndaşlarının əsas hüquqları, azadlıqları və vəzifələri (mad. 37-67). Əvvəlki qanunlara nisbətən 1978-ci il Konstitusiyasının V fəslində diqqəti belə bir cəhət cəlb edir, burada SSRİ vətəndaşları ilə yanaşı əcnəbi vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin də hüquqi vəziyyəti ümumi şəkildə müəyyən edilmişdir.

1978-ci il Konstitusiyasına Sovet Azərbaycanında əvvəllər qüvvədə olmuş Konstitusiyalarda nəzərdə tutulmamış yeni hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr daxil edilmişdir. Məsələn, Azərbaycan SSR vətəndaşları dövlət işlərinin və ictimai işlərin idarə olunmasında ümumdövlət və yerli əhəmiyyətli qanun və qərarların müzakirə və qəbul olunmasında iştirak etmək hüququna (mad. 46), tənqid etmək hüququna (mad. 47) malikdirlər. Burada vətəndaş-

ların əmək, istirahət, sağlamlığın mühafizəsi, mənzil, təhsil, mədəniyyət nailiyyətlərindən istifadə etmək, söz, mətbuat, vicdan azadlığı və s. hüquqları təsbit edilirdi.

Bununla belə, şəxsiyyətin hüquqi statusu baxımından Azərbaycanın 1978-ci il Konstitusiyası Azərbaycanın əvvəllər mövcud olmuş Konstitusiyalarından nə qədər təkmlil olsa da, liberal hüquqları inkar edirdi.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ilk dəfə milli Konstitusiya quruculuğuna başlandı və 1995-ci il noyabrın 12-də xalqımızın həyatında əlamətdar hadisəyə çevrilən ilk milli Konstitusiyamız referendum yolu ilə qəbul edildi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hazırlanması və qəbul edilməsinin zəruriliyini Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonra yaranmış daxili siyasi vəziyyətlə əlaqələndirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası özündən əvvəlki Azərbaycan Konstitusiyalarının ideya və prinsiplərinin varisi deyil, o, Azərbaycanın yeni sosial-iqtisadi və dövlət quruculuğunun əsas bünövrəsini qoymuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi aktların və beynəlxalq standartların təsiri altında formalaşmış insan hüquq və azadlıqlarının geniş siyahısını özündə əks etdirən hüquqi sənəddir. O, BMT Nizamnaməsi, İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə beynəlxalq Pakt, vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Pakt və s. kimi ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq-hüquqi aktların əsas müddəalarını özündə əks etdirir.

Yeni Konstitusiya Azərbaycan xalqının inkişafının müasir mərhələsinin şərtləri və tələbləri baxımından cəmiyyətimizin sivilizasiyalı yollarla inkişaf etməsini stimullaşdırır. Bu Konstitusiyada hər bir şəxsin və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin olunması dövlətin ali məqsədi elan olunmuşdur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12-ci maddə).

Əvvəlki Konstitusiyalardan fərqli olaraq yeni Əsas Qanunda hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquq və azadlıqlara malik olması kimi beynəlxalq hüququn əsas prinsipi təsbit olunmuşdur. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 24-cü maddə, I hissə).

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları əsasən beynəlxalq normativ ədəbiyyatlarda göstərilmiş üçpilləli təsnifata uyğun gəlir. Bu təsnifat aşağıdakı kimidir:

- şəxsi hüquqlar və azadlıqlar;
- sosial-iqtisadi hüquqlar və azadlıqlar;
- siyasi hüquqlar və azadlıqlar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, belə bir bölgü şərtidir. Konstitusiyanın müəyyən bir müddəası ictimai həyatın bir neçə müxtəlif sahələrinə aid edilə bilər.

Konstitusiyada əks olunan şəxsi hüquq və azadlıqlar hər bir insanın doğulduğu andan malik olduğu ayrılmaz hüquq və azadlıqlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunan şəxsi hüquq və azadlıqlara aiddir: yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, mənzil toxunulmazlığı hüququ, nikah hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ, fikir və söz azadlığı, vicdan azadlığı, hüquqi yardım almaq hüququ, təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ.

Azərbaycan Respublikasında insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlət quruculuğu gedişində yerinə yetirilən başlıca sosial-iqtisadi vəzifələrdəndir. Bu baxımdan Konstitusiyada geniş sosial-iqtisadi hüquqlar nəinki təsbit edilir, həm də onların həyata keçirilməsi üçün möhkəm təminatlar müəyyən olunur. Belə sosial-iqtisadi hüquqlar qrupuna mülkiyyət hüququ, əmək hüququ, istirahət hüququ, sosial-təminat hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, təhsil hüququ, mənzil hüququ, yaradıcılıq azadlığı hüququ, azad sahibkarlıq hüququ daxildir.

Əsas şəxsi və sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlardan fərqli olaraq, siyasi hüquq və azadlıqlar fiziki şəxsin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına mənsubiyyətilə bağlıdır. Bu fərqi Konstitusiyanın insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı olan ayrı-ayrı maddələrində də görmək olar. Belə ki, şəxsi və sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqlar – «hər kəsə», siyasi hüquq və azadlıqlar isə - «vətəndaşlara» aid edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vətəndaşların aşağıdakı siyasi hüquq və azadlıqları hüquqi cəhətdən təsbit edilmişdir: cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, müraciət hüququ, birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sisteminin bu formada qısa analizi göstərir ki, Əsas Qanunun bu hissəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində dünya birliklərinin irəli sürdüyü demokratik tələblərə tam uyğundur və bu müddəalar hər bir demokratik, hüquqi dövlətin Konstitusiyasında əks olunmalıdır.

İsaxan Vəliyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Hüquq kafedrasının müdiri, prof.*

BİRLƏŞMƏK HÜQUQU: HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏ VƏ FƏLSƏFİ MAHİYYƏT

***Annotasiya:** Müəllif bu məqalədə insan hüquq və azadlıqlarının hüquq normalarında təsbiti tarixinə ekskurs edir, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqlarına geniş yer ayrılmasından söhbət açır, birləşmək hüququnun konstitusion hüquqi mahiyyətini təhlil edir və haqlı olaraq belə nəticəyə gəlir ki, bu hüququn əsasında pozitiv və neqativ kimi təsnifləşdirilmiş həmrəylik dayanır. Müəllif habelə qeyd edir ki, əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş insan hüquqları konsepsiyası bugün ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və bu öz təsbitini prezident aktları ilə təsdiq edilmiş insan hüquqları ilə bağlı bir sıra programlarda və qəbul edilmiş qanunlarda tapmışdır.*

***Açar sözlər:** insan hüquq və azadlıqları, birləşmək hüququ, pozitiv həmrəylik, neqativ həmrəylik.*

XX əsrin son on illiyi bəzi millətlərin və dövlətlərin daha çox yaxınlaşması ilə xarakterizə edilir. Belə bir şəraitdə ümumbəşəri maraqlar digər maraqlara nisbətən ön plana çəkilir və xüsusi diqqətdə saxlanılır. Müasir dövrdə dünyada baş verən proseslər göstərir ki, insanlar və bütövlükdə sivilizasiyalar üzərində qlobal təhlükə mövcuddur. Bu təhlükənin qarşısını almaq üçün bir çox dövlətlər insana yeni dəyər prizmasından baxmağa, öz siyasətlərinin insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin yeni mahiyyətinə uyğun olaraq formalaşdırmağa başlamışdır. Nəticədə insan hüquqları məsələsi beynəlmiləl xarakter daşımağa başlamış, hüququn özü isə insan mövcudluğunun formasına, vasitəsinə və mexanizminə çevrilmişdir. Beynəlxalq münasibətlərin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin tanınmasının ayrılmaz hissəsidir. Başqa sözlə desək, tarixən iqtisadi və mənəvi proseslərin milli, sonra isə beynəlmiləl inkişafı insan hüquqları probleminin nəinki milli, həm də beynəlxalq xarakter daşmasının obyektiv əsası kimi çıxış etmişdir ki, bu da öz növbəsində insan hüquq və azadlıqlarının rəsmiləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu rəsmiləşdirmə ilk dəfə öz əksini 1215-ci ildə İngiltərədə qəbul edilmiş Bö-

yük Azadlıq Xartiyasında tapmışdır. Xartiyanın bir sıra maddələrində İngiltərədə dövlət başçısını insan hüquqlarını bərpa etməyə məcbur edəcək qüvvəyə malik olan qurumun yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. 1689-cu ildə İngiltərə parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş Hüquqlar haqqında Bill insan hüquqlarını özündə əks etdirən ilk hüquqi sənəd olmuş və ilk dəfə olaraq məhz bu sənəddə insan hüquqları terminindən istifadə edilmişdir.

1776-cı ilin iyulun 4-də ikinci Kontinental Konqres tərəfindən qəbul edilmiş ABŞ İstiqlal Bəyannaməsi insan hüquqları baxımından beynəlxalq hüququnun olduqca mühüm sənədlərindən biri olmaqla bərabər, həm də bu sahədə ilk dövlət qanunvericilik aktı idi. İlk dəfə Bəyannamənin birinci bölümündə xalqların digər xalqlardan ayrılmaq və siyasi müstəqillik hüququ "təbii hüquq" kimi bəyan edilmişdir.

1787-ci ildə qəbul edilmiş ABŞ Konstitusiyasında insan və vətəndaşın bəzi siyasi hüquqlarından (məsələn, seçilmək hüququ) da söhbət açılır. Lakin insan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqları Konstitusiyaya edilmiş əlavə və dəyişikliklərdə öz əksini tapmışdır. Konstitusiyaya 1791-ci ildə edilmiş ilk on dəyişiklik birbaşa insan hüquqları ilə əlaqədar olduğundan o, tarixə Hüquqlar haqqında Bill kimi düşmüşdür.

İnsan hüquqları haqqında ideyanın təkmilləşməsində 1789-cu ildə baş vermiş Fransa burjuva inqilabının xüsusi rolu olmuşdur. Məhz bu inqilabın nəticəsidir ki, Milli Asambleya tərəfindən 1789-cu ilin avqust ayının 26-da İnsan və vətəndaşın hüquqları haqqında Bəyannamə qəbul edildi. Bəyannamənin birinci maddəsində göstərilir ki, insanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşayırlar. İctimai fərdlər yalnız ümumi mənafe ilə bağlı fikirlərə əsaslanırlar. Lakin çox keçmədi ki, bu progressiv ideyadan imtina edildi və 1791-ci il Fransa Konstitusiyasında senzli seçki hüququ müəyyənləşdirildi.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatı ilə bağlı ciddi irəliləyişlər 1945-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı təsis edildikdən sonra müşahidə edilməyə başladı. Təşkilatın qarşısında duran əsas vəzifə "daha yüksək yaşayış standartlarının olmasına yardım göstərmək", "iqtisadi, sosial, sağlamlıq və əlaqədar problemləri həll etmək" və " irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquqlarına və fundamental azadlıqlarına universal hörmət və rifahı təmin etmək" kimi ali prinsiplərin həyata keçirilməsindən ibarət idi. 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin o dövrdə qəbul edilmiş insan hüquqları ilə bağlı sənədlər sırasında xüsusi yeri vardır. Bəyannamə dünya birliyi dövlətləri tərəfindən qəbul edilmiş ilk universal beynəlxalq hüquqi sənəddir ki, bu sənəddə Yer

kürəsində hər bir insana verilməli olan əsas hüquq və azadlıqlar sistemləşdirilmiş və bəyan edilmişdir. Bəyannamənin əhəmiyyəti dəfələrlə beynəlxalq konfranslar və müşavirələrin yekun sənədlərində də qeyd edilmişdir. Məsələn, Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Helsinki Yekun Aktında (1975) qeyd edilir ki, insan hüquqları və əsas azadlıqları sahəsində iştirakçı dövlətlər BMT Nizamnaməsinin və Ümumdünya İnsan Hüquqları haqqında Bəyannamənin məqsəd və prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərəcəklər.

XX əsrin axırlarında müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan dövləti qısa zaman kəsiyində insan hüquqları və azadlıqları ilə bağlı bir sıra mühüm normativ hüquqi aktlar qəbul etmişdir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanmış və 1995-ci il noyabr ayının 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyinin Azərbaycan xalqı olması bəyan edilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, çoxmillətli Azərbaycan xalqı Konstitusiyanın qəbulu zamanı vahid bir millət kimi birləşmiş və öz milli dövlətinin - Azərbaycan Respublikasının yaranmasına əsas verən ölkə Konstitusiyasına səs vermişdir. Konstitusiyada insan hüquqlarına geniş yer ayrılmış, bu hüquqların təminatı ilə bağlı beynəlxalq standartlara tam əməl olunmuşdur. Konstitusiyanın tam bir fəslə (III fəslə) əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına həsr edilmişdir. Bu fəsildə diqqətçəkən məqamlardan biri də Konstitusiyanın 58-ci maddəsində təsbit edilmiş birləşmək hüququdur. Maddədə göstərilir ki, hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququ vardır. Hər kəs istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir.¹

Qeyd edilən hüququ iki istiqamətdə təhlil etmək olar. İlk olaraq hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququnun olmasına diqqət yetirilməlidir. Qanunvericilik burada bərabərlik hüququnu əsas götürərək istənilən şəxsin həmrəy olduğu digər şəxslərlə birləşməsindən bəhs edir və bu birləşmə zamanı yaranmış hər hansı qurumun (əgər belə qurum yaranmışdırsa) rəsmi dövlət qeydiyyatına alınmasının zəruriliyindən söhbət getmir.

İkinci halda isə söhbət ya hər kəsin istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaqda həmrəyliyindən, ya da onların artıq mövcud olan belə qurumlara daxil olmasından gəlir. Göründüyü kimi hər iki halda birləşmək hüququnun əsasında eyni mövqedə duran insanların həmrəyliyi dayanır.

Məqsəd baxımından həmrəylik neqativ və pozitiv kimi təsnifata ayrıla bilər. Neqativ həmrəyliyə əsaslanan birləşmə (məsələn, mənzil şəraitindən narazı insanların birləşməsi) əksər hallarda sosial problemlərlə bağlı olur və əlaqədar təşkilatlar sosioloji sorğuya əsaslanaraq belə halları vaxtında aşkar etməli və aradan qaldırılması yolları barədə müvafiq qurumları məlumatlandırmalıdır. Neqativ həmrəyliyə əsaslanan birləşmənin özünü də iki kateqoriyaya ayırmaq olar: müvəqqəti xarakter daşıyan birləşmə və uzanan xarakter daşıyan birləşmə.

Müvəqqəti xarakter daşıyan birləşmə bu birləşməyə səbəb olan halın (halların) tezliklə aradan qaldırılmasının mümkünlüyü ilə bağlı olan hadisədir və problemin həll edilməsi ilə belə birləşmənin əsası da aradan qalxmış olur.

Uzanan xarakter daşıyan birləşmədə həmrəyliyin əsası kimi hadisənin nəticələrinin, sosial problemin həlli yollarının tapılması üçün uzun müddətin tələb olunması çıxış edir (məsələn, ucqar kəndlərdə yolların asfaltlaşdırılması). Təcrübə göstərir ki, uzanan xarakter daşıyan problemə köklənmiş birləşmə müxalif qüvvələr tərəfindən istifadə edilir və onlar bu problemləri gündəmə gətirməklə öz imiclərini yaxşılaşdırmağa səy göstərirlər. Bir çox ölkələrin təcrübəsi onu deməyə əsas verir ki, uzanan xarakterli neqativ birləşmələrə səbəb olan əsasların aradan qaldırılması üçün iqtidar tərəfindən dövlət proqramları hazırlanır və ya bu əsasların aradan qaldırılması üçün operativ tədbirlər görülür.

Birləşmənin əsası kimi çıxış edən pozitiv həmrəylikdə isə əsas məqsəd mövcud nəticənin müdafiəsi, inkişaf etdirilməsi və ya hər bir fərd, yaxud bütövlükdə xalq üçün müsbət əhəmiyyətli proqnozların reallaşması ətrafında birləşməkdən ibarətdir. Məsələn, uzun müddət erməni işğalı altında olmuş torpaqlarımızın azad edilməsi və orada bərpa işlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan həmrəyliyə əsaslanan birləşmə.

İlk baxışdan elə görünür ki, birləşmək hüququnun həddləri mövcud deyildir. Halbuki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 58-ci maddəsində, eləcə də bir sıra sahəvi normativ hüquqi aktlarda birləşmək hüququnun yol verilmədiyi hallar da nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilən maddənin III hissəsində göstərilir ki, heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa və onun üzvlüyündə qalmağa məcbur edilə bilməz. Bu Konstitusiyada təsbit edilmiş birinci qadağadır.

Həmin maddənin IV hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi, cinayət hesab edilən digər məqsədlər güdən və

ya cinayətkar üsullardan istifadə edən birliklər qadağandır.

Konstitusiyanın 58-ci maddəsinin IV hissəsində birləşmək hüququnu qadağan edən əsasları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. Birləşmək Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi daşıdıqda;

2. Cinayət hesab edilən digər məqsədlər güdüldükdə;

3. Fəaliyyətində cinayətkar üsullardan istifadə edildikdə.

Qanuni dövlət hakimiyyətini ələ keçirmək (zorla devirmək red. İ.Vəliyevindir) dedikdə qanuni səlahiyyətli hakimiyyət nümayəndəsini onun iradəsi ziddinə hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirməkdən daimi və ya müvəqqəti kənarlaşdırma və onun vəzifə səlahiyyətlərini qanunsuz olaraq səlahiyyətli olmayan şəxs həvalə etmə başa düşülür.⁷

Cinayət hesab edilən digər məqsədlər bir sıra hüquqi aktlarda, məsələn, “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsində daha da konkretləşdirilmiş və aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir:

1. Müharibəni, zorakılığı və qəddarlığı təbliğ etmək;

2. İrqi, milli və dini ədavəti qızışdırmaq.³

Fəaliyyətində cinayətkar üsullardan istifadə edilməsi dedikdə cinayət qanunu ilə qadağan edilmiş hərəkət və ya hərəkətsizlik yolu ilə törədilmiş əməllərdən istifadə edilməsi başa düşülür (Məsələn, xaricdən gələn qanunsuz maliyyə vəsaitlərindən istifadə edilməsi, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma və s.).

Azərbaycan Respublikasında birləşmək hüququnun konstitusion təminatının hüquqi bazası formalaşdırılmışdır. Bu bazanın mükəmməlliyi onunla nəticələnmişdir ki, hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında 59 siyasi partiya fəaliyyət göstərir ki, bunlardan on biri 2021-2022-ci illərdə dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Hazırda ölkənin qanunvericilik hakimiyyəti orqanında 11 siyasi partiya təmsil olunur ki, onlardan 10-u müxalifət partiyasıdır. Milli Məclisin Sədr müavini və Komitə sədrlərinin müavinləri müxalifət partiyalarının təmsilçiləridir. Ölkə Konstitusiyasında qeyd edildiyi kimi Konstitusiyanı və qanunları pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam verilə bilər və s.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin “Siyasi partiyalarla bağlı mübahisələrə dair işlər üzrə icraat” adlanan XVI fəsilinə əsasən siyasi partiyaların dövlət qeydiyyatı və ləğv edilməsi ilə bağlı mübahisələrə baxılması birinci instansiya məhkəmələrinə deyil, apellyasiya məh-

kəmələrinə həvalə edilmişdir. Mübahisə ilə bağlı iş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.²

Ümumiyyətlə götürdükdə Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmiş, ümummili lider Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış və prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən insan hüquqları konsepsiyası ölkəmizdə insan hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq standartlara cavab verən səviyyədə təşkil olunması qənaətinə gəlməyə əsas verir.

Ulu öndərin 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarına dair Dövlət Proqramı” bu sahədə yeni mexanizmlərin hazırlanması istiqamətində fundamental bir sənəd olmaqla aşağıdakı məsələlərin, o cümlədən, qanunvericilik və institusional islahatların aparılmasını, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni məhkəmə sisteminin, konstitusiya nəzarətinin, insan hüquqları üzrə müvəkkil təsisatının yaradılmasını, hüquqmühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin genişlənməsini və digər məsələlərin həllini məqsəd olaraq qarşıya qoymuşdu.⁴

Ümummilli lider tərəfindən insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı aparılan islahatların uğurlu davamı olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı”nı təsdiq etmişdir. Bu sənəd ulu öndər tərəfindən imzalanmış “İnsan Hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”nın məntiqi davamı olmaqla insan hüquqlarına yeni bir baxış sərgiləmiş, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranmasına xidmət etmişdir. Planda insan hüquqları sahəsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı fəaliyyət, insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində tədbirlər, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin insan hüquqlarının təmini baxımından təkmilləşdirilməsi sahəsində, insan hüquqları sahəsində tədris, maarifləndirmə, elmi-analitik və əməkdaşlıq tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur.⁵

Cəmiyyətin sonrakı inkişafı yeni ictimai münasibətlərin formalaşması ilə müşayiət edildiyindən, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məsələsinə yeni müstəvidə baxılması zəruri hala çevrildi. Odur ki, dövlət başçısı 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının səmərəliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət

Proqramı”nı təsdiq etdi. Proqramda əhalinin müxtəlif, o cümlədən, həssas qruplarına aid olan şəxslərin – qaçqın və məcburi köçkünlər, məhkumlar, hərbi qulluqçular, qadınlar, uşaqlar, ahıllar, əlillər və başqalarının hüquqlarının təmin edilməsində səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Burada, həmçinin, normativ-hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində tədris, elmi-analitik və maarifləndirmə tədbirlərinin görülməsi, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, Proqramın həyata keçirilməsinin əlaqələndirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsi kimi mühüm müddəalar öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda BMT-nin müxtəlif təsisatları, o cümlədən, insan hüquqları sahəsində ixtisaslaşan qurumları, Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlıq, UNESCO, UNICEF, habelə, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, ATƏT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər regional təşkilatlarla birgə layihələrin həyata keçirilməsinin zəruriliyi vurğulanmışdır.⁶

Fikrimizcə, Proqramlarda qeyd edilən müddələrin reallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən birləşmək hüququnun həyata keçirilməsi üçün daha əlverişli mühitin yaradılması ilə nəticələnəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://www.e-qanun.az/framework/897>, 2022
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi 30 iyun 2009-cu ildə qəbul edilmişdir. <https://e-qanun.az/framework/46956>, 2022
3. Siyasi partiyalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 3 iyun 1992-ci ildə qəbul olunmuşdur. https://e-qanun.az/framework/7090#_ednref42, 2022
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı. <https://e-qanun.az/framework/3635>, 2022
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamı. <https://e-qanun.az/framework/12582>, 2022
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında in-

san hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı. <https://e-qanun.az/framework/22821>, 2022

7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. II hissə / h.e.d. prof. F. Səməndərovun elmi redaktorluğu ilə. Bakı, Hüquq yayın evi, 2018, səh.800

Prof. Isakhan Valiyev

Head of the Law Department of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

The right to association: legal regulation and philosophical essence

Summary. In this article, the author makes an excursion into the history of the determination of human rights and freedoms in legal norms, discusses the wide allocation of human rights and freedoms in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, analyzes the constitutional legal essence of the right to association and rightly comes to the conclusion that the basis of this right stands solidarity which is classified as positive and negative. The author also notes that the concept of human rights, which was founded by the national leader Heydar Aliyev, is successfully continued today by the country's president, Ilham Aliyev, and this has found its determination in a number of programs and adopted laws related to human rights approved by presidential acts.

Key words: *human rights and freedoms, the right to association, positive solidarity, negative solidarity.*

Nəbi Əsgərov

Azərbaycan Respublikası DİN-in

Polis Akademiyası Mülki hüquq

kafedrasının rəisi, polis polkovniki,

h.ü.f.d., dosent, AMEA-nın Hüquq

və İnsan Haqları İnstitutunun doktorantı

QÜVVƏDƏ OLAN QANUNVERİCİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

Ölkəmizdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər bilavasitə vətəndaşlarımızın layiqli həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Bu kimi məsələlərin mükəmməl tənzimlənməsi üçün davamlı olaraq müəyyən normativ hüquqi aktlar qəbul olunur. Təbii ki, qəbul olunan normativ hüquqi aktlar reallığı tam əks etdirsə də, hesab edirik ki, müəyyən qüsurlardan da azad deyildir və onların təkmilləşdirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilə bilər. Onlardan bir neçəsinin üzərində dayanmaq istərdik:

1. Əqli mülkiyyət hüququ sahəsində hüquq pozuntularına dair Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra AR CM) bəzi normalarında dəyişikliklərin aparılması ilə əlaqədardır. Məsələn, AR CM-in 166-cı maddəsinin adı “İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma”dır. Bu norma-nın 166.1-ci maddəsində deyilir: İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma, yəni ixtiradan və ya səmərələşdirici təklifdən qanunsuz istifadə etmə və ya ixtira yaxud səmərələşdirici təkliflərin mahiyyəti barədə məlumatları müəllifin razılığı olmadan və rəsmi dərc edilənədək yayma, müəllifliyi mənimsəmə, şərikli müəllifliyə məcbur etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa - (1)

Hesab edirik ki, həm maddənin adında, həm də qeyd olunan norma-nın dispozisiyasında qüsurlar vardır. Belə ki, “Patent haqqında” AR qanununun 1-ci maddəsinin beşinci abzasında deyilir ki, “patent - ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsi üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qurum tərəfindən verilən mühafizə sənədi”dir. Göründüyü kimi, AR CM-in 166.1-ci maddəsi “ixtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma” müddəasına dispozitiv təfsir verərək bu hüquqların pozulmasını yalnız “ixtiranın və ya səmərələşdirici təklif”in pozulması ilə məhdudlaşdırmışdır. Belə bir sual yaranır! Bəs “faydalı model”ə, “sənaye nümunəsi”nə, həmçinin patentlə qorunan digər hüquqlar pozularsa, onda onlar nə üçün cinayət hüquq normala-

rı ilə mühafizə olunmur? Hesab edilə bilər ki, AR CM-in 166-cı maddəsi aşağıdakı kimi verilmiş olsun:

Maddə 166. Patent hüquqlarını pozma

166.1. Patent hüquqlarını pozma, yəni patentlə mühafizə olunan əqli fəaliyyət nəticələrindən qanunsuz istifadə etmə və ya əqli fəaliyyət nəticələrinin mahiyyəti barədə məlumatları müəllifin razılığı olmadan və rəsmi dərc ediləndək yayma, müəllifliyi mənimsəmə, şərikli müəllifliyə məcbur etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa—

2. AR CM-in 144-cü maddəsindəki normanın adının “adam oğurluğu” adlandırılması fikrimizcə, bu əməlin anlayışını tam əhatə etmir. Belə ki, həmin məcəllənin 177.1-ci maddəsində “oğurluq” sözünə təfsir verilərək göstərilmişdir ki, “oğurluq, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talama”dır. Buradan da aydın olur ki, oğurluq cinayətinin predmetini “insan” yox, yalnız “əmlak” təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra AR MM) 135.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq “əmlak” dedikdə isə istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərin toplusu başa düşülür (2). Bu nöqtəyi nəzərdən, AR CM-in 144-cü maddəsinin adında “adam oğurluğu” sözü, “adam qaçırmaq” sözü ilə əvəz edilməsi məntiqə uyğun olardı. Belə ki, Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “qaçırmaq” sözünün beş mənası verilmişdir: 1) birinin qaçmasına kömək etmək, yol vermək, səbəb olmaq, birini aradan çıxarmaq; 2) qaçmağa məcbur etmək. Hürkütmək; 3) hüdud-dan mal keçirmək (daxil etmək və ya çıxarmaq); 4) oğurlamaq, xəlvəti aparmaq. Məsələn, oğrular gecə qonşunun atını qaçırdılar. Qız qaçırmaq; 5) əldən qaçırmaq, ağızdan söz qaçırmaq (3, 455);

3. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunda da müvafiq dəyişikliyin aparılması məqsədmüvafiq hesab edilə bilər. Belə ki, həmin qanunun 5-ci maddəsinin I hissəsində Azərbaycan Respublikası adından çıxarılan məhkəmə aktlarının (qətnamələr, hökmlər, qəraradlar və qərarlar) (4) sırasına Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra AR MPM) 15.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq məhkəmə “əməllər”ini də daxil etmək olar (5).

Bundan başqa, göstərilən qanunun bir neçə normasında, məsələn, 23-cü maddənin I hissəsinin 3-cü abzasında, 28-ci maddənin I hissəsinin 3-cü abzasında, 30-4-cü maddənin I hissəsinin 3-cü abzasında, 34-cü maddənin I hissəsinin 3-cü abzasında, 45-ci maddənin I hissəsinin 3-cü abzasında, 46-4-cü maddənin I hissəsinin 3-cü abzasında, 57-ci maddənin I hissəsinin 4-cü abzasında, 66-cı maddənin I hissəsinin 4-cü abzasında, 83-cü maddənin I

hissəsinin 5-ci abzasında müvafiq instansiya məhkəmələrinin səlahiyyətlərinə “intizam qaydasında cəzalandırılması məsələlərini həll edir” müddəası aid edilmişdir. Fikrimizcə, bu müddəa düzgün deyildir. Çünki intizam qaydasında cəza yox, tənbeh verilə bilər. Cəza cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir. Bu baxımdan, qeyd olunan müddəanın əvəzində göstərilən aidiyyəti normalarda müvafiq olaraq “cəzalandırılması” sözü, “məsuliyyətə cəlb olunması” sözü ilə əvəz olunmalıdır (yəni: “intizam qaydasında məsuliyyətə cəlb olunması məsələlərini həll edir”).

Eyni zamanda, “texniki səhv” olaraq qanunun 23-cü maddəsinin I hissəsinin 3-cü abzasında və 34-cü maddəsinin I hissəsinin 3-cü abzasında təsbit edilmiş “işlərinin” sözünün “işçilərinin” sözü ilə dəyişdirilməsi zəruri hesab oluna bilər.

Qanunun 19-cü maddəsinin III hissəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının hər bir məhkəməsi müstəqil hüquqi şəxsdir və onun Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri olan möhürü vardır. AR MM-in 43.1-ci maddəsində “hüquqi şəxsin” anlayışı və 43.5-ci maddəsində isə onun növləri: kommersiya hüquqi şəxsləri (fəaliyyətinin əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olan və götürülən mənfəəti iştirakçıları arasında bölüşdürən qurumlar), qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri (əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olmayan və götürülən mənfəəti iştirakçıları arasında bölüşdürməyən qurumlar) və publik hüquqi şəxslər (ümumdövlət və (və ya) ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olan qurumlar) göstərilmişdir (2). Bu normalara əsasən məhkəmə istər hüquqi şəxsin əlamətləri, istərsə də növ baxımından “hüquqi şəxs” statusuna uyğun gəlmir. Hesab edirik ki, qanunun qeyd olunan normasında dəyişiklik aparılmalıdır.

4. Düzəliş aparılması məqsədmüvafiq hesab edilə bilən oxşar müddəalara “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda da rast gəlmək olur. Qanunun 21.0.10-cü maddəsinə əsasən “Konstitusiya Məhkəməsinin sədri: Konstitusiya Məhkəməsi aparatının işçilərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, mükafatlandırır və onların intizam qaydasında cəzalandırılması məsələsini həll edir” (6). Burada da dəyişikliklər aparıb “... intizam qaydasında cəzalandırılması məsələsini həll edir” müddəasını “intizam qaydasında məsuliyyətə cəlb olunması məsələsini həll edir” müddəası ilə əvəz etmək olar.

Qanunda Azərbaycan Respublikası Prezidentinə aid səlahiyyətləri əks etdirən bir sıra normalarada “Prezident” sözü kiçik hərflə yazılmışdır. Qüvvədə olan orfoqrafiya qaydalarına uyğun olaraq 9.2, 12.1, 32.1, 33.4.1,

40.3.5, 40.3.6, 40.3.7, 40.3.8, 40.3.10, 56 (adında), 56.1, 56.2, 56.6, 57.1, 57.2, 57.3, 57.4 (iki yerdə), 57.5 (iki yerdə), 58 (adında), 58.1, 58.4 (iki yerdə), 59 (adında), 59.1 (ikincidə), 59.2, 59.3, 59.4, 59.5, 59.6 (ikincidə), 59.7, 61 (adında), 61.1, 61.2, 61.3-cü maddələrdə düzəlişlər aparıla bilər (mənbə: <https://e-qanun.az/framework/5404>).

5. AR MPM-in 152.4-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, “iddia ərizəsinin qaytarılması nöqşənlər aradan qaldırıldıqdan sonra ümumi qaydada ikinci dəfə məhkəməyə müraciət etməyə mane olmur” (5). Sual yaranır. Bəs iddiaçı ikinci dəfə də iddia ərizəsini qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydaya zidd olaraq məhkəməyə təqdim edərsə və məhkəmə ərizəni geri qatararsa, onda o, üçüncü dəfə məhkəməyə müraciət edə bilərmi? Fikrimizcə, edə bilər. Çünki iddianın yolverilməzliyinə görə iddia ərizəsini qəbul etməkdən imtinanın əsaslarını müəyyən edən AR MPM-in 153.2-ci maddəsində belə bir hal nəzərdə tutulmamışdır. Bu baxımdan da hesab edirik ki, qanunverici orqan tərəfindən AR MPM-in 152.4-cü maddəsindəki “ikinci dəfə” sözünün “təkrarən” sözü ilə əvəz edilməsi məqsədmüvafiq olardı;

6. AR MPM-in 265.4-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, “məhkəmə işə baxarkən, proses iştirakçılarının və ya digər şəxslərin əməllərində cəna-yətin əlamətlərini aşkara çıxarsa, o, bu barədə xüsusi qərarad çıxarmaqla prokurora xəbər verir” (5). Bu normada “xəbər verir” sözünün məqsədi aydın deyildir. Bu “xəbər” yazılı olmalıdır, yoxsa şifahi? Digər tərəfdən “hüquqi dildə” də “prokurora xəbər verir” sözünün işlədilməsi məqsədmüvafiq hesab olunmur. Eyni qaydada həmin sözə AR MPM-in 265.5-ci maddəsində rast gəlmək olar. Hesab edirik ki, hər iki normada, o cümlədən Məcəllənin 247-ci maddəsində göstərilmiş “xəbər verir” sözü təkmilləşdirilməlidir

7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin II bəndində deyilir ki, “nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz” (10). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin II bəndinə əsasən, kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. Bu baxımdan, “qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə” əməlinə görə AR CM-də məsuliyyət nəzərdə tutulduğu halda (176-1.1-ci mad.) (1), kişinin zorla nikah bağlamasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır;

8. Yaşı 18-dən az olan işçinin əməyinin tətbiqi qadağan olunduğu işlərin dairəsini müəyyənləşdirən AR Əmək Məcəlləsinin 250-ci maddəsində deyilir ki, əmək şəraiti ağır, zərərli olan iş yerlərində, habelə yeraltı tunellərdə, şaxtalarda və digər yeraltı işlərdə, əxlaqi kamilliyinə mənfi təsir göstə-

rən gecə klublarında, barlarda, alkoqollu və energetik içkilərin, tütün məmulatlarının, toksik preparatların istehsalı, daşınması, satışı və saxlanması işlərində, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi ilə bağlı olan və həyatına, sağlamlığına və ya məənəviyyətinə təhlükə törədə bilən digər işlərdə yaşı 18-dən az olan şəxslərin əməyinin tətbiq edilməsi qadağandır. İcbari ümumi orta təhsil haqqında qanunvericiliyin şamil edildiyi yaşı 18-dən az olan şəxslərin bu təhsilini tam həcmdə almaq imkanından məhrum edə bilən işlərə götürülməsi qadağandır (7).

Göstərilən normada “əxlaqi kamilliyinə mənfi təsir göstərən gecə klublarında, barlarda və s...” ifadəsinin işlədilməsi düzgün hesab olunmur. Belə ki, adı göstərilən iş yerlərinin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Ticarət Nazirliyinin (indiki İqtisadiyyat Nazirliyi) 10 may 1998-ci il tarixli 34 nömrəli “İctimai iaşə sahəsində fəaliyyət göstərən obyektlərə xidmət səviyyəsinə görə dərəcələrin verilməsi haqqında Əsasnamə”sinə (8) əsasən həmin iş sahələri “əxlaqsız” iş yeri kimi göstərilir. İkincisi, həmin iş yerləri əxlaqi kamilliyin inkişafına mənfi təsir göstərirsə, nə üçün onların fəaliyyətini dayandıran qərar qəbul edilmir? Bu baxımdan həmin normada “əxlaqi kamilliyinə mənfi təsir göstərən” sözünün çıxarılmasını məqsədemüvafiq hesab etmək olardı;

9. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 25.2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, “normativ hüquqi aktın normaları ifadə edilərkən..., eləcə də eyni məsələ ilə bağlı normativ göstərişlərin təkrarlanmasına..., yol verilməməlidir” (9). Belə təkrarlığa yol verilən hallara rast gəlinir. Məsələn, AR MM-in 25.4-cü maddəsində qeyd olunmuşdur ki, fiziki şəxs hüquq qabiliyyətindən məhrum edilə bilməz (2). Eyni mənanı təkrarlayan həmin Məcəllənin 31.1-ci maddəsində də deyilir ki, fiziki şəxs heç bir halda hüquq qabiliyyətindən məhrum edilə bilməz;

10. AR MM-in 32.1-ci maddəsində deyilir ki, spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə etməsi, habelə qumara qurşanması nəticəsində öz ailəsini ağır maddi vəziyyətə salan fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər (2). Bununla əlaqədar AR MPM-in 317.4-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə etməsinə görə şəxsin məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilməsi haqqında iş onun ailə üzvlərinin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının ərizəsi üzrə qaldırılır (5). Göründüyü kimi Məcəllənin 317.4-cü maddəsində fəaliyyət qabi-

liyyətinin məhdudlaşdırılması əsaslarından biri olan “qumara qurşanma” müddəası əks olunmamışdır.

Beləliklə, hesab edirik ki, qanunvericilik sahəsində hüquq normalarının daim təkmilləşdirilməsi müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsində, o cümlədən əsassız məhkəmə iddialarının verilməsinin qarşısının alınmasında və işlərin obyektiv və hərtərəfli araşdırılmasında böyük əhəmiyyəti vardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. <https://www.e-qanun.az/framework/46947>;
2. <https://www.e-qanun.az/framework/46944>;
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 1-ci cild. A-Q. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı. Bakı, 1966;
4. <https://www.e-qanun.az/framework/3933>;
5. <https://www.e-qanun.az/framework/46945>;
6. <https://e-qanun.az/framework/5404>;
7. <https://www.e-qanun.az/framework/46943>;
8. <https://e-qanun.az/framework/11173>;
9. <https://www.e-qanun.az/framework/21300>;
10. <https://www.e-qanun.az/framework/897>.

UOT: 342.951

Rafiq Nəcəfquliyev

Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası

“Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti”

kafedrasının rəisi, polis polkovniki, h.ü.f.d., dosent

email: necefquliyev75@mail.ru

EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİR SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: dövlət, hakimiyyət, dövlət hakimiyyəti, prezident, hüquq, qanunvericilik, hüquqi tənzimləmə, ekstremizm, fəaliyyət.

Təəsüflə qeyd edilməlidir ki, müasir dövrdə dünyanın bütün qütblərində (ayrı-ayrı dövlətlərin ərazisində) siyasi-hüquqi mənzərənin neqativlərlə eskalasiyasında genişlənmə tendensiyası ölkələrin hökumətləri səviyyəsində adekvat tədbirlərin operativ həyata keçirilməsini şərtləndirir. Təbii ki, həmin dövlətlərin aidiyyəti orqanları tərəfindən milli qanunvericiliyə əsaslanan idarəetmə fəaliyyəti hesabına müvafiq xəbərdarlıq və qarşısını alma tədbirlərinin tətbiq edilməsi perspektivi yaranır.

Elmi tədqiqatlarda qeyd edilir ki, dövlətlərin idarəetmə orqanları tərəfindən təşkil edilən və həyata keçirilən fəaliyyət (idarəetmə prosesi) bir neçə mərhələdən təşkil olunur. Həmin mərhələlərə aid edilir:

- məqsədlərin müəyyən edilməsi;
- fəaliyyətin planlaşdırılması;
- planların, layihələrin və proqramların qəbul edilməsi;
- planların, layihələrin və proqramların həyata keçirilməsi və onlara nəzarət;
- planların, layihələrin və proqramların həyata keçirilməsinin başa çatmasına yekun vurulması və nəticələrin qiymətləndirilməsi.

Göstərilən hər bir mərhələ digəri ilə tamamlanır. Onların həyata keçirilməsi prosesi hüquqi təbiətinə görə idarəetmə prosesi olmaqla, sosial sifarişdən irəli gələn vəzifələrə xidmət edir.

Hüquq ədəbiyyatında qeyd olunduğu kimi, həm dövlət, həm də qeyri-dövlət idarəetməsində aidiyyəti vəzifələrin icrası məqsədilə ali dövlət hakimiyyəti, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları və onların yerli orqanları səviyyə

yəsində müəyyən fəaliyyətlər (strategiyalar, konsepsiyalar, doktrinalar və s.) planlaşdırılır və gerçəkləşdirilir.

Sosial münasibətlər sistemində dövlət idarəçiliyi mərkəzi yerə malik olmaqla, dövlətin möhkəmliyini, ictimai münasibətlərin sabitliyini, o cümlədən ölkə daxilində və xaricində dövlət maraqlarının etibarlı müdafiəsini təmin edir, daxili, xarici, iqtisadi və müdafiə siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli vasitəsi rolunda çıxış edir [1].

Nəzərə alınması zəruridir ki, bu kimi fəaliyyətlərin məzmununda əsasən aidiyyəti tədbirlər, onların həyata keçirilməsi ilə bağlı qüvvə və vasitələr, habelə təşkilati-nəzarət üzrə funksiyalar müəyyən olunur. Fəaliyyət mahiyyətinə görə mürəkkəb bir sosial təzahür sayıla bilər. Onun “rüşeymini” isə planlaşdırma təşkil edir.

Hüquqşünas-tədqiqatçı A.A.Zubeç haqlı olaraq qeyd edir ki, planlaşdırma - təşkilatın funksiyalarının maksimal effektivliyinin təmini məqsədlə inteqrasiya olunan fəaliyyət olub, qarşıya qoyulan vəzifələrin icrasına xidmət edir [2, c. 13].

Tədqiqat daxilində hüquq ədəbiyyatlarındakı növbəti bir fikrə diqqət etsək görərik ki, planlaşdırma idarəetmə prosesinin bir ünsürü olub, məqsədlərin müəyyən edilməsi, nümunə və etalonların yaradılması ilə xarakterizə olunur. Bu prosesdə yalnız ümumi məqsədlərin müəyyən edilməsi ilə məhdudlaşmaq məqsədəuyğun sayılmır. Oudur ki, ümumi məqsədlərin əldə edilməsi mərhələləri (etaplarını) ilə yanaşı, zəruri qüvvə və vasitələr (maliyyə imkanları daxil olmaqla) də nəzərə alınmalıdır [3, c. 10].

Planlaşdırma haqqında yerli və xarici mütəxəssislər tərəfindən kifayət qədər monoqrafik tədqiqatlar aparılmışdır. Onların məzmunca həm nəzəri, həm də təcürbi aspektləri diqqət çəkir. Lakin tədqiqatın predmeti baxımından qeyd edilən istinadlar deməyə əsas verir ki, ekstremizmə əks-təsir siyasəti, onun formalaşması və həyata keçirilməsi müxtəlif məzmunlu idarəçilik elementlərinin tətbiqini şərtləndirir. Adı çəkilən əks-təsir siyasəti mahiyyət baxımından dövlət səviyyəsində həyata keçirilən hüquq müəyyənetmə, hüquq tətbiqetmə və hüquq-mühafizə fəaliyyətidir. O, hüquqi təbiətinə görə müəyyən bir quruluşa (struktura) malikdir. Təbii ki, bu quruluş mürəkkəb olmaqla, müxtəlif elementlərin vəhdəti ilə xarakterizə olunur və onların sırasında dövlət hakimiyyəti xüsusi rola malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında aşağıdakı kimi təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir;

- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur;

- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir [4, s. 5].

Konstitusiyanın istinad edilən müddəasına əsaslanmaqla deyə bilərik ki, ölkə ərazisində ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti subyektləri (orqanlar və vəzifəli şəxslər) tərəfindən səlahiyyətlərinə uyğun olaraq aidiyyəti fəaliyyət təşkil və təmin olunur. Elmi tədqiqatın predmetinə uyğun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyəti siyasi-hüquqi məzmun baxımından genişliyi və mürəkkəbliyi ilə digər hakimiyyət subyektlərinə münasibətdə fərqlənir. Konstitusiyaya görə Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir [4, s. 5]. O, səlahiyyətləri çərçivəsində dövlətin ali məqsədi olan insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlərin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi yönümündə fəaliyyət göstərir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti sahəvi, sahələrarası və çoxfunksiyalı idarəetmə alətlərindən istifadə etməklə səlahiyyətləri daxilində sənədlər qəbul edir və onların icrası üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətini təşkil edir. Onun tərəfindən Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqları, davamlı inkişafı, əhalisinin rifah və dəyərlərinin qorunması yönümündə qəbul edilən sənədlər və onların həyata keçirilməsi üzrə digər təşkilətmə fəaliyyəti xüsusilə qeyd oluna bilər. Həmin fəaliyyət ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi olaraq, ölkənin çiçəklənməsi, davamlı inkişafı və əhalinin rifahının təmin edilməsi, eləcə də regional səviyyədə təhlükəsizlik və sabitliyin təmin olunmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasında ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Konstitusiyaya əsaslanan fəaliyyətini aşağıdakı bir neçə istiqamət üzrə qruplaşdırma bilərik:

– qanunvericilik təşəbbüsü hüququ nümunəsində qanun layihəsinin hazırlanması (sahəvi qanunlarda, digər qanunvericilik aktlarında dəyişikliklər

və əlavələr daxil olmaqla) və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə göndərilməsi;

- qanunların tətbiqi məqsədilə fərmanın verilməsi;
- dövlət idarəməsində sahəvi tənzimləmə aktı modeli olan konsepsiyaların, strategiyaların və digər idarəetmə aktlarının qəbul edilməsi;
- müvafiq sahələr üzrə dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilələrin və sazişlərin qəbul edilməsi;
- mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının və onun yerli struktur qurumlarının, habelə dövlət publik hüquqi şəxslərin yaradılması.

Ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin növbəti bir hissəsini dini ekstremizmin qarşısının alınması və bu sahədə təşkilati-hüquqi tənzimləmənin müəyyən edilməsi təşkil edir. Bu məqsədlə 2015-ci il 4 dekabr tarixdə “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Prezident tərəfindən imzalanmışdır. Qanunun qüvvədə olan redaksiyası deməyə əsas verir ki, dini ekstremizmə qarşı mübarizənin məqsədləri sırasına aşağıdakılar daxil edilmişdir:

- Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunun əsaslarının, habelə ərazi bütövlüyünün və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi;
- dini ekstremist fəaliyyətin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və dini ekstremizm nəticəsində gözlənilən zərərin minimuma endirilməsi;
- dini ekstremizmin yaranması və dini ekstremist fəaliyyətin həyata keçirilməsi səbəblərinin və şəraitinin, habelə dini ekstremizmin maliyyələşdirilməsi hallarının aşkar və ləğv edilməsi [5].

Azərbaycan Respublikasında ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətində konsepsiyaların, strategiyaların və digər idarəetmə aktların qəbul edilməsi dövlətçilik təcrübəsində rast gəlinən hüquqi tənzimləmə aktlarındanır. Diqqət edilməlidir ki, “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası” hüquqi tənzimləmə aktı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Bu sənəd idarəetmə aktı olaraq “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun həyata keçirilməsi yönündə formalaşdırılan kompleks tənzimləmə üçün sahəvi idarəetməyə xidmət edir. Məzmununda bildirilir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik

konsepsiyası dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və demokratik inkişaf yolunu, strateji seçimi kimi Avro-Atlantik məkana inteqrasiyasını, bununla yanaşı tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin çoxşaxəliliyini vurğulayan, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasət və tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının məcmusudur [6].

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasında qeyd edilir ki, dövlət müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər sırasında bir sıra ekstremist ünsürlərin Azərbaycan Respublikasında etnik və dini zəmində əlavə çətinliklər yaratmaq cəhdləri diqqət yetirilməli amillərdəndir. Konsepsiyanın məzmununda vurğulanan məqamlardan biri də budur ki, separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər. Zənnimizcə, təhlili aparılan sənəddə milli təhlükəsizlik üçün göstərilən təhlükə mənbələrinin hansı səviyyədə real olması sualına cavab yalnız ölkədəxilində axtarılmamalıdır. İnkişaf edən dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, adı çəkilən sosial-təhlükəli təzahürlər bir çox hallarda “idxal” əlamətinə malik olur. Dünyanın geosiyasi mənzərəsinin dəyişməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən “Ərəb baharı” bunu söyləməyə əsas verir. Qeyd edək ki, 2010-cu ildə Tunisdə başlayan proses “domino təsiri” ilə digər Ərəb ölkələrinə də yayıldı. Tunisdə, Misirdə və Liviyada diktatura rejimləri süqut etdi. Lakin global güclərin müdaxiləsi ilə bölgədə demokratiya əvəzinə xaos yarandı. Bu ölkələri siyasi sabitsizlik və terror bürüdü. Suriyada, İraqda Vətəndaş müharibəsi davam edir. Minlərlə insan öldürülmüş, öz yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olmuşdur [7].

Ölkəmizdə ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin növbəti bir istiqaməti Konstitusiyaya uyğun olaraq dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilələrin və sazişlərin təsdiq edilməsidir. Təbii ki, Prezidentin bu fəaliyyəti konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə qarşılıqlı şəkildə təşkli olunur. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “2008-2010-cu illər üçün terrorçuluğa və ekstremizmin digər zorakı təzahürlərinə qarşı mübarizə sahəsində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkdaşlıq Proqramı haqqında” Qərarı Azərbaycan Respublikasının adından 2008-ci il 13 iyun tarixində ratifikasiya etmişdir. Həmin sənədə əsasən “2008-2010-cu illər üçün terrorçuluğa və ekstremiz-

min digər zorakı təzahürlərinə qarşı mübarizə sahəsində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkdaşlıq Proqramı haqqında” 2007-ci il oktyabrın 5-də Düşənbə şəhərində imzalanmış Qərar Azərbaycan Respublikasının ona dair xüsusi rəyi ilə təsdiq edilmişdir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2008-ci il 13 iyun tarixində “2008-2010-cu illər üçün terrorçuluğa və ekstremizmin digər zorakı təzahürlərinə qarşı mübarizə sahəsində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin əməkdaşlıq Proqramı haqqında” Qərarın və “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin terrorçuluğa və ekstremizmin digər zorakı təzahürlərinə qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu imzalanmışdır.

“Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 4 dekabr tarixli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2015-ci il 5 dekabr tarixli Fərmanı ölkədə ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması üzrə qəbul edilən növbəti hüquqi sənəddir. Prezidentin bu fərmanı ilə hüquq yaradıcılığı üzrə aşağıdakı məsələlər həll edilmişdir:

- Azərbaycan Respublikası qanunları və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaşdırılmışdır;

- “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən edən inzibati xəta və cinayət tərkibləri, inzibati xətalər və cinayət məəcəllələrinə daxil edilmişdir;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aidiyyəti normativ hüquqi aktları “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaşdırılmışdır;

- mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq normativ hüquqi aktlarının “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaşdırılması təmin edilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi yönündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən zəruri sənədlər qəbul olunmuş və aidiyyəti üzrə həyata keçirilməsi təmin edilir. Dövlət idarəetmə prosesində ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin tərkib hissəsi

olaraq təbəçiliyində olan orqanların icraedici-sərəncamverici fəaliyyəti digər hakimiyyət subyektlərinin inzibati fəaliyyətindən genişliyi ilə fərqlənir. Təbii ki, həmin orqanların istər təşkilatdaxili, istərsə də təşkilatdankənar həyata keçirilən inzibati fəaliyyətləri milli və beynəlxalq hüquqi tənzimləməyə əsaslanmaqla, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi yönündə müəyyən etdiyi vəzifələrin icrasına xidmət edir.

İstifadə edilən mənbələr:

1. C.Cahangirli. Dövlət idarəçiliyi: mahiyyəti və müasir formaları. Dövlət idarəçiliyi.-2015.-№2.-S.-205-212.
2. Зубец А.А. Планирование деятельности предпринимательских организаций: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2003. – 158 с.
3. Дулатбеков А.Н. Совершенствование планирования деятельности государственного органа. Диссертация на соискание ученой степени доктора по профилю. Республика Казахстан Астана, 2015.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi-2016.
5. Elektron resurs: <https://e-qanun.az/framework/31509/> “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
6. Elektron resurs: <https://www.e-qanun.az/framework/13373>. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası”.
7. Elektron resurs: <http://e-derslik.edu.az/books/274/units/unit-1/page140.xhtml>.

Рафиг Наджафгулиев

Деятельность президента Азербайджанской Республики в формировании и реализации государственной политики противодействия экстремизму в Азербайджанской Республике

Аннотация: Статья посвящена деятельности президента Азербайджанской Республики в формировании и реализации государственной политики противодействия экстремизму в Азербайджанской Республике. В статье изучены изменение формы и содержание негативных проявлений, а также их расширение по структуре.

Автором проанализировано правовые документы в борьбе с экстремизмом международного и регионального значения. В рамках исследования было изучено содержание соответствующих правовых документов,

которыми является национальным нормативно-правовыми документами в сфере борьбы с экстремизмом.

Ключевые слова: государство, власть, государственная власть, президент, право, законодательство, правовое регулирование, экстремизм, деятельность.

Rafiq Najafguliyev

Activities of the President of the Republic of Azerbaijan in the formation and implementation of the state policy of countering extremism in the Republic of Azerbaijan

Summary: The article is devoted to the activities of the President of the Republic of Azerbaijan in the formation and implementation of the state policy of countering extremism in the Republic of Azerbaijan. The article studies the change in the form and content of negative manifestations, as well as their expansion in structure.

The author analyzed the legal documents in the fight against extremism of international and regional significance. As part of the study, the content of the relevant legal documents, which are national legal documents in the field of combating extremism, was studied.

Key words: state, power, state power, the president, law, legislation, legal regulation, extremism, activity.

УДК 342.7

Шахин Шукюров

Доцент кафедры «Административной деятельности ОВД»

Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики,

полковник полиции, доктор философии по праву, доцент

e-mail: shahin1967@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7901>

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ И ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Аннотация: *В научной статье автор обосновывает значение и сущность обеспечения и защиты прав и свобод человека, актуальность концепции прав человека ссылаясь на теоретические и правовые основы.*

Автор обращается к деятельности ряда правоохранительных органов по обеспечению прав человека на основе отраслевых нормативно-правовых актов и международных документов.

В научной статье показана взаимосвязь полномочий правоохранительных органов участников СНГ по обеспечению и защиты прав человека и гражданина.

Ключевые слова: *права человека, концепция прав человека, государство, конституция, правоохранительные органы, гарантия прав, механизм обеспечения прав.*

От понимания обществом в целом, и каждым его членом в частности, сути концепции прав человека во многом зависит то, каким образом будет осуществляться дальнейшее развитие и функционирование этого общества. Жан-Жак Руссо говорил: «Свобода, не заключается ни в какой форме правления: она находится в сердце свободного человека» [4, с. 10].

Правовой аспект прав человека – система норм, устанавливающих и регулирующих права человека, система органов и процедур, направленных на их защиту, представляет особую важность в рамках изучения и последующей реализации прав человека [4, с. 11].

Конституционной (высшей) целью деятельности государственных правоохранительных органов и правозащитных общественных организаций, в том числе правозащитного института гражданского общества

— уполномоченного по правам человека как элемента гражданского общества, а также иных общественно-государственных организаций и органов и самого человека является обеспечение гарантированных конституционных прав человека[1,с.37].

Государство ответственно перед гражданином за создание условий для свободного и достойного развития личности (ст.2). Обеспечение прав и свобод граждан является высшей целью государства[4,с.149].

Права человека – это права, которые присущи каждому человеку в силу того, что он человек. Значимость и простота концепции прав человека, наверное, лучше всего обозначена философом права М. Перри, который утверждает, что существуют некоторые вещи, которые никогда не должны быть сделаны по отношению к человеку, а также некоторые иные вещи, которые, наоборот, всегда должны осуществляться по отношению к человеку. И те и другие «вещи» – то, что объединено общим названием «права человека»[4,с.14].

Конституционно-правовое закрепление прав и свобод человека является важным, но не единственным условием с точки зрения конечной цели – осуществления данных прав. Не всегда известные формы реализации права (соблюдение, исполнение, использование) являются достаточными для претворения в жизнь норм о правах человека. В таких случаях очевидной становится необходимость в осуществлении правозащитной деятельности. Именно поэтому наряду с правовой регламентацией прав и свобод человека важная роль, как на международном уровне, так и на национальном уровнях отводится охране и защите прав, ее процессуальным формам. Всеобщая декларация прав человека, международные пакты в качестве основной задачи и обязанности государств определяют обеспечение прав человека, которое предполагает наряду с провозглашением, нормативным закреплением и гарантиями реализации прав действие механизма правовой защиты человека (включая охрану и защиту прав)[4,с.145].

В конституционном праве существует несколько смежных категорий, которые, несмотря на то что довольно часто встречаются в юридической литературе, до сих пор не получили устоявшегося определения. К таким категориям относятся понятия «обеспечение прав» и «гарантии прав», «механизм обеспечения прав» и «система гарантий прав». Термин «обеспечить» в русском языке имеет несколько значений: 1) предоставить достаточные материальные средства к жизни; 2)

снабдить чем-нибудь в нужном количестве; 3) сделать вполне возможным, действительным, реально выполнимым; 4) оградить, охранить.

Н.В.Витрук под обеспечением конституционных прав и свобод понимает «систему их гарантирования, т. е. систему общих условий и специальных (юридических) средств, которые обеспечивают их правомерную реализацию, а в необходимых случаях их охрану».

К.Б.Толкачев и А.Г.Хабибуллин определяют «обеспечение» как «деятельность государственных органов, общественных организаций, должностных лиц и граждан по осуществлению своих функций, компетенций, обязанностей с целью создания оптимальных условий для строгой, неуклонной реализации правовых предписаний и правомерного осуществления прав и свобод» [2,с.58].

Интересы и ценности государства как относительно самостоятельного и самодостаточного института не являются решающими. Таковыми являются только интересы и ценности самого общества. Основные права и свободы, закрепленные в конституционно-правовых актах, являются непосредственно действующими.

Данные положения служат конституционно-правовой основой для эффективного взаимодействия институтов гражданского общества и органов системы публичной власти, в том числе эффективного взаимодействия института гражданского общества, поименованного омбудсмен (уполномоченный по правам: человека, ребенка, предпринимателя и т. д.), и органов внутренних дел как одной из важных структур системы органов публичной власти [1 с.37].

Органом специальной компетенции в области защиты прав человека в России является прокуратура Российской Федерации. Прокуратура РФ – это единая федеральная централизованная система органов, осуществляющих от имени Российской Федерации надзор за соблюдением Конституции РФ и исполнением законов, действующих на территории России.

Все виды деятельности прокуратуры Российской Федерации, так или иначе, связаны с защитой прав человека. Прокуратура РФ осуществляет:

- надзор за исполнением законов различными органами, учреждениями, организациями;
- надзор за соблюдением прав и свобод человека и гражданина органами и организациями;

– уголовное преследование в соответствии с полномочиями, установленными уголовно-процессуальным законодательством Российской Федерации;

– координацию деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью;

– возбуждение дел об административных правонарушениях и проведение административного расследования[3,с.65].

На основе Закона Азербайджанской Республики «О прокуратуре» от 7 декабря 1999 года статья 5-ая данного акта определяют основные принципы деятельности прокуратуры, к которым относятся: законность; равноправие всех перед законом; соблюдение и уважение прав и свобод физических лиц, прав юридических лиц; объективность, непредвзятость и ссылка на факты; единство и централизация, подчинение территориальных и специализированных прокуроров генеральному прокурору Азербайджанской Республики; политическая независимость[6]. Статья 20-ая закона Азербайджанской Республики «О прокуратуре» уделяет внимание вопросам рассмотрения со стороны органов прокуратуры заявлений, жалоб и обращений, где указано о том, что в прокуратуре в установленном законом порядке и в пределах полномочий рассматриваются заявления, жалобы и обращения, осуществляется прием граждан. Заявления, жалобы и обращения о преступлениях рассматриваются безотлагательно[6].

Прокуратура осуществляет надзор за точным и единообразным исполнением законов, декретов, указов и иных нормативных актов министерствами и другими подведомственными Совету Министров органами, местными представительными и исполнительными органами, предприятиями, организациями и учреждениями, общественными объединениями, должностными лицами и гражданами, обеспечивая законность и, следовательно, возможность эффективной реализации прав и свобод.

Нормативное регулирование деятельности данного органа осуществляется на основе главы 7 «Прокуратура. Комитет Государственного контроля» Конституции Республики Беларусь, Закона «О прокуратуре Республики Беларусь», иных нормативных правовых актов. Задачами прокуратуры являются обеспечение верховенства права, законности и правопорядка, защита прав и законных интересов граждан и организаций, а также общественных и государственных интересов. В целях выполнения этих задач прокуратура осуществляет надзор за:

- точным и единообразным исполнением законов, декретов, указов и иных нормативных правовых актов;
- исполнением законодательства при осуществлении оперативно-розыскной деятельности;
- исполнением закона в ходе досудебного производства, при производстве предварительного следствия и дознания;
- соответствием закону судебных постановлений, а также за соблюдением законодательства при их исполнении;
- соблюдением законодательства при исполнении наказания и иных мер уголовной ответственности, а также мер принудительного характера.

В процессе осуществления защиты прав граждан прокурор имеет право на издание актов прокурорского реагирования. Это могут быть предписания, прощтесты, постановления, официальные предупреждения [4,с.138].

Целью деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации является обеспечение гарантий государственной защиты прав и свобод граждан, их соблюдения и уважения государственными органами, органами местного самоуправления и должностными лицами. В своей деятельности Уполномоченный независим и не подотчетен никаким органам государственной власти, а также обладает неприкосновенностью в течение всего срока полномочий.

Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации и его аппарат являются надзорным органом, следовательно, в компетенцию Уполномоченного по правам человека в РФ не входит привлечение лиц к ответственности или отмена решений каких-либо органов. В случае выявления нарушений Уполномоченный по правам человека в РФ обращается в те органы, в компетенцию которых входит принятие подобных мер [3,с.68].

Конституционный закон Азербайджанской Республики «Об уполномоченном по правам человека (омбудсмане) Азербайджанской Республики» 28 декабря 2001 года определяет деятельность уполномоченного, которая не ограничивает и не дублирует полномочия других государственных органов, обеспечивающих защиту прав человека и восстановление нарушенных прав и свобод человека. В законе рассматриваются порядок подачи жалоб, связанных с нарушением прав человека, которые заключаются в рассмотрение со стороны уполномо-

ченного жалобы граждан Азербайджанской Республики, иностранцев и лиц без гражданства, юридических лиц, связанные с нарушением прав человека [7].

Судебная защита прав человека основной элемент правозащитного механизма государства. Из конституции следует, что все равны перед законом и имеют равное право без всякой дискриминации на равную защиту прав и законных интересов компетентным, независимым и беспристрастным судом.

Значительное место в работе судебной системы уделяется обеспечению доступности правосудия для широкого круга граждан. Вышестоящими судами повышены требования к качеству процессуальных документов, препятствующим в доступе к правосудию, таким как об отказе в возбуждении дел и оставлении жалоб (заявлений) без движения, об отложении и приостановлении судебных разбирательств. Судебная процессуальная форма предусматривает несколько средств защиты в зависимости от вида судопроизводства (конституционного, гражданского, уголовного, административного), характера и субъектного состава правоотношений [4,с.150].

Важнейшую роль в сфере защиты прав человека и гражданина в Российской Федерации играют суды. Обращение во все вышеперечисленные органы и защита права в административном порядке не лишают индивида возможности обратиться в суд и реализовать свое право на судебную защиту. Право на судебную защиту, провозглашенное ст.46 Конституции Российской Федерации, представляет собой ключевую гарантию защиты прав человека и гражданина. Это право не подлежит ограничению даже в условиях чрезвычайной ситуации или военного положения [3,с.71].

С целью защиты прав, свобод, чести и достоинства человека и гражданина в соответствии со ст.60 Конституции каждому гарантируется защита его прав и свобод компетентным, независимым и беспристрастным судом в определенные законом сроки. Суды являются центральным звеном в системе защиты прав человека и гражданина. Система судебных органов, их деятельность призвана обеспечить реализацию данного права, является важнейшей гарантией реализации прав человека и гражданина. Национальное законодательство в этой области в полной мере соответствует основным международным стандартам. Правосудие осуществляется на основе принципов независимости,

объективности и беспристрастности, равенства всех перед законом и других, закрепленных на конституционном уровне и углубленных в отраслевом законодательстве принципов. Законом определены система судов, порядок их формирования, компетенция и полномочия, а также порядок принятия к рассмотрению обращений граждан. Основной объем работы по защите прав и свобод граждан приходится на суды общей юрисдикции [4,с.135].

Закон Азербайджанской Республики «О судах и судьях» от 10 июня 1997 определяет обязанности судов, деятельность которых, направлена только на осуществление правосудия и в установленных законодательством случаях и порядке — судебного надзора, которая определяет, что при осуществлении правосудия суды защищают права человека и гражданские права и свободы, закрепленные в Конституции Азербайджанской Республики, права и законные интересы всех предприятий, учреждений и организаций независимо от их формы собственности, права политических партий, общественных объединений, других юридических лиц от всякого посягательства и нарушений закона, а также выполняют обязанности, предусмотренные в Конституции Азербайджанской Республики и другие обязанности, предусмотренные настоящим Законом [8].

Особое значение в защите прав и свобод индивида играет институт адвокатуры. Адвокатура – это независимое учреждение. Вмешательство в профессиональную деятельность адвокатов запрещается. Вопросы, по которым лица обращаются за помощью, суть консультаций, советов и разъяснений, полученных этими лицами от адвоката, составляют предмет адвокатской тайны. Адвокату при осуществлении его профессиональной деятельности гарантирована свобода слова в устной и письменной формах и пределах, определенных задачами адвокатуры.

В настоящее время развитие адвокатуры не стоит на месте. 6 апреля 2011 года вступил в силу Закон Республики Беларусь от 30 декабря 2011 года №334-З «Об адвокатуре и адвокатской деятельности в Республике Беларусь». Принятие этого закона является новым этапом в истории формирования белорусской адвокатуры. Данный законодательный акт учитывает актуальные тенденции в сфере защиты прав и представления законных интересов, физических и юридических лиц, соответствует современному уровню социально-экономического развития. Законом значительно расширен перечень видов юридической

помощи, оказываемой адвокатами [4,с.108].

Адвокатура в Республике Беларусь представляет собой независимый правовой институт, призванный согласно Конституции Республики Беларусь осуществлять профессиональную правозащитную деятельность. В соответствии со ст.62 Конституции Республики Беларусь закреплено «право каждого на юридическую помощь для осуществления и защиты прав и свобод, в том числе право пользоваться в любой момент помощью адвокатов и других своих представителей в суде, иных государственных органах, органах местного управления, на предприятиях, в учреждениях, организациях, общественных объединениях и в отношениях с должностными лицами и гражданами».

Правовое регулирование деятельности адвокатуры осуществляется на основании Закона «Об адвокатуре и адвокатской деятельности», Постановления Министерства юстиции Республики Беларусь «Об утверждении Правил профессиональной этики адвоката» и других нормативных правовых актов.

Главная задача адвокатуры – оказание квалифицированной юридической помощи физическим и юридическим лицам при осуществлении защиты их прав, свобод и законных интересов. Адвокатура участвует в разъяснении законодательства и правовом воспитании граждан.

Основными видами оказываемой юридической помощи при защите прав граждан являются:

- консультации и разъяснения по юридическим вопросам, устные и письменные справки по законодательству;
- составление заявлений, жалоб и других документов правового характера;
- осуществление представительства в судах и других органах и организациях по гражданским делам и делам об административных правонарушениях;
- участие в предварительном следствии и в суде по уголовным делам в качестве защитников, а также представителей потерпевших, гражданских истцов, гражданских ответчиков [4,с.139].

Закон Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года № 783-IQ «Об адвокатах и адвокатской деятельности» был принят в целях регулирования обеспечения прав каждого лица на территории Азербайджанской Республики на обращение на судебном процессе, предварительном следствии и дознании к выбранному им адвокату для

осуществления охраны своих прав и законных интересов. Также на использование помощи защитника с момента задержания, ареста, обвинения в совершении преступления, и деятельности адвокатов, оказывающих юридическую помощь по иным вопросам. Закон устанавливает основные принципы адвокатской деятельности по оказанию высококачественной юридической помощи физическим и юридическим лицам, юридический статус адвокатов и основы их самоуправления в Азербайджанской Республике[9].

Важное место в системе правоохранительных органов отведено органам внутренних дел. Органы внутренних дел призваны защищать жизнь, здоровье, честь, достоинство, права, свободы и законные интересы граждан, права и законные интересы организаций, интересы общества и государства от преступных и иных противоправных посягательств.

Органы внутренних дел в области общественной безопасности решают задачи обеспечения личной и имущественной безопасности граждан, общественной безопасности, охраны общественного порядка, профилактики, выявления, пресечения преступлений, административных правонарушений, розыска лиц, их совершивших, и других лиц в случаях, предусмотренных законодательными актами Республики Беларусь [4,с.138].

Полиция как орган правопорядка имеет большое значение в защите прав и свобод граждан и государства. Компетенция полиции получает свое проявление в различных сферах деятельности общества, таких, например, как охрана общественного порядка, обеспечение общественной безопасности, исполнение судебных приговоров и многих других. Существует множество факторов в механизме обеспечения прав и свобод человека и гражданина, влияющих на деятельность органов правопорядка в целом и их взаимоотношения с этими гражданами [5].

Закон Азербайджанской Республики «О полиции» от 28 октября 1999 года определяет назначение полиции в Азербайджанской Республике которое, заключается в защите жизни, здоровья, прав и свобод людей, законных интересов и собственности государства, физических и юридических лиц от противоправных действий.[10]

Использованная литература:

1. Либанова С.Э., Ищук В.Г. Пути взаимодействия омбудсменов и сотрудников органов внутренних дел в обеспечении конституционных прав человека как высшей конституционной ценности. Вестник Нижегородской академии МВД России, 2019, №4(48). Юридическая наука и практика. (дата обращения-25.11.22 г.)
2. Амирова Р.Р. Содержание и виды гарантий прав человека в теории конституционного права. Ученые записки Казанского Государственного Университета. Том 149, кн.6 Гуманитарные науки 2007.
3. Резер Т.М. Механизмы реализации и защиты прав человека и гражданина: учеб. пособие / Т.М.Резер, Е.В.Кузнецова, М.А.Лихачев [под общ. ред. Т.М.Резер]; М-во науки и высш.образования Рос.Федерации, Урал.федер.ун-т.–Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 110 с.
4. Права человека: учеб.пособие / С.А. Балашенко [и др.] ; научн.ред.: С.А.Балашенко, Е.А.Дейкало. – Минск: Юнипак, 2015. – 200 с.
5. Амельчаков И.Ф. Карагодин А.В. Переверзева Е.С. Полиция в механизме обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина. ФГКОУ ВПО «Белгородский юридический институт» Министерства внутренних дел Российской Федерации.
6. Закон Азербайджанской Республики «О прокуратуре» от 7 декабря 1999 года https://republic.preslib.az/ru_d4-67.html (дата обращения-29.11.22 г.).
7. Конституционный закон Азербайджанской Республики «Об уполномоченном по правам человека (омбудсмане) Азербайджанской Республики» от 28 декабря 2001 года. https://azertag.az/ru/xeber/-KONSTITUCIONNYI_ZAKON_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIK_I_Ob_upolnomochennom_po_pravam_cheloveka_ombudsmane_Azerbaijzhanskoi_Respubliki-882441 (дата обращения-30.11.22 г.).
8. Закон Азербайджанской Республики «О судах и судьях» от 10 июня 1997. https://republic.preslib.az/ru_d4-61.html (дата обращения-01.12.22 г.).
9. Закон Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 года № 783-IQ «Об адвокатах и адвокатской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.07.2022 г.) (дата обращения-02.12.22 г.) https://continent-online.com/Document/?doc_id=30608603 (дата обращения-02.12.22 г.).
10. Закон Азербайджанской Республики «О полиции» от 28 октября 1999 года. <https://mia.gov.az/ru/legislation/1/view/1/> (дата обращения-03.12.22 г.).

Şükürov Ş.T.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının “Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti” kafedrasının dosenti, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİNİ VƏ MÜDAFİƏ EDİLMƏSİ ÜZRƏ HÜQUQ MÜHAFİZƏ ORQANLARININ QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİ

Annotasiya: Müəllif elmi məqalədə nəzəri və hüquqi əsaslara istinad edərək insan hüquq və azadlıqlarının təmini və müdafiəsinin mənası və mahiyyətini, insan hüquqları anlayışının aktuallığını əsaslandırır.

Müəllif sahəvi hüquqi aktlar və beynəlxalq sənədlər əsasında bir sıra hüquq-mühafizə orqanlarının insan hüquqlarının təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyətinə istinad edir.

Elmi məqalədə MDB iştirakçılarının hüquq-mühafizə orqanlarının insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi və müdafiəsi üzrə səlahiyyətləri arasında əlaqələr göstərilir.

Açar sözlər: insan hüquqları, insan hüquqları konsepsiyası, dövlət, konstitusiyaya, hüquq-mühafizə orqanları, hüquqların təminatı, hüquqların həyata keçirilməsi mexanizmi.

Shukyurov SH. T.

Associate Professor of the Department of "Administrative Activities of the Department of Internal Affairs" of the Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, Police Colonel, Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor.

INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES TO PROVIDE AND PROTECT THE RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND CITIZEN

Abstract: In a scientific article, the author substantiates the meaning and essence of ensuring and protecting human rights and freedoms, the relevance of the concept of human rights, referring to the theoretical and legal foundations.

The author refers to the activities of a number of law enforcement agencies to ensure human rights on the basis of sectoral legal acts and international documents.

The scientific article shows the relationship between the powers of law enforcement agencies of the CIS members to ensure and protect human and civil rights.

Keywords: human rights, human rights concept, state, constitution, law enforcement agencies, rights guarantee, rights enforcement mechanism.

Malik Səlimov

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Respublikası Dövlət

Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər

Əliyev adına Akademiyasının baş müəllimi

maliksalimov1857@gmail.com

CINAYƏT TƏQİBİNİ İSTİSNA EDƏN HALLARIN TƏTBİQİNİN HÜQUQİ NƏTİCƏLƏRİ

***Açar sözlər:** cinayət təqibi, bəraətverici əsaslar, cinayət tərkibi, istisna edən, hüquqinəticələr, kompensasiya.*

***Ключевые слова:** Уголовное преследование, оправдательные основания, состав преступления, исключаящие, юридические последствия, компенсация.*

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası yeni ictimai münasibətlər sistemində “şəxsiyyət-cəmiyyət-dövlət” formuluna əsaslanmaqla insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını prioritet məsələ kimi müəyyən edərək bütün istiqamətlərdə onların müdafiəsinə hüquqi təminat verir. Bu təminatların realizəsinin hüquqi mexanizmləri isə Azərbaycan Respublikasının cinayət, cinayət-prosessual, inzibati və digər qanunvericiliklərində müəyyən edilmişdir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının hüquqi təminatı ilə bağlı konstitusion müddəalar, həmçinin cinayət törətməkdə təqsiri olmayan şəxslərin cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına alınmasının, ittiham və ya məhkum edilməsinin yolverilməz olduğunu ehtiva edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulan və məhkəmə müdafiəsinə təmin edən ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququ, səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən təqsiri sübuta yetirilməmiş şəxsin bəraət almaq hüququnu əhatə edir. Bəraət təqsirləndirilən şəxsə aid olan hüquq olmaqla, onun təqsirsizliyini rəsmi surətdə bəyan edən və onu təmin edən məhkəmə hakimiyyəti aktı-bəraət hökmü ilə təsdiq olunur. Bu o deməkdir ki, məhkəmənin bəraət hökmü təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edildiyi və məhkəməyə verildiyi ittiham üzrə cinayətin törədilməsində onun təqsirli olmaması haqqında məhkəmə baxışının nəticələrinə dair məhkəmə qərarını əks etdirir.

Lakin cinayət-prosessual qanunvericiliyində qeyd olunan məsələlərlə bağlı bir sıra ziddiyyətli məqamlar mövcuddur ki, bunlar da insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının lazımi səviyyədə həyata keçirilməsi yolunda bəzi maneələr yaradır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39.1.2, 39.1.4, 39.1.5, 39.1.10-cu maddələrinin müqayisəli təhlili belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir.

Ümumiyyətlə, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39-cu maddəsi cinayət təqibini istisna edən halları müəyyən edərək göstərir ki, aşağıdakı hallarda cinayət təqibi başlanıla bilməz, başlanmış cinayət təqibinə isə xitam verilməlidir (o cümlədən cinayət işi başlanıla bilməz, başlanmış cinayət işi üzrə icraata isə xitam verilməlidir):

- cinayət hadisəsi olmadıqda;
- əməldə cinayət tərkibi olmadıqda;
- cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçdikdə (cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin dayandırılması halları istisna olmaqla);
- cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin baş verdiyi anda onu törətmiş şəxs cinayətməsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmadıqda (həmin şəxsə qarşı tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi zəruri olan hallar istisna edilməklə);
- cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətdikdən sonra öldükdə (ölən şəxsə bəraət verilməsi zəruri olduğu hallar istisna edilməklə);
- şəxs barəsində eyni ittiham üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü və ya digər məhkəmənin cinayət təqibini qeyri-mümkün edən ləğv edilməmiş qərarı olduqda;
- şəxs barəsində eyni ittiham üzrə təhqiqatçının, müstətiqin və ya prokurorun cinayət işi başlanmasının rədd edilməsi və ya ona xitam verilməsi haqqında ləğv edilməmiş qərarı olduqda;
- zərər çəkmiş şəxsin şikayəti olmadıqda (cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə, habelə cinayət təqibinin başlanmasına prokurorun təşəbbüsü olmadığı halda cinayət təqibi ictimai-xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə);
- zərər çəkmiş şəxslə təqsirləndirilən şəxs barışdıqda (cinayət təqibi yalnız xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə);
- şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaqsız vəziyyətdə törətdikdə (bu şəxslərə qarşı tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi halları istisna olunmaqla);

-cinayət qanununun müddələrinin qüvvəsinə görə şəxsin cinayətməsuliyyətindən azad edilməsi üçün əsaslar olduqda;

-amnistiya aktına əsasən şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilməli olduqda.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulan və cinayət təqibini istisna edən buhallar elə qanunvericinin özü tərəfindən iki qrupa bölünməklə cinayət, cinayət-prosessual və digər hüquqi nəticələr yaradır.

Birinci qrupa cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin cinayət təqibini istisna edən bəraətverici əsaslar daxildir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39.3-cü maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi, həmin Məcəllənin 39.1.1, 39.1.2 və 39.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda, yəni cinayət hadisəsi olmadıqda, əməldə cinayət tərkibi olmadıqda, həmçinin şəxsin cinayət törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda və ya təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə cinayət təqibi bəraətverici əsaslarla xitam verilmiş hesab olunur.

Qeyd olunan hallarda barəsindəməhkəmə tərəfindən bəraət hökmü çıxarılmış və ya məhkəməyədək icraat zamanı cinayət təqibinə bəraətverici əsasla xitam verilmiş hər hansı şəxs təqsirsiz sayılır və onun mənzil, mülkiyyət, əmək və digər hüquqlarına hər hansı məhdudiyət qoyula bilməz. Həmin Məcəllənin 56.0.1-ci maddəsi də yuxarıda göstərilən hallarda bəraət almış təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilməsi hüququnu nəzərdə tutur.

Haqqında məhkəmə tərəfindən bəraət hökmü çıxarılmış şəxsin digər hüquq və azadlıqları da bərpa edilir. Bu şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 59.1.1-59.1.5-ci maddələrinə uyğun olaraq, əvvəlki vəzifəsinə bərpa olunmaq, bu mümkün olmadıqda isə ona bərabər vəzifəyə təyin olunmaq və ya əvvəlki vəzifəsini itirməsi ilə əlaqədar vurulmuş ziyana görə pul kompensasiyası almaq, azadlıqdan məhrum edildiyi və ya azadlığının məhdudlaşdırıldığı vaxtı iş stajına daxil etdirmək, əvvəl yaşadığı evini (mənzilini) qaytarmaq, bu mümkün olmadıqda isə ona bərabər tutulan, o cümlədən sahəsinə və yerləşdiyi yerə uyğun yaşayış evinə (mənzilinə) köçürülmək, məhrum olduğu xüsusi və ya hərbi rütbəni bərpa etdirmək, məhrum olduğu fəxri adını və ya dövlət təltiflərini qaytarmaq kimi hüquqlara malikdirlər. Məcəllənin 42-ci maddəsi də bu halları məhkəmə baxışı nəticəsində təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş cinayətin törədilməsində onun təqsirsizliyini təsdiq edən bəraət hökmünün çıxarılması

nın əsası kimi müəyyən edir. Belə hallar mövcud olduqda CPM-nin 305-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə hazırlıq iclasında cinayət işi və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın materialları üzrə icraata xitam verilməsi haqqında əsaslandırılmış qərar çıxarır.

İkinci qrupa cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin cinayət təqibini istisna edən, lakin bəraətverici olmayan, yuxarıda göstərilən əsaslar daxildir.

Cinayət təqibinə xitam verilməsinin Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş yuxarıda qeyd olunan həm bəraətverici, həm də bəraətverici olmayan əsasları şəxsin prosessual vəziyyətində bir-birindən kəskin surətdə fərqlənən müxtəlif hüquqi nəticələr yaradır.

İctimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin cinayət təqibini istisna edən, lakin bəraətverici olmayan əsaslarla cinayət təqibinə xitam verilməsi zamanı, demək olar ki, elə bir ciddi problem yaranmır. Lakin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin cinayət təqibini istisna edən bəraətverici əsasların tətbiqi zamanı bir sıra ziddiyyətli məqamlar müşahidə olunur ki, bunlar da Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan “əməldə cinayət tərkibinin olmaması” əsası ilə bağlıdır.

Cinayət-hüquq nəzəriyyəsində cinayət tərkibinə anlayış verilərək qeyd olunur ki, ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, cinayət qanununda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmusu cinayət tərkibi adlanır (6, s.116).

Məlum olduğu kimi cinayət tərkibinin əlamətləri obyektiv və subyektiv xarakterli iki qrupa bölünür. Birinci qrupa cinayətin obyektivi və obyektiv cəhəti, ikinci qrupa isə cinayəti subyektiv cəhəti və subyektivi daxildir. Bəzi cinayət-hüquq normalarında (məsələn, CM-nin 228, 234 və s. maddələri) cinayətin predmeti cinayətin zəruri tərkib elementi kimi nəzərdə tutulduğu hallarda predmet də cinayət tərkibinin obyektiv əlamətləri sırasına daxil olur.

Cinayət tərkibinin anlayışından da görüldüyü kimi cinayətin subyektivi zəruri tərkib elementlərindən biri olmaqla, əməlin tövsifi və şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün çox mühüm əsasdır, çünki cinayəti törədən məhz konkret şəxsdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə əsasən, yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət tərkibi yaradır. Bu cinayət-hüquq normasının məzmunundan görüldüyü ki-

mi, cinayətin subyekti cinayət tərkibinin zəruri əlamətidir və onun mövcud olmaması cinayət tərkibini istisna edən hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 39.1.4, 39.1.5, 39.1.10-cu maddələrində göstərilən hallar, yəni cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmama, cinayət törətmiş şəxsin ölməsi və ya anlaşıq vəziyyətdə olması birbaşa subyektin xarakterik əlamətləri olduğundan, subyekt isə öz növbəsində cinayət tərkibinin zəruri əlaməti olduğundan, bu halların mövcudluğu elə cinayət tərkibinin olmaması anlamına gəlir. Lakin 39.1.2-ci maddədə nəzərdə tutulan halın bəraətverici, 39.1.4, 39.1.5, 39.1.10-cu maddələrində göstərilən halların isə bəraətverici olmayan hesab edilməsi müxtəlif hüquqi nəticələr yaratmaqla bir halda şəxsin hüquqi statusuna pozitiv, digər halda isə neqativ təsir göstərdiyindən, qanunvericinin eyni vəziyyətə fərqli yanaşması başa düşülən deyildir. CPM-nin 55-60-cı maddələrinin məzmununun təhlili də belə nəticəyə gəlməyə imkan verir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, qanunların vahid qaydada və dürüst tətbiqini, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təmin etmək məqsədi ilə CPM-nin 39-cu maddəsində müvafiq dəyişikliklər edilməklə, 39.1.4, 39.1.5, 39.1.10-cu maddələrin çıxarılması, yaxud 39.1.2-ci maddəsinə yeni məzmun verilməklə, qeyd olunan uyğunsuzluqların aradan qaldırılması məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2021, 47 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 2022, 171 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2020, 810 s. 4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası, Bakı, 2016, 1335 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39.1.5 və 41.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 17 iyun 2010-cu il tarixli Qərarı.
6. F.Y.Səməndərov. Cinayət hüququ, Ümumi hissə. 2007, 992 s.
7. F. Abbasova Cinayət prosesi. Dərslik. Bakı, 2021, 416 s.
8. Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации. Под ред. С.И. Никулина, М. 2001, 320 с.

Midhəd Qəfərov

*Bakı Dövlət Universiteti, Cinayət prosesi kafedrası,
Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor*

Mirtərlan Qəfərli

*magistrant, Bakı Dövlət Universiteti,
Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrası*

CİNAYƏT PROSESİNDƏ XÜSUSİ BİLİKDƏN İSTİFADƏ HAQQINDA

***Annotasiya:** Bu məqalə cinayət prosesində xüsusi bilikdən istifadənin bəzi nəzəri və təcrübi məsələlərini tədqiqinə həsr edilmişdir. Qeyd edir ki, müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məhkəmə hüquq islahatlarından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi və məhkəmə ekspertizası sahəsində qanunvericiliyə edilən son dəyişikliklər cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi formalarına yeni nöqtəyi nəzərdən baxış tələb edir. Elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətlərindən cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə edilməsi müasir dünyada ümdə vəzifə kimi qarşıya qoyulur və bu da bir həqiqətdir ki, müasir inkişaf elmi texniki nailiyyətlər əsasında cəmiyyətin müasir tələbatını ödəmək iqtidarındadır. Məhkəmə icraatının həqiqətin müəyyənləşdirilməsi vəzifəsinin səmərəli yerinə yetirilməsi bizim fikrimizcə yaxın gələcəkdə elmi texniki nailiyyətlər əsasında yeni müstəviyə keçəcək və prosesual fəaliyyətin sadələşdirilməsinə imkan verəcəkdir. Hazırda kompyüter informasiya sistemindən istifadə buna dəlalət edir.*

Müasir cinayət prosesində çəkişmə prinsipini həqiqətin müəyyən edilməsinin ən optimal variantı hesab edən müəlliflər xüsusi bilikdən istifadə imkanlarının cinayət prosesinin bütün mərhələlərində bərabərləşdirilməsinin təmin edilməsi mexanizminin vacib olduğunu vurğulayırlar və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün təklif və tövsiyələr irəli sürürlər.

Açar sözlər: xüsusi bilik: cinayət prosesi, ekspert, ekspertiza

Cinayət prosesində xüsusi bilikdən istifadə nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən mühüm məsələlərdəndir. Müasir dövrdə elə bir məhkəmə icraatı yoxdur ki, bu və ya digər formada xüsusi bilikdən istifadə edilməsin. Fəlsəfi kontekstdə ümumi və xüsusi kateqoriyaları baxımından yanaşdıqda xüsusi bilik dedikdə, ümumi məlum olmayan, ictimai xarakter daşımayan, kütləvi şəkildə yayılma xüsusiyyətinə malik olmayan və məhdud əhatə dairəsi ilə

səciyyəlonən biliklər nəzərdə tutulur. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, müasir cəmiyyətdə internet şəbəkəsinə daxil edilən hər hansı bir xüsusi biliyin nə dərəcədə öz xüsusiyyətini saxlaması və ictimai xarakter daşımaması sual doğurur. Artıq “ümumi biliklər” anlayışı da tədricən subyektiv qiymətləndirilməyə başlanmışdır. Bu mənada “xüsusi bilik”, “xüsusi elmi bilik”, “elm, texnika, incəsənət və ya peşə sahəsində xüsusi biliklər ifadəsi”ni təhlil edən müəlliflər haqlı olaraq, “xüsusi elmi bilik” anlayışdan istifadəni daha məqbul hesab edirlər. Müəlliflər qeyd edirlər ki, *xüsusi elmi biliklər insan fəaliyyətinin müəyyən sahəsinə aid olan elmi əsaslı biliklər, məlumatlar sistemidir və bu məlumatlar konkret sahələr üzrə ixtisaslaşmış peşəkar fəaliyyət zamanı nəzəriyyə və təcrübənin qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi olaraq əldə olunur*. Xüsusi biliklərin məzmununa *peşəkar təcrübə, vərdiş və bacarıqlar* daxil edilir. Peşəkar təcrübə – insanın bu və ya digər sənət sahəsində müvafiq nəticəyə çatmaq üçün yetərli və zəruri olan psixi və psixofizioloji xüsusiyyətlərinin məcmusudur. Vərdişlər – təkmilləşdirilmiş səviyyədə olan, hər hansı bir işin daha tez, az maddi məsrəflərlə və düzgün yerinə yetirilməsinə xidmət edən hərəkətlərdən ibarətdir. Bacarıq – isə işin tez, səmərəli və keyfiyyətli yerinə yetirilməsi qabiliyyətidir (7, s. 13 -14).

Cinayət prosesində xüsusi bilikdən, bir qayda olaraq, iki prosesual subyekt ekspert və mütəxəssiz istifadə edir. Ekspertin vəzifəsi cinayət prosesual qanunda mühüm istintaq hərəkəti kimi tənzimlənən ekspertiza tədqiqatını aparmaqdan və rəy verməkdən ibarətdir. Bu istintaq hərəkəti bir necə mərhələni – ekspertizanın təyin edilməsi, ekspertizanın aparılması (tədqiqat), ekspert rəyinin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Ekspertizanın təyin edilməsi mərhələsi özü mürəkkəb prosesual və taktiki fəaliyyətdir və onun ciddi şəkildə təşkil edilməsi və icrası tələb olunur. Hüquq ədəbiyyatında bu mərhələnin özünün strukturu (elementləri) aşağıdakı kimi müəyyən edilir: 1. Ekspertizanın təyin edilməsi haqda qərarın qəbul edilməsi; 2. Ekspertizaya göndərilməsi üçün materalların müəyyənləşdirilməsi və hazırlanması; 3. Ekspertin seçilməsi; 4. Ekspertizanın təyin edilməsi; 5. Şübhəli şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin qərarla tanış edilməsi; 6. Qərarın və tədqiqat obyektlərinin ekspertizaya göndərilməsi .

Qeyd etdiyimiz kimi ekspert tədqiqatı ekspertiza istintaq hərəkətinin təyin edilməsi və aparılması üzrə fəaliyyətin strukturunda ikinci elementi təşkil edir. Bu istintaq hərəkəti sayəsində cinayət mühakimə icraatında elm və texnikanın ən yeni nailiyyətləri tətbiq edilir və cinayət prosesində araşdırmanın elmi əsaslarda və keyfiyyətli aparılması, işin hallarının hərtərəfli, tam

və obyektiv tədqiqi, başqa sözlə, cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsi təmin edilir. Məhz ekspert tədqiqatı vasitəsilə mühüm sübut növü olan ekspert rəyi əldə edilir. Bu sübut növü yalnız ekspert tədqiqatı nəticəsində əldə edilə bilər. Qanunverçilik ekspertiza tədqiqatının və onun nəticələrinin obyektivliyinin təminatı ilə bağlı xeyli müddəalar nəzərdə tutur. Bura ekspertizanın təyin edilməsi ilə bağlı səlahiyyətli subyektlərə, onların fəaliyyətinə aid müddəalar, ekspertə və onun səlahiyyətliliyi, qərəzsizliyi, obyektivliyinə dair müddəalar, ekspertizanın təyin edilməsi və aparılmasının prosedur qaydaları və prosesdə iştirak edən şəxslərə onların hüquqları və qanun mənafeyinin təmin edilməsinə dair müddəalar aid edilir. Cinayət prosesual məcəllənin qəbul edilməsindən keçən 22 il ərzində məhkəmə hüquq islahatları yeni vüsət almış, bu istiqamətdə cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən xeyli saylı fundamental dəyişikliklərə rəvac verən fərman və sərəncamlar qəbul edilmişdir. Bu fərman və sərəncamların işığında cinayət prosesual qanunvericiliyin təhlil edilməsi və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müzakirələrin aparılması, təklif və tövsiyələrin hazırlanması günün vacib tələbidir. 03 aprel 2019-cu il tarixli “Məhkəmə hüquq islahatlarının dərinləşdirilməsi haqqında” Fərmanın bir sıra bəndləri birbaşa ekspertiza sahəsində əsaslı islahatlarla bağlıdır. “Ekspertiza fəaliyyəti haqqında qanun” məhz bu fərmandan irəli gələn mütərəqqi müddəaları təsbit edir. Məhkəmə hüquq islahatların ruhundan bir sıra nəzəri təhlilə ehtiyac vardır.

Hüquq ədəbiyyatında ekspertizanın xarakteristikası üçün aşağıdakı səciyyəvi əlamətlər fərqləndirilir. Əvvəla, bu istintaq hərəkətinin aparılması üçün səlahiyyətli subyektlər işin konkret hallardan və zəruriliyindən asılı olaraq ekspertiza təyin edilməsi haqda qərar çıxarırlar. Məhz qanun bu subyektlərin üzərinə tədqiqatın hüdudlarını müəyyən etməyi, ekspert qarşısında sualları formulə etməyi, tədqiqat obyektlərini təqdim etmək, tədqiqatın elmi səviyyəsini təmin etmək üçün ekspert müəssisəsini və eksperti seçmək, ekspertin sorğusu olduqda zəruri əlavə materialları təqdim etmək, təqsirləndirilən şəxsin, şübhəli şəxsin və cinayət prosesinin digər subyektlərinin hüquq və qanuni mənafelərini təmin etmək vəzifəsini qoyur. İkincisi, ekspert cinayət işinin bütün hallarını deyil, ayrı-ayrı hallarını tədqiq edir. Üçüncüsü, ekspertiza elm, texnika, incəsənət, sənətkarlıq sahəsində xüsusi biliyə malik olan şəxs tərəfindən aparılır. Dördüncüsü, ekspert rəyi sübut növlərindən biridir (9, s. 9).

Cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər içərisində ekspert öz təyi-

natına görə mühüm rol oynayır. Qanun cinayət prosesində iş üçün əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsi üçün xüsusi bilikdən istifadə edilməsinə zərurət yarandıqda cinayət prosesini aparan orqanlara ekspertiza təyin etmək və onun xüsusi biliyindən istifadə etmək hüquqi verir. Lakin ekspertizanın aparılması mümkün olan işlərin dairəsini qabaqcadan müəyyən etmək mümkün deyildir. Qanunun mənasına görə ekspertiza ibtidai araşdırma və məhkəmədə elm, texnika, incəsənət və peşə sahəsində xüsusi biliyə ehtiyac olduğu halda təyin edilir. Başqa sözlə, ekspertizanın təyin edilməsi konkret cinayət işinin hallarından asılı olaraq müstəntiq tərəfindən həll edilir. Bəzi hallarda isə qanun ekspertizanın aparılmasını səlahiyyətli subyektlərin mülahizəsinə buraxmır, onun məcburiliyi qaydasını müəyyən edir (CPM-in 140-cı maddəsi). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu norma ekspertizanın məcburiliyi hallarının qapalı siyahısını müəyyən etmir. Hələ keçən əsrin 70-ci illərində professor C.H.Mövsümov göstərirdi ki, cinayət prosesual məcəllə ekspertizanın mütləq təyin edilməsinin bütün hallarını əhatə etmir. Nümunə olaraq müəllif qeyd edirdi ki, dövlət qiymətli kağızların və pul nişanlarının saxtalaşdırılması, zöhrəvi xəstəliklərə tutulması və s. hallarda mütləq ekspertiza təyin edilməlidir. Bu yanaşma müasir dövr müəlliflər tərəfindən də dəstəklənir (8, s. 135).

Ekspert və ekspertiza anlayışları bir-birilə bağlı olub və xüsusi biliyə malik olan müstəqil subyekt və onun tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyəti nəzərdə tutur. Bu zaman məqsəd kateqoriyası bizə bu fəaliyyətin məna və məzmununu dərk etməyə imkan verir. Ekspertiza cinayət mühakimə icraatında həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinin bir növüdür.. Bu mənada ekspert tərəfindən aparılan ekspertiza tədqiqatının vəzifəsi elm, texnika, incəsənət, sənətkarlıq və başqa sahələr üzrə xüsusi bilik əsasında sübut əhəmiyyətinə malik olan faktiki halların müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Bu məqsəd xüsusi bilikdən istifadə edilməklə iş üçün əhəmiyyət kəsb edən hər hansı halların araşdırılması və alınmış nəticələri əks etdirən rəy verilməsində ifadə olunur. Belə ki, ekspert qarşısında qoyulan sualların cavablandırılması xüsusi bilikdən istifadəni zəruri edir. “Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət prosesual məcəllənin cinayət prosesinin anlayışlarına həsr edilmiş 7-ci maddəsində, eləcə də əvvəlki məcəllələrdə də anlayışları təsbit edən ayrıca normada (23-4 maddə) nə ekspert, nə də ekspertiza anlayışının tərfi nəzərdə tutulmamışdır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq, qüvvədə olan AR CPM-in ekspert adlanan 97.1-ci maddəsində “ekspert” anlayışının, geniş tərfi verilmişdir. Qanuna görə, ek-

spert elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan, cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında materialların tədqiqatının aparılması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir (CPM, 97 maddə). Bu anlayış məzmun etibarilə haqlı olaraq tam anlayış kimi qiymətləndirilməyə layiqdir. Göründüyü kimi, qanun ekspertizanın aparılmasını həm fiziki şəxsə, həm də ekspert müəssisəsinə (hüquqi şəxsə) həvalə edilməsini təsbit edir, lakin cinayət prosesual məcəllədə istifadə edilən “şəxs” termini fiziki şəxsi ehtifa edir. Ekspertiza hüquqi şəxsə tapşırılmış olsa belə, onu konkret şəxs apara-caq və aparılmış tədqiqatın nəticələrini əks etdirən rəyin düzgünlüyünə görə həmin şəxs şəxsən məsuliyyət daşıyacaqdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz nəzəri anlayışları və cinayət prosesual qanun-vericilikdə ekspertə verilən anlayışları müqayisəli şəkildə təhlil etsək, orada Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesual məcəlləsindən fərqli olaraq “marağın olmaması”, “öz razılığı olduğu halda materialların tədqiqatının aparılması üçün cəlb edilə bilmə”, “apardığı tədqiqat nəticəsində rəy vermə-yə qadir olma” kimi əlamətlərin göstərilməməsinin şahidi oluruq. Fikrimiz-cə, bu anlayışda “şəxsi marağın olmaması” ifadəsinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyacı vardır. Ekspertin işin gedişində təkcə şəxsi marağının deyil, hər hansı digər marağının olmaması halında onun tərəfindən aparılan tədqiqatın obyektivliyinə təminat verilə bilər. Başqa sözlə, şəxsi deyil, işin nəticəsində digər hər hansı marağ olduqda da ekspert tədqiqatının obyektivliyi şübhə doğura bilər. Əlavə olaraq, “*Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında*” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə məhkəmə eksperti (ekspert) - məhkəmə ekspertizasının aparılması həvalə olunmuş, məhkəmə ekspertiza-sının predmetinə aid olan xüsusi məsələlərə dair zəruri biliyə malik olan və işin nəticəsində marağı olmayan, *məhkəmə eksperti şəhadətnaməsi al-mış* şəxsdir. Nəticədə bu qanunda cinayət prosesual məcəllədən fərqli olaraq ekspert üçün “işin nəticəsində marağın olmamasından” əlavə məhkəmə eks-perti şəhadətnəməsinin alınması tələbi də irəli sürülür. *Həmin qanunun 2-ci maddəsi “Məhkəmə ekspertizasının aparılmasının əsasları”* adlanır və qeyd edilir ki, *Məhkəmə ekspertizası Azərbaycan Respublikasının prosesual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun qərarı, yaxud məhkəmənin (hakimin) qərarı (qərardadı) ilə təyin edilir. Təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun qərarı, yaxud məhkəmənin (hakimin) qərarı (qərardadı) ilə təyin edilmiş ekspertiza məh-*

kəmə ekspertizası idarələrinin ekspertləri tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmə ekspertizası idarəsi - məhkəmə ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanıdır(2.maddə 1.). Qanun cinayət prosesini aparan orqanların qərarı ilə təyin edilən ekspertizanı dövlət ekspert idarəsinin səlahiyyətində saxlayır. *Qanunda xüsusi olaraq qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya onların müdafiəçisi, yaxud mülki cavabdeh məhkəmə ekspertizasının aparılmasını məhkəmə ekspertizası idarələrinə (dövlət orqanına) sifariş vermək üçün rəsmi müraciət etmək hüququna malikdir.*

Fikrimizcə, qanunvericiliyin gələcək inkişafı cinayət prosesində müdafiə tərəfinin ekspert (dövlət və ya özəl ekspert) seçmək imkanının genişləndirilməsi istiqamətində getməlidir. *Əksinə alternativlərin olmadığı şəraitdə tədqiqatın obyektivliyi təhdid altında olur. Təkrar ekspertizanın eyni ekspert idarəsinə tapşırılması idarə, dostluq, yoldaşlıq və s maraqlar səbəbindən tədqiqatın nəticələrinin qabaqcadan müəyyən edilməsi ilə nəticələnə bilər və təcrübədə belə hallara tez- tez rast gəlinir.Üstəlik ekspert idarəsi rəhbərinin işin nəticəsində “gizli” marağının olması halında vəziyyət daha da mürəkkəbləşir.*

Qanunda ekspertiza fəaliyyətinin alternativləri üçün zəmin vardır. Belə ki, qanunun mənasına görə, *Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual, İnzibati Prosesual və İnzibati Xətlər məəcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda fiziki və ya hüquqi şəxslər, həmin şəxslərin vəkilləri və nümayəndələri (qanuni nümayəndələri) məhkəmə ekspertizasının aparılmasını sifariş vermək üçün məhkəmə ekspertizası idarələrinə və ya özəl məhkəmə ekspertlərinə rəsmi müraciət etmək hüququna malikdir.*

Bu halda məhkəmə ekspertizası həmin şəxslərlə məhkəmə ekspertizası idarəsinin rəhbəri və ya özəl məhkəmə ekspertləri arasında bağlanan müqavilə əsasında məhkəmə ekspertizasını sifariş edən şəxslərin hesabına həyata keçirilir. (2.maddə 2) Müqavilədə ekspertin bilə-bilə yalan rəy verməyə görə məsuliyyət daşması barədə məlumatlandırıldığı onun imzası ilə təsdiq edilməlidir. Sonuncu müddəə ilə bağlı iki məsələ ortaya gəlir. Birincisi, ekspert şəhadətnamə almış şəxsdir. İkincisi, ekspert şəhadətnaməsi almış və ekspert reyestrində qeydiyyatda alınmış şəxsə hər dəfə məsuliyyət barədə xəbərdarlıq edilməsi və bunun öz imzası ilə təsdiq edilməsinə ehtiyac varmı? Digər icraatlarda özəl ekspertə müraciət edildiyi halda özəl ekspert özü-özünü məsuliyyət barədə məlumatlandıracaq və bunu öz imzası ilə təsdiq edər

cəkdir. Bu qayda səmərəli hesab edilə bilməz və bundan imtina edilməlidir. Fikrimizcə, qanuna “Ekspert andı” adlı normanın daxil edilməsi və andın imzalanaraq ekspertin şəxsi işində saxlanılması qaydasının müəyyən edilməsi daha düzgün hesab edilməlidir.

CPM-in 97.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan şəxs tək-cə fiziki şəxs anlamında deyil, həm də ekspert şəhadətnaməsi almış şəxs anlamında başa düşülməlidir. Yəni heç də hər bir şəxs deyil, qanunla müəyyən edilmiş qaydadakı ekspert şəhadətnaməsi almış və hətta Ekspert Reyestrində qeydiyyatda alınmış şəxs başa düşülməlidir.

Məhkəmə ekspertiza fəaliyyəti haqqında qanununa *görə məhkəmə ekspertləri 5 ildə bir dəfədən çox olmayaraq attestasiyadan keçirirlər. 20 ildən artıq müddətdə ekspert qisminə fəaliyyət göstərən şəxslər attestasiyadan azad dirlər* (maddə 11-2). Ekspertin səlahiyyətliliyi, onun rəy verməyə qadir olması attestasiya vasitəsilə yoxlanılır. Hesab edirik ki, attestasiyanın nəticəsi müsbət olduğu halda belə, ekspert müvafiq sahədə zəruri biliyi unudduğunu bildirdiyi halda ekspertizanın aparılması həmin ekspertə tapşırıla bilməz. Qanunda *müvafiq icra hakimiyyəti orqanının məhkəmə ekspertizası idarələrinin ekspertləri və özəl məhkəmə ekspertləri barədə məlumatları Məhkəmə Ekspertlərinin Reyestrinə daxil edilməsi ilə bağlı müddəə xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir . Qeyd edilir ki, reyestr açıqdır, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilir və məlumatlar daim yenilənir. Reyestrə daxil edilməyən şəxslərin məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır və qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur* (maddə 11-3).

Yuxarıda göstərilənlər əsasında cinayət prosessual məəcəllənin müvafiq maddəsini məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqda qanunla müqayisə etdikdə bir sıra əlavə və düzəlişlərin aparılması zərurəti yaranır. Qanunun mənasına görə müstəntiq istənilən xüsusi biliyə malik olan şəxs deyil, ekspert şəhadətnaməsi almış istənilən şəxs ekspert kimi təyin edə bilər. Müstəntiq ekspert reyestrində ekspert kimi qeydiyyatda alınmış şəxslər sırasından tədqiqat üçün müvafiq biliyə malik və şəhadətnamədə xüsusi olaraq icazə verilən ixtisas üzrə eksperti təyin edə və yaxud ekspertizanın keçirilməsini ekspert idarəsnə tapşırıla bilər. Sonuncu halda ekspertizanın aparılmasını hansı ekspertə tapşırılması məsələsini ekspert idarəsinin rəhbəri həll edir. Bundan başqa qanunvericiliyə görə cinayət prosesinin iştirakçılarının da ekspertizanın keçirilməsi ilə bağlı konkret eksperti təklif etmək hüququ vardır. Bu zaman yenə də ekspert reyestrində qeydiyyatda olan ekspertlər sırasından

konkret ekspertin təyin edilməsinin təklif edilməsindən söhbət gedə bilər. Çünki qanun Azərbaycan Respublikasında ekspert kimi yalnız ekspert şəhadətnaməsi almış və ekspert reyestrinə daxil edilmiş şəxslərin təyin edilməsi qaydasını müəyyən edir. *Qanunun 11-ci maddəsinin birinci və ikinci hissələrində göstərilən tələblərə cavab verən şəxs məhkəmə eksperti qismində fəaliyyət göstərmək üçün məhkəmə eksperti şəhadətnaməsini almalıdır* (2, maddə 11).

Bu zaman cinayət prosesini aparan orqanlar cinayət prosesinin iştirakçılarına ekspertlər barədə məlumat almaq, başqa sözlə, təklif vermək hüququ olan şəxslərin ekspert ola biləcək şəxslər barədə zəruri məlumatlara əlçatanlığını təmin etməlidirlər. Bu təkcə təqsirləndirilən şəxsin ekspert təklif etmək hüququnun deyil, ona etiraz etmək hüququnun da realizəsi ilə birbaşa bağlı məsələdir. Belə dəyişiklərin əsaslılığı CPM-in 97.1-ci maddəsinin müddəaları ilə şərtlənir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, “ekspert .. cinayət prosesini aparan orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbəri tərəfindən təyin edilən şəxsdir”. Təcrübədə ekspertizanın ekspert müəssisəsinə tapşırıldığı halda müdafiə tərəfinin ekspertə etiraz etmək hüququ reallaşa bilmir. Belə vəziyyətdən çıxış yolu kimi hesab edirik ki, bu halda da müdafiə tərəfinin müvafiq hüququnun realizəsi mexanizmi qanunda təsbit olunmalıdır. Ekspertiza təyin edilməsi prosesində cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının realizə imkanlarını genişləndirmək üçün konkret ekspert təklif etmək hüququ olan şəxslərə respublikamızda müvafiq ixtisas üzrə şəhadətnamə almış dövlət və xüsusi ekspertlərin siyahısı, eləcə də onlar haqda məlumatlar (a.s.a., ixtisası, iş təcrübəsi və s.) təqdim edilməlidir. Ekspert reyestri bu işi xeyli asanlaşdıracaq və demək olar ki, həll edəcəkdir. Hesab edirik ki, CPM-in 97.4.5-ci maddəsində təsbit edilmiş ekspertin “cinayət prosesini həyata keçirən orqana və onu dəvət etmiş şəxsə xüsusi ixtisasını təstiq edən sənədləri təqdim etmək vəzifəsinə “Ekspert Reyestrində” bu məlumatlar artıq olduğu üçün heç bir zərurət qalmayacaqdır və fikrimizcə, bu müddəa məcəllədən çıxarılmalıdır. O ki qaldı, həmin bənddəki ikinci müddəaya “qabiliyyətli olduğunu düzgün qiymətləndirmək” bu məsələyə artıq biz yuxarıda münasibət bildirdik .

Hüquq ədəbiyyatında ekspert təşəbbüsünün CPM-də hüquq kimi deyil, vəzifə kimi müəyyən edilməsini, yəni hüquqlar sistemindən vəzifələr sisteminə keçirilməsini təklif edən müəlliflər də vardır (9, s.94). Qanun ekspertə öz təşəbbüsü ilə ”tədqiqat zamanı aşkar edilmiş ekspertizanın predmeti daxilində digər hallara dair” rəy vermək hüququnu tanıyır.(CPM 97.6.4)

Çəkişmə xarakterli cinayət prosesində tərəflərin bərabər hüquqlara və imkanlara, başqa sözlə bərabər alətlərə malik olmasının təmin edilməsi bütün prosessual fəaliyyətə nüfuz edən və prosesin ədalətliliyinə xidmət edən təməl müddəadır. F.Y.Xəlilov qeyd edir ki, formal cəhətdən müdafiə tərəfinin xüsusi biliklərdən istifadə etmək imkanları mövcuddur. Müəllif tamamilə düzgün olaraq belə bir sual qoyur: “Bəs, bu imkanlar tərəflərin sübutetmə fəaliyyətindəki imkanlarını real olaraq bərabərləşdirmək üçün yetərlidirmi? (5, s. 288).

Hesab edirik ki, ekspertin müstəqilliyi prinsipinin realizəsi mexanizmi işlənilib hazırlanmalı, ekspertin real olaraq həm təşkilati və həm də funksional cəhətdən müstəqilliyinə xidmət edən qanunvericilik və təşkilati tədbirlər işlənilib hazırlanmalıdır. Bu təbii ki, çətin, həm də böyük həcmdə qanunvericilik və təşkilati işin görülməsini tələb edir. Sübutetmənin vəzifəsi həqiqətin müəyyən edilməsidirsə, cinayət mühakimə icraatı həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidirsə, həqiqətin müəyyən edilməsinə gedən yol cinayət mühakimə icratının hansı mərhələsində olursa olsun, bütün incəlikləri ilə maneələrdən təmizlənməlidir. Buna nail olunmadıqda kim tərəfindən olursa olsun ekspertə müraciət etmək imkanlarının genişləndirilməsinin nə dərəcədə səmərəli olacağı məsələsi sual altındadır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin Komentariyası, Bakı, Digesta, 2011, 1348 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanunu Bakı şəhəri, 18 noyabr 1999-cu № 758-IQ <https://e-qanun.az/framework/91>
3. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Bakı, “Zərdabi LTD”, 2015, 412 s.
4. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosesi. Bakı, Qanun, 2008
5. Xəlilov F.Y. Cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması. Bakı: Hüquq yayım evi, 2018, 396 s.
6. Qəfərov M.S. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqi vəziyyəti :nəzəri və təcrübi məsələlər. Bakı, Qanun, 2008, 349 s.
7. Məhkəmə ekspertizası: Dərslik. Bakı: Nurlar, 2018, (400 s.) s 13 -14
8. Mövsümov С.Н. Ибтидаи истинтақ. Bakı: Maarif, 1973, 218 s.
9. Каров В.Ю. Судебная экспертиза в уголовном процессе Российской Федерации. М., Экзамен, 2008, 286 с.

Мидхад Гафаров

*доктор юридических наук, профессор
Кафедра уголовного процесса Бакинского
государственного университета*

Миртарлан Гафарлы

*Кафедра уголовного права и криминология
Бакинского государственного университета*

О ПРИМЕНЕНИИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Данная статья посвящена изучению некоторых теоретических и практических вопросов использования специальных знаний в уголовном процессе. Авторы отмечают, что для выполнения обязанностей, вытекающих из судебно-правовых реформ, проводимых в Азербайджанской Республике в современное время, и последних изменений в законодательстве в области судебной экспертизы требуют нового взгляда на формы использования специальных знаний в уголовном процессе. Использование современных достижений научно-технического прогресса в борьбе с преступностью рассматривается как важная задача в современном мире, и фактом является то, что современное развитие способно удовлетворить современные запросы общества на основе научно-технических достижений. На наш взгляд, эффективное выполнение задачи установления истинности судебного разбирательства в ближайшее время перейдет на новый уровень на основе научно-технических достижений и позволит упростить процессуальную деятельность. В настоящее время использование компьютерных информационных систем свидетельствует об этом.

Авторы, считающие принцип состязательности наиболее оптимальным вариантом установления истины в современном уголовном процессе, подчеркивают важность механизма обеспечения уравнивания возможностей использования специальных знаний на всех стадиях уголовного процесса и выдвигают предложения и рекомендации по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: специальные знания, уголовный процесс, эксперт, экспертиза

**Midhad Qafarov,
Mirtarlan Qafarlı**

*Academic department of Criminal Procedure,
Baku State University*

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary. This article is devoted to the study of some theoretical and practical issues of the use of special knowledge in the criminal process. The authors note that in order to fulfill the obligations arising from the judicial and legal reforms carried out in the Republic of Azerbaijan in modern times, and the latest changes in the legislation in the field of forensic examination, a new look at the forms of using special knowledge in criminal proceedings is required. The use of modern achievements of scientific and technological progress in the fight against crime is seen as an important task in the modern world, and it is a fact that modern development is able to meet the modern demands of society on the basis of scientific and technological achievements. In our opinion, the effective implementation of the task of establishing the truth of the trial will soon move to a new level based on scientific and technological achievements and will simplify the procedural activities. The current use of computer information systems testifies to this.

The authors, who consider the adversarial principle to be the best option for establishing the truth in modern criminal proceedings, emphasize the importance of the mechanism for ensuring equalization of opportunities for the use of special knowledge at all stages of the criminal process and put forward proposals and recommendations for improving legislation.

Keywords: special knowledge ,criminal procedure, expert, expertise.

Mayis Əliyev,

BDU-nun Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

e-mail: aliyev.mayis@mail.ru

VƏTƏNDAŞLARIN SOSIAL XİDMƏT HÜQUQLARININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN HƏYATA KEÇİRDİYİ SOSIAL SİYASƏT KONSEPSİYASININ ROLU

Ölkə iqtisadiyyatı sosial xidmət sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi yönündə zəmanət kimi çıxış edir və ulu öndər Heydər Əliyevin sosial siyasəti də, ilk növbədə, güclü iqtisadiyyatın yaranmasına yönəlmişdir. Məlumdur ki, sosial siyasətin səmərəliliyi bir çox hallarda dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdən asılı olur. Bu da sosial təminat hüququnun, o cümlədən sosial xidmət hüququ da daxil olmaqla, vətəndaşların konstitusion hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təminatında mühüm rol oynayır. Müvafiq nemətlərin dövlət sosial təminat sistemi vasitəsilə bölüşdürülməsi, obyektiv olaraq, vəsaitlərin müvafiq məqsədə yönəldilmiş maliyyə mənbələrində cəmləşdirilməsini tələb edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkə rəhbəri kimi belə mənbələr yaratmağa, onların formalaşma mexanizminin və hüquqi statusunun qanunvericilik qaydasında mükəmməl şəkildə müəyyənləşdirilməsinə nail oldu. Həmin dövrdə qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlarda sosial xidmət hüququna malik şəxslərin dairəsi; sosial xidmətin formaları; hər kəsin layiqli həyat şəraitinə zəmanət verən təminat səviyyəsi; sosial xidmətin bu və ya digər növünün həyata keçirilməsi üçün əsas kimi çıxış edən təminatın təqdim edilməsi şərtləri; hüququn realizəsi üçün müraciətmə proseduru və səlahiyyətli orqan tərəfindən sosial xidmətin müvafiq növlərinin təyini haqqında qərarın qəbulu qaydası və pozulmuş hüququn müdafiəsi üsulu müəyyənləşdirildi. Sosial xidmət sisteminin inkişaf etdirilməsini müəyyənləşdirən normaların qəbulu Heydər Əliyevin dövlət başçısı kimi inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin əsas prinsiplərinə tərəfdar olduğunu göstərirdi. Bu prinsip mahiyyət-cə insanın sosial rifahını və azad inkişafını təmin edən normal yaşayış şəraitinin yaradılmasının dövlət siyasəti səviyyəsində həllini nəzərdə tutur.

Vətəndaşların sosial xidmət hüquqlarının həyata keçirilməsində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial siyasət konsepsiyasının rolunu, əsasən, üç istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar:

– sosial xidmət hüququnun həyata keçirilməsi və bu sahədə pozulmuş hüquqların müdafiəsi mexanizmini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın yaradılması;

– sosial xidmət sisteminin idarə edilməsi üçün müvafiq idarəetmə orqanlarının təşkili, yəni təşkilati infrastrukturun yaradılması;

– sosial xidmət sisteminin maliyyə əsaslarının formalaşdırılması.

Bu istiqamətdə sistemli iş müstəqillik illərinin ilk dövrlərində - ümum-milli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra başlanmışdır. Məhz Ulu öndərin sosial siyasəti nəticəsində həmin dövrə kimi bu sahədə formalaşmış təcrübə, habelə məsələlərə yanaşma üsulları dəyişmişdir. Həmin dövrdən etibarən yeni qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, sosial xidmət növlərinin və formalarının genişlənməsi bir çox sosial problemlərin həllinə imkan vermişdir. Aparılan davamlı sosial siyasət konsepsiyası çərçivəsində sosial xidmət münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizminə yanaşma dəyişmiş, bu xidmətin müasir növ və formaları, onun subyektlərinin hüquqi statusu, sosial xidmət prosesində ortaya çıxan hüquqi münasibətlərin xüsusiyyətləri daha dəqiq müəyyən edilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin davamlı sosial siyasət konsepsiyasına uyğun olaraq qəbul edilmiş qanunvericilik aktları sosial xidməti vətəndaşın həyat fəaliyyətini obyektiv olaraq pozan, onun müstəqil şəkildə aradan qaldıra bilməyəcəyi vəziyyətə uyğun müəyyən edilmiş və bu, sosial xidməti sosial kateqoriyaya çevirmişdir. Vətəndaşın həyat şəraitinin çətin olduğu zaman dövlətin apardığı sosial xidmət cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi həmin şəxsin sosial statusunu bərpa edir. Bununla da sosial xidmət cəmiyyətdə mühüm sosial kateqoriyaya çevrilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə qəbul edilmiş «Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» 1999-cu il 22 iyun tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu bu kateqoriyaya aid olan uşaqlara göstərilən sosial xidmətin xarakterik xüsusiyyətlərini dəqiq şəkildə müəyyənləşdirmiş və onların sosial müdafiəsində mühüm rol oynamışdır. Qanunda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların, habelə 23 yaşı tamam olmamış şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə dövlət təminatının məzmunu və bu sahədə həyata keçiriləcək tədbirlər əksini tapmışdır. Qanun həmin şəxslərin sosial müdafiəsinə dövlət təminatı sahəsində yaranan münasibətlərin kompleks şəkildə tənzimlənməsinə yönəlmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti nəticəsində ölkədə ailə və uşaqlara sosial xidmət sahəsi formalaşmış, uşaq əlilliyinin qarşının alınması, profilaktikası və sosial reabilitasiyası sistemi yaradılmış, müvafiq müəssisələrin maddi bazası yaxşılaşdırılmış, uşaqların ən həssas qruplarının problemlərinin həllinin informasiya və metodiki təminatları hazırlanmışdır. Həmin fəaliyyət nəticəsində hazırda respublikada 605 ağıldankəm uşaq üçün 2 internat evi, 562 yerlik ruhi-əsəb təmayüllü internat evi fəaliyyət göstərir¹.

Bütövlükdə, respublikamızda müdafiəyə ehtiyacı olan uşaqlara yardım göstərən böyük sosial xidmət müəssisələri şəbəkəsi yaradılmışdır. Həmin müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsində uşaqların ailə ilə bağlılığı qorunub saxlanılır, onların inkişafı, sağlamlığı və həyatı üçün təhlükələr aradan qaldırılır. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsi formaları isə ayrı-ayrı dövlətlərdə müxtəlifdir. Hesab edirik ki, respublikamızda valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların başqa ailələrə verilməsinə, uşaqların övladlığa və ya himayəyə götürülmələrinə kompleks şəkildə yanaşılmalı, bu proses ixtisaslaşdırılmış müəssisələr – valideyn himayəsindən məhrum uşaqlara yardım mərkəzləri tərəfindən həyata keçirilməlidir. Uşaq evlərində uşaqların saxlanma şəraitinin və psixoloji-pedaqoji reabilitasiyasının təşkili işinin yaxşılaşdırılması onların ailələrə adaptasiyası imkanlarını daha da artırır.

Sosial siyasətin Azərbaycan modeli sosial normativi hüquqi kateqoriyaya çevirmişdir. Hüquqi kateqoriya kimi çıxış etdikdə, sosial xidmət dövlətin milli gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi siyasətini hüquqi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirməklə normativ qaydada sosial xidmətin həyata keçirilməsinin təşkilati-hüquqi formalarını; müvafiq maliyyə sistemlərinin təşkili qaydası və hüquqi statusunu; sosial xidmətin idarəetmə sistemlərini; sosial xidmət təqdim edilən şəxslərin dairəsini; sosial xidmətin növlərini və onların verilmə şərtlərini; pozulmuş hüquqların müdafiəsi mexanizmini özündə ehtiva edir. Sosial xidmət - hüquqi kateqoriya olaraq sosial xidmət hüququnun əldə edilməsi, habelə qanunvericilik əsasında bu sahədə pozulmuş hüquqların bərpasına yönəlmiş təminatların şərtlərini, vasitələrini və mühafizəsini nəzərdə tutur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin davamlı sosial siyasət kursu nəticəsində sosial xidmətlə əhatə olunan şəxslərin dairəsi daha da genişlənməmişdir. Sosial xidmətin subyektləri sırasına, eyni zamanda, ahıllıq, xəstəlik və əlilliklə əla-

¹ www.edu.gov.az

qədər işləyə bilməyən, yardım və qulluq edə biləcək qohumlarının olmaması, təbii fəlakətlərdən, silahlı və millətlərarası münaqişələrdən, radiasiya qəzalarından əziyyət çəkən insanlar da daxil olmuşlar.

Ahılların sosial müdafiəsi məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində qəbul edilmiş «Ahıllara sosial xidmət haqqında» Qanunda bu kateqoriyadan olan şəxslərə sosial xidmətin əsas növləri təsbit olunmuşdur. Həmin qanunla evdə sosial xidmət; yarımstasionar sosial xidmət; stasionar sosial xidmət; fərdi qaydada peşəkar sosial xidmət; sosial məsləhət yardımını kimi xidmət növləri müəyyən edilmişdir. Xidmət formalarından biri kimi ahıllara öz evlərində sosial xidmətlərin göstərilməsi onların cəmiyyətə sıx inteqrasiyası baxımından xeyli əhəmiyyətli olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi davamlı sosial siyasət kursu nəticəsində həyata keçirilən xidmət növləri, bir qayda olaraq, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən sosial təminat növünə çevrilmişdir. Sosial xidmətin müxtəlif layihələri həyata keçirməyə imkan verən büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməsi bu sahədə genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır. Son vaxtlar sosial xidmət problemi ictimai dairələrdə geniş müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Hazırda ölkədə bu sahə üzrə aparılan islahatlar həm də demoqrafik amillərlə şərtlənir. Əhalinin yaş strukturunda baş verən dəyişikliklər sosial xidmətin həcmünün artırılması zərurətini meydana çıxarır. Digər tərəfdən, əhalinin pul gəlirlərinin getdikcə artması sosial xidmətin səviyyəsinin daha da yüksəldilməsini önə çəkir. Müasir dövrdə dövlət sosial xidmət sistemi orta imkanlı və aztəminatlı təbəqələrin tələbatlarının ödənilməsinə yönəldilmişdir. Sosial xidmətlə bağlı bütün ağırlıq dövlət sosial xidmət müəssisələrinin üzərinə düşür. Ümummilli lider Heydər Əliyevin davamlı sosial siyasət kursunun daha uğurlu perspektivləri baxımından, hesab edirik ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində özəl sosial xidmət müəssisələrinin yaradılması müsbət nəticə verə bilərdi. Bu təbəqədən olan vətəndaşların özəl sosial xidmət müəssisələri tərəfindən də, yüksək səviyyədə təmin olunması probleminin həlli istiqamətində atılan düzgün addım olardı. Sosial xidmətdən ehtiyacı olan bütün şəxslər istifadə etməlidir. Bu zaman, sadəcə, sosial xidmətlər üzrə təminat minimumunun təqdim edilməsi deyil, həm də imkan daxilində şəxsi potensialın reallaşdırılması üçün şərait yaradılması üzrə fəal tədbirlərin həyata keçirilməsi də təmin olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətlə bağlı milli qanunvericiliyin müasir inkişaf səviyyəsinin təhlili göstərir ki, hazırda həm sosial xidmət

hüququna malik şəxslərin dairəsi, həm də onlara göstərilən sosial yardımın növləri xeyli dərəcədə genişləndirilmişdir. Bu da həmin institutun cəmiyyətdə mühüm rol oynamasını və əhəmiyyətini təsdiqləyir.

Sosial təminat hüququnun ən mürəkkəb sahələrindən biri olan sosial xidmət institutunun müxtəlif qanunvericilik aktları («Əlilliyin qarşısının alınması, əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında» Qanun, «Sosial xidmət haqqında» Qanun, «Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Qanun və s.) ilə tənzimlənməsi praktikasına son qoyulmuş və beynəlxalq sosial standartları özündə əks etdirən «Sosial xidmət haqqında» 2011-ci il 30 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin qanunun tətbiqi sosial xidmət sisteminin formalaşdırılmasında mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir. Ümumiyyətlə, eyni münasibətlərin müxtəlif qanunvericilik aktları ilə tənzimlənməsi qanunvericilik texnikası baxımından düzgün hesab edilə bilməz. Çünki qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi təkrarçılığın, ziddiyyətlərin, boşluqların aradan qaldırılmasının ən səmərəli vasitəsidir və bununla müvafiq ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin tamlığı, sistemliliyi və bütövlüyü təmin olunur. Bu baxımdan, hesab edirik ki, sosial xidmətlə bağlı münasibətləri tənzimləyən vahid qanunun qəbul edilməsi olduqca mütərəqqi haldır və fikrimizcə, yuxarıda göstərilən boşluqların aradan qaldırılmasına hərtərəfli imkan yaradacaq. Eyni zamanda, hazırkı dövrdə ahıllara sosial xidmət sahəsində daha səmərəli tədbirlərin görülməsi məqsədilə, hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən «Ahıl vətəndaşlarla bağlı dövlətin sosial siyasəti» Konsepsiyasının qəbul edilməsi də, məqsədəuyğun olardı.

«Sosial xidmət haqqında» 2011-ci il 30 dekabr tarixli Qanunda bu sahəyə daha əhatəli anlayış verilmişdir. Həmin qanunun 1-ci maddəsinə görə, sosial xidmət - çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər məcmusudur². Aparılmış davamlı sosial siyasət kursu nəticəsində sosial xidmətin dövlət standartları müəyyən olunmuş, həmin standartlara müvafiq surətdə hər bir xidmət növü üzrə müəyyən xidmətlərin göstərilməsinə təminat verilir. Qanunvericilik sosial xidmətin ödənişsiz, qismən ödənişli və

² «Sosial xidmət haqqında» 2011-ci il 30 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2013, s.3

tam ödənişli qaydada həyata keçirilməsini təsbit etmişdir. Belə ki, «Sosial xidmət haqqında» 2011-ci il 30 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 25.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, sosial xidmət müəssisələrində və evlərdə sosial xidmət ödənişsiz, qismən ödənişli və tam ödənişli əsaslarla göstərilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Sosial xidmət haqqında” 30 dekabr 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə imzaladığı 14 mart 2012-ci il tarixli fərmanda Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə Azərbaycan Respublikası qanunlarının və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarının “Sosial xidmət haqqında” Qanuna uyğunlaşdırılması ilə bağlı təkliflərin hazırlanması və Azərbaycan Prezidentinə təqdim edilməsi, həmçinin Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktlarının həmin Qanuna uyğunlaşdırılmasının təmin olunması tapşırılmışdır. Artıq ötən müddət ərzində bu sahədə irimiqyaslı işlər həyata keçirilmiş və çoxsaylı aktlar (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2013-cü il tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi Qaydası”, “Sosial xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar nəqliyyat xərcləri üçün sosial işçiyə və sosial xidmətçiyə verilən pul kompensasiyasının məbləğinin müəyyən edilməsi barədə” 15 yanvar 2013-cü il tarixli 6 nömrəli qərarı, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2012-ci il tarixli 328 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət sosial xidmət müəssisələrində və evlərdə qismən ödənişli və tam ödənişli şərtlərlə sosial xidmətin göstərilməsi Qaydası”, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 yanvar 2013-cü il tarixli 12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Xəstəlik, əlillik və ya ahıllıqla əlaqədar özünəqulluq qabiliyyəti olmayan şəxslərə qulluq və kömək göstərə biləcək qohumların olmamasının müəyyən edilməsi Qaydası”, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2012-ci il tarixli 330 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin bələdiyyələrə, fiziki və hüquqi şəxslərə, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarına verilməsi Qaydası” və s.) qəbul edilməklə tətbiqinə başlanmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi davamlı sosial siyasət kursunun daha uğurlu perspektivləri baxımından, hesab edirik ki, artıq sosial xidmət qanunvericiliyində uşaqlara sosial xidmət müəssisələrinin xüsusi növləri, həddi-buluğa çatmayanlar üçün sosial-reabilitasiya mərkəzləri, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlara yardım mərkəzlərinin yaradılması müəyyən edilməlidir. Belə müəssisələrdə yetim uşaqlara, məhkəmə qərarı ilə valideynlərindən alınmış, valideynləri valideynlik hüququndan məhrum

edilmiş, məhkum olunmuş, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş, uzunmüddətli müalicədə olan, habelə valideynləri itkin düşmüş uşaqlara, tək ataların (anaların) uşaqlarına, işsizlərin, qaçqınların, məcburi köçkünlərin uşaqlarına və təbii fəlakətlərdən zərər çəkmiş, daimi yaşayış yeri olmayan ailələrin uşaqlarına sosial xidmət göstərilməlidir.

Ulu öndərin sosial xidmət sahəsində həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində formalaşmış təminatlar sistemi hər bir vətəndaşın öz hüquqlarından istifadə etmək və vəzifələri icra etmək imkanını təmin edən mühüm şərtləri və vasitələri özündə əks etdirir. Ümummilli liderin davamlı sosial siyasət konsepsiyasına uyğun olaraq, bu sahədə dövlət siyasəti, fikrimizcə, aşağıdakı məsələləri əhatə etməlidir: sosial xidmətin maliyyələşdirilməsinə büdcə vəsaitinin xərclənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi; əlavə maliyyə mənbələrinin cəlb edilməsi; cəlb olunmuş vəsaitlərin sosial xidmətə yönəldilməsində ünvanlılığın təmin edilməsi; sosial xidmət sahəsində daha az büdcə vəsaiti sərf etməklə mühüm səmərəliliyə imkan verən xüsusi proqramların reallaşdırılması; minimum sosial standartlar çərçivəsində vətəndaşlar üçün məqbul səviyyədə sosial xidmətin təmin edilməsi; sosial xidmət göstərən dövlət və özəl təşkilatların fəaliyyətinin uzlaşdırılması və qeyri-dövlət sosial xidmət müəssisələri sisteminin genişləndirilməsi; əlillik, ahıllıq və əmək qabiliyyətinin itirildiyi digər hallarda sosial xidmət sisteminin qeyri-dövlət sosial xidmət institutlarının yaradılmasını stimullaşdıran irimiqyaslı islahatların həyata keçirilməsi; dövlət sosial xidmət institutlarının işinin səmərəliliyinin, onların işçilərinin maddi təminat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunması.

Aparılmış davamlı sosial siyasət konsepsiyasına uyğun olaraq, hesab edirik ki, «Sosial xidmət haqqında» 2011-ci il 30 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda müvafiq dəyişiklik olunmaqla, sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakı kimi təsbit edilməlidir:

“Sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması, şəxsin ləyaqətinə hörmətlə yanaşılması;
- humanizm, könüllülük, məxfilik, tolerantlıq, ünvanlılıq, ədalətlik və əlçatanlığın təmin olunması;
- diskriminasiyaya və stigmatizasiyaya yol verilməməsi;
- çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) sosial xidmətə götürülməsində bərabər imkanların yaradılması;
- sosial inteqrasiya və əhalinin yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;

- ictimai iştirakçılığın təmin olunması;
- adət edilmiş sosial mühitdə sosial xidmət göstərilməsi;
- çətin həyat şəraitində yaşayan yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlara sosial xidmət göstərilməsinin prioritetliyi.

Ümummilli liderin prioritet hesab etdiyi sahələrdən biri olan sosial sığorta sisteminin inkişafı nəticəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir və hazırda məcburi dövlət sosial sığortası, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formalarından asılı olmayaraq, bütün müəssisələrin, o cümlədən məcburi dövlət sosial sığortaya cəlb edilmiş şəxslərin ödədikləri sosial sığorta haqqının toplandığı Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) tərəfindən həyata keçirilir. Lakin DSMF vəsaitləri hesabına əmək pensiyaları və bəzi sosial müavinətlər (əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət, işsizlik müavinəti və s.) ödənilir. Hesab edirik ki, sosial xidmət institutu üzrə də məcburi dövlət sosial sığortası prinsiplərinin tətbiq edilməsi məqsədemüvafiq olardı. Ona görə ki, hazırda əhaliyə sosial xidmətin səmərəsi bir sıra maliyyə-iqtisadi və təşkilati problemlərlə əlaqədar aşağı düşmüşdür. Sosial xidmətin sabitliyi yalnız dövlətin səyi ilə təmin oluna bilməz, çünki büdcə vəsaiti bu xidmətə ehtiyacı olanların hamısını hətta minimum səviyyədə təmin etməyə imkan vermir. Bu səbəbdən, həmin prosesdə müasir vətəndaş cəmiyyətinin bütün subyektlərinin - qeyri-dövlət strukturlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı zəruridir. Cəmiyyətin sosial sığortaya cəlb edilməli olan üzvlərinin sosial xidmətin maliyyələşdirilməsində iştirakının təmin edilməsi bu gün üçün ən aktual məsələlərdəndir. Bu baxımdan, hesab edirik ki, sosial xidmətin ehtiyaclarına sərf olunacaq bütün vəsaitlərin cəmləşdiriləcəyi büdcədən kənar xüsusi dövlət fondu formalaşdırılmalıdır. Məhz həmin fond vasitəsilə vətəndaşların sosial xidmətin əsas növlərinə olan konstitusion hüquqları reallaşdırıla bilər - sığorta olunanlar sosial xidmət üzrə hüquqları çərçivəsində daha keyfiyyətli sosial xidmət və onun daha geniş dairəsini əldə edə bilərlər. Onlar sosial xidmətin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin ən mühüm üsulu kimi sosial sığorta mexanizmi vasitəsilə əldə etdikləri hüquqların real təminatına malik olurlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial xidmətin maliyyələşdirilməsinə, mərkəzləşdirilmiş mənbələrlə yanaşı, müəyyən maliyyə imkanlarına malik şəxslərin və büdcədən kənar əlavə mənbələrin də (məsələn, Dövlət Neft Fondu) cəlb edilməsi ilə yüksək nəticələr əldə etmək mümkündür.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi davamlı sosial siyasət kursunun daha uğurlu perspektivləri baxımından, hesab edirik ki, sosial

xidmət formalarının təqdim edilməsi üçün respublikamızda aşağıdakı yeni tipli sosial xidmət müəssisələrinin yaradılması məqsədmüvafiq olardı:

- valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün yardım mərkəzləri;
- ağır formada əliliyi olan şəxslər üçün evdə mobil reabilitasiya xidmətləri;
- əhaliyə psixoloji yardım mərkəzləri;
- həddi-buluğa çatmayan və davranış pozuntuları olan uşaqlar üçün xüsusi psixo-sosial reabilitasiya mərkəzləri;
- əliliyi olan uşaqlar üçün reabilitasiya-inkişaf mərkəzləri;
- ailə əsaslı kiçik qrup evlər;
- uşaqlar üçün ailə əsaslı müvəqqəti sığınacaqlar;
- uşaqlara dəstək və inkişaf mərkəzləri;
- himayədar (foster) qayğı xidmətləri;
- ailə məsləhət və təlim mərkəzi;
- uşaq və ailələrə dəstək mərkəzləri;
- insan alverinin qurbanı olmuş və ya zorakılığa məruz qalmış uşaqlar üçün sığınacaq tipli böhran mərkəzləri.

Vətəndaşların bütün sahələrdə hüquqi təminatçısı kimi çıxış edən Azərbaycan dövləti Ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial siyasəti hazırda fəal və ardıcıl şəkildə davam etdirir. Bütün sahələrdə sabitliyin əldə olunması və ölkədə bərqərar olan vahid sosial sistem vətəndaşları sosial xidmət sahəsində siyasi və iqtisadi təminatlarla yüksək səviyyədə təmin edir. Bütün bunlar, ilk növbədə, ölkədə aparılan davamlı sosial siyasət kursunun uğurlu nəticəsidir.

Mətanət Əsgərova

Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi,

ədliyyə müşaviri, Azərbaycan Dillər

Universitetinin professoru, h.ü.f.d.

matanatasgarova@yahoo.com

QANUNLA MÜNAQIŞƏDƏ OLAN UŞAQLARIN DİNLƏNİLMƏK HÜQUQUNUN BEYNƏLXALQ STANDARTLARI

Bütün dünyada cinayətkarlığın artması fonunda yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında da cinayətkarlığın səviyyəsi artır, hətta bəzi cinayətlərlə bağlı cinayətkarlığın gəncləşməsindən belə danışmaq olar. Belə bir mənzərədə Azərbaycanda yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı düşməsi, ümumiyyətlə, ümumi cinayətlərin sayının 1,3-1,5 faizini təşkil etməsi diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir və təbii olaraq ölkədə aparılan uşaq və gənclər siyasətinin təbii nəticəsidir.

Uşaq hüquqlarının, o cümlədən qanunla münaqişədə olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsi həmişə Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya qoşulmuş, Uşaq hüquqları haqqında Qanun qəbul etmişdir. Ölkə Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin VI bəndinə əsasən uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti Qaydasına əsasən dövlət nəzarətinin məqsədi uşaqların ölkə Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş hüquqlarının və mənafelərinin qorunması, uşaq hüquqlarının təmin edilməsi üçün əlverişli mühit yaradılması, uşaq hüquqlarının pozulmasına səbəb olan halların aradan qaldırılması və səbəb ola biləcək halların qarşısının alınmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi qanunla münaqişədə olan uşaqlarla bağlı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini xüsusi olaraq tənzimləyir və milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğun olmasını qeyd etmək olar.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 12-ci maddəsi uşağın dinlənilmək hüququnu təsbit edir. Uşağın dinlənilmək hüququ Konvensiyanın 4 ümumi prinsipindən biridir, digər prinsiplərə ayrı-seçkilikdən müdafiə, həyat və inkişaf, uşağın mənafeyinin daha yaxşı təmin edilməsi aiddir. Öz baxışlarını formalaşdırmağa qadir olan uşağın özünə aid bütün məsələlər barəsində həmin baxışları sərbəst ifadə etmək hüququ vardır. Uşağın baxışlarına

onun yaşına və yetkinliyinə uyğun lazımi diqqət yetirilməlidir.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 40-cı maddəsinin 2) iv) bəndinə əsasən, iştirakçı dövlətlər cinayət qanunvericiliyini pozmuş hesab edilən və ya onu pozmaqda təqsirləndirilən hər bir uşağın şahid ifadələri verməyə və ya təqsiri boynuna almağa məcbur edilməkdən azad olmasını; ittiham şahidlərinin verdiyi ifadələri ya müstəqil surətdə ya da digər şəxslərin köməyi ilə öyrənməsini və müdafiə şahidlərinin bərabər hüquqlu iştirakının və ifadələrinin öyrənilməsinə təmin etməlidirlər.

Qanunla münaqişədə olan uşaqların dindirilməsi ilə bağlı beynəlxalq standartlar tələb edir ki, uşaq özünə qarşı ifadə verməyə və ya günahını etiraf etməyə məcbur edilməməlidir. “Məcburetmə” dedikdə yalnız fiziki güc tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmur. Uşağın yaşı və inkişafı, dindirilmənin şəraiti və uzun sürməsi ilə bağlı kifayət qədər anlamama, uşağın naməlum nəticələrdən qorxması ilə bağlı yalan etiraf etməsi də məcburetmə kimi qiymətləndirilə bilər.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 37-ci maddəsinin a bəndinə əsasən ifadə və ya etiraf almaq üçün işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalma uşaq hüquqlarının ciddi şəkildə pozulmasını təşkil edir. Uşaqlara qayğı, həssaslıqla, ədalətli və hörmətlə yanaşılmalıdır, şəxsi situasiyaya, rifaha və xüsusi ehtiyaclara, həmçinin psixi və fiziki sağlamlığa xüsusi diqqət yetirilməlidir. BMT-nin İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiyasının 15-ci maddəsinə əsasən hər hansı belə ifadə və ya etiraf sübut kimi istifadə edilə bilməz. Azərbaycan Respublikası CPM-in 15.2.1-ci maddəsi şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi kimi cinayət təqibi gedişində işgəncələr vermək, digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalar tətbiq etmək kimi hərəkətləri qadağan edir. CPM-in 125.2.2-ci maddəsi zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan hərəkətlərin tətbiq edilməsi ilə; əldə edilmiş məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinə yol vermir.

Uşağın verdiyi ifadənin və ya etirafın könüllülüüyü və etibarlılığı məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirmə zamanı uşağın yaşı və yetkinliyi, dindirilmənin və ya həbsdə saxlanmanın müddəti, hüquqi və ya digər müstəqil yardımın, habelə valideynin, qəyyumun və ya müvafiq yetkinlik yaşına çatmış şəxsin mövcudluğu daxil olmaqla bütün amillər nəzərə alınmalıdır.

Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 12-ci maddəsinin 1-ci bəndi uşağın öz fikirlərini sərbəst ifadə etmək hüququnun təmin edilməsini nəzərdə tutur. İlk növbədə uşaqların bütün lazımi məlumatları alması təmin edilməlidir. Bu məlumatlar uşağın dinlənilməsi üçün məsul olan şəxslər, həmçinin onun valideynləri və himayəçiləri tərəfindən verilməlidir. Bu məlumatlara uşağa verilən suallar, hərəkətlər, qəbul ediləcək qərarlar və onların nəticələri barədə informasiya aiddir.

Uşağın öz fikirlərini sərbəst ifadə etmə qabiliyyəti qiymətləndirilərkən uşağın öz fikirlərini formalaşdırmağa və ifadə etməyə qadir olması nəzərə alınmalıdır. Uşağın öz fikirlərini formalaşdırma bilməməsi əvvəlcədən fakt kimi qəbul edilməməlidir, yəni uşaq bu qabiliyyətini əvvəlcədən sübut etmək məcburiyyətində deyil. Uşağın öz fikirlərini formalaşdırmaq qabiliyyəti qiymətləndirildikdən sonra konkret qənaətə gəlmək olar.

Uşağın fikirlərini sərbəst ifadə etməsi zamanı sərbəstlik o deməkdir ki, uşaq manipulyasiya edilməməli və ya yersiz təsirə, təzyiqa məruz qalmamalıdır. Uşaq başqalarının fikirlərini deyil, öz fikirlərini ifadə etmək hüququna malikdir. Uşağın fikirlərini sərbəst ifadə etməsi üçün uşağın özünü təhlükəsizlikdə hiss etdiyi şərait yaradılmalıdır. Bu zaman uşaq ona hörmətlə yanaşıldığını hiss etməlidir. Azərbaycan Respublikasının CPM-in 432.3-cü maddəsinə əsasən ibtidai istintaq zamanı yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə müstəntiq arasında əlaqələr cinayət işinin hallarının lazımi qaydada nəzərə alınması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə hörmətlə yanaşılması şərtilə həyata keçirilir.

Uşaq baxışlarını ifadə etməyə qadirdirsə, onun yaşına və yetkinliyinə uyğun olaraq baxışlarına lazımi diqqət yetirilməlidir. Uşağın baxışlarının qiymətləndirilməsi üçün yalnız uşağın yaşı kifayət deyildir. Belə ki, uşaqların hər hansı hadisəni, faktı dərk etməsi onun yaşı ilə birbaşa əlaqəli deyildir. Uşağın fikirlərini formalaşdırmaq bacarığı onun məlumatlılığı, təcrübəsi, ətraf mühiti, sosial və mədəni gözləntiləri və dəstək səviyyəsindən asılıdır. Yetkinlik müəyyən bir məsələnin nəticələrini anlamaq və qiymətləndirmək bacarığı deməkdir və buna görə də uşağın fərdi qabiliyyətlərini müəyyənləşdirərkən nəzərə alınmalıdır. Bu Konvensiyanın 12-ci maddəsi kontekstində uşağın müəyyən məsələlərlə bağlı öz fikirlərini aydın və müstəqil ifadə etmək bacarığı deməkdir.

Bu məqsədlə uşağa ona toxunan hər hansı məhkəmə araşdırmasının və ya inzibati araşdırmanın gedişində bilavasitə, nümayəndə və ya müvafiq orqan vasitəsilə dinlənilmək imkanı verilir. Uşağa təsir edən məsələlər geniş

təhlil edilməlidir. Uşağa təsir edən məsələlər dedikdə, valideynlərin boşanması, himayəçilik, övladlığa götürmə, fiziki və psixoloji zorakılıq, seksual təhrikçilik və ya digər cinayətlər, səhiyyə, sosial təminat və s. kimi məsələlər başa düşülür.

Uşaq bilavasitə, yaxud nümayəndəsi və ya müvafiq orqan vasitəsilə dinlənilmək istəməsini müəyyən etməlidir. Uşağın imkan daxilində bilavasitə dinlənilməsinə üstünlük verilməli və bunun üçün şərait yaradılmalı, bu imkan barədə ona məlumat verilməlidir. Uşaq belə bir seçimin mümkün nəticələrini başa düşməlidir. Qərar verən şəxs uşağı dinləmələrə düzgün hazırlamalı, ona onun necə, nə vaxt və harada keçiriləcəyini, kimin iştirak edəcəyini izah etməli, bununla bağlı uşağın fikirlərini nəzərə almalıdır. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 432.4-cü maddəsi də yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın bütün mərhələlərində irəli sürülmüş ittiham barəsində məlumat almaq hüququnun; ifadə verməkdən imtina etmək hüququnun təmin edilməsini nəzərdə tutur. Uşağın təqsirləndirilən şəxs kimi alınmalı olduğu məlumatların dairəsi CPM-nin 91.5.29-cu maddəsində, dindirmənin başlanmasından əvvəl verilməli olan məlumatların dairəsi isə CPM-in 228.3-cü maddəsində verimişdir.

Uşağın dinlənilməsi şəraiti uşağı dindirən şəxslərin uşağı dinləmək istəməsi və danışdıqlarına ciddi yanaşması ilə bağlı uşaqda əminlik yaratmalıdır. Bu zaman konfidensiallığa riayət olunmalıdır.

Uşağın öz fikirlərini formalaşdırma bilməsi müəyyən edildikdə, uşağın fikirlərinə lazımı əhəmiyyət verilməlidir. Əgər uşaq fikirlərini ağlabatan və müstəqil şəkildə formalaşdırırsa, qərar qəbul edən şəxs uşağın fikrini məsələnin həllində mühüm amil kimi nəzərə almalıdır. Uşaqların fikirləri təkcə formal qaydada dinlənilməklə deyil, ciddi şəkildə qəbul edilməlidir.

Uşaqların dinlənilmək hüququ pozulduqda və ya fikirləri nəzərə alınmadıqda şikayət prosedurları və müdafiə vasitələri müəyyən edilməli, ombudsmana və ya digər orqanlara və vəzifəli şəxslərə müraciət etmə imkanı təmin edilməlidir.

Uşaqlara qarşı irəli sürülən ittihamlar, habelə yetkinlik yaşına çatmayanlara dair ədalət mühakiməsi prosesi və məhkəmənin çıxara biləcəyi qərarlar barədə onların başa düşə biləcəyi ifadələrlə dərhal və birbaşa məlumat verilməlidir. Proseslərin aparılması şəraiti uşağın prosesdə könüllü iştirakını və öz fikirlərini sərbəst ifadə etməsini asanlaşdırmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 434.3-cü maddəsi həbsdə saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin digər şəxslərdən ayrı saxlanılmasını,

onların yaşının, cinsinin və şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə görə tələb olunan qulluq, müdafiə və digər fərdi yardımla təmin edilməsini nəzərdə tutur. Fikrimizcə, bu şərtlər uşaqların dindirilməsi şəraitinə də aid edilməlidir, Azərbaycan Respublikası CPM-nə “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər dindirilərkən yaşının, cinsinin və şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə görə tələb olunan qulluq, müdafiə və digər fərdi yardımla təmin edilməlidir” məzmunlu 226.3-1 maddə əlavə edilməlidir.

Qanunla münaqişədə olan uşaqların dindirilməsinin beynəlxalq standartları Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada və insan hüquqlarına dair digər beynəlxalq sənədlərdə müəyyən edilmişdir. Bir qayda olaraq bu standartlar həmin sənədlərdə ümumi şəkildə verilir və sonra tövsiyə xarakterli sənədlərdə dəqiqləşdirilir. Beynəlxalq standartların birbaşa qüvvəsinin olmasını nəzərə alsaq, onların dindirməni həyata keçirən orqanlar tərəfindən tətbiq edilməsi heç bir çətinlik yaratmır. Ancaq qanunla münaqişədə olan uşaqların dindirilməsi ilə bağlı yuxarıda qeyd etdiyimiz və əsasən tövsiyə xarakterli beynəlxalq sənədlərdə göstərilmiş qaydaların istintaq orqanları və məhkəmə orqanları tərəfindən düzgün tətbiqi üçün milli səviyyədə istintaq orqanlarının üçün rəhbər göstərişlərin və Ali Məhkəmənin Plenum qərarının qəbul edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-prosaessual Məcəlləsi. URL: <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
3. BMT-nin İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı 10 dekabr 1984-cü il tarixli Konvensiyası. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discrim_law_AZE_for_AZE.pdf
4. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya. URL: <https://migration.gov.az/content/pdf/.pdf>
5. Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/3292>
6. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti Qaydası (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 8 may tarixli 626 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir). URL: <https://e-qanun.az/framework/23534>

7. Committee on the Rights of the Child. General comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-24-2019-childrens-rights-child>
8. Guidance note of the secretary-general UN Approach to Justice for Children. September,2008.URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidance_Note_of_the_SG_UN_Approach_to_Justice_for_Children.pdf
9. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>

Etibar Əliyev

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi
“İnsan hüquqları və informasiya hüququ”

UNESCO kafedrasının professoru,

hüquq üzrə elmlər doktoru

e-mail: a-etibar@rambler.ru

AZƏRBAYCANDA İNSAN HÜQUQLARI: ANLAYIŞI VƏ TƏMİNAT SİSTEMİ

***Annotasiya:** Məqalədə müəllif tərəfindən Azərbaycanda insan hüquqlarının təminat sisteminə dair məsələ elmi cəhətdən araşdırılır. İlk növbədə, Yer kürəsində ən ali və bəşəri dəyərlərdən biri olan insan hüquqlarına doktrinal kontekstdə yanaşılmasına təşəbbüs göstərilir.*

Qeyd edilir ki, dünyada insan hüquqlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması universal, regional və milli (dövlətdaxili) səviyyələrdə yaradılmış hüquqi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sahədə mövcud olan beynəlxalq hüquqi aktlara xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması sahəsində milli hüquqi təminatlar sistemi aşağıdakı kimi fərqləndirilir: Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar, qanunlarda və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən təminatlar, məhkəmə müdafiəsi təminatı və digər siyasi-iqtisadi, sosial-hüquqi təminatlar.

***Açar sözlər:** insan hüquqları, təminat mexanizmi, normativ hüquqi aktlar, məhkəmə müdafiəsi, sosial-hüquqi təminatlar.*

Dünyada ən ali dəyərlərdən biri sosial-hüquqi kateqoriya kimi insan hüquqları sayılır. Belə ki, insan hüquqları şəxsiyyət varlığının azadlığını ehtiva edərək, şəxsiyyətin cəmiyyət, dövlət və fərdlərlə qarşılıqlı münasibətləri kontekstində zəruri vasitə kimi vacib rol oynayır. Eyni zamanda, insan hüquqları fundamental imtiyazlardır, cəmiyyətə qarşı irəli sürülən tələblərdir. İnsan hüquqları konstruksiyasının aktual komponentləri qismində demokratiya, azadlıq, humanizm, bərabərlik, ədalətlik və s. elementlər çıxış edir. Cəmiyyətdə hüquqi düşüncənin (legal awareness) təşəkkül tapması fəlsəfi-hüquqi kateqoriya kimi hüquqi ideologiya və hüquqi psixologiya elementlərinin formalaşmasını şərtləndirir.

Qeyd etməliyik ki, hüquq elmində insan hüquqları anlayışı iki mənada işlədilir: məhdud mənada, geniş mənada. Məhdud mənada insan hüquqları dedikdə vətəndaşlığından və hansı dövlətə mənsubiyyətindən asılı olmaya-

raq, hər bir fiziki şəxsin malik olduğu insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar) başa düşülür.

Geniş mənada insan hüquqları dedikdə həm insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar), həm də vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar) blokindən ibarət olan hüquqi imkanlar sistemi başa düşülür. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında fiziki şəxslərin malik olduqları hüquqlar iki növə bölünür: insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar), vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar).

Göründüyü kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məcmusu bütövlükdə insan haqlarının sistemini yaradır. Bu sistem iki blok hüquqi imkanlardan ibarətdir: birinci blok insan hüquq və azadlıqlarını, ikinci blok isə vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ehtiva edir.

İnsan haqlarının hüquqi cəhətdən qorunmasına və müdafiəsinə dünyada mövcud olan bütün hüquq sistemləri prioritet əhəmiyyət verir. Bu, aydın məsələdir. Hüquq sistemlərindən biri olan beynəlxalq hüquq bir sıra vacib məsələni özünün nizamasalma predmetinə daxil edir ki, insan haqlarının (hüquq və azadlıqların) qorunması və müdafiəsi həmin məsələlərdən biridir; onun vasitəsi ilə insan haqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunması və müdafiəsi həyata keçirilir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, xüsusi xarakterli və ayrıca hüquq sistemi olan Avropa hüququ da “insan hüquqları” anlayışını geniş mənada işlədir.

İnsan hüquqları məzmunca müxtəlifdir. Belə ki, məzmun kimi əlamətə görə insan hüquqlarının üç növü fərqləndirilir :

1) şəxsi hüquqlar (məsələn, nigah hüququ, azadlıq hüququ, yaşamaq hüququ və s.);

2) ictimai-siyasi hüquqlar (məsələn, seçki hüququ, cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ, siyasi partiyalarda birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ və s.);

3) sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar (məsələn, mülkiyyət hüququ, əmək hüququ, azad sahibkarlıq hüququ, mənzil hüququ, mədəniyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı və s.).

Məhz buna görə də, müasir dövrdə demokratik inteqrasiya proseslərinin və milli inkişafın mühüm şərti kimi dəyərləndirilən fenomen - insan hüquqlarına hörmət, onların müdafiəsi və təminatı hər bir dövlətin ali məqsədinə çevrilmişdir.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin hərtərəfli tərəqqisi üçün insan hüquqları sahəsinin inkişafı olduqca önəmli faktorlardan biridir.

Azərbaycan Respublikası öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dünya birliyinin tamhüquqlu üzvünə çevrilmiş, əsas qanun olan Konstitusiyaya referendum yolu ilə qəbul edilmiş (1995-ci il), beynəlxalq əlaqələr sferası genişlənmiş, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində silsilə qanunvericilik aktları qəbul edilərək, insanların azad, təhlükəsiz və fiziki cəhətdən sağlam möhütdə yaşaması və insan hüquqları sektorunun inkişafı istiqamətində bir çox əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Xüsusilə, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında müxtəlif mülkiyyət formalarının tanınması (maddə 13), insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi (maddə 26), insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət təminatı (maddə 26, II hissə), hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ (maddə 26, I hissə), yaşamaq hüququ (maddə 27), əqli mülkiyyət hüququnun mühafizəsi (maddə 30), sosial təminat hüququ (maddə 38), sağlamlığın qorunması hüququ (maddə 41), vətəndaşlıq hüququnun təminatı (maddə 53), möraciət etmək hüququ (maddə 57), azad sahibkarlıq hüququ (maddə 59), hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı (maddə 60), hüquqi yardım almaq hüququ (maddə 61), insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı (maddə 71) və s. barədə çoxsaylı mövafiq normalar təsbit olunmuşdur. Belə ki, hər kəsin konstitusion hüquqları vardır və belə hüquqlar qanunla qorunur.

Müdrük Ulu öndərin elmi əsaslara söykənən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və insan hüquqlarının effektiv şəkildə təmin edilməsi kursunu dövrün tələblərinə uyğun yeni proqramatik çalarlarla zənginləşdirərək uğurla və düşünülmüş addımlarla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən bu sahəyə daim xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd etməliyik ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin edilməsi işi hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biridir. Bu gün suveren və müstəqil Azərbaycanda müşahidə olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişaf və beynəlxalq təsisatlar sistemində inteqrasiya prosesləri insan hüquqlarını təmin etmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini, mövafiq hüquqi bazanın daim modernləşdirilməsini və bu işin beynəlxalq standartlara tam uyğun aparılmasını təmin edir.

Eyni zamanda, Heydər Əliyev Fondu sözügedən sahənin inkişafını öz fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdir və insan hüquqları sferasına aid proqram və layihələrin həyata keçirilməsində fəal iştirak edir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, İSESKO-nun xoşməramlı səfiri xanım Mehriban Əliyev

va tərəfindən ölkədə insan hüquqlarının təminatı istiqamətində göstərilən diqqət və qayğı, eləcə də verilən real töhfələr təqdirəlayiqdir.

Dünyada insan hüquqlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması universal, regional və milli (dövlətdaxili) səviyyələrdə yaradılmış hüquqi mexanizmlər sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

Təsadüfi deyil ki, insan hüquqlarının universal səviyyədə müdafiəsi ideyası ilk dəfə BMT Nizamnaməsində (1945-ci il) öz əksini tapmışdır. Nizamnamədə irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsi və həvəsləndirilməsi BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi bəyan edilmişdir. İnsanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və buna riayət edilməsinə dəstək verilməsi (55-ci maddə) və bundan ötrü BMT ilə birgə və ya müstəqil tədbirlər görülməsi (56-cı maddə) üzv dövlətlərin üzərinə vəzifə kimi qoyulmuşdur. Bu kontekstdə 10 dekabr 1948-ci il tarixdə BMT Baş Assambleyasının qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin adını, xüsusilə, çəkməliyik. 30 maddədən ibarət olan bu sənəddə vətəndaş və siyasi hüquqlardan başqa, bir sıra iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar da təsbit olunmuşdur. Əlamətdar haldır ki, hər il dekabr ayının 10-u “Beynəlxalq insan hüquqları günü” kimi qeyd edilir.

Beynəlxalq hüquqda insan haqlarının təminatı ilə bağlı həm universal, həm də regional səviyyədə yeni normaların qəbul edilməsini təqdirəlayiq hal kimi qeyd etməliyik. Belə ki, 1966-cı ildə "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" və "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktlar qəbul edildi; 1976-cı ildə "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Pakta dair Birinci Fakültativ Protokol, 1989-cu ildə isə ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakültativ Protokol qəbul olundu və s.

Həmin fundamental sənədlər “İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill” adlanaraq, bu sahədə beynəlxalq standartların əsasını təşkil etdi. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (1950-ci il), Avropa Mədəniyyət Konvensiyasında (1954-cü il), Terrorizmin qarşısının alınması haqqında Konvensiyada (1977-ci il), Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasında (1995-ci il), Avropa Sosial Xartiyasında (1996-cı il), 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında, 1990-cı il Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında və digər beynəlxalq sənədlərdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə mexanizmləri inkişaf etdirilərək daha da təkmilləşdirilmişdir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi və təmin olunması həmçinin milli (dövlətdaxili) səviyyədə həyata keçirilir. Bu məqsədlə, hər bir ayrıca götürülmüş dövlətdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da zəruri kompleks nor-

mativ hüquqi baza yaradılmış və səmərəli fəaliyyət göstərir. Bu sırada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsas və aparıcı yer tutur. Bununla yanaşı, aşağıdakı aktların da möhüm rol oynamasını, xüsusilə, vurğulamalıyıq. Nümunə qismində göstərək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18.06.1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı” insan hüquqlarının təminatı ilə bağlı yeni mexanizmlərin hazırlanması istiqamətində fundamental bir sənəd olmaqla aşağıdakı məsələlərin: qanunvericilik və institusional islahatların aparılmasını, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni məhkəmə sisteminin, konstitusiya nəzarətinin, insan hüquqları üzrə müvəkkil təsisatının yaradılmasını, hüquq-mühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin genişlənməsini və digər məsələlərin həllini qarşıya məqsəd olaraq qoymuşdu. İnsan hüquqlarının təmin olunmasının dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edildiyi nəzərə alınaraq, Dövlət Proqramının qəbul olunduğu gün – iyunun 18-i ölkə başçısının 2007-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, Azərbaycanda insan hüquqları günü elan edilmişdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiya Qanununun da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Qanun Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırılması məqsədi ilə qəbul edilmişdir. Qanunun müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, burada məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqlarının dairəsi dəqiqləşdirilmiş və qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci (yaşamaq hüququ) maddəsində (müharibənin hüquqa uyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci (azadlıq hüququ) maddəsinin I hissəsində, 46-cı (şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ) maddəsinin III hissəsində, 63-cü (təqsirsizlik prezumpsiyası), 64-cü (bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi) maddələrində və 71-ci (insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı) maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

Adıçəkilən Qanunun digər üstün cəhətlərindən biri odur ki, burada, ilk dəfə olaraq, şəxsin hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermə hüququ nəzərdə tutulmuşdur.

İnsan hüquqları sahəsində aparılan islahatların uğurlu davamı olaraq,

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28.12.2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmişdir. Bu akt, faktiki olaraq, insan hüquqlarına yeni bir baxış sərgiləyərək, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət edir. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı” (2011-ci il) da xüsusi maraq doğurur. Burada əhalinin müxtəlif, o cümlədən həssas qruplarına aid olan şəxslərin (məsələn, məhkumlar, hərbi qulluqçular, qadınlar, uşaqlar, ahıllar, əlillər və b.) hüquqlarının təmin edilməsində səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Təqdirəlayiq haldır ki, ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sistemində polis orqanları mühüm rol oynayır. Belə ki, bu işin həyata keçirilməsində aşağıdakı polis qanunvericilik aktları, xüsusilə, diqqəti cəlb edir:

-“Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il). Əlamətdar məqamdır ki, Qanunun 5-ci maddəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində polisin fəaliyyətinə həsr olunmuşdur;

-“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il). İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları barədə müddəalar Qanunda ayrıca norma kimi təsbit edilmişdir (maddə 4);

- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (1999-cu il). İnsan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər Məcəllənin iyirmi birinci fəslində yer almışdır;

- Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi (2015-ci il). Məcəllənin 5-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi inzibati xətalər qanunvericiliyinin əsas prinsipi kimi ehtiva edilmişdir;

- “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1998-ci il). Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zamanı insanların mənafelərinə əməl olunması Qanunda başlıca prinsip kimi müəyyənləşdirilmişdir (maddə 7) və s.

Belə bir məqamı da, xüsusilə, qeyd etməliyik ki, həyata keçirilən hüquqi islahatların qayəsini, ilk növbədə, insan hüquqlarının etibarlı təminat, vətəndaşlara qayğılı münasibət, onlara yüksək keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi təşkil edir, bu da, təbiidir, çünki “Dövlət siyasətinin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır” – deyən ölkə Prezidenti mütəmadi olaraq ictimaiyyətlə görüşərək, vətəndaşların qayğıları ilə maraqlanır, onların müraciətlərinə həssaslıqla yanaşılmasını daim diqqət mərkəzində saxlayır, huma-

nizm siyasətini uğurla davam etdirir.

Göründüyü kimi, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı vəzifəsi Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biridir və onun da-
im təkmilləşməsi istiqamətində zəruri işlərin aparılması davam etdirilir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması sahəsində milli (dövlətdaxili) hüquqi təminatlar sistemini təsbit üsulundan və subyekt tərkibindən asılı olaraq, aşağıdakı kimi fərqləndirə bilərəm: Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar, qanunlarda və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən təminatlar, məhkəmə müdafiəsi təminatı və digər siyasi-iqtisadi, sosial-hüquqi təminatlar.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: «PG» nəşriyyatı, 2014, 52 s.

2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1 – 46 kitab. Bakı: Azər nəşr, 1997-2013.

3. İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. 1 – 119 kitab. Bakı: Azər nəşr, 2003-2022.

4. Avropa hüququ. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, 2019, 764 s.

5. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, II cild, xüsusi hissə, 704 s.

6. Əliyev E.Ə. Polis hüququ. Dərslik. Yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş II nəşr. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 552 s.

7. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: «Nurlar» nəşriyyatı, 2019, 352 s.

8. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 698 s.

9. İsaخان Vəliyev. İnsan hüquqlarının müdafiəsi Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi // Nəqliyyat hüququ. Bakı, 2017, №3, s.15-21.

10. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е, дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М.: Юринформцентр, 2005, 972 с.

The thesis is dedicated to "December 10 - International Human Rights Day"

Etibar Aliyev

Professor of the UNESCO Chair "Human Rights and

Information Law", Faculty of Law,

Baku State University, Doctor of Law.

e-mail: a-etibar@rambler.ru,

Human rights in Azerbaijan: concept and guarantee system

Summary. *In the article, the author examines the issue of the human rights protection system in Azerbaijan from a scientific point of view. First of all, human rights, which are one of the highest and human values on Earth, are approached in a doctrinal context.*

It is noted that the protection and provision of human rights in the world is carried out through legal mechanisms created at the universal, regional and national (intrastate) levels. Special attention is paid to existing international legal acts in this field.

The system of national legal guarantees in the field of human rights protection in the Republic of Azerbaijan is distinguished as follows: guarantees established in the Constitution, guarantees established in laws and other normative legal acts, guarantee of judicial protection and other political-economic, social-legal guarantees.

Key words: *human rights, guarantee mechanism, normative legal acts, judicial protection, social-legal guarantees.*

Материал посвящен «10 декабря –Международному дню прав человека»

Этибар Алиев

профессор кафедры ЮНЕСКО

«Права человека и информационное право»

юридического факультета Бакинского

государственного университета,

доктор юридических наук.

электронная почта: a-etibar@rambler.ru,

Права человека в азербайджане: понятие и система гарантий

Резюме. *В статье автор с научно точки зрения рассматривает вопрос о системе защиты прав человека в Азербайджане. Прежде всего, в доктринальном контексте рассматриваются права человека, являющиеся одной из высших и общечеловеческих ценностей на Земле.*

Отмечается, что защита и обеспечение прав человека в мире осуществляется через правовые механизмы, созданные на универсальном, региональном и национальном (внутригосударственном) уровнях. Особое

внимание уделено действующим международно-правовым актам в данной сфере.

Система национальных правовых гарантий в области защиты прав человека в Азербайджанской Республике различают следующим образом: гарантии, установленные Конституцией, гарантии, установленные законами и иными нормативными правовыми актами, гарантии судебной защиты и другие политико-экономические, социально-правовые гарантии.

Ключевые слова: *права человека, гарантийный механизм, нормативно-правовые акты, судебная защита, социально-правовые гарантии.*

Sahil Qasimov

Milli Aviasiya Akademiyası

sahil_0560@mail.ru

İNSAN HÜQUQLARININ DİNİ-FƏLSƏFİ VƏ HÜQUQİ MAHİYYƏTİNƏ MÜQAYİSƏLİ YANAŞMA

***Annotasiya:** “Məqalədə insan hüquqlarının anlayışından, onun fəlsəfi və hüquqi mahiyyətindən danışılır. Belə ki, burada hər bir fərdin doğulduğu andan malik olduğu hüquqlarının dairəsi, onların insan həyatında yeri və rolundan, onların daxili elementlərindən, əsil mahiyyətindən və cəmiyyət həyatının demokratik əsaslarla təşkilindəki əhəmiyyəti diqqətə çatdırılır”.*

Cəmiyyətin demokratik əsaslarla təşkili və ya hüquqi dövlət dedikdə ilk növbədə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi yada düşür. İnsan hüquqları hər bir müasir demokratik cəmiyyət üçün ən prioritet mövzulardan biri sayılır. Demokratik inkişaf yolunda olan müstəqil Azərbaycan Respublikasında da insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, həmçinin bu hüquqların müdafiəsi dövlətin ən ali məqsədi elan edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində: “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir” fikrinin təsbit edilməsi bunu bir daha təsdiq edir. Konstitusiya normada müəyyənləşdirilən bu ali məqsədin həyata keçirilmə mexanizmlərinin tapılmaqla reallaşdırılması, sözügedən sahədə hüquqi bazanın yaradılması sahəsində ilkin fəaliyyət isə müstəqil dövlətimizin qurucusu, Ümummillî lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. O, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyan demokratiya anlayışı ilə bağlı demişdir: “Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik inqilabla olmur, təkamül yolu ilə tədricən gedir.” [12] Ümummillî Liderin fikrinin davamı olaraq qeyd etmək olar ki, insan hüquqlarının təmin edilməsi prosesinin ilkin mərhələsi bu hüquq və azadlıqların cəmiyyət üzvləri tərəfindən dərk edilməsi, onun mahiyyətinin anlaşılması ilə bağlıdır ki, bu da əsasən demokratiya şəraitində mümkün ola bilər. Başqa sözlə insan hüquqlarının təmin edilməsi üçün insanların dövlətə, dövlətçiliyə sədaqətli vətəndaş münasibətinin formalaşmasına diqqət yetirilməli, iqtisadi, siyasi və hüquqi ba-

xımdan dövlətlə xalqın birliyinin sağlam əsaslara söykənməsi təmin edilməlidir. Mülkiyyət hüququ da daxil olmaqla bütün hüquq və azadlıqların təmin edilməsi və hakimiyyət orqanları tərəfindən zəmanətli mühafizəsi heç kəsdə şübhə yaratmamalıdır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci ildə Şərqdə ilk dəfə ölüm cəzasının ləğv edilməsi, 1998-ci il fevral ayının 22-də "İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" fərmanın imzalanması və 18 iyun 1998-ci il tarixli sərəncamla "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair" dövlət proqramının təsdiq edilməsi Ulu öndərin demokratiya və insan hüquqlarına xüsusi diqqətinin bariz nümunəsidir. O özünün 3 fevral 1998-ci il tarixli müraciətində demişdir: "Mən cinayət-hüquq siyasətini hərtərəfli təhlil edərək ədalət, azadlıq, humanizm və insanpərvərlik kimi yüksək ideallara sadıq qalaraq ölkəmizdə ölüm cəzasının ləğv edilməsi qənaətinə gəlib bu tarixi bəyanatı vermişəm".(13)

O, həmçinin vətəndaşların öz fikirlərini azad şəkildə ifadə etmək imkanlarının olmasına xüsusi əhəmiyyət vermiş, yaradıcısı olduğu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 47-ci maddəsinin məzmununda da bu fikrin ifadə edilməsinə nail olmuşdur.

Mətbuatda senzuranın ləğv edilməsini vacib hesab edən H.Əliyev 1998-ci il avqustun 6-da "Ölkədə söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" fərmanı ilə senzurasız mətbuatın təməlini qoydu. Qeyd edildiyi kimi müstəqil dövlət rəhbərimizin bu mənada fəaliyyətinin göstəricilərindən biri də "İnsan Hüquqlarının müdafiəsinə dair Avropa kovensiyası"nın 9 və 10-cu maddələrində qeyd edilən hər kəsin fikir, söz və vicdan azadlığının konstitusion səviyyədə tanınmasıdır.

Konfransa təqdim edilmiş məqalədə isə haqqında tez-tez danışılan və demokratiya anlayışının sinonimi kimi işlədilən insan hüquqlarının dini-fəlsəfi və hüquqi mahiyyətinə dair bir sıra müddəaların araşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. "İnsan hüquqları"nın təmin edilməsi bütün hüquq münasibətlərinin başlıca fəaliyyət istiqaməti hesab edildiyindən dövlət, cəmiyyət və hər bir şəxsiyyət üçün maraqlı olan bu mövzu ilə bağlı tərəfimizdən qismən araşdırma aparılmışdır.

"İnsan hüquqları" sahəsində çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin müəllifi Elşən Misir oğlu Nəsimov insan hüquqlarının fəlsəfə ilə əlaqəsini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir: "İnsan hüquqları" ümumiləşdirici və dərin mənaya malik olduğundan və fəlsəfi məzmun kəsb etdiyindən, bu məfhumun ilk növbədə fəlsəfənin predmeti olması qənaətinə gəlinir. Məntiq üsullarının tətbiqi ilə

insan hüquqları anlayışının və məfhumunun tərkibi və bölgüsü ünsürlərinin aşkar olunması əsas məqsədə çevrilir. İnsan hüquqları məfhumunun fəlsəfədən elmə keçməsində məntiq əməliyyatlarının – deduksiya və induksiyanın – köməyindən istifadə olunur”. (10) Odur ki, qeyd edilən məsələyə fəlsəfi baxımdan diqqət yetirilməsini məqsədemüvafiq hesab etmişik.

“Dünyanın özü kimi qədim olan insan hüquqları ideyasının fəlsəfi əsaslarının işlənilib hazırlanması və bu ideya uğrunda səmərəli mübarizə aparılması son üç əsrin payına düşmüşdür. 18-ci əsrdə Avropa ayrılmaz insan hüquqlarının (yaşamaq hüququ, azad olmaq hüququ) və vətəndaş hüquqlarının (söz və vicdan azadlığı, təhlükəsizlik və mülkiyyət hüququ) meydana çıxmasının şahidi olmuşdur. Siyasi hüquqlar (ümumi seçki, gizli səsvermə, respublika quruluşu, xalq özünüidarəsi, cəmiyyət və birliklərin sərbəstliyi, siyasi həyatda və hakimiyyət sistemində iştirak etmək və s. hüquqlar) 19-cu əsrdə əldə edilmişdir. XX əsr bütün bu hüquqlar sırasına sosial hüquqları (sosial təminat hüququ, əmək, təhsil, tibbi yardım hüquqları, qadın bərabərliyi və uşaqları müdafiə hüquqları) əlavə etmişdir”.(11)

İslam və Qərb dünyagörüşlərində insan haqlarına yanaşmada mövcud olan fərqlər bu iki dünyagörüşünün insan haqqında olan nəzəriyyəsidəki fərqlilikdən qaynaqlanır. Liberal Qərb dəyərləri nöqtəyi-nəzərindən insan azad doğulduğu üçün azad yaşamalıdır və bu azadlıq insanın öz meyil və istəklərini sərbəst şəkildə **reallaşdırmaq imkanına** malik olmasından ibarətdir. Lakin **İslam nöqtəyi-nəzərindən** həqiqi azadlıq insanın öz meyil və istəklərinin əsarətindən qurtulmasıdır. Liberalizmin nəzərincə insanın azadlığı yalnız digərlərinin azadlığına təcavüz etdiyi zaman məhdudlaşdırıla bilər.

İslam əqidəsinə əsasən isə insanın azadlığı onun **öz mənəviyyətinə** təcavüz etdiyi təqdirdə bu azadlıq məhdudlaşdırılmalıdır. İslam dininə görə, **həqiqi azadlıq insanın istədiyini** etməsi yox, **istəklərinə qarşı getməsidir**.

İnsan hüquqlarına dair ilkin avropa mənbələrinə diqqət yetirsək görürük ki, insan hüquqlarının mahiyyət və məzmunu islam hüququnda olan ölçülərə uyğun gəlir. Məsələn: Fransa burjua inqilabından sonra 1789-cu ildə qəbul edilmiş “İnsan və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyannamə” nin 1-ci maddəsindəki “**İnsanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşayırlar**” fikri hələ VII əsrdə İslamın tarixi şəxsiyyətlərindən olan Həzrət Əli İbn Abutalibin (ə) oğlu Həzrət İmam Həsənə (ə) vəsiyyətində buyurduğu “**Hec kimin qulu olma, çünki Allah səni azad yaratmışdır**” fikri ilə eyni mənəni ifadə etməkdədir. Bu ideyaları müqayisə etdikdə görürük ki, insan hüquq və azadlığına Qərbdə mövcud olan təməl yanaşma ilə İslam dinindəki təməl

yanaşma arasında eyni cəhətlər mövcuddur.

İnsan hüquqları ilə bağlı Qərbin dini inanclarında olduğu kimi İslam dini də yarandığı ilk gündən təfəkkür azadlığını dəstəkləyərək, öz müxaliflərini məntiqi bəhslərə dəvət edib müasir dünyanın uğrunda mübarizə apardığı dəyərlər 1400 il öncə müqəddəs İslam dini tərəfindən bəyan edilmişdir. Ümumbəşəri dəyərlərin təməl prinsipi olan bir neçə məsələ ilə bağlı Quran ayəsinə nəzər salaq: **“Ey insanlar! Biz sizi bir kişidən və bir qadından yaratdıq, sonra isə sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq ki, bir-birinizi tanıyasınız. Allah yanında üstünləriniz təqvalırlarınızdır.”** (Hücurat surəsi, ayə 13).

Müqayisə üçün BMT-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsindəki **“Bütün insanlar öz hüquqları etibarilə azad və bərabər doğulurlar. Onlara ağıl və vicdan bəxş edilmişdir və onlar bir-biri ilə qardaşlıq münasibətində olmalıdırlar”** yanaşmaya diqqət yetirsək yuxarıda qeyd edilən ayədəki məna tutumunun oxşarlığını görə bilərik. Lakin nə qədər oxşarlıq olsa da insan hüquqlarının fəlsəfi mənasına gəlincə fərqlər özünü göstərir. Qərbi Avropada insan hüquqları hər bir fərdin istək və arzularına uyğun davranış və istəklərini gerçəkləşdirmək azadlığıdırsa, İslamda insan hüquqları deyəndə istək və arzuların müəyyən əxlaqi tələblərə uyğun realizə edilməsi nəzərdə tutulur. İslam hüququnda insana verilən bütün azadlıqlar onun mənəvi kamilliyinə vasitə olmaqla, onun yalnız yola düşməsinə səbəb olmağı nəzərdə tutur. İslam fəlsəfəsinə əsasən insan nə xristianlığın təqdim etdiyi **“çirkaba batmış”** günahkar bəndə, nə də yalnız öz maddi rifahı üçün çalışan **“məqsədsiz bir varlıq”** deyil. İslam fəlsəfəsinə görə insan daha ali bir məqama, mənəvi zənginliyə çatmaq istəyən, ona verilmiş bütün ayrılmaz hüquq və azadlıqlardan bu məqsədlə istifadə edən kamil bir şəxsiyyətdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, insan hüquq və azadlıqlarının dərkə və onun tələblərinə riayət edilməsi mövcud cəmiyyətdə hakim olan ideologiya ilə bağlılığa da malikdir. Tarixi təcrübə göstərir ki, sovet hakimiyyəti zamanı hakim **“Kommunizm”** ideologiyası dövlətin ali məqsədlərinin, insan hüquq və azadlıqlarının dairəsini müəyyən etməklə yanaşı öz nizamnaməsində hər bir fərdin əsas davranış qaydalarının necə olmasını da ifadə edirdi. Müasir müstəqil dövlətçilik dövrümüzün prizmasından qiymətləndirdikdə çoxsaylı mənfi cəhətləri ilə yanaşı etiraf etməliyik ki, **“Kommunizm”** ideologiyası sosialist təsərrüfatının yaradılması, böyük vətən müharibəsində qələbə qazanılması, bir ölkədə mövcud olan sosializmin dünya sisteminə çevrilməsi və ən nəhayət bütövlükdə kapitalizmlə ideoloji mübarizədə üstünlüyünün qoru-

nub saxlanması mühüm rola malik olmuşdur. Necə adlandırılmasından asılı olmayaraq əgər bir ideologiya cəmiyyət həyatında həlledici əhəmiyyət daşıyarsa demək olar ki, həmin ideologiya həm fərd olaraq insanın formalaşmasında, həm də konkret cəmiyyətdə insan hüquq və azadlıqlarının realizə prosesində xüsusi rol oynaya bilər. Mənsub olduğumuz cəmiyyətimizin inkişafında yeri olan ideologiya da xalqımızın müstəqillik əldə etməsi, müstəqil dövlət quruculuğuna nail olması, ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsi, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə çoxsaylı uğurlar qazanılmasında danılmaz rola malik olmuşdur. Lakin qeyd edilən “**Ana**” ideologiyamızın daşıyıcılarının bir qisminin hələ də insan hüquq və azadlıqlarını pozması, qanunların tələblərinə riayət etməməsi, hətta cinayət xarakterli əməllər törətməsi ciddi narahatlıq doğurur. Elə ki, ümumiləşdirmə, sosioloji sorğu və statistik məlumatlardan görünür ki, yüksək vətənpərvərlik dəyərlərinə malik olan sadə peşə adamları ilə yanaşı, cəmiyyətdə xüsusi ad və nüfuz sahibi olan şəxslər, mədəniyyət işçiləri, vəzifəli şəxslər, həmçinin peşəkar idmançılar, mühariibə iştirakçıları sırasından bir çoxları insan hüquqlarının pozulmasında iştirakçı qismində çıxış edərək hüquqi məsuliyyətə alınmışlar. Qeyd edilən şəxslərin əksəriyyəti ali təhsilli, təcrübəli və işgüzar nüfuza malik olan şəxslərdir. Bu şəxslər tərəfindən yol verilən hüquq pozuntuları isə onların öz şəxsi istək və arzularını gerçəkləşdirmək, cəmiyyət qarşısındakı məsuliyyətlərini dərk etməmək nəticəsində baş vermişdir. Hesab edirik ki, cəmiyyət üzvlərinin ideoloji hazırlıq səviyyəsi hələ də yetərli səviyyədə deyil və bu istiqamətdə təbliğat işi zəifdir. **Odur ki, qarşımıza belə bir sual çıxır: biz hansı ideologiyaya üstünlük verməliyik? Milli vətənpərvərlik, taleyranlıq, dövlətçiliyə sədaqət, elmin, mədəniyyətin inkişafına dair ideologiya-yavə.s.!** Qeyd edilən bütün istiqamətlər təqdirəlayiq və önəmlidir, lakin bu ideyaların daşıyıcıları olan şəxslərin özlərinin bir fərd olaraq formalaşmasında elmi əsaslara söykənən **dini ideologiyanın** dəyərlərindən də istifadə edilməsi məqsədə müvafiq olardı!

Başqa sözlə qeyd edilən bütün keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən, yüksək **islam əxlaqına** malik olan kadrların hazırlanması qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən olmalıdır! Bu gün biz Ümummillə liderin miras qoyduğu hüquqi, dünyəvi və demokratik Azərbaycan dövlətinin daha da güclənməsi üçün bir vətəndaş olaraq əlimizdən gələni etməli, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı, müdafiəsi sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətə dəstək nümayiş etdirməliyik!

Beləliklə, bu məqalədə qeyd edilən bütün müddəaların ümumiləşdiril-

məsi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. İnsan hüquqlarının müdafiəsi məsələlərinə məhdud və geniş mənada yanaşmaqla onun dini-fəlsəfi və hüquqi mahiyyətini dərk etmək hər bir azərbaycan vətəndaşı üçün vacibdir. Bu bilgilər hər kəsdə insan hüquqlarının müdafiəsi ideyalarına sədaqət və vətənpərvərlik hissələrinin aşılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2. İnsan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı layiqli kadrların hazırlanmasına diqqət yetirilməlidir.

3. İnsan hüquqlarının təmin edilməsi üçün demokratik hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin daha səmərəli həyata keçirilməsi, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin bundan sonra da ciddi demokratik prinsiplər əsasında təşkili zəruridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı-2019-cu il, “Hüquq Yayın evi”, 63 səh.
2. Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamimülk, “Siyasətnamə”- Bakı-1989-cu il, “Elm” nəşriyyatı, 204 səh.
3. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ- “Dərslik”, (yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşri) Bakı -2011, “Bakı Universiteti nəşriyyatı”, 760 səh.
4. Nəsirəddin Tusi, “Əxlaqi Nasiri”- Bakı-2005-ci il, “Lider Nəşriyyatı” 261 səh.
5. Qurani Kərim, Ərəb dilindən tərcümə edənlər, Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyev., Bakı-1996-cı il, “Olimp” konserni, 658 səh.
6. Lazarev V.V-nin redaktorluğu ilə. Ümumi Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, “Dərslik” Bakı, 2007, “Qanun” nəşriyyatı, 487 səh.
7. Məlikova.M.F. «Kitabi-Dədə Qorqudda ictimai-siyasi ideyalar”. Bakı, 2000., 81 səh.
8. Mehdiyev Fərhad, Quliyev Emin “Hüquq nəzəriyyəsi”, dərslik, Bakı-2018-ci il, 713 səh.
9. Nicat Nağıyev, AMEA-nın Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu “Milli təhlükəsizlik və onun təmin olunması sistemi”, “Dirçəliş-XXI əsr” - 2008. - № 124-125., 191 səh.
10. Nəsibov Elşən Misir oğlu “İnsan hüquqları” anlayışının dərk olunmasında fəlsəfi-məntiqi (formal (ənənəvi-klassik) və dialektik məntiq) metodlar Dərketmənin ontoloji və qnoseoloji əsasları” I KİTAB Bakı -2013, 121 s. DİA-nın mətbəəsi.

11. Şahin Həsənli, dinşünas, tədqiqatçı, “Əsl insan haqları” məqaləsi, 1 noyabr 2015-ci il.

İngilis dilində:

12. Anthony D. Smith, The nation in history: historiographical debates about ethnicity and nationalism, UPNE, 2000, sf. 56

Elektron informasiya mənbələri.

13. Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri, Heydər Əliyevin tarixə düşən kəlamları «Fakt-Araşdırma» <http://faktat.az/> Tarix : 2016/07/14
14. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Naziri, Məhkəmə-Hüquq Şurasının sədri, I dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri, Fikrət Məmmədovun məqaləsi, Həftə içi.- 2011.- 29 yanvar.- S. 1.

Rüstəm Səlimov

Azərbaycan Respublikası

Konstitusiya Məhkəməsi

Aparatının İnsan hüquqları və

analitik şöbəsinin baş məsləhətçisi,

dövlət qulluğunun baş müşaviri,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,

court_sr@yahoo.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNDƏ İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARININ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİNATI

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ölkədə mövcud olan hüquq sistemi və qanunlar hüquqi və demokratik cəmiyyət quruculuğuna, qanunun aliliyinin təmin olunmasına, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə kifayət qədər təminat vermirdi. Cəmiyyətin gələcək inkişafı hüquq sahəsində islahatların həyata keçirilməsini, tamamilə yeni, mütərəqqi və demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquq və məhkəmə sisteminin, qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını tələb edirdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası humanizm və demokratiya prinsipləri ilə ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, dövlətçiliyimizin tərəqqisi, ölkəmizin gələcək inkişafının əsas prioritetlərini müəyyənləşdirərək, digər sahələrlə yanaşı, siyasi və hüquqi sahələrdə də ciddi islahatların həyata keçirilməsinə geniş imkanlar yaratmışdır.

Belə ki, Konstitusiyada demokratik təsisatlar, hüquqi dövlətin atributları, hakimiyyət bölgüsü, insan hüquq və azadlıqları və onların təminatı kimi mütərəqqi müddəalar öz əksini tapmışdı. Dövlət müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək, ümumbəşəri dəyərlərə sadıq qalaraq digər xalqlarla dostluq, sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq kimi ülvi niyyətlərin bəyan edilməsi Konstitusiyanın demokratik dəyərlərini əks etdirir. Əsas Qanunda insan hüquq və azadlıqlarına, onların təmin edilməsinə xüsusi yer ayrılaraq, dövlət

siyasətinin həlledici istiqaməti, bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi müəyyən edilmişdir. Hüquqi dövlətin ayrılmaz atributu kimi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ölkədə həyata keçirilən hüquqi islahatların əsas istiqamətini müəyyən etmişdir.

Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunması, xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsinin xüsusi vurğulanması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Əsas Qanunda, həmçinin ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması, hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə ciddi riayət olunması, dövlət hakimiyyətinin daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşması, siyasi sistemdə plüralizmə təminat verilməsi kimi əhəmiyyətli ideya və normalar təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə həmin dövrdə ölkəmizin məhkəmə sistemi üçün səciyyəvi olmayan yeni institut - dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin təsis olunması təsbit edilmiş, 1998-ci il iyulun 14-də Ulu öndər Heydər Əliyevin təqdim etdiyi yeddi hakimin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən bu vəzifəyə təyin edilməsi və iyul ayının 18-də Ulu öndər tərəfindən Konstitusiya Məhkəməsinin müstəqilliyini və hakimlərinin hüquqi statusunu təmin etmək məqsədilə Fərman imzalanması nəticəsində bu orqan rəsmi olaraq fəaliyyətə başlamışdır.

Konstitusiya nəzarəti Konstitusiya ilə təsbit olunmuş norma və prinsiplərin qorunması, o cümlədən insan və vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədini daşıyır və bütövlükdə cəmiyyətə və onun inkişafı prosesinə keyfiyyət baxımından əhəmiyyətli təsir göstərir. Başqa sözlə desək, konstitusiya nəzarəti Konstitusiyanın aliliyinin təmin edilməsi və Konstitusiyada əks olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, qanunvericilik normalarının təfsiri vasitəsilə hüququn inkişafı və hüququn tətbiqi təcrübəsinin istiqamətləndirilməsi kimi əhəmiyyətli səlahiyyətləri ehtiva edir.

Hər bir demokratik hüquqi dövlətdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da hüquq və azadlıqların ən mühüm təminatlarından biri kimi məhkəmə hakimiyyəti (ədalət mühakiməsi) çıxış edir. Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilən konstitusiya ədalət mühakiməsi ölkəmizdə məhkəmə hakimiyyətinin nisbətən yeni fəaliyyət istiqaməti kimi nəzərdən keçir

rilir. Bu gün konstitusiya ədalət mühakiməsi hakimiyyət sisteminin demokratikləşdirilməsinin, insan hüquqlarının müdafiəsinin və hüququn aliliyinin təmin edilməsinin aparıcı mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilən funksiyaların mühüm əhəmiyyətə malik olması onun fəaliyyətinin müxtəlif prosessual aspektlərinin öyrənilməsinin aktuallığını və əhəmiyyətini daha da artırır.

24 avqust 2002-ci il tarixində Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilmiş referendum nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Bu əlavə və dəyişikliklər ilk növbədə, cəmiyyətimizin inkişafından irəli gələrək Konstitusiyanın, qanunların, bütövlükdə hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsinə, demokratikləşdirmə proseslərinin dərinləşdirilməsinə və insan hüquqlarının daha səmərəli müdafiə edilməsinə xidmət etmiş və Əsas Qanunun çox mühüm əhəmiyyətə malik yeni müddəalarla zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu müddələrin bir qismi məhz Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Referendum Aktına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman), məhkəmələr və hər kəs bilavasitə Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət hüququ əldə etmişdir.

Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin VI hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

Qeyd edilməlidir ki, Konstitusiya Məhkəməsinin təfsiri əsasında hüquq normasının dürüst və düzgün tətbiqi vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasına xidmət etməklə yanaşı, həmçinin Konstitusiyada təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların təmin edilməsinə öz töhfəsini verir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Konstitusiyanı və qanunları şərh etdikdə bu və ya digər normanın məzmununu aydınlaşdırmaqla, onun real konstitusion hüquqi predmetini digər məhkəmə orqanlarının nəzərinə çatdırmağa və həmin normanın müəyyən edilmiş mənaya uyğun dəqiq və eyni cür tətbiqi təcrübəsini formalaşdırmağa imkan verir. Konstitusiya Məhkəməsinin verdiyi rəsmi şərhə hüquq norması Konstitusiya prinsip və dəyərləri baxımından dolğunlaşdırılaraq daha təkmil forma alır və həmin normanın hər hansı digər qeyri-konstitusion formada tətbiqi mümkünsüz olur. Beləliklə də, norma-

nın tətbiqi qaydası dəqiqləşdirilməklə vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşması, əsaslandırılmış qərarın çıxarılması, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi daha səmərəli qaydada təmin edilmiş olunur.

Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, Konstitusiya Məhkəməsi məhkəmə hakimiyyətinə daxil olan digər məhkəmə orqanlarından fərqli təbiətə malikdir, ümumi məhkəmə orqanlarının davamı, növbəti məhkəmə instansiyası deyil. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları ilə əlaqədar olaraq isə bu fərqlilik özünü daha aydın şəkildə büruzə verir. Qəbul edilən qərarlar vasitəsilə Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın birbaşa hüquqi qüvvəsini təmin edir, hüquq sistemində və hüquq tətbiqetmə təcrübəsində mövcud olan boşluqları aradan qaldırır.

Qeyd edilməlidir ki, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil institutu ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində mühüm yer tutmaqdadır. Məlum olduğu kimi, Ombudsman şikayətlərə baxdıqdan sonra dövlət və ya yerli özünüidarəetmə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün ümumi məhkəmələrə müraciət etmək, həmçinin əsas Qanunun 130-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən insan hüquq və azadlıqlarını pozan normativ hüquqi aktlardan, məhkəmə və bələdiyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu vermək hüququna malikdir.

Xüsusilə də qeyd olunan konstitusiya islahatlarından sonra Ombudsmanın insan hüquq və azadlıqlarını pozan müvafiq aktlarla bağlı Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu vermək səlahiyyətinin nəzərdə tutulması insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi və təminatı istiqamətində əlavə zəmin yaratmışdır. Nəticədə ötən dövr ərzində Müvəkkilin sorğuları əsasında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən həmin sorğularda qaldırılan məsələlərə dair insan hüquqlarının daha səmərəli təminatına yönəlmiş mühüm hüquqi mövqelər formalaşmışdır.

Əsas Qanunun 130-cu maddəsinin V hissəsinə əsasən, hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət verə bilər. Konstitusiya Məhkəməsinə şikayətlə müraciət etmək hüququnun Əsas Qanunda təsbit edilməsi demokratik, hüquqi dövlətin formalaşdırılması prosesində və məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsində olduqca mühüm rol oynamaqla, şəxslərin Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququna malik olmaları onların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi baxımından əhəmiyyətli vasitənin əldə edilməsi deməkdir.

Göründüyü kimi, Konstitusiya Məhkəməsinə şikayətlə müraciət edə bilən subyektlərin dairəsi Konstitusiyada “hər kəs” ifadəsi ilə ehtiva edilmişdir. Odur ki, Konstitusiya Məhkəməsinə şikayətlə müraciət etmək hüququna fiziki şəxslər, yəni, vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayanlar və əcnəbilərlə yanaşı, ictimai təşkilatlar, ictimai fondlar, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, həmçinin dini birliklər, o cümlədən digər hüquqi şəxslər də malikdirlər. Konstitusiya Məhkəməsində fərdi şikayətlər institutunun yaradılması vətəndaşların öz hüquqlarını konstitusiya ədalət mühakiməsi səviyyəsində müdafiə etmələri üçün əlavə hüquqi imkanın yaradılması zərurətindən irəli gəlmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsində konstitusiya şikayəti əsasında baxılan işlər xüsusi kateqoriya işlərdir. Belə ki, konstitusiya şikayətində ərizəçinin konkret konstitusiya hüquq və azadlıqlarının pozulması barədə mövqeyi dəqiq ifadə olunmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, Konstitusiya Məhkəməsi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı işlər üzrə ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilmiş faktiki halları yenidən yoxlaya bilməz. Konstitusiya Məhkəməsi yalnız normativ-hüquqi aktın, məhkəmə aktının Konstitusiyaya və qanunlara uyğun olub-olmaması barədə qərar qəbul edir. Şikayətlərə baxılması proseduru şəxsin konstitusiya hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində digər məhkəmələrin səlahiyyətlərini və vəzifələrini əvəz etmir, subsidiar təsisat kimi fəaliyyət göstərir.

2003-cü il dekabrın 23-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən ilk qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə olunması və 2004-cü il yanvarın 8-də qüvvəyə minməsi nəticəsində 2002-ci ilin referendumu nəticəsində qəbul edilmiş müvafiq əlavə və dəyişiklikləri ehtiva edən “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” yeni qanun qəbul edilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin təcrübəsində beynəlxalq hüquqi aktlara, xüsusən də “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın müddəalarına, habelə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna diqqət yetirilir və istinadlar olunur.

Həmçinin Konstitusiya Məhkəməsi digər dövlətlərin konstitusiya nəzarəti orqanları ilə də sıx əməkdaşlıq etməklə, öz təcrübəsini zənginləşdirməklə qəbul olunan qərarlarda müasir və mütərəqqi hüquqi ideyaları tətbiq edir.

Vurğulanmalıdır ki, insan hüquqları amili xalqımızın Ümummillə Lideri Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsası olmuşdur. Ulu öndərimiz sivil, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesinin ilkin şərti kimi fundamental insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi zərurətini, ona şərait yaradılmasının vacibliyini hə-

mişə xüsusi qeyd etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizdə qanunçuluğun təmin olunmasını, vətəndaş hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə qorunmasını özünün başlıca fəaliyyət prinsiplərindən biri elan etmiş, bu ali məqsədlərin gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş çoxşaxəli islahatların həyata keçirilməsini daim diqqətdə saxlamışdır.

Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev öz gündəlik fəaliyyətində daim Konstitusiyaya istinad edərək dövlətçiliyimizi, iqtisadiyyatımızı və cəmiyyətimizi daha yüksək inkişafa aparır. Bunu hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən genişmiqyaslı dövlət proqramlarının reallaşması, iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi sferada və ölkə Konstitusiyasına referendum yolu ilə edilən dəyişikliklərdə də insan hüquqları faktorunun daim prioritet məsələ olması təsdiq edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən demokratik inkişaf siyasəti, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin və müdafiə olunmasına yönəlmiş sistemli fəaliyyətin əsası insanların rifahının inkişafı ilə bağlıdır. Bu prosesdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi onun üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirməyə daim çalışacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. Abdullayev F. Azərbaycan Respublikasında konstitusiya icraatının nəzəri və praktiki problemləri. Bakı, Elm, 2009.
4. Abdullayev F. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı, 2013.
5. Əsgərov Z. Konstitusiya hüququ (dərslük), Bakı, 2011.
6. Cəfərov İ. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərh, Bakı, 2010.
7. www.conscourt.gov.az

UOT: 342.7

Məhəmməd İmanlı,

*Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu Publik Hüquqi Şəxsin
“Dövlət Təhlükəsizliyinin Hüquqi Təminatı” şöbəsinin müdiri,
hüquq elmləri doktoru, professor*

İNSAN HÜQUQLARI ALİ DƏYƏRLƏR KİMİ: QƏDİM DÖVRLƏRDƏN ZƏMANƏMİZƏDƏK

***Annotasiya:** İnsan hüquqlarını qəbul etmək hər kəsin bu iddiaları irəli sürmə bilməsini qəbul etmək deməkdir: Sizin nə deməyinizdən və ya nə etməyinizdən asılı olmayaraq mənim hüquqlarım var, çünki mən də sizin kimi insanam. İnsan hüquqları bütün insanların doğuşdan malik olduğu hüquqlardır. İnsan hüquqları qoruyucu təbəqə kimidir: onlar sizi mühafizə edir; onlar qaydalar kimidir, çünki sizə necə davranmalı olduğunuzu deyirlər; və onlar hakimlər kimidir, çünki onlara müraciət edə bilərsiniz. Zaman kimi onlar hamımızla eyni cür rəftar edirlər - varlı və kasıb, qoca və cavan, ağ və qara, hüündür və alçaq-boylu olmağımızdan asılı olmayaraq. Onlar bizə hörməti təklif edir və bizdən başqalarına hörmətlə yanaşmağı tələb edir.*

***Açar sözlər:** insan hüquqları, qanun, azad olmaq, sivilizasiya, bəyannamə, təhlükəsizlik, dini dözümlülük, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Konstitusiya, hərəkət azadlığı.*

İnsan haqları çox hallarda bütün insanların eyni haqqa malik olması ideyasına uyğun olaraq aşağıdakı kimi ifadə olunur: "Hər bir insan onun mənsub olduğu irqdən, cinsiyyətdən, dildən, dindən, siyasi və digər baxışlardan, milli və sosial mənşədən, mülkiyyətdən, doğum və başqa hallardan asılı olmayaraq təmin olunmuş insan haqlarına və azad olmaq hüququna malikdir. İnsanların anadangəlmə müəyyən hüquqlara malik olması fikri bir çox mədəniyyətlər və ənənələrdə kök salmışdır. Biz bir çox möhtərəm liderlərin və mühüm təsirə malik davranış kodekslərinin nümunəsində insan hüquqları dəyərlərinin nə “Qərb tərəfindən yaradılmadığını”, nə də 20-ci əsrin ixtirası olmadığını görürük. Onlar universal insan ehtiyaclarına və ədalət axtarışlarına cavabdır. Bütün insan cəmiyyətlərinin öz şifahi və ya yazılı ənənələrində əks olunan idealları və ədaləti təmin etmək üçün sistemləri olub, lakin heç də onların hamısı günümüzə qədər gəlib çatmayıb.

Universal insan hüquqları ideyası əsrlər boyu dünyadakı sivilizasiyaların malik olduğu ləyaqət və hörmət anlayışları əsasında formalaşmışdır. Bu-

na baxmayaraq, bu hörmətin qanunda əks olunması fikrinin ortaya çıxması bir çox nəsillərin keçdiyi inkişaf prosesi nəticəsində mümkün olmuşdur. Biz hüquqlar anlayışını leqallaşdırmaqla bağlı qətiyyəti müəyyən tarixi təcrübələrdən aldıq. Bildiklərimiz, əlbəttə ki, tam siyahı deyil.

- Babildə Hammurapi Qanunları (İraq, e.ə. 2000) Babil kralı tərəfindən hazırlanmış ilk yazılı hüquqi qanun idi. Burada “krallıqda ədalətin hökm sürməsinə təmin etmək, pislik və zorakılığı aradan qaldırmaq, güclünün zəifi istismar etməsinin qarşısını almaq, ölkəni maarifləndirmək və insan rifahını yaxşılaşdırmaq” vəd olunurdu.

- Kirin Qanunları (İran, e.ə. 539) İran kralı tərəfindən öz krallığındakı insanlar üçün hazırlanmışdı və azadlıq, təhlükəsizlik, dini dözümlülük hüquqlarını, hərəkət azadlığını, köləliyə məruz qalmamaq hüququnu və bəzi sosial və iqtisadi hüquqları əhatə edirdi. Konfutsinin nəzəriyyəsində (e.ə. 500) şəfqət anlayışı və digərlərini sevmək mərkəzi yer tutur. Konfutsi demişdir ki, “Özün üçün arzulamadığını başqalarına da arzulama”.

- 1215-ci ildə İngiltərə zadəganları və ruhani təbəqənin üzvləri Azadlıqların Böyük Xartiyasını (Maqna Karta) hazırlamaqla İngiltərə Kralını qanuna əməl etməyə məcbur etdilər. Maqna Karta yalnız imtiyazlı təbəqənin (zadəganlar) hüquqlarını qoruyurdu, buna görə də, özlüyündə insan hüquqları barəsində deyildi. Bu sənəd kralın gücünə məhdudiyət qoyduğundan və digər insanların hüquq və azadlıqlarını tanıdığından azadlıqların müdafiəsi zamanı geniş şəkildə istinad edilən mənbəyə çevrildi.

- 1689-cu ildə İngiltərə parlamenti daha kralın onun işlərinə müdaxiləsinə dözməyəcəyinə dair bill qəbul etdi. Hüquqlar Billi kimi tanınan bu sənəd monarxın Parlamentin razılığı olmadan qanunu ləğv etməsini qadağan etdi, Parlament üzvlərinin azad seçkilərlə seçiləcəyini müəyyən etdi, eləcə də Parlamentdə, məhkəmələrdə və ya digər yerlərdə söz azadlığının sual altına alınma bilməyəcəyini bəyan etdi.

- 1789-cu ildə fransız xalqı monarxiyanı devirdi və birinci Fransa Respublikasını yaratdılar. İnsan və Vətəndaş Hüquqları üzrə Fransa Bəyannaməsi inqilabın nəticəsi idi və ruhanilər, zadəganlar və sadə xalqın nümayəndələri tərəfindən yazılmışdı. Burada Maarifçilik hərəkatı xadimlərindən Volter, Monteskyö, Ensiklopediyaçıları və Russonun fikirləri əks olunmuşdu. Bəyannamə monarxiyanın siyasi və hüquqi sistemini hədəf alırdı və insanın təbii hüquqları kimi “azadlıq, mülkiyyət, təhlükəsizlik və istismara qarşı müqavimət hüquqları”nı müəyyən edirdi [8].

Hökumətin səlahiyyətli qurumlarının istismarına qarşı insanların hü-

quqlarının qanunla qorunması fikri 20-ci əsrdə daha geniş şəkildə qəbul olunmağa başlandı, xüsusilə Millətlər Liqası və Beynəlxalq Əmək Təşkilatının yaradılması, eləcə də onların azlıqların hüquqları, əmək və digər məsələlər üzrə fəaliyyəti buna təkan verdi. Bu hüquqların yazılı formada kodifikasiyasının əhəmiyyəti artıq dövlətlər tərəfindən tanınmışdı. Belə ki, yuxarıda qeyd olunmuş sənədlər günümüzün bir çox insan hüquqları müqavilələri üçün öncül mənbələrə çevrildilər. Buna baxmayaraq, məhz II Dünya Müharibəsi nəticəsində insan hüquqları beynəlxalq səhnəyə çıxarıldı. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (ÜİHB) BMT qurumlarından biri olan İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən hazırlanmış və 1948-ci il dekabrın 10-da Baş Assambleya tərəfindən qəbul olunmuşdur. ÜİHB şübhəsiz inqilabi bir sənəddir və ən vacib insan hüquqları vasitəsi olmağa davm edir. Hüquqi cəhətdən öhdəlik yaratmasa da, ÜİHB milli, regional və ya beynəlxalq səviyyədə insan hüquqları üzrə çoxsaylı öhdəliklər üçün ilham qaynağı olmuşdur. 1966-cı ildə BMT Qərb ölkələrinin təzyiqi ilə insanların “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” və “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Ümumdünya Bəyannaməsinin müddəalarını inkişaf etdirən paktları qəbul edir. Bu paktların artıq beynəlxalq müqavilə statusu var idi. İnsanların “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Pakt”da, bu sənədi imzalamış ölkələrdə insan hüquqları üzərində beynəlxalq nəzarət mexanizmi müəyyən edilmişdi [7].

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası 12 iyul 1949-cu ildə Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və Avropa Məhkəməsinin Statutunun layihələri təqdim edildi. 1950-ci il noyabrın 4-də Romada Avropa Şurası üzvləri tərəfindən «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiya qəbul olundu və 1953-cü il sentyabrın 3-də Avropa Şurası üzvü olan 8 dövlət (Danimarka, İrlandiya, İslandiya, Lüksemburq, Norveç, Böyük Britaniya, Almaniya və İsveç) tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra qüvvəyə mindi. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 25 dekabr 2001-ci ildə Azərbaycanda insan haqları və ya Azərbaycanda insan hüquqları - 1995- ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiya Azərbaycanda əsas insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə əsaslanan yeni dövlət quruculuğunun başlanğıcını qoymuşdur. Konstitusiya ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasının əsasını təşkil edir. Sənədin "Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları" adlı üçüncü fəslə insan hüquqlarının geniş dairəsini əhatə edən 48 maddəni özündə əks etdirir [1, s.4].

İnsan hüquqları ideyasının əsasında dayanan iki başlıca dəyər insan lə-

yaqəti və bərabərlikdir. İnsan hüquqları layiqli həyat üçün vacib olan əsas standartlar kimi başa düşülə bilər, onların universallığı isə ən azından bu sahədə, bütün insanların bərabər olması ilə bağlıdır. Bu iki fundamental dəyərdən bir çox digər dəyərlər çıxarıla və onlar insanlar və cəmiyyətlərin praktikada necə birgə mövcud olmasını daha dəqiq şəkildə müəyyən etməyə kömək ola bilər. Məsələn: Azadlıq: çünki insan iradəsi insan ləyaqətinin mühüm hissəsidir. İradəmizin əksinə nəyisə etməyə məcbur olunmaq bizi ruhdan salır. Digərlərinə hörmət: çünki istənilən şəxsə qarşı hörmətin çatışmazlığı onun fərdiliyi və ləyaqətinin dəyərləndirilməsinə səbəb olur. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi: çünki insan ləyaqəti ilə bağlı bərabərlik o deməkdir ki, biz digər insanların hüquq və imkanlarını onların xüsusiyyətləri əsasında mühakimə etməməliyik. Dözümlülük: çünki dözümsüzlük fərqliliyə hörmətin çatışmaması deməkdir; bərabərlik eynilik demək deyil. Ədalət: çünki bərabər insanlar ədalətli rəftara layiqdir. Məsuliyyət: çünki digərlərinin hüquqlarına hörmət şəxsin hərəkətlərində bütün hüquqların təmin edilməsinə səy göstərilməsi ilə bağlı məsuliyyət doğurur [3, s.7].

İnsan hüquqlarının prinsipləri:

İnsan hüquqları alına bilməz. Bu, o deməkdir ki, siz onları itirə bilməzsiniz, çünki onlar sizin insan olmağınız faktı ilə yaxından bağlıdır və ana-dangəlmə bütün insanlara xasdır. Fövqəladə hallarda onlardan bəziləri hamısı deyil - dayandırıla və ya məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, bir şəxs cinayət törətməkdə təqsirli bilinərsə, onun azadlıq hüququ əlindən alına bilər; yaxud milli fəvqəladə halla bağlı hökumət ictimai şəkildə bəyan etməklə müəyyən hüquqların təmin olunmasını dayandıra bilər, məsələn, komendant saati tətbiq etməklə hərəkət azadlığını məhdudlaşdırmaq. (Dövlət suverenliyi məsuliyyət yaradır və vətəndaşlarının qorunması üzrə ilkin məsuliyyət dövlətin üzərinə düşür. Müdaxilə və Dövlət Suverenliyi üzrə Beynəlxalq Komissiyanın Hesabatı, 2001)

İnsan hüquqları bölünməz, qarşılıqlı asılı və əlaqəlidir. Bu, o deməkdir ki, müxtəlif insan hüquqları daxilən bir-biri ilə əlaqəlidir və birbirindən ayrı nəzərdən keçirilə bilməz. Bir hüququn təmin olunması bir çox digər hüquqlardan asılıdır və heç bir insan hüququ digərlərindən daha əhəmiyyətli deyil [2, s.4].

İnsan hüquqları universaldır. O deməkdir ki, onlar dünyadakı bütün insanlara vaxt məhdudluğu qoyulmadan bərabər şəkildə şamil olunur. Hər bir insanın "ırqi" və ya etnik mənşəyi, dərisinin rəngi, cinsi, əliliyi, dili, dini, siyasi və ya digər baxışları, milli və ya sosial mənşəyi, anadanolma və ya

digər statusuna görə fərq qoyulmadan öz hüquqlarından istifadə etmək haqqı vardır [6].

Bizim hansı hüquqlarımız var? Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və digər müqavilələrdə müxtəlif insan hüquqları öz əksini tapmışdır. Biz həmin hüquqları regional və beynəlxalq səviyyədə tanınma və qəbul edilmə ardıcılığına görə nəzərdən keçirəcəyik. İnsan hüquqlarının bölgüsündə ən çox istifadə edilən yanaşma “birinci, ikinci və üçüncü” nəsil hüquqların ayrılmasıdır. Biz də bu bölgüyə əsaslanacağıq, lakin qeyd edilən bölgü məhdud şəkildə istifadə edilir və bəzi hallarda yanıldıcı ola bilər.

Mülki və siyasi hüquqlar (birinci nəsil hüquqlar)

Bu hüquqlar nəzəri olaraq XVII – XVIII əsrlərdə meydana gəlmiş və əsasən, siyasi məsələləri əhatə etmişdir. Həmin dövrdən başlayaraq, hər şeyə qadir hökmdarların həyata keçirə bilmədiyi bəzi məsələlərin olması və insanların onlarla əlaqədar siyasətlərə təsir göstərməsi qəbul edilməyə başlandı. Bu dövrdə iki mərkəzi fikir şəxsi azadlığın və dövlət tərəfindən törədilən qanun pozuntularına qarşı fərdin müdafiəsi idi. Mülki və siyasi hüquqlar Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt və İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında detallı şəkildə öz əksini tapmışdır. Buraya dövlətin idarə olunmasında iştirak və işgəncənin qadağan olunması daxildir. Sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar (ikinci nəsil hüquqlar) Bu hüquqlar insanların həyat və iş şərtlərini, eləcə də əsas yaşayış ehtiyaclarını əhatə edir. Onlar bərabərlik və zəruri sosial-iqtisadi məhsullar, xidmətlər və imkanların təmin edilməsi ideyasına əsaslanır. Bu hüquqlar erkən sənayeləşmə və işçi sinifin meydana çıxması nəticəsində beynəlxalq səviyyədə tanınma əldə etmişdir. Sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt və Avropa Şurasının Avropa Sosial Xartiyasında öz əksini tapmışdır [5].

- Sosial hüquqlar cəmiyyətin həyatında tam şəkildə iştirakla bağlı hüquqlardır. Buraya təhsil hüququ, evlənmək və ailə qurmaq hüququ, o cümlədən “mülki” hüquqlar sayılan bir sıra hüquqlar daxildir: məsələn, istirahət hüququ, sağlamlıq, şəxsi həyatın toxunulmazlığı və ayrı- seçkiliyə məruz qalmamaq hüququ.

- İqtisadi hüquqlara əmək hüququ, layiqli həyat səviyyəsi hüququ, evlə təmin olunma, eləcə də yaşlılar və əlillərin təqaüd hüququ daxildir. İqtisadi hüquqlar layiqli həyat üçün minimal maddi təhlükəsizliyin önəmini və lazımı iş və yaşayış şəraitinin çatışmazlığının psixoloji cəhətdən alçalıcı ola

biləcəyini əks etdirir.

• Mədəni hüquqlar dedikdə cəmiyyətin mədəni “həyat tərzini” nəzərdə tutulur. Bu hüquqlara digərləri ilə müqayisədə daha az diqqət ayrılır. Buraya cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst şəkildə iştirak etmək və təhsil hüququ daxildir. Buna baxmayaraq, burada “mədəni” hüquqlar olaraq qeyd edilməyən bir sıra hüquqlar cəmiyyətdə azlıq təşkil edən qrupların öz fərqli mədəniyyətlərini qoruyub saxlaya bilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir: məsələn, ayrı-seçkiliyə məruz qalmama və qanunla bərabər şəkildə qorunma hüququ [4].

• Həmrəylik hüquqları (üçüncü nəsil hüquqlar) Üçüncü nəsil insan hüquqlarının əsasında həmrəylik fikri dayanır: buraya cəmiyyətin və insanların kollektiv hüquqları daxildir, məsələn, dayanıqlı inkişaf, sülh və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ. Dünyanın əksər yerlərində səfalət, müharibə, ekoloji və təbii fəlakətlər nəticəsində insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində çox məhdud səviyyədə inkişafa nail olunmuşdur. Bu səbəbdən, əksər insanlar insan hüquqlarının yeni kateqoriyasının əlavə edilməsinin əhəmiyyətini qəbul ediblər: bu hüquqlar cəmiyyətlərdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud birinci və ikinci nəsil hüquqların təmin edilməsi üçün lazımı şəraitin yaradılmasına imkan verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2015
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 2016
3. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Dərslik, Bakı, 2019. M.N.İmanlı
4. <https://e-qanun.az/framework/1405>
5. <https://supremecourt.gov.az/post/view/1447>
6. <https://www.coe.int/az/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
7. <https://ict.az/az/content/222>
8. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/azb.pdf

Мухаммад Иманли,

*Институт Права и Прав человека государственное юридическое лицо
Начальник отдела «Правового обеспечения государственной безопасности», доктор юридических наук, профессор*

Права человека как высшие ценности: от древних времен до настоящего времени

Резюме. Признание прав человека означает признание того, что каждый может заявлять такие претензии: у меня есть права, независимо от того, что вы говорите или делаете, потому что я такой же человек, как и вы. Права человека – это права, с которыми рождаются все люди. Права человека подобны защитному слою: они защищают вас; они подобны правилам, потому что говорят вам, как себя вести; и они подобны судьям, потому что вы можете обратиться к ним. Как и время, они относятся ко всем нам одинаково - будь мы богаты или бедны, стары или молоды, белые или черные, высокие или низкие. Они предлагают нам уважение и просят нас относиться к другим с уважением.

Ключевые слова: права человека, закон, быть свободным, цивилизация, декларация, безопасность, религиозная терпимость, Всеобщая Декларация Прав Человека, Европейская Конвенция О Правах Человека, Конституция, свобода передвижения.

Muhammad Imanli,

*Institute of Law and Human Rights Public Legal Entity
Head of the "Legal Security of State Security" department,
Doctor of Law, Professor*

Human rights as supreme values: from ancient times to the present times

Summary. Accepting human rights means accepting that everyone can make these claims: I have rights, no matter what you say or do, because I'm human just like you. Human rights are rights that all people are born with. Human rights are like a protective layer: they protect you; they are like rules because they tell you how to behave; and they are like judges because you can appeal to them. Like time, they treat us all the same - whether we are rich or poor, old or young, white or black, tall or short. They offer us respect and ask us to treat others with respect.

Keywords: human rights, law, to be free, civilization, declaration, security, religious tolerance, Universal Declaration Of Human Rights, European Convention On Human Rights, Constitution, freedom of movement.

Səidə Həsənzadə

Hüquq və insan haqqları institunun şöbə müdiri,

hüquq üzrə elmlər doktoru

saidahasan@gmail.com

AİLƏNİN HÜQUQLARI

***Açar sözlər:** ailə, qadın, kişi, uşaq, nikah, ailənin yaşamaq hüququ, ailənin toxunulmazlığı, hüquq və azadlıqları, ailənin hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi, Ailə Məcəlləsi, ailənin inkişaf strategiyası*

Cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir təsisat, bir konstitusiya institutu kimi, kişinin və qadının könüllü razılığı əsasında, ailə qurmaq məqsədilə nikah əsasında rəsmiləşdirilən ittifaq olaraq ailənin statusunun müəyyən edilməsi müasir hüquq elmində, xüsusilə konstitusiya və ailə hüququ elmləri qarşısında bir boşluq kimi qalmaqdadır. “Ailə hüququ” və “ailənin hüquqları” istilahları, söz birləşməsi və termin olaraq elmi ədəbiyyatda oxşar səciyyə daşısalar da, onların biri-birindən fərqləndirilməsinə müəyyən zərurət vardır. “Ailə hüququ” dedikdə, hüquq elmlərinin mühüm bir sahəsinə təşkil edən və bir elm sahəsi olaraq ailə və ailə münasibətlərinin elmi-nəzəri tədqiqini öyrənən sahəvi hüquq elmi başa düşülür. “Ailə hüquqları” və ya “ailənin hüquqları” dedikdə isə, sosial-hüquqi təsisat, institut, birlik, ittifaq kimi səciyyələndirilən ailənin hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri, bir sözlə ailənin statusu başa düşülməlidir. Ailənin statusunun qanunvericilik yolu ilə müəyyən edilməsi, çox təəssüf ki, indiyə kimi müəyyən edilməmişdir. Ailənin struktur tərkibində təmsil olunan ailə üzvlərinin, valideynlərin – qadının, kişinin, atanın, ananın, övladın, uşağın hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri beynəlxalq və milli hüquq sistemində təsbit olunmuşdur. BMT-nin 10 dekabr 1948-ci il “İnsan hüquqları haqqında Ümumdünya Bəyannamə”sində, “İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında, eləcə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında mükəmməl təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın ikinci bölməsinin üçüncü fəslə “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlandırılmaqla cinsindən, yaşından, milliyyətindən və digər demoqrafik göstəricilərindən asılı olmayaraq, insanın və vətəndaşın hüquqları və azadlıqları geniş ifadə olunmuşdur. Bu baxımdan ailə hüququnun hər bir subyektə yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra müstəqil olmaqla yanaşı, həm də ailə adlanan birliyin, ittifaqın

hər bir üzvü biri-biri ilə bu və ya digər dərəcədə sıx bağlıdır və əlaqəlidir. Lakin bu subyektlərin hər birinin statusunun mükəmməlliyi real olaraq təmin edilməsinə baxmayaraq, onların heç də hər biri və ya ümumilikdə ailənin statusunu ehtiva edə bilməz. Çünki ailə özü bir ittifaq, bir birlik olaraq, müxtəlif yaşlı və müxtəlif cinsli insanların könüllü birliyinə əsaslanan bir birlik və ya təsisatdır. Azərbaycan Konstitusiyası hüquqi dövlət quran ölkənin Konstitusiyası olmaqla, ümumi formal bərabərlik prinsipi əsasında təsbit olunmuşdur. Ümumi formal bərabərlik prinsipindən doğan bərabərlik iki üsulla: hüquqi icazələr və hüquqi qadağalar yolu ilə həyata keçirilir. Hüquqi icazə üsulu vasitəsilə həyata keçirilən hüquqi tənzim etmədə icazə verilən azadlıqların məzmunu və həddi qanunda dəqiq müəyyən edilir. Hüquqi qadağa üsulunda isə insan hərəkətlərində və münasibətlərində ictimai təhlükəli anlar qadağan edilir. Deməli, qanunla qadağan edilməyən hər bir şey müsbət hesab edilərək müdafiə olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Ailə Məcəlləsində ailə və ailə münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün kifayət qədər normalar nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, ailənin – bir insan birliyi kimi statusu, hüquqları, vəzifələri və məsuliyyəti konkret olaraq göstərilməmişdir [20, 38-39]. Bu da onu göstərir ki, insan birliyinin klassik forması, ittifaqı kimi səciyyələndirilən ailə, qanunvericiliklə qadağan edilməyən konkret hüquqlara və azadlıqlara sahibdir. Lakin belə yanaşma bir qədər abstrakt səciyyə daşıyır. Çünki müasir Azərbaycan ailəsinin hüquqlarının və vəzifələrinin məcmusunu ehtiva edən ailənin statusu indiyə kimi qanunvericilikdə təsbit edilməmişdir. Bu da onu göstərir ki, ailənin statusunun qanunvericilik yolu ilə müəyyən edilməsi olduqca vacibdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 17-ci maddəsində göstərilir ki, “cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir” [2, 28]. İnsanın və cəmiyyətin fundamental dəyərlər sisteminin əsasında dayanan bir təsisat, bir institut olaraq “ailə”nin statusu bir sıra ölkələrin Konstitusiyalarında nəzərdə tutulmasa da, lakin İtaliya, Almaniya, Rusiya, Türkiyə və s. bu kimi inkişaf etmiş ölkələrin konstitusiyalarında müstəqil norma kimi təsbit edilmişdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə və müxtəlif müəlliflər tərəfindən ailəyə müxtəlif anlayışlar, definisiyalar, izahlar və təriflər verilmişdir. Bəziləri hesab edirlər ki, ailə – nikah, yaxud qan qohumluğuna əsaslanan kiçik sosial qrupdur. Ailə üzvləri biri-birinə məişət birliyi, mənəvi cavabdehlik və qarşılıqlı köməklə bağlı olan sabit ictimai birlikdir [7, 187]. Eyni fikir «Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti»ndə də əks olunmuşdur [18, 602]. Demografik ensiklopediyanın müəllifləri ilə fikri üst-üstə düşən filosoflar ailəni – biri-

biri ilə məişət birliyi və qarşılıqlı məsuliyyətlə bağlı olan adamların nikah və ya qan qohumluğuna əsaslanan birliyi, ittifaqı kimi səciyyələndirirlər [16, 395]. Professor Q.Manayev hesab edir ki, ailə – nikaha və ya qohumluğa əsaslanan, dövlət qayğısı ilə əhatə edilən və cəmiyyətin özəyini təşkil edən qadın və kişi birliyidir, ittifaqdır [12, 18]. Gender terminləri adlı lüğətdə ailənin – nikah, qan qohumluğu, yaxud övladlığa götürülməyə əsaslanan, üzvlərinin biri-biri ilə eyni məişət, qarşılıqlı kömək və cavabdehlik əlaqələri əsasında formalaşan kiçik qrup olduğu göstərilmişdir [11, 5]. Prof. M.Dəmirçiyeva isə ailəni – nikahla və ya qohumluqla bağlı olan, bir-biri ilə və birlikdə yaşayan şəxslər qrupu kimi səciyyələndirmişdir [9, 6]. Bütün bunlara baxmayaraq, çoxsaylı müəlliflərin ailəyə verdiyi tərifləri ümumiləşdirərkən belə bir yekun nəticəyə gəlmək mümkündür ki, ailə – cəmiyyətin əsas özəyi, nüvəsi hesab olunan kiçik sosial qrup, şəxsi məişəti təşkil etməyin mühüm forması hesab olunmalıdır. Bu ər-arvadlıq ittifaqına və qohumluq əlaqələrinə, yəni bir yerdə yaşayan və ümumi təsərrüfatı birgə idarə edən ər və arvad, valideynlər və uşaqlar, qardaşlar və bacılar, digər qohumlar arasındakı çoxtərəfli münasibətlərə əsaslanan birlik kimi səciyyəvi xüsusiyyətləri ehtiva edir. Bu da onu göstərir ki, “*АИЛЯ*” dedikdə, *yetkinlik yaşına çatmış kişinin və qadının öz arzularına və istəklərinə müvafiq olaraq, fizioloji və bioloji tələbatlarını təmin etmək, sevgiyə, məişət və təsərrüfat ümumiliyinə əsaslanan, kişi və qadın birliyi kimi ailə yaratmaq, dünyaya uşaq gətirmək, övlad sahibi olmaq məqsədilə tərəflərin könüllü razılığı və bərabərliyi əsasında təsis edilən, dövlətin xüsusi himayəsində olan, cəmiyyətin özəyini təşkil edən və dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş prosedur qaydalara əməl etməklə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında rəsmiləşdirilən nikah əsasında yaranan kişi-qadın birliyi, ittifaqı başa düşülür* [19, 60-67].

Nikahın könüllülüüyü, nikaha daxil olan şəxslərin iradə ifadəsinin sərbəstliyi, ailənin möhkəmləndirilməsi zəruriyyəti, ər və arvadın hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunması və onların bu hüquqlarının məhkəmədə müdafiəsi imkanları, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması və s. bu kimi prinsiplər nikahın bütün mərhələlərini əhatə edir.

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə görə “ittifaq” və ya “birlik” sözləri biri-birinə çox yaxın və oxşar istilahlər olmaqla, onlar insan və ya insan qruplarının müəyyən bir məqsəd üçün birgə hərəkət etməsi, səylərini birləşdirməsi, bir olması, bütövlük, müttəfiqlik, bölünməzlik, vəhdət, sıx əlaqə, həmrəylik, ümumilik və s. bu kimi mənə çalarlarını ehtiva etdiyi aydın olur

[1, 320, 613]. Ailə isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi yetkinlik yaşına çatmış kişinin və qadının ailə qurmaq niyyətilə yaratdığı ittifaq, birlik hesab olunur. Onun hüquqi əsasında nikah əqdi dayanır. Ailə qurmaq məqsədilə kişinin və qadının könüllü razılığı əsasında bağlanmış nikahın müvafiq orqanlarda rəsmiləşdirilməsi vaxtından etibarən ailə əslində, hüquqi cəhətdən yaranmış hesab edilir. Ailə institutunun yaranması üçün nikahın mühüm hüquqi nəticə kimi qiymətləndirilməsinə baxmayaraq, “nikah” və ya “kəbin” kimi əqdlər olmamışdan çox-çox əvvəl, qadın və kişi birliyi, mahiyyət etibarilə bu günkü ailəyə çox oxşar olan bir ittifaq – ailə səciyyəsinə daşıyan birlik kimi tarixən mövcud olmuşdur. Ailə institutunun tərkibinə daxil olan ayrı-ayrı subyektlər - ər, arvad, uşaq və s. hər biri fiziki şəxs statusuna malikdirlər. Mülki Məcəllənin 24-cü maddəsinə görə fiziki şəxs dedikdə hüquq münasibətlərində öz adından iştirak edən insan fərdi nəzərdə tutulur [5, 12]. Nikah isə iki fərdi fiziki şəxsin – kişinin və qadının ailə qurmaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında qeydə alınan könüllü ittifaqı hesab edilir [6, 6] və hüquqi şəxs elementlərini özündə ehtiva edir. Qanunun mənasına görə ailə həmişə ən azı iki fiziki və fərdi şəxsin, qadının və kişinin birliyinə əsaslanır, nikah isə yalnız müvafiq dövlət orqanlarında qeydə alındığı hallarda hüquqi nəticələr doğurur. Ailənin tərkibinə daxil olan iki fərdin və fiziki şəxsin – kişinin və qadının ailə qurmaq məqsədilə yaratdıqları ittifaqın – ailənin, bu gün hüquq münasibətlərinin subyektivi olması faktı heç bir mübahisə doğurmur [17]. Bununla belə ailənin – kişinin və qadının könüllü razılığı əsasında yaratdığı ailə birliyinin, ittifaqının, həm də hüquqi şəxs olub-olmaması məsələsinə müəyyən yanaşmalar tələb edir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 43-cü maddəsində göstərilən şərtlər – hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatı əsasında yaranması, ayrıca əmlakı olması, əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək imkanlarına, müstəqil balansla sahib olması, məhkəmədə iddiaçı və cavabdeh kimi iştirak etməsi və digər bu kimi elementlər (bütün bu xüsusiyyətlər bu və ya digər dərəcədə ailədə də vardır) hüquqi şəxsin statusu üçün zəruri elementlər hesab olunduğundan, ailədə də buna oxşar elementləri görməmək mümkün deyildir. Kişi və qadının nikaha daxil olmasında, yəni ailə ittifaqının yaranmasında məqsəd ailə yaratmağa xidmət edir. Hüquqi şəxsin yaradılması isə daha çox insan birliyinin konkret fəaliyyətlə məşğul olmasına, nizamnaməsində və ya əsasnaməsində nəzərdə tutulan məqsədlərə və vəzifələrə çatmağı təmin edən təşkilat, idarə və müəssisə yaratmaqla həyata keçirilir. Nikah mahiyyət etibarilə mülki hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsinə, dəyişdirilməsinə və ya xitam edilməsinə yö-

nəldilmiş ikitərəfli iradə ifadəsinin təcəssümü olan əqd hesab edilir, tərəflər üçün hüquqlar və vəzifələr yaradır və yalnız o vaxt hüquqi nəticələr doğurur ki, o qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlətin xüsusi orqanlarında qeydiyyatla alınmış olsun. Beləliklə, ailə institutu fiziki şəxslərin könüllü birliyi olmaqla, həm də hüquqi şəxsə oxşar elementləri özündə ehtiva edir. Lakin o hüquqi şəxs hesab oluna bilməz. Çünki ər-arvad ittifaqı nizamnamə və ya əsasnamə əsasında yaradılmasa da, lakin bağlanmış nikah tərəflər üçün müəyyən hüquqi nəticələr doğurmaqla yanaşı, o həm də ailənin hüquqi əsasını təşkil edir və hüquqi şəxsə oxşar səciyyə daşıyır. Bu da onu göstərir ki, iki tərəfin - ər və arvadın könüllü ittifaqını ehtiva edən ailə, hüquq münasibətlərinin birmənalı şəkildə subyektə hesab edilməlidir [17]. Buna görə də hüquqi və fiziki şəxslərə aid olan bütün hüquqlar, vəzifələr və öhdəliklər bütünlüklə, həm də ailəyə aid edilə bilər.

“Ailə” institutu, tarixən vətəndaş cəmiyyətinin əsas təsisatlarından biri kimi insani dəyərlərin, mədəniyyət və nəsillərin tarixi varisliyinin qoruyucusu, sabitlik və yüksəliş təməli sayılmışdır. Ailə hər bir sivil cəmiyyətin əsasını təşkil edən, insanlığın ən ali, ulvi və saf duyğularını, nəcib niyyətlərini özündə təcəssüm etdirən ittifaq kimi dəyərləndirilmişdir. Ailə bioloji, sosial və məişət funksiyalarına görə cəmiyyətin özəyi olmaqla yanaşı, hər bir normal insanın böyük sərvəti, zinəti, həyatının mənasıdır. Ailə əxlaq, mədəniyyət kimi dəyərlərin ucalığında dayanan insan birliyidir. Buna görə də ailə cəmiyyətin və dövlətin özəyini təşkil edir. Ailə kiçik dövlətdir, dövlət isə ailələr birliyinin məcmusunu ehtiva edir. Ailələr ittifaqı kimi səciyyələndirilə bilən dövlətin yaranması haqqında nəzəriyyələrdən bu baxışa tez-tez istinad edilir [13, 6-17]. Ailə - insan, cəmiyyət və dövlət üçün olduqca mühüm dəyər təşkil edir. Elə buna görə də son illərdə demokratik, hüquqi və dünyəvi meyarlara cavab verən Konstitusiyaların mətnlərində “ailə” institutunun mükəmməl təsbit edilməsi ənənəsi yaranmaqdadır. Ailə – bəşər cəmiyyətinin və dövlətin təbii və əsas özəyi, bünövrəsi və təməli hesab olunur. Ailələr nikah, kəbin münasibətləri əsasında qurulur, qan qohumluğu prinsipi ilə formalaşır, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı cavabdehlik, məsuliyyət və köməklik kimi ənənəvi münasibətlər sistemi ilə möhkəmləndirilir. O cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etməklə, nikaha, qan qohumluğuna, məişət, birgə yaşayış və təsərrüfat birliyinə əsaslanaraq, ailə və qohumluğu səciyyələndirən bitkin münasibətlər sisteminin məcmusunu ehtiva edir. Ailə – sosiomədəni və biososial fenomendir. Ailə, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının və mənafehlərinin, fundamental dəyərlərinin

və sərvətlərinin, dövlətin və millətin talehyüklü vəzifələrinin vaxtında və uğurlu həllinin, insanın, cəmiyyətin və dövlətin tərəqqisinin, xalqın vahidliyinin, mədəni-tarixi irsinin, ümumbəşəri və milli mənəvi dəyərlərinin, dilinin, özünüdərkinin, milli iftixarının, vətənpərvərliyinin, intellektual potensialının, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunun, peşəkar milli kadr hazırlığının, iqtisadi, sosial və siyasi tərəqqinin, davamlı insan inkişafının, təhsilin və elmin, texnologiyaların, iqtisadi uğurların, cəmiyyətdə firavanlığın, ləyaqətin, milli tolerantlığın, barışın və sülhün təşəkkülündə və inkişafında misilsiz rol oynayan və heç nə ilə əvəz edilə bilməyən tarixi təsisat, sosial və hüquq institutudur. Cəmiyyətin və dövlətin həyatında ailəni əvəz edəcək başqa bir birlik, başqa bir institut, başqa bir təsisat ola bilməz. Ailə – təsərrüfat, məişət, iqtisadiyyat, siyasət, din, cəmiyyət və dövlət münasibətlərinin yaradıcısı və insan birliyinin müasir forması hesab oluna bilər. O cəmiyyətin ilkin özəyi, insanların sosial qarşılıqlı təsirinin bir forması kimi zaman-zaman inkişaf etmişdir. Ailənin yaranmasında insan-cəmiyyət, insan-təbiət, insan-dövlət, insan-din münasibətlərinin və əlaqələrinin müstəsna rolu olmuşdur. Ailə fenomenal insan birliyinin özəyi olmaqla, o nikah və qohumluq münasibətləri əsasında yaranan insan birliyinin ən geniş yayılmış tipik nümunəsidir. Ailəsiz cəmiyyətin və dövlətin mövcudluğu istisna edilir. Ailə – cəmiyyətin və dövlətin ictimai inkişafını təşkil və təmin edən, onun maddi-mənəvi və iqtisadi yüksəlişinin əsasında dayanan sosial-siyasi və hüquq institutu olaraq onun alternativini yoxdur. Ailə – kiçik, qüdrətli və fenomen bir dövlət olmaqla, həyatın özü və cəmiyyətin əsasıdır. Sosioloqlar belə hesab edirlər ki, bir institut olaraq “ailə” – kişinin və qadının ailə yaratmaq və nəsil artırmaq məqsədilə yaratdıqları və birgə həyatın cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmuş sosial formasını, hüquqi məzmununu ifadə edir. Mənəvi baxımdan, onun struktur tərkibinə ailədaxili qarşılıqlı münasibətləri tənzim edən adətlər, ənənələr, vərdislər, sonralar isə hüquq normaları, ailə qurmağın qaydaları, tərəflərin öz rolu ilə bağlı statusu – öhdəlikləri, hüquqları və vəzifələri, habelə həyatın bu sahəsində cəmiyyətin təsdiq etdiyi və formalaşdırdığı simvollar sistemi təşkil edir [15, 168].

Ailənin hüquqi statusu Konstitusiyaya səviyyəsində tariximizdə ilk dəfə olaraq Ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanmış, müzakirəyə çıxarılaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının 1978-ci il Konstitusiyasının 51-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Orada göstərilmişdir ki, ailə dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Nikah qadın və kişinin könüllü razılığına əsaslanır: ər və arvad ailə münasibətlərində hüquqca tamamilə bərabərdirlər

[8]. Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük xidmətləri nəticəsində hazırlanmış müstəqillik dövrünün ilk ana qanununun layihəsi – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya layihəsi 12 noyabr 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul edildi. Sonralar – 2002 və 2009-cu illərdə keçirilən referendumlarla Konstitusiyanın müxtəlif maddələrinin daha da təkmilləşdirilməsi təmin olundu [14]. Konstitusiyanın 17-ci maddəsində “Ailə, uşaqlar və dövlət”, 34-cü maddəsi “Nikah hüququ”na müstəqil yer ayrıldı. Bu institutların konstitusiyaya hüquqi təsbiti təmin edildi. Eləcə də Konstitusiyanın 25-ci maddəsində kişi ilə qadının hüquq bərabərliyi, 38-ci maddəsində ailə başçısının itirilməsinə görə sosial təminat hüququ, ana dilindən istifadə etmək hüququ, 66-cı maddəsində hər kəsin özünə, arvadına (ərinə), bir sözlə yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə məcbur etmənin yolverilməzliyi, 94-cü maddənin 14-cü bəndi ailə münasibətlərinə dair ümumi qaydaların Milli Məclis tərəfindən müəyyən edilməsi, 109-cu maddənin 20-ci bəndi vətəndaşlıq məsələlərinin həllinin ölkə prezidentinin səlahiyyətlərinə aid edilməsi müddəaları nəzərdə tutulmuşdur [3].

Konstitusiyada kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları olduğu bəyan olunmuşdur. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağan olunmuşdur. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ olduğu təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 34-cü maddəsinə görə hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ tanınmışdır. Nikah könüllü razılığa əsaslanmaqla, heç kəsin zorla evləndirilə və ya ərə verilə bilməzliyi konkretləşdirilmişdir. Belə ki, nikah və ailə dövlətin himayəsində olmaqla analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çox uşaqlı ailələrə yardım göstərməyi öz üzərinə götürmüşdür. İnsanın və cəmiyyətin fundamental dəyərlər sisteminin əsasında dayanan bir təsisat, bir institut olaraq “ailə”nin statusu bir sıra ölkələrin Konstitusiyalarında nəzərdə tutulmasa da, lakin İtaliya, Almaniya, Rusiya, Türkiyə, Fransa, Azərbaycan və s. bu kimi inkişaf etmiş ölkələrin konstitusiyalarında müstəqil norma kimi təsbit edilmişdir.

Məlumdur ki, demokratik-hüquqi dövlətlərdə Konstitusiyalar dövlətin struktur elementlərini təcəssüm etdirir. O xalqın dövlətçilik iradəsini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiyaya quruluşunun əsaslarını, insanın və vətəndaşın hüquqlarını və azadlıqlarını, hakimiyyətin ictimai-siyasi institutlarını, xalqın özünüidarə təsisatlarının statusunu, cəmiyyətin, dövlətin və insanın formalaşmasının və inkişafının hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Konstitusiyaya cəmiyyətin və dövlətin mikromodeli kimi özünü göstərir. Konstitu-

siya ən yüksək hüquqi akt olmaqla, o ölkədəki digər aktlardan üstün səciyyə daşıyır. Ölkənin digər qanunları Konstitusiyaya müvafiq olaraq və onun şərtləri nəzərə alınmaqla hazırlanır və qəbul edilir. Bu baxımdan “ailə” institutunun Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilməsi cəmiyyətə, ailəyə verilən böyük dəyərin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Öz əsas qayəsini Konstitusiyadan götürən ailə qanunvericiliyi ailə münasibətlərinin yaranmasının və möhkəmlənməsinin, onlara xitam verilməsinin prinsiplərini, ailə münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, dövlət orqanlarının bu sahədə vəzifələrini, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı qaydalarını tənzimləyən normaları müəyyən etmişdir. Belə ki, Ailə Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsindən görünür ki, ailə qanunvericiliyi ailənin möhkəmləndirilməsi zəruriyyətindən, ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulmasından, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyindən, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətindən, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunmasından və bu hüquqların məhkəmədə müdafiəsi imkanlarından irəli gəlir.

Ailənin həyatı müxtəlif maddi-bioloji, fizioloji, təsərrüfat, mənəvi, əxlaqi, hüquqi, psixoloji, estetik proseslərin vəhdətini əks etdirir. Ailənin sosial rolu insanın özünün təkrar istehsalında, bəşər nəslinin davam etdirilməsində, onun bilavasitə iştirakı ilə müəyyən edilir [10, 19]. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin 14-cü bəndinə əsasən ailə münasibətlərinə dair ümumi qaydalar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, vətəndaşlıq məsələləri, bu məsələlərin həll edilməsi isə ölkə prezidentinin səlahiyyətlərindədir. Bu ailə və ailə münasibətlərinin tənzimlənməsinə olan böyük diqqətin nəticəsidir. Konstitusiyaya referendum yolu ilə edilmiş əhəmiyyətli dəyişikliklər, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində, Mülki Məcəllədə, Mülki-Prosessual Məcəllədə və digər zəruri normativ-hüquqi aktlarda müvafiq dəyişikliklərin aparılması ilə nəticələnmişdir [4].

Ailənin hüquqi cəhətdən yaranmasında yetkinlik yaşına çatmış qadın və kişi arasında könüllü ittifaqın bağlanması vacib hüquqi şərtlərdən biri, bu əqdin xüsusi orqanlarda qeyd edilməsi ilə bağlıdır. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 34-cü maddəsində nikah, onun hüquqi statusu, elementləri, şərtləri, tərəflərin hüquq və öhdəlikləri bu normada fundamental dəyərlər kimi özünün konstitusion-hüquqi təsbitini tapmışdır. Nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində milli, dini, irqi, sosial, dil və s. əsaslara görə ayrı-seçkilik və məhdudlaşdırmalar yolverilməzdir.

Ailə və ailə münasibətlərinin tənzimlənməsi və onun definisiyası, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından sonra, ən mükəmməl olaraq Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində ifadə edilmişdir. Bu Məcəllə 28 dekabr 1999-cu il tarixli qanunla qəbul edilməklə nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etubarsız sayılması qaydaları və şərtlərini müəyyən edir. Ailə üzvləri arasında, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda, həm də başqa qohumlar və digər şəxslər arasında yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyir, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə götürməsinin qaydalarını müəyyən etmişdir [6, 5]. Lakin bu Məcəllədə əsassız boşanmaların, ailənin dağılmasının qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər sistemini həyata keçirmək, ailənin və uşaqların sosial rifahını yüksəltmək, ailə idarəçiliyində ananın və atanın hər birinin rolunu konkretləşdirmək və s. bu kimi istiqamətdə dəyişikliklərin aparılmasına böyük zərurət yaranmışdır. Ölkəmiz uşaqların hüquq və azadlıqları ilə bağlı, nikahdan kənar doğulan uşaqların hüquqi statusu haqqında, ölkələrarası övladlığa götürmə haqqında, uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə, uşaq pornoqrafiyasına, uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi haqqında, uşaq əməyinin mühafizəsi haqqında və onlarla digər beynəlxalq hüquqi sənədlər Azərbaycan Respublikasında ratifikasiya edilmiş və milli qanunlar bu beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmışdır. Bununla belə Ailə Məcəlləsində ailənin idarə olunmasında tərəflərin - ərin və arvadın hüquq və vəzifələri konkretləşdirilməmişdir. Ailədaxili zorakılıq ildən-ilə artmasına baxmayaraq, onun konstitusion təminatları konkret müəyyənləşdirilməmişdir. Halbuki Braziliya, Kolumbiya, Efiopiya, Vyetnam, Hindistan, Niderland, Latviya, Fransa, Banqladeş, İsrail və bir sıra digər ölkələrin konstitusiyalarında ailə zorakılığı bu və ya digər şəkildə qadağan edilmişdir. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında da zamanın tələblərindən irəli gələn müvafiq dəyişikliklərin aparılması vaxtı çatmışdır.

Ailənin mühüm bir əhəmiyyəti, ər-arvad, valideynlər və uşaqlar arasında tarixən formalaşmış konkret, qarşılıqlı münasibətlər sisteminin məcmusu olması ilə səciyyəvidir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ondan kənar yaşayan, Azərbaycan dövlətinə, onun qanunlarına tabe olan, Azərbaycan xalqının xüsusi sosial-mədəni və milli kodu kimi təcəssüm edən, milli, mənəvi və əxlaqi dəyərlərə, dil, mədəniyyət, məişət, ərazi, həyat tərzi, adətlər, ənənələr, milli iqtisadiyyat və millətin vahid bütövlüyünü təcəssüm etdirən, üzvləri arasında hüquqi cəhətdən bağlanmış nikaha, övladlıq və qohumluq münasibətlərinə əsaslanan, şəxsi və əmlak hüquqlarının və vəzifələ-

rinin yaranmasına səbəb olan, uşaqların doğulması və tərbiyəsi kimi məqsədlərə yönələn, ailə yaratmağa xidmət edən, dövlətin və cəmiyyətin kiçik sosial qrupu, insan birliyi – Azərbaycan ailəsi hesab edilir. Ailə konstitusiya hüququnun müstəqil və kompleks institutudur. Bu da ailə münasibətlərinin müstəqil, eynicinsli konstitusiya-hüquqi tənzimlənməsi ilə izah oluna bilər. Bu institutun xüsusi hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri vardır. Onun mühüm və sistemaltı elementi hesab olunan atalıq, analıq, uşaqıq institutları da altsistemləri təşkil edir, onların hər birinin ailə münasibətlərində səciyyəvi cəhətləri, analıq hüququnun müdafiəsi, atalığın müdafiəsi və uşaqlara münasibətdə onların hüquqlarının qorunması kimi elementləri əhatə edir. Ailə konstitusiya hüquqi mənada öz üzvlərinin - ərin, arvadın, uşaqların, qan qohumlarının və yaxud da övladlığa götürülənlərin hüquqlarını, vəzifələrini və öhdəliklərini müəyyən edir. Bu mənada ailə dövlətin sosial siyasətinin nəinki obyektı, habelə müstəqil subyektı hesab oluna bilər. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, ailənin hüquqlarının, vəzifələrinin və öhdəliklərinin həyata keçirilməsini təmin edən kompleks fəaliyyətin məcmusu – ailənin idarəçiliyi hesab olunur. Təəsüflə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Ailə Məcəlləsində, eləcə də digər normativ-hüquqi aktlarda insanın, qadının, kişinin, uşağın hüquqları və azadlıqları haqqında kifayət qədər normalar təsbit edilməsinə baxmayaraq, bir ittifaq, təsisat, birlik, institut olaraq ailənin hüquqları müstəqil norma, müstəqil tərkib kimi nəzərdə tutulmamışdır. Əgər Mülki Məcəllədə fiziki şəxsin, hüquqi şəxsin, ayrı-ayrı ittifaq və birliklərin, səhmdar cəmiyyətlərin, digər təsisatların statusu, hüquqları, vəzifələri, öhdəlikləri və məsuliyyəti kifayət qədər mükəmməl tənzim edilmişdirsə, lakin sosial təsisat, institut, birlik, ittifaq olaraq ailənin hüquqları müstəqil norma və ya müstəqil tərkib kimi indiyə qədər müəyyən edilməmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan ailəsinin bir institut, bir insan birliyi, bir ittifaq kimi bir sıra hüquqları, azadlıqları və vəzifələri olması müxtəlif hüquq normalarında, bu və ya digər dərəcədə təsbit edilməsi, mükəmməl əks olunması insan hüquq və azadlıqlarının təsbiti baxımından diqqətə layiqdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında insanın və vətəndaşın hüquqları və azadlıqları siyahısında ayrı-ayrı fərdlər üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif hüquqların, həm də ailənin istisnasız olaraq hüququ kimi qəbul etmək tamamilə məntiqidir. Digər tərəfdən hüquqi dövlət baxımından, qanunla qadağan edilməyən hər bir şeyin, hər bir hərəkətin ailə tərəfindən edilməsi prinsipi, ailənin hüquqlarının və azadlıqlarının həcmi və dairəsi haqqında müəyyən nəticələr çıxartmağa imkan verir.

BMT-nin “İnsan hüquqlarına dair Ümumi Bəyannaməsi”nin ayrı-ayrı müddəalarında kişi və qadın ittifaqının təcəssümü kimi qiymətləndirilən birliyin – ailənin hüquq və azadlıqlarına müəyyən yer ayrılmışdır. Belə ki, həmin sənəddə ailənin yaşamaq, azadlıq, qanun qarşısında bərabərlik, ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq, ədalətli məhkəmə, müdafiə olunmaq, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı, sərbəst hərəkət və yaşayış yeri seçmək, sığınacaq hüququ, ailənin və onun üzvlərinin qorunması, əmlaka sahib olmaq, sosial təminat, layiqli yaşamaq, sağlamlıq, mədəniyyət və s. bu kimi hüquqlar və azadlıqlar nəzərdə tutulmuşdur. BMT-nin 16 dekabr 1966-cı il tarixli “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” 2200 sayılı Paktında ailənin sosial, iqtisadi və mədəni inkişafının təmin olunması, irqi, rəngi, dil, din, siyasi, əqidə, milli və sosial mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq, hüquq və azadlıqların azaldılmasının yolverilməzliyi, qənaətbəxş yaşamaq, normal iş şəraiti və istirahət, həmkarlar təşkilatında birləşmək, sosial təminat, ailə hüququnun qorunması, analığın və uşaqlığın müdafiəsi və mühafizəsi, aclıqdan müdafiə, sağlamlığın qorunması, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, eləcə də “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” BMT-nin 16 dekabr 1966-cı il tarixli Paktında isə ailənin mülki və siyasi hüquqlarının təmin edilməsi, yaşamaq, işgəncəyə məruz qalmamaq, kölə halında saxlanılmamaq, məcburi əməyə məruz qalmamaq, şəxsi insani rəftar və hörmət hüququnun gözlənilməsi, ölkədən qanunsuz çıxarmaya məruz qalmamaq, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı, ailənin qorunması, qanun qarşısında bərabərlik, ictimai xidmətlərdən yararlanmaq və s. bu kimi hüquq və azadlıqlar nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu hüquq və azadlıqlar “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” 4 noyabr 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasında da təsbit edilmişdir. Belə ki, həmin sənəddə yuxarıda göstərilən hüquq və azadlıqlarla yanaşı, eyni zamanda şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ, insan hüquqlarına hörmət olunması öhdəliyi, ayrı-seçkiliyin qadağan olunması, hüquqlarla bağlı məhdudlaşdırmadan istifadə həddlərinin müəyyən edilməsi kimi normalar nəzərdə tutulmuşdur. Eləcə də həmin Konvensiyanın 4, 6, 7, 12 sayılı Protokollarında ailə mülkiyyətinin müdafiəsi, borca görə azadlıqdan məhrum etmənin yolverilməzliyi, vətəndaşların ölkədən məcburi çıxarmanın qadağan olunması, cinayət işləri üzrə şikayət vermək, məhkəmə səhvlərinə görə kompensasiya almaq, iki dəfə məhkum edilməmək və cəzalandırılmamaq kimi hüquqları da nəzərdə tutulmuşdur. Eləcə də Avropa Sosial Xartiyasına əsasən işləyən qadınların müdafiəsi, peşə yönümü, peşə hazırlığı, sağlamlığın müdafiəsi, sosial və tibbi

yardım almaq, sosial xidmətdən faydalanmaq, ailənin, anaların və uşaqların sosial və iqtisadi hüquqlarının müdafiəsi, əməkçi miqrantların ailələrinin müdafiəsi və onlara kömək göstərilməsi, əmək şəraitinin müəyyən edilməsi və yaxşılaşdırılması, ahıl yaşlı şəxslərin sosial müdafiə hüquqları vardır. Bundan başqa Avropanın bir sıra ölkələrində, eyni zamanda sosial sığorta, ailə vəziyyətinə görə əmək münasibətlərində qorunma, yaşlıların hüquqları, istədiyi peşəni seçmə və işə girmə, incəsənət və elmi araşdırma azadlığı, şəxsin maddi və mənəvi bütövlüyü, ombudsmana müraciət etmək hüququ, cəzanın cinayət əməlinə mütənəsibliyi, səyahət və yerləşmə azadlığı, yaxşı idarə olunma hüququ, bələdiyyələrə seçmə və seçilmə hüququ və s. bu kimi hüquqlar və azadlıqlar nəzərdə tutulmuşdur [21; 22]. Ailənin hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq, regional və milli hüquq normalarında təsbiti, ifadəsi, icrası, müəyyən oxşar və fərqli cəhətləri ilə seçilsə də, lakin əsas diqqət ailənin insan birliyi kimi mükəmməl hüquqlara və azadlıqlara sahib olmasına, ailə və ailə üzvlərinin xoşbəxtliklərinin təmin olunmasına xidmət edir.

Bütün bu müddəalar tam nəzərə alınaraq müstəqillik illərində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan ailəsinin yaşamaq hüququ (mad.27), azadlıq hüququ (mad.28), mülkiyyət hüququ (mad.29), təhlükəsiz yaşamaq hüququ (mad.31), şəxsi toxunulmazlıq hüququ (mad.32), mənzil toxunulmazlığı hüququ (mad.33), valideynlərin öz uşaqlarını saxlamaq borcu, valideynlər, həmçinin əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlarını saxlamaq, yetkinlik yaşına çatmış övladların isə maddi yardıma ehtiyacı olan, əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamaq və onlara qayğı göstərmək borcu (mad.34), istirahət hüququ (mad.37), sosial təminat hüququ (mad.38), sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ (mad.39), mədəniyyət hüququ (mad.40), sağlamlığın qorunması hüququ (mad.41), mənzil hüququ (mad.43), ailənin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi hüququ (mad.46), ailə üzvlərinin birinin digərinə - özünə, arvadına (ərinə), bir sözlə yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə məcbur etmənin yolverilməzliyi (mad.66), uşaqların qayğısına qalmaq, onları sağlam böyütmək, ümumbəşəri və milli dəyərlər əsasında tərbiyə etmək, müstəqil həyata hazırlamaq hüququ (mad.17) [2, 35-80] öz təsbitini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquqlarının və mənafeələrinin müdafiəsini təmin etmək (mad.2), ailədə uşaqların ictimai tərbiyəsi ilə üzvi surətdə əlaqədar olan Vətənə sədaqət və məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək

(mad.3.0.3), ana və uşaqların mənafeyinin hərtərəfli müdafiəsi və hər bir uşağın xoşbəxt həyatını təmin etmək (mad.3.0.4), ailə münasibətlərində zərərli adətlərin aradan qaldırılması (mad.3.0.5), uşaqlarda ailə və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət hissini təbiiyə etmək (mad.3.0.6) [6, 4-9] və digər bu kimi hüquqları və vəzifələri nəzərdə tutulmuşdur. Beynəlxalq hüquq normalarında isə həm də ailənin azad sahibkarlıq, vətəndaşlıq, milli mənsubiyyət, ana dilindən istifadə, müraciət etmək, təhsil, mədəniyyət, birləşmək, tətil, bərabərlik, hüquqi yardım almaq, hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı, vicdan azadlığı, ətraf mühitin qorunması, qanunazidd hərəkətlərin icrasına yol verilməməsi, ətraf mühitin qorunması, dövlət rəmzlərinə hörmət edilməsi və digər bu kimi hüquqlar və azadlıqlar nəzərdə tutulmuşdur. Göründüyü kimi ailənin hər bir üzvünün hüquqları, azadlıqları və vəzifələri Konstitusiyada geniş şəkildə təsbit edildiyi halda, bir institut, bir insan birliyi, bir subyekt kimi ailənin hüquqları və vəzifələri indiyə kimi konkret müəyyən edilməmiş və bunları yalnız müxtəlif hüquq normalarının tədqiqi zamanı müşahidə etmək mümkündür. Bu baxımdan Ailə Məcəlləsinin 6.2 maddəsində göstəriləndiyinə müvafiq olaraq ailənin hər bir üzvü öz hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən ailənin başqa üzvlərinin və ümumiyyətlə digər vətəndaşların hüquqlarını, azadlıqlarını və qanuni mənafələrini pozmağa haqlı hesab edilə bilməzlər [6, 8]. Göstərilənlər tam təsdiq edir ki, bir institut, bir insan birliyi, bir ittifaq kimi ailənin hüquqlarının qanunvericilikdə müstəqil norma kimi təsbit edilməsinə böyük zərurət vardır. Bu təkliflərin nəzərə alınması, ailənin hüquqlarının və vəzifələrinin Konstitusiyada və Ailə Məcəlləsində müstəqil normalarda təsbit edilməsi, ailənin hüquqi statusunun dəqiq müəyyən olunması və tətbiqi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş olardı. Beləliklə, insan birliyinin, ər-arvad ittifaqının təcəssümü olan ailənin hüquqlarının qanunvericilikdə müstəqil norma olaraq təsbiti, hüquq sistemində ilk təşəbbüs kimi ölkəmizdə ailəyə verilən böyük dəyərin və xüsusi önəmin hüquqi nəticəsi kimi faydalı olacaqdır.

Beləliklə, hesab edirəm ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və buna müvafiq olaraq Ailə Məcəlləsinə *“Ailənin hüquqları – qadın və kişinin ailə qurmaq məqsədilə yaratdıqları insan birliyinin, ittifaqının yaşamaq, azadlıq, mənzil, övlada sahibi olmaq, onu layiqincə tərbiyə etmək, bərabərlik, ayırı-seçkiliyə məruz qalmamaq, ədalətli məhkəmə, müdafiə olunmaq, ailə həyatının toxunulmazlığı, sərbəst hərəkət və yaşayış yeri seçmək, sığınacaq almaq, mülkiyyətə sahib olmaq, sosial təminat, layiqli yaşamaq, sağlamlıq, mədəniyyət, ölkədən qanunsuz çıxarılmaya məruz*

qalmamaq, ailənin qorunması, ictimai xidmətlərdən yararlanmaq, ailə həyatına hörmət, sosial və tibbi yardım almaq, sosial sığorta, ailənin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi, vurulan zərərin ödənilməsini tələb etmək, milli mənsubiyyətini qorumaq, müraciət etmək, istirahət etmək, birləşmək hüququ vardır” məzmunlu normanın əlavə edilməsi məqsədə uyğun olardı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I-II cild, 2006
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (dərslük). B., 2010
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B., 2014
4. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. Milli Məclisin nəşri. B., 2003-2010
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. B., 2013
6. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. B., 2014
7. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. B., 1976. I cild
8. Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası. 1979-cu il
9. Dəmirçiyeva M. Azərbaycan Respublikasının ailə hüququ. B., 2008
10. Fəlsəfə ensiklopedik lüğət. B., 1997
11. Gender terminləri izahlı lüğəti. B., 2005
12. Manayev Q.İ. Sovet ailə hüququ. B., 1989
13. Mehdiyev F. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları. B., 2013
14. Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 mart 2009-cu il tarixli referendumla bağlı xüsusi bülleteni, Bakı, 2009
15. Vahidov F., Ağayev T. Sosiologiya. B., 2013
16. Демографическая энциклопедия. М., 1985
17. Королев Ю.А. Семья как субъект права // Журнал российского права, 2000 / http://www.juristlib.ru/book_1562.html
18. Философская энциклопедия. М., 1983
19. Hasanzadeh S.B. The constitutional and legal status of the institution of family // International Journal of Economics & Society. Volume 1, issue 4. December 2015
20. İsmayılov İ. Hüquqi dövlət: mülahizələr və təkliflər. B., 1999
21. Beynəlxalq sənədlər toplusu. B., 2005
22. Beynəlxalq sənədlər toplusu. B., “Qanun” nəş., 2008

Гасанзаде Саида Бахрам гызы

Права семьи

В жизни общества, в определении правового статуса его фундаментальных ценностей, для каждого государства, строящего демократическое и правовое государство, Конституция играет важную роль. Она образует базу законодательства и определения статуса институтов и учреждений, играющих существенную и основную роль в общественно-политической и правовой жизни страны. С этой точки зрения, Конституция Азербайджанской Республики, принятая 12 ноября 1995 года путем референдума в годы независимости, регулирует основные и самые важные стороны, ядро особо важных общественных отношений и ценностей для общества, государства и личности. Регулирование остальных отношений осуществляется путем принятия других нормативно-правовых актов. В жизни страны нет другого более важного нормативно-правового акта, чем Конституция. В этом смысле Конституция считается нормативно-правовым актом, регулирующим основы государства, организации общества, правового статуса личности, местного самоуправления. Конституция обеспечила конституционное регулирование одного из самых важных учреждений-институтов народа, нации и государства, а именно института семьи. В статье было проведено исследование конституционного статуса азербайджанской семьи, и ей дана идеальная дефиниция. В процессе исследования, наряду с толкованием основных черт ценностей присущих институту семьи, был выдвинуты предложения о ее совершенствовании. Было отмечено, что ст. 17 Конституции должна быть дана в новой редакции. В статье показаны отношения различных авторов к данной статье Конституции, определяющей институт семьи, приведены комментарии к позициям этих авторов. В процессе проведения исследования было уделено внимание конституционному регулированию отношений семья-дети-государство и обеспечено приведение новой редакции ст. 17 Конституции. С уверенностью было отмечено, что принятие в предлагаемой редакции отношений семья-дети-государство, исходит из требований самого времени.

Ключевые слова: семья, женщина, мужчина, ребенок, брак, право на жизнь семьи, неприкосновенность семьи, права и свободы, судебная защита прав семьи, Семейный Кодекс, стратегия развития семьи

Hassanzadeh Saida Bahram gizi

Family rights

The Constitution of every country, establishing a democratic and legal state, has an important role in the life of society, in determining the legal status of its fundamental values. It stands on the basis of determining the status of the institutions which play an important and key role in the socio-political and legal life of the country, and of the legal framework.

In this regard, the Constitution of the Republic of Azerbaijan adopted in the years of independence, on November 12, 1995, by referendum regulates the basic and most important aspects, the core of social relations and values which are important for a society, state and every person. The regulation of the rest relations is implemented by the adoption of normative -legislative acts. There is no more important normative -legislative act in the life of the country than the Constitution. In this sense, the Constitution is considered as a normative-legislative act regulating the basis of the state, the organization of society, a person's legal status, act of local self-government. Our Constitution provides the constitutional regulation one of the most important institutions of the people, nation and the state - the family institute. In the article is investigated the constitutional status of the Azerbaijani family, and is given the perfect definition of it. During the investigation, along with explanation on the fundamental features of the family institution value were put forward proposals on how to improve it. It was noted that Article 17 of the Constitution should be given in a new edition. In the article, the opinion of the individual authors to the norm which stipulates the family institution, were given comments on their position. The research also elucidates the constitutional settlement of the family-child-state relations and is provided a new version of Article 17 of the Constitution. It was noted with confidence that the adoption of the family-child-state relations in the proposed wording comes from the requirements of the time.

Key words: family, woman, man, child, marriage, the right to family life, family integrity, rights and freedoms, judicial protection of the rights of the family, the Family Code, family development strategy

УДК – 343.131.5

Aydın Əliyev,
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
Publik Hüquqi Şəxsin böyük elmi işçisi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
aydin.vk@gmail.com

QOHUMLAR ƏLEYHİNƏ İFADƏ VERMƏYƏ MƏCBUR ETMƏNİN YOLVERİLMƏZLİYİ PRİNSİPİ İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİ KONTEKSTİNDƏ

İstənilən demokratik quruluşda vətəndaşların hüquq və azadlıqları, eləcə də onların vəzifələri həmin cəmiyyətin nailiyyətlərinin ölçüsünü, onun yetkinliyinin, və sivilliyinin obyektiv meyarı olan ən mühüm sosial, siyasi-hüquqi instituttur. O, şəxsiyyətin mənəvi və maddi nemətlərə, hakimiyyət mexanizmlərinə, iradə ifadəsinin qanuni formalarına və öz maraqlarının həyata keçirilməsinə nail olma vasitəsidir. Bu, eyni zamanda, fərdin özünün təkmilləşməsinin, onun statusunun və ləyaqətinin möhkəmlənməsinin əsas şərtidir [9, s. 93-94].

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, əsas hüquq və azadlıqlar Konstitusiyada təsbit edilmiş ayrılmaz, ən əhəmiyyətli hüquq və azadlıqlardır. Onlar hər bir insana, yaxud vətəndaşa məxsusdur. Həmin hüquq və azadlıqlar hər kəs üçün eyni və bərabərdir [7, s. 99]. Odur ki, hər bir hüquqi dövlətin fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi xüsusi yer tutur və həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi olduğu bəyan edilir. Həmin maddənin II hissəsində Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edildiyi qeyd olunur. Bu da təsadüfi deyil, belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin II hissəsilə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi müəyyən olunur.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində beynəlxalq hüququn əsas mənbələri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi (1945-ci il), İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (1948-ci il), Mül-

ki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Saziş (1966-cı il), İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (1953-cü il) və digər beynəlxalq sənədlərdir. [4; 5; 6; 10]. Qeyd olunan beynəlxalq sənədlərin əsas müddələrinin böyük əksəriyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının «Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları» adlanan bütöv bir fəslə (III fəsil, 24-71-ci maddələr) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bəyan edilməsinə, onların müdafiəsinin dövlət təminatına və digər əlaqəli məsələlərə həsr olunmuşdur [1, s. 10-24]. *Məsələn*, Konstitusiyanın “*İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi*” adlanan 24-cü maddə ilə insan ləyaqəti qorunduğu və ona hörmət edildiyi, hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquq və azadlıqlarının olduğu, hüquqlar və azadlıqların hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyət və vəzifələrini əhatə etdiyi, eləcə də hüquqlardan sui-istifadənin yolverilməzliyi bəyan edilir. “*Bərabərlik hüququ*” adlanan 25-ci maddədə hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyinə dövlət tərəfindən təminat verildiyi göstərilir. “*Hüquqi yardım almaq hüququ*” adlanan 61-ci maddə ilə hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququna təminat verilir. “*İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı*” adlanan 71-ci maddədə Konstitusiyasında təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsi və qorunması qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu kimi müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsinə əsasən, dövlət hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. Bu konstitusiya prinsipi müvafiq dövlət orqanları ilə cinayət hüququ və cinayət-prosessual münasibətlərdə olan hər kəs üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, məhz bu sahədə səlahiyyətli dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri şəxsiyyətin Konstitusiya ilə müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına imkan verən geniş səlahiyyətlərə malikdirlər. Belə vəziyyətdə, hər kəsin öz hüquqlarını və qanuni maraqlarını qoruya bilməsi üçün dəqiq tənzimlənmiş bir müdafiə mexanizminin olması zəruridir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 66-cı maddəsində təsbit edilmiş qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etmənin yolverilməzliyi (*şahid toxunulmazlığı*) cinayət prosesində şəxsin qanuni maraqlarının müdafiəsinə real təminat verən ən əsas elementlərdən biridir. Şərh edilən maddədə nəzərdə tutulan özünə, arvadına (*ərinə*) və yaxın qohumlarına

(övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına və s.) qarşı ifadə verməmək hüququ eyni zamanda şəxsi toxunulmazlıq, şəxsi və ailə sirri ilə bağlı konstitusiyaya hüquqlarının təminatı deməkdir. Lakin, bununla belə, bu konstitusiyaya normasının birbaşa tətbiqinin effektivliyinə təsir göstərən müəyyən çətinliklər mövcuddur. Birinci çətinlik onunla bağlıdır ki, həmin normada əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı verilmir. Əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısının qanunla müəyyən edildiyi göstərilir. Lakin məlumdur ki, ayrıca belə bir qanun mövcüd deyil. Konstitusiyanın 66-cı maddəsində onun müddəalarının yalnız cinayət işlərinə tətbiqini müəyyən edən şərt nəzərdə tutulmur, lakin onun faktiki olaraq ehtiva etdiyi təminatlar məhz cinayət hüququ və cinayət prosesi sahəsində həyati əhəmiyyət kəsb edir. Məzmunundan da göründüyü kimi, Konstitusiyanın 66-cı maddəsi cinayət prosesinin gedişində şahid toxunulmazlığına təminat verir. Odur ki, cinayət prosessual anlamda «*əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumlar*» dedikdə, *CPM-in 7.0.32-ci maddəsində sadalanan şəxslər, yəni babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər və nəvələr başa düşülməli və bu siyahının genişləndirilmə istiqamətində şərh edilməsinə yol verilməməlidir*. Digər tərəfdən, Konstitusiyanın 66-cı maddəsi şahid toxunulmazlığı hüququna malik olan şəxslərin heç bir ifadə verməmək, özlərini və yaxın qohumlarını ifşa edən heç bir açıqlama verməmək öhdəliyi kimi də başa düşülməməlidir. Belə ki, mahiyyətə bu maddənin məzmunu *hər kəsin heç bir kənar təzyiq olmadan belə ifadə vermək və ya verməmək barədə müstəqil qərar qəbul etmək hüququnu etiva edir*.

Təhlil olunan konstitusiyaya normasının tətbiqi zamanı ortaya çıxan digər çətinlik onun məzmununun kimə izah edilməli olduğunun dəqiqləşdirilməməsi ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək, maddənin mətnində vətəndaşların özlərinə, həyat yoldaşlarına və digər qohumlarına (*övladlarına, valideynlərinə, qardaş və bacılarına*) qarşı ifadə verməyə məcbur edilməsinin yolverilməzliyi bəyan edilir, lakin belə hüquqa malik olan konkret prosessual fəaliyyət subyektlərinin dairəsi konkretləşdirilmir.

Aydındır ki, Konstitusiyanın 66-cı maddəsi, hər şeydən əvvəl, şahidlərə əlavə hüquqlar verir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu həmin normanın ancaq prosessual fəaliyyət subyektini olan şahidə şamil edilməsi demək deyil. Belə ki, Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin birinci cümləsinin mətnində «*şahid*» deyil, «*heç kəs*» sözləri işlədilir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, gös-

tərilən norma şahidlə yanaşı, təqsirləndirilən və şübhəli bilinən, eləcə də zərərçəkmiş şəxslərə də izah edilməlidir. Buna baxmayaraq, bəzi müəlliflər təqsirləndirilən və şübhəli bilinən şəxslərin ifadə vermək vəzifəsinin olmadığını əsas göstərərək Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin onlara izah edilməsini zəruri hesab etmirlər. Zənnimizcə bu yanlış fikirdir. Belə ki, bəzi hallarda təqsirləndirilən, şübhəli bilinən şəxslərin və digər prosessual fəaliyyət subyektlərinin hüquqi vəziyyəti cinayət prosesinin gedişində dəyişə bilər. *Məsələn*, şübhə kifayət qədər əsaslı olmadığı halda, cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya məhkəmə CPM-in 90.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlər qurtaranadək şübhəli bilinən şəxsi azad etməli və haqqında seçilmiş qətimkan tədbirini ləğv etməlidir. Belə şəxs azad edildiyi, haqqında seçilmiş qətimkan tədbiri ləğv olunduğu andan şübhəli şəxs vəziyyətindən çıxmış hesab olunur [2, s. 109]. Barəsində cinayət təqibinə xitam verilmiş şəxs, həmin andan, təqsirləndirilən şəxs vəziyyətindən çıxmış hesab olunur [2, s. 112]. Zərərçəkmiş şəxs qismində tanındıqdan sonra şəxsin zərərçəkmiş şəxs qismində qalmasına əsaslar olmadığı müəyyən edildikdə, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə özünün əsaslandırılmış qərarı ilə həmin şəxsin cinayət prosesində zərərçəkmiş şəxs qismində iştirakına xitam verir [2, s. 101]. Qeyd olunan prosessual fəaliyyət subyektlərinin hüquqi vəziyyəti dəyişdikdən sonra belə onların əvvəllər verdikləri ifadələri əks etdirən dindirmə protokolları cinayət işinin materiallarında qalır və cinayət prosesinin davam etdirildiyi bir sıra hallarda sübut növü kimi istifadə olunur. Odur ki, *soradan ortaya çıxma biləcək ziddiyyətli halla və qanun pozuntusuna yol verilməməsi məqsədilə dindirmə zamanı şahidlə yanaşı, təqsirləndirilən, şübhəli bilinən və zərərçəkmiş şəxslərə də Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin mahiyyətinin izah olunmasını zəruri hesab edirik* [3, s. 185].

Qeyd etmək lazımdır ki, CPM-in 20-ci maddəsində də şahid toxunulmazlığı ilə bağlı məsələlər şərh olunur. Məlum olduğu kimi, müəyyən hallarda ayrı-ayrı konstitusiya normaları sahəvi qanunvericilik aktlarında daha ətraflı şərh edilir ki, bu da hüquqtəbiiqetmə təcrübəsində problemlı halların qarşısının alınmasına xidmət edir. Lakin qeyd olunan cinayət-prosessual normanın mətnini Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin əlavə şərhı kimi qəbul etmək mümkün deyil. Belə ki, yuxarıda göstərilən qeyri-müəyyənliklərdən heç birinə CPM-in 20-ci maddəsində aydınlıq gətirilmir. Əksinə, həmin maddənin adı və məzmunu ilə Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin adı və məzmunu arasında müəyyən uyğunsuzluq mövcuddur. Məcələn, Konstitusiyanın 66-cı maddəsi «Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə

yol verilməməsi» adlandırıldığı halda CPM-in 20-ci maddəsi «Özünü və qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik» adlanır. Aydın məsələdir ki, «ifadə verməyə məcbur etmənin yolverilməzliyi» və «ifşa etməkdə sərbəstlik» mahiyyətə fərqli hərəkətləri ifadə edir. Həmin maddələrin mətnləri arasında da analogi ziddiyyətlər mövcuddur.

Qeyd olunan konstitusiya normasının tətbiqi zamanı ortaya çıxan problemlərdən biri də şahidin ifadə verməkdən imtina etməsinə, boyun qaçırmasına və bilərəkdən yalan ifadə verməsinə görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdarlıq edilməsi ilə bağlıdır. Rusiyalı müəllif A.V.Orlovun qeyd etdiyi kimi, *cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdarlıq edilməsi konstitusiya «susmaq» hüququnu müəyyən dərəcədə neytrallaşdırır və şahidə psixoloji təzyiq göstərir*. Bir çox hallarda şahid ifadəsinin mövzusunu əvvəlcədən mexaniki olaraq «burada danış, burada sus» kimi hissələrə bölmək çətindir. Bəzən ilk baxışda şahid və ya onun yaxınları üçün problem yaratmayan məlumatlar, bu halda olmasa, digər halda yarada bilər [8, s. 193].

Qohumlar əleyhinə ifadə verməyə məcbur etmənin yolverilməzliyinin Konstitusiyanın 66-cı maddəsində nəzərdə tutulması cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun təmin edilməsinə şərait yaradır. Bu konstitusiya normasının bilavasitə təsir qüvvəsinə malik olması şübhəsizdir. Lakin, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, həmin konstitusiya normasının bilavasitə tətbiqi zamanı öz həllini tələb edən, ancaq bu məqalə çərçivəsində əhatə edilib cavablandırılması mümkün olmayan bir sıra suallar ortaya çıxır. *Məsələn*, Konstitusiyanın 66-cı maddəsini təqsirləndirilən və şübhəli bilinən şəxslərə və ya şahidə izah etməli olan vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə effektiv nəzarət mexanizminin olmaması, azyaşlı şahidin dindirilməsi zamanı Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin izah olunma qaydasının dəqiq müəyyən edilməməsi, könüllü gəlib təqsirini boynuna alma barədə protokol tərtib edərkən Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin tələbinin nəzərə alınmaması və s. CPM-in şahid toxunulmazlığına dair 20-ci maddəsinin məzmununu da mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün yetərli deyil. Belə ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, göstərilən maddənin mətni bəsit və qüsurudur.

Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin tətbiqi ilə bağlı ortaya çıxan bütün problemlərin müəyyən edilməsi və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsi qeyd olunan konstitusiya normasının maneəsiz həyata keçirilməsi və prosessual fəaliyyət subyektlərinin hüquqlarının müvafiq tələblər səviyyəsində təmin edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin ayrıca tədqiqat işi çərçivəsində əlaqəli

qanunvericilik normaları ilə qarşılıqlı olaraq daha ətraflı təhlil edilməsini, onun tətbiqi ilə bağlı ortaya çıxacaq bütün çətinlikləri, onların aradan qaldırılması yollarını, şahid toxunulmazlığından istifadə etmək hüququna malik olan şəxslərin dairəsinin xüsusiyyətlərini və bu hüququn həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən etməklə, CPM-in 20-ci maddəsinə müvafiq dəyişiklik və əlavələrin edilməsini məqsədə uyğun hesab edirik.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2018. – 92 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. – Bakı: «Qanun nəşriyyatı», 2022. – 640 s.
3. Əliyev A.C. Azərbaycan Respublikasında vəkillik: konstitusion hüquqi əsasları və onun cinayət-prosessual aspektləri / Hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün yazılmış dissertasiya. – Bakı, 2022. – 300 s.
4. İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 10 dekabrın 1948-ci il-də qəbul edilmişdir): / [Elektron resurs] URL: http://www.justice.gov.az/?view=humanrights&post_id=1 (istifadə tarixi – 18 iyun 2022-ci il).
5. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Pakt (Baş Məclisin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib): / [Elektron resurs] URL: https://az.wikisource.org/wiki/Mülki_və_Siyasi_Hüquqlar_Haqqında_Pakt (istifadə tarixi – 23 fevral 2022-ci il).
6. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası: [Elektron resurs] URL: http://www.justice.gov.az/?view=humanrights&post_id=2 (istifadə tarixi – 11 oktyabr 2022-ci il).
7. Основы государства и права: Учебное пособие для поступающих в юридические вузы / Под ред. академика О.Е. Кутафина. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 416 с.
8. Орлов А.В. Конституционные нормы, обеспечивающие обвиняемому право на защиту в российском уголовном процессе. Диссертация кандидата юридических наук. – Саратов, 2004. – 254 с.
9. "Теория государства и права: учебник" (Н.И. Матузов, А.В. Малько) – М.: Юристъ, 2004. – 245 с.
10. Устав ООН / [Электронный ресурс]. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата обращения – 28.11.2022 г.).

Алиев Айдын Джамиль оглу

Принцип недопустимости принуждения к даче показаний против родственников в контексте защиты прав и свобод человека и гражданина

Резюме. Комментируемая статья закрепляет процессуальное право отказать от дачи показаний против себя, а также близких родственников, круг которых определяется законом. В результате проведенного исследования, автор приходит к выводу, что статья 66 Конституции Азербайджанской Республики является нормой непосредственного действия, обеспечивающей обвиняемому право на защиту. Однако существуют определенные сложности, влияющие на эффективность прямого применения данной конституционной нормы, полное исследование которых в рамках настоящей статьи не представляется возможным. Поэтому, предлагается исследовать статью 66 Конституции Азербайджанской Республики в рамках отдельной научной работы, и по результатам этой работы внести соответствующие изменения и дополнения в статью 20 Уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской Республики о свидетельском иммунитете.

Ключевые слова: свидетель, показания свидетеля, свидетельский иммунитет, родственники, близкие родственники.

Aliyev Aydin Jamil oglu

The principle of inadmissibility of coercion to testify against relatives in the context of protecting the rights and freedoms of man and citizen

Summary. The commented article establishes the procedural right to refuse to testify against oneself, as well as close relatives, the circle of which is determined by law. As a result of the study, the author comes to the conclusion that Article 66 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan is a norm of direct action, providing the accused with the right to defense. However, there are certain difficulties that affect the effectiveness of the direct application of this constitutional norm, a full study of which within the framework of this article is not possible. Therefore, it is proposed to study Article 66 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan within the framework of a separate scientific work, and, based on the results of this work, make appropriate changes and additions to Article 20 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan on witness immunity.

Key words: witness, witness testimony, witness immunity, relatives, close relatives.

Rəşid Rumzadə

Azərbaycan Respublikasının

İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman)

Aparatı rəhbərinin müavini

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİK SİSTEMİNDƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ İNSTITUTLARININ YERİ

Hər bir sivil cəmiyyətin əsas əlamətini onun məhz qanunlar əsasında inkişafı təşkil edir. Cəmiyyət üzvləri arasında ictimai münasibətlər insan həyatının bütün aspektlərini əhatə etdiyindən bu münasibətlərin hüquqi cəhətdən nizama salınmasına daim ehtiyac duyulur. Azərbaycan Respublikası müasir, qlobal və regional çağırışlar fonunda yeni dövrün astanasındadır. İqtisadi, siyasi islahatların uğurla həyata keçirilməsi isə, insan hüquqlarının təşəkkülünə, vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafına töhfə verir.

Ölkənin bugünkü inkişaf yolunun əsas istiqamətlərindən danışarkən ilk növbədə, Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin siyasi kursu, xalqın gələcəyi, suverenliyimizin əbədiyi, dövlətin ideya əsasları, strateji istiqamətlər üzrə inkişafı naminə müstəsna xidmətlərini qeyd etməliyik.

Dövlət müstəqilliyinin ilk illərindən formalaşmağa başlayan bu yeni siyasi kurs günümüzədək ötən dövrdə ölkənin davamlı inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına, müxtəlif istiqamətlərdə inkişafa imkan yaratdı, hüquqi dövlət və demokratik cəmiyyət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinə gətirib çıxardı.

Məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunduğu ölkənin əsas qanunun qəbulundan sonra hakimiyyətin bölgüsü prinsipi ilə hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşdırılması istiqamətində gedən digər proseslər sürətləndirildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının da yer aldığı konstitusion münasibətlər sistemi siyasi münasibətlərlə sıx bağlıdır. Konstitusion münasibətlərin tənzimlənməsi üçün konstitusionalizmin dəyərlərini və ideologiyasını real olaraq özündə əks etdirən ictimai qüvvələrin iradəsi hər zaman tələb olunur.

Zaman keçdikcə hər yeni inkişaf mərhələsi vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafı sahəsində yeni məqsədlər, prioritetlər, problemlər və onların həlli məsələlərini qarşıya qoymuş oldu ki, bu da yeni islahatların zəruriliyini gündəmə gətirdi.

Bu sahədə həyata keçirilən islahatların məntiqi davamı olaraq, insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmini istiqamətində yeni prioritetlər nəzərə alınaraq, hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, hüquq-müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün 27 dekabr 2011-ci il tarixdə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı təsdiq edildi. Bu Proqramın icrasına 43 dövlət qurumunun, o cümlədən yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə yanaşı, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının da cəlb olunması, işçi qrupuna isə milli insan hüquqları təsisatı olaraq Ombudsmanın rəhbərlik etməsi həmin sənədin icra mexanizminin effektivliyini artırdı.

Normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Təkcə onu demək kifayətdir ki, qəbul edilmiş dövlət proqramı, strategiya və konsepsiyalar əhalinin müxtəlif qruplarının maraqlarını, ölkənin ictimai həyatının bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə qanunvericilik təminatını verir ki, bunlarında demək olar ki, çoxunda vətəndaş cəmiyyəti institutlarına, onlarla əməkdaşlığa dair müddəalar yer almışdır.

Mütərəqqi normativ-hüquqi aktlar içərisində “İctimai iştirakçılıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nu göstərmək olar ki, bu sənəd Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

Bu Qanunda geniş yer almış vətəndaş cəmiyyəti institutları – demokratik cəmiyyətin əsas atributlarından olmaqla yanaşı, milli hüquq sisteminin də mühüm tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. Bu baxımdan dövlət və cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində dövlət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, ümumdövlət və yerli səviyyədə qərarların qəbulunda, müvafiq mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti, eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin təşkilində vətəndaş cəmiyyət institutlarının da iştirakı imkanlarının öyrənilməsi və tədqiqi konstitusion hüquq normalarının təmini baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vətəndaş cəmiyyəti institutları dedikdə, əsasən qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar), kütləvi informasiya vasitələri, həmkarlar ittifaqları, vətəndaşların təşəbbüs qrupları və bələdiyyələrin məhəllə komitələri nəzərdə tutulur.

Ümumilikdə Azərbaycanda Vətəndaş cəmiyyəti sektorunun yaradılmasına ilk təşəbbüslər göstərilməsi 1980-ci illərin sonlarına təsadüf etməklə, Sovet İm-

periyasının təqibindən ehtiyatlanan insanların birləşməsi, bu fəaliyyətlə qoşulması ilə başlamış oldu. Birləşməyə çağırış Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən edilməklə, onun dəstəyi ilə reallaşdırdı.

SSRİ-nin dağılmasından sonra isə vətəndaşları müxtəlif təsisatlarda birləşdirən xeyriyyə və mədəniyyət mərkəzlərinin də yaradılmasına başlandı.

Bü gün ölkəmizdə insan hüquqları, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, iqtisadiyyat, sosial məsələlər, ekologiya, gender, gənclər və digər sahələrə aid üç mindən artıq QHT dövlət qeydiyyatından keçmişdir və onların sayı durmadan artır. Son 10 il ərzində QHT-lərin yaradılması və onların imkanlarından səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, QHT-lərin maliyyə mənbələrinə çıxışı üçün zəruri hüquqi mühit təmin edilmişdir.

Hazırda isə demək olar ki, ölkədə müxtəlif sahələri, əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqi vəziyyətini tənzimləyən və təkmilləşmiş, günün tələblərinə uyğun dinamik yenilənən normativ hüquqi baza formalaşmışdır. Vahid internet informasiya resurslarının cəmləndiyi elektron məlumat bazası formalaşdırılmış və bu gün hər kəs üçün əlçatandır.

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarına dair milli qanunvericiliyin mütərəqqi qaydada inkişafı, Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin, şəffaf ictimai münasibətlər sisteminin formalaşdırılması dövlət siyasətinin başlıca istiqaməti olmuş, ölkədə siyasi plüralizm ictimai tərəqqinin zəruri əsası kimi öz yerini tutmuşdur.

Bu gün vətəndaş cəmiyyəti institutlarının konstitusion hüquqi statusu hüquq elmində əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Lakin hüquq ədəbiyyatında vətəndaş cəmiyyəti institutlarının konstitusion hüquqi statusuna dair geniş fikir yoxdur. Milli və beynəlxalq qanunvericilikdə vətəndaş cəmiyyəti institutlarına dair ümumi müddəalar yer almışdır ki, bu da demokratik hüquqi dövlətdə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşmasının nəzəri əsaslarının, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşmasına təsir göstərən təsisatlar və dövlət qurumlarının imkanlarının tədqiq olunaraq milli hüquq sisteminə tətbiqi istiqamətində elmi-tədqiqat işinə geniş imkanlar açır.

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşmasının nəzəri və konseptual əsasları, milli hüquq sisteminə münasibətdə yeri, məqsəd və vəzifələrinin, onun subyektlərinin konstitusion hüquqi statusunun dəqiq tədqiq olunması zəruridir.

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının konstitusion hüquqi statusunun tədqiq edilməsi demokratik cəmiyyətin və milli hüquq sisteminin inkişafına, davamlı inkişafa əsaslanan vətəndaş yönümlü xidmətlərin, vətəndaşı məmnun edən idarəetmənin qurulması prosesində yeni idarəetmə və ölkə modelinin formalaşdırılmasına da mühüm töhfə verəcəkdir.

Azər İsmayılov

AR DTX-in Heydər Əliyev adına

Akademiyası, kafedra rəisi, h.e.n., dosent

BƏZİ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN CİNAYƏT PROSESİNDƏ XÜSUSİ İCRAATLARIN YERİ VƏ ROLU

Açar sözlər: *cinayət mühakimə icraatı, bərpaedici proses, hökmün məhkəmə baxışı keçirilmədən çıxarılması*

Ключевые слова: *уголовное судопроизводство, восстановительное правосудие, постановление приговора без проведения судебного следствия*

Keywords: *criminal justice, restorative justice, sentence without judicial investigation*

Son dövrlərdə bir çox xarici ölkələrin cinayət prosesində xüsusi icraatların müxtəlif növləri uğurla tətbiq edilir. Məsələn, xüsusi icraatın bir növü olan bərpaedici proses ABŞ, Kanada, Avstriya, Danimarka, İsveç, Norvec, Almaniya və digər ölkələrin cinayət mühakimə icraatlarından əzərdə tutulur. Bərpaedici prosesi hüquq ədəbiyyatında “ədalət uğrunda mübarizə” adlandırılan müəlliflərə də rast gəlmək olar.

Bərpaedici proses Yeni Zelandiyanın yerli əhalisi olan – maori adlı hindular təbəqəsinin ənənələrinə əsaslanır. Maori təbəqəsinin üzvləri müasir dünyanın ədalət mühakiməsi modelini qəbul etmir. Onlar hesab edirlər ki, bu modelin məqsədi cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasına yönəlib, problemin həllinə yox (zərər çəkmiş şəxsin hüquqlarının bərpası). Onların fikrincə, yekun qərar tərəflərin danışıqı və razılığı nəzərə alınmadan dövlətin istəyi əsasında qəbul edilir. Beləliklə, cəmiyyət prosesdən kənarlaşdırılır və tərəflər öz problemləri ilə üz-üzə qalmış olurlar. Bu nəzəriyyənin əsas özəyi ondan ibarətdir ki, cinayət ilk növbədə vurulmuş ziyanın ödənilməsi öhdəliyini yaradır.

Fikrimizcə, Erik Şenk haqlı olaraq qeyd edir ki, hazırda şəxsə qarşı törədilmiş cinayət “dövlətə qarşı cinayət” kimi qəbul edilir.

Bərpaedici proses ilk dəfə 70-ci illərin axırlarında ABŞ-da, 80-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq isə Avropada meydana gəlmişdir.

Bərpaedici prosesin özəyini barışıq proqramları təşkil edir. Proqramın məzmunu ondan ibarətdir ki, burada istintaq və məhkəmə orqanlarından da-

xil olan cinayət işləri üzrə təqsirləndirilən şəxslə zərər çəkmiş şəxsin könüllülük əsasında görüşü təşkil olunur. Görüş işdə marağı olmayan xüsusi bir qurumun nümayəndəsi – mediator tərəfindən keçirilir. Burada əsas şərtlər - cinayətin törədilməsinin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən etiraf etməsi və zərər çəkmiş şəxsin təşkil olunan görüşə razılıq verməsidir.

Bütün prosedur şərtlər yerinə yetirildikdən sonra mediator təqsirləndirilən şəxslə zərər çəkmiş şəxsin, habelə onların yaxın qohumlarının görüşünü təşkil edir. Görüşə həmçinin cəmiyyətdə nüfuzu olan şəxslər, tərəflərin dostları, müəllimləri dəvət oluna bilərlər. Görüşün qaydalarını mediator müəyyən edir (təhqiramiz ifadələrin yolverilməzliyi, bir-bir danışmaq, bir-birinin sözünü kəsməmək və s.). Tərəflərin bir-birinə sual vermək hüququ vardır. Tərəflər ümumi bir razılığa gəldikləri halda müvafiq müqavilə imzalanır. Əksər hallarda bu barışıq və maddi ziyanın ödənilməsi haqqında olur. Müqavilə imzalandıqdan sonra cinayət təqibinə xitam verilməsi üçün istintaq və ya məhkəmə orqanlarına göndərilir. Bərpaedici prosesin əsas ideoloqlarından biri – Xovard Zerin fikrincə - təqsirləndirilən şəxslə zərər çəkmiş şəxsin görüşü onların həyatında əlamətdar bir hadisəyə çevrilə bilər.

Bərpaedici prosesin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, birincisi, tez bir zamanda vurulmuş maddi və mənəvi ziyanın zərər çəkmiş şəxsə ödənilməsi baş tutur; ikincisi, şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunur, bu hal isə onun gələcəkdə cinayətkar mühitə, cinayətkar aləmə, peşəkar cinayətkar karyerasına sürüşməsinin qarşısını almış olur; üçüncüsü, cinayət təqibini və ədalət mühakiməsini həyata keçirən orqanlar cinayət işləri üzrə böyük həcmdə maddi vəsaitin, qüvvənin, vaxtın itirilməsindən azad olunurlar. Bu isə dövlətin cinayət siyasətini düzgün istiqamətə yönəldir, daha ciddi, cəmiyyət üçün daha təhlükəli ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin araşdırılmasına üstünlük verilməsinə şərait yaradır. Barışıq institutunun düzgün tətbiq edilməsi – hər kəsin öz istədiyi nəticəni əldə etməsinə xidmət edir. Buna görə də hesab edirik ki, müasir şəraitdə bərpaedici proses çox vacib və zəruri hüquqi vasitədir.

Kriminoloq Y.İ.Qilinski vurğulayır ki, “bu gün hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin məqsədi dəyişdirilərək cinayətkarlıqla mübarizəyə yox, hər bir vətəndaşın cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsinə yönəlməlidir. Beləliklə də işin əsas göstəricisi – cinayətlərin üstünün açılması deyil, zərər çəkmiş şəxslərin sayı, cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin miqdarı olur”.

Bundan başqa qeyd etdiyimiz proses cəmiyyətdə barışmaq, bağışlamaq anlamının, təəssübkeşlik hissələrinin, humanizm dəyərlərinin möhkəmləndi-

rilməsinə zəmin yaradır.

Məqalə oxucularında belə bir fikir formlaşa bilər ki, müəllif cinayət konfliktinin həllindən dövlətin kənarlaşdırılmasını təklif edir. Qətiyyəni yox, əsas ideya cəmiyyətin və maraqlı şəxslərin cinayət konfliktinin həllinə yaxından cəlb edilməsidir.

Bərpaedici prosesin elementləri milli qanunvericilikdə də əks olunub. Məsələn, AR CM-in 72-ci maddəsində qeyd edilir ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə, cinayət nəticəsində dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri başqa yolla aradan qaldırdıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

AR CM-in 73-cü maddəsində isə göstərilir ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs zərər çəkmiş şəxslə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri aradan qaldırdıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Bu istiqamətdə önəmli addım 20 oktyabr 2017-ci il tarixli AR Qanununun qəbul edilməsi ilə atılmışdır. Belə ki, həmin Qanunla AR CM-ə yeni 73-1-ci (Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə) və 73-2-ci (İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə) maddələr əlavə edilmişdir. Bu maddələrdə dəqiq göstərilmiş cinayət tərkibləri üzrə təqsirləndirilən şəxs zərər çəkmiş şəxslə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin şərtlərini nəzərdə tutur.

Xüsusi icraatın başqa formaları RF-in cinayət-prosessual qanunvericiliyində də nəzərdə tutulmuşdur. RF CPM-in 40 fəslə məhkəmə qərarlarının qəbul edilməsinin xüsusi qaydasını tənzimləyir. Belə ki, RF CPM-in 314-cü maddəsində göstərilir ki, təqsirləndirilən şəxs ona elan edilmiş ittihamı qəbul etdikdə hökmün məhkəmə baxışı keçirilmədən çıxarılmasına dair vəsətət qaldırmaq hüququndadır. Əsas şərt dövlət ittihamçısının (xüsusi ittihamçının) və zərər çəkmiş şəxsin razılıq verməsidir.

Qeyd etməliyik ki, bu institut Rusiya cinayət-prosessual hüququ üçün tamamilə yenidir. Burada özünəməxsus prosessual razılıq (razılışma) institutu formalaşmaqla, birincisi, məhkəmə baxışının tam həcmdə keçirilməsindən imtina edilir və ikincisi təyin edilən cəza maddədə nəzərdə tutulan maksimal müddətin 2/3 artıq ola bilməz.

Məhkəmə qərarının qəbul edilməsinin xüsusi qaydası böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və bəzi ağır cinayətlər üzrə tətbiq edilir.

Məhkəmə baxışının xüsusi qaydası təyin edilməzdən əvvəl məhkəmə təqsirləndirilən şəxs tərəfindən verilmiş vəsatətin xarakterinin və nəticələrinin dərk edilib-edilməməsini, həmçinin vəsatətin könüllü və müdafiəçi ilə məsləhətləşmədən sonra verilib-verilməməsini aydınlaşdırmalıdır.

Göstərilən şərtlərin yerinə yetirilməməsi müəyyən edildikdə məhkəmə, məhkəmə baxışının ümumi qaydada təyin edilməsi haqda qərar qəbul edir.

Təqsirləndirilən şəxs qeyd etdiyimiz vəsatəti cinayət işinin materialları ilə tanış olan zaman (bu halda cinayət işinin materialları ilə tanış olma haqqında protokolda müvafiq qeyd aparılır) və ya məhkəmənin hazırlıq iclasında verə bilər.

Məhkəmənin hazırlıq iclasında təqsirləndirilən şəxsin vəsatətinə baxılması dövlət ittihamçısı tərəfindən ittihamın mahiyyətinin proses iştirakçılarının diqqətinə çatdırılması ilə başlayır. Hazırlıq iclası ümumi qaydalar əsasında keçirilir. (tərəflərin iştirakının təmin olunması, prosesin protokollaşdırılması və s.). Məhkəmə hazırlıq iclasında təqsirləndirilən şəxsdən vəsatəti müdafiə edib-etməməsini, vəsatətin onun tərəfindən könüllü verilib-verilməməsini, həmçinin vəsatətin səbəb ola biləcək yekun nəticələrin dərinə dərk edib-etməməsini aydınlaşdırmalıdır. Qeyd olunmalıdır ki, cinayət işinə xüsusi qaydada baxıldıqda məhkəmə tərəfindən yalnız ittiham hökmü çıxarılır.

İş üzrə bir neçə təqsirləndirilən şəxs olduqda və onlardan yalnız biri hökmün məhkəmə baxışı keçirilmədən çıxarılmasına dair vəsatət qaldırıqda məhkəmə baxışı ümumi əsaslar üzrə keçirilir.

Hazırlıq iclasında təqsirləndirilən şəxs tərəfindən verilmiş vəsatətə dövlət ittihamçısı, zərər çəkmiş şəxs etiraz etdikdə və ya ittiham hökmünün çıxarılmasına maneə olan hallar, iş üzrə ictaata xitam verilməsi və ya bəraət hökmünün çıxarılması üçün əsaslar müəyyən edildikdə məhkəmə, məhkəmə baxışının ümumi əsaslarla keçirilməsi haqda qərar çıxarır.

Xüsusi qaydalar əsasında keçirilən məhkəmə baxışında ümumi qaydada olduğu kimi sübutların tədqiqi və qiymətləndirilməsi keçirilmir. Burada ancaq təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən və cəzanı ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar tədqiq edilir. Hökmün təsviri-əsaslandırıcı hissəsində törədilmiş cinayət əməli haqda məlumatlar, təqsirləndirilən şəxsin ona elan edilmiş ittihamla razılaşması, həmçinin məhkəmə baxışı keçirilmədən hökmün xüsusi qaydada çıxarılması üçün bütün şərtlərin yerinə yetirilməsi qeyd edilir.

Xüsusi qaydada çıxarılan hökmdən məhkəmənin gəldiyi nəticələrin işin

faktiki halları ilə uyğun olmaması əsası üzrə apellyasiya və kassasiya şikayəti və protesti verilə bilməz, çünki onlar məhkəmədə tədqiq edilməmişlər. Digər bütün hallarda belə hökmlərdən şikayət verilə bilər.

Göründüyü kimi, xarici ölkələrdə hüquq köklü şəkildə dəyişir. Bununla bərabər mövcud hüquq nəzəriyyələrinə yanaşmalar da dəyişməlidir.

Dünyadakı mövcud şərait, beynəlxalq, sosial-iqtisadi, hüquqi münasibətlər sisteminin inkişafı, cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində qanunverici bazaya müasir tələblərə cavab verən yeni ideyaların gətirilməsini, iş metodlarının yenilənməsini tələb edir.

Hesab edirik ki, elmi araşdırmalarda cinayət mühakimə icraatını tənzimləyən hüquq normalarının bəzi hallarda “alternativ” hüquqla əvəzlənməsi qaydası öyrənilməli, dərinlən təhlil edilməli və müvafiq təkliflər hazırlanaraq müzakirəyə təqdim olunmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. “Digesta nəşriyyatı”, Bakı, 2021
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. “Hüquq yayın evi”, Bakı, 2022
3. Восстановительное правосудие /под ред.И.Л.Петрухина М., 2003
4. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб., 2002
5. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. М., 2002
6. Шенк Э. «Примирение жертвы и правонарушителя. Вводное руководство для обучения ведущих». Рукопись 16с.
7. Материалы экспертного семинара, проведенного сектором проблем правосудия Института государства и права РАН совместно с Общественным центром «Судебно-правовая реформа» / Государство и право., М.,№ 9,10, 2006.
8. Безлепкина Б.Т. Комментарий к Уголовно-Процессуальному Кодексу Российской Федерации. М., 2016

Vüqar Heydərov,

*Ombudsman Aparatının İşgəncələrin qarşısının alınması
şöbəsinin müdiri, MPQ-nin üzvü.
heydarov-v@mail.ru*

**“İŞGƏNCƏLƏR VƏ DİGƏR QƏDDAR, QEYRİ-İNSANİ, YAXUD
LƏYAQƏTİ ALÇALDAN RƏFTAR VƏ CƏZA NÖVLƏRİ
ƏLEYHİNƏ” KONVENSIYASININ FAKÜLTATİV PROTOKOLU
VƏ AZƏRBAYCANDA MİLLİ PREVENTİV MEXANİZM**

2002-ci ilin 18 dekabr tarixində BMT Baş Məclisi tərəfindən 1984-cü il “İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə” Konvensiyasının Fakültativ Protokolu (FP) qəbul edildi. Fakültativ Protokolun əsas tələbi işgəncələrin qarşısının alınması üçün azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə (şəxsin hər hansı məhkəmə, inzibati və ya digər orqanın qərarı ilə həbsdə saxlanılmasının və ya azadlıqdan məhrum edilməsinin, yaxud öz iradəsi ilə tərk etmə hüququ olmadan dövlət, yaxud özəl saxlama yerinə yerləşdirilməsinin istənilən forması) müstəqil beynəlxalq və milli orqanlar tərəfindən müntəzəm başçəkmələrin həyata keçirilməsi sisteminin yaradılmasından ibarətdir. İşgəncələrin qarşısının alınmasının ən əlverişli üsulu kimi, bütün azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanılan şəxslərlə rəftar və saxlanma şəraitinin monitorinqi məqsədi ilə müstəqil və müntəzəm başçəkmələr sisteminin yaradılması sözü gedən sənədin ehtiva etdiyi əsas ideyadır. Fakültativ Protokola əsasən, preventiv mandata malik olan beynəlxalq və milli qurumlar yaradılır—Altkomitə və Milli Preventiv Mexanizm (MPM). Beynəlxalq səviyyədə yaradılmış Altkomitə BMT-nin İşgəncələr Əleyhinə Komitəsinin alt komitəsi (SPT) olmaqla, BMT-nin yeni nəsil saziş qurumudur.

FP-nin 17-ci maddəsinin tələblərinə görə hər bir iştirakçı dövlət tərəfindən protokolun qüvvəyə minməsindən və ya onun ratifikasiyasından, yaxud ona qoşulmasından sonra bir ildən gec olmayaraq dəstəklənməli, təyin və ya təsis edilməli olan MPM azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanılan şəxslərlə rəftar və saxlanma şəraitinin milli səviyyədə müntəzəm monitorinqini aparan qurumdur. MPM-lərin mandatı ən azı aşağıdakıları əhatə edir:

- müntəzəm başçəkmələr;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarla bağlı məsələlərə müntəzəm olaraq baxılması;

- BMT-nin müvafiq normaları nəzərə alınmaqla azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın və onların saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə müvafiq qurumlara tövsiyələrin təqdim edilməsi və işgəncələrin qarşısının alınması;

- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına və qanun layihələrinə dair təklif və qeydlərin təqdim edilməsi.

Göstərilən mandatın uğurla həyata keçirilməsi üçün, MPM-lərin yaradılması zamanı onların funksional müstəqilliyinin, habelə işçi heyətinin müstəqilliyinin təmin olunması əsas şərtidir.

FP həmçinin MPM-lərin aşağıdakı əsas hüquqlarını təsbit edir:

- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı, onlarla rəftar, habelə onların həbsdə saxlanma şəraiti haqqında, həmçinin azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin sayı və yerləşdiyi yer haqqında istənilən məlumatı əldə etmək;

- bütün azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə buraxılmaq;

- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə və ya müvafiq məlumat verə biləcək istənilən şəxslə fərdi söhbətlər aparmaq;

- baş çəkmək niyyətində olduqları yerləri və söhbət etmək niyyətində olduqları şəxsləri maneəsiz seçmək;

- SPT ilə əlaqələr qurmaq, əməkdaşlıq etmək və onunla görüşmək.

Azərbaycan Respublikası 2005-ci il 15 sentyabr tarixində Fakültativ Protokolu imzalamış və bu sənəd 2008-ci il 2 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 13 yanvar tarixli, 112 sayılı Sərəncamı ilə FP-da nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını yerinə yetirən təsisat qismində isə Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili(Ombudsman) müəyyən edilmişdir.

Ombudsman Milli Preventiv Mexanizm (MPM) qismində fəaliyyət göstərməklə, istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, habelə polis bölmələrinə, müvəqqəti saxlama yerlərinə, istintaq təcridxanalarına, cəzaçəkmə müəsisələrinə, psixiatriya müəsisələrinə, qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərinə və saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi digər yerlərə daxil olmaq; saxlanılan şəxslərlə, habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxslə təkbətək və ya zəruri saydığı halda mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək; saxlanılan şəxslərin saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə ta-

nış olmaq və surətlərini almaq; akt tərtib etmək, həyata keçirdiyi tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq; səlahiyyətli dövlət orqanlarına müvafiq tövsiyələr vermək və həmin tövsiyələrə müəyyən edilmiş müddətdə cavablar almaq hüququna da malikdir.

MPM qismində Müvəkkil və onun Milli Preventiv Qrupu (MPQ) tərəfindən ölkənin hər bir şəhər və rayonunda yerləşən 240-dək saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərin, o cümlədən penitensiar müəssisələr, müvəqqəti saxlanılma yerləri, təhsil, səhiyyə, sosial, miqrasiya və dövlət uşaq müəssisələrinin siyahısı müəyyən edilmişdir. Bunlara Daxili İşlər, Ədliyyə, Müdafiə, Elm və Təhsil, Səhiyyə, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliklərinin, Dövlət Təhlükəsizliyi, habelə Dövlət Miqrasiya Xidmətlərinin, həmçinin rayon (şəhər) icra hakimiyyətlərinin müvafiq müəssisələri daxildir.

UOT 343.9

Nail Abbasov

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin Ballistik və trasoloji
ekspertizalar şöbəsinin rəisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*
Email: n_abbasov_81@yahoo.com,

MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI NÖVLƏRİNİN NƏZƏRİ TƏSNİFATININ İNKİŞAFI TENDENSİYASI

***Anotasiya:** Respublikanın hüquq sahəsində baş verən dəyişiklər dinamikası, aparılan hüquq islahatları formalaşmış məhkəmə və istintaq təcrübəsinə də təsirsiz ötürülmür. Bunun nəticəsində məhkəmə ekspertizasından gözləntilər çoxalmaqla bu sahədə yeni inkişaf meyilləri sezilir. Məqalədə son dövrdə baş vermiş müsbət tendensiyaların məhkəmə ekspertizasının nəzəriyyəsinə təsir əhatəsinin həcmi və mahiyyəti, bu sahədə proqnozlaşdırma imkanları müzakirə edilir.*

***Açar sözlər:** hüquq islahatları, məhkəmə ekspertizası, məhkəmə ekspertizasının nəzəriyyəsi, proqnozlaşdırma, məhkəmə ekspertizalarının müxtəlif növləri.*

Məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyası – məhkəmə ekspertizasının ümumi nəzəriyyəsi və praktikasını qarşısında duran və kompleks xarakter daşıyan vəzifələrin həlli zəruriliyi ilə şərtlənən təbii prosesdir. Bu konseptual müddəalar R.S.Belkin, A.Y.Butırin, Y.L.Dubyaqin, Y.Q.Koruxov, N.P.Maylis, E.R.Rossinskaya, T.V.Tolstuxina, L.Q.Edcubov, A.R.Şlyaxov, A.İ.Vinberq, S.F.Bıçkova, Y.Q.Koruxov, N.P.Malaxovskaya və digər alimlərin əsərlərində əks olunmuşdur.

Digər elmi biliklərdən məhkəmə ekspertizasına inteqrasiyasının formaları və istiqamətləri problemi kriminalistik ədəbiyyatda kifayət qədər ətraflı açılmışdır.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, təbiət və texniki elmlərin nail olduğu ən yeni biliklərinin məhkəmə ekspertizası nəzəriyyəsi və təcrübəsinə inteqrasiyası nəticəsində məhkəmə ekspertizalarının müxtəlif növlərinin və cinslərinin yaranması, bu ekspertizaların icraatı gedişində yeni metodların tətbiqi imkanları yaranmış və xeyli genişlənmişdir [11, s. 18-19].

Məhkəmə ekspertizasına elmi biliklərin inteqrasiyası təkcə yeni tədqiqat metodlarının yaranmasını deyil, həm də məhkəmə ekspertizalarının növlərinin və cinslərinin təsnifatına da təsir edir.

Məhkəmə ekspertizasında inteqrasiya prosesinin inkişafını onun təsni-

fatı timsalında izləmək mümkündür.

L.E.Arotsker tərəfindən 1966-cı ildə işlənib hazırlanmış ilk elmi təsnifatlardan birində məhkəmə ekspertizasının aşağıdakı sinif və cinslərindən ibarət olduğu göstərilmişdir:

1.Sənədlərin kriminalistik tədqiqatı: xəttin kriminalistik ekspertizası (xətsünaslıq ekspertizası); sənədlərin texniki-kriminalistik ekspertizası.

2.Trasoloji ekspertiza: homeoskopik trasoloji ekspertiza; heyvan izlərinin kriminalistik ekspertizası; nəqliyyat-trasoloji ekspertizası (nəqliyyat izlərinin kriminalistik ekspertizası); hissələrinə görə tamın eyniləşdirilməsi məqsədilə trasoloji ekspertiza.

3.Silah və döyüş sursatlarının kriminalistik ekspertizası.

4.Zahiri əlamətlərə görə şəxsiyyətin kriminalistik təyini [1, s. 53-54].

Təbiət-texniki elmlərin inkişafı və onların ən müasir nailiyyətlərinin məhkəmə ekspertizasına inteqrasiyası məhkəmə-ekspertizası fəaliyyəti sahəsində yeni tədqiqat metodlarının yaranmasına, yeni vəzifələrin qarşıya qoyulmasına və onların həllinin yeni instrumental vasitələrinin yaranmasına gətirmişdir. Nəticədə həyata keçirilməsi mümkün olan ekspert tədqiqatlarının dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir ki, bunu da 1997-ci ildə Y.Q.Koruxov tərəfindən işlənib hazırlanmış məhkəmə ekspertizalarının təsnifatında əks olunmuşdur. Müəllif tərəfindən məhkəmə ekspertizasının aşağıdakı cinslər və növlər üzrə bölgüsü verilmişdir [6, s.160-200].

Qeyd olunan təsnifatları müqayisə etsək görürük ki, 31 il ərzində müəlifşünaslıq, videofonoskopik, fototexniki, partlayış-texniki, material, maddə və məmulatların kriminalistik ekspertizası; məhkəmə-psixoloji; mühəndis-texniki; əmtəəşünaslıq, kompüter-texniki, məhkəmə-iqtisad, məhkəmə-bioloji, məhkəmə-zooloji, məhkəmə-ekoloji, məhkəmə-incəsənətşünaslıq və s. kimi 20-dən artıq yeni məhkəmə ekspertiza növləri yaranmışdır.

Bu təsnifatların müqayisəsi əyani şəkildə elmi-texniki tərəqqinin məhkəmə ekspertizasına təsirini, həmçinin məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları nəzərə alınmaqla məhkəmə ekspertizasına müxtəlif xarakterli elmi biliklərin inteqrasiyasını göstərir ki, bu da yeni növ məhkəmə ekspertizalarının meydana gəlməsi və məhkəmə ekspertizası ümumi nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafı üçün əsas rol oynayır. Heç şübhə yoxdur ki, məhkəmə ekspertizasının belə nəticələrə çatması onun metodoloji əsaslarının işlənib hazırlanması və qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün təbiət və texniki elmləri tərəfindən işlənib hazırlanmış ən mükəmməl metodların tətbiqi kömək etmişdir.

Təbiət və texniki elmlər sahəsindəki biliklərin inteqrasiyası ilə yanaşı,

məhkəmə ekspertizasına ictimai elmlər sahəsindən biliklərin inteqrasiyası meylə də izlənilir. Bunun əyani nümunəsi qismində məhkəmə ekspertizası icraatında fəlsəfə, məntiq, linqvistika və s. sahələrdə biliklərdən istifadə edilməsi göstərilə bilər.

S.F.Bıçkova hesab edir ki, «məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyası, onun informasiya bazası olan elmlərin daxili qarşılıqlı təsirini, qarşılıqlı nüfuzunu nəzərdə tutur və bu sahənin təşəkkülü məntiqindən irəli gəlir» [3, s. 91].

Bu nöqteyi-nəzərlə tam razılaşımaq olar ki, inteqrasiya prosesləri ilə bağlı yeni ekspert vəzifələri (məsələləri) yaranır.

Biliklərin inteqrasiyasını bu aspektdə iqtisad ekspertizalarının aidiyyətində nəzərdən keçirsək görərik ki, mühasibat uçotunun aparılması üçün yeni informasiya texnologiyaları, o cümlədən xüsusi sistemlərdən və məlumatlar bazasından geniş istifadə edilməsi ilə bağlı mühasibat ekspertizasının obyektləri qismində təkəcə kağız deyil, o cümlədən elektron sənədlər də çıxış etməyə başlamışdır. E.R.Rossinskayanın əsərində də mühasibat ekspertizasında kompüter-texniki vasitələrindən geniş istifadə edildiyi göstərilmişdir: «kompüterlərin köməyi ilə mühasibat ekspertizasının aparılması zamanı gizli kompüter informasiyasının üzə çıxarılması məqsədilə kompleks mühasibat və kompüter-texniki ekspertiza təyin edilə bilər» [9, s. 202; 11 s. 35].

Qeyd olunan hallarda faktiki məlumatların müəyyən olunması riyaziyyat, informatika və hesablama texnikası sahəsində xüsusi biliklər əsasında, həmçinin kompüter proqramlarından istifadə etməklə bank uçotunun, sənəd dövriyyəsinin aparılması, mühasibat uçotu və hesabatının təşkili üzrə mütəxəssislərin köməyi ilə mümkündür.

Bir sözlə, iqtisad ekspertizalarının aparılması zamanı hüquqi (mülki hüquq, maliyyə hüququ, kredit hüququ, vergi hüququ, sahibkarlıq hüququ, korporativ hüquq, kriminalistika), iqtisadiyyat, mühasibat uçotu, riyaziyyat, informatika, elektronika, hesablama texnikası, kimya, tibb, biologiya, zoologiya, botanika və sair kimi biliklərin inteqrasiyası baş verir.

Beləliklə, iqtisad ekspertizasının yeni növünün – kompüter-mühasibat proqramlarının iqtisad ekspertizasının yaranması – müstəsna olaraq, son illərdə müşahidə olunan elmi biliklərin inteqrasiya prosesləri ilə şərtlənir.

Məhkəmə ekspertizası nəzəriyyə və təcrübəsi göstərir ki, ekspertiza icraatı zamanı biliklər sistemi kimi bütöv elmlər inteqrə olunmur, ekspertlər yalnız müxtəlif elmlərdən götürülmüş ayrı-ayrı biliklərdən, metodlardan istifadə edirlər. Məsələn, ballistik, xəşünaslıq, videofonoskopik, fototexniki

ekspertizaların icraatı zamanı tam şəkildə molekulyar fizika və kimya sahəsində biliklərdən istifadə olunmur, hərçənd ki, kimyəvi metodlar, rentgenoskopik, rentgenoqrafik və digər metodlar tətbiq olunur. Məsələn, bir çox ekspert tədqiqatlarında riyaziyyatdan istifadə olunur, lakin bir elm kimi riyaziyyatdan tam şəkildə istifadə olunmur. Belə ki, ekspertlər tərəfindən inteqral hesablamalar, sonsuz kiçik kəmiyyətlər və digərləri tətbiq olunmur. Məhkəmə ekspertizasına bu və ya digər riyazi metodun tətbiqi, konkret riyazi aparatdan istifadə ekspert təcrübəsinin tələbatlarından irəli gəlir. Ona görə də hesab edirik ki, «biliklərin inteqrasiyası» anlayışından istifadə etmək daha məqsədəuyğun və düzgündür.

Elmi ədəbiyyatda məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyasının tədqiqat predmeti, obyekt və subyekt, həmçinin tədqiqatın metodları və vasitələri üzrə inteqrasiyası kimi aspektləri qeyd edilir.

Fikrimizcə, məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyasının əsas istiqaməti tədqiqat predmeti üzrə inteqrasiyadır.

Bir elm kimi məhkəmə ekspertizasında predmetə görə biliklərin inteqrasiyası idrak predmetinin dərin və hərtərəfli öyrənilməsinə, məhkəmə ekspertizasının sistemləşdirilməsi və strukturlaşdırılması üçün əsas verir.

Belə inteqrasiya prosesində müxtəlif keyfiyyətli obyektlərin ayrı-ayrı tərəflərinin təsviri müəyyən vahid, unifikasiya edilmiş dilin köməyi ilə həyata keçirilir ki, bu da birincisi, elmdə tətbiq olunan terminlərin müxtəlifliyinin azalmasına və elmin anlayış-terminoloji aparatının mürəkkəbliyinin minimalaşdırılmasına gətirib çıxarır. Məsələn, material, maddə və məmulatların kriminalistik ekspertizası kimi ümumqəbul edilmiş ad birmənalı şəkildə hamı üçün bərk maddə və materialların morfoloji (xarici quruluş əlamətlərinin) tədqiqatının aparılması, maddə və materialların kriminalistik strukturunun öyrənilməsi, onların xassələrinin üzə çıxarılması və bu xassələrin müəyyən şəraitlərdə (məsələn, maddənin öz-özünə alışması, müəyyən məhlulda və müəyyən temperaturda həllolma) təzahürü kimi məsələlərin həlli üçün maddə və materialların kriminalistik ekspertizasının keçirilməsi zərurətini göstərir [11, s. 58].

İkincisi, belə sahələrarası dili müxtəlif bilik sahələrinin nümayəndələri üçün ümumi olmaqla, tədqiqatın və onun nəticələrinin tərtibi və qiymətləndirilməsi prosesində alimlərin əməkdaşlığını əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır.

Məsələn, kriminalistik diaqnostikanın yarandığı və onun spesifik ekspert-kriminalistik vəzifələrin həlli metodu kimi nəzərdən keçirildiyi 20-25 il ərzində alimlər bu növ ekspertizaların nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamağa

cəhd etmiş [5], terminologiyayı təkmilləşdirmişlər. Nəticə kimi məhkəmə ekspertizasında inteqrasiya terminologiya yaranmışdır. Belə ki, mexanoskopiya «diaqnostika» termini, həmçinin «texniki diaqnostika», «nəqliyyat diaqnostikası», «şəxsiyyətin diaqnostikası» [12, s. 29-30] və digər söz birləşmələri işlədilməyə başlamışdır.

Biliklərin inteqrasiyası anlayış aparatını transformasiya etməyə və ondan istifadə etməyə imkan verir. Məsələn, mexaniki təbiətli obyektlərin (qıfıl, silah, nəqliyyat vasitələri və s.) tədqiqi zamanı ekspert-kriminalistlər standartlarla tənzimlənən anlayış və terminlərdən istifadə etməlidir. Fikrimizcə, ekspertlər tərəfindən maddi sübutların – mexanizmlərin kriminalistik tədqiqi zamanı texniki diaqnostika və mexanikanın anlayışlarından, terminlərindən istifadə edilməsi, bu elmlərin tədqiqat metodlarını məhkəmə ekspertizasına gətirilməsi məcmu halda ekspert rəylərinin sübutedici əhəmiyyətinin yüksəldilməsinə, kriminalistik ekspertizanın obyektivləşməsinə kömək edəcəkdir.

Eyni zamanda təbii ki, mexanikanın, riyaziyyatın və digər elmlərin anlayış və terminlərindən istifadə edilməsi ilə məhkəmə ekspertizasının dili də dəyişikliklərə uğrayır və baş verən inteqrasiya proseslər nəticəsində unifikasiyalaşır.

Tədqiqat obyektinə üzrə inteqrasiya biliklər müəyyən dərəcədə abstraktlaşmaya, lakin başlıca olaraq ümumiləşdirməyə əsaslanır. Məsələn, belə inteqrasiya meyillər torpaqşünaslıq, ballistik və digər ekspertizaların aparılmasında müşahidə edilir.

Məhkəmə ekspertizasının obyektinə üzrə elmi biliklərin inteqrasiyası təbiət, texnika və ictimai elmlərdə yeni biliyin yaranmasının qanunauyğun davamı olmuşdur.

Obyektinə üzrə inteqrasiya kifayət qədər genişliyi və differensiallaşması müəyyən predmet sahəsində tədqiqatların dil, informasiya və metodoloji vahidliyini təmin edərək, obyektinə müxtəlif aspektlərini və tərəflərini tədqiq edən bir sıra xüsusi fənlərin vahid tamda (sistemdə) birləşməsinə kömək edə bilər. Məsələn, sənəd kimi obyektinə kompleks şəkildə xətsünas, linqvist, trasoloq, kimyaçı tədqiq edə bilər. Mərmii kimi obyektinə ballistik izyaranma prosesinin öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən, kimyaçı isə onun kimyəvi xassələrinin müəyyən edilməsi məqsədilə tədqiq edir. Məsələn, nəqliyyat vasitəsi olduqca mürəkkəb obyektidir. Tədqiqat predmetindən asılı olmayaraq nəqliyyat vasitəsinin ekspert tədqiqatına: 1) ekspert-trasoloq (toqquşma və ya aşma izlərinin tədqiqi üçün); 2) ekspert-kimyaçı (mikroliflərin, yanacaq-sürtkü materiallarının və s. tədqiqi üçün); 3) təbabət üzrə ekspert (qanın, saçın və s. tədqiqi üçün); 4) daktiloskop (əl-barmaq izlərinin və dərinin digər eyniləşdirici izyaranıcı his-

sələrinin tədqiqi üçün); 5) ekspert-avtotexnik (avtomobilin texniki vəziyyətinin tədqiqi üçün) cəlb edilməlidir. Zərbə yüklənmələrin hesablanması üçün mühəndisin (və ya riyaziyyatçının) cəlb edilməsi də mümkündür.

Məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin inkişafı çox zaman müxtəlif mütəxəssislərin iştirakı ilə böyük kompleks tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Məsələn, video və səs yazılarının məhkəmə ekspertizası çərçivəsində ayrıca növ kimi məhkəmə psixolinqvistik ekspertizasının təşəkkülü üçün psixoloqların, linqvistlərin və səs siqnallarının emalı sahəsində ixtisaslaşan mühəndislər kimi mütəxəssislərin tədqiqatlarının koordinasiyası zəruridir [13, s. 8].

Şəxsin xassələrinin məhkəmə-xəşünaslıq diaqnostikasının sonrakı inkişafı üçün fizioloqların, psixiatrların, psixoloqların və xəşünasların birgə səyi tələb olunur. Xəttin əlamətləri ilə şəxsiyyətin xüsusiyyətləri arasında qarşılıqlı asılılığın təyini probleminin həlli üçün təbiət profilli (fiziologiya, anatomiya, biomexanika və s.) elmlərin, psixologiyanın, pedaqogikanın və filologiyanın son nailiyyətlərinin inteqrasiyası və aktiv yaradıcı şəkildə emalı əsasında elmi-tədqiqat işlərinin aparılması tələb olunur.

Tədqiqat subyektinə görə inteqrasiya zamanı məhkəmə ekspertinin aparıcı rolu daha da yüksəlir. Belə ki, ekspert, özündə müxtəlif tədqiqat obyektləri, metodları və vasitələri üzrə bilikləri akkumulə edərək bir obyektə münasibətdə eyni zamanda bir ekspertiza çərçivəsində bir neçə tədqiqatları və ya bir neçə ekspertizaları apara bilər. Məsələn, ekspert-daktiloskop ənənəvi daktiloskopik ekspertizanı keçirməklə yanaşı, digər mütəxəssisləri cəlb etmədən izlərin kimyəvi tədqiqatını apara bilər, həmçinin riyazi metodların köməyi ilə izin ölçülərini və digər kəmiyyət parametrlərini hesablaya bilər. Uyğun hazırlıq keçmiş ekspert-ballist silahın tədqiqi ixtisası və döyüş sursatı və atəş izlərinin tədqiqi ixtisası üzrə bilikləri inteqrə edə bilər.

D.P.Potaşnik müəllifşünaslıq ekspertizasında inteqrasiya metodları qismində xüsusi olaraq qeyd edir: 1) dil elementlərinin və strukturunun müyyən edilməsi ilə bağlı linqvistik, o cümlədən linqvististik; 2) şəxsin nitq davranışına təsir edən psixi proseslərin xüsusiyyətləri nöqtəyi-nəzərindən dil strukturunu analiz etməyə imkan verən psixolinqvistik; 3) dilin bu və ya digər sosial amillərlə əlaqəsini göstərən sosiollinqvistik; 4) müəllifin dil və intellektual vərdişlərini göstərən xassə və xüsusiyyətlərini müəyyən edən mətnin strukturunun və məntiqi elementlərinin analizinə istiqamətlənən məntiqi-psixoloji; 5) dil vərdişlərinin inkişaf dərəcəsinin fərqləndirilməsinin (ayrılmasının) kəmiyyət riyazi metodları, yazı nitqinin dil vərdişlərinin ümumi və xüsusi əlamətlərinin kom-

püerləşdirilmiş statistik analizi metodları [8, s 283.].

Məhkəmə ekspertizasında biliklərin inteqrasiyasından istifadə edilməsi ilə bağlı nöqtəyi-nəzəri B.E.Qordon da müdafiə edir. O, yazır ki, tədqiqat obyektini torpaq, yanacaq-sürtkü materialları, lak-boya örtükləri, lifli və digər materiallar, zəhərli maddələr, narkotiklər və s. olan məhkəmə analitik kimyası «ümumi analitik kimyaya məlum olmayan vəzifələrə malikdir və bəzi metodları işləyib hazırlayır və istifadə edir. Bu da materialların (maddələrin) ekspertizasının kriminalistik ekspertizalar sırasına daxil edilməsi əleyhinə çıxanların etirazını aradan qaldırır» [4, s. 17]. R.S.Belkin bu mövqeyi daha da inkişaf etdirir: «bu ekspertizaların metodları uyğun təbiət elmlərində işlənilib hazırlanır və ona görə də bu ekspertizalar kriminalistik hesab edilməlidir» [2, s. 70]. Müasir elm üçün inteqrativ meyil, fənlərarası əməkdaşlığa canatma və yeni biliklərin meydana gəlməsi daha xarakterikdir. Hazırda ixtisaslaşmanın dərinləşməsi ilə yanaşı, müxtəlif elmlərin, istər fundamental, istərsə də tətbiqi elmlərin inteqrasiya xarakter daşıyan elmi axtarış istiqamətlərində imkanlarının daha genişmiqyaslı birləşməsi baş verir.

Elmlərin inkişafı təkcə mövcud olan ekspertizaların icarət zamanı biliklərin inteqrasiyasını deyil, həm də tamamilə yeni növ ekspertizaların yaranmasına gətirir ki, bu da əvvəllər əlçatan olmayan yeni obyektləri tədqiq etməyə imkan verir. Məsələn, məhkəmə fonoskopik, partlayış-texniki, mikrohissəciklərin ekspertizaları kimi məhkəmə ekspertiza növləri yaradılmış, məhkəmə-linqvistik və s. ekspertizalar isə yaranmaqdadır.

Məhkəmə ekspertizası icraatında istifadə edilən ən yeni tədqiqat metodları digər elmlərdən kriminalistik ekspertizaya mexaniki olaraq keçirilmir, onlar məhkəmə ekspertizasının məqsədlərinə və vəzifələrinə uyğun olaraq işlənilib hazırlanır, dəyişdirilir, təkmilləşdirilir və uyğunlaşdırılır [11, s.91].

Öz mənşəyinə görə bu metodlar mexaniki, tibbi, riyazi, fiziki, kimyəvi, biolojidir, lakin məhkəmə ekspertizasının vəzifələrinə onların uyğunlaşdırılması və dəyişdirilməsindən sonra onlar məhkəmə ekspertizasının metodları olaraq məhkəmə ekspertizasının elmi, texniki vasitələri, üsulları və metodlarının sırasına daxil olurlar.

Təbii ki, məhkəmə ekspertizasının inteqrasiya əlaqələri olan elmlərin siyahısı son, yekun deyildir və bu siyahı elmlərin inkişafı və məhkəmə ekspertizası qarşısında duran vəzifələrdən asılı olaraq dəyişəcəkdir. Eyni zamanda bu təsnifat hazırda informatika və riyaziyyat kimi elmlərin inteqrasiya proseslərində mühüm rol oynadığını açıq şəkildə göstərir.

İdrak səviyyəsində məhkəmə ekspertizası sahəsində biliklərin inteqrasiyasının əhəmiyyəti onun xüsusi elmi metodologiyanın formalaşmasının vasitə və mənbəyi keyfiyyətində çıxış etməsindən ibarətdir.

Praktiki fəaliyyətdə məhkəmə ekspertizası sahəsində biliklərin inteqrasiyasının əhəmiyyəti məhkəmə ekspertizasının yeni vasitələri və yeni metodlarının işlənilib hazırlanması və onların cinayətlərin açılması və istintaqı praktikasına tətbiqi üzrə məqsədli fəaliyyətlə, həmçinin yeni ekspert vəzifələrinin qoyuluşu və onların həllinin metod və vasitələrinin işlənilməsi ilə xarakterizə olunur.

Elmi-tədqiqat fəaliyyətində məhkəmə ekspertizası sahəsində biliklərin inteqrasiyasının əhəmiyyəti məhkəmə ekspertizası ümumi nəzəriyyəsinin sonrakı təkmilləşdirilməsi və inkişafından ibarətdir [11, s. 95-96].

Biliklərin inteqrasiyasının tətbiqinin təşkilati-metodiki əhəmiyyəti onun uyğun aralıq vəzifəsinin ayrılması və hərəkətlər alqoritmlərinin qurulması vasitəsilə mürəkkəb texnoloji dövrlərdə eyni bir informasiya daşıyıcılarının tədqiqi zamanı müxtəlif profilli mütəxəssislərin qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətinin təşkil edilməsini təmin edilməsindən ibarətdir.

Məhkəmə ekspertologiyasının ümumi nəzəriyyəsi əsasında məhkəmə ekspertizaları cinslərinin və növlərinin formalaşması və inkişafı qanunauyğunluqları məsələsi də inteqrativ proseslər nöqtəyi-nəzərindən xüsusi maraq kəsb edir.

Təkamül nəticəsində məhkəmə ekspertizası nəzəriyyəsinin – məhkəmə ekspertologiyasının strukturu mürəkkəbləşir: məhkəmə ekspertizalarının yeni cinsləri və növləri yaranır, məhkəmə ekspertizalarının ayrı-ayrı cinslərinin və növlərinin xüsusi nəzəriyyələri formalaşır, yeni tədqiqat obyektləri meydana gəlir, tədqiqatın yeni metodikaları və metodları yaranır, köhnələri təkmilləşdirilir və s.

Məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları da məhkəmə ekspertizalarının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Fikrimizcə, məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) genezisinin aşağıdakı qanunauyğunluqlarını ayırmaq olar:

- məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) formalaşması və inkişafının, məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi qanunauyğunluqları;

- elmlərin inteqrasiyası və differensiasiyası prosesində elmi biliklərin inkişafı nəticəsində məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) ya-

ranması qanunauyğunluqları;

- məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin inkişafı nəticəsində məhkəmə ekspertizalarının cinslərinin (növlərinin) formalaşması və inkişafı qanunauyğunluğu.

Elmi biliklərin differensiasiyası qanunauyğunluğu məhkəmə ekspertizalarının təsnifatının dəqiqləşdirilməsinə kömək edir. Bu proseslər məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin ayrılmasına, onların sonrakı müstəqil inkişafına kömək edir. Məsələn, keçən əsrin sonlarında mühəndis-texniki ekspertizaların çərçivəsində kompüter-texniki ekspertiza kimi məhkəmə ekspertizası növünün yaranması, yeni obyektlərin yaranması və həll edilən məsələlər dairəsinin genişlənməsi ilə bağlı onların ayrıca sinif kimi formalaşmasına imkan vermişdir. Hazırda artıq proqram-kompüter ekspertizası; aparat-kompüter ekspertizası; kompüter-şəbəkə ekspertizası; informasiya – kompüter ekspertizası kimi yeni dörd cins formalaşmışdır [10].

Qeyd olunanların yekunu olaraq, məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin formalaşmasının aşağıdakı mərhələlərdən ibarət alqoritmini vermək olar:

1. Əvvəllər ekspert tədqiqatı obyektə olmamış yeni obyektin meydana gəlməsi ilə bağlı yeni vəzifələrin qoyuluşu.

2. «Baza elminin» metodlarından və instrumental vasitələrindən istifadə edilməyə cəhd edilir. Onların seçimi və konkret məhkəmə ekspertizalarının ehtiyacları üçün transformasiyası baş verir.

3. Xüsusi ekspert vəzifələri səviyyəsində spesifik vəzifələri həll etmək və yeni obyektləri tədqiq etmək iqtidarında olan mütəxəssislər formalaşması.

4. Yeni obyektlərin yaranması və onların əlçatanlığının genişlənməsi ilə zaman keçdikcə bu cür ekspert tədqiqatlarının sayında artım baş verir. Söhbət artıq məhkəmə ekspertizalarının ayrı-ayrı hallarda keçirilməsindən deyil, onların müntəzəm, daimi əsaslarla icraatından gedir. Beləliklə, müstəqil tədqiqat istiqaməti işlənib hazırlanır.

5. Həll edilən vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi baş verir, məhkəmə ekspertizasının yeni cinsinin (növünün) ümumi və tipik vəzifələri müəyyən edilir, məhkəmə ekspertizasının həlli üçün təqdim olunan suallar dairəsi ümumiləşdirilir.

6. Empirik material toplanır və ümumiləşdirilir, ekspert tədqiqatlarının icraatı təcrübəsi formalaşır. Metodiki yanaşmalar işlənib hazırlanır və texnologiyalar təkmilləşdirilir, spesifik ekspert vəzifələrinin həlli üçün tədqiq

olunan obyektlərin xüsusiyyətlərini nəzərə alan xüsusi texnika və cihazlar bazası yaradılır, həmçinin tədqiqatların və eksperimentlərin aparılması davam etdirilir [7, s. 172-175].

7. Tədqiqat metodları təkmilləşdirilir, ekspert tədqiqatının obyektləri, vəzifələri, onların həlli üsulları haqqında əsas məlumatların qeydə alındığı tipik tədqiqat metodları işlənib hazırlanır; zəruri avadanlıqlar, metodikalar haqqında məlumatlar şərh olunur.

8. Yeni cins (növlər) məhkəmə ekspertizası icraatı zamanı ekspertlərin malik olduğu nəzəri biliklər, metodikalar və ekspert təcrübəsinin həcmi, onun səlahiyyəti müəyyən olunur, ekspert ixtisaslaşması və ixtisasları təsdiq olunur.

9. Məhkəmə ekspertizasının bu cinsinin (növlərinin) xüsusi nəzəriyyəsi işlənib hazırlanır. Ekspert tədqiqatının predmeti, obyektləri, ekspert vəzifələri, metodları və tipik metodikaları haqqında bütöv təlim yaradılır. Bu mərhələdə baza anlayışları dəqiqləşdirilir, xüsusi nəzəriyyənin strukturu, ekspert fəaliyyəti üçün onun rolu və əhəmiyyəti müəyyən edilir.

10. Ekspert qarşısında duran tipik vəzifələr və suallar müəyyən edilir.

11. Ekspertizaların təsnifatı sistemində ekspertizaların yeri müəyyən olunur, bəzi hallarda ekspertizaların növ və cins bölgüsü qurulmağa başlayır.

12. Məqsədli tədris proqramları işlənib hazırlanır, xüsusi kurslar təşkil edilir ki, bunlar üzrə də yeni cins (növlər) məhkəmə ekspertizalarının aparılmasında səlahiyyətli olan mütəxəssislərin hazırlığı başlayır. Metodiki vəsaitlər, dərsliklər nəşr olunur.

Məhkəmə ekspertizalarının yeni cinslərinin və növlərinin yaranması – uzunmüddətli və mürəkkəb proses olmaqla, bir tərəfdən elm, texnika və texnologiyalarının inkişafından, digər tərəfdən isə – istintaq və məhkəmə təcrübəsindən asılıdır. Məsələn, bu proses qarşıya qoyulan vəzifənin həlli üçün elmdə metodların və vasitələrin olmaması səbəbindən ləngiyə, tormozlana bilər, lakin sonradan elmi kəşflər nəticəsində qeyd olunan metodlar və vasitələr yarana bilər və məhkəmə ekspertizasının yeni cinsinin (növlərinin) formalaşması davam edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ароцкер Л.Е. Сущность криминалистической экспертизы // Криминалистическая экспертиза. М. Изд.: ВШ МООП РСФСР, 1966. Вып.1, 165 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. М. Изд. Юрид. лит. 1987, 272 с.
3. Бычкова С.Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. Алматы. 1994, 288 с.
4. Гордон Б.Е. Судебная аналитическая химия, ее задачи и перспективы развития.// Материалы Всероссийской научной конференции. М., 1972. Ч.3, с.17.
5. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. М. Изд. Норма, Инфра-М, 1998, 288 с.
6. Корухов Ю.Г. Современные возможности судебных экспертиз // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. М., 1997, с.160-200.
7. Неретина Н.С. О свойствах терминов наименований судебных экспертиз//Материалы 7-й межд.науч.-практ.конф. «Судебная реформа в России: прошлое, настоящее, будущее» (Кутафинские чтения). Кн.2. М.,2015,с.172-175.
8. Поташник Д.П. Криминалистическое автороведение // Криминалистика. Учебник под ред. Н.П.Яблокова. М., 1996, 708 с.
9. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. М., Изд. Право и закон, 1996, с.224.
10. Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. М. Изд. Право и закон, 2001, 416с.
11. Сахнова Т.Э. Интеграция знаний как фактор развития теории и практики судебной экспертизы. Дисс.....к.ю.н. Тула, 2001, 159 с.
12. Толстухина Т.В. Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий. Дисс....докт. юрид. наук. М., 1999, 320 с.
13. Усов А.И. Организационные вопросы становления новых родов и видов экспертиза в судебно-экспертных учреждениях Минюста России.//Современное состояние и перспективы развития новых направлений судебных экспертих в России и за рубежом: Материалы межд.науч.-практ. конф. Калининград, 23-24 апреля 2003 г., 3-9 с.

Nail Abbasov

Ph.D. in Law, Head of the Department of Ballistic and Traceological Expertise of the Forensic Center of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan,
E-mail: n_abbasov_81@yahoo.com,
phone: +994 502080803

Development Trend of Theoretical Classification of Types of Forensic Examination

The dynamics of changes occurring in the legal field of the Republic, the legal reforms carried out, do not leave an impact on the established judicial and investigative experience. As a result of this, the expectations of forensic expertise are increasing, and new trends of development in this field are felt. The article discusses the scope and nature of the positive trends that have taken place in recent times on the theory of forensic examination, as well as the possibilities of forecasting in this field. The factors of the development of the theory of forensic examination of the processes taking place in this field are analyzed.

Keywords: legal reforms, forensic expertise, theory of forensic expertise, forecasting, types of forensic examinations.

Наиль Аббасов

доктор философии по праву, начальник отдела Баллистических и трасологических экспертиз Центра судебной экспертизы Министерства Юстиции Азербайджанской Республики,
E-mail: n_abbasov_81@yahoo.com,
тел.: +994 502080803

Тенденции развития теоретической классификации видов судебной экспертизы

Динамика изменений, происходящих в правовой сфере республики, проводимые правовые реформы, не оставляют без следа сформированную судебно-следственную практику. В связи с этим повышаются требования к судебной экспертизе, ощущаются новые тенденции развития в этой области. В статье рассматриваются масштабы и характер положительных тенденций, имевших место за последнее время, которые оказали влияние на теорию судебной экспертизы, а также возможности прогнозирования в этой области.

Ключевые слова: правовые реформы, судебная экспертиза, теория судебной экспертизы, прогнозирование, виды судебных экспертиз.

Fəridə Mövsüмова

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertiza
Mərkəzinin “Cinayət prosesi, kriminalistika və məhkəmə ekspertizası,
əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” ixtisası üzrə doktorant*

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyaşının “Hüquq” kafedrasının müəllimi*

movsumova.farida94@gmail.com

***İnzibati xətanın icraati zamanı məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətin
alamətlərinin dərhal aşkar edilməsi***

Аnnotasiya: *İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 157 və 158-ci maddələrində döymə və məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyət nəzərdə tutulur. Belə hallara daha çox rast gəlinir, lakin onların icraati zamanı tez-tez çətinliklər yaranır. Bir qayda olaraq, polis orqanlarının növbətçi hissəsinə dava və ya mübahisə ilə bağlı zəng daxil olur. Hadisə yerinə gələn polis orqanlarının əməkdaşları, hadisənin izlərini aşkar etmək üçün lazımi tədbirlər görür. Amma formalaşmış təcrübə göstərir ki, bir müddət sonra zərərçəkmiş şəxs təqsirli olan şəxsi inzibati məsuliyətə cəlb etməkdən imtina edilir. Bu isə ona gətirib çıxarır ki, məişət zorakılığı davam edəcək və sonda daha ağır nəticələrə gətirib çıxara bilər. Müəllif bu məqalədə hüquq-mühafizə orqanlarının belə vəziyyətlərdə yanaşmasını kökündən dəyişdirməyi təklif edir.*

**НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ ОБНАРУЖЕНИЕ ПРИЗНАКОВ
ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СВЯЗАННОГО С БЫТОВЫМ
НАСИЛИЕМ, ВО ВРЕМЯ ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ
ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ**

Исходя из многолетней практики развития криминалистики, фактически расследование преступлений можно разделить на первоначальный, последующий и заключительный этапы [3, с. 382]. Среди следственных ситуаций, которые возникают на первоначальном этапе расследования преступлений, связанных с бытовым насилием, можно выделить такую, как непосредственное обнаружение признаков преступления, связанного с бытовым насилием, во время производства по делам об административных правонарушениях.

Кодекс об административных правонарушениях в статьях 157 и

158 предусматривает ответственность за побои и нарушение законодательства по предотвращению бытового насилия. Под побоями подразумевается умышленное нанесение побоев или совершение иных насильственных действий, причинивших физическую боль. Нарушением законодательства по предотвращению бытового насилия считаются следующие деяния:

- применение незаконных ограничений экономического характера на бытовой почве, то есть действия, направленные на лишение лицом другого лица имущества, доходов, находящихся в его собственности, распоряжении или пользовании, создание экономической зависимости, сохранении подобной зависимости или злоупотребление ею;

- психическое насилие на бытовой почве, то есть действия, направленные на умышленное причинение лицом другому лицу психического давления или создание нетерпимых психических условий;

- деятельность негосударственных центров помощи лицам, пострадавшим от бытового насилия, без прохождения аккредитации [2].

Такие ситуации более всех распространены, но именно при их расследовании возникает больше всего трудностей. Как правило, в дежурную часть органов внутренних дел поступает звонок о произошедшей драке, скандале. Обычно от самих потерпевших или от соседей. Прибыв на место происшествия, сотрудники полиции хоть и принимают необходимые меры по факту, чтобы закрепить следы преступления (если обнаружен факт побоев). Но сложившаяся практика показывает, что спустя день или пару дней потерпевшее лицо отказывается привлекать виновное лицо к административной ответственности. В соответствии со статьей 39 Кодекса об административных правонарушениях производство по делу об административном проступке, предусмотренном статьями 157 и 158, начинается только на основании заявления пострадавшего лица, а при примирении лица, в отношении которого ведется административное производство, с пострадавшим лицом, производство по данному делу прекращается [2]. А это, в свою очередь, приводит к тому, что бытовое насилие будет продолжаться и в итоге может привести к более тяжким последствиям на почве совершения более тяжкого преступления.

Считается, что целесообразным в данном случае, будет кардинальное изменение подхода правоохранительных органов в таких ситуациях. Для этого, несмотря на позицию потерпевшей, в любом слу-

чае подобного рода необходимо провести целый комплекс соответствующих мероприятий с целью закрепления следов преступления, а именно:

1. осмотреть место происшествия;

2. опросить потерпевшее лицо с использованием аудиозаписи, видео- и киносъемки и других записывающих технических средств. В данном случае лучше использовать видео- или киносъемку вместо аудиозаписи. Это связано с тем, что при видео- и киносъемке можно одновременно зафиксировать и звук, и изображение; получить единство и емкость восприятия динамических и статических объектов наблюдения; постоянно в процессе записи выбирать и менять ракурс и масштаб наблюдаемых событий. Ввиду этого в таких случаях применять видео- или киносъемку целесообразнее сделать обязательным, так как это поможет зафиксировать помимо объяснений потерпевшего лица, также и состояние, в котором оно находится;

3. сфотографировать потерпевшее лицо, если при опросе используется аудиозапись, с целью фиксации физического состояния и внешнего вида;

4. провести судебно-медицинское освидетельствование, как правонарушителя, так и потерпевшей;

5. опросить правонарушителя;

6. опросить родственников, проживающих вместе, и соседей.

Данные материалы должны храниться в органах внутренних дел, если потерпевшее лицо отказывается привлекать к ответственности, как уголовной, так и административной, сожителя или супруга. Если в течение года будет, как минимум три таких материала, то это даст основание возбудить уголовное дело по факту истязания.

Сотрудникам полиции также необходимо более тщательно оценивать факт отказа потерпевшей привлекать к уголовной ответственности насильника. Если причиной является боязнь перед абьюзером, страх мести, другие причины в силу, которых жертва не может должным образом защитить свои права, законные интересы, то полиция должна передать собранные материалы прокурору. Тот согласно ст. 37.5 УПК АР без жалобы потерпевшего может возбудить уголовное преследование в порядке общественно-частного обвинения на том основании, что преступление совершено под воздействием угрозы, принуждения либо в отношении зависимого от совершившего преступле-

ние лица[1]. То же самое надо делать, если потерпевшим по делу является несовершеннолетнее лицо.

Список использованной литературы:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. <http://e-qanun.az/framework/46950>
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. <http://e-qanun.az/framework/46960>
3. Əliyev B. Ə. Kriminalistika. Bakı, Qanun, 2010, 752 s.

Şəlalə Həsənova

Hüquqi Ekspertiza və Qanunvericilik Təşəbbüsləri
Mərkəzi tabeliyində Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu publik hüquqi
şəxsin “Cinayət hüququ və cinayət prosesi” şöbəsinin aparıcı
elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
shelale.hasanova@gmail.com

MÜASİR BEYNƏLXALQ HÜQUQDA EKOLOJİ İNSAN HÜQÜQLARI

Beynəlxalq hüquqda ekoloji insan hüquqları dedikdə, hər bir fərdin əl-verişli ətraf mühitin təminatı və təbiətdən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq hüquqi sənədlərdə təsbit edilmiş və dünya ictimaiyyəti tərəfindən təmin edilən hüquqları başa düşülür [1, s. 8; 2, s. 3].

Bununla belə, qeyd edilməlidir ki, hazırda beynəlxalq hüquqi sənədlərdə ekoloji insan hüquqlarına vahid bir anlayış verilmədiyi üçün onların inkişaf etdirilməsindən və real təminatlarından bəhs etmək çətinləşir. Etiraf etmək lazım gəlir ki, hazırda beynəlxalq hüquq müstəvisində ekoloji insan hüquqları, bir qayda olaraq, deklarativ (bəyan edilmiş) olaraq qalmaqdadır. Ehtimal etmək olar ki, ekoloji insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi sənədlərdə daha səmərəli təsbit edilməsi üçün onların daha məqsədmüvafiq təsnifatı aparılmalıdır, çünki beynəlxalq-hüquqi sənədlərin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, hazırda ekoloji insan hüquqları yalnız iki qrupda təsnifləşdirilə bilər: beynəlxalq hüquqi sənədlərdə imperativ normalar qismində təsbit edilmiş ekoloji hüquqlar və sadəcə bəyan edilmiş ekoloji insan hüquqları.

Məsələ burasındadır ki, hazırki təsnifat daxilində birinci qrupa, yəni beynəlxalq hüquqi sənədlərdə imperativ normalar qismində təsbit edilmiş ekoloji hüquqlara çox az sayda hüquqları aid etmək mümkündür, hətta bu qrupa aid edilə biləcək hüquqların özləri yalnız dolayı yolla ekoloji insan hüququ kimi qiymətləndirilə bilər. Məsələn, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – İHAM) təcrübəsinə nəzər saldıqda görünür ki, İHAM insanların əlverişli (sağlam) ətraf mühitdə yaşamaq hüququna “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 2-ci (Yaşamaq hüququ) və 8-ci (Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) maddələri kontekstindən yanaşır.

Hazırki təsnifat daxilində ikinci qrupa, yəni beynəlxalq hüquqi sənədlərdə sadəcə bəyan edilmiş ekoloji insan hüquqlarına isə hər bir xalqın öz

təbii sərvətlərinə müstəsna malik olmaq hüququ, hər bir xalqın öz ətraf mühitini yaxşılaşdırmaq hüququ və s. bunun kimi deklarativ hüquqları aid etmək olar.

Təhlillər göstərir ki, beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə ekoloji insan hüquqlarının birbaşa təsbit edilməməsi nəticəsində həmin hüquqların beynəlxalq-hüquqi müdafiə və təmin edilməsi zamanı genişləndirici şərh metodunun tətbiqinə zərurət yaranır. Məsələn, yaşamaq hüququnu götürək. Bu hüquq “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”nin 3-cü, “Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 6-cı, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 2-ci maddələrində təsbit edilmişdir.

Yaşamaq hüququnun beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə təsbit edilmiş universal formuluna əsasən, “heç kəs özbaşına və qanunsuz şəkildə həyatdan məhrum edilə bilməz”. Göründüyü kimi, bu formulda sağlam, təhlükəsiz, eləcə də əlverişli ətraf mühitdən bəhs olunmur. Bununla belə, beynəlxalq-hüquq normalarının tətbiqi zamanı sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun (dövlətin bu hüquqa “cavab verən” sağlam ətraf mühitin qorunması və təmin edilməsi vəzifəsi) məhz yaşamaq hüququnun tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməli olub-olmaması sualı müzakirəyə açıq olaraq qalır.

Eyni vəziyyət şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ ilə də bağlıdır. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında “sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ” müstəqil bir maddə kimi təsbit edilməsə də, AİHM təcrübəsində bu hüququn pozuntularına dair mübahisələrə Konvensiyanın 8-ci maddəsi kontekstində, yəni məhz şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ kontekstində baxılır.

Məsələn, *S. Fransaya qarşı iş* (Application 13728/88, 65 Dand R. 1990) üzrə iddiaçının evindən 300 metrlik məsafə aralığında atom stansiyası inşa edilmişdi. İddiaçı öz şikayətində göstərmişdi ki, o, atom stansiyasından gələn səs-küydən, mikromühitin dəyişikliyindən, gecələr atom stansiyasından işığın gəlməsindən əziyyət çəkir və bütün bunlarla onun 8-ci maddə ilə təmin olunan şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ pozulur. Bu halda Komissiya işə baxaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, ərizə qəbul edilməməlidir, çünki iddiaçı milli məhkəmənin qərarı ilə çəkdiyi əziyyətlər (narahatçılıq) üçün artıq kompensasiya almışdı, bundan başqa, dövlətin iqtisadi həyatı üçün atom elektrik stansiyasının böyük əhəmiyyəti var idi.

G. və E. Norvecə qarşı iş (Application 9278/81 and 9478/81, 35 Dand. R 1984) üzrə sami milliyətinin nümayəndələri olar iki iddiaçı öz şikayətlə-

rində göstərmişdi ki, hökumət tərəfindən tikintisi nəzərdə tutulmuş su elektrik stansiyasının layihəsindən görünür ki, bu layihənin realizəsi zamanı bu milliyyət üçün ənənəvi maral otlaqları kimi istifadə olunan torpaqların bir qismi su altında qalacaqdır. Komissiya bu iş üzrə də ərizənin qəbul edilən olmadığı qənaətinə gəlmişdi və bunun üçün iki əsas səbəb var idi. Birincisi, su altında qalacaq torpaqların ərazisi olduqca balaca idi, ikincisi, baxılan halda su elektrik stansiyasının tikintisi ölkənin iqtisadi həyatı üçün önəmli olması səbəbilə, Konvensiyanın 8-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin təsiri altına düşürdü. Belə ki, 8-ci maddənin 2-ci hissəsinə əsasən, milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş, ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı mühafizə etmək üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən bu hüququn həyata keçirilməsinə mane olmağa yol verilmir.

Problemin qoyuluşu kontekstində, yəni sağlam və təhlükəsiz ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında müstəqill maddələr qismində təsbit edilmiş digər hüquqlarla əhatə olunub-olunmaması baxımından daha bir maraqlı iş *Ostra Lopesin İspaniyaya qarşı işi* olmuşdur. Bu iş üzrə ərizəçi onun barəsində Konvensiyanın 3-cü (İşgəncələrin qadağan olunması hüququ) və 8-ci (Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) maddələrinin pozuntusunun baş verdiyini iddia edirdi.

Ərizəçi yerli bələdiyyənin hərəkətsizliyindən şikayət edib, göstərirdi ki, bələdiyyə onun evindən 12 metrlik məsafədə yerləşən təmizləyici qurğular barəsində tədbir görməməklə onun hüquqlarını pozmuşdur.

İşin hallarına görə, 1988-ci ildə İspaniyanın Lortsa şəhərində dövlət subsidiyası alınaraq, sənaye tullantılarının təmizlənməsi üçün zavod tikilmişdi. Bu zavodun fəaliyyəti zamanı atmosfərə buraxılan qazlar və iylər nəticəsində hava çirklənirdi. Bu çirklənmə yerli əhəlinin, o cümlədən, ərizəçinin və onun ailəsinin səhhətinə təsir göstərirdi. Zavod rezervuarlarındakı qalıqların buxarlanması nəticəsində onlarla adamda allergik xəstəliklər yaranmışdı. Zavod bələdiyyənin lisenziyası olmadan fəaliyyət göstərirdi. Şəhər şurası zavodun tikintisinə icazə verərkən belə hesab etmişdi ki, bələdiyyədən lisenziyanın alınmasına ehtiyac yoxdur, çünki bu zavodun tikintisi ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir (sonralar bu yanaşma Ali Məhkəmə tərəfindən təkzib edilmişdi).

İddiaçı öz məsələsini yerli Şəhər Komitəsində həll edə bilmədikdən sonra məhkəməyə müraciət etmiş, bu müraciət Baş prokurorluq tərəfindən də müdafiə edilmiş, lakin məhkəmə iddianı təmin etməmişdir. Qərardan verilmiş şikayət həm Ali Məhkəmə, həm də daha sonra Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən də rədd edilmişdir. Bütün bu mərhələlərdən sonra Ostra Lopes İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət etmişdir. İHAM-da iş baxılarkən, ərizəçinin iddia etdiyi kimi, eyni zamanda Konvensiyanın həm 3-cü (İşgəncələrin qadağan olunması hüququ), həm də 8-ci (Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) maddələrinin deyil, yalnız 8-ci maddəsinin pozulduğu barədə 9 dekabr 1994-cü il tarixdə qərar qəbul edilmişdir.

Həmin qərarla İHAM qeyd etmişdir ki, ətraf mühitə qarşı təhlükənin mövcudluğunun həm bir fərdin, həm də onun ailəsinin əlverişli vəziyyətinə mənfi təsir göstərə biləcəyinə şübhə edilə bilməz. İspaniya hökumətinə ünvanlanmış qərarla ərizəçiyə 4 milyon pesen kompensasiya ödənilməsi öhdəliyi müəyyən edilmişdi. Zavodun fəaliyyəti isə onun daha da modernləşdirilməsinə qədər dayandırılmışdı.

Fadeyeva Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə də problemə nəzərdən keçirilən kontekstdən yanaşılmışdır. Bu iş üzrə ərizəçi milli məhkəməyə müraciət edərək, onun ailəsinin metallurgiya kombinatının sanitar-müdafiə zonasından köçürülməsini tələb etmişdi. Qeyd edilən zonada bir çox tullantıların yol verilən dərəcəsi pozulmuşdu. Bu işdə İHAM təsdiq etmişdir ki, ərizəçinin səhhətinin pisləşməsinin səbəbi kombinatın tullantıları olmuşdur. İHAM belə qənaətə gəlmişdir ki, məsələ üzrə dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər kifayət qədər olmamışdır, çünki tullantıların azaldılması məqsədinə nail olunmamış, tədqiqatlar və sanksiyalar bir nəticə verməmişdir və s.

İHAM *Fadeyeva Rusiya Federasiyasına qarşı iş* üzrə 9 iyun 2005-ci il tarixdə qəbul etdiyi qərarla Konvensiyanın 8-ci maddəsinin pozuntusunu tanımışdır. İHAM bu qərarında qeyd etmişdir ki, dövlətin “Severstal” zavoduna rəhbərlik etməməsinə baxmayaraq, dövlət ətraf mühitin çirkləndirilməsinə görə məsuliyyət daşıya bilər. Bu zaman dövlət ona görə məsuliyyət daşıyır ki, xüsusi mülkiyyətdə olan müəssisələrin ətraf mühitin çirkləndirilməsinə təsir edən fəaliyyətini lazımi qaydada tənzim etməmişdir.

Beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə dolayısı ilə təsbit edilmiş (birbaşa təsbit edilmiş digər bir hüquqla əhatə olunan) daha bir ekoloji insan hüququ – ekologiya haqqında məlumat almaq hüququdur. Hüquq ədəbiyyatında belə hesab edilir ki, hazırda belə bir təcrübə mövcud olmasa da, gələcəkdə “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin (İfadə azadlığı) 1-ci hissəsinin ekologiya haq-

qında məlumat almaq hüququnu da əhatə etməsi barədə danışmaq mümkün ola bilər [3, s. 177-181].

Belə ki, həmin maddəyə əsasən, hər kəs öz fikrini ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu maddə dövlətlərin radioyayım, televiziya və kinematografiya müəssisələrinə lisenziya tələbi qoymasına mane olmur.

Göründüyü kimi, Konvensiyanın 10-cu maddəsi fərdə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı verir. Bununla belə, qeyd edilən hüquq dövlət üçün fərd tərəfindən tələb olunan istənilən məlumatın, o cümlədən, ekologiya haqqında məlumatın dərhal və tam həcmdə təqdim edilməsi öhdəliyini müəyyən edən hüquq kimi şərh edilmir.

Hazırda ekologiya haqqında məlumat almaq hüququnu bu və ya digər dərəcədə təsbit edən əsas beynəlxalq-hüquqi sənəd kimi “Ətraf mühit məsələlərinə dair informasiyanın əldə edilməsi, qərarların qəbul edilməsi prosesində ictimaiyyətin iştirakı və ədalət mühakiməsinə müraciət ilə bağlı” BMT Avropa iqtisadi Komissiyasının Konvensiyası, qısaca – “Orxus Konvensiyası”-nı göstərmək olar. Bu konvensiya 25 iyun 1998-ci il tarixdə Danimarkanın Orxus şəhərində qəbul edilmişdir. O vaxt bu konvensiya 39 ölkə və Avropa İttifaqı tərəfindən imzalanmışdır.

Bütün qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, belə hesab edirik ki, beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə sağlam və təhlükəsiz ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun birbaşa təsbit edilməməsi həmin hüququn realizəsinə dair işin təcrübi aspektlərini xeyli çətinləşdirir. Əvvəldə qeyd olunmuş məhkəmə presedentlərindən göründüyü kimi, sağlam və təhlükəsiz ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun pozulduğu hallarda bu pozuntunun “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi kontekstindən müəyyən edilməsini təcrübədə xeyli çətinləşdirir. Hesab edirik ki, qeyd edilən problemin iki əsas həlli yolu mümkündür:

1) problemin həlli üçün “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına əlavə olaraq “sağlam və təhlükəsiz ətraf mühitdə yaşamaq hüququnu” nəzərdə tutan fakültativ protokol qəbul edilə bilər;

2) yaxud BMT tərəfindən “Ekoloji insan hüquqları haqqında” Pakt qəbul edilə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Евтушенко В.И., Кравцов Е.А. Экологические права в системе прав и свобод человека и гражданина. Монография. Белгород: Изд-во БГТУ, 2008, 164 с.
2. Пушкарева Э.Ф. Международный экологический порядок и экологические права человека. Автореф. дис. д-ра юрид. наук. М., 2008, 57 с.
3. Weber D. Environmental Information and the European Convention on Human Rights // HRLJ, 1991, № 12, p. 177-181.

Səmayə Həbibova

*Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiya
hüququ kafedrasının doktorantı*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VİCDAN AZADLIĞININ KONSTITUSION-HÜQUQI TƏNZİMİ

***Annotasiya:** Məqalədə Azərbaycan Respublikasında vicdan azadlığının konstitusiya və hüquqi tənzimlənməsi araşdırılır. Qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsində hər kəsin dinə münasibətini sərbəst şəkildə müəyyən etmək, ayrı-ayrılıqda və ya başqaları ilə birlikdə hər hansı dinə etiqad etmək və ya heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibətdə öz əqidəsini sərbəst ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.*

***Açar sözlər:** Konstitusiya, vicdan azadlığı, din, dini qurum, dünyəvilik*

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 7-ci maddəsində Azərbaycan dövlətinin əsaslarından biri kimi onun dünyəvi dövlət olması təsbit edilmişdir. Bu baxımdan vicdan və dini etiqad azadlığının təmin olunması Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, dövlət mühüm daxili funksiyası kimi ölkə vətəndaşlarının dini etiqadına, hər hansı dinə mənsubiyyətinə görə təqibinin, insanların bir dindən digərinə zorla keçirilməsinin, bu və ya digər dinə aid müqəddəs məkanların təhqir olunmaması, dini ayinlərin və ibadətin sərbəst olaraq yerinə yetirilməsinə hər hansı maneə yaradılmasının yol verilməzliyi, ola biləcək müdaxilələrin qarşısının alınma ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etməlidir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət kimi insanların dini inancları, fəlsəfi dünyagörüşləri, yeni dini təriqət və cərəyanlara münasibətdə dövlətimizin tərəfsiz mövqə tutması, vicdan və daxili inam məsələsi olan dinə inanmaq və ya inanmamaq kimi təbii hüquqların qorunması, inanan insanların dini inanclarının tələblərini, dini ayin və ibadətlərini sərbəst və maneəsiz olaraq həyata keçirməsini təmin edilir, bu baxımdan dövlətimiz beynəlxalq ictimaiyyətin rəğbətini və təqdirini qazanmışdır.

Konstitusiyanın 48-ci maddəsində təsbit olunmuş vicdan azadlığı prinsipi özündə aşağıdakıları ifadə edir:

- hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirməsi;

- hər kəsin hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etməsi, yaxud heç bir dinə etiqad etməməsi;

- hər kəsin dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsni ifadə etmək və yaymaq hüququ

- dini mərasimlərin yerinə yetirilməsinin, ictimai qaydanı pozmadığı və ya ictimai əxlaqa zidd olmadığı halda sərbəst olması.

Vicdan azadlığı fikir və söz azadlığı ilə birlikdə insanın mənəvi həyatı ilə bağlı olan iki əsas hüququnu təşkil edir. Bu hüquqlar insanın daxili aləminin, xüsusilə də onun intellektual-mənəvi tərəflərinin təzahür formalarıdır. Hər iki hüquq insanın şəxsiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Bu hüquqların təmin edilməsi şəxsiyyətin öz daxili aləmini bürüzə verməsi üçün əsas şərtidir.

Prof. Z.A.Əsgərov isə vicdan azadlığının elementlərinə aşağıdakıları aid edir:

- istənilən dinə inanmaq hüququ;
- dini ibadətləri, ayinləri yerinə yetirmək hüququ;
- dinini dəyişmək hüququ;
- heç bir dinə inanmamaq hüququ;
- dini təbliğat hüququ;
- ateistik təbliğat hüququ;
- xeyriyyəçilik fəaliyyəti hüququ;
- dini təhsil hüququ;
- dini mədəni-maarif fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ
- dinə münasibətdən asılı olmayaraq, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi hüququ [3, s. 169].

Vicdan azadlığı insanların əxlaqla münasibətdə muxtariyyətini təsbit edir. İnsan özünün daxili inamına əsasən hərəkət edir və başqalarının onun davranışına verdiyi qiymət nə dövlət üçün, nə də özü üçün məcburi deyildir. Fərd özünün əxlaqına görə hərəkət edir .

Əsrlər boyu din insanlararası münasibətlərdə, xüsusilə əxlaqla bağlı məsələlərdə hakim mövqedə olmuşdur. Odur ki, bu hüququn məzmunu getdikcə daralmış və sadəcə, dinə münasibət müəyyən etmək imkanını ehtiva etmişdir. Hazırda vicdan azadlığı ənənəvi olaraq dinə münasibət müəyyən etmək imkanı ilə məhdudlaşır ki bu da vicdan hüququna dar yanaşmanı ifadə edir. Vicdan hüququna daha geniş yanaşma isə bu hüququ öz dünyagörüşünün əsasını müəyyən etmək imkanı kimi qəbul edilir [3, s. 169].

Bir çox dövlətlərin siyasətində etiqad, vicdan azadlığı insan həyatının

mühüm aspektlərindən birinə çevrilmişdir. Azadlıq-insanın cəmiyyətdəki siyasi, hüquqi, iqtisadi, mənəvi vəziyyətini, statusunu müəyyən edən normaların məcmusudur. Vicdan azadlığı beynəlxalq hüquq normalarına əsasən, mahiyyəti etibarlı ilə hər bir şəxsin dini görüşlərinə, etiqadına hörməti, öz dini dünyagörüşünü təkbəşinə, yaxud digərləri ilə birgə yaymaq, dini inamına əsasən yaşamaq, habelə dövlət tərəfindən müxtəlif dinlər, dini etiqadlar arasında qəti və ciddi tərəfsizlik prinsipinin rəhbər tutulmasıdır. Dövlətin dinə münasibətdə tərəfsizliyi isə özündə aşağıdakıları ifadə edir:

- vətəndaşların dini həyatına müdaxilə edilməməsi
- dinlərə, dini etiqadlara, dini təriqətlərə nə pozitiv, nə də ki, neqativ münasibətlərin əks olunmaması
- dinə dövlət tərəfindən hər hansı müdaxilənin yolverilməzliyi
- dindən dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində istifadənin yol verilməzliyi [6, s. 69-72].

Hazırda dünyanın yüksələn dəyərləri arasında vicdan azadlığı başlıca yerlərdən birini tutmaqla, insanla əlaqədar, onun təbiətindən qaynaqlanan və insanın ali dəyəri olan insan hüquqları sistemində əhəmiyyətli bir yerə sahibdir.

Vicdan azadlığının köklərinə hələ islam dinində də rast gəlmək olur. “Dində məcburiyyət yoxdur” prinsipini bəyan edən islam dini azad iradəni əsas şərt olaraq müəyyən etmişdir. Bir insanın İslamı mənimsəməsi tamamilə öz azad iradəsinin seçimi hesab olunurdu çünki, İslama görə, məcburi və ya mənfəət qarşılığında qəbul edilən dini inancın, yaxud yerinə yetirilən ibadətin heç bir dəyərinin olmamasıdır. İnanç və ibadət yalnız Allah üçün olduqda dəyərli sayılırdı [1, s. 91].

İslam hüququnun ilk mənbəyi Qurani-Kərim insanlığa gəlmiş son din hesab edildiyindən daha əvvəlki dinləri təsdiq edir və insan üçün zəruri olan əsasları tamamlayırdı. Bununla belə, insanların İslamı qəbul etməyə məcbur edilməmələrini tələb edirdi. Bunu aşağıdakı ayələrdən görmək olar:

- “Əgər Rəbbin istəsəydi, yer üzündə olanların hamısı iman gətirərdi. İnsanları iman gətirməyə sənmi məcbur edəcəksən?!” (Yunus surəsi, 99-cu ayə) [7, s. 259];

- “Dində məcburiyyət yoxdur...” (Bəqərə surəsi, 256-ci ayə) [7, s. 137].

Bu ayələrdən anlaşıldığı kimi insan iradə və məsuliyyət sahibi bir varlıqdır. Məcburetmə vəziyyətində iradədən, məsuliyyətdən bəhs etmək mümkün deyil. Çünki zor tətbiq etməklə insana etdirilən şey onun seçimi deyil.

Başqa sözlə, bu vəziyyətdəki hərəkətin məsuliyyətini ona yükləmək haqsızlıq olar. Hansı ki, Qurani-Kərim Nəhl surəsinin 106-cı ayəsində qəlbində imanını mühafizə etməklə, məcburiyyət qarşısında görünüşdə dinindən dö-nənin imanının məqbul olduğunu ifadə edir [2, s. 12].

Qərbdə isə din və vicdan azadlığı ilk dəfə ABŞ-da 12 iyun 1776-cı il tarixli “Virciniya Hüquqlar Bəyannaməsi”ndə aşağıdakı şəkildə ifadə olunmuşdur: “Yaradanımıza borclu olduğumuz din və əqidə və bunların əsaslarını necə yerinə yetirəcəyimiz, məcburiyyət və güclə deyil, yalnız ağıl və əqidə ilə müəyyənləşdirilə bilər. Buna görə bütün insanlar dinin icrasını vicdanlarının əmrlərinə görə yerinə yetirməkdə bərabər hüquq sahibidirlər.” [8, s. 12] Daha sonra 26 avqust 1789-cu il tarixli “Fransız İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsi” nin 10-cu maddəsində din və ifadə azadlığına yer verilmişdir.

Ümumdünya miqyasında isə vicdan azadlığı prinsipi ilk dəfə 10 dekabr 1948-ci il tarixli “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”nin 18-ci maddəsində bu şəkildə ifadə olunmuşdur: “Hər bir şəxs fikir, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir; bu hüquqa öz dinini və etiqadını dəyişmək azadlığı və öz dininə və əqidəsinə təhsil, dua, dini ayin və mərasimlər zamanı təklikdə və ya başqaları ilə birlikdə, aşkar və ya fərdi şəkildə etiqad etmək azadlığı daxildir.” [4]

Eyni müddəa 4 oktyabr 1950-ci ildə Romada qəbul edilmiş “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Konvensiya”nın 9-cu maddəsində də öz əksini tapmışdır. Konvensiyada həmçinin göstərilmişdir ki, öz dininə və baxışlarına etiqad etmək azadlığı yalnız ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai qaydanı, sağlamlığı yaxud mənəviyyəti qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan məhdudiyətlərə məruz qala bilər [5].

Bir qayda olaraq sinonim anlayışlar kimi istifadə edilsə də hüquq ədəbiyyatında şəxsi hüquqlara aid edilən vicdan azadlığı ilə din azadlığı anlayışları bir-birindən fərqləndirilir. Vicdan azadlığına - ictimai həyatın dini sferasında maneəsiz olaraq etiqad, dünyagörüşü seçmək, yaxud heç bir dinə etiqad etmədən ateist olmaq, dini, yaxud ateist görüşlərini sərbəst ifadə edə bilmək azadlığı aid edilir. Din azadlığı isə sərbəst və maneəsiz olaraq dini ayin və ibadətlərin icra edilməsi imkanını, mümkünliyünü nəzərdə tutur [2, s. 12]. Buradan belə nəticə çıxır ki, din azadlığı vicdan azadlığının hərəkətlərlə realizə olunması, həyata keçirilməsidir.

Müasir dünyəvi dövlətlərdə vicdan azadlığının həyata keçirilməsinin ən mühüm təminatı kimi dini təhsilin dünyəvi təhsildən ayrılması, vətəndaşların dinə münasibətlərindən asılı olmayaraq hüquq bərabərliyinin təsbit olunması çıxış edir. Vicdan və din azadlığının qanunvericilikdə təsbit olunmuş digər mühüm təminatları kimi həmin sahədə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının yol verilməzliyi, bu və ya digər dinə münasibətinə, dini inanc daşıyıcısı olmasına görə şəxsin ayrı-seçkiliyə məruz qalmasının yol verilməzliyi, bütün dini etiqadlara dözümlü münasibət, onlara münasibətdə bərabər imkan və şərait yaradılmasında ifadə olunan müddəaların təsbit olunması çıxış edir.

Hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərə uyğun olaraq istər beynəlxalq müqavilələr və konvensiyalarda, eləcə də milli qanunvericilik aktlarında vicdan və din azadlığının məhdudlaşdırılması üçün iki şərtin mövcudluğu tələb olunur:

1. bu məhdudlaşdırmanın qanunvericiliyə uyğun olması;
2. ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi daşması.

Birinci şərtə əsasən, hər hansı dini qurumun (birliyin) fəaliyyətinin dayandırılması, başqa sözlə şəxslərin dini azadlığının məhdudlaşdırılması üçün hüquqauyğun əsas mövcud olmalıdır. İkinci şərtə görə isə dini qurumların (birliklərin) toplu olaraq həyata keçirdikləri ibadətlərin ictimai qaydanın pozulmasına səbəb olmamalıdır [2, s. 13].

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq konvensiyalarda yetkinlik yaşa çatmayan fərdlərin maraqları nəzərə alınmaqla vicdan və din azadlıqlarının tam olaraq həyata keçirilməsinin təsbit edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən faktordur. Bu standartın, beynəlxalq normanın tələbinə əsasən, hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin məcburən dini təhsilə cəlb edilməsi, yaxud uşaqların, yeniyetmələrin valideynlərinin və özlərinin razılığı olmadan hər hansı dünyagörüşünün, inancların öyrədilməsinə vadar edilməsinin yol verilmir.

Vicdan və din azadlığı məzmununa daxil olan digər bir faktor dini qurumların təşkili və fəaliyyətidir. Hazırda dini qurumların digər hüquqi şəxslərin malik olduğu hüquqi statusa malik olmaqla, dini inanc və etiqadlarına uyğun mərasimlər keçirər, birgə toplaşa, ibadətlər edər, ibadət məkanları təşkil edər və dini qurum üzvlərinin könüllü ianələrdən ibarət maliyyə ehtiyatlarına malik ola bilərlər. Daha dəqiq desək dini qurumların digər hüquqi şəxslər kimi hüquq subyektliliyinə malik olmaqla, müxtəlif xarakterli hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olması mühüm demokratik irəliləyiş kimi qiymətləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bağırova Azadə. Azərbaycan dövlətçiliyində dünyəvilik // Dövlət və Din Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı. - 2019, № 02 (61), s. 91
2. Əliyeva M. Vicdan, fikir və söz azadlıqlarının islam hüququnda təmin olunması formaları / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 03/2019. Bakı, 2009, S. 12-14
3. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslük. - Bakı; Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 760 s.
4. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə / https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/azb.pdf
5. "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiya / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. Keçid: / <https://e-qanun.az/framework/1405>
6. İsmayilov V Din və Dövlət / Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 12-ci buraxılış. Bakı, 2006, S. 69-72
7. Qurani-Kərim / Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev. Bakı, 2005
8. Рудинский Ф.М., Шапиро М.А. Свобода совести и религий: международно-правовые пакты и национальное законодательство // Государство и право, - 1992. №5. - с.11-21

Габибова Самая Магерамовна

Докторант кафедры Конституционного права Бакинского
Государственного Университета

Конституционно-правовое регулирование свободы совести в Азербайджанской Республике

Резюме: В статье исследуется конституционно-правовое регулирование свободы совести в Азербайджанской Республике. Отмечается что, содержание свободы совести, закрепленной в ст. 48 Конституции Азербайджанской Республики состоит в праве каждого свободно определять свое отношение к религии, исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, выражать и рас-

пространять свои убеждения по отношению к религии и свободно совершать религиозные обряды, если это не нарушает общественный порядок или не противоречит общественной нравственности.

Ключевые слова: Конституция, свобода совести, религия, религиозное объединение, светское

Samaya Maharram Habibova

Co-researcher of the Constitutional Law and
Municipal Law Department
of Baku State University

Constitutional law regulation of freedom of conscience in the Republic of Azerbaijan

Summary: The article examines the constitutional and legal regulation of freedom of conscience in the Republic of Azerbaijan. It is noted that the content of freedom of conscience enshrined in Art. 48 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan consists in the right of everyone to freely determine their attitude to religion, to profess individually or jointly with others any religion or not to profess any, express and spread their beliefs in relation to religion and freely perform religious rites, if this does not violate public order or does not contradict public morality.

Key words: Constitution, freedom of conscience, religion, religious association, secular

Orxan Yaqublu

*Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyası “Kriminalistika”*

kafedrasının rəisi, polis polkovnik-leytenantı,

Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə

Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı

MƏNZİL OĞURLUQLARININ İSTINTAQINDA MÜTƏXƏSSİSİN İŞTİRAKI, ONUN HÜQUQ VƏ QANUNİ MƏNAFEYİNİN QORUNMASINDA QANUNVERİCİLİKDƏ OLAN AKTUAL PROBLEMLƏR

***Annotasiya:** Hadisə yerinə baxış keçirilərkən mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin, xüsusilə də oğurluqların ibtidai istintaqında ekspertin iştirakının vacibliyi, onun ekspertlə xüsusi biliyə malik şəxs kimi prosesual fərqi, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müvafiq aspektlər haqqında hüquq və qanuni mənafeələrin müdafiəsi, onların gəldiyi nəticələr təhlil edilir, istinad edilir və sübuta yetirilmə prosesində görülmüş tədbirlərin əhəmiyyəti göstərilir, habelə bu sahədə müəyyən edilmiş problemlər və onların aradan qaldırılması üçün təkliflər verilir. Bu məsələnin öyrənilməsində məhkəmə və istintaq təcrübəsinin materiallarından geniş istifadə edilmişdir.*

***Açar sözlər:** mənzil oğurluğu, mütəxəssis, ekspert, inspektor-kriminalist, hadisə yeri, baxış, akt, arayış, rəy*

Ölkəmizdə hüquqi, sosial və iqtisadi sahədə uğurlu islahatların həyata keçirilməsi, insan hüquqları sahəsində strateji əhəmiyyətli qəbul edilməsi sənədlərin təsdiqi insan hüquqlarının müdafiəsi baxımından yeni və olduqca səmərəli təcrübə formalaşdırmışdır.

Hər bir sivil cəmiyyətin əsas əlamətini onun məhz qanunlar əsasında inkişafı təşkil edir. Cəmiyyət üzvləri arasında ictimai münasibətlər insan həyatının bütün aspektlərini əhatə etdiyindən bu münasibətlərin hüquqi nizam salınmasına daim ehtiyac duyulur.

Son illərdə isə hüququn bütün sahələrini tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının statusunu, fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etməklə hüquqi dövlət üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri olan qanunvericilik bazasının yaradılması insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə real imkanlar açmışdır.

Əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqi maarifləndirilməsi, onların hüquqi

düşüncə və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, pozulmuş hüquqların bərpası demokratik-hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin qurulması prosesinə təkan verən təşəbbüslər, insan hüquqları sahəsində maarifləndirmə işinin təşkili məqsədilə mütərəqqi ideyaların axtarışı və əldə olunmuş ideyaların tətbiqi aylıq çərçivəsində praktik yanaşma ilə real icra olunur və təsdiqini tapır.

İnsan hüquqlarının qorunması bütün sahələrdə olduğu kimi cinayət təqibinin həyata keçirilməsi zamanı da tam şəkildə qorunur, dövlət bütün cinayət prosesi iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının qorunmasına təminat verir. “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu cinayət işi üzrə zərər çəkən şəxslərin, şahidlərin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemini müəyyənləşdirir. Burada nəzərdə tutulan digər şəxslərə ekspert və mütəxəssislər də aid edilir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 96-cı maddəsinə əsasən mütəxəssis cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir.

Cinayət prosesini aparan müstəntiq (təhqiqatçı) istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərilməsi zərurəti yarandıqda öz qərarı ilə mütəxəssis təyin edə bilər. Mütəxəssisin təyin edilməsinin cinayət prosesual qanunvericilikdə iki halı göstərilmişdir. Bunlardan biri Azərbaycan Respublikası CPM-in bəzi maddələrinin bilavasitə məzmununda öz əksini tapmış və bunu mütəxəssisin təyin edilməsinin məcburi halı kimi qiymətləndirmək olar. Buna Azərbaycan Respublikası CPM-in 237.2-ci maddəsinə əsasən meyit müstəntiqin, məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin, ölmüş şəxsin yaxın qohumlarının və ya onun qanuni nümayəndələrinin (onların istəyindən asılı olaraq) iştirakı ilə qəbirdən çıxarılmasını (eksqumasiyanı) misal olaraq göstərmək olar.

Digər bir hal isə müstəntiqin (təhqiqatçının) öz mülahizəsinə əsasən işin faktiki hallarından asılı olaraq mütəxəssis təyin edilə bilməsidir. Azərbaycan Respublikası CPM-in 236.5-ci maddəsinə əsasən baxış zamanı müstəntiq müstəqil və ya mütəxəssisin köməyi ilə izləri, əşyaları, sənədləri, habelə

gələcəkdə iş üzrə sübut əhəmiyyəti kəsb edə biləcək digər əşyaları götürür. Bundan başqa həmin məcəllənin 238.4-cü maddəsinə əsasən zəruri hallarda şəxsi müayinə həkimin və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı ilə aparılır. Həmçinin Məcəllənin 251.4-cü maddəsinə əsasən əmlak üzərinə həbs qoyularkən əmlakın dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üçün mütəxəssis-əmtəəşünas cəlb edilə bilər. Prosesual məcəllənin tələblərinə əsasən ifadənin yerində yoxlanılması, istintaq eksperimentinin aparılması, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi zamanı müstəntiq mütəxəssis təyin edilə bilər. Bu halın mövcudluğu həmin məcəllənin 85.4.3-cü maddəsində də öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə əsasən müstəntiq həm dövlət orqanlarından mütəxəssisin ayrılmasını tələb edə, həmçinin şəxslərin razılığı ilə onları müvafiq istintaq hərəkətlərinə mütəxəssis qismində cəlb edilə bilər. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmamış zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, habelə şahidin dindirilməsində iştirak etmiş müəllim mütəxəssis hesab olunur. Yuxarıda qeyd edilənlərdən görüldüyü kimi mütəxəssisin istintaq hərəkətlərinin aparılmasında iştirakı ilə bağlı xüsusi normalar vardır. [6].

Mənzil oğurluqlarının araşdırılmasında hadisə yerinə baxış zamanı xüsusi biliklərə məxsus şəxs kimi inspektor-kriminalistin mütəxəssis qismində iştirakı xüsusi rol oynayır. [7]. Belə “xüsusi biliklər” qismində “sübutların aşkar edilməsinə, təsbitinə və götürülməsinə kömək göstərə biləcək istənilən peşəkar bilik” çıxış edə bilər. Xüsusilə də adi gözlə görünməyən cinayətin izlərinin aşkar edilməsində və götürülməsində mütəxəssisin iştirakının müstəsna əhəmiyyəti vardır. Təcrübədə yol verilən mütəxəssisin və ekspertin funksiyalarının qarışdırılması, bəzən isə eyniləşdirilməsi onların prosesual vəziyyətinin fərqləndirilməsini, habelə onların fəaliyyət xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılmasını tələb edir. Mütəxəssisin hüquqi statusu yuxarıda ətraflı qeyd edilmişdir. Ekspert isə Azərbaycan Respublikası CPM-in 97-ci maddəsinə əsasən “elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında materialların tədqiqinin aparılması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir”.

Mütəxəssislə ekspertin prinsipial fərqi, ilk növbədə, xüsusi biliklərdən istifadənin fərqli məqsədləri ilə bağlıdır. Belə ki, prosesual qanunvericilikdə ekspertin əsas vəzifəsi kriminalistik tədqiqatlar (ekspertiza) aparmaqdan və onun nəticələrinə əsasən sonradan sübutun mənbəyi qismində çıxış edən müvafiq rəy verməkdən ibarətdir.

Mütəxəssisin isə belə səlahiyyəti yoxdur. Onun cinayət prosesində iştirakının məqsədi istintaq hərəkətlərinin icraatı zamanı müstəntiqə yardım göstərməkdən ibarətdir. Onun iştirakı istintaq hərəkətinin aparılmasında əksini tapsa da müstəqil sübut mənbəyi qismində çıxış etmir. Bundan başqa, ekspert yalnız Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olması tələb edildiyi halda mütəxəssis üçün belə bir şərt qanunda nəzərdə tutulmamışdır. Həmçinin ekspertin ali təhsilli olması tələb edildiyi halda mütəxəssisin ali təhsilli olması şərt deyildir. Belə ki, “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti” haqqında qanunun 11-ci maddəsinə əsasən “Ali təhsilli və müəyyən ekspertiza ixtisası üzrə xüsusi biliklərə malik Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı məhkəmə eksperti ola bilər”.

Eyni zamanda ekspert və mütəxəssisin məsuliyyət məsələsində də müəyyən fərqlər vardır. Belə ki, ekspert bilə-bilə yalan rəy verməyə (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 297.1-ci maddəsi.), ekspertin qanuni fəaliyyətinə mane olmaq və ya belə fəaliyyətdən qisas almaq məqsədilə həyatına qəsd etmə (CM-in 287-ci maddəsi.), ekspertin yalan rəy və ya ifadə verməsi məqsədilə pulla ələ alınmasına (CM-in 299-cu maddəsi.) görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulduğu halda mütəxəssisin bu kimi hallarda cinayət məsuliyyəti daşması, eyni zamanda verdiyi mütəxəssis rəyinə, arayışa (akta) görə qanuni mənafeyinə qorunması ilə bağlı heç bir xüsusi norma yoxdur. Lakin istintaq təcrübəsindən də görünür ki, mənzillərdən oğurlanmış xüsusi tarixi, elmi, ədəbi, və ya mədəni dəyəri olan əşyaları (CM-in 183-cü maddəsi.) yəni sikkələrin, xalçaların və suvinerlərin və s oğurlanması hallarında müvafiq olaraq Azərbaycan Milli Xalçaçılıq Muzeyindən, Azərbaycan Tarix Muzeyindən müvafiq mütəxəssis arayışı (aktı) alınmalıdır. Bundan başqa Azərbaycan Respublikası CM-in 237-ci maddəsində qanunsuz olaraq tərkibində narkotik maddələr olan bitkiləri xeyli miqdarda kultivasiya etmə (əkmə, yetişdirmə və ya onları (onların hissələrini) toplama) nəzərdə tutulmuşdur. Xüsusilə qeyd edilən cinayət işlərinin ilkin araşdırılması zamanı hadisə yerinə baxışda, yəni tərkibində narkotik maddələr olan bitkilərin əkilməsi və yetişdirilməsi aşkar olunan zaman mütəxəssis-aqronomun iştirakı mütləqdir. Əkmə dedikdə, qanunsuz olaraq narkotik xassəli bitkilərin toxumunu və ya şitillərini hər hansı torpaq sahəsində becərlməsi başa düşülməlidir. Bu zaman cinayət həmin bitkilərin yetişdirilməsi üçün nəzərdə tutulan torpaq sahələrinə toxum və ya şitilin əkildiyi andan, onların yetişdirilməsindən və sonrakı inkişafından asılı olmayaraq başa çatmış sayılır. Yetişdirmə dedikdə isə narkotik xassəli bitkilərin əkildiyi və ya təbii şə-

kildə bitdiyi torpaq sahələrinə və burada böyüyən bitkilərə qulluq etmə başa düşülməlidir. Narkotik xassəli bitkilərin yetişdirilməsi cinayəti qulluq etmənin başladığı andan başa çatmış hesab olunur. Baxışda iştirak edən aqronom baxışın nəticəsi olaraq bitkiyə aqrotekniki qulluğun olub-olmaması barədə arayış (akt) tərtib edir. Həmin arayışda tərkibində narkotik vasitələrin əkilməsində şübhəli olan şəxsin məsuliyyət məsələsinin həll edilməsinin əsası təşkil edir.

Bu kimi hallarda da həmin mütəxəssisin verdiyi arayış mühüm sübutedici əhəmiyyətə malik olmaqla birbaşa şəxsin əməlinin hüquqi tövsifinə təsir göstərir. Bu baxımdan, mütəxəssisin də verdiyi arayış üzrə məsuliyyətin izah edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalanması üçün ən mühüm sübutedici halın mütəxəssis arayışı (akt) ilə müəyyən edilməli olduğu hallarda onunda ekspert kimi hüquq və qanuni mənafeyinin qorunması olduqca vacibdir. Lakin bu hal da qanunvericilik orqanı tərəfində xüsusi norma olaraq qəbul olunmamışdır.

Həmçinin, mütəxəssis iştirak etdiyi istintaq hərəkətlərin nəticəsi olaraq istintaq təcrübəsində arayış, akt, bəzən isə mütəxəssis rəyi tərtib edir. Araşdırma zamanı Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin 06 yanvar 2016-cı il tarixli Qərarla təsdiq edilmiş “Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında struktur qurumların qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair” təlimatında inspektor-kriminalistin mütəxəssis rəyinin vermə səlahiyyətinin olması qeyd edilsə də, digər qanunvericilik aktlarında bununla bağlı normaya rast gəlinməmişdir. Fikrimizcə, vahid istintaq təcrübəsinin formalaşdırılması və qanunvericilikdə bunun eyni qaydada yazılmasını təmin etmək üçün həmin sənədin mütəxəssis rəyi kimi yazılması daha məqsədemüvafiq olardı. Bu zaman mütəxəssis rəyinin sübut əhəmiyyətini gücləndirmək üçün mütəxəssisin tərtib etdiyi rəyin müəyyən tələblərə cavab verməsi zəruridir. Eyni zamanda, “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti” haqqında Azərbaycan Respublikası qanunun mahiyyətindən çıxış edərək məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab olunmuş, cinayət törətdiyinə görə məhkum olunmuş, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi haqqında qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı çıxarılmış, habelə barəsində cinayət işinin icraatına bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilmiş şəxslərin mütəxəssis təyin edilməməsi nəzərə alınmalı, həmçinin mütəxəssisin ixtisas üzrə ən azı 10 il fəaliyyət göstərməsi tələb olunmalıdır.

Mütəxəssis rəyinə gəldikdə isə həmin rəydə ekspertin rəyi kimi yazılı formada rəy tərtib edilərək imzalanmalı, bilə-bilə yalan rəy verməyə görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdar edilməlidir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 297-ci maddəsinin birinci bəndinə “Məhkəmədə və ya ibtidai istintaqda şahid, zərərçəkmiş şəxs tərəfindən yalan ifadə vermə və ya ekspert tərəfindən bilə-bilə yalan rəy vermə, mütəxəssis tərəfindən bilə-bilə yalan rəy vermə, habelə tərcüməçi tərəfindən bilə-bilə yanlış tərcümə etmə” formasında əlavə edilməsini məqsədə müvafiq hesab edilə bilər.

Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 299-cu maddəsinin adını “İfadə verməkdən boyun qaçırmağa, yalan ifadə, yalan rəy verməyə, yaxud yanlış tərcümə etməyə məcbur etmə və ya pulla ələ alma formasında əlavə edilməyə, maddənin birinci bəndinə “Şahidin, zərərçəkmiş şəxsin yalan ifadə verməsi məqsədi ilə və ya ekspertin və mütəxəssisin yalan rəy və ya yalan ifadə verməsi məqsədi ilə, habelə tərcüməçinin yanlış tərcümə etməsi məqsədi ilə onları pulla ələ alma”, ikinci bəndində “Şahidi, zərərçəkmiş şəxsi yalan ifadə verməyə, eksperti və mütəxəssisi yalan rəy verməyə və ya tərcüməçini yanlış tərcümə etməyə məcbur etmə, habelə həmin şəxsləri ifadə verməkdən boyun qaçırmağa məcbur etmə şantajla, həmin şəxsləri və ya onların yaxın qohumlarını öldürmək, sağlamlığa zərər vurmaq və ya əmlakını məhv etmək və ya zədələmək hədəsi ilə törədildikdə” formasında əlavə edilməsini məqsədə uyğun hesab edirəm.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 287-ci maddəsinin məzmunun “İşin və ya müvafiq materialların məhkəmədə baxılması və ya ibtidai istintaqın aparılması yaxud hökmün və ya digər məhkəmə qərarlarının icrası ilə əlaqədar qanuni fəaliyyətlərinə mane olma və ya belə fəaliyyətdən qisas almaq məqsədilə hakim, habelə prokurorun, müstəntiqin, təhqiqatçının, müdafiəçinin, ekspertin, mütəxəssisin, icra məmurunun, eləcə də onların yaxın qohumlarının həyatına qəsd etmə” formasında əlavə edilməsi məqsədə müvafiqdir.

İstintaq təcrübəsi üçün eyni cinayət işi üzrə istintaq hərəkətlərində mütəxəssis qismində iştirak etmiş ekspert-kriminalistin ekspertizanın aparılmasında iştirakının yolverilməzliyi tələbi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki hadisə yerinə baxış zamanı inspektor-kriminalistin olmaması hadisə yerində mövcud olan zəruri informasiyanın aşkara çıxarılmasını məhdudlaşdırır, cinayətin törədilmə mexanizminin tam həcmdə müəyyən edilməsi imkanlarını azaldır, çox vaxt isə diaqnostik xarakterli bir sıra məsələlərin həllini müm-

künsüz edir [132, s. 34-35]. Təcrübi fəaliyyətdə bəzi sahələr üzrə mütəxəssislərin olmaması sübutların toplanmasını çətinləşdirir. Lakin formalaşmış istintaq praktikasına əsasən belə hallarda dərhal iş üzrə müvafiq ekspertiza təyin edilir və iş üzrə sübutların aşkar edilib götürülməsi vəzifəsi bilavasitə qərar əsasında ekspertə həvalə edilir. Bu zamanı təyin edilmiş qərar üzrə ekspert tədqiqatını aparan ekspert istintaq hərəkətində şəxsən iştirak edir. Belə müsbət praktika bir tərəfdən zəruri sübutların aşkar edilib toplanmasına köməklik edir, digər tərəfdən isə ekspertin hadisənin baş vermə hallarını tam dərk etməsinə səbəb olur ki, bu da gələcəkdə ekspertin tam, hərtərəfli və obyektiv rəy verməsinə səbəb olur.

Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin, xüsusilə mənzil oğurluqlarının ibtidai istintaqında hadisə yerinə baxış istintaq hərəkəti zamanı mütəxəssisin iştirakının vacibliyi, xüsusi biliklərə məxsus şəxs kimi onun ekspertlə prosesual differensiyası tədqiq edilmiş, hüquq və qanuni mənafeyin qorunmasında qanunvericilikdə olan aktual tərəfləri təhlil edilmiş, onlar tərəfindən verilən rəylər, arayış və aktların sübutetmə prosesində əhəmiyyəti göstərilmiş və bu sahədə olan problemlər müəyyən edilərək aradan qaldırılması ilə bağlı təkliflər verilmişdir. Bu barədə tədqiqatlar zamanı məhkəmə və istintaq təcrübəsinin materiallarından geniş istifadə olunmuşdur.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
2. <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
3. <https://e-qanun.az/framework/91>
4. <https://e-qanun.az/framework/5098>
5. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin 06 yanvar 2016-cı il tarixli Qərarla təsdiq edilmiş “Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında struktur qurumların qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair” təlimat Kriminalistika”: Dərslik/ K.Q.Sarıcalinskaya və İ.S.Abbasovanın redaktəsi ilə.-Yenidən işlənmiş, əlavə və dəyişikliklər edilmiş 2-ci nəşri. - Bakı:-Hüquq Yayın Evi, - 2021, s. 629-630
6. “Kriminalistik Metodika” (ayrı-ayrı cinayətlərin araşdırılmasının metodikası). Dərs vəsaiti. Bakı: Qanun 2010, s.210

Ягублу Орхан Камаль

**Участие специалиста в расследовании квартирных краж,
актуальные проблемы законодательства в защите
его прав и законных интересов**

Резюме: Изучено значение участия эксперта в предварительном расследовании преступлений против собственности, особенно квартирных краж, при осмотре места происшествия, процессуальная разница между ним и экспертом как лицом, обладающим специальными знаниями, соответствующие аспекты законодательства в защите прав и законных интересов проанализированы их заключения, ссылка и показано значение действий в процессе доказывания, а также выявлены проблемы в этой сфере и внесены предложения по их устранению. При исследовании этого вопроса широко использовались материалы судебной и следственной практики.

Ключевые слова: квартирная кража, специалист, эксперт, инспектор-криминалист, места происшествия, акт, справка, заключения

Yaqublu Orkhan Kamal

Participation of a specialist in the investigation of apartment thefts, actual problems in the legislation in the protection of his rights and legal interests

Summary: The importance of the expert's participation in the preliminary investigation of crimes against property, especially apartment thefts, during the investigation of the crime scene, the procedural difference between him and the expert as a person with special knowledge, the relevant aspects of legislation in the protection of rights and legal interests have been analyzed, opinions given by them, reference and the importance of acts in the process of proof was shown, and problems in this field were identified and suggestions were made for their elimination. Materials of court and investigative experience were widely used during research on this matter.

Key words: apartment theft, specialist, expert, inspector-criminalist, crime scene investigation, act, reference, review.

Orxan Məmmədov

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Daxili işlər orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti”
kafedrasının rəisi, polis polkovnik-leytenantı*

Natiq Hüseynov

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Daxili işlər orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti”
kafedrasının müəllimi, polis mayoru*

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİNATI

***Annotasiya:** Məqalədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin mahiyyəti, məzmunu və həyata keçirilən tədbirlərlə bağlı məsələlər təhlil edilir. Müəlliflər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi baxımından yarana biləcək problemləri hüquqi baxımdan əsaslandırırırlar.*

***Açar sözlər:** əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, insan, vətəndaş, hüquq, azadlıq, dövlət, qanun, toxunulmazlıq, şəxsi həyat .*

İnsan yer üzərindəki canlıların ən yüksək, ali varlığı olmaqla, ictimai fəaliyyətin əsas subyektidir. Odur ki, o, bəşəriyyətin əsasını təşkil etməklə, eyni zamanda əbədi problemlərindən biridir. Bu onunla əlaqədardır ki, hər bir dövr «insan» anlayışının məzmununa öz təsirini göstərmişdir. Müasir dövrdə də elmi-texniki tərəqqi və sosial dinamizm şəraitində insan problemi daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan müasir dövrdə bütün dünyada insan hüquqları artıq dövlətin demokratiya yolu ilə inkişafının meyarı kimi dəyərləndirilir. Mühüm əhəmiyyət kəsb edən və diqqət mərkəzində olan bu amil dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi həm idarəetmənin təkmilləşməsindən, həm də vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında, həmçinin vətəndaşların ictimai fəallığında və bu proseslərə cəlb olunmasında özünəməxsus yer tutur.

Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə mexanizmləri və təminatları dövlətdaxili normativ-hüquqi aktlarda təsbit olunmuşdur. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28 oktyabr

1999-cu il tarixli Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədi insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan ibarətdir. Dövlətin hüquqi fəaliyyətinin formalarından biri olan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində də insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması əsas prinsiplərdən biri hesab olunur və bu fəaliyyəti tənzimləyən normativ hüquqi aktlarda bunun təminatlar sistemi müəyyən olunmuşdur.

Araşdırma istiqamətimiz məhz qeyd olunan məsələlərin həllinə və bunun hüquqi tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur. Məqalədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının təminatının mahiyyəti, məzmunu və təmin olunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərlə bağlı məsələlər təhlil olunmuşdur.

İnsan hüquqları qırılmaz bağlarla ictimai münasibətlərlə əlaqəlidir, onlar insanların qarşılıqlı əlaqəsinin, bu əlaqələrin nizama salınmasının, onların hərəkətlərinin və fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin, ziddiyyətlərin, münaqişələrin, qarşıdurmanın aradan qaldırılmasının normativ formasıdır.

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində əsas prinsip olaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olunur ki, bu polis əməkdaşının funksional vəzifələrini yerinə yetirməsindən irəli gəlir. “Polis haqqında” Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən “polis öz vəzifələrini yerinə yetirərkən irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və qanuni mənafələrini hüquqazidd əməllərdən qoruyur”. Polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və açılmasıdır ki, bu əsasən, daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində həyata keçirilir.

Bu və ya digər səbəblərə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti münasibətləri sahəsində şəxsin hüququnun və qanuni maraqlarının təmin olunması məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinə əsaslanır. Qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi

baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz. Bu müddəa əməliyyat-axtarış fəaliyyətində demokratikliyin ifadəsidir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsində əks olunmuş “hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olduğunu” təsbit edən müddəaya tam uyğundur.

Cəmiyyətin hüquqlarının ictimai təhlükəli əməllərdən və xüsusilə də, ağır cinayətlərdən təsirli müdafiəsinin təminatı ondadır ki, qanun cinayət törətmiş vətəndaşlarının hər hansı bir kateqoriyasının hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə davranışlarına nəzarət edilməsində hər hansı bir güzəştlərin olmasını istisna edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, əksər hallarda qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilir. Belə olan halda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün çox vaxt vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına zərurət yaranır. Bunun nəticəsində bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin üstünün açılması təmin olunur.

Qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədini müəyyən edərkən, xüsusi olaraq insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını müdafiə obyektləri sırasında ilk cərgədə nəzərdə tutmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-aşkar şəkildə keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri əsas etibarilə cinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlər məhz əməliyyat aparatının əməkdaşları tərəfindən aşkar olunur. Bir çox hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tədbirlərinin keçirilməsi vətəndaşların şəxsi həyatına dövlətin elə dərin müdaxiləsi ilə bağlı olur ki, əməliyyat işinin bəzi metodlarından istifadə edilməsinin mümkünlüyü şübhə altına alınır. Əməliyyat-axtarış orqanlarının səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi, onların xüsusi texnika ilə təchiz olunması şəraitində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının təmin olunması getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin dairəsi olduqca geniş və rəngarəng olduğundan, onu həyata keçirən dövlət orqanları bu və ya digər formada müxtəlif kateqoriyadan olan insan və vətəndaşlarla təmasda olur. Bu vətəndaşların hər birinin müxtəlif qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hüquqları vardır və əməliyyat-axtarış orqanı onlara hörmətlə yanaşmalıdır. Əgər cinayətkarlığa qarşı mübarizə insan hüquq və azadlıqlarının hər hansı formada pozulması ilə müşayiət olunursa, onda bu, onun səmərəsini və sosial mahiyyətini heçə endirmiş olur. Ümu-

miyyətlə, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hər hansı formada qanunların pozulması ilə müşayiət olunması vətəndaşlarda həmin fəaliyyəti tənzimləyən qanunlara və həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanlara qarşı inamsızlıq, etinasızlıq yaradır. Bu isə öz növbəsində hüququn etibarsızlaşması üçün münbit şərait yaradır.

“ƏAF haqqında” Qanunda (mad. 4) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunması üçün çoxsaylı təminatların nəzərdə tutulması son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu təminatların əhəmiyyəti həm də onların real xarakter daşımındadır. Çünki təminatların əhəmiyyəti onların sayı, rəngarəngliyi ilə deyil, hər şeydən əvvəl reallığı ilə müəyyən edilir və bu reallığın özünün təmin olunması üçün qeyd olunan qanunda bütöv bir mexanizm nəzərdə tutulmuşdur. “ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsi həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş “şərəf və ləyaqətin müdafiəsi” (mad. 46), “məlumat azadlığı” (mad. 50), “mənzil toxunulmazlığı” (mad. 33), “insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı” (mad. 71), “şəxsi toxunulmazlıq hüququ” (mad. 32) və s. kimi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konkret olaraq reallaşmasını təmin edir.

Şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasını təşkil edən ən mühüm hüquqlardan biri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 32-ci maddəsində təsbit olunmuş şəxsi toxunulmazlıq hüququdur. Bu hüququn məzmunu çox genişdir. Şəxsi həyat sahəsinə sırf şəxsi və ailə münasibətləri, qohumluq və dostluq əlaqələri, mədəni tələbatlar, simpatiya və antipatiyaya əsaslanan şəxslərarası münasibətlər, təfəkkür tərz, yaradıcılıq və s. daxildir. Beləliklə, şəxsi həyat dövlətin və vətəndaşların nəzarət etməməli olan xüsusi münasibətlər sahəsinə aiddir. Müvafiq olaraq konstitusiya göstərişləri əməliyyat-axtarış orqanlarına, habelə vəzifəli şəxslərə əsassız olaraq vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə etməyi qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən şəxsin öz razılığı olmadan onun şəxsi həyatı barədə məlumatın toplanmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Lakin istisna hal kimi göstərmək olar ki, qanunvericiliyə əsaslanaraq, istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri aparılarkən, şəxsin razılığı tələb olunmur. Şəxslər haqqında məlumatların onun razılığı olmadan toplanması, saxlanılması və istifadəsi qadağan olduğu halda, cinayət əməli onun şəxsi həyat sahəsinə aid edilmir, ehtimal olunan cinayətin baş verdiyinə görə onun barəsində məlumatın toplanmasına yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsini konstitusiya hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirmək olmaz.

Şəxsi və ailə həyatı sirrini də əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı yayılmasına yol verilmir. Şəxsi sirlərə yaradıcılıq və ünsiyyət sirlərini, ailə və intim münasibətləri, yaşayış yeri sirlərini, poçt-teleqraf və telefon rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumat sirlərini aid etmək olar. Sonuncu iki sirin izahı xüsusilə vacibdir. Bu ondan irəli gəlir ki, müştəri poçt və teleqraf göndərişlərinin və telefon danışqlarının özünün məzmunu yox, yalnız onun göndərilməsini və yaxud telefon danışqlarının texniki təminatına etibar edir. Digər tərəfdən onu da qeyd etmək lazımdır ki, “ƏAF haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmuş “telefon danışqlarına qulaqasma”, “poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması”, “texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması” əməliyyat-axtarış tədbirləri vətəndaşların yuxarıda qeyd olunan rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamaq hüququnu məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləridir.

Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən yuxarıda qeyd olunan hər üç tədbir məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir və IV hissənin 1-ci bəndinə əsasən şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün həmin tədbirlər məhkəmənin qərarı olmadan həyata keçirilə bilər.

Konstitusiyanın 33-cü maddəsində öz əksini tapmış «mənzil toxunulmazlığı» hüququ şəxsi toxunulmazlığın daha bir təzahürüdür. Mənzil toxunulmazlığı dedikdə, xüsusi ev və ona daxil olan yaşayış və qeyri-yaşayış binalarına qanunla müəyyən olunmuş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, orada yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəsin daxil ola bilməməsi başa düşülür. “ƏAF haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 2-ci bəndinə əsasən qanunda keçirilməsi üçün səbəb və əsaslar nəzərə alınmaqla, cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəsisələrindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün hakim qərarı olmadan mənzilə daxil olub baxış keçirilə bilər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, mənzil toxunulmazlığı əhəlinin daxil olması açıq olan qeyri-yaşayış binalarına, habelə xidməti otaqlara və oradakı avadanlığa aid edilmir.

Bu Konstitusiya hüququndan belə nəticə çıxır ki, mənzilə yalnız onun içərisində yaşayan şəxslərin razılığı ilə daxil olmaq olar. Onların razılığı olmadan evdə bütün baş verənlər haqqında məlumat vermək olmaz. Toxunulmazlıq prinsipinə görə onun içərisindəki sənədlər, yazışma və müxtəlif

predmetlər də toxunulmazdır. Mənzilə daxil olmağın qadağan edilməsi, habelə müasir texniki vasitələrin köməyi ilə evin içərisində baş verənlər barədə məlumatın toplanmasına, müşahidə edilməsinə də aid edilmişdir (CPM, mad. 445.1.5). Belə hərəkətlərə yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

İnsanın hər bir hüququ mütləq deyil, çünki bir subyektin hüquqlarının qeyri-məhdud olaraq həyata keçirilməsi başqalarının hüquqlarının pozulmasına şərait yarada bilər. Müvafiq olaraq hər bir bəzi hüquq məhdudluğu onun başqa hüquq sahələri ilə tarazlaşdırılması, habelə, ilk növbədə bütövlükdə cəmiyyətin hüquqlarının və mənafelərinin tarazlaşdırılması məqsədi güdür. Bununla əlaqədar olaraq “İnsan hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamədə (10.12.1948, mad. 29, bənd 2), “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktda (6.12.1966, mad. 22, bənd 2) və digər sənədlərdə vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması əsasları göstərilir və bunlar onu şərtləndirir ki, xeyirxah məqsəd şəxsin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını bəraətləndirir. Bəyannamədə qeyd edilir: “Hər bir insan öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirdiyi zaman ancaq o məhdudluqlara məruz qala bilər ki, onlar qanun tərəfindən yalnız başqalarının hüquq və azadlıqlarının lazımi dərəcədə təmin edilməsi, əxlaqın, ictimai asayişin və təhlükəsizliyin ədalətli tələblərinin demokratik cəmiyyətdə təmin olunması məqsədilə müəyyənləşdirilib”.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar daha çox insanların hüquqlarının məhdudlaşdırma səlahiyyətinə malikdirlər, lakin bu məhdudluq qeyri-aşkar xarakter daşıyır və vətəndaşların bu barədə məlumatı olmaya bilər. Buna baxmayaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində şəxsin hüquqlarının və mənafelərinin təmin olunması mexanizmi ƏAF haqqında qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır ki, bu da əsasən müəyyən qadağalarla əhatə olunur.

Şəxsin konstitusion hüquq və azadlıqlarının təmin olunması dedikdə, təminatlar sistemini, yəni ümumi şərtlər və xüsusi (hüquqi) vasitələr sistemi nəzərdə tutulur. Bunlar onların qanuni reallaşdırılmasını, lazımi halda isə qorunmasını təmin edir, digərləri isə dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların, vəzifəli şəxslərin öz funksiyalarının, vəzifələrinin, hüquqlarının qanun çərçivəsində həyata keçirilməsinə optimal şərait yaratmaq məqsədilə fəaliyyətini təmin edir.

Bütün qeyd olunan anlayışların ümumi cəhəti hüquqların təmin olunması, onların reallaşdırılması və qorunması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində “ƏAF haqqında” Qanunun müddələrinin ciddi surətdə gözlənilməsi, habelə vətəndaşların

konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əsasını və keçirilməsi qaydasını tənzimləyən normativ aktların tələblərinin təmin olunması yolu ilə mümkündür.

“ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatını nəzərdə tutan müddəalar dəqiqləşdirilir və konkretləşdirilir. Qanunun 6-cı maddəsində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri genişləndirilmişdir. Belə ki, həmin maddənin 1-ci bəndinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin qanunla müdafiə olunan mənafələrinin qorunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində bütün qanuni tədbirləri görməlidir.

“ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirtinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır. Maddənin bu bəndi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində əks olunmuş “şəxsi toxunulmazlıq hüququ” və 46-cı maddəsində əks olunmuş “şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ” ilə bilavasitə əlaqəlidir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə münasibətdə onun məzmununu konkretləşdirilir və həyata keçirilməsi təmin edilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusiyyətləri həmin fəaliyyəti həyata keçirən vəzifəli şəxslərin ayrı-ayrı şəxslərin həyatı, əlaqələri və onun özünə aid olan bir sıra məqamlar barədə məlumatlarla tanış olmasını, bu məlumatlarla işləməyi zəruri edir. Həmin məlumatları yaymağı qadağan etməklə qanun vəzifəli şəxslər tərəfindən sui-istifadə hallarına yol verilməsinin, bu cür məlumatlardan cinayətkar məqsədlərlə (məsələn, barəsində məlumat olan şəxsin şantaj edilməsi) istifadə edilməsinin cinayət məsuliyyəti yaratdığını önə çəkir və belə halların qarşısını alır. Bu müddəa 8-ci maddənin 3-cü bəndində əks olunmuş əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, ƏAF subyektinə insanları hədələməklə, zor işlətməklə şantaj etməyi, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla qorunan mənafələrini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmağın qadağan edilməsi barədə müddəanı gücləndirir. Belə ki, hər hansı şəxs barədə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı əldə olunmuş nüfuzdan salan məlumatlar vəzifəli şəxslər tərəfindən həmin şəxsi hədələyərək və şantaj edərək öz məqsədinə uyğun davranışa, hətta əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədlərinə çatılması üçün uyğun ifadə verməyə məcbur etmək üçün istifadə edilə bilməz. Həmçinin hər hansı şəxs barəsində əldə olunmuş məlumatlardan digər şəxslərin, siyasi qu-

rumların məqsədləri naminə istifadə etməyə yol verilmir.

Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini pozmağın qadağan edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün ümumi normadır. Yəni bu fəaliyyəti həyata keçirən hər bir orqan və əməliyyat işçisi daima qeyd olunan hüquq və azadlıqların pozulmasına gətirəcək şəraitin yaranmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər görməlidir. Vətəndaşların konstitusiya və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı hər hansı formada məhdudlaşdırılması yalnız o vaxt qanuni və əsaslandırılmış hesab edilə bilər ki, bu hər hansı bir şəkildə cinayətlərin qarşısının alınması, açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı ilə bağlı olsun.

“ƏAF haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinin 3-cü hissəsində ƏAF subyektlərinin hər hansı bir siyasi partiyanın və ya ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkət etməsinin qadağan edilməsi bu maddənin 1-ci hissəsinin 1-ci bəndinin qanunla əlavə təsbit olunmasıdır, yəni bu qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdməyin və ya vəzifələri yerinə yetirməyin qadağan edilməsi ilə eynilik təşkil edir. Qanunun 1-ci maddəsinin məzmunundan və mahiyyətindən irəli gələrək, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təyinatı siyasi mənsubiyyətindən, dini baxışlarından, vəzifəsindən və statusundan asılı olmayaraq, insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdır. Hər hansı bir siyasi partiyanın və ya digər ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkətlər edilməsi, ƏAF subyektinin həmin qurumların siyasi məqsədlərinə çatmasında iştirak etməsini, onların siyasi aksiyalarını dəstəklənməsini (məsələn, seçki kompaniyasında bu və ya digər şəkildə köməklik göstərilməsi, siyasi rəqiblər barədə nüfuzdan salan məlumatlar toplanması, siyasi rəqiblərin sıradan çıxarılması məqsədilə digər işlər görülməsi və s.) nəzərdə tutur. Bütün bunlar qanunla qadağan olunur. Lakin bu qadağa cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olduğu barədə kifayət qədər əsaslı məlumatlar olduğu hallarda ayrı-ayrı siyasi partiyaların və ictimai birliklərin üzvlərinin, eləcə də qanunla qadağan olunmuş, insanların və bütövlükdə cəmiyyətin həyatı üçün təhlükə yaradan fəaliyyəti təbliğ edən, dəstəkləyən və maliyyələşdirən qurumların fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilmə-

sinə mane ola bilməz («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 3, II hissə).

Qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, habelə qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş ictimai birliklərin və dini təşkilatların işində onların qanuni fəaliyyətinə təsir etmək məqsədilə məxfi iştirak edilməsinin qadağan olunması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı qanunçuluğun, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmətin daha bir bariz nümunəsidir. Qeyd olunan qurumların işində məxfi iştirak etmək, həmin qurumlara qarşı qeyri-aşkar üsulların tətbiq olunması deməkdir. Şərh olunan müddələrin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ƏAF subyektləri tərəfindən qeyri-aşkar üsul və vasitələrin tətbiqi qeyd olunan qurumların qanuni fəaliyyətinə müdaxilə etmək, onların fəaliyyətinə mane olmaq, fəaliyyətlərini istiqamətləndirmək məqsədinə xidmət etməməlidir. Lakin yuxarıda qeyd olunduğu kimi hər hansı bir qurumun özünün və ayrı-ayrı üzvlərinin cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olmaları, xarici xüsusi xidmət orqanları, terrorçu və digər mütəşəkkil cinayətkar təşkilatlarla əlaqələri barədə kifayət qədər əsaslı məlumat olduqda, onlar barəsində əməliyyat-axtarış və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər tədbirlərin keçirilməsi ƏAF subyektlərinin vəzifəsidir, yəni hansısa şəxsin siyasi partiyaya, dini təşkilata və ya ictimai birliyə mənsub olması, eləcə də həmin qurumların siyasi mövqeyi deyil, yalnız onların hüquqazidd əməlləri onlar barəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə əsas ola bilər. Qanunun qeyd olunan müddəası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 47 və 58-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqların “ƏAF haqqında” Qanunla müəyyən olunmuş təminatıdır. Konstitusiyanın 47-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz və eləcə də 58-ci maddənin II hissəsinə əsasən hər kəs istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqları və digər ictimai birlik yaratmaq və mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir. Həmin maddənin IV hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi güdən birliklər qadağandır.

Qanunun 13-cü maddəsinin III hissəsinə görə şəxs tərəfindən cinayət törədilməsi və ya hazırlanması barədə kifayət qədər əsas olduqda, onun özü və əlaqələri haqqında məlumat almaq məqsədilə tətbiq edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərində insanın səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vuran texniki vasitə, psixotrop, kimyəvi və digər maddələrdən istifadə edilməsi qadağandır. Bu təminat Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 41-ci maddəsi ilə

nəzərdə tutulmuş “sağlamlığın qorunması hüququ”nu və 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnu tamamlayır. Digər tərəfdən maddənin III hissəsində əks olunmuş müddəə ƏAF-nin öz təyinatından irəli gəlir. 1-ci maddənin II hissəsində qeyd olunduğu kimi, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirilir”. Bu təyinatın özü əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı insan səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vurulmasını yolverilməz edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi fəaliyyətin digər növlərini əvəz edə bilməz. Əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə əldə olunmuş konkret cinayət tərkibinin əlamətləri olduqda belə, onlar aid olduqları şəxsi təqsirkar hesab etmək üçün əsas ola bilməz. Belə məlumatlar “ƏAF haqqında” Qanunun 16-cı maddəsinin I hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və istintaq zamanı yoxlanıldıqdan sonra, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər. Həmin maddənin II hissəsi ilə ƏAT-nin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar bu tədbirlərin məqsədinə uyğun olmadıqda, onların aşkar edilməsi və ya hüquqi və fiziki şəxslərin əleyhinə istifadə olunması qadağan olunur. Eyni zamanda maddənin IV və V hissələrinə əsasən qanunun tələblərinə riayət olunmadan əldə edilmiş və insanın şəxsi həyatına, şərəfinə və ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən ƏAT-i nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatlarının bir qisminin qanunun ayrı-ayrı maddələrində əks olunması onların həmin maddələrin məzmunu ilə üzvi şəkildə bağlı olmasından irəli gəlir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B. 1995 maddə 12, 13, 24-80;
2. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 28.10.1999. www.e-qanun.az.
3. Azərbaycan Respublikasının “Polis haqqında” Qanunu. Bakı, 1999. 3-5, 13, 21-27;
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2000. madd. 8 36, 445;
5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2000. madd. 1, 3-9, 14, 36, 38, 302;
6. Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanunu;

7. Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında” Qanunu. Bakı, 2004;
8. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu;
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27.02.1998-ci il tarixli “İnsan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi haqqında” Fərmanı;
10. “İnsan hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamə. 10 dekabr 1948-ci il;
11. F.Məmmədov, M.Mustafayev. Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. Bakı, 2002. səh. 75-85;
12. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququ». Dərs vəsaiti. Bakı, 2018.

**Орхан Мамедов
Натик Гусейнов**

**Обеспечения прав и свобод человека и гражданина
при осуществлении оперативно-розыскной деятельности**

Резюме: В статье проанализированы вопросы, связанные с сущностью, содержанием и мерами, принимаемыми в направлении обеспечения прав и свобод человека при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. Авторами обоснованы проблемы, которые могут возникнуть с точки зрения обеспечения прав и свобод человека при осуществлении оперативно-розыскной деятельности с правовой точки зрения.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, человек, гражданин, право, свобода, государство, закон, неприкосновенность, частная жизнь.

**Orkhan Mammadov
Natig Huseynov**

**Ensuring the rights and freedoms of man and citizen
in the implementation of operational-search activities**

Summary: The article analyzes issues related to the essence, content and measures taken in the direction of ensuring human rights and freedoms in the implementation of operational-search activities. The authors substantiate the problems that may arise from the point of view of ensuring human rights and freedoms in the implementation of operational-search activities from a legal point of view.

Keywords: operational-search activity, person, citizen, law, freedom, state, law, inviolability, private life.

Ülkər İmaməliyeva
Bakı Dövlət Universiteti,
Politologiya və sosiologiya
kafedrasının baş müəllimi, s.e.f.d.
imameliyeva_ulker@mail.ru

ZORAKILIQ VƏ ONUN SOSIAL NƏTİCƏLƏRİ

***Açar sözlər:** insan hüquqları, qadın hüquqları, zorakılıq, məişət zorakılığı, seksual zorakılıq*

İnsan hüquqları iki başlıca dəyərə - insan ləyaqəti və bərabərliyə əsaslanır. İnsanlar anadangəlmə müəyyən hüquqlara malikdirlər. Bütün cəmiyyətlərin öz yazılı və ya qeyri-yazılı ənənələri var.

XIX-XX əsrlərdə köləlik, təhkimçilik, ağır iş şəraiti və uşaq əməyi kimi hallar beynəlxalq səviyyədə nəzərdən keçirilmiş və ilk beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Müasir insan hüquqları sistemi II dünya müharibəsindən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaranması ilə formalaşmışdır. Bütün dövlətlər insan haqları konsepsiyasını mənəvi dəyər hesab edirlər.

Amerika regionunda insan hüquqları standartları və mexanizmləri 1948-ci il İnsan Hüquqları və Öhdəlikləri üzrə Amerika Bəyannaməsində və 1969-cu il İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasında öz əksini tapmışdır. 57 Avropa dövlətini birləşdirən ATƏT insan hüquqları sahəsində fəaliyyətini Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları üzrə Büro vasitəsilə həyata keçirir. İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Xartiyası 1986-cı ilin oktyabrında qüvvəyə minmişdir.

Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatına görə, dünya ölkələrinin üçdə ikisindən çoxunda ölüm cəzası qanunla praktikada ləğv edilmişdir. Avropa dövlətləri 1983-cü ildə ölüm cəzasının insan ləyaqətinə, demokratik cəmiyyətə zidd hal kimi aradan qaldırılmasını lazım bilmişlər. Dünyanın 35 ölkəsi (Avstriya, Almaniya, Danimarka, İspaniya, İslandiya, Norveç və s.) ölüm cəzasından imtina etmişdir. 18 dövlətdə (Argentina, Braziliya, Böyük Britaniya və s.) ümumi cinayət xarakterli əməllərə görə ölüm cəzası nəzərdə tutulmur, yalnız xüsusi hallarda tətbiq olunur. 26 dövlətin (Bolqarıstan, Yunanıstan və s.) qanunvericiliyində bu cəza nəzərdə tutulsa da, həyata keçirilmir. Avropa Şurasının ilk üzvlərindən olan Belçikada bu müddəa 1996-cı ildə aradan qaldırılmışdır. ABŞ-da bu cəza növü ştatların qanunvericiliyi ilə

tənzimlənir. 14 ştatın (Montana, Pensilvaniya və s.) qanunları ölüm hökmünü nəzərdə tutsa da o icra olunmur. 10 fevral 1998-ci ildə Azərbaycanda ölüm hökmü ləğv edilmiş və Cinayət Məcəlləsinin 21 maddəsindən çıxarılmışdır.

Zorakılıq insana tətbiq olunan psixoloji, sosial, iqtisadi təzyiqin və ya vurulan fiziki zərbənin əziyyət vasitəsidir. Zorakılığa və qadın hüquqlarının pozulmasına qarşı bir çox qanunlar mövcuddur. 1979-cu ildə BMT qadınlara qarşı zorakılığın, hər cür ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına dair (30 maddədən ibarət olan Konvensiya (10 maddəsi qadın hüquqlarına aiddir)) qəbul etmişdir. 1981-ci ildə bu Konvensiyaya 21 ölkə qoşulsa da, hazırda bu ölkələrin sayı 18-dir. Azərbaycan 1995-ci ildə bu konvensiyaya qoşulmuşdur. Zorakılıqların baş verməsinin əsas səbəbi insanın cəmiyyətdə öz hüquqlarını bilməməsi və ona laqeyd yanaşmasıdır. Qadınlara qarşı zorakılıq qlobal sülhə və təhlükəsizliyə hədə olduğu üçün onun qarşısı alınmalıdır.

Araşdırmalardan məlum olur ki, hər 3 qadından biri vaxtilə zorakılığa məruz qalmış və hər 3 dəqiqədən bir ən azı bir qadın öldürülmüşdür. Dünyada hər 5 qadıdan biri ömrü boyu seksual zorakılığın və ona cəhdin qurbanı olur. Hər il dünyada 3-4 milyon qadın öz həyat yoldaşları tərəfindən şiddətə məruz qalır. Amerikanın Arkanzas ştatının qanunlarına görə ər qadınını ayda bir dəfə döyə bilər. Banqladeşdə qadının üzünə “kislota” tökmək adi haldır. Bir çox Afrika ölkələrində qadının şalvar geymək hüququ yoxdur. Hindistanın bəzi bölgələrində subay qadınlar telefon işlədə bilməzlər. Mərakeşdə qadın kişidən ayrıla bilməz.

Məişət zorakılığının 95% qurbanı qadınlardır və hadisələrin 80%-i kişilər tərəfindən törədilir. Qazaxıstanda hər 3 qadıdan biri zorakılığa məruz qalır. ABŞ-da hər gün 11 qadın ailə zorakılığı nəticəsində ölür. Ən çox zorakılıq halları ABŞ, Kanada, İsrail, Avstraliya və Cənubi Afrikada baş verir. Bu ölkələrdə qadınların 40-70%-i öz tərəfdaşları tərəfindən öldürülür. 2018-ci ildə Almaniyada 380, İngiltərədə 227, İspaniyada 113, İtaliyada 142 qadın qətlə yetirilmişdir (2).

Tədqiqatçılar Tomas və Beisliyə görə, “Məişət zorakılığı ailənin bütün üzvlərinin daxili ləyaqət və dəyərini, qadın ilə kişinin bərabər hüquqa malik olması prinsipini inkar edir və pozur”(5, s. 37).

Susan Şeçter və Anne Qanleyə görə, məişət zorakılığının digər ailədaxili şiddət halları (uşaqlara qarşı, uşağın valideyninə qarşı, bacı-qardaş arasında və ailənin yaşlı nümayəndələrinə qarşı) ilə oxşarlığı olsa da, spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənir (4).

Gender əsaslı zorakılıq qadınlara, onların ailələrinə, eləcə də ölkələrinə zərər verir və dünyada qadınlarla kişilər arasındakı qeyri-bərabərliyi artırır. 35-ə yaxın ölkədə nikahda zorlanma cinayət hesab olunmur. 603 milyondan çox qadın hələ də məişət zorakılığının cinayət hesab olunmadığı ölkələrdə yaşayır.

BMT İnkişaf Proqramının 2013-2014-cü illər üçün Regional İnsan İnkişafı Hesabatında cinsi zorakılıq törətmiş cinayətkarlar arasında aparılmış sorğuya əsasən 75-90% cinayətkar öz qurbanlarını əvvəlcədən tanımış, hətta onların 20-40%-i ailə üzvü olmuşdur.

Fundamental Hüquqlar üzrə Avropa Agentliyinin hesabatına görə, dünyaya qadınlarının 59 faizi zorakılıq qurbanı hesab edilir. Danimarkada bu 52 faiz Finlandiyada 47, İsveçdə 46, İngiltərə və Fransada 44, Almaniya 35-dir. Statistika görə, Avropada qadınların ən az zorakılıq gördüyü ölkələr Avstriya və Horvatiyadır (20 faiz).

Avropa İttifaqı yanında Fundamental Hüquqlar Agentliyinin 42 milyon qadın arasında aparılan sorğu nəticəsində Avropada 62 milyonadək qadının fiziki və seksual zorakılığa məruz qaldığı məlum olmuşdur. Sorğunun nəticələrinə əsasən Avropada hər 10 qadımdan biri 15 yaşından sonra seksual təhqirə məruz qalır, hər 20 qadımdan biri isə zorlanır. Nəticələri təhlil edən ekspertlər Avropa İttifaqı ölkələrini məişət zorakılığına ictimai problem kimi yanaşmağa çağırırlar. Respondentlərin 22%-i tərəfdaşları tərəfindən fiziki və ya seksual zorakılığa məruz qaldığını, 67%-i bu barədə polisə xəbər vermədiyini bildirmişdir.

Bu gün iqtisadi böhranla üzləşən ölkələrdə qadına qarşı zorakılığın artdığı müşahidə olunur. İqtisadi asılılığın artması qadınlara və uşaqlara qarşı zorakılığın çoxalmasını şərtləndirir.

Avropa Təməl Hüquqları Agentliyinin apardığı sorğulardan məlum olur ki, Avropada hər il 62 milyon qadın zorakılıqla üzləşir və onların 5 faizi cinsi istismara məruz qalır. Qadınlara qarşı zorakılıq faktlarının araşdırılması zamanı Niderland, Finlandiya, İsveç, İngiltərə və Fransa kimi inkişaf etmiş ölkələrdə qadın zorakılığı ilə bağlı statistika narahatlıq doğurur. 2017-2019-cu illərdə Fransa qadınların ən çox qətlə yetirildiyi ölkə olmuşdur. Almaniya və İngiltərə qadın ölümünün ən yüksək olduğu ölkələr hesab olunur. Fransada bir ildə 601 qadın öldürülmüş, İngiltərədə isə hər üç qadımdan biri zorakılığa məruz qalmışdır. Almaniya Federal Təhlükəsizlik Təşkilatının araşdırmasına görə, ailədaxili zorakılığa məruz qalan 130 min adamın 82 faizini qadınlar təşkil etmiş, bunların təxminən yarısının təcavüzkarla eyni mənşəyə yaşadığı və 30-39 yaşlarında olduqları məlum olmuşdur. Almani-

yada 380, Böyük Britaniyada 227, İspaniyada 113 qadın kişilər tərəfindən öldürülmüşdür. Təkcə 2018-ci ildə İtaliyada 142 qadın qətlə yetirilmişdir.

Gender bərabərliyinə görə nümunəvi ölkələr sayılan Danimarka, Finlandiya və İsveçdə sorğu nəticələrinə görə qadınlara qarşı seksual və fiziki zorakılıq hallarının sayı yüksəkdir.

Danimarka 52%, Finlandiya 47%, İsveç 46%, Britaniya və Fransada həmin göstərici 44% təşkil edib, ən aşağı faiz isə Polşada qeydə alınıb 19%.

Boşanmış ailələrdə böyüyən uşaqlar normal ailələrdə böyüyən uşaqlarla müqayisədə daha kompleksli və aqressiv olurlar. Qadınlara qarşı zorakılıq edən kişilər əsasən natamam ailələrdə böyüyən şəxslərdir. Son 10 ildə Türkiyədə həm meqopolislərdə, həm də kəndlərdə yaşayanlar arasında boşanmaların sayı artmışdır. Bu gün Türkiyə boşanmalara görə qan davaları yaşanan ölkələr sırasındadır.

Səudiyyə Ərəbistanında kişilər qadınları “baxımlı mirvari və gizli xəzinə” adlandırırsalar da, onlara ikinci təbəqə kimi yanaşırlar. 2011-ci ildə Kral Abdullah qadınlara seçki və şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd əldə etmək hüququ versə də, bu hüquq formal xarakter daşıyır. Qadınların varlığının tək hüquqi sübutu onların adlarının həyat yoldaşlarının şəxsiyyət vəsiqəsində əksini tapmasıdır.

15 oktyabr 2005-ci ildə İraqda keçirilən referendumda konstitusiyaya kişi və qadın bərabərliyini nəzərdə tutan 14-cü maddə əlavə olunsada, bu ölkədə qadınlar ən adi hüquqlara belə malik deyillər. BMT-nin Əhali Fondunun 2012-ci il göstəricilərinə əsasən, İraqda hər il 5000 qadın namus üstündə öldürülür. 1991-2002-ci illərdə 446, 1999-2000-ci illərdə isə 155 qadın bu cinayətin qurbanı olmuşdur. Bəzi qadınlar bu təhlükəyə dözməyərək intiharı seçirlər (1).

Pakistanda bölgələr üzrə qadınların vəziyyəti fərqlidir. İnsan Hüquqları Komissiyasının statistikasına görə, bu ölkədə hər 3 saatdan bir cinsi istismar, zorlama halları baş verir. Pakistanda ilk dəfə 2006-cı ildə “Qadınların müdafiəsinə dair” qanun qəbul edilmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, cinayət səviyyəsində baş verən hadisələr bütün nikahların 20-40%-ni təşkil edir. Zorakılıq irqindən, təhsil səviyyəsindən, mühitdən asılı olmayaraq müxtəlif təbəqələrdən olan ailələrdə müşahidə edilir. Təxminən 40%-ə yaxın kişilər müəyyən anda öz həyat yoldaşlarına qarşı zorakılıq tətbiq edirlər.

İran qadınlarına seçki hüququ 1963-cü ildə - Rza şahın dövründə verilmişdir. 1979-cu il inqilabı dövründə qadınların dəstəyini qazanmaq üçün Xomeyni qadın hüquq və azadlıqlarına münasibətdə feminist mövqe tutmuş və

verdiyi müəyyən vədləri həyata keçirmişdir. 2005-ci ildə “İranda islam rejimi şəraitində qadınların hüquq və vəzifələri Xartiyası” adlı sənəd qəbul edilmişdir. Bu gün İran dövləti qadına narkotik istifadəçisi olan ərdən boşanma hüququ verir. Ümumiyyətlə, bu ölkədə boşanmaların sayı çox deyil, çünki, xanımlarla vidalaşmaq kişilərə çox baha, bir neçə kilo qızıla başa gəlir (4).

Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələrdə yaşı 15-dən yuxarı olan qadınların üçdə biri fiziki və ya seksual zorakılığa məruz qalır. Dünyanın 135-dən çox ölkəsində nikah yaşı 18-dir. Bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyində nikah yaşına çatmayan qızların nikaha daxil olmağa məcbur edilməsinə və onlara qarşı seksual hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Bu gün dünyanın müxtəlif regionlarında yetkinlik yaşına çatmayan, maddi cəhətdən valideynlərdən asılı olan və onların təhriki ilə öz iradəsinin əleyhinə nikaha girməyə məcbur edilən qızlara rast gəlmək mümkündür.

Psixoloqların fikrincə, iqtisadi, psixoloji, idarəçilik bacarıqlarının məhdud olduğu dövrdə qızların erkən nikaha girməsi cəmiyyət üçün müəyyən problemlər (xəstə uşaqlar, boşanma, maddi çətinliklər, erkən hamiləlik, abortlar, uşaqdan imtina, cinayətlər, savadsızlıq, işsizlik və s.) yaradır. UNİSEF-in məlumatına görə, dünyada hər il təxminən 10 milyon qadın 18 yaşından əvvəl ailə qurmalıdır. BMT-nin Əhali fondunun məlumatına görə, yaxın zamanlarda vəziyyət dəyişməsə, 39 minə qədər uşaq nikahı bağlanacaq və il ərzində yetkinlik yaşına çatmayan gəlinlərin sayı təxminən 14.2 milyon nəfər olacaq. Uşaq evliliyinin yayılması müəyyən amillərlə (yoxsulluq, gender bərabərsizliyi, adət-ənənələr, milli mentalitet, əhalinin sürətlə artması, kimsəsiz uşaqların sayının artması və s.) bağlıdır.

“Save the Children” uşaq yaşda evlilik, erkən hamiləlik, ana ölümləri kimi kriteriyalara görə, 144 ölkəni qız uşaqlarının həyat keyfiyyəti əsasında sıralamış və İsveç bu göstəricinin ən yüksək olduğu ölkə seçilmişdir. Finlandiya, Norveç, Niderland və Belçika ilk beşlikdə yer almışdır. Türkiyə 144 dövlət arasında 55-ci yerdədir. Siyahının son üç sırasında Orta Afrika Cümhuriyyəti, Çad və Nigeriya kimi ölkələr yer almışdır.

18 yaşından əvvəl evlənən qız uşaqlarının bölgələrə görə təsnifatına baxdıqda görürük ki, ən çox “uşaq gəlinlər” 285 milyon nəfər Cənubi Asiyadadır. Cənubi Asiyanı 115 milyonla Afrika, 75 milyonla Şərqi Asiya, 35 milyonla Orta Şərq və Cənubi Afrika, 60 milyonla Latın Amerikasına və digər bölgələr izləyir. Təşkilatın hesabatına görə, dünyada hər 7 saniyədən bir 15 yaşdan kiçik qız uşağı ərə verilir. Hazırda Yəməndə uşaq evliliklərinin səviyyəsi yüksəkdir. Ölkədə müharibədən əvvəl qız uşaqlarının 50 faizi 18

yaşdan tez ərə verirdilərsə, hazırda bu göstərici 65 faizdir. Əfqanıstan, Yəmə, Hindistan və Somalidə yaşları 10-a qədər olan qız uşaqları ailə qurmağa məcbur edilir. Bu isə öz növbəsində təhsil səviyyəsinin aşağı düşməsinə, cinsi xəstəliklərin artmasına, erkən hamiləliklə bağlı ölümlərin çoxalmasına səbəb olur. UNICEF-in proqnozuna görə, 2030-cu ildən etibarən tez ailə quran qadınların sayı 700 milyondan 950 milyona çatacaq.

ABŞ-da erkən evlilik göstəriciləri ştatlara görə dəyişir. Amerikada uşaq evliliklərinə qanuni qadağa yoxdur. 36 ştatda uşaqlar məhkəmə qərarı ilə evlənə bildikləri halda, 34 ştatda 16-17 yaşında onlar valideynlərinin icazəsi ilə evlənə bilirlər. Qərbi Virciniya və Texas uşaq evlilik faizinin geniş yayıldığı ştatlardandır.

Bəziləri qadının ailədəki zorakılığa dözməsinin normal hal hesab etsələr də, bunun bir çox səbəbləri vardır (özünü gücsüz hesab etmək, maddi cəhətdən asılı olmaq, cəmiyyətin qınağından qorxmaq).

1990-cı ildən etibarən Avropa Şurası qadınlara qarşı zorakılığın bütün formaları ilə mübarizə aparmaq üçün fəaliyyətini intensivləşdirmişdir.

Ədəbiyyat:

1. BMTİP (UNDP), BMT-nin Əhali Fondu (UNFPA), BMT-nin Qadın Məsələləri üzrə təşkilatı (UN Woman) və BMT-nin Könüllülük Təşkilatı ilə birgə hazırlanmış və Asiya - Sakit okeanı ölkələri haqqında "Qarşısının Alınması üçün Tərəfdaşlar" adlı araşdırmaya <http://www.partners4prevention.org/news/media-resources-UNMCS>
2. Bridget Busch, NoËl, “Male Customers of Prostituted Women: Exploring Perceptions of Entitlement to Power and Control and Implications for Violent Behavior Toward Women.” *Violence Against Women*, vol. 8, no. 9, Sept. 2002, pp. 1093–1112.
3. Qeyri-bərabərlik üzrə Qlobal Tematik Məsləhətləmələr haqqında Birgə Hesabat: <http://www.worldwewant2015.org/file/299198/download/324584vincenzo.pugliese@undp.org>.
4. Schechter Susan and Anne Ganley. *Domestic Violence : A National Curriculum For Family Preservation Practitioners*. Family Violence Prevention Fund. 1995.
5. Thomas, Dorothy Q., and Michele E. Beasley. “Domestic Violence as a Human Rights issue.” *Human Rights Quarterly*, vol. 15, no. 1, 1993. pp. 36-62

Андрей Садков,

доцент кафедры гражданского и международного частного права

Волгоградского государственного университета,

кандидат юридических наук, доцент.

ORCID 0000-0002-6148-0576.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЧАСТНОГО ПРАВА В РУСЛЕ ИДЕЙ ВСЕОБЩЕЙ ДЕКЛАРАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА (на примере Российской Федерации)

Принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 10 декабря 1948 г. Всеобщая декларация прав человека определяет, что признание равенства и неотъемлемости прав всех членов человеческой семьи следует рассматривать в качестве основы свободы, справедливости и всеобщего мира. Однако этот тезис недостаточно задекларировать. Всякое субъективное право только тогда имеет смысл, когда оно должным образом защищено и имеются эффективные юридические механизмы, позволяющие восстановить право в случае его нарушения.

Рассматривая правовое регулирование как процесс целенаправленного воздействия на общественные отношения, мы опираемся на позицию, в соответствии с которой в качестве объекта правового регулирования необходимо рассматривать социальную сферу, важнейшим элементом которой является поведение людей [3]. Нормы ст. 7 Конституции Российской Федерации позиционируют Россию как социальное государство. Это значит, что в основу политического устройства России должен быть заложен механизм такого перераспределения материальных благ, который соответствует принципу социальной справедливости, предусматривающего сглаживание социальных различий между различными слоями населения и предоставления помощи лицам, находящимся в сложной жизненной ситуации, то есть нуждающимся.

Термин «социализация» прочно вошел в нашу жизнь. Чаще всего, раскрывая сущность данной категории говорится о такой модели поведения индивида, которая позволяет ему успешно функционировать в обществе [1]. В рамках изучения явления социализации учеными поднимается проблематика его многоаспектности, что обусловлено многоплановым воздействием окружающей социальной среды на того или иного индивида [4, с. 33 - 36].

В качестве традиционных институтов социализации (агентах социализации) принято рассматривать семью и образование. Однако мы полагаем, что данными общественными институтами феномен социализации не ограничен. Сегодня уместно говорить о таком институте социализации как право, ибо право это есть один из наиболее действенных инструментов упорядочения жизни индивида. Воздействие права на поведение человека осуществляется посредством закрепления и санкционирования государством определенных правил поведения, нарушение которых несет для правонарушителя негативные последствия как в личном, так и в имущественном плане.

Правовая социализация неотъемлема от правовой культуры общества. Элементами правовой социализации выступают эталоны-ориентиры правового поведения, иерархическая система социально-правовых статусов, правовое воспитание и обучение [2, с. 69]. Несомненно, что установленные в нормах права правила поведения оказывают достаточно важное влияние на формирование личности. Однако, взаимодействие права и личности этим не ограничивается, ибо именно люди определяют общее направление развития правового регулирования общественных отношений исходя из тех представлений, которые преобладают в том или ином обществе. Несомненно, что основными творцами права являются именно человек - индивид.

Думается, что в настоящее время следует говорить не только о правовой социализации, но и о процессе социализации самого феномена права (как явления). Суть такой социализации права мы видим в нахождении решений, позволяющих обеспечить согласование частных интересов отдельной личности и публичных интересов всего общества. Наиболее наглядно вопросы социализации частного права можно проследить на основе анализа норм гражданского законодательства ограничивающих применение свободы договора как одной из основополагающих идей современного частного права.

Принцип свободы договора получил свое законодательное закрепление в нормах ст. 1 и ст. 421 Гражданского кодекса РФ (далее – ГК РФ). Современный российский законодатель определяет, что участники гражданско-правовых отношений имеют право заключать любой договор, как предусмотренный, так и не предусмотренных законом или иными нормативными правовыми актами, могут свободно выбирать контрагента и самостоятельно определять условия договорного обязательства. Нормы ст. 1 ГК РФ и определяют, что граждане и юри-

дические лица «приобретают и осуществляют свои гражданские права своей волей и в своем интересе», произвольное вмешательство кого-либо в частные дела недопустимо.

Однако, свобода волеизъявления участников гражданского оборота, в том числе и в рамках договорных отношений, не безгранична. Достаточно часто мы встречаем правовые нормы, которые в императивном порядке устанавливают условия договорных отношений, вне зависимости от желания сторон. Думается, что это обусловлено, прежде всего, необходимостью учета публичных интересов, то есть интересов всего общества, которые в определенных условиях получают приоритетную защиту законодателя. Нередко в основе ограничения свободы договора лежит понимание недопустимости умаления охраняемых прав и законных интересов других участников гражданского оборота (например, недопустимость ограничения конкуренции, ограничение монополизации товарных рынков и пр.). Однако нередки и такие случаи, когда в основу ограничения принципа свободы договора заложена необходимость сохранения действующего конституционного строя (например, запрет на приобретение в собственность граждан и юридических лиц боевого оружия, наркотических средств и пр.).

Несомненно, что установление законодателем особых требований к субъектному составу некоторых сделок, несоблюдение которых приводит к отнесению подобных сделок к категории недействительных, следует рассматривать как одно из проявлений ограничений свободы договора. Наглядным примером таких установлений являются нормы ст. 492 ГК РФ, определяющие, что продавцом в розничной купле-продаже может выступать только розничный торговец (то есть индивидуальный предприниматель или юридическое лицо получившие соответствующее разрешение на ведение предпринимательской деятельности посредством продажи товаров в розницу), а в соответствии с нормами п. 2 ст. 4.1 Закона РФ от 27.11.1992 № 4015-1 «Об организации страхового дела в Российской Федерации» в страховщиком может выступать только специальный субъект, получивший лицензию на осуществление страховой деятельности.

Нарушение специальных требований, предъявляемых к субъектам тех или иных договоров обуславливает применение к ним мер юридической ответственности, вплоть до уголовной. Причем уголовное преследование правонарушителя не освобождает его от обязанности возместить причиненный вред в рамках гражданско-правовых или служебно-трудовых отношений.

Правоприменительная практика знает немало примеров, когда игнорирование правил, ограничивающих свободу договора, имело самые неблагоприятные для сторон последствия. Президиум Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации (далее – ВАС РФ) принимая постановление от 12 июля 2011 г. № 17389/10 по делу № А28-732/2010-31/18 подчеркивает, что закрепление в ст. 421 ГК РФ принципа свободы договора предполагает добросовестность действий сторон, разумность и справедливость его условий, их соответствие действительному экономическому смыслу заключаемого соглашения. Свобода договора предусматривает, что стороны действуют по отношению друг к другу, основываясь на началах равенства и автономии воли, определяя условия договора самостоятельно в своих интересах. Однако, подчеркивает ВАС РФ, это не означает, что при заключении договора стороны могут действовать и осуществлять права по своему усмотрению без учета прав других лиц (контрагентов), а также ограничений, установленных ГК РФ и другими законами.

Обобщая вышеизложенное уместно сделать вывод, что необходимость обеспечения соблюдения современным обществом провозглашенных гуманистических идеалов объективно обуславливает необходимость согласования интересов отдельных индивидов и общества в целом. Сегодня анализируя тенденции ограничения свободы волеизъявления субъектов частно-правовых отношений уместно говорить о феномене социализации современного частного права, носящем всеобъемлющий характер.

Список используемой литературы:

1. Википедия [Электронный ресурс] URL: // <https://ru.m.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 10.12.2022).
2. Гуляихин В.Н. Механизм правовой социализации российских граждан // Право и образование. - 2011. - № 2. - С. 68 - 80.
3. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. Вопросы и ответы. М., 1999. [Электронный ресурс] URL: <http://www.bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-4/13.htm> (дата обращения: 10.12.2022).
4. Рыженков А.Я., Садков А.Н. Публичные услуги как правовая форма реализации социальной функции государства // Вестник Волгоградской академии МВД России 2014 № 4 (31) - С. 33-36.

Azər Rəhimov

*Bakı Dövlət Universitetinin elmlər doktoru
hazırlığı üzrə dissertantı, Azərbaycan Respublikasının
Vəkillər Kollegiyasının və Mediasiya Şurasının
üzvü, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
azar.rahimov@gmail.com*

ƏMƏK MÜNASİBƏTLƏRİNDƏN İRƏLİ GƏLƏN MÜBAHİSƏLƏR ÜZRƏ MEDIASIYANIN TƏTBİQİ VƏ ƏMƏK MƏCƏLLƏSİNİN TƏTBİQ EDİLDİYİ BƏZİ DİGƏR İŞ YERLƏRİ VƏ QULLUQÇULARA MÜNASİBƏTDƏ MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİNDƏ ALTERNATİV HƏLL İMKANLARI

***Annotasiya:** Bütün dünyada fərdi mübahisələrin sayı günü-gündən artır, narazılıq və şikayətlərin sayı artır. Bu məqalədə əmək mübahisələrinin tənzimlənməsinin praktiki xüsusiyyətləri təhlil edilir. Əmək bazarında baş verən dəyişikliklər öz növbəsində əmək mübahisələrinin tənzimlənməsinin ənənəvi üsullarında özünü göstərir.*

***Açar sözlər:** mediasiya, arbitraj, əmək mübahisəsi, əmək, barışıq, ilkin mediasiya sessiyası, alternativ tənzimləmə, arbitraj, dövlət qulluqçusu.*

Heç şübhəsiz ki, “Mediasiya haqqında” Qanunun qəbul edilməsi və bundan irəli gələn müvafiq istiqamətdə bir sıra zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən Mediasiya Şurasının təsis edilməsi, mediatorlar korpusunun formalaşdırılması və nəhayət mediasiyanın tətbiq edilməsi Azərbaycanda ilk dəfə olaraq mübahisələrin alternativ tənzimlənməsi təcrübəsinin institusional formalaşmasında mühüm tarixi əhəmiyyətə malikdir və növbəti uğurdur ki, bunun birbaşa müsbət təsirləri ictimai münasibətlərin bir çox sahələrində özünü yaxın perspektivdə göstərəcəkdir və artıq göstərməkdədir.

Beləliklə, son dövrlərdə ictimai münasibətlərin fərqli istiqamətləri üzrə ölkədə formalaşan normativ – hüquqi bazaya mütərəqqi standartların gətirilməsi danılmazdır və “Mediasiya haqqında” Qanunu da, mübahisəsiz olaraq bu sıraya aid etmək olar. Qanunun tələblərinə uyğun olaraq münasibətlərin 5 əsas sütun (prinsip) üzərində qurulması təsbit edilir ki, bunlar – könüllülük, tərəflərin hüquq bərabərliyi və əməkdaşlığı, mediatorların qərəzsizliyi və müstəqilliyi, mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi və konfidensiallıqdır. Vurgulanmalıdır ki, yeni qanunvericilik tələblərinə əsasən

mülki işlər və kommersiya mübahisələri (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla), ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr, əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr habelə inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr mediasiyanın tətbiq dairəsinə daxil edilir. Eyni zamanda məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunduğu istiqamətlər kimi kommersiya mübahisələri, həmçinin ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr müəyyən edilir [1]. Bu isə o deməkdir ki, qeyd edilən istiqamətlər üzrə birbaşa məhkəməyə müraciət etmə imkanı ən azından ilkin mediasiya sessiyasının tətbiqi “cəhdi” ilə şərtləndirilmiş olur.

İlkin mediasiya sessiyası tələbinin müəyyən edildiyi mühüm istiqamətlərdən biri isə məhz əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrdir ki, burada da mediasiyanın tətbiq edilməsi ilə bağlı ciddi gözləntilər mövcuddur. Hesab etmək olar ki, əmək münasibətlərinə mübahisələrin alternativ tənzimləmə imkanlarının gətirilməsi nəticə etibarilə işçi işəgötürən münasibətlərini keyfiyyətcə yeni mərhələyə çıxara biləcək. Baxmayaraq ki, ümumilikdə məhkəmədən kənar həll imkanları sahə üzrə milli qanunvericilik sistemi üçün yeni deyil, ümumi olaraq həmin normaların məhdud subyektlər dairəsinə aid edilməsi və bu səbəbdən geniş tətbiqdən kənar qalması danılmazdır. Yeni imkanlar isə əmək münasibətlər sisteminə yeni nəfəs gətirməklə tərəflərin o cümlədən əmək kollektivinin mübahisələrin tənzimlənməsində iştirakçılığını artırmış olacaq.

Əmək kollektivinin peşəkar fəaliyyəti səviyyəsində şəxslər arasında münasibətlərin idarəedilməsi dəyər yönümlü birliyin artırılmasında özünü büruzə verir. Əmək kollektivi rəhbərinin addımlarının mahiyyəti kollektiv qarşısında qoyulmuş tapşırıqların icrasına xidmət edəcək mənəvi – psixoloji mühitin formalaşdırılmasından ibarətdir. Daxili vəhdətin aşağı səviyyədə olması kollektiv nümayəndələrinin fikir, mühakimə hərəkətlərin razılaşdırılmadığının habelə şəxslər arasındakı münasibətlərdə qırılmaların göstəricisi kimi dəyərləndirilməlidir [2]. Beləliklə bu kimi proseslərdə kollektivin aktiv iştirakı, o cümlədən həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının fəallaşmasına, onların əmək mübahisələrinin tənzimlənməsində rolunun artırılmasına ehtiyac var ki, yeni imkanların bu nəticələrə gətirib çıxarmasına gözləntilər böyükdür. Mövcud imkanlar zamanla bu kimi mübahisələrin təşkilatdaxili imkanlar hesabına səmərəli tənzimlənməsi təcrübəsinin və mədəniyyətinin formalaşdırılması ilə də nəticələnməyə biləcəyi eyni zaman yaxın perspektivə olan gözləntilər sırasındadır. Təşkilat daxilində bu kimi imkanların mövcud olması

nın sağlam iş mühitinin formalaşdırılması üçün əvəzəlməz əhəmiyyəti mövcuddur. Məsələn BMT və BƏT kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar daxilində inzibati tribunal institutu mövcuddur ki, əmək və onunla bağlı mübahisələrin baxılması bilavasitə istinad edilən təsisatın səlahiyyətinə aid edilmişdir. Ümumilikdə isə hazırda fərqli beynəlxalq qurumlarda 40-dan artıq inzibati tribunal fəaliyyətdədir [3]. Bununla da kifayətlənməyərək, məsələn BƏT daxilində (o cümlədən bir sıra mötəbər beynəlxalq təşkilatlarda) mediasiya imkanları da nəzərdə tutulur ki, bu isə öz növbəsində müstəqil, bitərəf yanaşma ilə tamamilə konfidensiallığın qorunması şərti ilə mübahisə/münaqişələrin qarşısının alınması istiqamətində peşəkar fəaliyyətin təmin edilməsidir. Eyni zamanda mediator tərəfindən komanda quruculuğu, münaqişələrin qarşısının alınması və s. kimi istiqamətlərdə əlavə fasilitasiya xidmətləri də göstərilə bilər [4].

Əmək münasibətlərində təsbit olunan tərəflərin bərabərliyi istər qanunvericinin özündə habelə, tətbiq etmə təcrübəsində tərəflərin aşkar bərabərsizliyi ilə xarakterizə olunur. İşəgötürən hakimiyyətinin intizam təsiri elementinin imkanları, faktiki olaraq əmək hüquqlarının pozulmasına şərait yaratmaqla tərəfləri gələcək potensial tənziqləmə imkanından da uzaqlaşdırmaqla, mübahisənin artan dinamika üzrə hərəkətini tətikləyir. Bununla yanaşı işəgötürən hakimiyyətin intizam elementini işçinin direktiv və ya normativ hakimiyyətə tabe olmasına həvəsləndirilməsi üçün deyil, öz maraq və istəkləri istiqamətində yönəldə bilər. Həmin istəklərin direktiv və ya normativ hakimiyyət “örtüyü altında” təqdim edilməsi belə onları qanuniləşdirmir. Belə olduqda isə qanunverici və məhkəmə tərəfindən bu kimi sui-istifadələrin qarşısı alınmalıdır. Belə hesab etmək olar ki, bu təsərrüfat hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması olmayacaq, buna əsas isə işəgötürən tərəfindən sui-istifadə faktı ilə onun obyektiv hədlərinin aşılmasıdır[5].

Digər tərəfdən qəbul edilməlidir ki, dəyişən reallıqlar öz növbəsində yeni qayda və tələblər müəyyən edir ki, onların birbaşa təsiri ictimai münasibətlərin bütün sahələri üzrə özünü göstərməkdədir. Ümumiyyətlə müasir informasiya texnologiyalarının habelə intellektual əməyin inkişafı və geniş tətbiqi şəraitində əmək münasibətlərinin xüsusiyyətləri və təsir faktorları ciddi fərqlənə bilər ki, istinad edilən şəraitdə informasiya emalı və qərar qəbul etmə yanaşmaları da kifayət qədər spesifikdir. Məsələn peşəkar mühitdə münaqişələr əksər insanlar üçün yüksək psixofizioloji “dəyər” malik olmaqla, stress və qəfil fəaliyyət səmərəliyinin enməsi ilə müşayiət olunur. Yenedənqurma zamanı münaqişələr sayı artır və onlar daha dağıdıcı təsirə ma-

lik ola bilər[6]. Bu isə öz növbəsində vaxtında müəyyən olunmalı, qarşısı alınmalı və idarəedilməli bir prosesdir. Əmək kollektivi fərdlərdən ibarət olduğu halda istinad edilən hallar qaçılmazdır. Belə olduğu halda onların düzgün “diaqnostika” sağlam və səmərəli əmək münasibətlərinin təməlini təşkil edir ki, burada peşəkar müdaxilə mütləq şərtidir. Məsələn son iki il ərzində üzləşdiyimiz global pandemiya və onun nəticəsi olaraq əmək münasibətlərinin yeni formata keçidi, o cümlədən bu sahədə artan rəqəmsallaşma da yeni reallıqlardandır. Digər tərəfdən bəzi iş yerləri üzrə tənzimləmənin yeni reallıqlar belə nəzərə alınmadan müəyyən spesifikasiyası mövcuddur ki, (məsələn dövlət qulluqçularının tətillərdə iştirak hüququ qanunla məhdudlaşdırılır) bu kimi halların mövcudluğu əmək mübahisələrinin həlli imkanlarının əsaslı tədqiqatı baxımından diqqətdən kənar qalmalı deyil.

Etiraf etmək lazımdır ki, mövcud şəraitdə əmək mübahisələrinin yaranması və onun gələcəkdə məhkəmədə həll edilməsi və ya onun ümumiyyətlə hər hansı vasitə ilə açıqlanması (məsələn - şikayət edilməsi) faktiki olaraq gələcək əmək münasibətlərinin davam etdirilməsinin qarşısını alır və bu daha çox şüurlarda münasibətlərin bərpasının mümkünsüzlüyü ilə bağlı olan bir maneə amili kimi qiymətləndirilə bilər. Məsələn, iş bərpa tələbi ilə verilmiş iddialar əmək münasibətlərinin qorunub saxlanması deyil daha çox iddiaçının haqlı olmasının sübut edilməsi və bununla da qarşı tərəfin “cəzalandırılması” gözləntisindən irəli gəlir, burada bərişiq ehtimal belə edilmir. Digər tərəfdən əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin sayının ümumi məhkəmə statistikasında çox cüzi yer tutması da sahənin inkişafını ləngidən bir faktdır. Güman etmək olar ki, məhz bu fakt da, sanki bu sahənin bir qədər diqqətdən kənar qalması təəssüratını formalaşdırır bilər. Belə ki, rəsmi statistik məlumatlara əsasən isə 2005-ci ildə əmək mübahisələri üzrə 790 iş olduğu təqdirdə, 2019-cu ildə həmin say 721 iş, 2020-ci ildə isə 629 iş 2021-ci ildə isə 796 iş təşkil etmişdir ki, son iki ilin göstəricisi üzrə 26.5% artım müşahidə olunur. Bununla yanaşı 2021-ci ildə ümumi saydan 411 işə bərpa tələbi, 185 əmək haqqı tələbi, 200 iş isə digər əmək mübahisələri üzrə tələblər əsasında məhkəmələrdə baxılmışdır. Nəzərə alınsa 2021-ci ilin iyul ayından etibarən əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə ilkin mediasiya sesiyası tələbi tətbiq olunur, qeyd edilən artım o qədər də müsbət göstərici deyil. Digər tərəfdən 2020-ci ilin pandemiya səbəbindən geniş məhdudlaşdırmaların tətbiq etdiyi müddətə təsadüf etməsi və pandemiya əvvəlki 2019-cu ildə ümumi göstərici 721 iş olması istinad edilən artımı əsaslandırır. Bunun təsdiqi kimi digər istiqamətlər üzrə də, 2020-ci

ilə nisbətdə 2021-ci ildə iş sayında artımın olmasına istinad edilə bilər. Qeyd edilməlidir ki, istinad edilən dövrdə ən yüksək göstərici 2015-ci il üzrə olmuşdur ki, burda 2011-ış qeyd edilir[7]. Lakin bu heç də müvafiq istiqamət üzrə mübahisələrin azlığına və ya əmək qanunvericiliyinin pozulması hallarının mövcud olmamasına dəlalət etmir və daha çox münasibətlərin və sahə qanunvericiliyinin spesifikasi və bəzi subyektiv hallar ilə bağlı olan göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər.

Hazırda geniş mübahisə doğuran məsələlərdən biri də, əmək qanunvericiliyinin bəzi kateqoriya işçilərə tətbiq edilib edilməməsidir. Həmçinin həmin kateqoriyadan olan şəxslərin bilavasitə iş yerləri ilə bağlı mübahisələrinin əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisə kimi qiymətləndirilməsi və bundan irəli gələrək Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra ƏM) XI bölməsinin tətbiq edilməsi mümkünlüyü sualıdır. Belə ki, həmin Məcəllənin 303-cü maddəsinin tələblərinə əsasən Məcəllə ilə müəyyən edilmiş fərdi əmək mübahisələrinin həlli qaydaları şamil edilməyən şəxslər sırasına yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş qaydada vəzifəyə təyin edilən və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunan şəxslərə aid edilmişdir.

Beləliklə görüldüyü kimi, bu gün də dövlət qulluqçularının (o cümlədən dövlət qulluğunun xüsusi növü üzrə) əmək münasibətlərinin subyektivi kimi tanınıb tanınmaması məsələsi aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Dövlət qulluğunun hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi zəruriliyinin ciddi önəm qazandığı müasir şəraitdə dövlət qulluqçularının əmək fəaliyyəti xüsusiyyətlərinin kompleks hüquqi tənzimlənməsi olduqca böyük aktuallıq kəsb edir. Bu isə, öz növbəsində, ictimai-siyasi formasiyanın yenilənməsi nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun hüquqi təcrübəsinin hələ kifayət qədər formalaşmaması ilə şərtlənir. Məhz elə bu səbəbdən də, hüququn tətbiqi təcrübəsinin təhlili əsasında qüvvədə olan qanunvericilik diqqətə alınmaqla, dövlət qulluqçularının əməyinin və sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsi sistemi daha geniş tədqiq edilməlidir. Dövlət qulluqçularının əməyini və sosial müdafiəsini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların keyfiyyət səviyyəsində önəmli dəyişikliklərin baş verməsinə baxmayaraq “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununun və digər normativ-hüquqi aktların faktiki olaraq qəbul edilməsi dövlət qulluqçularının əməyinin hüquqi tənzimlənməsi nöqtəyi nəzərindən tədqiqatı, sahə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin irəli sürülməsini mümkün edən elmi araşdırmalara ehtiyac böyükdür.

Dövlət qulluqçularının əmək münasibətlərinin sahə mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə cəhdlərlə bağlı məsələlər, eləcə də göstərilən münasibətlərin əmək hüququ normalarının təsir dairəsindən çıxarılması böyük nəzəri və praktiki maraq doğurmaqdadır.

Bir sıra alimlər dövlət qulluqçularının əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin daxil edilməsi hesabına inzibati hüquq sahəsini daha da genişləndirilməsinə cəhd göstərirlər. Belə ki, bəzi hüquq ədəbiyyatı müəllifləri əməyin tənzimlənməsi məsələlərinin inzibati hüquq sahəsinin fəaliyyət dairəsinə daxil edilməsinin zəruriliyində israr edirlər. Lakin bu cür yanaşmanın tənqidə davamı yoxdur. Belə ki, bu sahədə aparılan tədqiqatlar bu yanaşmanın əsassız olduğunu sübut edir. Hətta “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununun özünün bəzi normaları (30-cu və digər maddələr) yardımçı vəzifələr tutan dövlət qulluqçularının əmək münasibətlərinin bilavasitə ƏM ilə tənzimləndiyini müəyyən edir [8]. ƏM-in 5-ci maddəsi isə həmin məcəllənin normalarının bilavasitə dövlət qulluqçularının hüquqi statusunu müəyyən edən normativ-hüquqi aktların spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onlara şamil edilməsini müəyyən edir. Dövlət qulluqçularının əmək, sosial və iqtisadi hüquqları onların hüquqi statusunu tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarla tam əhatə olunmadığı halda ƏM-in müvafiq normalarının tətbiqi yolu ilə tənzimlənilir. Bu baxımdan, “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu dövlət qulluqçuları üçün özünəməxsus “Əmək Məcəlləsi” də hesab etmək olar.

Dövlət qulluğuna münasibətdə əmək hüququnun fəvqəladə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, dövlət qulluqçusunun əmək münasibətlərini bu və ya digər formada tənzimləyir. Bu da öz növbəsində onu göstərir ki, dövlət qulluqçularının əmək və sosial müdafiəsinin tənzimlənməsi zamanı yaranan hüquqi münasibətlər obyektiv xarakterə malik olması səbəbindən hüququn digər sahələri ilə əmək hüququ ilə bağlıdır.

Mövzunun aktuallığı dövrün özünün tələb etdiyi bir zərurət kimi, dövlət qulluğunda çalışan şəxslərin əmək hüquqlarının təmin edilməsi probleminin əhəmiyyəti ilə müəyyən olunur. Məhz dövlət qulluqçularının əmək münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi məsələsinə toxunarkən, onu tam olaraq inzibati hüququn məzmunundan kənardə nəzərdən keçirmək mümkün olmadığı aydın olur. Belə ki, dövlət qulluğunu keçmə birbaşa inzibati hüququn predmeti olmaqla, məhz onunla tənzimlənilir. Lakin digər tərəfdən isə, elə həmin qulluğun keçilməsi bu xidmətə görə, əmək hüququ münasibətlərinə daxil olma ilə birbaşa əlaqəlidir və bu mübahisəsizdir.

Məsələn ƏM-nin 5-c maddəsinin (Maddə 5. Bu Məcəllənin tətbiq edildiyi digər iş yerləri və qulluqçular) 2-ci hissəsinə əsasən dövlət qulluqçularına, habelə prokurorluq, polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarının qulluqçularına onların hüquqi statusunu tənzimləyən normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla Məcəllənin şamil edildiyi təsbit edilir. Həmçinin normanın tələblərinə əsasən istinad edilən normativ hüquqi aktlarda həmin qulluqçuların əmək, sosial və iqtisadi hüquqları bütünlüklə əhatə olunmayıbsa, bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş müvafiq normaların onlara tətbiq edildiyi müəyyən edilir. Dövlət qulluğu haqqında qanuna isə nəzər yetirildikdə burada “əmək mübahisələri” və ümumiyyətlə “əmək münasibətləri” anlayışına (2.5 və 30.6-ci maddələr istisna olmaqla) ümumiyyətlə rast gəlinmir və qanunvericilik bu kimi hallar üzrə tənzimləməni əhatə etmir. Belə olduğu halda Məcəllənin yuxarıda istinad edilən 5-ci maddəsinin 2-hissəsinin müəyyən etdiyi əsaslarla bəhs edilən kateqoriyaya aid qulluqçulara (işçilərə) əmək hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı Məcəllənin 45-ci fəslə ilə müəyyən olunan fərdi əmək mübahisələrinin həlli qaydalarının tətbiq edilməsi sual doğurmalı deyil. Beləliklə yuxarıda istinad edilən 303-cü maddə ilə müəyyən edilmiş fərdi əmək mübahisələrinin həlli qaydaları şamil edilməyən şəxslər dairəsini müfəssəl şəkildə müəyyən edilir. Nəticə etibarlı ilə istinad edilən kateqoriyaya aid qulluqçuların əmək hüquq münasibətlərinin digər bütün iştirakçılardan sosial müdafiəyə bəlkə də daha çox ehtiyacı olan və daha həssas hesab edilə biləcək iştirakçılar siyahısına əlavə edilməsi mümkündür.

Eyni zamanda müəyyən dərəcədə çaşqınlıq yaradan normalardan biri də, İnzibati Prosesual Məcəllənin (İPM) 8.1.3-cü maddəsidir ki, həmin normaya əsasən inzibati orqanla hakim, dövlət qulluqçusu və ya hərbi qulluqçu arasında mövcud olan və ya əvvəllər mövcud olmuş xidməti hüquq münasibətləri ilə bağlı həmin orqana qarşı iddialara, habelə belə hüquq münasibətlərinin yaranması ilə əlaqədar mübahisələrə iddiaçının xidməti yaşayış sahəsinin olduğu yerin, belə yaşayış sahəsinin olmadığı hallarda yaşayış yerinin, bu halların heç birinin olmadığı təqdirdə isə ilkin inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın (cavabdehin) yerləşdiyi yerin məhkəməsi tərəfindən baxılması tələbidir [9]. Həmçinin İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarının 12-ci bəndinə əsasən isə inzibati orqanla dövlət qulluqçusu və ya hərbi qulluqçu arasında mövcud olan və ya əvvəllər mövcud olmuş xidməti hüquq münasibətləri ilə bağlı həmin orqana

qarşı iddialara, habelə belə hüquq münasibətlərinin yaranması ilə əlaqədar mübahisələrə inzibati məhkəmələr tərəfindən baxılması müəyyən edilmişdir [10]. Beləliklə 2015-ci ildən etibarən əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr statistikasına üzrə yuxarıda istinad edilən kəskin azalmanın məhz Ali Məhkəmənin bəhs edilən qərarı ilə bağlı olması hesab edilə bilər. Yəni həmin dövrdən sonra məhkəmələr arasında olan fərqli yanaşmalar aradan qaldırılmaqla istinad edilən kateqoriyaya aid işlərin inzibati məhkəmələr tərəfindən baxılması və güman ki, nəticədə məhz həmin istiqamət üzrə yekun statistikada nəzərə alınmasıdır.

Həmçinin burada sual doğuran digər məqam isə istinad edilən inzibati orqanla dövlət qulluqçusu və ya hərbi qulluqçu arasında mövcud olan və ya əvvəllər mövcud olmuş xidməti hüquq münasibətləri ilə bağlı həmin orqana qarşı iddiaların əmək mübahisəsi kimi qəbul edilib edilməməsi və müvafiq olaraq “Mediasiya haqqında” Qanunun tələblərindən irəli gələn ilkin mediasiya sessiyası tələbinin tətbiq edilməsidir. Hazırda mövcud olan təcrübədə qanunun 30-cu maddəsi nəzərə alınmaqla tərəflərin razılığı əsasında mediasiyanın tətbiqi mümkünlüyü nəzərə alınır ki, bu isə öz növbəsində müvafiq kateqoriyaya aid mübahisələrin əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisə kimi tanınmamasıdır. Düzdür “Dövlət qulluğu haqqında” Qanunun hər hansı müddəası da bu məsələyə aydınlıq gətirmir. Lakin məsələn, “Daimi dövlət qulluğuna qəbul edilən şəxslə bağlanılan əmək müqaviləsinin nümunəsi”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16.05.2019-cu il tarixli 690№li Fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Daimi dövlət qulluğuna qəbul edilən şəxslə bağlanılan əmək müqaviləsinin nümunəsi”nin 1.3-cü bəndinə nəzər yetirdikdə “bu əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə mindiyi gündən yaranmış əmək münasibətləri, tərəflərin hüquqları, vəzifələri və məsuliyyəti “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə, habelə bu əmək müqaviləsinə uyğun olaraq tənzimlənir” kimi kifayət qədər aydın bir müddəanın mövcudluğu ilə üzləşirik. Həmçinin 10.1-ci bəndlə isə bilavasitə bu əmək müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə tərəflər yaranan əmək mübahisələrinin həllinə qarşılıqlı anlaşma və razılıq yolu ilə, biri digərinin hüquqlarını pozmadan nail olması tələbi və tərəflər əmək mübahisələrinin həlli haqqında razılığa gəlmədikdə, mübahisənin inzibati qaydada və (və ya) məhkəmə qaydasında araşdırılması hüququndan istifadə edəcəkləri haqda tələblərin müəyyən edildiyi üzə çıxır [11]. Analoji yanaşma (əmək mübahisələri tələbi istisna olmaqla) həmçinin Sınaq müddəti ilə müvafiq dövlət or-

qanlarında dövlət qulluğuna qəbul üçün əmək müqaviləsinin (kontraktının) nümunəsinin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 sentyabr 2001-ci il 567№-li Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Sınaq müddəti ilə müvafiq dövlət orqanlarında dövlət qulluğuna qəbul üçün əmək müqaviləsinin (kontraktının) Nümunəsi” ilə də tətbiq edilir [12].

Digər tərəfdən ƏM-nin 281-ci maddəsi (tətillərin qadağan edildiyi sahələr) İnsanların sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bəzi xidmət sahələrində (xəstəxana bölməsi, elektrik enerjisi təchizatı, su təchizatı, telefon rabitəsi, hava və dəmiryol nəqliyyatını idarəetmə xidməti, yanğından mühafizə xidməti) tətillərin keçirilməsi qadağan edildiyini müəyyən edir. Maddənin tələblərinə görə bu sahələrdə yaranmış kollektiv əmək mübahisəsini tərəflər barışdırıcı üsullarla həll edə bilmədikdə məcburi arbitraj tətbiq edilir. Bildiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 36-cı maddəsi (Tətil Hüququ) ilə hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətil etmək hüququ eyni zamanda Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətil etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilməsi də müəyyən edilmişdir. “Dövlət Qulluğu haqqında” Qanunun 20.1.7-ci maddəsinin tələblərinə əsasən isə dövlət qulluqçularının tətilərdə iştirak etməsi qadağan edilir. Belə olduğu halda ƏM-nin 281-ci maddəsi ilə dövlət qulluqçuları nəzərdə tutulmadığından faktiki olaraq onların məcburi arbitraja müraciət imkanı da məhdudlaşdırılmış olur. Qeyd edilməlidir ki, ümumiyyətlə qanunvericiliklə fərdi və kollektiv əmək mübahisələri fərqləndirilməklə yanaşı onlara dair fərqli tənzimləmə yanaşmaları da mövcuddur. Məsələn ƏM-nin 264-cü maddəsinin tələblərinə əsasən kollektiv əmək mübahisələri bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada barışdırıcı üsullardan və tətilərdən istifadə etməklə həll olunur. Eyni zamanda, Məcəllənin 265-ci maddəsinin tələblərinə əsasən razılaşdırıcı komissiya, vasitəçi və əmək arbitrajı kollektiv əmək mübahisəsinin həll edilməsi üsulları kimi müəyyən edilmişdir. Həmçinin 266, 267 və 268-ci maddələrlə isə müvafiq üsulların tətbiq edilməsi qaydası təsbit edilmişdir [13]. Lakin fərdi əmək mübahisələrini tənzimləyən maddi hüquq normalarına nəzər yetirdikdə isə burada tam fərqli mənzərənin şahidi oluruq. Belə ki, ƏM-nin 294-cü maddəsinin tələblərinə əsasən maddənin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla bütün fərdi əmək mübahisələrinə bilavasitə məhkəmələr tərəfindən baxılır. İstinad edilən norma isə kollektiv müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda müəssisələrdə həmkarlar ittifaqları təşkilatının nəzdində fərdi əmək mübahisələrinə məhkəməyə qədər baxan orqanın yaradılmasının

nəzərdə tutula bilməsini müəyyən edir. Bu orqanın yaradılması və fəaliyyət qaydası kollektiv müqavilələrlə nizama salınır. Eyni zamanda həmin maddənin 3-cü hissəsinə əsasən isə əmək müqaviləsində fərdi əmək mübahisələrinin Məcəllə ilə müəyyən edilmiş həlli qaydalarından fərqli olan, tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipini və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əmək, sosial və iqtisadi hüquqlarını pozmayan qaydalar nəzərdə tutula bilər. Beləliklə, fərdi əmək mübahisələri üçün məhkəməyə alternativ olaraq iki imkanın yəni, kollektiv əmək müqaviləsi ilə nəzərdə tutulan və ya ikinci imkan kimi fərdi əmək müqaviləsi ilə şərtləndirilən qaydaların tətbiqi mümkün hesab edilir. Təcrübədə isə bu normaların işlək olmamasına və onların tətbiqinə dair hər hansı məlumatın mövcud olmaması qeyd edilə bilər. Belə ki, ƏM-nə 1-ci əlavə olan Əmək müqaviləsinin (kontraktın) nümunəvi formasında əmək mübahisələrinin baxılması qaydası haqda ümumi nümunələr nəzərdə tutulsa belə, dövlət qulluğunda tətbiq edilən və daha əvvəl istinad verilən müqavilə formalarında bu kimi imkan haqda müddəaların ümumiyyətlə yer almaması diqqət çəkir.

Məsələn Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 sentyabr 2001-ci il 571№-li Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət orqanlarında dövlət qulluqçuları barəsində tətbiq olunmuş intizam tənbehi tədbirlərindən şikayət verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə” ilə isə ümumiyyətlə intizam tənbehinin ləğv edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu məsələləri üzrə Komissiyaya daha sonra isə Komissiyanın qərarından isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurasına və Şuranın qərarından məhkəməyə şikayət vermə imkanı müəyyən edilir. Düzdür istinad edilən Əsasnamənin 12-ci bəndində əsasən dövlət qulluqçusunun ona intizam tənbehi verilərkən qanunvericiliyin tələblərini və onun hüquqlarının pozulduğu iddia edildikdə, Komissiyaya müraciət etmədən birbaşa məhkəməyə müraciət etmə hüququ tanınır. İstinad edilən normaların nə dərəcədə işlək olması sual doğurur, İlk olaraq məsələn ona görə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2016-cı il 860№-li Fərmanının 5-ci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi dövlət qeydiyyatına alınması ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya ləğv edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il 435№-li “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Fərmanının 3.20-ci bəndinin tələblərinə əsasən isə (edilmiş dəyişikliklə) Qanunun 25.8-ci maddəsinin birinci cümləsində nəzərdə tutulmuş müvafiq icra

hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini tabelik qaydasında yuxarı dövlət orqanına həvalə edilmişdir.

Halbuki Azərbaycan Respublikasının da 1993-cü ildə qusulduğu “Dövlət xidmətində əmək münasibətləri haqqında” Konvensiyanın (№ 151) 8-ci maddəsinə əsasən əmək mübahisələrinin müstəqillik və tərəfsizlik təminatı olan vasitəçilik, barışdırma və arbitraj vasitəsi ilə həll edilməsi tələbi müəyyən edilmişdir [14].

Digər tərəfdən dövlət qulluğunda bir sıra spesifik qanunvericilik tələbləri də mövcuddur ki, onlar əksinə əmək mübahisələrini tətikləyən kimi qiymətləndirilə bilərlər ki, buna misal isə, dövlət qulluğunda tətbiq edilən və “məcburi əmək”lə eyniləşdirilə biləcək Qanunun 33.3-cü maddəsinin tələbidir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin III hissəsi məcburi əməyin yolverilməzliyini təsbit edir. “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununun 33.3-cü maddəsi isə faktiki olaraq həmin norma ilə ziddiyyət təşkil edir və ona görə də AR Konstitusiyasına zidd hesab edilməklə Konstitusiyanın 130-cu maddəsi əsasında ləğv edilə bilər. Doğrudan da qanun iki ay müddətinə qədər də olsa, məcburi əmək üçün şərait yaradır və şəxsi öz iradəsinin əksinə olaraq əməyə məcbur edir. Əlbəttə, işçi öz öhdəliklərini yerinə yetirməkdən imtina edə və bunla da işə çıxmaya bilər. Bu isə yəqin ki, reqlamentin qəsdən pozulması kimi qiymətləndiriləcək və xidməti araşdırmadan sonra o, “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununun 25.2.6-cı maddəsinə uyğun olaraq işdən çıxarılacaq. “Dövlət qulluğu haqqında” AR Qanununun 33.3-cü maddəsi kimi normaya heç bir ehtiyac yoxdur və o bütün yuxarıda göstərilənlərdən başqa, dövlət qulluğunda əmək hüquq münasibətlərinə zərər verən hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən dövlət qulluqçularının cəlb olunduğu əmək mübahisələrinin baxılması üzrə yeni təcrübənin formalaşdırılmasına, qanunvericilik aktların uyğunlaşdırılmasına, əmək müqaviləsinin formalarına (o cümlədən dövlət qulluğunda tətbiq edilənlərə) əmək münasibətlərinin alternativ tənzimlənməsi imkanları ilə bağlı müddəaların nəzərə alınması labüd hesab edilməlidir. Dövlət qulluqçularına münasibətdə əmək mübahisələrinin tənzimlənməsi o cümlədən Konvensiyanın tələbləri nəzərə alınmaqla alternativ həll imkanlarının qanunvericiliyə daxil edilməsi imkanları dəyərləndirilməlidir. Ölkədə aparılan rəsmi məhkəmə statistikasında əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə göstəricilərdə, o cümlədən dövlət qulluqçularının iştirakı olan məhkəmə aktları da nəzərə alınmalıdır.

Belə ki, mediasiya institunun əmək münasibətlərinə daxil olması heç şübhəsiz ki, burada formalaşmış stereotipləri dağıtmaqla əmək münasibətlərinin tərəfləri olan işçi və işəgötürənləri danışıqlar masası arxasında görüşməyi üçün mükəmməl imkandır ki, istinad edilən imkanın düzgün çərçivədə tətbiq edilməsi əmək münasibətlərinin keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə keçidini şərtləndirən mühüm amildir. İstinad edilən imkan mediasiyanın qanunvericiliklə təsbit edilmiş məqsədləri prizmasından dəyərləndirildikdə, tərəflər arasında münaqişə səviyyəsinin azaldılması və onları razı salacaq şəkildə mübahisənin həllini təmin edilməsi deməkdir ki, əksər hallarda münasibətlərin davam etdirilməsinin mümkünsüzlüyü ilə nəticələnən məhkəmə çəkişməsinin yerinə münasibətlərin yenidən dəyərləndirmə mühitinin yaranmasıdır. Əmək münasibətlərində isə bu, Azərbaycan Respublikasının Konstitussiyasının 35-ci maddəsi ilə təsbit edilmiş fərdi və ictimai rifahın əsası olan əməyin və əmək hüquqlarının qorunması, tərəflərin mənafeələrinin təmin edilməsi deməkdir [15].

Etiraf etmək lazımdır ki, bu gün ümumi təsbit edilmiş baza prinsipləri baxımından mütərəqqi olmaqla yanaşı tənzimləmə aspektindən isə saysız boşluqlar yer alan əmək qanunvericiliyi artıq bir çox istiqamətlər üzrə təkmilləşmə tələb edir ki, bu isə öz növbəsində tətbiqetmədə yaranan uyğunsuzluqlar və nəticə etibarı ilə saysız mübahisələr üçün yol açan əmək hüquqlarının pozulması əsasları deməkdir. Məqalədə qanunvericilikdə və təcrübədə formalaşan boşluqların yalnız az bir hissəsini əhatə etmək mümkün olmuşdur. Sözsüz ki, eyni zamanda hüquqi maarifləndirmənin aşağı olması və istənilən məsələnin hüquqi həlli istiqamətlərində atılmış addımların açıq olaraq “düşmənciliyə çağırış” kimi qəbul edilməsi yuxarıda istinad edilən faktiki say göstəricilərinə təsir edən birbaşa amildir ki, burada mübahisələrin tənzimlənməsi mədəniyyətinin də formalaşdırılması labüdlüyü qeyd edilməlidir. İş yerində məsələnin məzuniyyət haqqının yanlış hesablanması ilə bağlı məhkəməyə müraciət edərək əldə edilən istənilən nəticə ilə (pozulmuş hüquqlarının bərpası və ya əksinə iddianın rədd edilməsi) həmin yerdə əmək fəaliyyətini davam etdirilməsi halını təsəvvür etmək belə əksər hallarda çətindir. Dövlət qulluğunda isə bu demək olar ki, mümkünsüzdür. Sözsüz ki, bu kimi hallar var, lakin bu hallar daha çox məhdud xarakter daşıyır. Bu baxımdan həqiqətən də, mediasiya institunun ölkədə formalaşması və xüsusən də, əmək münasibətləri kimi həssas sahəyə gətirilməsi, bu sahənin yeni inkişaf mərhələsinə keçidini şərtləndirən inqilabi yenilik kimi dəyərləndirilməlidir.

Şübhəsiz ki, bu gün cəmiyyətdə mediasiya və onun mahiyyəti haqqında ciddi məlumat çatışmazlığı mövcuddur. Mediator nə bərişdirici, nə də ye-

kun və həlledici söz sahibi də deyil. Mediator tərəf tutmur, iş üzrə rəy və fikir bildirmir, bu isə o deməkdir ki, mediatorun hakim, arbitr və hətta vəkil və ya “ağsaqqal” anlayışları ilə eyniləşdirilməsi də, düzgün deyil. Bəs belə olduğu təqdirdə mediator nə edir sualının cavabı isə - mediator tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq əsasında həlli üçün vasitəçilik edir. Mediatorun yükəsk peşəkarlıq və təcrübəsinə arxalanan vasitəçiliyi isə faktiki olaraq tərəflər arasında münaqişə səviyyəsinin azaldılması və onları razı salacaq şəkildə mübahisənin həllini təmin etməyə yönəlir ki, bunun isə yolu davamlı danışıqlardan keçir.

Bu gün tam əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasında mediasiyanın institusional formalaşması nəinki mübahisələrin alternativ həlli imkanlarının geniş tətbiqi üçün yol açmış olur, həmçinin ümumilikdə məhkəmə-hüquq sistemi üçün mühüm tarixi əhəmiyyətə malikdir ki, artıq onun ictimai münasibətlərin fərqli istiqamətləri üzrə gözlənilən birbaşa müsbət təsirlərinin əsas cizgiləri də sezilə bilir və təbii ki, əmək münasibətləri də burada istisna deyil.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 29 mart 2019-cu il № 1555-VQ / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. Keçid: <http://www.e-qanun.az/framework/41828>
2. Хохлов А. С. Конфликтология. История. Теория. Практика: учебное пособие. Самара: СФ ГБОУ ВПО МГПУ, 2014. (с 252)
3. Бекашев Д.К. Международное трудовое право. Публично-правовые аспекты. Учебник. Москва 2013 (с.207)
4. ВЭТ-in rəsmi internet səhifəsi [Elektron resurs]. Keçid: <https://www.ilo.org/public/english/mediate/index.htm>
5. Харитонов М.М. Трудовое Право. Москва 2022 (25)
6. Воробьева М.А. Психология труда. Учебное пособие ЕКАТЕРИНБУРГ 2015(с 99.)
7. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi. [Elektron resurs]. Keçid: <https://www.stat.gov.az/>
8. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 21 iyul 2000-ci il № 926-IQ/ e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. Keçid: <https://e-qanun.az/framework/4481>

9. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi. 30 iyun 2009-cu il № 846-IIIQ “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. Keçid: <https://e-qanun.az/framework/18646>
10. “İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarı 10 aprel 2015-ci il № 4./ supremecourt.gov.az/ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin rəsmi internet səhifəsi. [Elektron resurs]. Keçid: <https://supremecourt.gov.az/post/view/758>
11. “Daimi dövlət qulluğuna qəbul edilən şəxslə bağlanılan əmək müqaviləsinin nümunəsi”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16.05.2019-cu il tarixli 690№-li Fərmanı. / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. <https://e-qanun.az/framework/42293>
12. “Sınaq müddəti ilə müvafiq dövlət orqanlarında dövlət qulluğuna qəbul üçün əmək müqaviləsinin (kontraktının) Nümunəsi” nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 sentyabr 2001-ci il 567№-li Fərmanı. / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. <https://e-qanun.az/framework/2714>
13. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. 1 fevral 1999-cu il 618-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. Keçid: <http://www.e-qanun.az/framework/46943>
14. “Dövlət xidmətində əmək münasibətləri haqqında“ Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Konvensiyası (№ 151) 1978./ ilo.org/ / Beynəlxalq Əmək Təşkilatının rəsmi internet səhifəsi. [Elektron resurs]. Keçid: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEX-PUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C151
15. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixli əlavə və dəyişikliklərlə) / e-qanun.az. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Hüquqi aktların vahid elektron bazası [Elektron resurs]. Keçid: <http://www.e-qanun.az/framework/897>

Доктор философии по праву А.Э. Рагимов
Перспективы применения медиации в Азербайджанской Республике относительно споров, вытекающих из трудовых отношений и историческое значение институционального формирования возможностей альтернативного решения споров.

Аннотация: Во всем мире число индивидуальных споров увеличивается день от дня, увеличивая число недовольств и жалоб. В данной статье анализируются практические черты регулирования трудовых споров. Изменения на рынке труда в свою очередь отражаются и на традиционных методах регулирования трудовых споров. Несомненно, значимость составительных правовых процессов таких как трудовой трибунал или арбитраж не оспаривается, но в то же время наравне с ними можно говорить и о растущей роли консенсусных методов регулирования споров таких как медиация или примирение. Азербайджанская Республика приняла соответствующий закон «О медиации» 29 марта 2019-го года, в соответствии с которым по семейным, трудовым и коммерческим спорам устанавливаются требования на участие в предварительной медиационной сессии. По своей сути медиация, это добровольный процесс, в котором медиатор помогает двум или более сторонам достичь согласия. Обязательная предварительная медиационная сессия, это обязательная стадия регулирования спора между сторонами посредством нейтральной, беспристрастной третьей стороны – медиатора. В целом во всем мире используются различные методы включая примирение, медиацию, арбитраж с участием третьих лиц или без. Природа и причины споров также как процессы и механизмы их предотвращения и решения становятся все более сложными и разнообразными.

Ключевые слова: медиация, арбитраж, трудовой спор, труд, предварительная медиационная сессия, альтернативное регулирование, арбитраж, государственный служащий.

Ph.D. A.E. Rahimov
The application of mediation regarding disputes arising from labor relations and opportunities of alternative regulation with respect to certain other workplaces to which the Labour Code is applicable.

Annotation: The number of individual disputes arising from day-to-day workers grievances or complaints has been rising across the world. The article, analyzes the practical features of the labour disputes resolution. The recent changes in the global labour market have affected traditional labour dispute resolution methods. The place of adversarial such as labour tribunals or arbitration is not in dispute, but alongside this is a growing recognition of the value of

effective consensus-based dispute resolution methods including conciliation and mediation. Azerbaijan adopted the Law on Mediation on March 29, 2019, which requires attendance of initial (mandatory) first mediation session (in accordance with the articles 28 and 29 of this Law) before bringing an action concerning family, labor and business disputes. Mediation is a voluntary process where the mediator helps two or more people in dispute attempt to reach an agreement. Mandatory Initial Mediation Session is a mandatory stage of dispute settlement between the parties before a neutral and impartial third party - the mediator. Generally different methods are used all over the world, including conciliation, mediation and arbitration, either with or without third parties. The nature and causes of disputes become ever more complex and diverse – as do the processes and mechanisms for preventing and resolving them.

Keywords: mediation, arbitration, labor dispute, labour, initially mediation session, alternative regulation, arbitration, civil servant.

Алексей Чесноков

*Кандидат юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой частного права Алтайского
филиала Российской академии народного хозяйства
и государственной службы при Президенте РФ*

ПОДСУДНОСТЬ КАК ЦЕННОСТЬ ПРАВА: ВОПРОСЫ ГЕНЕЗИСА

Современный институт подсудности выступил результатом достаточно долгой эволюции гражданского судопроизводства. Уже согласно Судебнику 1497 года отечественное правосудие складывалось из «Судов духовных (епископских и монастырских), государственных, вотчинных и помещичьих. В этой системе действовали также суды наместников и волостелей» [5, с. 23-24].

В свою очередь, государственные суды делились на центральные (суд великого князя, суд бояр и окольных) и местные [2]. Великокняжеский суд рассматривал в первой инстанции особо важные дела, а также в отношении лиц, имеющих привилегию на суд князя (носители тарханных грамот, освобождающих от налогов и повинностей, воинские чины, начиная от сотника и проч.). Боярская Дума разрешала споры о местничестве и иски служилых людей, не пользовавшихся привилегией великокняжеского суда, должностных лиц приказов и местных судей [8]. Церковные суды рассматривали дела по личным искам – семейные и о наследстве. Если одна сторона была подсудна светскому суду, а другая – церковному суду, то назначается суд вопчей (половина состава – духовенство, половина светская), согласно Судебнику 1550 года суд уже вел один судья, которому был подсуден ответчик [4, с. 238]. Продолжили развитие института подсудности отдельные положения X главы Уложения 1649 года, Свод законов 1832 года. В первую очередь, продолжалась дифференциация по виду судебного спора.

При подготовке Судебных уставов 1864 года к системным недостаткам процессуального законодательства прямо были отнесены вопросы соотношения судебной и полицейской власти и сложность установления места юридического разрешения дела [6, с.120]. Поэтому, согласно Уставу, выделялись «ведомство», «родовая и объективная

подсудность», были обозначены общие суды (включающие окружные суды, мировых судей, городских судей и земских начальников), а также специализированные: коммерческие, духовные, крестьянские, инородные, совестные и проч. [10] И если компетенция специализированных судов была четко определена, то общие рассматривали дела по остаточному принципу. Например, коммерческие суды рассматривали споры исходя из предмета – вексельные, перепродажные сделки, признавали банкротами при злостной невыплате долгов, то духовные, крестьянские и инородные принимали дела исходя из статуса спорящих сторон.

Начиная с 1917 года имперская правовая система последовательно уничтожается. Новая власть провозгласила цели освобождения народных масс от эксплуатации, ликвидации всех видов социального и национального угнетения и неравенства, установление прав и свобод трудящихся во всех областях жизни общества – в хозяйстве и культуре, политике и социальном развитии. Это привело к разрушению многих элементов института подведомственности. Декрет СНК РСФСР от 24 ноября 1917 «О суде» [9] просто упразднил все существовавшие ранее судебные инстанции и установил первую инстанцию – местные суды, которые разрешали гражданские дела с сумой иска от 3000 рублей (п. 4 ст. 2). Только через 4 месяца воссоздаются Окружные народные суды, выполняющие функции кассации в т.ч. по гражданским делам. К ним теперь передаются иски с сумой более 3000 рублей, вопросы взыскания по векселям, закладным, нотариальным заемным письмам переводятся в нотариальную юрисдикцию, правом отменить решения верховного судебного контроля предоставляется законодательному органу (ст. 6, 10, 11). Происходит примитивизация подведомственности, ее территориальный аспект не регламентируется, любой суд, признав дело неподсудным себе, мог его перенаправить без ограничений, чем запускал процесс многократного «отфутболивания» иска. Все формальные требования отменялись, гражданский суд мог руководствоваться исключительно соображениями «справедливости» (ст. 36) [2].

В 1923 году Гражданский Процессуальный Кодекс РСФСР вводит категорию «подсудность» (глава III) [7], в рамках которой устанавливает общую компетенцию Народного Суда (ст.22). Иски подавались по месту постоянного жительства или работы (занятия), к коллективам –

по месту нахождения их местного органа (ст. 26-28). Была закреплена выборная (по месту исполнения договора, если место жительства не известно, в случае коллизии правил – ст. 30), а также исключительная (в отношении недвижимости, предприятий, наследственного имущества – ст. 29) подсудности. Споры о подсудности не допускались, но устанавливалось право Верховного Суда передать дело в иной суд в случае особых обстоятельств (ст. 31, 32).

Следующим значительным изменением стало введение в Гражданский процессуальный кодекс РСФСР 1964 года института подведомственности (глава 3), где компетенция судов отделялась от административных органов и квазисудебных органов (товарищеских и третейских судов) [1]. Подсудность стала относиться к выбору уровня и территориального расположения суда (глава 11).

Интересно, что созданные тогда положения в большинстве своем перешли в современный Гражданский процессуальный кодекс РФ. Так, с небольшими дополнениями были восприняты положения о подсудности по выбору истца, исключительной, договорной подсудности, подсудности связанных дел, встречного иска и проч. (ст. 118-121).

Литература

1. Гражданский процессуальный кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 11 июня 1964 г.) // Свод законов РСФСР. Т. 8. С. 175.
2. Декрет ВЦИК от 7 марта 1918 г. № 2 «О суде» // СУ РСФСР. 1918. № 26. Ст. 420.
3. История российского правосудия: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. Н.А. Колоколова. М., 2009. С. 147.
4. Краснов Ю.К. Российская государственность: Генезис и эволюция институтов власти, проблемы модернизации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2003. С. 238.
5. Осипян Б. А. Русский Судебник 1497 года как право-идеологическая основа зарождения централизованного государства // История государства и права. 2011. № 4. С. 23-24.
6. Полушкин Е.С. Исторический аспект развития института подведомственности в гражданском судопроизводстве // Актуальные проблемы российского права. 2019. № 3. С. 120.

7. Постановление ВЦИК от 10 июля 1923 г. «О введении в действие Гражданского Процессуального Кодекса Р.С.Ф.С.Р.» (вместе с "Гражданским Процессуальным Кодексом Р.С.Ф.С.Р.") // СУ РСФСР. 1923. № 46-47. Ст. 478.
8. Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти т. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / отв. ред. А.Д. Горских. М., 1985. С. 63.
9. СУ РСФСР. 1917. № 4. Ст. 50.
10. Устав гражданского судопроизводства 1864 г. // Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений, на коих они основаны. СПб., 1866. Ч. 1. С. VIII-IX.

Лейла Салимова

доктор философии по праву

*докторант кафедры международного права
Бакинского Государственного Университета*

email-lleylasalimova@gmail.com

НЕКОТОРЫЕ МЕЖДУНАРОДНО-УГОЛОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ КОНВЕНЦИИ О ГЕНОЦИДЕ

***Аннотация:** «Шушинская декларация о союзнических отношениях между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой» предусматривает совместные действия по противодействию признания «геноцида армян» в силу того, что данные события противоречат исторической действительности имевшей место в Турции в 1915 году. В статье на основе анализа Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (Конвенция о геноциде), решений: Международного уголовного суда, Европейского суда по правам человека, а также научных публикаций обосновывается позиция автора о неприемлемости решений парламента и правительств ряда государств по признанию «геноцида армян».*

***Ключевые слова:** геноцид, конвенция, суд, наказание, законодательство*

15 июня 2021 года после встречи Президента Азербайджана Ильхама Алиева и Президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана в Шуше была подписана «Шушинская декларация о союзнических отношениях между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой». В тексте Декларации было особенно отмечено, что демонстрируя солидарность и взаимную поддержку по международным вопросам, носящим актуальный характер, представляющим взаимный интерес, стороны, выступая с совпадающих позиций, углублять двустороннее сотрудничество и оказывать друг другу поддержку в рамках международных и региональных организаций, включая Организацию Объединенных Наций, ОБСЕ, Совет Европы, Совет сотрудничества тюркоязычных государств, Организацию исламского сотрудничества[15].

С этих позиций было обозначено о совместных действиях Азербайджана и Турции по противодействию Армении в признании на международной арене «геноцида армян», якобы имевшем место в 1915

г. в Турции. Наряду с работой историков двух стран в этом направлении, полагаем крайне важным рассмотреть рассматриваемую проблему с позиций международного уголовного права, так как этот вопрос существенно влияет на систему международной безопасности, нередко является мотивационным фактором в совершении террористических актов со стороны армянских террористических организаций как в отношении представителей Турции, так и Азербайджана.

Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (Конвенция о геноциде) является международным правовым актом, впервые кодифицировавшим преступление геноцида. Конвенция о геноциде была первым договором по правам человека, принятым Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 9 декабря 1948 года [6]. Согласно статусу членства Конвенцию о геноциде по настоящее время ратифицировали (присоединились к ней 152 государства.). Другие 42 государства-члена Организации Объединенных Наций еще не сделали этого. Из них 19 из Африки, 17 из Азии Америки.

Его принятие стало решающим шагом на пути к развитию международного права прав человека и международного уголовного права. Ежегодно 9 декабря Организация Объединенных Наций отмечает принятие Конвенции о геноциде, что также является Международным днем памяти и достоинств жертв преступления геноцида и предупреждения этого преступления в соответствии с решением МУС согласно требованиям Конвенции.

В соответствии с Конвенцией, геноцид является преступлением, которое может иметь место, как во время войны, так и в мирное время. Определение преступления геноцида, изложенное в Конвенции, получило широкое признание, как на национальном, так и на международном уровне, в том числе в Римском статуте Международного уголовного суда (МУС) 1998 года.

Немаловажно отметить, что Конвенция возлагает на государства-участников обязательство принимать необходимые меры для предотвращения преступления геноцида и наказания за него, в том числе путем принятия соответствующего законодательства и наказания виновных, «независимо от того, занимают ли они конституционно ответственные должности или частными лицами» (статья IV). Это обязательство, в дополнение к запрету не совершать геноцид, считается нормой международного обычного права и, следовательно, обязатель-

ной для всех государств, независимо от того, ратифицировали они Конвенцию о геноциде или нет.

Конвенции о геноциде предусматривает следующие обязательства Государства участника:

-обязательство не совершать геноцид (Статья I в интерпретации МУС)

-обязательство предотвращать геноцид (Статья I), которое, по мнению МУС , имеет экстерриториальный характер;

-обязательство наказывать за геноцид (Статья I);

-обязательство принять необходимое законодательство для реализации положений Конвенции (статья V);

-обязательство обеспечить эффективное наказание лиц, признанных виновными в преступном поведении в соответствии с Конвенцией (статья V);

-обязательство осуждать лиц, обвиненных в геноциде, компетентным судом государства, на территории которого было совершено деяние, или международным уголовным судом с признанной юрисдикцией (статья VI);

-обязательство о выдаче, когда речь идет об обвинениях в геноциде, в соответствии с действующими законами и договорами (статья VII), особенно в связи с защитой, предоставляемой международным правом в области прав человека, запрещающим выдворение, когда существует реальный риск вопиющих нарушений прав человека в принимающем государстве[6].

В практике государств ратифицировавших Конвенцию до настоящего времени наблюдается двойной подход в ее применении, в частности политический и правовой.

Политический подход в применении Конвенции проявляется, прежде всего, в том, что ряд государств в нарушении требований Конвенции, на уровне национального парламента, либо исполнительных органов, без решения Международного уголовного суда, приняли решение о признании геноцида в отношении одной из сторон конфликта исторического прошлого.

Такой подход проявляется в признании «геноцида армян», якобы имевшегося в Турции, в 1915 году. Первым «геноцид армян официально признал и осудил парламент Уругвая [5].

В последствии аналогичные решения приняли:

Австрия (совместное заявление председателей парламентских фракций, 2015)

Аргентина (2 закона, 5 резолюций; 2004, 2007; Армения (1964 год будучи в составе СССР, 1988, 1990; Бельгия (1998, 2015); Болгария (2007, 2015); Боливия (2014); Бразилия (2015);

Ватикан (2015); Венесуэла (2005); Германия (2016); Греция (1996); Италия (2000, 2019);

Канада (1996, 2002, 2004); Кипр (1975, 1982); Латвия (2021); Ливан (1997); Ливия (2019);

Литва (2005); Люксембург (2015); Нидерланды (2004, 2018); Парагвай (2015); Польша (2005); Португалия (2019); Россия (1995); Сирия (2020); Словакия (2004); США (2021);

Уругвай (1965); Франция (1998); Чехия (2015, 2017, 2020); Чили (2007), Швейцария (2003), Швеция (2010) [7]. Наряду с этим Геноцид армян признали Совет Европы (1998, 2001), Европарламент (1987, 2000, 2002, 2005), Подкомиссия ООН по предотвращению дискриминации и защите меньшинств, Всемирный совет церквей [8], парламентская коалиция стран Южной Америки (Меркосур) [9]; Парламент Латинской Америки (2015)[10].

Насколько такие решения соответствуют международному уголовному праву и отвечают ли такие постановления интересам международной безопасности, к сожалению, в юридической литературе этот вопрос почти не исследовался. В тоже время международное сообщество признаёт «геноцид армян», как формально, официально, в части значительного числа государств, а также международных (межгосударственных) организаций, так и в ещё большей степени в мировом общественном мнении[11]. Рассмотрим вопросы данной проблемы более подробно.

Понятия «геноцид» и «преступления против человечности» по существу возникли как реакция на преступления, совершенные нацистской Германией во время Второй мировой войны. Возможно, даже больше, чем преступления против человечности, геноцид продолжает ассоциироваться в общественном воображении с Холокостом. События, которые лучше всего иллюстрируют это преступление, указаны в приговоре Международного военного трибунала в Нюрнберге. Научные исследования предъявленных обвинений Нюрнбергского трибунала в отношении лиц, совершивших преступления во время Холокоста,

а также специальных трибуналов по бывшей Югославии и Руанде, основные подходы в квалификации действий виновных как геноцид - Международным уголовным судом, подробно исследованы Геналь-Меттро в монографии Международные преступления и специальные трибуналы. В ней автор подробно описал все признаки геноцида как международного преступления. Г.Меттро, правильно отмечает, что признание геноцида, возможно, только лишь на основании [12].

В отсутствии постоянного органа международной уголовной юстиции (Международный уголовный суд начал свою деятельность лишь в 2002 г.) - существенное значение в понятии, истолковании объективных и субъективных признаков геноцида, принадлежит актам Международного Суда ООН; (Консультативное заключение «Оговорки к Конвенции о предупреждении геноцида и наказании за него» от 28.05.1951, Решение по делу Босния и Герцеговина против Югославии» от 11.07.1996), Постановления Европейского Суда по правам человека (например, Йоргич против Германии от 12.07.2007 № 74613/01; *Lehideux and Isorniv. France. CaseNo. 55/1997/839/1045. 23.09.1998*); Международных уголовных трибуналов по Руанде (по делу *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-98-4-T.02.09.1998*; *Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana. CaseNo. ICTR-95-1-T. 21.05.1999* и другие); бывшей Югославии (по делу *Prosecutor v. Goran Jelisic. CaseNo. IT-95-10-T.14.12.1999*; *Prosecutor v. Radislav Krstić. Case No. IT-98-33-A. 19.04.2004*), содержащие толкование. В их решениях преступление геноцида получило четкое толкование понимания признаков геноцида и его правоприменительной деятельности следственной и судебной деятельности.

Сопоставляя тексты принятых резолюций парламентов государств о признании «геноцида армян» и выводов международных трибуналов по геноциду можно убедиться, о недопустимости произвольного толкования столь серьезного преступления как геноцид без наличия на то судебного решения.

В этой связи, как отмечает А.Р. Каюмова, являются востребованными исследования, касающиеся условий и пределов применения универсальной юрисдикции, предметной сферы ее охвата. Возникает необходимость исследования соотношения уголовной юрисдикции государств и международной уголовной юрисдикции с позиции содержания принципа комплементарности Международного уголовного суда [14].

По нашему мнению в круг указанных изысканий также должен найти вопрос юридической оценки принимаемых резолюцией парламентов, как законодательного органа о признании того или иного исторического факта геноцида.

Преступление геноцида является юридическим понятием, хотя преследующим определенные политические цели. И здесь нельзя не согласиться с А. В. Землюковой, которая отмечает, что «Уничтожение целого народа или разрушение национальной или этнической группы – это преступление по существу своему политическое. Но признание совершённого деяния преступлением геноцида возможно только по юридическим основаниям: на основании Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 г., решений международных трибуналов по бывшей Югославии и Руанде» [17].

Признание «геноцида армян» - является главной целью основных армянских лоббистских организаций, причём, кроме самого признания, выдвигаются территориальные претензии и требования о репарациях со стороны Турции. Чтобы добиться признания, армянские лоббисты привлекают на свою сторону парламентариев и влиятельных лиц; оказывают давление на правительства разных стран; организуют широкое освещение данного вопроса в обществе; основывают специальные институты, занимающиеся данным вопросом. (Институт Зоряна, Армянский национальный институт) [11].

Именно благодаря деятельности армянских лоббистов приняты резолюции парламентов ряда стран о признании «геноцида армян», в том числе и влиятельными международными организациями.

Несмотря на обилие парламентских резолюций некоторых государств, решений международных организаций, в настоящее время нет международного судебного решения о признании событий 1915 году в Турции «геноцидом армян».

Между тем, существуют ряд национальных и международных судебных решений, указывающих на то, что события 1915 года, нельзя квалифицировать как «геноцид армян». В ряде из них указывается, что исторические события более 100 летней давности должны быть оценены в соответствии с требованием международного уголовного процесса, а не на выборочных исторических фактах. Об этом наиболее подробно изложено С. Палабиик в статье именуемой «События 1915 года и свобода слова в национальных и международных судах» [3].

Наряду с этим имеются ряд публикаций азербайджанских исследователей, в которых проанализированы резолюции признания «геноцида армян» некоторых государств и представлены об их не соответствии как внутринациональному законодательству государств, так и требованиям Конвенции о геноциде[24].

С. Палабиик в своем исследовании рассмотрел ряд решений судебных решений о «геноциде армян»[13]. Однако полагаем рассмотреть этот вопрос более подробно исходя из комплексного анализа позиции национальных судов, судебно-претендентной практики и принятых решений со стороны Европейского суда по правам человека.

Первое такое решение Приказ от 17.12.2003 — дело номер Т-346/03: Постановление суда первой инстанции ЕС от 17 декабря 2003 г., по иску (граждан Франции, проживающих в г. Марселе), Грегуар Крикорян и Сюзанна Крикорян (армян по национальности) – «О запрете предоставления Турции статуса кандидата Европейского Союза (ЕС)». Требования истцов были поддержаны армянской диаспорной организацией Euro-Arménie ASBL.

Свое требование истцы обосновали тем, что предоставление Турции статуса кандидата Европейского Союза (ЕС) противоречит резолюции Европейского парламента от 18 июня 1987 г. Предусматривающего «политическое решение армянского вопроса»[19].

По мнению истцов, эта резолюция имеет обязательную юридическую силу. Далее в исковом заявлении они отмечают, что память о жертвах «геноцида» и забота об «исторической правде» является неотъемлемой частью достоинства всех армян. В силу того, что Турция отрицает признание «геноцида армян», то этот факт, как отмечают истцы, должно явиться препятствием для ее полноправного членства в ЕС.

Одновременно, Грегуар Крикорян и Сюзанна Крикорян, заявили, что были оскорблены предоставлением Турции статуса кандидата и потребовали 1 евро в качестве моральной и символической компенсации и оплаты судебных издержек (Приказ от 17.12.2003 — дело номер Т-346/03., п. 1-2).

В процессе судебного разбирательства данные требования истцов, судом не были признаны обоснованными, исходя из того, что Турция не может нести ответственность за внедоговорные обязательства. Кроме того судом было отмечено, что на заседании Парламента ЕС,

проходящем в Хельсинки (Финляндия) 10 декабря и 11 декабря 1999 года Европейский Совет официально признал статус Турецкой Республики как кандидата на вступление в Европейский Союз, но не обусловливал это присоединение предварительным признанием этим государством «геноцида армян 1915 года». Изложенное, послужило основанием для суда в отказе в исковых требованиях Грегуар Крикорян и Сюзанна Крикорян. В результате суд первой инстанции ЕС, прекратил дело производством. Оплата судебных издержек в размере 30 000 евро были возложены на заявителей Грегуар Крикорян и Сюзанна Крикорян [25].

Этому судебному постановлению предшествовало решение национального собрания Франции от 29 мая 1998 г. принятием законопроекта следующего содержания: «Франция признает геноцид армян 1915 года» [26].

Однако Конференция представителей сената Франции отказалась рассматривать законопроект, оставив инициативу правительству. Позже правительство Франции также отказалось от подписания данного текста резолюции. Свой отказ правительство обосновало тем, что подобное решение «не будет служить интересам мира — между армянами и турками». Наряду с этим указанный Закон отрицательно скажется на дипломатическом рейтинге Франции на Южном Кавказе [18].

Однако на этом юридический процесс о признании «геноцида армян» на этом не прекратился. В 2001 году Национальным собранием и Сенатом Франции был принят Закон № 2001-70 от 29 января 2001 г. «О признании геноцида армян 1915 г».

Рассматриваемый Закон вызвал массу критики. Фактически Закон, как отмечал сенатор Борис Аджемян, носил не нормативный, а декларативный характер [27].

По мнению Р.Пурье, профессора публичного права Университета Законопроект от 29 января 2001 г. довольствуется «сплетнями» и грубо противоречит ст.34 Конституции Франции, который предусматривает, что Закон должен устанавливать основные правила и определять основные принципы» [28].

В последствие Социалистическая партия Франции подготовила законопроект, предусматривающий уголовную ответственность за отрицание геноцида армян, с применением наказания в качестве лишением свободы на срок до одного года или штрафом в размере 45 000 евро.

Этот законопроект по своему содержанию и санкциям приравнивался к законам, регламентирующим отрицание Холокоста. Указанный законопроект был принят в 2006 г. 106 голосами за и 19 против. При голосовании из общего количества 577 депутатов, не приняли участие 452 члена Национального собрания Франции. В последствие Сенат Франции отклонил этот законопроект и полностью снял его с повестки дня [16].

Позже законопроект аналогичного содержания вновь был представлен и утвержден Национальным собранием. На этот раз он также был рассмотрен и принят в Сенате. Однако на этот раз Высший Конституционный суд Франции, оценил этот законопроект как нарушение свободы выражения мнений и отклонил его как неконституционный. В решении Высшего Конституционного суда Франции от 29 февраля 2012 г. было указано, что в законе 2001 г., отсутствовал «нормативный элемент», а потому квалификация этого законопроекта как закона может быть поставлена под сомнение и он не способен повлечь правовые последствия [28].

Помимо решения Высшего Конституционного суда Франции от 29 февраля 2012 г., которое показывает, что решения парламента не могут иметь правовых последствий в силу их политического характера и отрицание «геноцида армян» должно подпадать под сферу свободы слова, крайне важное значение с позиций судебной оценки «геноцида армян» имеет решение Европейского суда по правам человека (ЕСПЧ) по делу Догу Перинчека от 15 октября 2015 г. [1].

суть которого заключается в признании права последнего на свободу слова. Это решение так же, как и решение Высшего Конституционного суда Франции от 29 февраля 2012 г., с точки зрения публичного судебного оспаривания утверждения «геноцида армян» имеет большое значение.

Рассмотрим же более подробно обстоятельства дела Догу Перинчека.

Д.Перинчек родился в 1942 году и проживает в Анкаре. Являясь доктором юридических наук и генеральным председателем Партии рабочих из Турции, 7 мая, 22 июля и 18 сентября 2005 г. в г.Лозанна (кантон Во), Опфикон (кантон Цюрих) и Кениц (кантонБерн), соответственно, он участвовал в различных конференциях во время которых он публично отрицал «геноцид армян», совершенного Османской им-

перии против армянского народа в 1915 последующие и годы. В частности, он назвал «международной ложью» саму идею о «геноциде армян». Его замечания были сделаны в разных контекстах: он заявлял об этом в Лозанне во время пресс-конференции (на турецком языке), в Опфikon, во время конференции, прошедшей в рамках ознаменовании Лозаннского договора 1923 года и в Кенице по случаю партийного собрания.

15 июля 2005 года Швейцарско-армянская ассоциация подала жалобу в отношении Д. Перинчек в связи с вышеупомянутыми заявлениями. В решении от 9 марта 2007 г. Суд полиции г. Лозанны признал Д. Перинчека виновным в расовой дискриминации по смыслу ст. 261, п. 4 Уголовного кодекса Швейцарии и приговорил его к 90-дневному лишению свободы и штрафу в размере 3000 швейцарских франков (примерно 2500 евро),

С выплатой компенсация морального вреда в размере 1000 швейцарских франков (850 евро). Суд признал мотивы, которыми руководствовался Д. Перинчек схожими с расистскими. Эти мотивы, по мнению суда, не подпадают под исторические дебаты. Наряду с этим в своем решении от 9 марта 2007 г суд полностью согласился с утверждениями Швейцарско-армянской ассоциации о том, что «геноцид армян» является доказанным фактом и эту позицию в своем большинстве поддерживает швейцарская общественность. В обосновании своих доводов представители Швейцарско-армянской ассоциации также сослались на парламентские акты некоторых государств о признании «геноцида армян», юридические публикации и различные заявления по этому поводу стороны федеральных и кантональных политических органов Швейцарии. Кроме того, Ассоциация в обосновании своих аргументов указала о признании «геноцида армян» со стороны различных международных организаций, в частности Совета Европы, и Европейского парламента [1].

13 июня 2007 г. Кассационный суд по уголовным делам кантонального суда Швейцарии отклонил жалобу, поданную Д. Перинчекна на решение суда полиции г. Лозанны от 9 марта 2007 г. В своем решении от 13 июня 2007 г. кассационный суд Швейцарии, приравнял геноцид евреев к геноциду армян и оставил в силе квалификацию действий Д.Перинчекпо ст. 261 п.4 Швейцарского уголовного кодекса. В решении кассационного суда было также указано, что «геноцид ар-

мян» является историческим фактом, признанным швейцарским законодателем. А потому решение парламента Швейцарии о признании «геноцида армян» 1915 года могут взяты за основу доказанности вины Д.Перинчек [1]. Кассационный суд также отклонил неоднократные ходатайства Д. Перинчекна о вызове в суд для допроса независимых международных экспертов-историков для пояснения тех или иных фактов связанных с основными доводами осужденного.

Будучи несогласным решением. Кассационного суда по уголовным делам кантонального суда Швейцарии от 13 июня 2007 г. Д. Перинчек подал апелляционную жалобу в Федеральный суд Швейцарии. В апелляционной жалобе Д. Перинчек просил отменить обвинительный приговор двух кантональных судов Швейцарии, а также решения Кассационного суда признавшими его виновным по ст. 261 п. 4 Уголовного кодекса Швейцарии и связанный с ним гражданский иск.

Постановлением от 12 декабря 2007 г. (АТФ 6Б_398/2007) Федеральный суд Швейцарии отклонил жалобу Д. Перинчека оставив обвинительный приговор и все последующие судебные решения в силе.

Таким образом вышеприведенные доводы которые были взяты судом в обосновании доказанности вины Д. Перинчека . не давали суду основание для вынесения обвинительного приговора. Судом также была допущена и другая грубейшая судебная ошибка. В Уголовном кодексе Швейцарии отсутствует специальная норма, устанавливающая уголовную ответственность за отрицание «геноцида армян», прямо относящемся к какому-либо историческому событию. Суд отрицание Д. Перинчеком «геноцида армян» квалифицировал как действия, направленные на расовую дискриминацию ст. 261 п. 4 УК Швейцарии. В то же время не учел, что ст.261 п.4 УК была введена в уголовное законодательство Швейцарии после ратификации Международной конвенция о ликвидации всех форм дискриминации от 21 декабря 1965 г. [1]. В самом тексте Международной конвенция о ликвидации всех форм дискриминации от 21 декабря 1965 ничего не указано о «геноциде армян». В нем лишь упоминается, о недопустимости распространения идей о превосходстве «расы» или группы людей определенного цвета кожи или этнического происхождения, о действиях направленных на оправдание или пропаганду любой формы расовой ненависти. Указанная Конвенция предписывает, что Государства-участники должны ввести уголовную ответственность за распространение таких идей. Таким

образом к уголовной ответственности может быть привлечено лицо за умышленные действия связанные с распространения идей о превосходстве «расы» или группы людей определенного цвета кожи или этнического происхождения и действиях направленных на оправдание или пропаганду любой формы расовой ненависти, что исходит из диспозиции ст. 261 п. 4 УК Швейцарии [23]. В тоже время в законопроекте (см. FF 1992 III 326) Федерального совета Швейцарии о ратификации «Международной конвенция о ликвидации всех форм дискриминации» от 21 декабря 1965, не содержится прямого упоминания об отрицании геноцида (см. FF 1992 III 326). Федеральный совет Швейцарии в тексте законопроекта от 2 марта 1992 г. «о внесении соответствующего дополнения в Уголовный закон» (FF 1992 III 265 с, спец. 308 с.) никакой прямой ссылки на события 1915 года произошедших в Турции, т.е. о «геноциде армян» не указал [21].

Таким образом, ст. 261 п.4. УК Швейцарии предусматривает уголовную ответственность за отрицание нацистских преступлений и других геноцидов, но непосредственно предполагаемый «геноцида армян». Односторонность Швейцарских судов при рассмотрении уголовного дела в отношении Д. Перинчека проявлялась еще в том, что на день рассмотрения только лишь 25 государств, признали исторический «геноцид армян» 1915 года. В тоже время абсолютное большинство государств - членов ООН подобных Резолюций не принимали.

Швейцарский суд, осуждая Д. Перинчекане не принял во внимание, еще такой факт, что Резолюция ООН 61/L.53 осуждающая отказ от признания Холокоста, получила только 103 голоса среди 192 государств-членов. Холокост юридически признается бесспорным геноцидом, и данная ситуация нашла свое отражение в приговоре от 30 сентября 1946 г. Нюрнбергского трибунала. В постановлении Европейского суда по правам человека также косвенно подчеркивалось, что события 1915 года не могли быть определены как геноцид, если об этом не было решение Международного суда (Заседание ЕСПЧ для прессы, 2013 г., стр. 3). Данное постановление полностью отделяет Холокост и события 1915 года друг от друга.

Таким образом, некоторые государства отказываются заявить на международной арене, что они осуждают отрицания Холокоста, что свидетельствует об отсутствии общего консенсуса в отношении геноцидного характера этих актов. Консенсус не означает единодушия.

Выбор некоторых государств не осуждать публично о существовании геноцида или несоблюдении резолюции об осуждении отрицания геноцида может быть продиктовано соображениями политического характера. Что же касается наличия общего консенсуса среди ученых, то факты истории каждый исследователь расценивает со своих позиций, и этот вопрос может быть лишь предметом научных дискуссий, но не уголовных преследований.

Как было отмечено выше Швейцарские суды также не удовлетворили ходатайство Д. Перинчека о создании по согласованию с правительством Швейцарии и Турции рабочей группы для изучения исторической проблемы «геноцида армян» и дачи своего заключения. Также было отклонено ходатайство Д. Перинчека о создании независимой международной комиссии экспертов по рассматриваемому вопросу.

Изложенное, свидетельствует о наличии в обществе достаточных сомнений в реальности геноцидного характера событий 1915 г.

Таким образом в решении ЕС указывается, что Холокост юридически признается бесспорным геноцидом и данная ситуация подтверждается решением компетентного международного суда (Нюрнбергского трибунала). В тоже время в указанном решении отмечено, что события 1915 г. нельзя юридически квалифицировать как геноцид, без такого решения суда (пресс-релиз ЕСПЧ, 2013 г.), стр. 3).

И здесь нельзя не согласиться с мнением Д. Перинчека «можно ли назвать события 1915 года геноцидом – это другой вопрос; однако с юридической точки зрения невозможно говорить о преступлении геноцида, если оно не вынесено компетентными судами, указанными в положениях Конвенции о геноциде» [3].

Суды Швейцарии не приняли во внимание требования ст. VI Конвенции где четко указано о необходимости: «осуждать лиц, обвиненных в геноциде, компетентным судом государства, на территории которого было совершено деяние, или международным уголовным судом с признанной юрисдикцией. Такой юрисдикцией обладает Международный уголовный суд, и все споры о геноцидиальном прошлом должны решаться в соответствии с его вердиктом» [1].

В итоге как усматривается из содержания решения от 2013 года, Европейский суд по правам человека окончательного решения по делу Д. Перинчека не принял.

Позже в октябре 2015 г. Европейский суд по правам человека

вновь принял дело Д. Перинчек к рассмотрению [1].

При рассмотрении суд признал, что ранее суд не учел право Д. Перинчека на свободу выражения мнения ст.10 [1]. Ст.10 Конвенции по правам человека гласит, что каждый имеет право свободно выражать свое мнение. Это право включает свободу придерживаться своего мнения и свободу получать и распространять информацию и идеи без какого-либо вмешательства со стороны публичных властей и независимо от государственных границ.

Исходя из этого Европейский суд по правам человека . принял решение, что Д. Перинчек не может нести ни уголовную, ни гражданскую ответственность за свои высказывания по поводу «геноцида армян» [1].

Литература:

1. THE PERINCHEK CASE. SWITZERLAND (Application No. 27510/08) STRASBOURG JUDGMENT of 15 October 2015 This judgment is final.
2. THE CASE OF PERINCEK v. SWITZERLAND (Application no. 27510/08) STRASBURG JUDGMENT of 17 December 2013 This judgment will become final under the conditions set out in Article 44 § 2 of the Convention.The 1915 Events in National and International Courts and Freedom of Expression; Asst. Prof. Dr. Mustafa Serdar Palabıyık; <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/the-1915-events-in-national-and-international-courts-and-freedom-of-expression/>.
3. (BO/CN 1993 I 1080). (BO/CN 1993 I 1300, 1451; BO/EC 1993 452, 579). *Uruguay Senate and House of Representatives Resolution, April 20, 1965г.:* из Википедии — свободной энциклопедии; <https://ru.wikipedia.org/wiki>
4. Конвенции о геноциде; Подписаны 9 декабря 1948 г. В Париже, Франция; номер документа ГА А/РЕЗ/3/260; вступила в силу 12 января 1951 г.
5. Признание геноцида армян; материал из Википедии — свободной энциклопедии; <https://ru.wikipedia.org/wiki>
6. The Armenian Genocide was recognized by the Council of Europe (1998, 2001), the European Parliament (1987, 2000, 2002, 2005), the UN Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities, the UN Commission on War Crimes (1948), the World Council of Churches, etc. Retrieved 16 March 2012. Archived from the original on 26 April 2013 material from Wikipedia - the free encyclopedia; <https://ru.wikipedia.org/wiki> South American Parliamentarians Coalition

- (MERCOSUR) Архивная копия от 11 сентября 2015 на Wayback Machine, November 19, 2007год; -См. материал из Википедии — свободной энциклопедии; <https://ru.wikipedia.org/wiki>
7. The Parliament of Latin America - Parlatino - recognized the Armenian Genocide. Retrieved 10 August 2015. Archived from the original on 24 September 2015; material from Wikipedia - the free encyclopedia; [https://ru.wikipedia.org/wikiПризнание геноцида армян.http://wiki-org.ru/wiki/%](https://ru.wikipedia.org/wikiПризнание_геноцида_армян.http://wiki-org.ru/wiki/%).
 8. Genocide and international criminal tribunals; Published: April 2006; <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199207541.003.0013>The 1915 Events in National and International Courts and Freedom of Expression; Asst. Prof. Dr. Mustafa Serdar Palabıyık; <https://turksandarmeni-ans.marmara.edu.tr/en/the-1915-events-in-national-and-international-courts-and-freedom-of-expression/>.
 9. Каюмова А.Р. Уголовная юрисдикция в международном праве: вопросы теории и практики, Автореферат доктора юридических наук, Казань, 2016.
 10. Опубликован полный текст «Шушинской декларации, подписанной между Азербайджаном и Турцией»: 16 июня 2021: <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3440708.html>
 11. Laçiner, Sedat (2008), Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, Ankara. 320.
 12. Землюкова А.В. Преступление геноцида и его предупреждение. Реферат по курсу «Международные правоохранительные организации», Москва, 2009, с.2
 13. Voir Olivier Massère 2002, p.140; dans Wikipédia, l'encyclopédielibre-loifrançaisesur la reconnaissance du génocidearménien de 1915. док.OJ 1987 C 190, p. 119); ORDONNANCE DU 17. 12. 2003 — AFFAIRE T-346/03ORDONNANCEDUTRIBUNAL (premièrechambre); 17 décembre 2003,Dansl'affaire T-346/03, - show Pdf.jsf;jsessionid= 822D0BA8151B75B7B50BDF0642B1BED521. (VO/CN 1993 I 1080). DEUXIÈMESECTIONAFFAIRE PERİNÇEK c. SUISSE
 14. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 21 декабря 1965 г. (вступила в силу с 4 января 1969г.)
 15. <https://www.humanrights.ch/de/ipf/grundlagen/rechtsquellen-instrumente/uno/cerdl/>.
 16. Салимова Л.К. К вопросу о международно – правовой характеристике Резолюции Генеральной Ассамблеи Восточной Республики Уругвай о признании «геноцида армян» совершенных в Турции в 1915 году. Стратегические направления противодействия преступности на национальном и транснациональном уровнях/Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции. Под

- научной редакцией в.а. авдеева, с.в. розенко. 2020. III cild. s.9, s.64-72. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42977099&pf=1>.
17. Decree of 12/17/2003 - Case No. T-346/03: Judgment of the Court of First Instance of the European Communities of December 17, 2003 on the claim of a French citizen living in Marseilles, Grigoire Krikorian and Suzanne Krikorian. IDM decision, 2003, par.
 18. Clarissa Fabre, "National Assembly Proclaims: 'France Recognizes Armenian Genocide of 1915'" [Archive], on Lemonde.fr, May 30, 1998.
 19. 27.Boris Adamyan; Wikipedia, the free encyclopedia of the French law recognizing the Armenian genocide of 1915.
 20. Decision of the French Constitutional Council, "Law for the Punishment of Denial of Genocide Acknowledged by Law", No. 2012-647 DC, 29 February 2012. See [https://www.humanrights.ch/de/ipf/grundlagen/rechtsquellen-instrumente/uno/cerd/](http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/decision/decision-no-2012-647-dc-of-28-february-2012.114637.html29.(SR 0,104) Internationales Übereinkommen zur Beseitigung jeder Form von rassistischer Diskriminierung, December 21, 1965 (effective January 4, 1969); <a href=)

Səlimova L.K.

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq

hüquq kafedrasının doktorantı

email-lleylasalimova@gmail.com

Soyqırım Konvensiyasının tətbiqində bəzi Beynəlxalq cinayət problemləri

Annotasiya. “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi”ndə bu hadisələrin 1915-ci ildə Türkiyədə baş vermiş tarixi reallıqla ziddiyyət təşkil etdiyinə görə “erməni soyqırımı”nın tanınmasına qarşı birgə hərəkətlərin aparılması nəzərdə tutulur. Məqalədə “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyanın (Soyqırım haqqında Konvensiya), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının, habelə elmi nəşrlərin təhlili əsasında bir sıra dövlətlərin parlament və hökumətlərinin “ermənilərin soyqırımı”nın tanınması ilə bağlı qərarlarının qəbul edilməzliyi barədə müəllifin mövqeyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: soyqırım, konvensiya, məhkəmə, cəza, qanunvericilik

Salimova L.K.

Doctor of Philosophy in Law
doctoral student of the Department of
International Law, Baku State University
email-lleylasalimova@gmail.com

**Some International criminal problems in the
application of the genocide convention**

Annotation. In the "Shusha Declaration on the alliance relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey" it is envisaged to take joint actions against the recognition of the "Armenian genocide" because these events contradict the historical reality that took place in Turkey in 1915. In the article, based on the analysis of the Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" (Genocide Convention), the decisions of the International Criminal Court, the European Court of Human Rights, as well as the analysis of scientific publications, the decisions of the parliaments and governments of a number of countries regarding the recognition of the "Genocide of the Armenians" are inadmissible. the author's position is justified.

Key words: genocide, convention, court, punishment, legislation

Nuridə Əlizadə

*Ədliyyə Akademiyasının baş məsləhətçisi,
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı*

I dərəcəli ədliyyə qulluqçusu
alizadenuride91@gmail.com

MƏNZİL TOXUNULMAZLIĞI HÜQUQUNUN QANUN- VERİCİLİKDƏ TƏSBİTİ VƏ ONUN POZULMASI İLƏ BAĞLI CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNİN ƏSASLARI

Mənzil toxunulmazlığı əsas insan və vətəndaş hüquqlarından biridir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ qorunur. İlk növbədə “mənzil” sözünün dəqiq araşdırılması zəruridir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə görə mənzil yaşayış evinin adətən bir neçə otaqdan, mətbəxdən və s. ibarət olan hissəsi, ümumiyyətlə, ev, birinin yaşadığı yer, otaq, məskəndir. Mənzil dedikdə yaşayış yeri, xidməti və ya istehsalat binaları nəzərdə tutulur. Yaşayış sahəsi isə, AR Mənzil Məcəlləsinə əsasən, yaşayış evi və onun bir hissəsi, mənzil və mənzilin hissəsi, otaq, mehmanxanalar, mehmanxana tipli obyektlər və müvəqqəti yaşayış üçün nəzərdə tutulmuş digər tikinti obyektləri hesab edilir. Yaşayış sahəsinin, yəni mənzilin əsas təyinatı həmin sahədə insanların yaşamasıdır.

AR Konstitusiyasının şərhinə görə, mənzil dedikdə, insanların daimi və ya müvəqqəti yaşayış üçün təyin olunmuş və ya yaşayış üçün uyğunlaşdırılmış hər cür yaşayış sahəsi nəzərdə tutulur. Mənzil sahəsinə yaşayış otaqları, ümumi istifadə yerləri (dəhliz, tualet, hamam, eyvan, zirzəmi, mətbəx), təsərrüfat təyinatlı tikililər, mehmanxanada, sanatoriyada, xəstəxanada ayrıca otaqlar, çadır, ovçu və bağ evləri aiddir [2, s.91]. Cınayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş mənzil anlayışına müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün təyin olunan istənilən yaşayış sahəsi (fərdi ev, mənzil, yataqxana və ya mehmanxanada olan otaq, bağ evi və s.), həmçinin yaşayış sahələrinin istirahət, əmlakın və şeylərin saxlanması və yaxud digər tələbatların ödənilməsi üçün istifadə olunan tərkib hissələri (dəhliz, eyvan, mətbəx, hamam və s.) daxildir [4, s.588].

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsində nəzərdə tutulan mənzil sözü ərizəçinin mülkiyyətçisi və ya kirayəçisi olduğu əmlakla məhdudlaşmır. O həm də şəxsin uzun müddət ərzində məskunlaşdığı qohumuna məxsus evi bildirən anlayış da ola bilər. Mənzil ənənəvi yaşayış yerlə-

ri ilə məhdudlaşmır, özündə furqonları və digər qeyri-stasionar məskənləri, şəxsin ikinci evini, tətillərini keçirdiyi evi, kottecləri və bağ evlərini də əhatə edir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində baxılan işlərdə mənzil şəxsin işlədiyi ofisə, biznes fəaliyyətini həyata keçirdiyi binaya, qəzet redaksiyasının binasına, notariat fəaliyyətinin həyata keçirildiyi binaya da şamil olunur [9, s.106].

Qardaş ölkənin praktikasına nəzər salaq. Türkiyə cinayət hüququnda mənzil insanların daimi və ya müvəqqəti məskunlaşması və sığınması üçün əlverişli yerlər kimi müəyyən edilir. Cinayət hüququnda mənzil daimi və ya müvəqqəti yaşanan, quruluşu, xarakteri, forması və genişliyi məskunlaşmağa, sığınmağa və həyati ehtiyacları ödəməyə xidmət edən açıq və ya qapalı məkandır. Bir sözlə mənzil insanların sığınacaq ehtiyaclarını ödədikləri hər yerdir. Müvəqqəti yaşayış üçün istifadə olunan yerlər də mənzil hesab olunur, əsas məsələ şəxsin müvəqqəti də olsa hansısa yeri məskunlaşmaq məqsədilə istifadə etməsidir [26]. Bizim qanunvericilikdə ayrıca göstərilməsə də bəzi iş yerləri, ofislər də bu hüququn qorunması altındadır. Türk Cəza Qanununda mənzillə yanaşı, iş yerinin də toxulmazlığının pozulması ayrıca bənddə cinayət kimi nəzərdə tutulur. Yaşayış yeri mənzilə nisbətən daha geniş anlayış olsa da, qanunvericilikdə mənzil toxunulmazlığı altında hər iki anlayış məzmunca demək olar ki, eynidir və mənzil toxunulmazlığı hüququnun təsiri dairəsinə daxildir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi və Polis Haqqında Qanuna görə yaşayış yeri dedikdə - bir və ya bir neçə şəxsin yaşaması üçün müvəqqəti, yaxud daimi istifadə edilən yer, o cümlədən ev, mənzil, bağ evi, mehmanxanada, sanatoriyada, pansionatda, yataqxanada, istirahət evində, kempinqdə, turist bazasında otaq, onlara bilavasitə bitişik aynabəndlər, terraslar, qalereyalar, eyvanlar, ümumi istifadə üçün yerlər, çoxmənzilli evdən başqa tikililərin zirzəmisini və çardağı, habelə dəniz gəmisinin kayutası və ya uzaq səfərdə olan qatarın kupesi başa düşülür. Bunlardan əlavə qanunun məqsədləri üçün yaşayış yeri anlayışı fiziki şəxsin xidməti kabinetini, ona məxsus çəpərli torpaq sahəsini, avtomobili, çay və dəniz gəmisini əhatə edir [5, m.7/ 20, m.1]. AR Məzil Məcəlləsində yaşayış sahəsi mənzil hüququnun obyektinə olsa da, mənzil yaşayış sahəsinin bir növü kimi nəzərdə tutulur.

Hal-hazırda bütün demokratik ölkələrin əsas qanunlarında mənzil toxunulmazlığı insanın əsas hüquqlarından biri kimi tanınır. AR Konstitusiyasının əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları adlı 3-cü fəslində yer alan 33-cü maddəsi “Mənzil toxunulmazlığı hüququ” adlanır. Bu maddəyə

əsasən “Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz”. Mənzil toxunulmazlığı beynəlxalq aktlarda şəxsi toxunulmazlıq hüququnun bir hissəsi kimi mühafizə olunur. Belə ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 12-ci maddəsində qeyd olunur ki, “Heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla müdaxilə, evinin toxunulmazlığına, gizli məktublaşmalarına, şərəf və nüfuzuna özbaşınalıqla qəsd edilə bilməz”. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsinə əsasən, “Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlirinə hörmət hüququna malikdir”. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 17-ci maddəsində isə qeyd edilir: “Heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla və yaxud qeyri-qanuni müdaxilə, onun evinin toxunulmazlığına və məktublaşmalarının gizliliyinə özbaşınalıqla və ya qeyri-qanuni qəsd və ya onun ləyaqəti və nüfuzuna qeyri-qanuni qəsd edilə bilməz”. Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 22-ci maddəsində deyilir: “Yaşayış yerindən və mənzil şəraitindən asılı olmayaraq, heç bir əlil onun şəxsi həyatının, ailəsinin, mənzilinin və ya yazışmalarının və digər ünsiyyət formalarının toxunulmazlığına özbaşına və ya qanunsuz qəsd olunmasına, yaxud onun şərəf və ləyaqətinə xələl gətirilməsinə məruz qalmamalıdır”.

Mənzil toxunulmazlığının bəzi xarici ölkələrinin Konstitusiyalarında necə təsbit olunduğuna da nəzər salaq.

Türkiyə Cumhuriyyətinin Konstitusiyasına əsasən hər kəsin mənzili toxunulmazdır. Milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş, cinayət törədilməsinin qarşısının alınması, ümumi sağlamlığın və ictimai əxlaqın qorunması və ya başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədilə qanuna uyğun şəkildə verilmiş məhkəmə qərarı olmadıqda, həmçinin eyni məqsədlərlə təxirəsalınmaz hallar olduqda qanunla səlahiyyət verilmiş orqanın yazılı əmri olmadıqda heç kimin mənzilinə daxil olmaq, axtarış aparmaq və oradakı əmlakı müsadirə etmək olmaz [27, m.21].

Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasına görə, mənzil toxunulmazdır. Yalnız məhkəmə qərarı, təxirə salınmaz hallarda isə qanunla nəzərdə tutulmuş digər orqanların qərarı ilə qanuna uyğun şəkildə axtarış aparıla bilər [8, m.13].

İtaliya Konstitusiyasına görə yaşayış yeri toxunulmazdır. Şəxsin azadlığını təmin etmək üçün qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla yaşayış yerində yoxlama və axtarış aparıla bilməz. Sağlamlığın, ictimai təhlükəsizliyinə zərər verməyə çalışan şəxslərin mənzilə daxil olmasına və ya mənzilə qarşı təhdid törətməsinə qanunla qəsd edilə bilməz.

kəsizliyin qorunması, iqtisadi və maliyyə məqsədlərilə aparılan təhqiqat və araşdırmalar xüsusi qanunlarla tənzimlənir [18,m.14].

İsveçrə Federal Konstitusiyasında hər kəsin şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə, həmçinin məktub, poçt və yazışmasına hörmət hüququ vardır [17, m.13]. Burada mənzil toxunulmazlığı ayrıca maddədə deyil, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun tərkib hissəsi kimi göstərilib.

İlk yazılı konstitusiya olan 1787-ci il Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqları barədə müddəalar yox idi. 1791-ci ildə Konstitusiyaya düzəlişlər - Hüquqlar Haqqında Bill qüvvəyə mindi. 4-cü düzəlişdə qeyd olunur ki, “Səbəbsiz axtarış və müsadirələrə qarşı insanların şəxsi həyatlarının, evlərinin, sənədlərinin və əşyalarının toxunulmazlığına qəsd edilməyəcək, axtarılacaq yer və müsadirə ediləcək əşya xüsusilə göstərilməklə, təsdiqə əsaslanan böyük ehtimal səbəbi olan hallardan başqa heç bir axtarışa icazə verilməyəcək” [24, IV].

Ukrayna Konstitusiyasında göstərilir ki, hər kəsin mənzil toxunulmazlığına zəmanət verilir. Məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı olmadan şəxsin mənzilinə və ya ona məxsus başqa yerə daxil olmağa, orada müayinə və axtarış aparılmasına yol verilmir. İnsanın həyat və mülkiyyətinin qorunması və ya cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin izlənilməsilə bağlı təxirəsalınmaz hallarda, qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada şəxsin mənzilinə və ya ona məxsus başqa yerə daxil olmağa, orada müayinə və axtarış aparmağa yol verilir [23, m.30].

Gürcüstan Konstitusiyasına görə heç kəsin sahibinin istəyinə qarşı yaşayış və ya başqa bir mülkiyyətə girmək, axtarış aparmaq hüququ yoxdur. Bu hüquqların məhdudlaşdırılmasına, yalnız demokratik bir cəmiyyətdə müvafiq dövlət və ya ictimai təhlükəsizliyi təmin etmək və ya digər insanların hüquqlarını qorumaq məqsədi ilə, məhkəmə qərarı ilə və ya onsuz, qanunla müəyyən edilmiş fəvqəladə vəziyyət olduqda icazə verilir [14, m.15].

Rusiya Federasiyası Konstitusiyasında qeyd olunur ki, mənzil toxunulmazdır. Federal qanunda nəzərdə tutulan hallar və ya məhkəmə qərarı olmadan heç kim mənzildə yaşayanların iradəsi əleyhinə mənzilə daxil ola bilməz [25, m.25].

Göründüyü kimi maddələrin mətni cüzi fərqlərlə də olsa oxşardır. Maddələrə nəzər yetirdikdə görürük ki, mənzil toxunulmazlığının pozula biləcəyi hallara insanın həyat və sağlamlığının, mülkiyyətin, ictimai qaydanın və ictimai əlaqın qorunması məqsədləri aiddir. Hər bir halda mənzil toxunulmazlığının təxirəsalınmaz hallarda məhdudlaşdırılması məhkəmənin və ya

səlahiyyətli orqanın qərarı ilə nəzərdə tutulur.

Mənzil toxunulmazlığı hüququ cinayət qanunvericiliyi ilə də təminat altına alınır. Belə ki, AR Cinayət Məcələsinin 157-ci maddəsinə əsasən, AR qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayanın iradəsi ziddinə mənzilə daxil olma cinayət məsuliyyəti yaradır. Həmçinin, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 17-ci maddəsində göstərilir ki, “Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, heç kəs yaşayış yerində yaşayanların iradəsi ziddinə yaşayış yerinə daxil ola bilməz”.

Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasında mənzilə daxil olmaq üçün müdaxilənin əsasları kimi milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş və ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişaş və ya cinayətin qarşısını almaq, sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı qorumaq və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş hallar göstərilir. Mənzilə daxil olmanı özündə ehtiva edən tədbirlər qanunla nəzərdə tutulmuş olmalı, mövcud təminatlara uyğun olmalı, qanuni məqsədlərdən hər hansı birini daşımamalı və həmin məqsədə nail olmaq üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalıdır [9, s.12].

“Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununa əsasən mənzil toxunulmazlığı hüququ dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri, sağlamlığın və mənəviyyatın, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, cinayətin və iğtişaşların qarşısının alınması, ictimai qaydanın təmin edilməsi, həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün məhdudlaşdırıla bilər.

Mənzil Məcəlləsinə əsasən, mənzilə orada yaşayanların razılığı olmadan daxil olmağa qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada qəza vəziyyəti, təbii fəlakət, kütləvi iğtişaş zamanı və ya fəvqəladə xarakterli digər şəraitdə yalnız vətəndaşların həyatı və (və ya) onların əmlakının xilas edilməsi, onların şəxsi təhlükəsizliyi və ya ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, habelə cinayət törədilməsində şübhəli bilinən şəxslərin saxlanması, törədilməsində şübhə olmayan cinayət faktlarının qarşısının alınması və ya törədilmiş cinayətin, yaxud baş vermiş bədbəxt hadisənin şəraitinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə yol verilir [7, m.5].

Polis haqqında Qanunda polis əməkdaşı tərəfindən hər hansı şəxsin mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasına hansı hallarda yol verilməsi göstərilir:

1) hakimin qərarı olduqda;

1) digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, ictimai qaydanın

və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması və yaxud ağır cinayətlərin, bəd-bəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin, qəzaların, epidemiyaların və epizootiyaların qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirildikdə.

Əgər şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayətin törədilməsinə və ya həmin cinayətin törədilməsinə hazırlığın aparılmasına dəlalət edən əşya və ya sənədlərin yaşayış yerində gizlədilməsi; şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərindən, yaxud mühafizə altından qaçmış şəxsin yaşayış yerində gizlənməsi; yaşayış yerində insan meyitinin (meyit hissələrinin) olması; yaşayış yerində insanın həyat və ya səhhəti üçün real təhlükənin olması; cinayət törətmiş şəxsin bilavasitə “isti izlərlə” təqib edilməsi əsasları varsa polis əməkdaşı, müstəntiq, həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektivi hakimin qərarı olmadan da yaşayış yerinə orada yaşayanların iradəsi ziddinə daxil ola bilər. Bir şərtlə ki, yuxarıda göstərilən əsaslardan birinin olması barədə dəqiq məlumat olsun. Müstəntiq axtarış və ya götürmə haqqında qərara əsasən yaşayış binasına, yaxud digər binaya daxil olmaq hüququna malikdir [5, m.245].

Yuxarıda sadaladığımız hallarla yanaşı digər qanunvericilik aktlarında da mənzilə daxil olmanın qanuni əsasları nəzərdə tutulub. Belə ki, fəvqəladə vəziyyətin qüvvədə olduğu müddət ərzində onun tətbiq edildiyi ərazidə Prezident tərəfindən vətəndaşların mənzillərinin yoxlanılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutula bilər [13, m.8.0.14]. Həmçinin hərbi vəziyyət dövründə şəxslərin mənzillərinə və nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi nəzərdə tutula bilər [15, m.10.1.20]. Dini ekstremizm əleyhinə xüsusi əməliyyatın aparılması məqsədi ilə fiziki şəxslərin mənzilinə və digər yaşayış yerlərinə, onların torpaq sahələrinə, nəqliyyat vasitələrinə maneəsiz daxil oluna bilər [10, m.7.2.5]. Bu hüquq dini ekstremizm əleyhinə xüsusi əməliyyat aparən şəxslərə aiddir. Terror aktlarının qarşısının alınması, bu aktların həyata keçirilməsində şübhə edilən şəxslərin tutulması zamanı, əgər bu hərəkətlərin gecikdirilməsi insanların həyatını və sağlamlığını real təhlükəyə məruz qoyursa, bu əməliyyatı aparən şəxslər AR qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşların mənzilinə və digər yaşayış yerlərinə, onların torpaq sahələrinə, habelə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təşkilatların, ictimai birliklərin ərazilərinə, binalarına, nəqliyyat vasitələrinə girmək hüququna malikdirlər [21, m.9]. Tələbin borclunun üçüncü şəxslərdə olan əmlakına yönəldilməsi, üçüncü şəxslərin mənzilinə daxil ol-

ma, orada baxış keçirmə, saxlama yerlərini açma və baxma məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir [16, m.47].

Mənzil toxunulmazlığını pozma cinayətini nəzərdə tutan AR CM-nin 157-ci maddəsinin sanksiyasına görə sözügedən cinayət min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək islah işləri ilə cəzalandırılır. Sanksiya nəzərdə tutulmuş cərimənin məbləği artırılmışdır, belə ki, bu məbləğ əvvəllər yüz manatdan iki yüz manatadək idi. Mənzil toxunulmazlığını pozma cinayəti subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilən cinayətdir. Bu cinayətin obyektinə mənzil toxunulmazlığı hüququdur, subyektinə isə 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər. Mənzildə yaşayan şəxslər bu cinayətin subyektinə ola bilərlər, məsələn rəsmi nikahda olan ər və arvad. Zərərçəkmiş isə mənzildə yaşayan hər kəs ola bilər. Əgər cinayətin baş verdiyi an mənzildə heç kim yoxdursa yenə də mənzil toxunulmazlığını pozma cinayətinin tərkibi yaranacaq.

Maddənin ikinci hissəsində mənzil toxunulmazlığını pozma cinayətinin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, eyni əməllər zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Zor tətbiq etmə dedikdə, zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına qəsdən zərər vurma, döymə, əzab vermə, onun azadlığının məhdudlaşdırılması və s. nəzərdə tutulur. Maddənin üçüncü hissəsində eyni əməllərin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulub. Bu halda cinayət üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Bu zaman cinayətin subyektinə vəzifəli şəxsdir.

Fikrimizcə, mənzil toxunulmazlığını pozma cinayətinin tövsifedici əlamətlərindən biri kimi silah işlədilməklə bu cinayətin törədilməsi olmalıdır. Hətta 157.2-ci maddədə “zor tətbiq etməklə və ya silah işlədilməklə mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə mənzil daxil olma” ağırlaşdırıcı əlamət kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Əgər mənzilin mülkiyyətçisi mənzilini kirayəyə veribsə artıq orada yaşayan kirayəçi hesab olunur, hətta mənzilin mülkiyyətçisi belə kirayə qalının icazəsi olmadan mənzilə daxil ola bilməz.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. AR Konstitusiyasının şərhı, İlqar Cəfərov, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı-2001, 488 səh.
3. AR Cinayət Məcəlləsi <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
4. AR Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası, Hüquq yayım evi, 2015
5. AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsi <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
6. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” AR Konstitusiya Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/1881>
7. AR Mənzil Məcəlləsi <https://www.e-qanun.az/framework/46955>
8. Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyası, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>
9. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsi üzrə təlimat, Avropa Şurası, azərbaycan dilində nəşr, 2018.
10. Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/31509>
11. Əlillərin Hüquqları Haqqında Konvensiya, <https://e-qanun.az/framework/15641>
12. Əməliyyat-axtraiş fəaliyyəti haqqında AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/2938>
13. Fövqaladə vəziyyət haqqında AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/6193>
14. Gürcüstan Konstitusiyası, <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/30346/36/1>
15. Hərbi vəziyyət haqqında AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/35170>
16. İcra haqqında AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/1406>
17. İsveçrə Federal Konstitusiyası, https://wikifaz.icu/wiki/Swiss_Federal_Constitution
18. İtaliya Konstitusiyası, <https://hukukbook.com/italya-cumhuriyeti-anayasasi/>
19. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt. <https://www.coe.int/az>
20. Polis haqqında AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/2937>
21. Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Qanun <https://e-qanun.az->

- /framework/3855
22. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, <https://www.coe.int/az>
 23. Ukrayna Konstitusiyası, <https://www.ukr-ayna.com/wp>
 24. Bill Of Rights 1791, <https://billofrightsintstitute.org/primary-sources/bill-of-rights>
 25. Конституция Российской Федерации, <http://www.constitution.ru/>
 26. Konut dokunulmazlığının ihlali suçu nedir? – Av. Baran Doğan. <https://barandogan.av.tr>
 27. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
 28. Türk Ceza Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf>

Emin Əliyev

Naxçıvan Muxtar Respublikası

Ədliyyə Nazirliyinin

Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi

aliyev.e.e@gmail.com

İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARININ VƏ AZADLIQLARININ QORUNMASINDA MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASININ ROLU

***Annotasiya:** Müəllif məqalədə məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin əsas prinsipləri hesab olunan insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, qanunçuluğun təmin edilməsi zəruriliyindən bəhs etmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, mövzu dünyanın bütün ölkələrinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu səbəbdən də ölkəmizdə aparılan məhkəmə-hüquq islahatları, məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində aparılan məhkəmə ekspertizasında qeyd olunan məsələlərə qanunvericilik çərçivəsində xüsusi diqqət yetirilməsinin ətraflı izahı verilmişdir.*

***Açar sözlər:** vətəndaş hüquqları, məhkəmə ekspertizası, azadlığın qorunması, ekspert tədqiqatı, ekspertizanın prinsipləri.*

Bu gün cəmiyyətin və dövlətin inkişafına nail olmaq üçün demokratiyaya, insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət etmədən mümkün deyil. Respublikamız da müstəqillik qazandıqdan sonra demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünə inkişaf yolu seçmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlı üçüncü fəslində insana və vətəndaşa verilən dəyər, onların hüquq və azadlıqlarının qorunmasını, müdafiəsini əhatə edən maddələr öz əksini tapmışdır. [1, s. 10] Həmçinin bu prosesin məntiqi davamı olaraq “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli, 678 nömrəli fərmanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [2] İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət, onların qorunmasına nəzarət təkcə Respublikamızda deyil, dünyanın bütün ölkələrinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu səbəbdən ölkəmizdə də aparılan məhkəmə-hüquq islahatları, məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində qeyd olunan məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Məhkəmə ekspertizasının həyata keçirilməsində insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına mütləq əməl olunmalıdır. Məhkəmə ekspertizası

fəaliyyətinin əsas prinsipləri hesab olunan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasında, qanunçuluğun təmin edilməsində elmin və texnikanın müasir nailiyyətlərindən hər zaman olduğu kimi bu gün də məharətlə istifadə olunur. Təbii ki, məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin həyata keçirilməsində hüquqlarının və azadlıqlarının pozulduğunu güman edən şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada şikayət edə bilər. [3, s. 2]

Ümumiyyətlə, məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin məqsədi məhkəmə ekspertizasının təşkil edilməsi və aparılması ilə əlaqədar fəaliyyət olub, xüsusi elmi biliklər vasitəsi ilə proses iştirakçılarının hüquqlarının və qanuni mənafelərinin təmin edilməsi məqsədini daşıyır. Cinayət işlərinin istintaqı, mülki işlərin məhkəmə baxışının həyata keçirilməsi zamanı ortaya çıxan zəruri məsələlərlə bağlı elm, texnika, incəsənət və sənətin müxtəlif sahələrinə aid təcrübi biliklərin tədqiqi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulmamasına diqqət yetirilməsi vacib məsələlərdən hesab olunur. İstintaq prosesində və məhkəmə baxışında xüsusi biliklərdən prosesual və qeyri-processual formada istifadə oluna bilər.

Xüsusi biliklərin prosesual qaydası məhkəmə ekspertizasının forma və funksiyasını əhatə edir. Bunu hətta kriminalist alimlər A.M.Zininin və N.P.Maylisin də bu formalar arasında müstəntiqin öz xüsusi biliklərinin tətbiq etməsini də bu qaydaların formalardan biri kimi qeyd edirlər. Həmçinin müəlliflər xüsusi biliyə malik olan şəxslər haqqında qeyd edirlər ki, ədalət mühakiməsi icraatında bu şəxslər mütəxəssis və ya ekspert funksiyasını yerinə yetirə bilərlər. [4, s. 64]

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Processual Məcəlləsində ekspertizanın aparılması haqqında XXXV fəslinin 264.2-ci maddəsinin tələbinə əsasən “təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, mütəxəssis və cinayət prosesinin digər iştirakçılarının xüsusi biliklərə malik olması cinayət təqibi orqanının müvafiq hallarda ekspertizanın təyin edilməsi zərurətindən azad etmir”. Həmçinin həmin məcəllənin 140.0.1-140.0.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş halların müəyyən edilməsi üçün müvafiq ekspertizanın təyin edilməsi məcburidir. [5, s. 274]. Bu qeyd olunan hallardan başqa ekspertizanın təyin olunması məcburi deyil.

Burada tədqiq olunacaq əsas məsələ xüsusi biliklərin məhkəmə ekspertizası tədqiqatlarının aparılması çərçivəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasına riayət olunmasıdır. Belə ki, məhkəmə ekspertizasının təyini və icra olunması üçün əsasların düzgün müəyyənləşdirilməsi

məhkəmə ekspertizasına aid hüquqi münasibətlərin bütün sisteminin formalaşması üçün zəruri şərtlərdəndir. Məhkəmə ekspertizası anlayışının müəyyən olunmasında prosesual xüsusi amil rol oynadığı üçün ekspertizanın təyin edilməsinin əsasının düzgün başa düşülməsi təkcə hüquqi göstəriş və təlimatların analizini yox, həm də xüsusi meyar hesab olunan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar olaraq ekspertizanın təyini üçün əsasın və motiv anlayışlarını bir-birindən ayırmaq zərurəti yaranır. Məhkəmə ekspertizasının istənilən sahəsi üzrə təyin olunmuş ekspertiza işlərində tərəflərin (şübhəli, təqsirləndirilən, iddiaçı və ya cavabdeh) hər birinin şəxsi və ya ailə, kommersiya sirri təşkil edən və qanunla qorunan məlumatları, habelə məhkəmə ekspertizasının aparılması ilə əlaqədar ona məlum olan, açıqlanması insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulmasına səbəb ola bilən məlumatların yayılmamasına ekspertlər tərəfindən mütləq əməl olunmalıdır. [3, s. 11]

Odur ki, ekspert aparılacaq tədqiqatın xüsusi metodiki və praktiki tərəflərinə diqqət edərkən bu məsələni də nəzərdən qaçırmamalıdır. Aydın məsələdir ki, məhkəmə ekspertizasının təyin olunması iş üçün əhəmiyyətli olan məsələlərin və ya ortaliğa çıxan sualların aydınlaşdırılmasından ibarət olsa da nəticə etibarilə ədalətin bərqərar olunması və vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasına xidmət edir.

Sübut növlərindən biri hesab olunan ekspert rəyinin əldə olunması üçün bəzi müəlliflər təyin olunacaq ekspertizanı aşağıdakı hallarda zəruri hesab edirlər

1. İş üzrə kriminalistik texnika sahəsində xüsusi biliklərin tətbiq olunmasını tələb edən suallar meydana çıxarsa;
2. Əldə olunan sübutlar işin müəyyən olunan hallarının doğruluğunda şübhə saxlayırsa və ya onları kifayət qədər əminliklə təsdiq etmirsə. [6, s. 73]

Ekspertiza təyin olunması üçün əsasın yaranmasının bu qaydada formulə olunması kifayət qədər abstraktdır və sxematik fəaliyyət mexanizmi yarada bilməz.

Qeyd olunan problem hazırki istintaq və məhkəmə praktikasında çox mühüm məsələlərdən hesab olunur.

Fikrimizcə, T.V.Saxnovanın qeyd etdiyi kimi ekspertizanın təyin olunmasının ümumi, hüquqi və xüsusi əsası, ekspertiza icraatının prosesual əsası anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. [7, s. 51]

Məhkəmə ekspertizasının təyin olunması əsasən prosesual qanunveri-

ciliklə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 264.1-ci maddəsində göstərilir: “Ekspertiza elm, texnika, incəsənət və ya sənət sahəsində, habelə müvafiq tədqiqatın metodikası üzrə xüsusi biliklər tələb edildikdə cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan halların müəyyən edilməsi məqsədilə aparılır”. [5, s. 274] Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəllənin 97.1-ci maddəsində qeyd olunur ki, işə baxılarkən xüsusi bilik tələb olunan sualları izah etmək üçün məhkəmə işdə iştirak edən şəxsin vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ekspertiza təyin edə bilər. [8, s. 48]

Ümumiyyətlə, mülki prosessual qanunvericilikdə göstərilən ümumi hüquq qeyri-dəqiq hesab olunmalıdır. Çünki xüsusi biliklər məhkəmə ekspertizası formasında hər hansı bir sualın cavablandırılması ilə bərabər, başqa üsulla alınması mümkün olmayan məlumatın əldə olunması üçün tətbiq olunur. Ekspert artıq müəyyən olunmuş faktı izah etmir, o yeni faktı üzə çıxarır və ona peşəkar elmi izah verir ki, bu da sübut növü olan ekspert rəyinin məzmununu təşkil edir.

Ekspertiza təyin olunduqdan sonra zərurət olarsa iddiaçı, cavabdeh, təqsirləndirilən şəxs (şəxslər) vəsatət əsasında ekspert tədqiqatı prosesində iştirak edə bilərlər. Tədqiqat müddətində iştirak edən şəxslər ekspertə suallar verə bilər və ya ekspertin verdiyi sualları cavabladıra bilərlər. Lakin, ekspert rəy tərtib edərkən həmin şəxslərin iştirak etməsi qanunla qadağan olunur. Buradan da aydın olur ki, məhkəmə ekspertizasının həyata keçirilməsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasına bütün hallarda nəzarət olunur.

Beləliklə, məhkəmə ekspertizası tədqiqatı bitdikdən sonra tərtib olunmuş ekspert rəyi prosessual sənəd olmaqla yanaşı, həm də baş vermiş hadisənin səbəblərinin elmi izahını verir və gələcəkdə bu tipli hadisələrin baş verməməsi üçün profilaktik xarakterli tövsiyyə məktubları hazırlayaraq hüquq-mühafizə orqanlarına göndərir. Hansı ki, həyata keçirilən bütün bu işlərin müsbət nəticəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasında məhkəmə ekspertizasının da xidməti mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (dəyişikliklərlə). Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2022, 96 s.
<https://e-qanun.az/framework/4981>

2. Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2020, 33 s.
3. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза М, 2002, 302 с
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Həqiqət Yayın Evi, 2022, 640 s.
5. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М.1997, 217 с.
6. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. М., 1999, 275 с.
7. Azərbaycan Respublikası Mülki-prosessual Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 285 s.

Эмин Алиев

Роль судебной экспертизы в защите прав и свобод человека и гражданина

В статье автор упоминает о необходимости защиты прав и свобод человека и гражданина, обеспечения законности, считающиеся основными принципами судебно-экспертной деятельности. Было отмечено, что данная тема является одной из главных целей всех стран мира. По этой причине дано подробное разъяснение особого внимания, уделяемого указанным вопросам при проведении судебной экспертизы в сфере судебной реформы и совершенствования судебной системы в рамках законодательства.

Ключевые слова: права граждан, судебная экспертиза, защита свободы, экспертные исследования, принципы экспертизы

Emin Aliyev

Human and civil rights and freedoms the role of forensic expertise in protection

In the article, the author talked about the need to protect human and civil rights and freedoms, and to ensure the rule of law, which are considered the main principles of forensic examination activity. It was noted that this issue is one of the main goals of all countries of the world. For this reason, in accordance with the law, special attention is paid to the issues mentioned in the forensic examinations that will be conducted in the field of judicial reforms and improvement of the judicial system.

Keywords: rights of citizens, forensic examination, protection of freedom, expert research, principles of examination

Rəşad Qasimov

*Baş Prokurorluğunun Elm-Tədris Mərkəzinin
Elmi-tədqiqat işinin təşkili şöbəsinin prokuroru,
ədliyyə müşaviri*

MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜSTƏVİDƏ MƏNZİL TOXUNULMAZLIĞI HÜQUQUNUN QORUNMASI

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq qurumlar tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə təmin edilməsi üçün vahid standartların hazırlanmasından ötrü bir çox illər sərf edilmişdir. Bu prosesdə qarşıya qoyulan əsas vəzifə insan hüquq və azadlıqlarının yerinə yetirilməsi üzərində beynəlxalq öhdəliklərin təkmil institutunun hazırlanması olmuşdur ki, bunun da bariz nümunəsi “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasıdır. Bu Konvensiya Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 2001-ci ilin dekabrın 25-də təsdiq edilmiş və sənəddə müəyyən olunmuş prosedurlara müvafiq olaraq 2002-ci ilin aprelin 15-də ölkəmizə münasibətdə qüvvəyə minmişdir. Konvensiya ilə yanaşı Milli Məclis ona əlavə olunmuş Protokolları da təsdiq etmişdir. Konvensiyanın 8-ci maddəsində göstərilib: **“Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlirinə hörmət hüququna malikdir”**.

Konvensiyanın 8-ci maddəsi şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnu təsbit edir ki, bu da özlüyündə 4 məsələni; şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlirinə hörmət hüququnu ehtiva edir. 8-ci maddə çərçivəsində «mənzil» anlayışı kifayət qədər genişdir və buna görə də, mənzil toxunulmazlığı hüququnun müdafiəsi məsələsində müxtəlif hallarla rastlaşmaq olar. Lakin, əgər şəxs öz mənzili barəsində mülkiyyət hüquqlarının pozulduğunu iddia edirsə, belə şikayətlər mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququnu təmin edən 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin predmetidir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi mülkiyyət hüququnu təmin edir. Orada göstərilir: **“Hər bir fiziki və hüquqi şəxs öz mülkiyyətindən dinc istifadə hüququna malikdir. Heç kəs, cəmiyyətin maraqları naminə, qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər istisna olmaqla, öz mülkiyyətindən mərhum edilə bilməz”**.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi mülkiyyət hüququnun davam edən pozuntusu konsepsiyasının mövcudluğunu təsdiq edir. Bu prinsip Avropa

İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyasını Azərbaycan Respublikası tərəfindən tanındığı tarixdən öncə baş vermiş mülkiyyət hüququnun pozuntularına da şamil edilir.

Mənzil toxunulmazlığı, o cümlədən şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ 1948-ci il “*İnsan Hüquqları haqqında*” Ümumi Bəyannamənin 12-ci və 1966-cı il “*Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında*” Beynəlxalq Paktın 17-ci maddələrində də təsbit edilmişdir.

Bəyannamənin 12-ci maddəsinə əsasən, heç kim şəxsi və ailə həyatına müdaxiləyə, evinin toxunulmazlığına, məktublaşmasının gizliliyinə, şərəf və nüfuzuna özbaşına qəsdə məruz qala bilməz. Hər bir şəxsin belə müdaxilə və qəsdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.

Beynəlxalq hüquqda mənzil (ev) müstəqil konsepsiyadır və hər hansı bir yaşayış yerinin 8-ci maddənin 1-ci bəndində göstərilmiş “*mənzil*” anlayışının əhatə dairəsinə düşüb-düşməməsi məsələsi işin faktiki hallarından, xüsusən həmin yerlə kifayət qədər və fasiləsiz əlaqələrin mövcudluğundan asılıdır. (*Prokopoviç Rusiyaya qarşı, Qilou Birləşmiş Krallığa qarşı, McKay Kopeçka Polşaya qarşı*). Bundan əlavə, 8-ci maddənin “*mənzil*” anlayışı məhdud anlamda şərh olunmamalıdır, çünki onun fransız ekvivalentinin “*domicile*”-nin (yaşayış yeri) məzmunu daha genişdir (*Niemietz Almaniyaya qarşı*). Presedent hüququnda mənzil anlayışı aşağıdakıları əhatə edir:

- ✓ şəxsin tətillər dövrünü keçirdiyi evlər;
- ✓ uzun müddət qaldığı ikinci evlər;
- ✓ otellər;
- ✓ şəxsin başqasına məxsus binada uzun müddətə və ya illik məskunlaşması (*Menteş və başqaları Türkiyəyə qarşı iş*);
- ✓ kirayəçi qismində məskunlaşdığı sosial mənzil, hətta o, milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq artıq bu hüquqa malik olmasa belə (*McCann Birləşmiş Krallığa qarşı iş*);
- ✓ qeyri-ənənəvi yaşayış yerləri. Misal üçün – qoşqu tipli vaqonlar və digər bərkidilməmiş yaşayış üçün nəzərdə tutulmuş qurğular (*Bakli Birləşmiş Krallığa qarşı iş*);
- ✓ şəxsin ofisi və şəxsi yaşayış yeri arasında, habelə şəxsi və iş fəaliyyəti arasında aydın fərq olmadıqda, biznes məqsədilə işlədilən obyektlər (*Niemietz Almaniyaya qarşı iş*);
- ✓ artistlərin geyinmə otağı (*Hartunq Fransaya qarşı iş*);
- ✓ qəzet redaksiyasının binası (*Sent-Pol Lüksemburqa qarşı iş*);
- ✓ mülkiyyətçilərin idmanla məşğul olduqları və ya idmanla məşğul

üçün icazə verdikləri ərazilər, o cümlədən ovçuluq ərazisi (*Friend və Co-untryside Alliance və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı iş*);

✓ digər yaşayış yerləri, yəni şəxsi, ailə həyatı və ya mənzil anlayışlarının ümumi əhatə dairəsinə düşən məkanlar (*Moldovan və başqaları Rumuniyaya qarşı iş*) və digər anlayışlar daxildir.

Qeyd olunduğu kimi bu hüququn aliliyi, ona verilən dəyər və bu hüququn həyata keçirilməsinin təminatı rolunda çıxış edən normalar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, bir sıra normativ hüquqi aktlarda, o cümlədən beynəlxalq aktlarda da təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Konstitusiyasının 31 və 33-cü maddələrinin tələblərinə əsasən, hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır. Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsində və Cinayət-Proessual Məcəlləsində də bu hüququn realizəsinə dair müddəalar mövcuddur. Belə ki, CPM-in 17-ci maddəsinə görə, bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, heç kəs yaşayış yerində yaşayanların iradəsi ziddinə yaşayış yerinə daxil ola bilməz. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada yaşayış yerinə, xidməti və ya istehsalat binalarına baxış, orada axtarış və mülkiyyət hüququnu məhdudlaşdıran digər istintaq və prosesual hərəkətlər, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında məcburi həyata keçirilir.

Azərbaycanın Mənzil Məcəlləsi vətəndaşların mülkiyyət hüquqlarının qorunması və mənzil münasibətlərinə dair bütün məsələləri özündə əks etdirir və vətəndaşların mülkiyyət hüquqlarının qorunmasını nəzərdə tutan mühüm müddəalarla zəngindir. Sənəd mənzil qanunvericiliyi ilə bağlı təfərrüatları özündə əks etdirməklə yanaşı, beynəlxalq hüquq sisteminin tələblərinə tam cavab verir. Məcəllə dövlət orqanları və bələdiyyələr tərəfindən vətəndaşların mənzil hüququnun həyata keçirilməsinə şərait yaradılmasına, mənzil təhlükəsizliyinə, əsassız olaraq mənzil hüququndan məhrum etmənin yol-verilməzliyinə, mənzil qanunvericiliyi ilə tənzimlənən münasibətlərdən irəli gələn hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinin zəruriliyinə ciddi əsaslar yaradır.

Xatırladaq ki, bu məcəllə qəbul edilənə qədər ölkə vətəndaşlarının mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı bir sıra qanunlar qüvvəyə minib və

həmin sənədlərdə mənzillərin qorunması və istifadəsinə dair əsaslı maddələr öz əksini tapıb. Mənzil Məcəlləsi isə Azərbaycanda vətəndaşların mənzil hüququnu və tikinti-yaşayış sahəsinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı bütün parametrləri tənzimləyən mükəmməl sənəd kimi qiymətləndirilə bilər. Məcəllənin müddəaları əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, xarici ölkələrin hüquqi şəxslərinin mənzil münasibətlərinə də tətbiq edilir.

Mənzil Məcəlləsində qeyd olunub ki, hər bir vətəndaşın mənzil toxunulmazlığı hüququ var. Mənzildə yaşayanların iradəsinin ziddinə olaraq heç kəs mənzilə daxil ola bilməz. Vətəndaşların mənzilinə onların razılığı olmadan yalnız həmin sahədə qəza vəziyyəti, təbii fəlakət, kütləvi iğtişaş zamanı və ya fəvqəladə xarakterli digər şəraitdə, cinayət törədilməsində şübhəli bilinən şəxslərin saxlanması vəziyyətində daxil olmaq mümkün hesab edilir. Vətəndaşlar mənzil hüquqları ilə bağlı problemlərlə üzləşdikləri halda onların pozulmuş yaşayış hüquqlarının bərpası, məhkəmə müdafiəsinin təmin edilməsi, yaşayış fondunun saxlanması və digər məsələlər Məcəllənin tələbləri əsasında həll olunacaq. Bütün vətəndaşlar qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş tələblərə riayət etməklə ölkənin istənilən ərazisində yaşayış sahəsini sərbəst seçmək hüququna malikdirlər.

Məcəllədə qeyd olunub ki, vətəndaşların mülkiyyət hüquqlarını heç kəs poza bilməz və onlara məxsus əmlak yalnız dövlət ehtiyacları üçün lazım olduğu halda alınabilir. Bu zaman isə vətəndaşın mənzili və yaxud mülkiyyətlə bağlı digər əmlakı bazar qiymətləri əsasında satışa çıxarıla bilər. Onu da vurğulamaq yerinə düşər ki, sənəddə mənzil hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı detallara da yer verilib. Belə ki, mənəviyyata, sağlamlığa, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə, eləcə də ölkənin müdafiəsinə və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə qarşı hərəkətlər müşahidə olunduğu təqdirdə yaşayış mənzilindən istifadə məhdudlaşdırılacaq. Bu da öz növbəsində beynəlxalq hüququn tələblərinə, o cümlədən «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının tələblərinə tamamilə uyğundur.

Azərbaycanın Mülki Məcəllədə mənzil toxunulmazlığı hüququ qısaca şəxsi və ailə həyatına kimsənin özbaşına qarışmasının yolverilməzliyi və mülkiyyətin toxunulmazlığı prinsiplərinin tərkib hissəsi kimi təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 157.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayanın iradəsi ziddinə mənzilə daxil olma cinayət məsuliyyəti yaradır. Eyni əməl zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi

ilə törədildikdə, eləcə də vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə, təqsirli şəxsi daha ağır cəza gözləyir.

Şərh olunan cinayət obyektiv cəhətdən ölkə qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayanın iradəsi ziddinə mənzilə daxil olmadıqda ifadə olunur. Burada “mənzil” anlayışına nələrin daxil olması, “mənzildə yaşayan” şəxs anlayışının kimlərə şamil edilməsi, “iradəsi ziddinə” anlayışının nədə ifadə olunması, “Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar”ın nədən ibarət olmasının müəyyənləşdirilməsi cinayət tərkibinin mövcudluğu və əməlin düzgün tövsifi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qanunvericilikdə “mənzil” anlayışı ilə birlikdə, onunla eyni məna və əhəmiyyət kəsb edən “yaşayış sahəsi” və “yaşayış yeri” anlayışlarına da rast gəlinir. Mənzil Məcəlləsinə görə, yaşayış sahələri mənzil hüququnun obyektidir.

Yaşayış sahəsi dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq daşınmaz əmlak hesab edilən və vətəndaşların daimi yaşaması üçün yararlı olan (*müəyyən edilmiş sanitariya və texniki norma və qaydalara, qanunvericiliyin digər tələblərinə cavab verən*) ayrıca sahə başa düşülür. Sahənin yaşayış sahəsi hesab edilməsi qaydası və onun cavab verməli olduğu tələblər Mənzil Məcəlləsi və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Yaşayış sahəsinin ümumi sahəsi vətəndaşların yaşayış sahəsində yaşaması ilə əlaqədar onların məişət və digər ehtiyaclarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan yardımçı sahələrin (*balkon və ya eyvanlar istisna olmaqla*) sahəsi daxil olmaqla həmin yaşayış sahəsinin bütün hissələrinin sahəsinin məcmusundan ibarətdir. Yaşayış sahələrinə aşağıdakılar aiddir:

- yaşayış evi, yaşayış evinin hissəsi;
- mənzil, mənzilin hissəsi;
- otaq;
- mehmanxanalar, siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən mehmanxana tipli obyektlər;
- müvəqqəti yaşayış üçün nəzərdə tutulmuş digər tikinti obyektləri qismində yerləşmə vasitələri.

Otaqlardan, habelə yaşama ilə əlaqədar məişət və digər ehtiyacların ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş yardımçı sahələrdən ibarət fərdi müəyyən edilmiş ev yaşayış evi hesab edilir. Bir və ya bir neçə otaqdan, habelə yaşama ilə əlaqədar məişət və digər ehtiyacların ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş yardımçı sahələrdən ibarət, çoxmənzilli binanın ümumi istifadədə olan sahələrinə birbaşa daxil olmaq imkanını təmin edən strukturca ayrıca sahəsi

mənzil hesab edilir. Yaşayış evinin və ya mənzilin bilavasitə yaşamaq üçün nəzərdə tutulmuş ayrıca hissəsi otaq hesab edilir.

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə isə mənzil toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi prinsipinin tərkib hissəsi kimi “*yaşayış yeri*” anlayışından istifadə edilmişdir. Məcəlləyə görə yaşayış yeri dedikdə bir və ya bir neçə şəxsin yaşaması üçün müvəqqəti, yaxud daimi istifadə edilən yer başa düşülür və həmin anlayışa aşağıdakılar daxil edilir:

- ev;
- mənzil;
- bağ evi;
- mehmanxanada, sanatoriyada, pansionatda, yataqxanada, istirahət evində, kempinqdə, turist bazasında otaq;
- onlara bilavasitə bitişik aynabəndlər, terraslar, qalereyalar, eyvanlar, ümumi istifadə üçün yerlər (*onların istirahət, əmlak saxlamaq, yaxud insanların digər tələbatlarını təmin etmək üçün istifadə olunan digər tərkib hissələri*), baxmayaraq ki, balkon və eyvanlar Mənzil Məcəlləsinin tələblərinə əsasən “*yaşayış sahəsi*”nin ümumi sahəsi hesab edilmir;
- çoxmənzilli evdən başqa tikililərin zirzəmisinə və çardağı;
- dəniz gəmisinin kayutası və ya uzaq səfərdə olan qatarın kupesi;
- bu məcəllənin məqsədləri üçün fiziki şəxsin xidməti kabinetini, ona məxsus çəpərli torpaq sahəsini, avtomobili, çay və dəniz gəmisi.

CPM-in tələbləri baxımından “*yaşayış yeri*” anlayışı göründüyü kimi Mənzil Məcəlləsində təsbit edilmiş “*yaşayış sahəsi*” anlayışından daha genişdir və CPM-in tələblərinə əsasən, qanunla nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, heç kəs “*yaşayış yeri*”ndə yaşayanların iradəsi ziddinə “*yaşayış yeri*”nə daxil ola bilməz. Bu müddəa CPM-in 17-ci maddəsində təsbit edilmiş mənzil toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi prinsipinin tələbidir.

Mənzil toxunulmazlığını pozma mənzilə elə daxil olmanı nəzərdə tutur ki, bu, ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayan şəxslərin iradəsinə zidd olaraq həyata keçirilmiş olsun. Mənzilə daxil olmanın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş əsasları isə Mənzil Məcəlləsində, CPM-də, “*Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında*” və “*İcra haqqında*” Azərbaycan Respublikasının Qanunlarında nəzərdə tutulmuşdur. Bu normalar isə öz növbəsində Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında 8-ci maddə ilə nəzərdə tutulan mümkün məhdudiyyətlərə tamamilə uyğundur.

Ruslan Vəliyev

Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası

“Vəliyev, Bağırov və Partnyorları”

Vəkil Bürosu, Direktor

PSIXİ POZUNTU (XƏSTƏLİK) - FİZİKİ ŞƏXSİN MÜLKİ HÜQUQ FƏALİYYƏT QABİLİYYƏTİNİN MƏHDUDLAŞDIRILMASININ HÜQUQİ ƏSASI KİMİ

Mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyəti fiziki şəxsin mülki hüquq münasibətlərində iştirakının ən mühüm elementlərindən biridir. Fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinə əsassız müdaxilə onun mülki hüquqlarının həyata keçirilməsinə təhlükə yarada bilər. Məhz bu səbəbdən də fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasının və ya ondan məhrum edilməsinin əsaslarının hüquqi təhlili aparılmalı və qanunvericilikdə öz təsdiqini tapmalıdır.

2004-cü ildə Monrealda keçirilən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) konfransı nəticəsində qəbul edilmiş Monreal Bəyannaməsində əqli qüsurlu şəxslərin əsas insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına malik olduqları bəyan edilmişdir [1, səh. 170]. ÜST-ün məlumatına görə, dünyada hər 4 və ya 5 nəfərdən birində psixi və ya davranış pozuntusu vardır. Bir çox psixi pozuntuların səbəbləri tam aydınlaşdırılmamışdır [2]. Psixi pozuntuların bəzi ekzogen növlərinə xarici amillər, məsələn, spirt, sənaye üsullu zəhərli maddələr, narkotik və toksik maddələr, radiasiya, viruslar, mikroblar, kəllə-beyin travmaları, psixotravmalar v.s. daxildir. Ağırliq dərəcəsinə və xarakterinə görə, psixi pozuntularının bəziləri müəyyən zamanla keçə bilən yüngül formada olur [3]. Əksər hallarda bu pozuntulardan əziyyət çəkən şəxslər müəyyən dərəcə və şərtlər altında ətraf mühitə uyğunlaşa, hərəkətlərinin mənasını dərk edə və ya onları idarə edə bilirlər. Bu səbəbdən də həmin şəxsləri fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər kimi qəbul edilməsi yanlış və qeyri-humanist addımdır.

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin 23.02.1999-cu il tarixli “Yətkinlik qabiliyyəti olmayan şəxslərin hüquqi müdafiəsi ilə bağlı prinsiplər haqqında” Təvsiyələrində psixi pozuntular bir neçə növdə təsnif etmişdir:

- psixi pozuntu nəticəsində şəxsin hər hansı formada ünsiyyət qurmaq və ya qərar qəbul etmək imkanı yoxdur;

- psixi pozuntu nəticəsində şəxs özünün şəxsi və iqtisadi maraqlarına cavab verməyən irrasional qərarlar qəbul edir;

- psixi pozuntu nəticəsində şəxs qərar qəbul edə bilir, lakin qərarını xatırlamır və işlərini düzgün idarə edə bilmir;

- psixi pozuntu nəticəsində şəxs qərar qəbul edir və bu qərarı xatırlayır, lakin bu qərarlara tam uyğun hərəkət edə bilmir;

- psixi pozuntu nəticəsində şəxs qərar qəbul edə bilir, lakin həddindən artıq təsir altında olduğuna görə nümayəndənin və ya köməkçinin köməyinə ehtiyac duyur [4].

Göründüyü kimi, əksər psixi pozuntu hallarında, şəxsə kömək olunarsa o adekvat qərarlar qəbul edə və onları həyata keçirə bilər. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, tibbi ədəbiyyata əsasən, psixi pozuntu müxtəlif formalarda özünü biruzə verir və hər zaman yaxşılaşma və ya pisləşmə istiqamətində dəyişə bilər. Psixi pozuntunun müxtəlif formaları şəxsin öz hərəkətlərinin mənasını dərk etmək və ya onları idarə etmək qabiliyyətinə müxtəlif təsir göstərir.

Fəaliyyət qabiliyyətinin maksimal “saxlanması” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Tövsiyələrinin 3-cü prinsipində əks olunmuşdur. Bu prinsipə əsasən, müdafiə tədbirləri şəxsin tam fəaliyyət qabiliyyətinin itirilməsi ilə nəticələnməməli, mümkün qədər şəxsin fəaliyyət qabiliyyətindən itirilməsi onun məhdudlaşdırılması ilə əvəz edilməsi istiqamətində addımlar atılmalıdır [4].

Psixi pozuntuya görə şəxsin fəaliyyət qabiliyyətindən məhrum edilməsinin əvəzinə onun məhdudlaşdırılması BMT-nin “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 12-ci maddəsində də təsbit edilmişdir. Konvensiyaya əsasən, həyatın bütün sahələrində başqaları ilə bərabər hüquq qabiliyyətinə malik olması psixi qüsurlu şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmətin təzahürüdür. Konvensiyanın 4-cü maddəsi iştirakçı dövlətlərdən əlilliyə görə heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən bütün əlillərin əsas insan hüquq və azadlıqlarından tam istifadəsini təmin və təşviq etmələrini tələb edir [5].

Şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması daha “yumşaq” tədbirdir, çünki şəxsə gündəlik hüquq münasibətlərinin əksər sahələrində iradəsini müstəqil ifadə etmək və əmlakına sərəncam vermək imkanını saxlamağa imkan verir. Bundan başqa, belə bir müdafiə tədbiri psixi pozuntuya görə əlilliyi olan şəxsə seçmək və seçilmək hüququ, nikaha daxil olmaq və öz uşaqlarını böyütmək hüququ da daxil olmaqla bir sıra mühüm konstitusion hüquqlarını müstəqil həyata keçirmək qabiliyyətini saxlamağa imkan verir.

Əqli qüsurlu şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin qərarları da müəyyən təsir göstərmişdir.

Belə ki, 2003-cü ildə “Rakeviç (Rakevich) Rusiyaya qarşı” işində Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi “ruhi xəstə” terminini tənqid etmiş və bu terminin dəqiq tərifə uyğun olmadığını vurğulamışdır [6]. Bu mövqeyi Avropa Məhkəməsi hələ 1979-cu ildə “Vinterverp (Winterwerp) Hollandiyaya qarşı” iş üzrə öz qərarında da qeyd etmişdir [7].

2008-ci ildə “Ştukaturov (**Shtukaturov**) Rusiyaya qarşı” işdə Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi öz qərarında göstərmişdir ki, “hətta ən ciddi psixi pozuntu – şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin olmamasının yeganə səbəbi ola bilməz. Dövlətlər psixi qüsuru olan əlil şəxslərin bu cür proseslərdə iştirak edə bilməsi və prosesin onların unikal fərdi tələbatlarına uyğunlaşdırılması üçün adekvat təminatların olmasını təmin etməlidirlər”. Nəticədə, Avropa Məhkəməsi ərizəçinin “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlarının pozulmasını hesab etmişdir [8].

Psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutan normalar bir çox xarici ölkələrin mülki qanunvericiliyində mövcuddur və uzun müddətdir ki, təcrübədə də uğurla tətbiq olunur. Məsələn, Litva Respublikasının Mülki Məcəlləsinin (MM) 2.11-ci maddəsi [9], Rusiya Federasiyasının MM-nin 30-cu maddəsi [10], Ukraynanın MM-nin 36-cı maddəsi [11] və s. psixi pozuntunu şəxsin mülki fəaliyyət qabiliyyətindən məhrum edilməsi kimi deyil, onun məhdudlaşdırılması üçün əsaslardan biri kimi ehtiva edir.

Fransa MM-nin psixi pozutuya görə məhdud fəaliyyət qabiliyyəti olan şəxslər üçün bir neçə müxtəlif hüquqi rejimləri nəzərdə tutur. Məsələn, hüquqların müdafiəsi altında olan yetkinlik yaşına çatmış şəxs öz hüquqlarından istifadə etmək imkanını özündə saxlayır. Lakin onun bağladığı əqdlər və üzərinə götürdüyü öhdəliklər sui-istifadə halında ləğv edilə və ya azalda bilər. Fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış şəxsin hüquqlarının müdafiəsi məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Bu halda məhkəmələr şəxsin vəziyyətini, onunla əqd bağlamış şəxslərin xoş və ya pis niyyətli olmalarını, əqdin faydalı və ya faydasız olmasını nəzərə alırlar. Himayəçilik təyin edilmiş yetkinlik yaşına çatan şəxslər üçün fərqli hüquqi rejim nəzərdə tutulur. Belə ki, şəxsə himayəçi təyin edilərkən hakim, müalicə edən həkimin rəyinə əsasən, fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış şəxsə onun müstəqil şəkildə bağlamaq hüququ olan bəzi əqdləri göstərə bilər və ya əksinə, onun müstəqil şəkildə bağlaya biləcək əqdlərin siyahısını azalda bilər. Bu halda sonuncu əqdləri həmin şəxs himayəçinin köməyi bağlamalıdır [12].

Avropa Məhkəməsinin qərarlarından sonra Rusiyanın mülki qanunvericiliyində dəyişikliklər edilmiş və psixi pozuntu şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasının əsaslarından biri kimi əlavə edilmişdir. Rusiya MM-nə əsasən, şəxs psixi pozuntu nəticəsində başqa şəxslərin köməyi ilə öz hərəkətlərinin mənasını başa düşə və ya onları idarə edə bilirsə, onun fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılır [10, maddə 30, bənd 2]. Əgər şəxs öz hərəkətlərinin mənasını dərk etmirsə və ya onları idarə edə bilmirsə, o, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan kimi tanınır [10, maddə 29, bənd 1].

Analoji norma Belarus Respublikasının MM-də də öz əksini tapmışdır. Belə ki, Məcəllənin 30-cu maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, psixi pozuntu (xəstəlik) nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını dərk etmək və ya onları idarə etmək imkanı məhdud olan şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən prosessual qanunvericiliyə uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. Belə şəxsin üzərində himayəçi təyin edilir [13, səh. 16].

Yuxarıda qeyd olunan xarici ölkələrin qanunvericiliyindən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa şəxsin köməyi ilə öz hərəkətlərinin mənasını başa düşən və ya onları idarə edə bilən, psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulmamışdır.

Azərbaycan Respublikasının MM-nə əsasən, fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti yalnız alkoqoldan, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə və ya qumar oyunları ilə əlaqədar ailəsinə ağır maddi vəziyyətə saldığı hallarda məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər [14, maddə 32.1]. Məcəlləyə əsasən, ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən şəxslər məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılırlar [14, maddə 28.8].

Göründüyü kimi Azərbaycan qanunvericiliyi, şəxsin öz hərəkətlərinin mənasını başa düşə bilmədiyi və ya onları idarə edə bilmədiyi təqdirdə yalnız onun fəaliyyət qabiliyyətinin olmamasını müəyyən edir, yaxud bu şəxsin sağlamlığı və ya sağlamlıq vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması nəticəsinə onu fəaliyyət qabiliyyətli hesab edir [14, maddə 28.9]. Halbuki, şəxsin psixi sağlamlığının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması onun hələ öz hərəkətlərinin mənasını tam dərk etməsi və ya öz hərəkətlərini əqləbatan şəkildə idarə etməsi kimi qəbul oluna bilməz.

Hesab edirik ki, milli qanunvericiliyimizdə psixi pozuntu (xəstəlik) nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını məhdud şəkildə dərk edən və ya onları

idarə edən şəxslərin fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasına dair normanın olmaması bu cür şəxslərin fəaliyyət qabiliyyətindən məhrum edilməsinə səbəb ola bilər. Bu isə həmin şəxslərin hüquqlarının pozulmasına, gələcəkdə ölkəmizin əleyhinə beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Avropa Məhkəməsi müvafiq qərarların qəbul edilməsinə gətirib çıxara bilər.

Bu səbəbdən də, Azərbaycan mülki qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə aşağıdakı əlavə və dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı tövsiyələri məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Məcəllənin 32.1-ci maddəsi aşağıdakı redaksiyada verilsin: “32.1. Spirtli içkilərdən, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən sui-istifadə etməsi, habelə qumara qurşanması nəticəsində öz ailəsini ağır maddi vəziyyətə salan fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər. Belə şəxsin üzərində himayəçilik təyin edilir”.

2. Məcəllənin aşağıdakı məzmununda 32.1-1-ci maddə əlavə edilsin: “32.1-1. Psixi pozuntu (xəstəlik) səbəbindən öz hərəkətlərinin mənasını anlamaq və ya onlara nəzarət etmək qabiliyyəti məhdud olan fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər. Belə şəxsin üzərində himayəçilik təyin edilir”.

3. Məcəllənin aşağıdakı məzmununda 32.1-2-ci maddə əlavə edilsin: “32.1-2. Bu Məcəllənin 32.1-ci və 32.1-1-ci maddələrində göstərilən şəxslərin xırda məişət əqdləri bağlamaq ixtiyarları vardır. Onlar, yalnız himayəçisinin razılığı ilə başqa əqdlər bağlaya bilərlər, habelə qazanc, pensiya və digər gəlirlər götürə bilərlər və bunlar barəsində sərəncam verə bilərlər. Lakin bu cür fiziki şəxslər bağladığı əqdlər üzrə və vurduğu ziyan üçün müstəqil surətdə əmlak məsuliyyəti daşıyırlar. Fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxslərin himayəçinin razılığı tələb olunan hallarda, belə razılıq olmadan bağladığı əqd sonradan himayəçinin yazılı razılığı ilə etibarlı hesab edilə bilər”.

4. Məcəllənin 28.8-ci maddəsində “ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik” ifadəsi “psixi pozuntu (xəstəlik)” sözü ilə əvəz edilsin”.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı:

1. “Права человека в Европе: работа продолжается”. Avropa Şurasının İnsan hüquqları üzrə Komissarı Tomas Hammarberqin mövqeyi. Avropa Şurasının Mətbuatı, F-67075, Cedex, Strasburq. Rus dilinə tərcümə. Avropa Şurası / “Русская переводческая компания” ММС,

2011. 461 s.
2. Психическое расстройство [Elektron resurs] : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
 3. “Психиатрия и наркология”. Elektron dərslik / Akad. I.P.Pavlov adına Birinci Sankt-Peterburq Dövlət tibb universitetinin Psixiatriya və narkologiya kafedrası [Elektron resurs]: <http://spbmu.spsy.ru/obucenie/kurs-psixiatrii/5-kurs-lecebnyj-fakultet/elektronnyj-ucebnik-po-psixiatrii/tema-no11-ekzogenno-organiceskieasstrojstva/ekzogenno-organiceskie-rasstrojstva-m-a-kissin>.
 4. “On principles concerning the legal protection of incapable adults”. Recommendation Rec(1999)4 of Committee of Ministers Council of Europe, Adopted by the Committee of Ministers on 23 February 1999, at the 660th meeting of the Ministers' Deputies [Elektron resurs] : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e302a.
 5. “Əlillərin hüquqları haqqında” BMT-nin Konvensiyası. Baş Assambleyanın 13 dekabr 2006-cı il tarixli 61/106 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir [Elektron resurs]: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml.
 6. “Rakeviç (Rakevich) Rusiyaya qarşı” iş üzrə Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin qərarı, ərizə № 58973/00, Strasburq, 28 oktyabr 2003-cü il [Elektron resurs] : <http://www.echr.ru/documents/doc/new/001.htm>.
 7. “Vinterverp (Winterwerp) Hollandiyaya qarşı” iş üzrə Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin qərarı, Strasburq, 24 oktyabr 1979-cu il [Elektronresurs] : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461465/2461465.htm>.
 8. “Ştukaturov (**Shtukaturov**) Rusiya Federasiyasına qarşı” iş üzrə Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin qərarı, ərizə № 44009/05, Strasburq, 27 mart 2008-ci il [Elektron resurs] : <http://www.echr.ru/documents/doc/12067500/12067500-001.htm>.
 9. Lietuvos Respublikos Civilinis Kodeksas (18.07.2000). [Elektron resurs]: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/1ccd9a00a01211e58fd1fc0b9bba68a7>.
 10. Rusiya Federasiyasının Mülki Məcəlləsi (21.10.1994). 30 dekabr 2012-ci il tarixli 302-ФЗ №-li Federal Qanunun redaksiyasında. “Консультант Плюс” qanunvericilik bazası.

11. Ukraynanın Mülki Məcəlləsi (16.01.2003) [Elektron resurs] : http://kodeksy.com.ua/ka/grajdanskij_kodeks_ukraini/download.htm.
12. Богданов, Е.В. Правовое положение граждан, ограниченных в дееспособности вследствие психического расстройства / Е. В. Богданов. // «Нотариус». -2013. - № 3. Сəh. 26 – 29
13. Belarus Respublikasının Mülki Məcəlləsi (08.01.2014). 18 iyul 2022-ci il tarixli 197-3 sayılı qanununa əsasən əlavə və dəyişikliklərlə. 2014 - Minsk: Belarus Respublikasının Milli-hüquq məlumat mərkəzi. 2014. - 656 s.
14. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (28.12.1999). 08 iyul 2022-ci il tarixli 581-VIQD sayılı qanuna əsasən əlavə və dəyişikliklərlə. “Legal Acts” qanunvericilik bazası.

Анна Скачко

*доктор юридических наук, профессор кафедры
организации финансово-экономического,
материально-технического и медицинского
обеспечения Академии управления МВД РФ*

НОВЕЛЛЫ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РОССИИ И ЧЛЕНОВ ИХ СЕМЕЙ

Президент России Владимир Владимирович Путин, выступая с видеообращением в рамках Московской конференции по международной безопасности указал на то, что коллективный Запад разваливает систему европейской безопасности⁴.

При этом, стремление стран Запада сохранить свою гегемонию, кризис современных моделей и инструментов экономического развития, усиление диспропорций в развитии государств, повышение уровня социального неравенства, стремление транснациональных корпораций ограничить роль государств сопровождаются обострением внутривнутриполитических проблем, усилением межгосударственных противоречий, ослаблением влияния международных институтов и снижением эффективности системы глобальной безопасности, грозить национальной безопасностью России.

Важно отметить, что тем не менее, Российская Федерация выступает за расширение равноправного многостороннего сотрудничества, укрепление и развитие универсальных международных институтов в целях снижения глобальной напряженности, укрепления международной безопасности, выработки механизмов взаимодействия и согласования интересов разных центров развития, определения общих подходов и правил поведения в экономической и торговой сферах.

В этой связи, видется важным отметить, что в «Стратегии нацио-

⁴ Кира Латухина. О гегемонии коллективного Запада и целях РФ. В.В. Путин выступил на конференции по безопасности. //Российская газета. – [Интернет ресурс] <https://rg.ru/2022/08/16/putin-vystupil-protiv-gegemonii-zapada-na-konferencii-po-bezopasnosti-glavnoe.html>

нальной безопасности России до 2030 года» особо подчеркнуто, что ценности и принципы, закрепленные в Конституции РФ, формируют основы российского общества, безопасности страны, дальнейшее развитие России в качестве правового социального государства, в котором высшее значение имеют соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина, повышение благосостояния народа, защита достоинства граждан Российской Федерации. Так, в Стратегии среди национальных интересов и стратегических приоритетов РФ первоочередным выступает сбережение народа России, развитие человеческого потенциала, повышение качества жизни и благосостояния граждан⁵.

Соответствующим достижению поставленных задач для достижения целей Стратегии, по нашему мнению, выступает и принятый Федеральный закон «О внесении изменений в Трудовой кодекс Российской Федерации»⁶ в действующее законодательство о труде, в рамках которого был внесен ряд значимых изменений, вызванных происходящими событиями в нашей стране и необходимостью законодательного урегулирования возникших, в связи с этим, вопросов. Новеллы указанного закона коснулись неурегулированной ранее сферы, касающейся трудовой деятельности работника призванному на военную службу по мобилизации или прохождению военной службы по контракту, заключенному в соответствии с пунктом 7 статьи 38 Федерального закона от 28 марта 1998 года № 53-ФЗ «О воинской обязанности и военной службе», либо заключившему контракт о добровольном содействии в выполнении задач, возложенных на Вооруженные Силы Российской Федерации».

Бесспорно, что данные новеллы можно назвать актуальными и разрешающими, возникшие вопросы в части регулирования трудовых правоотношений. Но, тем не менее, определенные положения ч. 2 ст. 179 ТК РФ, предусматривающие преимущественное право на оставление на работе при сокращении численности или штата работников при равной производительности труда и квалификации, дополненные и

⁵ Указ Президента Российской Федерации от 02.07.2021г. №400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации»// <https://docs.cntd.ru/document/607148290?marker=6520IM>

⁶ Федеральный закон от 7 октября 2022 года №376-ФЗ «О внесении изменений в Трудовой кодекс Российской Федерации»// <https://docs.cntd.ru/document/-607148290?marker=6520IM>

наделившие таким правом родителя, имеющего ребенка в возрасте до восемнадцати лет, в случае, если другой родитель призван на военную службу по мобилизации или проходит военную службу по контракту, заключенному в соответствии с пунктом 7 статьи 38 Федерального закона от 28 марта 1998 года № 53-ФЗ «О воинской обязанности и военной службе», либо заключил контракт о добровольном содействии в выполнении задач, возложенных на Вооруженные Силы Российской Федерации», нельзя назвать оптимальными.

Так, действующий Федеральный закон №342-ФЗ «О службе в органах внутренних дел Российской Федерации и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации»⁷, содержит норму, предусматривающую прохождение службы в органах внутренних дел в особых условиях в период действия военного положения или чрезвычайного положения, в период проведения контртеррористической операции, в условиях вооруженного конфликта, при ликвидации последствий аварий, катастроф природного и техногенного характера и других чрезвычайных ситуаций⁸. И в рамках проводимой специальной операции (далее – СВО) факт командировок сотрудников органов внутренних дел в регионы, где она проводится, является очевидным. Но тем, не менее категория работников, имеющего ребенка в возрасте до восемнадцати лет, получившие преимущественное право на оставление на работе при сокращении численности или штата работников при равной производительности труда и квалификации в случае, если другой родитель является сотрудником органов внутренних дел, который несет службу в особых условиях, не предусмотрена. Что, по нашему мнению, идет в разрез проводимой политики России, касающейся обеспечения национальной безопасности. Где одним из основных направлений выступает поддержка семьи, материнства, отцовства и детства. В связи с чем, видется верным дополнить ч.2 ст. 179 ТК РФ

⁷ Федеральный закон от 30.11.2011 №342-ФЗ «О службе в органах внутренних дел Российской Федерации и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_122329/

⁸ Ч.1 ст.35 Федеральный закон от 30.11.2011 №342-ФЗ «О службе в органах внутренних дел Российской Федерации и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_122329/

в части расширения прав указанной категории родителей предусмотреть и родителей являющихся сотрудником органов внутренних дел, который несет службу в особых условиях.

Подводя итог можно сказать, что для достижения целей обеспечения государственной и общественной безопасности, осуществляемой путем реализации государственной политики, задачей которой в том числе является комплексное развитие правоохранительных органов, специальных служб, подразделений пожарной охраны и аварийно-спасательных формирований в соответствии с решаемыми ими задачами, усиление социальной защищенности их сотрудников, расширение прав родителя, имеющего ребенка в возрасте до восемнадцати лет, в случае, если другой родитель является сотрудником органов внутренних дел, который несет службу в особых условиях будет соответствовать не только государственной политике России, но и самым главным образом соответствовать основным правам и свободам, закрепленным в Конституции РФ.

Литература:

1. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993.
2. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ.
3. Указ Президента Российской Федерации от 02.07.2021г. №400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации».
4. Федеральный закон от 7 октября 2022 года №376-ФЗ «О внесении изменений в Трудовой кодекс Российской Федерации».
5. Федеральный закон от 30.11.2011 №342-ФЗ «О службе в органах внутренних дел Российской Федерации и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации».

Ata Vəliyev

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər

Nazirliyinin Polis Akademiyasının

“Mülki hüquq” kafedrasının baş müəllimi,

Bakı Dövlət Universitetinin

“Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının

doktorantı, polis baş leytenantı

Orcid ID: 0000-0002-9717-2102

e-mail: valiyevata@gmail.com;

SOSIAL DÖVLƏT VƏ SOSIAL XİDMƏT

Açar sözlər: sosial, dövlət, xidmət, təminat, rifah

Keywords : social, state, service, provision, welfare

Ключевые слова: социальная, государственная, служба, обеспечение, благосостояние

Sosial dövlət və sosial xidmət məfhumları həm hüquq, həm də sosial elmlər sahəsində geniş istifadə olunan anlayışlar olmaqla dövlətlə vətəndaş (fərd) arasında yaranan sosial təminat xarakterli ictimai münasibətləri və onların tənzimlənməsini özündə ehtiva edir.

“Sosial dövlət” müasir inkişaf etmiş cəmiyyətimizdə mövcud olan və inkişaf etmiş dövlət formalarına xas əlamətlərə malik hakimiyyət modellərindən biri hesab olunur. Bu cür dövlətlərdə insan hüquq və azadlıqları əsas kimi qəbul edilərək vətəndaşların rifahının, həmçinin layiqli həyat səviyyələrinin təmin olunması, eləcə də hüquq və azadlıqların müdafiəsi istiqamətində bütün imkanlardan istifadə olunur (5.).

Nəzəri cəhətdən təhlil etdikdə görürük ki, sosial dövlət anlayışı “dövlət” və “sosial” məfhumlarının birləşməsindən meydana gəlmişdir. Hüquqi nöqteyi-nəzərdən dövlət dedikdə, müəyyən əraziyə, əhaliyə, atributlara və güc strukturlarına malik olan, yurisdiksiyasına daxil olan ərazidə ali hakimiyyət səlahiyyətini həyata keçirən, qanunlar verən və həmin qanunlarla cəmiyyətin idarə olunmasında iştirak edən suveren-siyasi təşkilat başa düşülür (5.).

“Sosial” sözü isə latıncadan “socialis” ifadəsindən götürülmüş, mənası “ictimai həyata, ictimai quruluşa və ictimai münasibətlərə aid olan” deməkdir. Yəni, sosial sözü şəxsiyyət, sosiallaşan fərd və insanla bağlı anlayış ki-

mi də qəbul edilir (9.).

Beləliklə yuxarıda göstərilən hər iki anlayışı ümumiləşdirərək sosial dövlətə - fərdlərin və şəxsiyyətinin maraqlarını, rifahını, layiqli həyat səviyyəsini, hüquqlarını və azadlıqlarını təmin edən dövlət forması – yəni, “şəxsiyyət dövləti” kimi anlayış vermək olar.

Sosial dövlətin və ya başqa sözlə ifadə etsək “sosial rifah dövləti”nin formalaşması tarixi aspektdən bir sıra ardıcıl mərhələlərdən keçmiş və hazırkı müasir inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Tədqiqatçılar sosial dövlətin formalaşma mərhələlərini şərti olaraq aşağıdakı dövrlərə bölürlər:

1) 1880-cı ilə qədərki dövr – sənaye çevrilişi baş verənə qədər olan dövr kimi səciyyələnir. Bu dövrdə dövlətin hakim mövqeyi qəbul edilməklə fərdi vəsaitlər hesabına insanların sosial problemlərinin həlli həyata keçirilirdi.

2) 1880-1945-ci illər – sənayeləşmə dövrü kimi səciyyələnən dövrdə işçilər sosial sığorta qurumlarının sosial müdafiəsi altına düşdülər.

3) 1945-1975-ci illər – sosial dövlətinin qızıl dövrü, rifah dövrü kimi səciyyələnir. Bu dövrdə sosial sığortalara əlavə olaraq rifah dövlətinin funksiyalarının və qurumlarının genişləndiyi, gəlirin davamlılığını saxlamaq və yaşayış standartlarının yüksəldilməsi əsas məqsədə çevrilmişdir.

4) 1975-ci ildən sonra – sosial rifah dövlətinin, təcridi tənəzzülü və böhranı ilə əlaqədar olaraq o, yeni məzmun əldə edir. Bu dövr təxminən 1990-cı illərə qədərki zaman kəsiyini əhatə edir (7.).

Artıq 1990-cı illərdən etibarən sosial dövlətin formalaşması yeni mərhələyə qədəm qoymuş, “liberal sosial dövlət” modelləri formalaşmağa başlamışdır. Liberallaşma insan hüquq və azadlıqlarının daha da ön plana çıxması, onların dairəsinin genişləndirilməsi, sosial təminatların növ və həcm baxımından artması ilə xarakterizə edilirdi. Bu dövrdə dövlətin sosial funksiyası daha da qabardılmış, maddi dəstəyə ehtiyacı olan insanların - işsizlərin, əlillərin, ahılların, çoxuşaqlı ailələrin, valideynlərini itirmiş uşaqların, natamam ailələrin uşaqlarının, həmçinin millətlər arası münaqişələrin nəticəsi kimi yaranan qaçqınlar və məcburi köçkünlər təbəqəsinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, sosial tələbatlarla bağlı zəruri yaşayış və əmək şəraitinin formalaşdırılması, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, iş şəraitinin təhlükəsizliyinə, gigiyenaya və sosial sığorta sisteminə nəzarət ön plana çıxarılmışdır (5.).

Rus alimi D.P.Mayorovaya görə sosial dövlətin əsas funksiyaları – sosial müdafiəsi olmayan əhalinin (işsizlər, pensiyaçıların, əlillər) dəstəklənmə-

si; insanların əməyinin və səhhətinin mühafizə edilməsi; cəmiyyətin zəif və sosial müdafiəyə ehtiyacı olan kütlələrinin müdafiəsi; gəlirlərin bölüşdürülməsi zamanı sosial bərabərsizliyin tənzimlənməsi; xeyriyyəçilik fəaliyyətinin təbliğ və təşviq edilməsi; təhsilin və mədəni proqramların maliyyə dəstəyi; işsizliklə mübarizə başa düşülür. (10.)

Sosial dövlətin yuxarıda sadalanan funksiyalarının həyata keçirilməsi istiqamətində hüquqi tənzimləməni, bu sahədə mövcud hüquq normalarının mahiyyətini və dövlətin fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını öyrənən aparıcı hüquq sahəsi sosial təminat hüququdur. Sosial xidmət isə sosial təminat hüququnun ayrıca bir institutu kimi həmin hüquq sistemində özünəməxsus yer tutur. Sosial dövlətlərdə sosial xidmətin müasir inkişaf meylləri artıq sosial xidmət institutunun gələcəkdə ayrıca hüquq sahəsinə - “sosial xidmət hüququ”na çevriləcəyini də istisna etmir.

Sosial xidmət sosial dövlətin yardıma möhtac, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan, əhalinin nisbətən zəif təbəqələrinə natura formasında təqdim etdiyi sosial təminat növlərinin məcmusudur. Bu sosial təminat növü digərlərindən, məsələn pensiyalardan, müavinətlərdən və ya təqaüdlərdən fərqli olaraq pul formasında deyil, əsasən natura formasında təqdim edilməsi ilə xarakterizə olunur.

İctimai münasibətlərin dinamik inkişafı dövlətlər tərəfindən təqdim edilən sosial xidmətlərin də dairəsinin genişlənməsini və həmin sosial xidmətlərə vətəndaşların əlçatanlığının təmin etdirilməsini tələb edir. Sosial dövlətlər bu sahədə həm təşkilati, həm də maliyyə-təminat xarakterli tədbirlər həyata keçirilir.

Ölkəmiz sosial dövlət olmaq istiqamətində irəliləyən, inkişaf etməkdə olan dövlət olmaqla bu sahədə inkişaf etmiş qərb ölkələrdən heç də geriyə qalmır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının preambulasında göstərilmişdir ki, xalqımızın əsas məqsədlərindən biri də ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etməkdir. Bu məqsəddən irəli gələrək Konstitusiyanın 16-cı maddəsində dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalmaq vəzifəsi müəyyən edilmişdir (3.).

Bununla yanaşı Konstitusiyanın 38-ci maddəsində göstərilir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir (3.).

Təbiidir ki, dövlət bu funksiyaları və öhdəliklərini müvafiq orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Sosial xidmətlər sahəsində dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, daha konkret olaraq Nazirliyin tabeliyində qurum olan Sosial Xidmətlər Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. Agentliyin Nizamnaməsinə əsasən Agentlik sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılması, eləcə də bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək sahəsində səlahiyyətli dövlət orqanını kimi yuxarıda sadalanan həm ümumhüquqi, həm də sahəvi prinsipləri öz fəaliyyətində rəhbər tutmaqla sosial xidmətlə dövlətin vəzifə funksiyalarını həyata keçirən, ümumdövlət və ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olan publik hüquqi şəxsdir (1.).

Statistik hesabatlara əsasən, ötən il ölkəmizdə 83 Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı, həmçinin 271 Çernobıl əlili, 203 dövlət uşaq müəssisələrinin məzunu, 275 nəfər gözdən əlilliyi olan şəxs mənzillə təmin edilib. İndiyədək isə 12300 şəhid ailəsi və müharibə əlilinə mənzil və fərdi ev təqdim edilib. Həmçinin, ötən il ölkəmizdə 164 nəfər vətən müharibəsi əlili minik avtomobili ilə təmin edilmişdir. Eləcə də, 2021-ci il ərzində şəhid ailələrinin üzvləri, Vətən müharibəsi əlilləri, əlilliyi olan digər şəxslər və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar da daxil olmaqla 4455 şəxs yollaşla təmin olunaraq sanatoriya-kurort və müalicə mərkəzlərinə göndərilmişdir. Eləcə də, 2021-ci ildə 8834 vətəndaşa evdə sosial-məişət xidməti göstərilmişdir ki, onlardan 7333-ü ahıl, 1501-i 70 yaşdan aşağı olan, tənha yaşayan şəxslər olmuşdur.

2022-ci ildə isə 150-dən çox sosial xidmət layihəsinin vətəndaşlara təqdim edilməsi nəzərdə tutulur. Bu layihələrdə çətin həyat şəraitində olan, habelə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların və ailələrinin, ümumən xüsusi qayğıya ehtiyac duyan şəxslərin zəruri sosial dəstək, sosial reabilitasiya yönümlü sosial xidmətlərlə əhatə olunması əsas diqqət mərkəzindədir. Eləcə də, layihələr üzrə günərzi qayğı və icma əsaslı reabilitasiya mərkəzlərinin də yaradılması, müvafiq kateqoriyalardan olan şəxslərə sosial-psixoloji, nevroloji, pedaqoji və s. xidmətlər, habelə ailələrinə hüquqi məsləhət xidmətləri göstərilməsi planlaşdırılan tədbirlərə daxildir (6.).

Bütün bu rəqəmlər sosial xidmət sahəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini və bu sahədə öhdəliklərin icra edildiyini sübut edir. Lakin, həyata keçirilmiş sosial xidmətlər böyük əksəriyyəti dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməklə dövlət strukturları tərəfindən həyata keçirilir.

Rus alimi V.Q.Belov sosial dövlətin elementlərinə diqqət çəkərək gös-

tərir ki, vətəndaş cəmiyyəti sosial dövlətin təməl əsaslarından biridir. Həmçinin qeyd edir ki, sosial dövlət şəxsiyyətin firavan yaşayışı və cəmiyyətin tərəqqi etməsi məqsədilə hakimiyyət səlahiyyətlərindən istifadə edir, əmək məhsullarının bölgüsündə sosial ədalət və həmrəylik tətbiq edir. Sosial bərabərlik və həmrəylik dedikdə, nəsillərin və təbəqələrin həmrəy məsuliyyəti – varlıqların kasıbların əvəzinə, sağlamların xəstələrə ödəniş etməsi; cinsi bərabərlik hüquqlarının və imkanlarının təminatı düşünülür. Bunların həyata keçirilməsində isə vətəndaş cəmiyyəti əvəzsiz rol oynayır (8.).

V.Q.Belovun mövqeyindən çıxış edərək həqiqətən də qeyd edə bilirik ki, sosial dövlətləri nəzərdən keçirdikdə bu dövlətlərin əsas xarakterik əlamətlərindən birinin də onlarda olan vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafıdır. Vətəndaş cəmiyyəti institutu sosial dövlətin əsas atributlarından olmaqla dövlətin bu sahədə olan vəzifələrinin, öhdəliklərinin və səlahiyyətlərinin müxtəlif qeyri-dövlət təşkilatları, ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən birliklərə və ya digər hüquqi və fiziki şəxslərə ötürülməsini özündə ehtiva edir. Göstərilən qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatları özləri könüllülük prinsipi əsasında dövlətin müəyyən sahədə öhdəliklərinin icrasını həyata keçirirlər.

Lakin ölkəmizdə sosial xidmət sahəsində demək olar ki, bütün tədbirlər dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Belə ki, insanların sosial xidmətə olan ehtiyacının təmin olunması bir qayda olaraq Sosial Xidmətlər Agentliyi və Agentliyin tabeliyindəki qurumlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu isə sosial xidmət sahəsində həyata keçirilməli olan bütün tədbirlərin bir subyektin – dövlətin üzərinə qoyulmasına gətirib çıxarır ki, nəticədə sosial xidmətlərin səmərəliliyi və effektivliyi azalır.

Hesab edirik ki, sosial xidmət institutunun inkişafı dövlət orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının birgə fəaliyyəti nəticəsində daha geniş təkan ala bilər. Odur ki, vətəndaşların keyfiyyətli sosial xidmətlə təmin olunmaları üçün vətəndaş cəmiyyəti institutları bu proseslərə daha fəal cəlb edilməli, bu sahədə ictimai birliklərin və qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı təmin edilməlidir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında” 30 iyun 2020-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edil-

- miş “Sosial Xidmətlər Agentliyinin Nizamnaməsi”;
2. Azərbaycan Respublikasının “Sosial xidmət haqqında” 30 dekabr 2011-ci il tarixli Qanunu;
 3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2018). “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 12-26
 4. Həsənov R.M. (2016). Sosial siyasət. Bakı, “AVROPA” nəşriyyatı, s.294 https://www.sosial.gov.az/post_523418
 5. Məmmədova.S.D. (2019). “Sosial dövlət modelləri (inkişaf etmiş ölkələrin nümunəsində)”. Bakı, “AVROPA” nəşriyyatı, 208 səh.
 6. Sosial Xidmətlər Agentliyinin 2021-ci ilin yekunları üzrə hesabatı - https://www.sosial.gov.az/post_523418
 7. Durdu Zafer. (2009). Modern devletin dönüşümünde bir ara dönem: sosyal refah devleti. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Bahar, Sayı 22, s.38-50
 8. Белов В.Г. (2009). Социальное государство и гражданское общество. М: ФАЗИС,с.18-19 (74 с.)
 9. Дворецкий И.Х. (2005). Латинско-русский словарь, М.: «Русский язык-Медиа», s.357
 10. Майорова Д.П. (2014). К вопросу о социальном государстве – Российская Федерация. (С. 273-277) // Роль главы государства в истории России / под общ.ред. д.ю.н. Р.Х. Макуева, к.ю.н. Е.Н. Селютиной. – Орел: Изд-во Орловского филиала РАНХиГС. С. 84.

İsmayıl Kəngərli

BDU-nun Konstitusiya hüququ
kafedrasının doktorantı

E-mail: kengerli.ismayil@gmail.com

DÖVLƏT MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİ MEXANİZMİNİN ƏSAS SUBYEKTİ KİMİ

***Xülasə:** Bu tezisdə dövlət milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin əsas subyektı kimi nəzərdən keçirilmişdir. Müəllif milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi baxımından bilavasitə bu sahədə dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan dövlət orqanları sisteminin rolunu və təyinatını əsaslandırır və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin dövlət-hüquqi mexanizmini bütövlükdə dövlət mexanizminin mühüm struktur elementlərindən biri kimi xarakterizə edir.*

***Açar sözlər:** təhlükəsizlik, dövlət təhlükəsizliyi, milli təhlükəsizlik, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmi, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sistemi, milli təhlükəsizliyi təmin edən dövlət orqanları*

Təhlükəsizliyə olan tələbat insanın həyat fəaliyyətinin əsas şərtləri sırasına daxildir. İctimai münasibətlər mürəkkəbləşdikcə sosial xarakterli təhdidlərin dairəsi də genişlənir, təhdid faktorlarının modifikasiyası isə öz növbəsində, ictimai inkişaf prosesini əks etdirir. Təhdid faktorları ilə sosial sistemin inkişaf səviyyəsi arasında mürəkkəb dialektik qarşılıqlı şərtlənmə obyektiv surətdə təhlükəsizliyin təmin edilməsinin sosial vasitələrinin xüsusiləşməsinə və mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır. Bu, təşkilatlanmış sosial sistemlərin ayrılmaz atributu kimi çıxış edir. Siyasi-hüquqi təşkilatlanma şəraitində təhlükəsizliyin təmin edilməsi sistemi xüsusi forma kəsb edir, lakin mahiyyətcə dəyişmir. Dövlət, onun institutları və orqanları sosial, təbii, texnogen xarakterli daxili və xarici təhdidlərlə daha səmərəli mübarizə vasitəsinə çevrilir. Daxili və xarici mühit mütəmadi olaraq dəyişdikcə dövlət və cəmiyyət müvafiq təhdidlərdən həqiqi müdafiə vasitələri işləyib hazırlamağa cəhd edir. Qlobal dəyişikliklər şəraitində bu problem xüsusi aktualıq kəsb edir. Müasir dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər müsbət təzahürlərlə yanaşı, yeni təhdidlərin yaranmasına səbəb olur, əvvəllər mövcud olan təhdidləri gücləndirir, texnogen təhdidlərin xarakterini və təhlükəlilik dərəcisini dəyişir. Bu şəraitdə dövlət təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas sub-

yektinə çevrilir (9). Müxtəlif xarakterli təhdidlərlə mübarizədə dövlət vasitələrinin əhəmiyyəti artır.

Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin dövlət-hüquqi aspektinin nəzəri-hüquqi kateqoriyalar fonunda nəzərdən keçirilməsi metodoloji baxımdan daha məqsədmüvafiqdir. Bu kontekstdə elmi dövriyyəyə “milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin dövlət-hüquqi mexanizmi” kateqoriyasının daxil edilməsi məqbul olardı. Göstərilən kateqoriya milli təhlükəsizliyin təmin olunması sisteminin uyğun elementlərinin struktur-funksional təhlilini əks etdirir. “Mexanizm” anlayışı nəzəri hüquqşünaslıqda geniş istifadə olunur. Burada ona hüquqi məna verilir (“hüquqi mexanizm”), onun məzmunu isə ardıcıl surətdə təşkil edilmiş və müəyyən normativ sxem üzrə mərhələli şəkildə fəaliyyət göstərən hüquqi vasitələr kompleksi kimi izah edilir. Mexanizm anlayışı dövlət institutlarının da fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir və “dövlət mexanizmi” kimi ifadə olunur (10). Həm hüquqi mexanizmin, həm də dövlət mexanizminin bütün elementləri üzvi qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Dövlət aparatı çərçivəsində əsas funksiyası təhlükəsizliyin təmin edilməsi olan orqanlar (məsələn, xüsusi xidmət orqanları, Fövqəladə Hallar Nazirliyi və s.) və əsas vəzifəsi nisbi sabitlik şəraitində dövlət maraqlarının həyata keçirilməsi olan orqanlar (məsələn, səhiyyə orqanları, sosial təminat orqanları və s.) fəaliyyət göstərir. Həmçinin dövlət aparatına daxil olan elə orqanları da fərqləndirmək olar ki, onlar daxili və xarici siyasi durumdan asılı olaraq həm milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün, həm də cəmiyyət üçün real təhdidlərin olmadığı şəraitdə dövlət maraqlarının həyata keçirilməsi üçün istifadə oluna bilərlər (Məsələn, Silahlı Qüvvələr, xarici kəşfiyyat orqanları). Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin bu və ya digər sahələrində böhran yarandığı hallarda istənilən dövlət orqanı təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin elementinə çevrilə bilər (5.). Məsələn, pandemiya dövründə əhalinin sağlamlığının qorunmasını təmin edən səhiyyə orqanları belə elementə çevrilir. Çünki bu zaman sağlamlıq ciddi təhlükəsizlik faktoruna çevrilir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyində milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin institusional elementləri “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları” termini ilə ifadə olunur.

“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları - dövlət tərəfindən yaradılan, qa-

nunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərən və Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin etmə qabiliyyətinə malik olan qurumlardır. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları aşağıdakılardır: 1. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr; 2. Azərbaycan Respublikasının xüsusi xidmət orqanları; 3. polis, prokurorluq, gömrük, vergi və digər hüquq-mühafizə orqanları; 4. sənaye, energetika, nəqliyyat sahəsində işlərin təhlükəsiz görülməsi qaydalarına məsuliyyət daşıyan, rabitə və informasiya təhlükəsizliyini, ətraf mühitin mühafizəsini və əhalinin sağlamlığının qorunmasını təmin edən dövlət orqanları və milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında iştirak edən digər dövlət orqanları. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və səlahiyyətləri ilə bağlı məsələlərlə əlaqədar bir-birini qarşılıqlı surətdə məlumatlandırırlar (1).

Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin səmərəli fəaliyyəti bu mexanizmin elementlərinin optimal şəkildə uzlaşmış və əlaqələndirilmiş qarşılıqlı təsiri şəraitində mümkündür.

Göstərilən elementlərin mərkəzində isə təhlil edilən mexanizmin başlıca subyekti kimi dövlət və onun müvafiq orqanları dayanır.

Dövlət özünün idarəetmə aparatı vasitəsilə müdafiə və inzibati funksiyaları həyata keçirməsi üçün cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş dinamik sistemi özündə əks etdirir, və onu şərti olaraq “cəmiyyət üçün dövlət” adlandırmaq olar. O, təkamül prosesində müstəqil “vahid dövlət” sistemine çevrilir, daxili və xarici təhdidlərdən müdafiə funksiyasını avtomatik surətdə yerinə yetirir, cəmiyyətin maraqlarından asılılığı yalnız nominal xarakter daşıyır, bu sistemi idarə edən kiçik “idarəedənlər” qrupuna tabe olur. Bu zaman dövlətin bütün əvvəlki əlamətləri, məhz ictimai hakimiyyət, idarəetmə aparatı, hüquq sistemi, suverenlik, vətəndaşlıq, məcburetmə sistemi (məhkəmə, hüquq qaydasının mühafizəsi), vergi toplanması, ərazi və sərhədlər, siyasi fəaliyyət, ictimai həyatın normalaşdırılması, müstəqil pul sistemi, dövlət rəmzləri, müstəqil iqtisadiyyat, silahlı qüvvələr saxlanılır, lakin müxtəlif xarici və ya daxili faktorların təsiri ilə formasını dəyişə bilər (2.).

Müasir dövlət mexanizmi vahid, qanunvericiliklə təsbit olunmuş prinsiplər üzrə təşkil olunan, hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə əsaslanan, zəruri maddi bazaya malik olan və dövlətin vəzifə və funksiyalarını həyata keçirən dövlət orqanları sistemidir (3.).

Dövlət mexanizmi vasitəsilə dövlət hakimiyyəti realizə olunur, şəxsiyyətin və cəmiyyətin ən mühüm maraqları təmin olunur və dövlətin daxili və xarici funksiyaları həyata keçirilir.

Müasir hüquqi dövlət stabilliyin, öz vətəndaşlarının təhlükəsizliyinin təminatçısı olmaqla yanaşı, ictimai münasibətlərin harmoniyasını təmin edir, insan şəxsiyyətini, habelə onun hüquq və azadlıqlarını ali dəyərlər kimi qəbul edir. Bütün bunlar isə bütövlükdə dövlət mexanizminin fəaliyyətində həyata keçirilməlidir. Çünki dövlət mexanizmi onun orqanlarının sistemidir və dövlət həmin orqanların vasitəsi ilə dövlət hakimiyyətini həyata keçirir və öz funksiyalarını reallaşdırır (8.).

Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmini dövlət orqanları prizmasından nəzərdən keçirmək lazımdır. Dövlət milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas subyektı olmaqla onun təminatçısı kimi çıxış edir və müvafiq olaraq, qeyd edilən fəaliyyət sahəsində əsas təşkilatı və idarəetmə funksiyalarını həyata keçirir. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində dövlət tənziminin əsas prinsipi milli təhlükəsizliyə təhdid törədən halların qarşısının alınması və milli maraq və məqsədlərin realizə olunması üzrə dövlət-hüquqi mexanizmə üstünlük verilməsidir. Özünün siyasi və sosial funksiyalarını həyata keçirərkən dövlət müəyyən vasitələr və öz orqanlarının köməyi ilə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsinə məqsədyönlü təsir göstərir (6.). Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə fəaliyyətin dövlət tənziminin mahiyyəti bunda ifadə olunur. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminə daxil olan xüsusi təyinatlı orqan və təsisatlar sisteminin fəaliyyəti bu mexanizmin funksiyalarını mütəşəkkil və səmərəli surətdə həyata keçirməyə imkan verir.

Beləliklə, bu tezisdə qeyd edilən bütün fikirlərin ümumiləşdirilməsi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir.

1. Sistemli struktura və özünəməxsus fəaliyyət mexanizminə malik olmadan milli təhlükəsizlik sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkündür. Belə mexanizmi isə ilk növbədə, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində dövlətin funksiyalarını həyata keçirən dövlət orqanlarının məcmusu əmələ gətirir. Bu baxımdan milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin əsasını bilavasitə bu sahədə dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan dövlət orqanları sistemi təşkil edir. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminə daxil olan xüsusi təyinatlı orqan və təsisatlar sisteminin fəaliyyəti bu mexanizmin funksiyalarını mütəşəkkil və səmərəli surətdə həyata keçirməyə imkan verir.

2. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmində dövlət aparatına

daxil olan hüquq-mühafizə və təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyəti xüsusi yer tutur. Bu kontekstdə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin dövlət-hüquqi mexanizmi bütövlükdə dövlət mexanizminin mühüm struktur elementlərindən biri kimi çıxış edir. Çünki son nəticədə təhlükəsizliyi təmin edən dövlət orqanlarının özü də dövlət aparatının tərkibinə daxil olmaqla, dövlətin bu sahədə funksiyalarını həyata keçirirlər.

Ədəbiyyat:

1. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5455>
2. Абдурахманов, М.И. Основы национальной безопасности России / М.И.Абдурахманов, В.А.Баришполец. – Москва: Норма, -2003. -357 с.
3. Байтин, М.И. Механизм современного Российского государства // Правоведение, - 1996. № 3, - с. 4-15.
4. Балугев, Д.Г. Личностная и государственная безопасность: международно-политическое измерение / Д.Г.Балугев. - *Н. Новгород*: ННГУ им. Н.И.Лобачевского, - 2004. - 231 с.
5. Колокольцев, В.А. Структура и содержание механизма обеспечения национальной безопасности / В.А.Колокольцев, Е.Г.Шукшина, Ю.П.Пузанов [и др.] // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России, - 2005. № 3 (27), - с. 108-111.
6. Куковский, А.А. Государство как основной субъект обеспечения национальной безопасности: механизм реализации // Вестник ЮУрГУ, - 2012. № 29, - с. 16-21.
7. Механизм государства: классическая и постклассическая парадигмы: монография / Под ред. С.А.Сидорова, И.Л.Честнова. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И.Герцена, - 2008. - 218 с.
8. Спиридонов, Л.И. Теория государства и права / Л.И.Спиридонов. – Москва: Проспект, - 1996. - 304 с.
9. Удычак, Ф.Н. Государственно-правовой механизм обеспечения национальной безопасности: структурно-функциональный анализ // Вестник Академии экономической безопасности МВД России, - 2010. № 3, - с. 96-101.
10. Шундигов, К.В. Правовые механизмы: постановка проблемы // Проблемы теории государства и права, - 2002. № 3, - с. 82-87.

Səkinə Mehdiyeva

*Bakı Dövlət Universitetinin Mülki hüquq
kafedrasının doktorantı*

e-mail: sakina.mehdiyeva@mail.ru

UŞAQLARIN AİLƏDƏ YAŞAMAQ VƏ TƏRBIYƏ ALMAQ HÜQUQU

***Xülasə:** Bu tezisdə uşaqların ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququ ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilir. Tezisdə istənilən insanın, xüsusən də uşaqların həyatında ailənin mühüm rolu əsaslandırılır və ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimi zamanı uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü prinsipinin əsas götürülməsinin zəruriliyi qeyd olunur. Həmçinin bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərə görə valideyn himayəsindən və ailə mühitində yaşamaqdan məhrum olan uşaqların hərtərəfli inkişafı və cəmiyyətə yararlı şəxsiyyət kimi formalaşması üçün övladlığa götürmə institutu müstəsna əhəmiyyəti vurğulanır.*

***Açar sözlər:** uşaqlar, uşaq hüquqları, ailə, ailədə yaşamaq hüququ, ailədə tərbiyə almaq hüququ, övladlığa götürmə.*

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 49.1-ci maddəsinə uyğun olaraq 18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar.

Uşaqlar cəmiyyətin gələcəyi hesab olunur. Bu ifadə heç də təsadüfi, səbəbsiz işlədilmir. Gələcəyimiz hazırda böyüməkdə olan uşaqların necə formalaşdırılmasından asılıdır. Cəmiyyətdə uşaqlara göstərilən diqqət və qayğının artırılması mümkün neqativ halların qarşısının alınması üçün olduqca önəmlidir. Uşaqların tərbiyə edilməsi əsasən valideynlərin üzərinə düşən böyük məsuliyyətdir. Lakin valideynlər heç də həmişə bu işin öhdəsindən lazımcınca gələ bilmirlər. Müasir dövrdə müxtəlif səbəblərdən bəzi ailələrin dağılması prosesi baş verir. Erkən nikah, qeyri-rəsmi nikah və s. nəticəsində yaranan problemlərdən də ən çox əziyyət çəkənlər məhz uşaqlar olurlar. Belə vəziyyətdə uşaqlar ən böyük faciə təşkil edən bioloji ailələrini itirmək riski ilə üz-üzə dayanırlar (9.).

Uşaqlar cəmiyyətin ən həssas üzvü sayıldıqları üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyası daxilində 18 yaş və aşağı olan uşaqların xüsusi qorunması və qayğısına qalınması ilə əlaqədar bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Uşaqlar güvənli, stabil və dəstəkləyici ailələrdə sağlam və xoşbəxt şəkildə yaşayırlar, ancaq təəssüflər olsun ki, heç də bütün uşaq-

ların bu ehtiyaclarını qarşılamaq fürsətləri olmur. Bir çox səbəbdən (məsələn, yoxsulluq, valideynin vəfatı, valideynlərin fiziki, ruhi, zehni məhdudiyətinin olması və s.), uşaqlar valideyn yanında yəqin belə fiziki, zehni və emosional ehtiyaclarını qarşılama riski daşıyırlar. Bu vəziyyətdə əvvəlcə uşağın ailə və qohumlar əhatəsində, yəni uşağın ailə əsaslı himayə olunması, bunun da mümkün olmadığı hallarda ictimai qoruma sistemi çərçivəsində yaradılan xidmət modelləri ilə uşağın baxımı təmin edilir. Bu xidmət modellərində uşaqların sağlam böyüməsini və inkişafını təmin etmək üçün bir sıra tədbirlər görülür. Himayəyə ehtiyacı olan uşaqların qorunması üçün bir sıra fərqli metodların olduğu bəllidir. Bunlar, uşaqların öz ailələrinin yanında qalmaları şərti ilə, onlara maddi, psixoloji və sosial dəstəyin verilməsi, uşağa qan bağı olmayan bir ailədə baxılması (qoruyucu ailə), qohumları tərəfindən uşağın himayə olunması, övladlığa alınma və hər hansısa bir qurum tərəfindən himayə olunma şəklində təsnif oluna bilər. Dünya təcrübəsinə baxıldığında uşaqların himayə olunma forması hər ölkənin öz sosial-iqtisadi vəziyyəti və həmin cəmiyyətin adət-ənənəsinə görə dəyişməklə yanaşı, bu xidmət modelləri içində ən geniş yayılmış olanları qurum baxımı, qoruyucu ailə və övladlığa götürmə xidmətləri olduğu görülməkdədir (10.).

Ailə münasibətlərində insan həyatının mühüm tərəflərindən biri, yəni inkişafı və gələcək nəsil artırma qabiliyyəti əks edildiyindən burada onun əsas maraqlarının gerçəkləşməsi üçün şərait yaradılmalıdır. Bu şəraitin yaradılması dövlətin ən ümdə vəzifələrindən hesab olunur. Ailə ictimai həyata öz təsirini göstərdiyindən, o, insan nəslinin davam etməsində, uşaqların tərbiyəsində, şəxsiyyətin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Hər bir insan üçün və bütövlükdə dövlət, cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olan bu münasibətlər adət, əxlaq normaları, dini müddəalarla yanaşı, həm də hüquq normaları ilə tənzimlənir ki, bu da qanunvericiliyin xüsusiləşdirilmiş bir sahəsinə - ailə qanunvericiliyini təşkil edir. Ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin əsas istiqaməti ilk növbədə ailə üzvlərinin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi, onların arasında qarşılıqlı məhəbbət və hörmət, qarşılıqlı yardım və məsuliyyət hissi əsasında qurulmuş münasibətlərin formalaşması, uşaqların tərbiyəsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasından ibarətdir (5.).

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın (12.) 20-ci maddəsinə əsasən öz ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan və ya özünün ən yaxşı mənafeyi üçün belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və kömək almaq hüququna malikdir. Bu beynəlxalq standart Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində də öz təsbitini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər (3.). Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsində də göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında ailə dövlətin himayəsindədir. Anahıq, atalıq, uşaqılıq qanunla mühafizə edilir (2.). Oxşar müddəalar həmin məcəllənin 49.2-49.3-cü maddələrində təsbit edilmişdir: “Hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir. Uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malikdir”. Göründüyü kimi, uşaqların ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququnun təmin edilməsi ailə qanunvericiliyinin əsas və prinsiplial əhəmiyyət kəsb edən müddəalarından biri kimi çıxış edir.

İnsan cəmiyyətinin çoxəsrlik tarixində yetişən nəslin tərbiyəsi kimi mühüm və olduqca mürəkkəb bir funksiyanın yerinə yetirilməsi işi birmənalı olaraq ailə və cəmiyyətin üzərinə düşür. Uzun əsrlər boyu gənc nəslin həyata hazırlanmasında ailə tərbiyəsinə, yoxsa ictimai tərbiyəyə üstünlük verilməsi mübahisə mövzusu olmuşdur. Bütün hallarda ailənin uşaqların tərbiyəsində xüsusi əhəmiyyət daşıyan yeri və rolunu diqqətdə saxlamaq, bu sahənin daha da inkişaf etdirilməsi qayğısına qalmaq vacibdir. Ailə insanlığın “təkrar istehsal” sahəsi, insan nəslinin mühafizəsini təşkil edən bilən qurumdur. Elmdə ailəyə sivilisasiyanın, mədəni və mənəvi dəyərlərin beşiyi, inkişaf amili kimi baxılır. Uşaqda yüksək şəxsi keyfiyyətlərin formalaşdırılması, onun şəxsiyyət kimi ahəngdar inkişafı üçün pedaqoji şərtlərin həyata keçirilməsi prosesi məktəb və ictimaiyyətin təsirləri ilə yanaşı, valideynlərin və ailənin digər üzvlərinin məqsədyönlü təsirlərini də tələb edir, vacib sayır (4.).

Şəxsiyyətin əsasını qoyan cəmiyyətin ilkin struktur vahidi ailədir. Məhz ailədə ilk tərbiyə alınır və uşaqlar ilk sosial təcrübəyə yiyələnir, bir şəxsiyyət kimi formalaşırlar. Ailə ilk tərbiyə ocağı kimi böyüyən uşağın gələcək inkişafında, taleyində mühüm rol oynayır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev ailə tərbiyəsi ilə əlaqədar deyirdi: “Ailə tərbiyəsi öz xarakterinə görə nadir bir haldır. Bu tərbiyə ata-ananın övlada məhəbbəti və uşaqların da ata-anaya bu cür hissləri kimi bir mənəvi əsas üzərində qurulur... Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbay-

can Prezidenti kimi mən bu gün haqqında yox, Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi də Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır” (8.).

Ailə tərbiyəsi ailənin böyük üzvlərinin və ailə həyat tərzinin uşağa müntəzəm, məqsəduyğun təsiridir. Ailə tərbiyəsinin əsas və ümumi vəzifəsi uşaqları mövcud ictimai şəraitdə həyata hazırlamaq, daha məhdud və konkret vəzifəsi isə onlara ailə şəraitində şəxsiyyətin normal şəkildə formalaşması üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaqdır (1.). Ailə münasibətlərinin hüquqi tənzihi zamanı uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü prinsipi əsas götürülməlidir.

Ümumiyyətlə, istənilən insanın, xüsusən də uşaqların həyatında ailə mühüm rol oynayır. Ailədə tərbiyə olunmaqla, uşaqlar bu və ya digər ailədaxili münasibətlərin necə yarandığını dərk edir. Onlarda müəyyən dünyagörüşü, həyata baxış formalaşır. Ailədə ictimai davranışların təməli qoyulur, sosial ideallar formalaşır, uşağın şəxsiyyətə çevrilməsi, onun cəmiyyətdə sosiallaşması prosesləri baş verir. Dövlət və cəmiyyət bütövlükdə, ailənin sabit, tam, maddi cəhətdən təminatlı və mənəvi cəhətdən zəngin olmasında maraqlıdır. Belə ailələrdə uşaqlar lazımı tərbiyə, rifah və təhsil ilə daha keyfiyyətli təmin olunurlar (15.).

Uşağın saxlanılmaq üçün qəbul edilməsi, yəni övladlığa götürülməsi uşağı olmayan şəxslər arasında ailə əlaqələrini möhkəmləndirir və çox zaman ailələrin dağılmasının qarşısını alır. Bir çox hallarda uşaqlar uşağı olan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülür. Bu halda da, övladlığa götürmə ailə kollektivinin güclənməsinə, doğma uşaqların tərbiyəsinə son dərəcə müsbət təsir göstərir. Bu kontekstdə yalnız bir uşağı olan ailələr üçün övladlığa götürmənin əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür (14.). Təcrübə göstərir ki, çoxuşaqlı ailədə böyüyən uşaqlarda kollektivçilik ruhu və sosiallaşma bilmə qabiliyyəti daha yüksək olur.

Bu kontekstdə prof. Ə.Ə.Əlizadə və prof. A.N.Abbasovun mürəkkəb ailələrlə bağlı aşağıdakı fikirləri maraq doğurur: “Vaxtı ilə mürəkkəb ailə daha geniş yayılmışdır. Keçmiş zamanlarda belə ailəyə patriarxal ailə deyilirdi.... Mürəkkəb ailədə on-on iki, hətta bəzən daha çox uşaq olurdu... Bu ailədə hərənin-babanın, nənənin, atanın, ananın, böyük qardaşın, kiçik bacının öz yeri var idi: ailənin bütün həyatı bərqərar olmuş adət və ənənələrlə idarə olunurdu. Bu ailə həm “klub” və “məktəb”, həm də “doğum evi” idi, “poliklinika” və ya “aptek”, həm də özünəməxsus xarakter daşıyan “məhkəmə” idi” (6).

Ailə unikal sosial birlik olmaqla, insanın biopsixi xüsusiyyətlərinə yüksək dərəcədə uyğun gəlir. Burada insan əlverişli münasibətlər çərçivəsində özünün

bütün tələbatlarını reallaşdırmağa qadir. Xarici təcrübə göstərir ki, internat evlərində qalmaq uşaqların əqli və potensial inkişaf səviyyəsini xeyli dərəcədə azaldır, onların cəmiyyətə uğurlu inteqrasiya qabiliyyətini məhdudlaşdırır. Məhz buna görə də Avropa ölkələrində uşaq evlərinə nadir hallarda rast gəlinir (13.). Göründüyü kimi, uşağın ailədə yaşaması və tərbiyə alması onun yalnız maddi rifahı üçün deyil, həm də əqli və sosial inkişafı üçün zəruridir.

Hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir. Eyni zamanda, uşağın öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququ vardır. Uşaqların hüquqlarının qorunması Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi ilə tənzimlənməklə dövlət siyasətinin bir parçasını təşkil etməkdədir. Belə ki, uşaqların hüquqları ilə bağlı ailə, mülki, inzibati, cinayət qanunvericiliyində uşaq hüquqlarının təmini ilə bağlı normalar nəzərdə tutulmuş (7.), bu sahədə bir sıra qanunlar qəbul olunmuş və müvafiq beynəlxalq sənədlər ratifikasiya olunmuşdur.

Beləliklə, bu tezis çərçivəsində aparılan təhlilləri və qeyd edilən bütün fikirləri ümumiləşdirərək göstərmək olar ki, uşağın hərtərəfli inkişafı və cəmiyyətə yararlı şəxsiyyət kimi formalaşması üçün onun ailə mühitində yaşaması çox vacibdir. Bəzən uşaqlar bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərə görə valideyn himayəsindən və ailə mühitində yaşamaqdan məhrum olurlar. Həmin uşaqların hərtərəfli inkişafı və cəmiyyətə yararlı şəxsiyyət kimi formalaşması üçün övladlığa götürmə institutu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Ailə üçün DƏYƏR!: [Elektron resurs] / URL: [http://cssn.gov.az/-documents/aile-kit\(2\).pdf](http://cssn.gov.az/-documents/aile-kit(2).pdf)
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi: [Elektron resurs] / URL: <http://e-qanun.az/framework/46946>
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] / URL: <http://e-qanun.az/framework/897>
4. Cabbarova, S.R. Müasir dövrdə ailə tərbiyəsinin xüsusiyyətləri və təşkili yolları: / fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Naxçıvan, 2021. - 26 s.
5. Dəmirçiyeva, M.D. Ailə strukturuna dövlətin və onun iqtisadiyyatının təsiri formaları / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi, - Bakı: Adiloğlu, -

2008. 21-ci buraxılış, - s. 143-163.
6. Əlizadə, Ə.Ə. Ailə. IX siniflər üçün dərslik / Ə.Ə.Əlizadə, A.N.Abbasov. - Bakı: Maarif, - 1989. - 256 s.
 7. Əmiraslanov, R. Övladlığa götürmənin xüsusiyyətləri: [Elektron resurs] .
 8. Məmmədova, X. Ailədə uşaqlara sevgi və məhəbbət tərbiyəsi: [Elektron resurs] / URL: <https://muallim.edu.az/news.php?id=9697>
 9. Nəcəfova, N.X. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar problemi sosial iş kontekstində // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, - 2015. № 1. - s. 118-125.
 10. Osmanlı, N., Məmmədov, M., Babayev, A. Uşaqların psixi sağlamlılıqlarının dəyərləndirilməsi: valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar // AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ, - 2019. № 2, - s. 61-69.
 11. Uşaq hüquqları: Beynəlxalq standartlar və yerli qanunvericilik. - Bakı: İsmayıl Nəşriyyatı, - 2000. - 664 s.
 12. “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya: [Elektron resurs] / URL: <https://www.migration.gov.az/content/pdf/Konvensiya.pdf>.
 13. Мацковский, М.С. Социология семьи: проблемы, теории, методологии и методики / М.С.Мацковский. - Москва: Наука, - 1989. - 116 с.
 14. Пухарт, А.А. Понятие и правовая природа усыновления в российской федерации: [Электронный ресурс] / URL: <http://naukarus.com/ponyatie-i-pravovaya-priroda-usynovleniya-v-rossiyskoy-federatsii>
 15. Садеева, Г.М. Усыновление как форма устройства детей, оставшихся без попечения родителей: теория и практика применения: / автореферат дисс. канд. юрид. наук. / - Казань, 2015. - 26 с.

Elvar Xəlilov

*Azərbaycan Dillər Universitetinin Beynəlxalq
münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsinin
Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müəllimi,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*
edikxalilov@rambler.ru

BEYNƏLXALQ HÜQUQİ ASPEKTLƏRDƏ İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI İLƏ BAĞLI BƏZİ PROBLEMLƏR

BMT Nizamnaməsinin preambulasında qeyd olunur ki, BMT Nizamnaməsinin qəbul edilməsinin məqsədlərindən biri də əsas insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərinə, kişi və qadınların, böyük və kiçik millətlərin hüquq bərabərliyinə inamı yenidən təsdiq etməkdən ibarətdir. İnsan hüquqları artıq dövlətin daxili məsələləri çərçivəsindən çıxaraq, qlobal problemə çevrilmişdir. İnsan hüquqları universal olduqlarına, yəni ictimai münasibətlərin bütün iştirakçılarna xas olduqları üçün vahid hüquqi məkanın yaradılmasına kömək edirlər. İstənilən hüquqi institut kimi insan hüquqlarının sərhədsiz olması, insan hüquqlarının özünün mahiyyətinə ziddir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra bilməz. Hər kəsin hüquq və azadlıqları bu Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənasib olmalıdır. Müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması problemi ən problemli məsələlərdən biridir. Bu və ya digər məhdudlaşdırmanın məqsədmüvafiqliyi daha çox müzakirə olunan məsələlər sırasına aiddir.

Hazırda bir-biri qarşılıqlı əlaqəli olan əsas insan hüquq və azadlıqlarının sistemi yaradılmışdır. Məhz bu sistemin mövcudluğu cəmiyyətin normal fəaliyyətinə və inkişafına kömək edir. Müasir dünyada cəmiyyət beynəlxalq

terrorizm, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi və s. kimi yeni qlobal təhlükələrlə qarşılaşır və cəmiyyətin, həmçinin insanların bu təhlükələrdən qorunması insan hüquq və azadlıqlarının ağılasığan və zəruri məhdudlaşdırılmasını əsaslandırır. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması hər bir dövlət tərəfindən daxili dövlət hüquqi aktlarında müəyyən edilir. Ancaq insan hüquqlarının ali dəyər hesab edildiyi müasir dövrdə beynəlxalq birlik bu məsələni dövlətin daxili səlahiyyətlərinin çərçivəsindən kənara çıxarır.

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının 18-ci maddəsinə əsasən Konvensiyada qeyd olunan hüquq və azadlıqlarla bağlı bu Konvensiyada yol verilən məhdudlaşdırma, nəzərdə tutulduğundan başqa, hər hansı digər məqsəd üçün tətbiq olunmamalıdır.

Avropa Konvensiyasında əks olunan hüquq və azadlıqları mütləq və nisbi olaraq iki qrupa bölmək olar. Konvensiyanın 17-ci maddəsində nəzərdə tutulan bu Konvensiyada heç nəyin hər hansı dövlətin, qrupun və ya şəxsin burada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının ləğvinə yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı əməl törətmək və ya onları Konvensiyada nəzərdə tutulandan daha artıq məhdudlaşdırmaq hüququna malik olması kimi şərh oluna bilməməsi haqqında tələbi hər iki qrup insan hüquqlarına tətbiq edilir.

İnsan hüquq və azadlıqları sahəsində beynəlxalq standartlar ümumi maraqlara riayət olunması məqsədilə onların ağılasığan və zəruri məhdudlaşdırılması imkanını da nəzərdə tutur. Ancaq insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquqla yol verilən məhdudlaşdırılmaları beynəlxalq hüquqi sənədlərdə ümumi şəkildə müəyyən edilmişdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması dedikdə, beynəlxalq hüquqla və milli hüquqla yol verilən insan hüquq və azadlıqlarına qanunçuluq, zərurət, məqsədmüvafiqlik və nəzərdə tutulan məqsədlərə uyğunluq tələblərinə cavab verən müdaxilə başa düşülür. Belə müdaxilənin məqsədi insanların həyatının, azadlığının, şərafətinin, sağlamlığının, mənəviyyatının qorunması, dövlətin və cəmiyyətin təhlükəsizliyinin, ictimai qaydanın təmin edilməsidir. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ideyası insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinin mahiyyətindən də irəli gəlir.

İnsan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə “məhdudlaşdırma” və “öz öhdəliklərindən geri çəkilmə” anlayışlarından istifadə olunur. Adi şəraitdə beynəlxalq sənədlərdə insan hüquq və azadlıqlarının dəqiq müəyyən edilmiş məhdudlaşdırılmasından söhbət gedir. Şəxsi və ailə həyatına hörmət edilməsi hüququnun; fikir, vicdan və din azadlığının; fikrini azad ifadə etmənin; yığıncaqlar və birləşmə azadlıqlarının məhdudlaşdırıl-

masından söhbət gedir. Fövqəladə hallarda dövlətin yaranmış vəziyyəti hüquqi vasitələrlə qaydaya salması mümkün olmur və dövlət beynəlxalq müqaviləyə əsasən üzərinə götürdüyü və təminat verdiyi hüquq və azadlıqlara təminat verilməsi üzrə öhdəliklərindən geri çəkilməli olur. Ancaq, 6№-li Protokolun 2,3-maddələrində və 4-cü maddəsinin 1-ci bəndində və 7-ci maddəsində; 7№-li Protokolun 4-cü maddəsində nəzərdə tutulanlar kimi bir sıra hüquq və azadlıqlardan hətta müharibə və ya fövqəladə vəziyyət zamanı da geri çəkilməyə yol verilmir. 6№-li Protokolun 2-ci maddəsi istisna olmaqla, digər maddələr mütləq şəkildə ifadə olunmuşdur, yəni onlardan nə adi həyatda, nə də fövqəladə vəziyyətlər zamanı geri çəkilməyə yol verilmir. Konvensiyanın 4-cü maddəsi tətbiq olunarkən, mütləq ifadələrlə ifadə olunan 4№-li Protokolun 6-cı maddəsinin 2-ci bəndindən, 1,3 və 4-cü maddələrindən də məhdudlaşdırmalara yol verilmir.

Konvensiya ilə təminat verilən digər hüquq və azadlıqların da məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Bu məhdudiyyətlər müxtəlif formada ola bilər. Konvensiyanın 16-cı maddəsi hüquq və azadlıqların bir sıra məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Bu maddə konkret siyasi fəaliyyət növünə, əhalinin konkret kateqoriyasına, ifadə azadlığı, yığıncaqlar və birləşmək azadlığı kimi konkret hüquq və azadlıqlara aiddir. Konvensiyanın 16-cı maddəsi 14-cü maddəyə uyğun olaraq cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər status kimi hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə məhdudiyyətlər nəzərdə tutur.

Bəzi məhdudiyyətlər hüquqların tərkib hissəsidir və ya məhdudiyyətlər bəzəndə birbaşa göstəriş vardır ki, bu hüquq konkret hallara aid deyildir (məsələn 1№-li Protokolun 1-3-cü maddələri, 7№-li Protokolun 2,3 və 5-ci maddələri).

Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin və onlardan istifadə edilməsinin sərhədlərinin müəyyən edilməsidir, bu sərhədlərdən kənara çıxma müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların pozulmasına və onlardan sui-istifadəyə gətirir.

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının məqsədi digər insanların hüquq və azadlıqlarının lazımı şəkildə tanınmasının və hörmət edilməsinin təmin edilməsi, demokratik cəmiyyətdə əxlaqın, ictimai qaydanın və ümumi rifahın ədalətli tələblərinin təmin edilməsidir. Digər insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılmasının mühüm əsaslarından biridir, çünki şəxsiyyətə və onun hüquqlarına təcrid edilmiş şəkildə baxılması mümkün

deyildir. Belə ki, insanlar hüquq və azadlıqlarını azad həyata keçirərkən bir-biriləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar, bəzi insanların maraqları, hüquqları, hərəkətləri digərlərinin eyni maraq və hərəkətləri ilə ziddiyyət təşkil edə birlər. Dövlətin vəzifəsi isə üst-üstə düşməyən hüquqlar arasında razılığın, uyğunluğun müəyyən edilməsidir. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması zamanı qeyd etdiyimiz məqsədlərin düzgün qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhdudlaşdırma zamanı, əslində xeyirxahlıq, şərəf və ləyaqət, vicdan, vəzifə və s. bu kimi anlayışlar, yəni əxlaqi elementlər arasında uyğunluğun müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Bu əxlaqi elementlər ədalətlik meyarına da cavab verməlidir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması bu məhdudlaşdırma-
ların məqsədlərə uyğun olması, proporsionallıq, zərurət və məqsədemüvafiqlik prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

Konvensiyanın 9,10,11-ci maddələrində “qanunla nəzərdə tutulmuş” ifadəsindən istifadə olunur. “Məhkəmə qeyd edir ki, “qanunla nəzərdə tutulmuş” ifadəsi sadəcə daxili qanunvericiliyə aid deyildir, həmçinin qanunun keyfiyyətinə də aiddir, tələb edir ki, o, Konvensiyanın Preambulasında qeyd olunan qanunun aliliyi ilə bir araya sığan olsun. İfadə 8-ci maddənin obyektindən və məqsədlərindən görüldüyü kimi daxili qanunvericilikdə dövlət orqanlarının 8-ci maddənin 1-ci bəndi ilə təminat verilən hüquqlara özbaşına müdaxiləsindən hüquq müdafiə tədbirini nəzərdə tutur” [3, 67-ci bənd].

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “qanunla nəzərdə tutulmuş” tələbinin prinsiplərini müəyyən etmişdir. Məhkəmə hesab edir ki, “Precedent hüququnun ilk belə prinsipi ondan ibarətdir ki, “qanun” sözü təkcə yazılı qanunu deyil, həm də yazılmamış qanunu əhatə edən kimi şərh edilməlidir” [3, 66-cı bənd].

“Qanunla nəzərdə tutulmuş” tələbinin ikinci prinsip kimi Məhkəmə müəyyən etdi ki, “Müvafiq maneənin daxili hüquqda hər-hansı əsası olmalıdır” [3, 67-ci bənd].

“Qanunla nəzərdə tutulmuş” tələbinin üçüncü prinsip məhdudiyət müəyyən edən qanuna çıxışın olmasıdır. Silver işində Məhkəmə izah etdi ki, «Qanuna çıxış kifayət qədər olmalıdır: konkret hala tətbiq olunan hüquq normaları şəxsə lazımi dərəcədə məlum olmalıdır» [4, 87-ci bənd].

“Qanunla nəzərdə tutulmuş” tələbinin dördüncü prinsipi məhdudiyəti qaqbaqcadan görmək imkanının olmasıdır. “Norma şəxsə öz davranışını tənzim etməyə imkan verməsi üçün kifayət qədər dəqiq ifadə olunmamışdırsa, norma qanun hesab oluna bilməz: o, bu şəraitdə ağılasığan olan dərəcədə müvafiq

fiq hərəkətin səbəb ola biləcəyi nəticələri, ola bilər ki, müvafiq məsləhətin köməyi ilə, qabaqcadan görmək iqtidarında olmalıdır” [4, 8-ci bənd].

“Qanunların əksəriyyəti formulə edilərkən mütləq dəqiqliyə nail olunması mümkün deyildir. Qanunların əksəriyyəti təfsiri və tətbiqi praktikadan asılı olan az və ya çox qeyri-müəyyən terminlərlə tərtib edilmişdir” [5, 47-ci bənd]. “Müləhizə hüququ verən qanun belə müləhizənin çərçivəsini göstərməlidir” [5, 47-ci bənd].

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquqla yol verilən məhdudlaşdırılmaları beynəlxalq hüquqi sənədlərdə ümumi şəkildə müəyyən edildiyindən, əsasən beynəlxalq məhkəmələr tərəfindən dəqiqləşdirilmişdir. Fikrimizcə, insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərdə insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı əsasları izah edən vəziyyətlərin bütün əlamətləri və istifadə olunan bütün ifadələrin izahı, onların tətbiqi təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi və təfsirlərin müxtəlifliyinin aradan qaldırılması məqsədlə, nümunə kimi göstərilməlidir. Söhbət insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması əsaslarının və təcrübəsinin insanlara layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və dövlətlərə qarşı yönəldilmiş insan ölçüsünə cavab verməsi aspektində qiymətləndirilməsindən gedir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. BMT Nizamnaməsi. URL: <https://www.un.org> un-charter
2. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası və Əlavə protokollar. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_aze.pdf
3. Case of Malone v. The United Kingdom, Application no. 8691/79, Judgment, 2 August 1984. URL: <https://rm.coe.int/case-law-of-the-european-court-of-human-rights-concerning-the-protecti/168073df85>
4. Case Silver and others v. The United Kingdom, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, Judgment, 24 October 1983. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> conversion docx f...
5. Case Barthold v. Germany, Application no. 8734/79, Judgment, 31 January 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> app conversion pdf

Günay Cəfərli

*Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı,
Azərbaycan Respublikası
Vəkillər Kollegiyasının üzvü
ceferligunay0808@gmail.com*

VERGİ CİNAYƏTLƏRİ İLƏ MÜBARİZƏDƏ ŞƏRTİ MƏHKUMETMƏ İNSTİTUTUNUN TƏTBİQİ: HUMANİZM VƏ MOTİVASIYA

Xülasə: *Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində vergi cinayətləri hesab edilən ictimai təhlükəli əməllərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan maddələrin tərkibləri qısaca nəzərdən keçirilmiş, “İqtisadi fəaliyyət sahəsinə aid olan vergi cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin cinayət qanunu ilə müəyyən olunan şərtləri işıqlandırılmış, vergi cinayətlərinin törədilməsinə görə təqsirləndirilən şəxslərin mühakimə edilərək barələrində itihamedici hökm çıxarılması zamanı şərti məhkumetmə institutunun tətbiqinin mümkünlüyü Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 25 iyun 2003-cü il tarixli Qərarının və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 71.1-ci maddəsinin şərh edilməsi haqqında” 13 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarının tələblərinə istinad edilməklə əsaslandırılmış, şərti məhkumetmənin tətbiqinin ədalət və humanizim, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsiplərinə yönəlməsi, eyni zamanda sahibkarlığın inkişafına təkan verərək sahibkarların motivasiyasına və vergi cinayətləri ilə mübarizədə səmərəliliyin artırılmasına xidmət edəcəyi və bu istiqamətdə müsbət nəticə verəcəyi şərh edilmişdir.*

Açar sözlər: *vergi cinayətləri ilə mübarizə, vergi cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə, şərti məhkumetmənin tətbiqi, ədalət və humanizim prinsipləri, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, sahibkarlığın inkişafı, vergi cinayətləri ilə mübarizədə səmərəliliyin artırılması*

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hədəflədiyi sosial yönümlü və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılması məqsədilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin «Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik» prinsipinə söykənərək mühüm iqtisadi sahə olan və dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında əsas rol oy-

nayan vergi sistemində məqsədyönlü islahatlar aparılmış, şəffaflıq və partnyorluq prinsiplərinə əsaslanan vergi münasibətlərinin qurulması, vergi hüquq subyektləri arasında birbaşa ünsiyyətin minimuma endirilməsini, nəticə etibarlı ilə vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında qarşılıqlı inam və etimadı formaşdırılmaqla vergilərin ödənilməsinə könüllü əmələtməni ehtiva edən təkmil vergi inzibatçılığı və səmərəli vergi nəzarəti təmin edilmişdir.

Aparılan islahatlar vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi öhdəliklərinin vaxtında və tam həcmdə yertinə yetirilməsinə zəmin yaradaraq, vergidən yayınma əməlləri ilə mübarizədə, vergi cinayətlərinin qarşısının alınmasında sivil və preventiv xarakterli tədbirlər kimi bu istiqamətdə arzu edilən nəticələr verməkdədir.

Lakin digər sahələrdə olduğu kimi vergi sahəsində də qanunazidd əməllərə tamamilə son qoyulması mümkün deyil, vergidən yayınmanın və vergi cinayətlərinin labüdlüyü qaçınılmazdır. Vergi cinayətləri ilə mübarizənin effektiv aparılması, vergidən yayınma əməllərinin qarşısının alınması üçün vergi və cinayət-hüquqi tənzimləmə mexanizmlərində təkmilləşmə aparılmalı, vergi cinayətlərinə görə təyin edilən cəzaların islahedici xarakterinin bu əməllərlə mübarizədə yetəri qədər səmərə verib-verməməsi təhlil edilməlidir.

Bildiyimiz kimi, “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə ibtidai istintaqı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinə həvalə edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “İqtisadi sahədə cinayətlər” adlanan IX bölməsinin İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətləri təsbit edən 24-cü fəslində təsbit edilən:

- 192-ci (*Qanunsuz sahibkarlıq*);
- 193-cü (*Yalançı sahibkarlıq*);
- 201-1-ci (*Hüquqi şəxslərə aidiyyəti olan şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarının pozulması, yaxud belə əqdlərlə əlaqədar qanunla müəyyən edilmiş qaydada məlumatların təqdim edilməməsi*);
- 205-1-ci (*Saxta aksiz markalarının və məcburi nişanların dövriyyəsi*);
- 205-2-ci (*Nəzarət markalarının qəsdən məhv edilməsi, saxtalaşdırılması, qeyri-qanuni yolla hazırlanması, istifadəsi və satışı*);
- 213-cü (*Vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məc-*

buri dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma);

- 213-1-ci (*Aksiz markası ilə markalanmalı olan malları belə marka olmadan və məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan malları nişanlanmadan satma, satış məqsədilə saxlama, istehsal binasının hüdudlarından kənara çıxarma və ya idxal etmə, habelə belə malların nağd qaydada alqı-satqısı*) maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlər vergi cinayətləridir.

Vergi cinayətlərinin tərkib əlamətlərinin təhlilini aparsaq müəyyən edirik ki, bu kateqoriyadan olan əməllər vergi öhdəliklərini cinayət məsuliyyəti yaradan məbləğdə ödəməkdən yayınmada, dövlətə, bələdiyyələrə və vətəndaşlara ziyan vurmada və ya qanunsuz gəlir əldə etmədə ifadə olunur.

Cinayət Məcəlləsinin “İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə” adlanan 73-2-ci maddəsinə əsasən vergi cinayətləri olan və Cinayət Məcəlləsinin 192, 193, 205-2 və 213-cü maddələri ilə məsuliyyət nəzərdə tutulan əməllərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə şərtləri:

- 213-cü maddədə nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş şəxsin cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi (m. 73-2.1);

- 192, 193 və 205-2 maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş və cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı tamamilə ödəmiş və ya cinayət nəticəsində əldə edilmiş gəliri tamamilə dövlət büdcəsinə köçürmüş şəxsin, bundan əlavə vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi müəyyən edilir (m. 73-2.2).

Cinayət qanunu bu qəbildən olan cinayətləri törədən şəxslərə münasibətdə qanunla müəyyən edilmiş qaydada ödəmələr edilməsi şərti ilə humanist, güzəştli və əfvedici yanaşma müəyyən etməklə, təqsirli şəxslərin hüquqlarını, azadlıqlarını və mənafelərini maksimum təmin etməklə yanaşı, onlara sahibkarlıq fəaliyyətlərini davam etdirmək imkanı vermişdir.

Bir çox hallarda vergi cinayətlərinin ibtidai istintaqı və məhkəmə baxışı mərhələsində CM-nin 73-2-ci maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxslər tərəfindən müvafiq ödənişlər edildikdən sonra onlar cinayət məsuliyyətindən azad edilirlər və nəticədə dövlətə, bələdiyyələrə və vətəndaşlara dəymiş zərərin əvəzi ödənilir, cinayət əməlini törətmiş şəxslər azadlıqdan məhrum edilmir, insan və vətəndaş olaraq hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılmır, eyni zamanda qanunazidd əməli ilə vurduğu zərərini tam həcmdə yaxud misli ilə ödəmək məcburiyyətini dərk etməklə gələcəkdə oxşar əməllərə yol

verilməsinin ona qazanc gətirməyəcəyi, hər bir halda vergi öhdəliklərini tam həcmdə və ya misli ilə ödəməli olacağı reallığı ilə üzləşirlər. Bu üzləşmə isə özlüyündə islah olunmanı ehtiva edir.

Lakin təcrübədə rast gəlinən elə hallar var ki, vergi cinayətini törəməkdə təqsirli bilinib ittiham və mühakimə olunan şəxslər öz əməllərini etiraf edib vurduqları ziyanı ödəmək arzusunda olduqlarını bildirsələr də, ödəmə qabiliyyətlərinin olmaması səbəbindən vurulmuş ziyanı ödəyə bilmir, nəticədə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək cəzaya, xüsusən də müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məruz qalırlar.

Öz əməlinin ictimai təhlükəli xarakterini dərk edən, əməlini etiraf edib, səmimi peşmanlığını, vurulan ziyanı ödəmək istəyini bildirən şəxsin islahı üçün onun barəsində cəza təyin etmək, onu azadlıqdan məhrum etmək, cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkdiyi müddətdə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirməsi imkanını əlindən almaq hansı baxımdan səmərəli, faydalı və qənaətbəxş, yaxud islah xarakterli ola bilər?

Dərindən təhlil etsək aydın olar ki, qeyd edilən halda təqsirli şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi effektiv deyil, nə dövlətə, nə cəmiyyətə, nə də şəxsin özünə faydalı olmayacaq, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyan ödənilməyəcək, əməlini etiraf edib, səmimi peşmanlıq çəkən və azadlıqda qalıb sahibkarlıq fəaliyyətini davam etdirməklə vergi borclarını ödəmək şansı istəyən şəxsə təyin edilən cəzanın islah təsiri də sual altında olacaqdır.

Hesab edirik ki, bu halda Cinayət Məcəlləsinin 70-ci maddəsində təsbit olunan şərti məhkum etmə institutunun tətbiqi ədalət və humanizm prinsiplərini rəhbər tutan cinayət qanununun tənzimləmə mexanizmi aspektindən, habelə təqsirləndirilən şəxsin məhkum edilmədən, azadlıqda qalmaqla sahibkarlıq fəaliyyətini davam etdirməsinə, eyni zamanda cinayət nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsi vəzifələrini yerinə yetirməsinə tam imkan yarada bilər. Digər tərəfdən bu şərti məhkum edilmiş şəxsin insan və vətəndaş olaraq hüquqlarının ən humanist qaydada təmin edilməsi, ona azadlıqda biznes fəaliyyəti ilə məşğul olaraq törətdiyi cinayət nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsi imkanının yaradılması, həmçinin vergi cinayətləri ilə mübarizədə daha humanist, sivil və motivasiyaedici yanaşma olardı.

Cinayət Məcəlləsinin 70-ci maddəsində göstərilir ki, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edən məhkəmə, məhkumun cəza çəkmədən islah olunmasını mümkün sayırsa, həmin cəzanın şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxara bilər

(m.70.1). Məhkəmə şərti məhkum etmə təyin edərkən törədilmiş cinayətin xarakterini, ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, məhkumun şəxsiyyətini, habelə cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları nəzərə alır (m.70.2). Şərti məhkum etmə təyin edilərkən məhkəmə tərəfindən sınaq müddəti müəyyən olunur. Bu müddət ərzində məhkum öz davranışı ilə islah olunmasını sübut etməlidir. Sınaq müddəti altı aydan beş ilədək müddətə müəyyən edilir (m.70.3). Məhkəmə şərti məhkum etmə təyin edərkən məhkumun üzərinə aşağıdakı vəzifələri qoya bilər: onun davranışı üzərində nəzarəti həyata keçirən orqanlara məlumat vermədən daimi yaşayış yerini, təhsil yerini, iş yerini dəyişməmək, müəyyən yerlərə getməmək, alkoqolizmdən, narkomaniyadan, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçmək, ailəsinə maddi yardım göstərmək, *elektron nəzarət vasitəsini gəzdirmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanması üçün ona xidmət etmək*. Məhkəmə, məhkumun üzərinə onun islah olunmasına kömək edən digər vəzifələr də qoya bilər (m.70.5).

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 25 iyun 2003-cü il tarixli Qərarında göstərilir ki, şərti məhkumətin təyin edilməsi şərti məhkum edilənin islah olunması məqsədinə cavab verməlidir. Ona görə də məhkəmələr zəruri olduqda işin konkret hallarını, təqsirkarın şəxsiyyətini və s. nəzərə alaraq məhkumun üzərinə CM-nin 70.5-ci maddəsində göstərilməyən vəzifələri də qoya bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz ki, vergi cinayətini törədən şəxs təqsirini etiraf edirsə, əmələndən səmimi peşmanlıq çəkirsə, törətdiyi cinayət nəticəsində vurulan ziyanı ödəmək arzusunu bildirirsə, bu hallar yüngülləşdirici hallar olaraq şərti məhkum edilənin islah olunması məqsədinə cavab verir və Ali Məhkəmə Plenumunun Qərarında göstərilirdiyi kimi şərti məhkumətin təyin edilməsinə əsas ola bilər. Eyni zamanda Qərarında göstərilirdiyi kimi, məhkumun üzərinə CM-nin 70.5-ci maddəsində göstərilməyən vəzifə olaraq, cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin təyin edilmiş sınaq müddəti ərzində hissə-hissə ödənilməsi vəzifəsi qoyula bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 71.1-ci maddəsinin şərh edilməsi haqqında” 13 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarında göstərilir ki, şərti məhkum etmə məhkumun məhkəmənin qərarı ilə təyin edilmiş və müvafiq sınaq müddəti ərzində icra edilməyən cəzadan müəyyən şərtlərlə azad edilməsidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, şərti məhkum etmə törədilmiş cinayətə görə təyin edilmiş

cəzadan azad olunma kimi qəbul edilməməlidir. Belə ki, məhkəmənin qərarı ilə tətbiq edilmiş şərti məhkum etmə məhkumun cinayət məsuliyyətindən və ya cəzadan azad olunmasını nəzərdə tutmur, əksinə məhkum barəsində cəzanın növü və müddəti, şərti məhkum edilmiş şəxsin davranışına nəzarətin həyata keçirilmə müddəti müəyyən edilir. Cinayət qanunvericiliyi şərti məhkum etmənin cinayət-hüquqi təsir tədbiri olmasından irəli gələrək, məhkəmənin məhkumun üzərinə müəyyən vəzifələrin qoyulmasını tələb edir və həmin vəzifələrin icrası onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin “Vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi müddətləri və həmin müddətlərin dəyişdirilməsi” adlanan 85-ci maddəsində də vergi borclarının ödənilməsinə möhlət verilməsi nəzərdə tutulur, onda yuxarıda şərh edilən hallarda vergi cinayətlərinə görə məhkum edilən şəxslərə şərti məhkum etmə institutunun – sınaq müddətinin, cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin sınaq müddəti ərzində hissə-hissə ödənilməsi vəzifəsinin qoyulması vergi borclarının ödənilməsinə möhlət verilməsini təsvit edən vergi qanunvericiyinin tələbləri baxımından da məqsədmüvafiq olardı.

Hesab edirik ki, yuxarıda istinad edilən normalar vergi cinayətlərinə görə mühakimə olunaraq barələrində ittiham hökmü ilə cəza təyin edilən şəxslər barəsində şərti məhkum etmə institutun tətbiqinə kifayət qədər əsas verir və bu institutun tətbiqi sahibkarlığın inkişafına daha da təkan verməklə sahibkarların motivasiyası, ədalət və humanizim, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi kimi prinsiplərinin təmin edilməsinə yönəlməklə vergi cinayətləri ilə mübarizədə səmərəliliyin artırılmasına xidmət edəcək və bu istiqamətdə müsbət nəticə verəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanı.

5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 71.1-ci maddəsinin şərh edilməsi haqqında” 13 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarı
7. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 25 iyun 2003-cü il tarixli Qərarı

The application of the institution of conditional sentence in the fighting against tax crimes: humanism and motivation

Summary. In the article, the contents of the articles in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, which provide responsibility for socially dangerous acts considered as tax crimes, were briefly reviewed, "The conditions of exemption from criminal responsibility for tax crimes related to the field of economic activity, defined by the criminal law have been shed light upon, the possibility of applying the institution of conditional sentencing during the trial and indictment of those accused of tax crimes has been justified with reference to the requirements of Article 70 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the Decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan "On the practice of imposing criminal penalties by the courts" dated June 25, 2003 and the Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan "On the Interpretation of Article 71.1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan" dated December 13, 2010 and it was explained that the application of conditional sentence is aimed for the purposes of the principles of justice and humanism, provision of human and civil rights and freedoms, and at the same time, where development of entrepreneurship has been encouraged, which will serve to motivate entrepreneurs and increase the efficiency in the fighting against tax crimes, and will give positive outcomes in this field.

Key words: fight against crime, exemption from criminal responsibility for tax crimes, imposition of a conditional sentence, principles of justice and humanism, ensuring human and civil rights and freedoms, development of entrepreneurship, increasing efficiency in the fight against tax crimes

Применение института условного осуждения в борьбе с налоговыми преступлениями: гуманизм и мотивация

Резюме: В статье кратко рассмотрено содержание статей Уголовного кодекса Азербайджанской Республики, предусматривающих ответственность за общественно опасные деяния, считающиеся налоговыми преступлениями; прояснены условия освобождения от уголовной ответственности за налоговые преступления, относящиеся к сфере экономической деятельности, определенные уголовным законом и возможность применения института условного осуждения в ходе судебного разбирательства и предъявления обвинения в отношении обвиняемых в налоговых преступлениях обоснована со ссылкой на требования статьи 70 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики, Постановления Пленума Верховного Суда Азербайджанской Республики «О практике назначения судами уголовных наказаний» от 25 июня 2003 года и Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики «О толковании статьи 71.1 Уголовного кодекса Российской Федерации». Азербайджанской Республики» от 13 декабря 2010 года; а также разъяснено, что применение условного осуждения направлено в целях соблюдения принципов справедливости и гуманизма, обеспечения прав и свобод человека и гражданина, и в то же время там, где поощряется развитие предпринимательства, который послужит мотивацей для предпринимателей и повысить эффективность борьбы с налоговыми преступлениями, и даст положительные результаты в этой области.

Ключевые слова: борьба с преступностью, освобождение от уголовной ответственности за налоговые преступления, назначение условного наказания, принципы справедливости и гуманизма, обеспечение прав и свобод человека и гражданина, развитие предпринимательства, повышение эффективности борьбы с налоговыми преступлениями

Mahir Tağıyev

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dosenti,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

tmno@mail.ru

İNZİBATİ XƏTALAR QANUNVERİCİLİYİNİN TƏTBİQİ VƏ İCRASINA PROKUROR NƏZARƏTİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

Qüvvədə olan inzibati xətlər qanunvericiliyinin üstün cəhətlərindən biri də qanunda onun hər bir prinsipinin məzmununun açılmasına həsr edilmiş xüsusi maddələrin nəzərdə tutulmasındadır. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsində (bundan sonra İnzibati Xətlər Məcəlləsi) insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipindən sonra inzibati xətlər qanunvericiliyinin prinsipləri sırasında ikinci olaraq müəyyən edilmiş qanunçuluq prinsipinə həsr edilmiş 6-cı maddədə qeyd olunmuşdur ki, inzibati xətlə haqqında iş üzrə icraatın təmin olunması tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, məhkəmə və prokuror nəzarəti ilə və şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir. (1).

Bu maddədə «inzibati xətlə haqqında iş üzrə icraatın təmin olunması tədbirləri tətbiq edilərkən» ifadəsinin işlədilməsi, fikrimizcə, belə qəbul edilməməlidir ki, qanunçuluq prinsipi, o cümlədən onun təmin edilməsi vasitələrindən biri olan prokuror nəzarəti bütövlükdə inzibati icraata, inzibati xətlər qanunvericiliyinə deyil, yalnız inzibati icraatın təmin olunması hallarına aiddir. Qanunçuluq prinsipi ümumhüquqi konstitusion prinsip olmaqla hər bir hüquq sahəsinə, o cümlədən bütövlükdə inzibati xətlər haqqında qanunvericiliyə aiddir. İnzibati Xətlər Məcəlləsinin «Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər qanunvericiliyinin prinsipləri» adlı 4-cü maddəsində birmənalı olaraq müəyyən olunmuşdur ki, bu Məcəllə insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi, qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirsizlik prezumpsiyası, ədalətlik və inzibati xətlərin qarşısının alınması prinsiplərinə əsaslanır. Yəni, qanunçuluq və bu hüquq sahəsinin digər dörd prinsipi bütövlükdə İnzibati Xətlər Məcəlləsinin əsasını təşkil edir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, qeyd etməliyik ki, İnzibati Xətlər Məcəlləsi qanunçuluğun təmin olunmasında prokuror nəzarətinə xüsusi

önəm verərək prokuror nəzarətini qanunçuluq prinsipinin təminatı kimi müəyyən etmişdir. Hazırda qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsi inzibati qanunvericiliyin tətbiqi və icrasına prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verərək inzibati icraatda prokurorun səlahiyyətlərini artırmış, prokuror nəzarətinin predmetinə aid olan məsələləri daha da genişləndirməklə bu nəzarətin səmərəliliyinin və effektivliyinin gücləndirilməsi üçün qanunda yeni üsul və vasitələr nəzərdə tutulmuşdur.

İnzibati Xətalər Məcəlləsində prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydalarına 25 maddə və müddəalar həsr edilərək inzibati icraatla bağlı prokurorluq orqanlarının üzərinə bir sıra vəzifələr qoyulmaqla prokurorun inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın aparılmasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının tətbiqinə və icrasına prokuror nəzarətini həyata keçirməsi təsbit olunmuşdur.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.2-ci maddəsinə əsasən prokuror istənilən inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar qəbul etmək hüququna malikdir. Həmin maddəyə əsasən qanunda müəyyən olunmuş bir sıra maddələr üzrə isə inzibati icraat yalnız prokuror tərəfindən başlanıla bilər və faktiki olaraq həmin maddələr üzrə inzibati icraatın tətbiqi məsuliyyəti bütövlükdə prokurorun üzərinə düşür. İnzibati icraatı yalnız prokuror tərəfindən başlanıla bilən maddələr əsasən dövlət idarəetmə sisteminə çalışan müvafiq vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti ilə bağlı olduğundan qanunverici hesab etmişdir ki, bu sahələrdə inzibati xətalərin qarşısının alınması üçün prokurorluğun təşəbbüskarlığına ehtiyac vardır və buna görə də həmin maddələr üzrə inzibati icraatın başlanmasını prokurorun müstəsna səlahiyyətinə aid etmişdir. Yəni, həmin maddələr üzrə inzibati icraat prokuror tərəfindən başlanılmadıqda həmin qəbildən olan inzibati xətalərə ümumiyyətlə reaksiya verilməmiş olacaq və inzibati xətanı törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətdən kənar qalacaqdır.

Bu isə o deməkdir ki, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 48-ci maddəsində müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirilməmiş olacaqdır. Məcəllənin həmin maddəsində qeyd olunduğu kimi, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın vəzifələri şəxslərin hüquqlarını və azadlıqlarını, onların qanuni mənafelərini qorumaqdan, inzibati xəta haqqında hər bir işin hallarını vaxtında, hərtərəfli, tam və obyektiv surətdə aydınlaşdırmaqdan, inzibati xəta törətmiş şəxsi aşkar etməkdən və onu inzibati məsuliyyətə cəlb etməkdən, çıxarılmış qərarın icrasını təmin etməkdən, habelə inzibati xətanın törədilməsinə kömək edən səbəbləri və şəraiti

aşkar etməkdən və inzibati xətalara qarşısını almaqdan ibarətdir.

İnzibati icraat yalnız prokuror tərəfindən başlanıla bilən inzibati xətalara daha çox idarəçilik qaydaları əleyhinə, iqtisadi fəaliyyət qaydaları əleyhinə, əhalinin siyasi, sosial, əmək və digər hüquqlarının pozulması ilə bağlı, dövlət orqanlarının, digər qurumların fəaliyyətləri zamanı onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən törədilən inzibati xətalara aid edilməklə onlara əmək pensiyasının vaxtında təyin edilməməsi, pensiya təyin edilməsindən imtina barədə qərarda bunun səbəbinin göstərilməməsi, pensiya təyin edilməsindən əsassız imtina (mad.191.1), sosial müavinətin təyin edilməsi barədə qərarın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə çıxarılmaması, müavinətin təyin edilməsindən imtina barədə qərar qəbul olunduqda bunun səbəblərinin göstərilməməsi (mad.195.1) aid edilmişdir.

Yalnız prokuror tərəfindən inzibati icraat başlanıla bilən inzibati xətalara həmçinin nəqliyyat vasitəsinin dövlət qeydiyyatının aparılması, nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyat şəhadətnaməsinin və ya dövlət qeydiyyat nişanının qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan sənədlərin tələb edilməsi, nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyata alınmasında və ya qeydiyyatdan çıxarılmasında, yaxud nəqliyyat vasitəsinin texniki baxışının keçirilməsində və ya texniki sazlığı haqqında sənədin verilməsində süründürməçiliyə yol verilməsi və ya onların həllindən qanunsuz olaraq imtina edilməsi, yaxud texniki sazlığı haqqında verilmiş sənədin və bu sənəddəki məlumatların həqiqətə uyğun olmaması (mad. 339.2), sürücülük vəsiqəsinin verilməsi və ya dəyişdirilməsi haqqında ərizəyə baxılmaması, yaxud baxılarkən süründürməçiliyə yol verilməsi və ya yol hərəkəti qaydaları üzrə nəzəri və nəqliyyat vasitələrini idarəetmə vərdisləri üzrə təcrübə imtahanlarına buraxmaqdan əsassız imtina edilməsi (mad.339.3), müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşı tərəfindən cərimənin inzibati xəta törətmiş şəxsədən müvafiq ödəniş vasitələrindən istifadə etmədən (bank, poçt, plastik kart, internet vasitələrindən kənar) bilavasitə alınması (mad. 339.4) aid edilmişdir.

İnzibati icraatın başlanması prokurorluğun müstəsna səlahiyyətinə aid edilmiş inzibati xətalara haqqında işlərin siyahısı qeyd olunanlarla bitməyərək İnzibati Xətalara Məcəlləsinin bir çox digər, daha çox ictimai zərər vura bilən inzibati xətalara görə məsuliyyət müəyyən edən maddələri üzrə inzibati icraatın başlanması səlahiyyəti prokurora verilmişdir. Qeyd etməliyik ki, inzibati icraatın başlanması prokurorun müstəsna səlahiyyətlərinə aid edilmiş maddələrin sayı İnzibati Xətalara Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonrakı müddət ərzində xeyli artmışdır ki, bu da prokurorun inzibati icraat baş-

lamaq institutuna qanunverici orqan tərəfindən yüksək əhəmiyyət verildiyini bir daha təsdiq edir. Belə ki, təkcə 2020-22-ci illər ərzində inzibati icraatın başlanılması prokurorun səlahiyyətlərinə aid edilmiş maddələrə 540.5 (“Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4.7-ci və 4.8-ci maddələrinin tələblərinin dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən pozulması), 610-618-ci («Hərbi xidmət əleyhinə olan inzibati xətlər» fəslinin bütün maddələri) və 162-1-ci (İnsan orqan və toxumalarının donorluğu və transplantasiyası haqqında qanunvericiliyin pozulması) maddələr də əlavə edilmişdir.(2).

Qanunun tələbinə görə, prokurorun müstəsna səlahiyyətinə aid edilmiş maddələr, həmçinin İnzibati Xətlər Məcəlləsinin istənilən digər maddələri üzrə prokuror tərəfindən inzibati icraatın başlanması hüququnun həyata keçirilməsi üçün Məcəllənin 99.1-ci maddəsində göstərilən səbəblərdən biri və 99.2-ci maddəsində göstərilən kifayət qədər əsaslar olmalıdır.

Prokuror tərəfindən inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərarın qəbul edilməsi üçün səbəb aşağıdakılardan biri ola bilər: 1.inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğunu göstərən kifayət qədər halların aşkar edilməsi, 2.dövlət orqanlarından (qurumlarından) və ya bələdiyyələrdən məlumatların daxil olması, 3.fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim edilən məlumatlar və 4.kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilmiş məlumatlar.

Qanunun tələbinə görə bu məlumatlardan biri, yaxud bir neçəsi olduqda onlara inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlamaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs tərəfindən baxılır və həmin məlumatlarda inzibati xətanın əlamətlərinin olması, eyni zamanda inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatı rədd edən halların olmaması inzibati xəta haqqında işin başlanmasına əsasdır.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 54.2, 54.4, 54.6, 99.4.2, 102.2, və 103-cü maddələrinə müvafiq olaraq prokuror inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlamaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxsdir, yaxud, başqa sözlə desək, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlamaq hüququnun subyektidir.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 99.2-ci maddəsində prokurorun da aid edildiyi «inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlamaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs» ifadəsi işlədilmişdir. Bu ifadəni Məcəllənin 40 və 102.2-ci maddələrində işlədilən «inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər)» ifadəsindən fərqləndirmək lazımdır. Prokuror «inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər)»ə aid edilməmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan ifadələrlə yanaşı İnzibati Xətalər Məcəlləsinin bir sıra maddələrində (57.1, 70.2.5, 72.4, 86.1, 99.1.1, 99.3, 99.5, 102.5, 104.2-104.8, 124 və s.) «səlahiyyətli vəzifəli şəxs» və «səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs)» ifadəsi işlədilmişdir. «Səlahiyyətli vəzifəli şəxs» və «səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs)» ifadələrinin məzmunu onların konkret olaraq işlədildiyi maddədən asılı olaraq təfsir edilməlidir. Belə ki, müəyyən hallarda bu ifadə, digər vəzifəli şəxslərlə yanaşı, eyni zamanda «prokuror» anlayışını da əhatə edir. Məsələn, 86.1, 99.1.1, 99.3, 99.5-ci maddələrdə «səlahiyyətli vəzifəli şəxs» dedikdə o cümlədən prokuror da başa düşülməlidir. Bu nəticə eyni zamanda ondan irəli gəlir ki, müvafiq maddələrdə «səlahiyyətli vəzifəli şəxs» dedikdə prokurorun nəzərdə tutulmaması barədə hər hansı qeyd və ya digər müddəə müəyyən edilməmişdir. Misal üçün, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 104-cü maddəsinin «Qeyd» hissəsində müəyyən edilmişdir ki, bu Məcəllənin 104.4-104.7-ci və 596-cı maddələrində «səlahiyyətli vəzifəli şəxs» dedikdə hakim nəzərdə tutulmur. (3).

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 102.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması və inzibati araşdırma aparılması haqqında qərardad bu Məcəllənin 42.2 və 43.2-ci maddələrinə müvafiq olaraq inzibati xəta haqqında protokol tərtib etmək və inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs tərəfindən qəbul edilir. Prokuror isə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması və inzibati araşdırma aparılması haqqında qərar qəbul edir. Prokuror, həmçinin inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etmək, işin baxılması zamanı baş verən məsələlər üzrə rəy və ya vəsatət vermək, inzibati xəta haqqında iş üzrə qəbul edilən qərardan və ya qərardaddan onun surətinin rəsmi qaydada verildiyi vaxtdan on gün müddətində protest vermək hüququna malikdir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətalər haqqında, habelə öz təşəbbüsü ilə başlanmış inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasının yeri və vaxtı prokurora bildirilir. Həmin işə prokurorun iştirakı olmadan yalnız o hallarda baxıla bilər ki, işə baxılmasının yeri və müddətinin ona vaxtında bildirilməsi barədə məlumat olsun və ya işə baxılmasını təxirə salmaq haqqında ondan vəsatət daxil olmasın.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.4-cü maddəsinə əsasən prokuror bu Məcəllənin 99.1.2 və 99.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulan məlumatlara baxaraq, on beş gün müddətində inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar və ya inzibati xəta haqqında işin başlanmasının rədd edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərardad qəbul edir.

Qeyd edilməlidir ki, qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsində prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar nəzərdə tutulmuş prokuror təsiri aktlarının növlərinin və tətbiqi əsaslarının genişləndirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının 15 dekabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik edilərək səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarlarından və ya qəraradlarından protest verilməsi və İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama haqqında qərarın qəbul edilməsi prokurorluğun fəaliyyət istiqamətlərinə daxil edilmişdir. Bununla yanaşı, qərarad və səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarlarından və ya qəraradlarından protest «Prokurorluq haqqında» Qanunun prokuror aktlarının növlərinə həsr edilmiş 21-ci maddəsində təsbit olunmaqla, qanuna yeni növ prokuror aktı olan qərarada həsr edilmiş 24-1-ci maddə əlavə edilmiş, protestin verilməsini nəzərdə tutan 27-ci maddədə isə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin tələblərindən irəli gələn müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. (4).

Məcəllənin 54.2, 99.2, 99.3, 99.4 və 99.4.2-ci maddələrinin təhlili qeyd etməyə əsas verir ki, prokuror 99.1.2 və 99.1.3-cü maddələrdə nəzərdə tutulan məlumatlarla yanaşı 99.1.1-ci maddədə nəzərdə tutulan hal (inzibati xətanın bilavasitə aşkar edilməsi) mövcud olduqda da inzibati icraata başlama haqqında qərar qəbul edir. Lakin, qanun inzibati xətanın bilavasitə aşkar edildiyi hallarda prokurorun müvafiq materiallara baxaraq hansı müddətdə qərar qəbul etməli olduğunu müəyyən etməmişdir. Prokurorun inzibati icraatın başlanması müddətlərinə dair İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.4-cü maddəsində müəyyən edilmiş 15 günlük müddət, prokurorun inzibati xətanı bilavasitə aşkar etdiyi hallara da şamil edilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. (Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir) <https://e-qanun.az/framework/46960>.
2. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 30 mart 2020-ci il tarixli 41-VIQD nömrəli Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 2 may 2020-ci il, № 85, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2020-ci il, № 5, maddə 505), 1 may 2020-ci il tarixli 69-VIQD nömrəli Qanunu (“Azərbaycan”

- can” qəzeti, 1 iyun 2020-ci il, № 102, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2020-ci il, № 5, maddə 519) və 22 iyun 2022-ci il tarixli 554-VIQD nömrəli Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 2 avqust 2022-ci il, № 161, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2022-ci il, №8, maddə 822).
3. Tağıyev M.N. İnzibati xətalər haqqında qanunvericiliyin tətbiqi və icrasına prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsinə dair Metodiki vəsait. Bakı 2018. -474s.
 4. “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 15 dekabr 2017-ci il tarixli 934-VQD №-li Qanunu.

Yeganə Ağayeva

DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası

Mülki hüquq kafedrasının rəisi, mayor

rr.agayeva.80@mail.ru

MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ MƏSƏLƏLƏRİ

Vətəndaş cəmiyyətində mülkiyyət iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edən ən vacib amillərdən biri kimi çıxış edir. Buna görə də mülkiyyətin toxunulmaz elan edilərək dövlət tərəfindən qorunması Konstitusiyanın 13-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Mülkiyyət hüququ hər bir fərdin azadlığının əsası kimi çıxış etməklə şəxsiyyətin, ümumiyyətlə cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri şərtidir.

Mülkiyyət hüququnun konstitusion səviyyədə toxunulmaz hüquq kimi müdafiə olunmasına və mühüm əhəmiyyətə malik olmasına baxmayaraq, o mütləq hüquq hesab olunmur və məhdudlaşdırıla bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, mülkiyyət mühüm sosial funksiyaya malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 15-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan sosial yönümlü dövlətdir. Sosial yönümlü dövlətdə isə mülkiyyətin əhəmiyyəti daha da artır. Konstitusiyanın 15-ci maddəsinin I hissəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Həmin maddənin II hissəsinə görə Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununda mülkiyyət hüququnun ümumi və xüsusi məhdudyyətlərinin hüdudları müəyyən olunmuşdur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə görə, “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsində “mülkiyyət” anlayışı fiziki mallar üzərində mülkiyyətlə məhdudlaşmayan müstəqil mənaya malkidir və daxili qanunvericilikdəki formal təsnifatdan asılı deyildir. Fiziki mallarla yanaşı, əmlak təşkil edən bəzi digər hüquqlar və maraqlar da “əmlak hüquqları” və beləliklə, “mülkiyyət” kimi qiymət-

ləndirilə bilər. (Avropa Məhkəməsinin Böyük Palatasının Öneriyıldız Türkiyəyə qarşı iş üzrə 30 noyabr 2004-cü il tarixli Qərarı, Paraqraf 129). Belə ki, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələbinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli və bu konstitusion hüququn mahiyyətini dəyişməməlidir.

Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasının mümkünlüyü və onun xarakteri layiqli həyat səviyyəsi də daxil olmaqla insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə şərtləndirilməlidir.

Müasir cəmiyyətdə ən aktual problemlərdən biri yaşayış binasının tərkib hissəsinin mülkiyyətçisi ilə yaşayış sahəsi istifadəçisinin hüquqlarının etibarlı təmin edilməsi çıxış edir. Konstitusiyanın 43-cü maddəsinin I hissəsində qeyd olunur ki, heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz. Bu müddəanın Konstitusiyada təsbit edilməsi mülki hüquq münasibətlərinin bir növü olan mənzil hüquq münasibətləri sahəsində Azərbaycan dövlətinin siyasətinin vacibliyi və konstitusion əhəmiyyətə malik olmasının təcəssümüdür.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna əsasən “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 1 saylı Protokolunun 1-ci maddəsinin mühüm tələbi ondan ibarətdir ki, mülkiyyətdən maneəsiz istifadə etmək hüququna müdaxilə zamanı cəmiyyətin maraqları ilə fərdin əsas hüquqlarının müdafiəsi tələbləri arasında “ədalətli balans” gözlənilməlidir (Broniovski Polşaya qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 22 iyun 2004-cü il tarixli Qərarı, Paraqraf 147,148,150; Skordino İtaliyaya qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli Qərarı, Paraqraf 93).

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.1-ci maddəsinə görə yaşayış binasının tərkib hissəsi mülkiyyətçisinin ailə üzvləri və digər şəxslər yaşayış binasından istifadə hüququna bu şərtlə malikdirlər ki, həmin hüquq daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınsın. Həmin Məcəllənin 228.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnun əmələ gəlməsi, həyata keçirilməsi şərtləri və xitamı mülkiyyətçi ilə bağlanan, notariat qaydasında təsdiqlənən yazılı razılaşma ilə müəyyənləşdirilir. Yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi haqqında razılaşma olmadıqda bu hüquqa mülkiyyətçinin məhkəmə qaydasında tələbinə əsasən bazar qiyməti ilə müvafiq kompensasiya verilməsi yolu ilə xitam verilir.

Azərbaycan Respublikası MM-nin 228-ci maddəsinin tətbiqi təcrübəsi

ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu bir sıra Qərarlar qəbul etmişdir. Belə ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin və Mənzil Məcəlləsinin 123-cü maddəsinin birinci hissəsinin şərh edilməsinə dair” 27 iyul 2001-ci il tarixli Qərarında qeyd olunmuşdur ki, 2000 -ci ilin sentyabrından sonra yaşayış evindən (mənzildən) istifadə edilməsi ilə əlaqədar yaranmış hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələr Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrinin qaydalarına uyğun, bu tarixədək yaranmış hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələr isə Mənzil Məcəlləsinin 123-cü maddəsinin qaydalarına uyğun həll edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun yuxarıda adı çəkilən Qərarı ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması və hüquqi müəyyənlik prinsipinin tələbləri baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, mənzilin mülkiyyətçisi ilə yaşayış sahəsinə istifadə hüququ olan şəxslər arasında istifadə hüququ ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi və qanunun tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynamışdır.

Mülki qanunvericiliyin tətbiqi prosesində yaranmış problemin həllində digər əhəmiyyətli rolu Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.1 və 228.2-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.1 və 30.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 16 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarı oynayır. Həmin Qərarında qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci maddəsinin ikinci cümləsinin “digər qohumlar” ifadəsi Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci Fəslininin müddələrinə əsasən yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisindən özünün saxlanılmasını tələb etmək hüququ olan şəxsləri ehtiva edir. Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci maddəsinə əsasən yaşayış sahəsi mülkiyyətçisinin ailə üzvlərinə həmin mülkiyyətçi ilə ona məxsus olan yaşayış sahəsində birlikdə yaşayan mülkiyyətçinin arvadı (əri), habelə onun uşaqları və valideynləri aid edilir. Digər qohumlar, mülkiyyətçinin himayəsində olan əmək qabiliyyəti olmayanlar mülkiyyətçi tərəfindən ailə üzvləri kimi yaşayış sahəsinə köçürüldükdə, onun ailə üzvləri hesab edilə bilərlər. Qərarında qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.2-ci maddəsində mülkiyyətçiyə məxsus yaşayış sahəsindən onun ailə üzvlərinin istifadə etməsinə əsas verən hüququn yaranması və xitamı mülki qanunvericiliyin deyil, ailə qanunvericiliyinin müvafiq normaları ilə tənzimləndiyindən, bu hüququn yaranması və həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Mül-

ki Məcəlləsinin 228.1 və 228.2-ci maddələrinə əsasən notariat qaydasında müqavilənin bağlanması və onun daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınması tələb olunmur.

Məhkəmə təcrübəsində yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi üçün yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi tərəfindən təklif olunan kompensasiya məbləğinin iddianın predmetinə daxil olub-olmaması ilə bağlı məsələ də mübahisəyə səbəb olduğundan və müxtəlif instansiya məhkəmələri arasında fikir ayrılığı doğurduğundan, həmin məsələ də Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən uğurlu şəkildə həll olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.2-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 53,149.2.3 və 218-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 12 iyul 2016-cı il tarixli Qərarında mübahisəli məsələyə aydınlıq gətirilərək qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi üçün kompensasiyanın məbləği iddianın predmetinə daxil deyildir. Birinci instansiya məhkəmələri belə işlərə baxarkən, iddia ərizəsində kompensasiya məbləğinin göstərib-göstərilməməsindən asılı olmayaraq kompensasiyanın məbləğini bazar qiymətinə uyğun olaraq müəyyən etməlidir. Bazar qiymətinə uyğun olaraq kompensasiya verilməsi yolu ilə istifadə hüququna xitam verilməsi haqqında iddianı təmin edərkən məhkəmə, mülkiyyətçinin həmin məbləğin ödənilməsinə dair razılığını nəzərə almalıdır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsi də məhkəmə təcrübəsində fikir ayrılığı doğurduğundan mülki qanunvericiliyin bu normasının da məhkəmə təfsirinə ehtiyacı yaranmışdır. Beləki, Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsinə əsasən, yaşayış binasının tərkib hissəsinin mülkiyyətçisinin onunla birgə yaşayan ailə üzvləri (əri, arvadı, valideynləri, uşaqları) yaşayış sahəsindən onunla bərabər istifadə etmək hüququna malikdirlər. Yaşayış binasının tərkib hissəsinin mülkiyyətçisinin ailə üzvləri öz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını həmin yaşayış binasına köçürmək ixtiyarına malikdirlər. Digər ailə üzvlərinin (ərin, arvadın) köçürülməsinə yalnız mülkiyyətçinin razılığı ilə yol verilir. Həmin şəxslərin yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququ mülkiyyətçi ilə ailə münasibətlərinə xitam verildiyi halda da saxlanılır. Yaşayış binasının tərkib hissəsindən mülkiyyətçinin ailə üzvlərinin istifadə etmək hüququ bu Məcəllənin qüvvəyə mindiyi gündən yaranır.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki

Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə dair” 27 may 2008-ci il tarixli Qərarına görə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinin “mülkiyyətçinin razılığı” müddəası həmin Məcəllənin 228.2-ci maddəsində müəyyən olunan qaydaya müvafiq olaraq yazılı bağlanan notariat qaydasında təsdiqlənən razılaşmanı nəzərdə tutur.

Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsi ilə qüvvədə olan Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsi arasında kolliziya yaranmışdır. Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsinə görə əgər yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə keçmiş ailə üzvü arasında başqa razılaşma yoxdursa, yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə münasibətlərinə xitam verildikdə, keçmiş ailə üzvünün həmin yaşayış sahəsindən istifadə hüququ saxlanmır. Mülki qanunvericiliklə mənzil qanunvericiliyi arasında yaranmış kolliziya məhkəmə təcrübəsinə də sirayət etmiş, nəticə etibarı ilə bu sahədə olan mübahisələrin həllində çətinliklər yaratmışdır. Bununla bağlı hüquqi tənzimləməyə ehtiyac yaranmışdır. Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 8 oktyabr 2013-cü il tarixli Qərarına görə yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə münasibətlərinə xitam verildikdən sonra onun keçmiş ailə üzvünün həmin sahədən istifadə hüququ ilə bağlı məsələlərə baxılarkən 2009-cu ilin oktyabrın 1-dək yaranmış münasibətlərə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin, həmin tarixdən sonra yaranan münasibətlərə isə Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsinin müddəaları tətbiq edilməlidir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə əsasən əmələ gələn istifadə hüququna xitam verilməsinə dair” 29 mart 2016-cı il tarixli Qərarında Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsinə əsasən əmələ gələn keçmiş ailə üzvünün yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququna müvafiq kompensasiya ödənilmədən xitam verilməsi həmin hüququn əldə edilməsini zəruri edən əsas (yaşayış sahəsinə ehtiyac) aradan qalxdıqda mümkün olması qənaətinə gəlmişdir. Belə mübahisələrə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən işin faktiki halları, o cümlədən istifadə hüququnun həyata keçirilməməsinin səbəbləri dəqiq və hərtərəfli araşdırılmalı və məhkəmə aktında əsaslandırılmalıdır. Keçmiş ailə üzvünün yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə etmək ehtiyacının olmasına baxmayaraq, mülkiyyətçi və mənzilin digər sakinləri onun həmin yaşayış sahəsindən istifadəsini mümkünə endiyi hallarda, bu hüquqa yalnız müvafiq kompensasiyanın ödənilməsi şərti ilə xitam verilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin (yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququ) timsalında bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin inkişafının mülkiyyət hüququnun iqtisadi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları kontekstində aktual problemlərinin uğurlu həllindən birbaşa asılı olduğu qənaətinə gəlmək olar. Mülki qanunvericilikdəki boşluqların aradan qaldırılması isə Mülki Məcəllənin qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu isə ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılmasına, mülki hüquq subyektlərinin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasına bir daha öz töhfəsini vermiş olacaqdır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı , 2017
2. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı. 2020
4. Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi. Bakı. 2009
5. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin Elmi-Praktik Kommentariyası. I cild. Bakı, 2017
6. Гражданское право.Общая и особенная части. Учебник. Под общей редакцией Р.А.Курбанова. Москва, 2021, 736 с.

Mehparə Fətullayeva

*DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası
fakültə rəisinin müavini, polkovnik-leytenant
h.ü.f.d., dosent*

MÜLKİ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ HÜQUQUN QARŞILIQLI TƏSİRİ

İnsan hüquqları ideyasının tarixi olduqca qədimdir. Çox güman ki, insanın istər cəmiyyət, istərsə də dövlət tərəfindən pozula bilməyən hüquqlara sahib olması ilə bağlı ideya insan cəmiyyətinin yarandığı ilk dövrlərdən meydana çıxmışdır. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi beynəlxalq hüququn cavan, lakin sürətlə inkişaf edən sahəsi kimi beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsində tanınmışdır.

Göründüyü kimi milli hüquq institutu kimi yaranmış insan hüquqlarının, o cümlədən mülki hüquqların müdafiəsinin II Dünya müharibəsindən sonrakı inkişafı məhz beynəlxalq hüquq çərçivəsində baş vermişdir. Nəticədə hazırda mülki hüquq və azadlıqlara, onların müdafiəsinə dair minimal standartlar insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş çoxsaylı universal və regional beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş, əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi beynəlxalq hüququn “jus cogens” prinsipi kimi qəbul edilmişdir.

Belə ki, beynəlxalq hüququn prinsipləri beynəlxalq praktikanın nəticəsi kimi meydana gələn, beynəlxalq hüququn subyektləri tərəfindən rəhbər tutulan davranış qaydaları və beynəlxalq hüququn əsaslarıdır.

Azərbaycan Respublikasında “insan hüquqlarının, o cümlədən insan hüquqlarının dövlət tərəfindən müdafiə edilməsi prinsipinin təsbit edən ilk hüquqi sənəd isə Milli Şura tərəfindən 1918-ci ildə qəbul edilmiş İstiqlal bəyannaməsi oldu. Həmin bəyannamənin 4-cü bəndinə görə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milliyyətindən, məzhəbindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq öz sərhədləri daxilində bütün vətəndaşlarına siyasi və vətəndaş hüquqlarını təmin edir.”

Digər tərəfdən mülki hüquqlar bütün demokratik dövlətlərin konstitusiyalarında, o cümlədən AR Konstitusiyasında mərkəzi yer tutmaqla həmin hüquqların təminatı dövlətlərin milli qanunvericiliklərinin ən vacib istiqaməti olaraq qalmışdır. Dövlətlərin mülki hüquqlar sahəsində götürdüyü öhdəliklərinin həyata keçirilməsi məhz daxili hüquq sistemində həyata keçirilir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin belə ikili xarakteri 1991-ci il ATƏM-in İnsan ölçülməsi üzrə Konfransının Moskva müşavirəsi sənədində də vurğulanmışdır. Belə ki, həmin sənəddə bir tərəfdən göstərilmişdir ki, “insan hüquqları, əsas azadlıqları, demokratiya, qanun aliliyinə aid məsələlər beynəlxalq xarakter daşıyır, belə ki, həmin hüquq və azadlıqlara əməl edilməsi beynəlxalq hüquq qaydasının əsaslarından birini təşkil edir”, digər tərəfdən “insan hüquqları sahəsində dövlətlərin üzərinə götürdüyü öhdəliklər bütün iştirakçı dövlətlər üçün bilavasitə və qanuni maraq kəsb edən məsələlərdir və müstəsna olaraq müvafiq dövlətin daxili məsələlərinə aid deyil”.

Yuxarıda göstərilənlərdən aydın göründüyü kimi, insan hüquqları, o cümlədən mülki hüquqlar, onların müdafiəsi məsələsi həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili hüquqla tənzimlənən məsələ olduğundan bu sahədə beynəlxalq və milli hüquqların qarşılıqlı əlaqələri və təsiri xüsusilə maraq doğuran məsələdir.

Digər sahələrdə olduğu kimi mülki hüquqlar sahəsində beynəlxalq və milli hüquqi tənzimləmənin nisbəti məsələsi ilə bağlı tarixi olaraq bir-birinə zidd iki əsas konsepsiya – monizm və dualizm konsepsiyaları formalaşmışdır. Dualizm konsepsiyasının tərəfdarları hesab edirlər ki, beynəlxalq və milli hüquq müxtəlif səviyyələrdə fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq hüquq müstəqil və bərabər suveren dövlətlər arasında münasibət və öhdəlikləri tənzim edən hüquq qaydasıdır və onun milli səviyyədə tətbiqi qaydasını hər dövlət özü müəyyən edir. Monizm konsepsiyasının nümayəndələri isə belə hesab edirdilər ki, beynəlxalq hüquq və milli hüquq “hüquq” adlanan vahid sistemin komponentidirlər. Monizmlərin əksəriyyəti vahid hüquq sisteminin iyerarxiyasında milli normaların aşağı səviyyədə dayanmasını qəbul edirlər.

Nəzəriyyə nümayəndələri arasında gedən çoxəsrlik polemikalar tədqiqat mövzumuzdan kənar olduğundan bu mübahisələrdən yan keçərək onu qeyd etmək istərdik ki, hazırda bu və ya digər konsepsiyaya üstünlük verməsindən asılı olmayaraq bu sahədə tədqiqat aparan əksər alimlər, eləcə də bütün sivil dövlətlər göstərilən halı müxtəlif cür qiymətləndirərsələr də insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq normaları üzərində üstün mövqeyə malik olmaqla milli hüququn inkişafına təsir göstərməsi ilə razılaşıır.

Mülki hüquqların müdafiəsi sahəsində milli hüququn (əsasən konstitusiyaya hüququnun) həmin sahədə beynəlxalq standartlara təsiri tarixi əhəmiyyətə malik olsa, yəni İ.İ.Lukaşukun qeyd etdiyi kimi beynəlxalq hüququn sahəsi kimi insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi konstitusiyaya hü-

ququnun bütün qabaqcıl nailiyyətlərini özündə canlandırırsa da, hazırda məhz insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların dövlətdaxili hüququn, xüsusilə də konstitusiyaya hüququnun təkamülündə, demokratikləşməsində əvəzolunmaz rolu danılmazdır.

Belə ki, mülki hüquq və azadlıqlar sahəsində mövcud beynəlxalq müqavilələr dövlətlərin üzərinə ilk növbədə beynəlxalq standartlara əməl edilməsi və təsbit etdiyi hüquqların müdafiəsinə dair öhdəlikləri qoyur. Bu öhdəliklərin icrasına isə həmin standartların milli qanunvericiliyə daxil edilməsi (implementasiyası), standartlara əməl edilməsinə yönəldilmiş mütərəqqi hüquq normalarının yaradılması, eləcə də qanunverici xarakter daşımayan digər tədbirlər kompleksinin görülməsi ilə nail olmaq olar.

Beynəlxalq standartların milli hüquq sistemində daxil edilməsinin -implementasiyasının iki əsas üsulunu qeyd edirlər. Birinci üsul “transformasiya” adlanır və beynəlxalq hüquq normalarının xüsusi qəbul edilmiş daxili qanun vasitəsilə milli qanunvericilik sistemində daxil edilməsini nəzərdə tutur. İkinci üsul isə inkorporasiya üsuludur. Həmin üsula görə dövlət beynəlxalq hüquq normalarının məcburiliyini qəbul etdikdən sonra onlar “ipso facto” milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası beynəlxalq hüquqla milli hüququn nisbəti məsələsində monism mövqedən çıxış edərək 148.2-ci maddədə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tanımışdır və bununla eyni zamanda beynəlxalq standartların milli qanunvericiliyə implementasiyasının inkorporasiya üsulunu seçmişdir.

Əsas Qanunun 151-ci maddəsi isə beynəlxalq hüquq normalarının milli qanun üzərində primatlığını qəbul etmişdir: “Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.”

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquqi aktların xüsusi rolu, eyni zamanda insan hüquqlarının təmin edilməsinin dövlətin ali vəzifəsi olduğu nəzərə alınaraq Əsas Qanunda həmçinin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların primatlığı ayrıca vurğulanmışdır. Belə ki, Konstitusiyanın 12.2-ci maddəsinə görə bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar

çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında konstitusiya və referendum aktları istisna olmaqla digər qanunvericilik aktları üzərində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə normalarının üstünlüyü qəbul edilmiş, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində isə Əsas Qanun daha da irəli gedərək 12.2-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq standartların Konstitusiyaya üzərində üstünlüyünü də tanımışdır.

İnsan hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq standartların Azərbaycan Respublikasının bilavasitə tətbiqi istiqamətində böyük bir addım “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli qərarının qəbul edilməsi oldu. Həmin qərarın 2-ci bəndində göstərilmişdir ki, “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericiliklə yanaşı, Konvensiya müddələrini də rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

Yuxarıda şərh etdiyimiz Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148.2-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlər avtomatik olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində inkorporasiya olunsaydı və beynəlxalq standartlar Azərbaycan Respublikasında birbaşa tətbiq olunsaydı da fikrimizcə, bu hal mülki hüquq və azadlıqlar sahəsində beynəlxalq standartların milli qanunvericiliklə təmin edilməsinə və beynəlxalq standartların Azərbaycan Respublikasında tətbiqinə dair Azərbaycan Respublikasının götürdüyü öhdəliklərin avtomatik olaraq icra edilməsi demək deyildir.

Belə ki, əvvəla beynəlxalq müqavilələr özü icra olunan və özü icra olunmayan olmaqla iki yerə ayrılır. “Özü icra olunmayan müqavilələr” avtomatik olaraq dövlətin daxili qanunvericiliyinə implementasiya olunduğu halda da dövlətdə birbaşa tətbiq oluna bilmir, onların icra olunması dövlətdə müəyyən qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsini tələb edir.

İkincisi, insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi “dövlətlərin hörmət və təmin etməli olduğu” insan hüquqları üzrə yalnız “minimal” standartları yaratmağa çalışır. Belə olan halda insan hüquqlarının təmin edilməsi öhdəliyinin icrası üçün dövlət tərəfindən həmin minimal standartlar konk-

retləşdirilməli, bu standartlar əsasında insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəldilmiş çoxşaxəli normalar kompleksi yaradılmalıdır.

Üçüncüsü, dövlətlərin mülki hüquqların müdafiəsi sahəsində götürdükləri öhdəliklərin icrası üçün mövcud milli qanunvericilik normaları da göstərilən sahədə beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalıdır. Belə ki, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların milli qanunvericiliyin tərkib hissəsi olmasının və digər milli hüquq normaları üzərində üstünlüyə malik olmasının dövlət tərəfindən tanınmasına baxmayaraq beynəlxalq standartlarla milli normalar arasında kolliziyaların və ya uyğunsuzluqların mövcudluğu beynəlxalq standartların həyata keçirilməsində çətinliklər yarada bilər. İnsan hüquqları sahəsində mövcud beynəlxalq standartların və ümumiyyətlə dövlətlərarası əməkdaşlığın əsas məqsədi isə beynəlxalq standartların dövlətlər tərəfindən tanınması və milli qanunvericiliyə daxil edilməsi deyil, dövlətdə insan hüquqlarına hörmət edilməsi və insan hüquqlarının dövlət tərəfindən müdafiəsinə nail olmaqdır.

Yuxarıda aparılmış təhlildən görüldüyü kimi insan hüquqlarının, o cümlədən mülki hüquqların hüquqi müdafiəsi dövlətdaxili hüququn institutu kimi yaranmış və inkişaf etmişdir, milli səviyyədə qəbul edilmiş hüquqi aktlarda təsbit edilmişdir. Beynəlxalq hüququn yaranıb inkişaf etməyə başladığı ilk dövrdə də insan hüquqları yalnız dövlətlərin daxili yurisdiksiyasına aid olan məsələ kimi qəbul edilmişdir. Belə ki, həmin dövrdə dövlətlər siyasətlərində “mütləq suverenlik” nəzəriyyəsinə arxalanırdılar.

Nazlı Abbasova

*DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyasının
baş müəllimi, baş leytenant
abbasovass_85@mail.ru*

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN KONSTITUSİON-HÜQUQİ VƏZİYYƏTİ

İlk öncə hüquq elmində və qanunvericilik təcrübəsində geniş istifadə edilən “hüquqi status” və “hüquqi vəziyyət” terminləri fərqləndirilməlidir. Elmi ədəbiyyatda bu terminlərin məzmununun müəyyən edilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, L.D.Voevodinanın fikrincə, “status”, “vəziyyət” və digər buna bənzər kateqoriyalar hüquq münasibətinin subyektinin yerini əks etdirir və bütün konstitusiyalarda istifadə edilir və adətən, nadir hallar istisna olmaqla, bu terminlər arasında hər hansı fərq qoyulmur.

V.N.Protasov isə yazır ki, “subyektlərin ilkin vəziyyəti “hüquqi status” termini ilə ifadə olunur. Buna baxmayaraq, hüquq ədəbiyyatlarında hüquq statusu anlayışı ilə yanaşı hüquqi vəziyyət anlayışının da istifadə edilməsi nəzərə çarpır. Yalnız bir halda bu cür fərqləndirmə əhəmiyyət daşıyır. Əgər hüquqi vəziyyət dedikdə, subyektin daxil olduğu konkret hüquq münasibətləri ilə müəyyən edilən konkret hüquqi vəziyyəti başa düşülsə”. Göründüyü kimi, V.N.Protasov bu terminləri fərqləndirir.

V.M.Koryakin öz növbəsində qeyd edir ki, eyni şəxs fərqli statusların daşıyıcısı ola bilər. Deməli, istənilən subyektin hüquqi vəziyyəti onun malik olduğu statusların məcmusu ilə müəyyən olunacaq. Statusların sərhədləri qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hüquqi vəziyyətin çərçivələri ilə məhdudlaşır. Hüquq subyekti olan fiziki şəxs bir neçə hüquqsubyektliliyinə yalnız öz hüquqi vəziyyətinin sərhədləri içərisində malik ola bilər. Məsələn, əgər hərbi qulluqçu daxili təlimatla ştatdan kənar yanğın söndürən vəzifəsinə təyin olunursa, bu halda həmin şəxs hərbi qulluqçu statusu ilə yanaşı, həm də yanğın söndürən əməkdaş statusunu əldə edir.

Bəzi müəlliflər hüquqi statusun strukturuna ümumi hüquq qabiliyyəti, zəmanətlər, qanuni maraqlar, hüquqi məsuliyyət kimi elementləri də daxil edirlər. V.A.Lukaşevanın fikirlərinə görə, qeyd olunan elementləri ya vətəndaşlıq və fəaliyyət qabiliyyəti institutlarının ilkin elementləri, ya da hüquqi statusunun ikinci dərəcəli elementləri hesab etmək lazımdır. O, hesab edir ki, “hüquqi status anlayışını hüquq, azadlıq və öhdəlik kateqoriyaları ilə

məhdudlaşdırmaq lazımdır. Bu halda hüquqi statusun strukturunu dəqiq müəyyən etmək olar. Statusöncəki və statussonrakı elementləri isə şəxsin hüquqi vəziyyəti anlayışına daxil etmək məqsədəuyğun olar”.

Əksər müasir konstitusiyalarda Silahlı Qüvvələrin vəzifələrinin və onların təşkili prinsiplərinin dəqiqliklə müəyyənləşdirilməsi tendensiyası müşahidə olunur. Bu ondan irəli gəlir ki, təcrübədə Silahlı Qüvvələrin siyasətə qarışması, hətta hərbi çevrilişlər etməsi halları mövcuddur. Bu səbəbdən də demokratik rejimli dövlətlərdə Silahlı Qüvvələrin siyasətsizləşdirilməsi prinsipi əsas götürülür.

Xarici ölkələrin konstitusiyaları ilə müqayisə etsək deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 9-cu maddəsində Silahlı Qüvvələrin hüquqi vəziyyəti tam dəqiqləşdirilməyib. Belə ki, 9-cu maddənin 1-ci bəndində qeyd olunur ki, “Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə Silahlı Qüvvələr yaradır.” Göründüyü kimi, Silahlı Qüvvələrin vəzifələri qismində respublikanın təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək qeyd olunmuşdur. Hərçənd Konstitusiyanın Milli Məclisin və Prezidentin səlahiyyətlərinə aid normalarında Silahlı Qüvvələrin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb olunmasının mümkünlüyü müəyyən olunur. Nəzərə alsaq ki, 29 dekabr 2017-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” Qanunun 3-cü maddəsində silahlı qüvvələrin təyinatına uyğun vəzifələrinin geniş dairəsi əksini tapıb, demək olar ki, silahlı qüvvələrin hüquqi vəziyyəti konstitusiyanın 9-cu maddəsində göstəriləndən kifayət qədər genişdir.

Ümumiyyətlə, dövlət təşkilatı hüquq münasibətinin subyektı kimi fiziki və hüquqi şəxslərdən onunla fərqlənir ki, bu təşkilatın təşkili qaydası, onun funksiyaları, fəaliyyət dövrü və fəaliyyət qaydası, strukturu, təşkilatın hüquqları, vəzifələri və məsuliyyəti onu yaradan dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Buna görə də sadalanan ictimai münasibətlərin məcmusunu təşkilatın hüquqi vəziyyətinin məzmunu hesab etmək məqsədəuyğun olar.

Müxtəlif müəlliflərin fikirlərinin sistemli analizi deməyə imkan verir ki, Silahlı Qüvvələr xüsusi hüquqi vəziyyətə malik dövlət təşkilatı hesab edilir. Silahlı Qüvvələrin hüquqi vəziyyəti dedikdə isə, dövlətin hərbi təşkilatının Konstitusiyaya və qanunlarda müəyyən edilən və özündə Silahlı Qüvvələrin statusunun (statusdan əvvəlki və statusdan sonrakı) elementlərini birləşdirən ümumi hüquq subyektliyi başa düşülür.

Ayrı-ayrı qoşun növlərinin fəaliyyətinin spesifikasiyası, onların qarşısında duran məqsəd və hərbi tapşırıqlar nəzərə alınmaqla Silahlı Qüvvələrin hü-

quqi vəziyyəti daxilində onlar üçün “sahəvi”, onların tərkib hissələri üçün isə “xüsusi” hüquq subyektliyi müəyyən edilməlidir. Hüquqi bazanın mövcudluğu Silahlı Qüvvələrin tərkibinə daxil olan hərbi təşkilatların statusunun əmr, direktiv, sərəncam və digər qanunqüvvəli normativ hüquqi aktların qəbulu yolu ilə operativ və qanuni şəkildə dəyişdirilməsinə imkan verir. Silahlı Qüvvələrin hüquqi vəziyyəti dövlətin hərbi təşkilatının bütün struktur hissələrinin konstitusion, mülki, inzibati hüquq subyektliyinin mümkün hədlərini müəyyən edir. Bu cür hüquqi tənzimləmə Silahlı Qüvvələrin tərkib elementlərinə onların növündən və mövcud əməliyyat-taktiki vəziyyətdən irəli gələn hərbi təhdidi neytrallaşdırmaq üzrə vəzifələrini effektiv surətdə həll etmək imkanı verir, eləcə də struktur hissələri zəruri və yetərli səlahiyyətlərlə təmin etməklə fəaliyyətinin hüquqi təminatını yaradır. Məhz buna görə də Silahlı Qüvvələrin publik hüququn subyektliyi (publik hüquqi şəxs) kimi hüquqi vəziyyətini müəyyən etmək lazımdır. Belə ki, dövlətin siyasi sisteminin xüsusi elementi olan Silahlı Qüvvələr publik hüquq münasibətlərinin iştirakçısına çevrildikdə “publik hüquqi şəxsi” kimi çıxış edir.

Şəxsin statusu “Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”ndə əksini tapan ilkin hüquqi müddəalara əsaslanır. Hüquqi tənzimləmənin məhz bu cür sistemi hərbi hüququn əsası kimi götürülməlidir. Konstitusiyada və müvafiq qanunlarda silahlı qüvvələrin komplektləşmə qaydasının əsasları, müxtəlif növ hərbi təhdidlərin və ya fəlakətlərin baş verməsi halında Silahlı Qüvvələrin istifadəsi ilə bağlı qərarların qəbulu, Silahlı Qüvvələrin istifadəsinin hədləri və Silahlı Qüvvələrin fəaliyyəti ilə bağlı məqamları müəyyən edən müddəalar vardır. Deməli, hüquq normalarında müəyyən edilən Silahlı Qüvvələrin təşkilatı-hüquqi vəziyyətini, komplektləşmə qaydasını, məqsəd, vəzifə və funksiyalarını, hüquq, öhdəlik və məsuliyyətini Silahlı Qüvvələrin hüquqi vəziyyətinin strukturuna aid etmək lazımdır.

A.V.Kudaşkin Silahlı Qüvvələri təşkilat kimi izah edərkən bildirir ki, təşkilat dedikdə, “normativ qaydada müəyyənləşdirilmiş məqsədlərə çatmağa və konkret vəzifələri həll etməyə istiqamətlənən fəaliyyəti həyata keçirən vahid kollektivdə birləşmiş insanların məcmusu” başa düşülməlidir. N.Suvorov hüquqi şəxslər kateqoriyasına “hüquq qabiliyyətli və fəaliyyət qabiliyyətli subyektlər olan ictimai təşkilatları, korporasiya və müəssisələri aid edir”. Beləliklə, demək olar ki, Silahlı Qüvvələr publik hüququn müstəqil subyektidir və onun “iradəsini” ümumməcburi xarakterli əmr və göstərişlər vermək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxslər ifadə edir.

Publik hüququn subyektliyi hətta hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan keçməyə

belə, yaradıldığı gündən müəyyən hüquq, öhdəlik və məsuliyyətin daşıyıcısı olur. Bunu tam mənada Silahlı Qüvvələrə də aid etmək olar. Bu mülahizəni dolayı yolla Azərbaycan Respublikası Mülki-prosessual Məcəlləsinin 50.4-cü maddəsi təsdiq edir. Belə ki, Mülki-prosessual Məcəllənin 50.4-cü maddəsində qeyd olunur ki, qanunda nəzərdə tutulan hallarda hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar da mülki prosesdə tərəf ola bilərlər. Başqa sözlə, qanunvericilik hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan keçməmiş qurumları da publik hüquq şəxslər kimi tanıyır. Eyni zamanda 2021-ci ildə hazırlanmış “Təşkilati-hüquqi formaların statistik təsnifatı” adlı Azərbaycan Respublikasının dövlət standartlarına əsasən, publik hüquqi şəxslər dedikdə, dövlət və bələdiyyə adından yaradılan, ümumdövlət və (və ya) ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olan, dövlət və ya bələdiyyə orqanı olmayan təşkilatlar nəzərdə tutulur. Həmçinin adı çəkilən təsnifatın 6-cı bəndində “Hüquqi şəxs statusuna malik olmayan digər qurumlar” təşkilati-hüquqi formanın bir növü kimi qeyd olunur. Beləliklə də, müvafiq maddəni analogiyaya uyğun olaraq Silahlı Qüvvələr barədə tətbiq edərək, habelə Konstitusiyanın 9-cu maddəsinə və “Müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa istinad edərək demək mümkündür ki, Silahlı Qüvvələr publik hüquqi şəxs hesab edilir və deməli, obyektiv hüquqlara, subyektiv öhdəliklərə malikdir və hüquqi məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, qanunverici Silahlı Qüvvələrin ayrı-ayrı strukturlarının statusunu onların silahlı münaqişənin gedişində yerinə yetirdikləri tapşırıqlardan asılı olaraq differensiasiya etməlidir. Hərbi hissələrin hüquqi vəziyyəti yardımçı və təminat hissələrinin hüquqi vəziyyətindən fərqləndirilməlidir. Bu isə nəticədə bu hissələrin hərbi qulluqçu və mülki şəxsi heyətinin fərqləndirilməsinə imkan yaradacaq. Hüquqi vəziyyətin differensiasiyasının aparılması hərbi hüquq elminin inkişafının obyektiv qanunauyğunluğudur.

Beləliklə, Silahlı Qüvvələrin hüquqi vəziyyətinin dəqiqləşdirilməsi aşağıdakılara imkan verəcəkdir:

- silahlı qüvvələrin hüquq subyektivliyini dövlətin digər strukturlarının hüquq subyektivliyindən fərqləndirməyə;
- dövlətin hərbi təşkilatının publik hüquqi şəxs kimi formalaşması və fəaliyyətinin bütün sferalarında (siyasi, sosial, milli, dini) ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən etməyə;
- hərbi hüquq normaları sisteminin və qanunqüvvəli normativ aktların

hazırlanması, eləcə də, hərbi qulluqçuların və mülki şəxsi heyətin hüquqi vəziyyətinin fərqləndirilməsi üçün hüquqi bazanın formalaşdırılmasına;

- hüquqi terminologiyanın dəqiqləşdirilməsinə (Silahlı Qüvvələrin hüquqi vəziyyəti ilə bağlı hüquqi terminologiyanın dəqiqləşdirilməsi mühüm hüquqi elmi və təcrübi problemin həllinə və gələcəkdə hərbi qanunvericiliyin inkişafına imkan yaradacaqdır);

- müharibə vaxtı dövlətin hərbi təşkilatının strukturunu və kompleksləşmə qaydasını (ştatları) müəyyən etməyə;

- dövlətin hərbi təşkilatının strukturlarının səlahiyyətlərinin hədlərini müəyyən etməyə;

- xüsusi hüquqi rejimlərin tətbiqi zamanı dövlətin hərbi təşkilatının bütün strukturlarının fəaliyyətinin mərkəzləşmiş rəhbərlik tərəfindən idarə olunmasının hüquqi əsaslarını formalaşdırmağa;

- silahlı qüvvələrin tətbiq edilməsi üçün əsas kimi çıxış edəcək hüquqi faktları müəyyən etməyə;

- hərbi vəziyyət elan edildikdə və ya fəvqəladə vəziyyət tətbiq edildikdə silahlı qüvvələrin fəaliyyətinin konstitusion-hüquqi əsaslarını müəyyən etməyə;

- silahlı qüvvələrdən qeyri-qanuni, əsassız və sui-istifadə olunması hallarında vəzifəli şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən etməyə.

UOT:342.922

Rüfət İbayev

Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası

«Daxili işlər orqanlarının inzibati

fəaliyyəti» kafedrasının baş müəllimi,

polis polkovnik-leytenantı

e-mail: rufat.ibayev@mail.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İNZİBATİ XƏTALAR MƏCƏLLƏSİNİN MADDİ VƏ PROSESSUAL NORMALARININ TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ BARƏDƏ BƏZİ QEYDLƏR

***Xülasə:** Məqalədən görünür ki, 01 mart 2016-cı ildən qüvvəyə minən hazırkı İnzibati Xətalər məcəlləsi əvvəlkinə nisbətən kifayət qədər mükəmməldir. Belə ki, əvvəlki Məcəllədə ümumi hissəyə aid normalar əsassız olaraq iki hissəyə bölünməklə Xüsusi hissənin əvvəlinə və sonuna yerləşdirildiyi halda hazırkı Məcəllədə həmin normalar bir yerdə cəmləşdirilmişdir. Bundan başqa yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə əlaqəli bəzi xətalərin foto və video qeydiyyat funksiyalarına malik xüsusi texniki vasitələrin aşkar edilməsi nəzərə alınaraq Məcəlləyə məhz həmin növ materiallarla bağlı ayrıca fəsil əlavə edilmişdir. Ancaq buna baxmayaraq bəzi nöqsanlar hələdə qalmaqdadır. Bura bəzi inzibati xətalara görə məsuliyyəti nəzərdə tutan sanksiyaların törədilən inzibati xətaya münasibətdə ağır olmaqla ədalətli olmaması, bəzi hallarda isə qəti cəza müəyyən edilməklə qərar qəbul edən səlahiyyətli vəzifəli şəxslərə və ya hakimlərə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran halları nəzərə alma imkanlarının məhdudlaşdırılmasını göstərmək olar.*

***Açar sözlər:** İnzibati Xətalər Məcəlləsi, Cinayət Məcəlləsi, dəqiqləşdirmə, təkmilləşmə, norma, hüquq, ictimai iş, inzibati xəta, cəza, ədalət.*

2000-ci ildə qəbul edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 2016-cı ildə yenisi ilə əvəz edilməsi gözlənilən idi. 2016-cı ilədək Qanunverici orqanın az qala bütün plenar iclaslarında bu Məcəlləyə əlavə və dəyişikliklər etməsi faktı buna əsas verirdi. Qüvvədə olduğu 15 il ərzində Məcəlləyə üç yüzdən artıq əlavə və dəyişikliklər edilmişdi.

Əslində bu məsələdə təəccüb ediləsi bir hal da yox idi. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizin ictimai-iqtisadi həyatında, mülkiyyət formalarının mahiyyətində, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində yaranmış yeni münasibətlər qanunvericilikdə, o cümlədən inzibati xətalərlə

bağlı qanunvericilikdə də vaxtaşırı, yaranmış şəraitdə uyğun dəyişikliklər edilməsinə gətirib çıxarmalı idi.

Hazırkı İXM 01 mart 2016-cı ildən qüvvəyə minmişdir və fəaliyyət göstərir.

Şübhəsiz ki, əvvəlki inzibati xətlər qanunvericiliyin bazası əsasında yaradılmış yeni Məcəllə xeyli dərəcədə təkmilləşdirilmiş, yeni normalarla zənginləşdirilmişdir. Yeni Məcəllə həcm etibarını ilə də genişləndirilməklə maddələrin sayı 458-dən 609-a çatdırılmışdır. Qanunun mətni texniki cəhətdən də dəyişikliyə uğramışdır. Məsələn, əvvəlki Məcəllədə Ümumi hissəyə aid normalar əsassız olaraq iki hissəyə bölünməklə Xüsusi hissənin əvvəlinə və sonuna yerləşdirildiyi halda hazırkı Məcəllədə həmin normalar bir yerdə cəmləşdirilmişdir. Yaxud, yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə əlaqəli bəzi xətlərin foto və video qeydiyyat funksiyalarına malik xüsusi texniki vasitələrin aşkar edilməsi nəzərə alınaraq Məcəlləyə məhz həmin növ materiallarla bağlı ayrıca fəsil əlavə edilmişdir (XV fəsil).

Yeni Məcəllədə onun nizama saldığı hüquq münasibətlərinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə kömək edən kifayət qədər başqa normalar da vardır. Biz isə bu məqalədə mövcud qüsurlara, əsasən də məhkəmələrdə belə işlərə baxılarkən yaranan problemlərə diqqəti cəlb etmək istəyirik.

Belə ki, yeni Məcəllədə onun məqsədinə, özündə ehtiva edilən prinsiplərə, xüsusilə qanunçuluq və ədalətlik prinsiplərinə uyğun gəlməyən bəzi normalar hələ də qalmaqdadır.

Belə ki, mahiyyətinə görə dövlət məcburiyyət tədbiri olan cəza (tənbeh) şəxsin törətdiyi əmələ adekvat olmalı və ictimai ədalətin bərpa olunmasına xidmət etməlidir. Hər bir ictimai təhlükəli əməl, inzibati xətanın törədilməsi hallarında qəbul edilən qərar ədalətli olduğu kimi, həm də qanuni olmalıdır. Daha doğrusu, birinci növbədə qanuni olmalıdır. Qərar qəbul edilməsi məsələsində qanunilik prinsipinin qabardılması, yəni bu prinsipin önə çəkilməsi heç də səbəbsiz deyildir. Çünki həyatda özünü doğrultmuş belə bir deyim vardır ki, qərarı qəbul edən hər bir kəsin öz ədaləti vardır. Bu deyim haqlı olması şübhə doğurmur, çünki ədalətlik məsələsində ayrı-ayrı fərdlər müxtəlif meyarlara üstünlük verə bilərlər. Qanunçuluq məsələsində isə qüvvədə olan qanun normalarının keyfiyyətindən asılı olmayaraq onun fərqli şəkildə tətbiq edilməsinə yol verilə bilməz. Çünki qanuna fərqli münasibət son nəticədə xaosa gətirib çıxara bilər. Qüsurlu qanun normaları isə vaxtaşırı olaraq, yalnız konstitusiyaya ilə müəyyən edilən qaydada ona əlavə və dəyişikliklər

edilməsi yolu ilə təkmilləşdirilməlidir. [1 səh 27].

Yeni İXM-in 31.2-ci maddəsində isə deyilir ki, fiziki və ya vəzifəli şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən xətanın xarakteri, inzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, onun təqsirinin dərəcəsi, əmlak vəziyyəti, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı hallar nəzərə alınır. Məcəllənin 32-ci maddəsində məsuliyyəti yüngülləşdirən halların (cəmi 7), 33-cü maddəsində isə məsuliyyəti ağırlaşdırıcı halların (cəmi 7) siyahıları verilmişdir. Həmin maddələrdə həmçinin göstərilir ki, Məcəllədə nəzərdə tutulmamış başqa hallar da hakim tərəfindən məsuliyyəti yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alın bilər, qanunda göstərilməmiş hallar isə heç bir halda cəzanı ağırlaşdırıcı hal qismində nəzərə alın bilməz. (32.2 və 33.2-ci maddələr).

İXM-in 31-33-cü maddələrində sadalanan normalar inzibati xəta üçün Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında nəzərdə tutulan tənbehin yalnız növü və həddi (məbləği, müddəti) məsələlərinə aiddir. Yəni, məsələn inzibati xəta törətmiş şəxsə haqqında 31 və 32-ci maddələrində göstərilən yüngülləşdirilən hallar olduqda ona yalnız maddənin sanksiyası daxilində nəzərdə tutulan həddə nisbətən yüngül cəza vermək olar. Bu zaman məhkəmələrə nə cəzanın növü, nə də həddi məsələlərində sanksiyadan kənara çıxmaq hüququ verilməmişdir.

Lakin məhkəmələrdə işlərə baxılarkən ehtiyatsızlıq, yaxud qəsdən inzibati xəta törətmiş şəxslər barəsində onların şəxsiyyəti və xətanın törədilməsi səbəbi və şəraiti ilə bağlı elə məlumatlar meydana çıxır ki, şəxsə qanunun sanksiyalarında nəzərdə tutulan növdə və həddə tənbehin verilməsi açıq-aşkar tənbehin məqsədindən kənara çıxmaqla ictimai qınağa səbəb ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, İXM-in 25-ci və 30-cu maddələrinə görə inzibati xəta törətmiş fiziki şəxslər 5000 manata qədər, vəzifəli şəxslər 10000 manata qədər, yaxud vurulmuş ziyanın məbləğinin 10 mislinədək miqdarda inzibati cəriməyə, yaxud 3 aya qədər müddətə inzibati həbsə məruz qala bilərlər. Göründüyü kimi inzibati xətalər qanunvericiliyində inzibati xəta törətmiş şəxslər barəsində kifayət qədər ciddi sayıla bilən tənbeh tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur. Təbii ki, törədilmiş xətalər obyektiv cəhətdən oxşar olsa da xətanın törədilmə səbəbi və şəraiti müxtəlif ola bilər. Müxtəlif əhali qruplarına (pensiyaçılar, tələbələr, hamilə qadınlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar və sair) mənsub şəxslərə onların əmlak vəziyyəti nəzərə alınmadan eyni tənbeh tədbiri tətbiq olunması İXM-in 31-ci maddəsinin ruhuna zidd olardı.

Cinayət qanunvericiliyində müstəsna hallar olduqda təqsirkar şəxsə Ci-

nayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilən cəzanın aşağı həddindən də az cəza təyin edilməsinin mümkünlüyü barədə CM-in 62-ci maddəsi ilə nizama salınan ayrıca norma vardır. Məhkəmələr həmin maddəyə istinad etməklə təqsirkar şəxsə təqsirli bilindiği maddədə müəyyən edilmiş cəzanın aşağı həddindən də az, yaxud sanksiyada müəyyən edilənləri daha yüngül cəza növü təyin edə bilirlər. İXM-də isə inzibati xəta törədən şəxsə müstəsna hallarda maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulduqlarından yüngül cəza verilməsinin mümkünlüyünə imkan verən CM-in 62-ci maddəsinə bənzər hər hansı norma nəzərdə tutulmamışdır. [3]

Belə bir normanın İXM-ə daxil edilməsi nəinki məqsədəuyğundur, həm də zəruridir. Çünki bir sıra maddələrin sanksiyalarında yalnız bir növdə (məsələn inzibati həbs, yaxud ictimai işlər) tənbeh tədbiri nəzərdə tutulur. Eyni zamanda həmin növ tənbeh tədbirinin konkret əhali qrupundan olan şəxslər barəsində tətbiq olunması da qanunla qadağan edilir. Belə hallar olduqda isə məhkəmələr çıxılmaz vəziyyətə düşür.

Məsələn, İXM-in 343.7-ci maddəsinə əsasən nəqliyyat vasitələrini idarə edən şəxsin sərxoşluq vəziyyətini aydınlaşdırmaq üçün tibbi müayinədən keçməkdən imtina etməsi halında 2 aydan 3 ayadək müddətə inzibati həbs nəzərdə tutulur. Məcəllənin 30-cu maddəsində inzibati həbs qismində tənbehin, müəyyən qrup şəxslərə (hamilə və himayəsində 14 yaşnadək uşaqları olan, habelə 60 yaşına çatmış qadınlara, 14 yaşadək uşağı təkbaşına böyükdən kişilərə, 18 yaşına çatmayan şəxslərə, I və II qrup əlillərə, 65 yaşına çatmış kişilərə və sair) tətbiq olunması qadağandır [2] .

Təsəvvür edək ki, İXM-in 343.7-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan xəyata 66 yaşlı kişi, yaxud 17 yaşlı şəxs yol vermişdir. Maddənin sanksiyasında yalnız inzibati həbs qismində tənbeh nəzərdə tutulsa da İXM-in 30-cu maddəsi belə şəxslərə həmin növ tənbeh tətbiq edilməsinə qadağan edir. Belə olan hallarda məhkəmələr hansı qərarı qəbul etməlidir?

Yaxud İXM-in 529.1 və 529.2-ci maddələrində yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərin törədilməsinə görə inzibati tənbeh barədəki qərarların icra edilməməsinə görə yalnız ictimai işlər və inzibati həbs qismində tənbeh tədbiri nəzərdə tutulur. Şübhəsiz ki, həmin maddələrdə nəzərdə tutulan xətalər istənilən əhali qrupuna mənsub şəxslər tərəfindən törədilə bilər.

İXM-in 28-ci maddəsində haqlarında ictimai işlər qismində tənbeh tədbiri tətbiq olunması qadağan edilən əhali qrupunun siyahısı (əlillər, hamilə və himayəsində 3 yaşnadək uşağı olan qadınlar, 3 yaşnadək uşağı təkbaşına böyükdən kişilər, pensiya yaşına çatmışlar və sair) verilmişdir. Tutaq ki,

İXM-in 529.1-ci maddəsində göstərilən xəyata pensiya yaşına çatmış şəxs tərəfindən yol verilmişdir. Həmin maddənin sanksiyası yalnız ictimai işlər növündə cəza nəzərdə tutursa və eyni zamanda təqsirkara bu növdə cəza verilməsi qanunla qadağan edilirsə məhkəmə nə kimi qərar qəbul etməlidir?

Qanunun mətnində bu məzmununda sualların cavabları yoxdur.

Eyni məsələyə bənzər başqa problem barədə.

İXM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin əksər sanksiyalarında tənbeh tədbiri növlərinin həm aşağı, həm də yuxarı hədləri göstərilmişdir ki, bu da Məcəllənin 31-ci maddəsinin tələblərinə tam uyğundur. Eyni zamanda Məcəllədə elə maddələrdə vardır ki, onların sanksiyalarında tənbeh tədbirlərinin növü və həddi mütləq rəqəmlərlə ifadə olunur. Nəticədə inzibati işlərə baxan hakim İXM-in 31 və 32-ci maddələrinə uyğun olaraq ayrı-ayrı şəxslər barəsində tənbehin növü və həddi ilə bağlı fərqli qərar vermək və deməli seçim etmək imkanından məhrum olur.

İXM-də inzibati xəta kimi qəbul edilən əməllər üçün təxminən 750 maddədə (sanksiyası olan bəndlər də daxil olmaqla) sanksiya nəzərdə tutulur ki, bunların da təxminən 250-də tənbehin həddi mütləq rəqəmlərdə ifadə olunur. (Məsələn, 3000 manat cərimə, 2 ay inzibati həbs, vurulan ziyanın 9 misli miqdarında cərimə) Tənbeh tədbirinin aşağı həddi göstərilmədiyindən Məcəllənin 31-32-ci maddələrinə uyğun olaraq şəxsə fərqli cəza vermək mümkün deyildir. (Biz burada yalnız fiziki şəxslər barəsində tətbiq edilməli olan tənbeh tədbirlərinin növü və həddi barəsində danışırıq. Vəzifəli və hüquqi şəxslərlə bağlı vəziyyət də təxminən eynidir).

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, İXM-in 31.2-ci maddəsinə görə fiziki və ya vəzifəli şəxslər barəsində inzibati tənbeh tədbiri tətbiq edirkən xətanın xarakteri, inzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, onun əmlak vəziyyəti, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar (32 və 33-cü maddələr) nəzərə alınmalıdır.

Cinayət qanunvericiliyində olduğu kimi, inzibati xətalər qanunvericiliyində də qanunda bilavasitə göstərilməmiş halların məsuliyyəti (cəzanı) ağırlaşdıran hal qismində nəzərə alınması qadağan edilir. (İXM-in 33.2-ci maddəsi). Ona görə də burada biz yalnız inzibati xətalərlə bağlı işlər üzrə inzibati tənbeh verilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən halların nəzərə alınmaması məsələlərinə toxunmalı oluruq.

İXM-in bir çox maddələrinin sanksiyalarına nəzər yetirildikdə belə görmək olar ki, konkret inzibati xətalər üçün qanunda nəzərdə tutulan tənbeh tədbirlərinin növü və həddi (xüsusilə mütləq rəqəmdə ifadə olunan) ilə tən-

behin diferensiallığı, fərdiliyi, ədalətliliyi barədəki təsəvvürlərimiz üst-üstə düşür. Bu sözlər əsasən sanksiyanın yalnız bir növ cəza və cəza həddinin yalnız mütləq rəqəmlərlə ifadə olunması hallarına aiddir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə bağlı qəbul olunan yeni normaların əksəriyyətinin sanksiyaları məhz bu formada ifadə olunur. Hesab edirik ki, xətanın baş vermə səbəbindən, şəraitindən, təqsirkarın əmlak vəziyyətindən və s. asılı olmayaraq müxtəlif şəxslərə mütləq mənada eyni cəza verilməsi ədalətli hesab oluna bilməz. İXM-in hazırkı normalarını tətbiq edərkən hakimlər əslində hakim funksiyalarını deyil, NOTARUS funksiyalarını həyata keçirməli olurlar [1, səh 32] .

Mütləq rəqəmlərlə ifadə olunan sanksiyaların müəyyən qismi yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı maddələrə aiddir ki, bunlar da təbii ki, etiraz doğura bilməz. Çünki, belə xətalər foto və video qeydiyyat funksiyalarına malik xüsusi texniki vasitələrlə aşkarlandığı kimi cərimənin məbləği də eyni üsulla fiksasiya olunur. Belə hallarda eyni növ xəta törədənlərə fərqli münasibətdən söhbət gedə bilməz. Texniki vasitələrlə aşkarlanma prosesində tətbiq olunan tənbeh tədbirləri demək olar ki, məhkəmə mübahisəsinin predmetinə çevrilir.

Çətinliklər əsasən 100 manatdan 5000 manatadək cərimə nəzərdə tutulan maddələr üzrə təqsirkara fərqli cəzalar verilə bilməməsi hallarında meydana çıxır. Çünki eyni xəta həm işsiz, pensiyaçı, tələbə və bu kimi əhali qrupuna mənsub şəxslər tərəfindən də törədilə bilər, maddi cəhətdən imkanlı şəxs, məsələn biznesmen tərəfindən də. Sağlam məntiq deyir ki, belə hallarda məhkəmələr xəta törədənlərə fərqli cəza verməlidirlər. Qanun normaları isə buna imkan vermir.

Başqa bir məsələ barəsində. Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi inzibati xətalərlə bağlı həm maddi, həm də prosessual hüquq normalarını özündə birləşdirir. Bir sıra qanunlardan, məsələn, 2011-ci ilin yanvarından qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsindən fərqli olaraq İXM ilə nəzərdə tutulan icraatlar üzrə, hətta müstəsna hallarda belə başqa (mülki, cinayət, inzibati) prosessual qanun normalarına istinad olunmasının mümkünlüyü nəzərdə tutulmamışdır. Deməli inzibati xətalər üzrə icraatla bağlı hər hansı hərəkət yalnız İXM-in müddəalarına istinad etməklə həyata keçirilə bilər.

İXM-də bir sıra prosessual hərəkətlərlə bağlı normalar yarımçıqdır. Məsələn, Məcəllənin “İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması” adlanan 17-ci fəslə belə işlər üzrə birinci instansiya məhkəməsi-

nin qəbul etdiyi qərarlara şikayətlər və protestlər əsasında apellyasiya instansiyası məhkəmələrində baxılması qaydasından bəhs edir. Həm də Məcəllənin 137-ci maddəsində qeyd olunurdu ki, inzibati xətalara haqqında işlər üzrə qərardan (burada apellyasiya qərarı nəzərdə tutulurdu) verilən şikayət və protestlərə həmin Məcəllədə müəyyən edilmiş qaydada baxılır. Şübhəsiz ki, bu dəfə yenidən baxılma dedikdə materiallara artıq kassasiya qaydasında baxılması nəzərdə tutulmuşdu. Məcəllədə isə apellyasiya qərarından şikayət və protestlərin verilməsi qaydası, müddəti, yuxarı instansiya məhkəməsində baxılma qaydası, qəbul ediləcək qərarların məzmunu və bu kimi məsələlərlə bağlı hər hansı norma yoxdur.

Belə çıxır ki, apellyasiya məhkəmələrinin inzibati xətalara dair işlər üzrə qəbul etdiyi qərarlardan maraqlı şəxslər tərəfindən kassasiya şikayətləri və ya protestləri verilməsi mümkündür. Lakin kassasiya şikayətləri və protestlərinin verilməsi müddətləri, onlara baxılma qaydası və bu kimi məsələlərlə əlaqədar normaların müəyyən edilməsi və qanunda əks etdirilməsi kimi məsələlər unudulmuşdur.

Qanunverici orqan bu anlaşılmazlığı aradan qaldırmaq məqsədilə ya İXM-in 137-ci maddəsini qanundan çıxarmaqla belə işlər üzrə icraatın apellyasiya mərhələsində bitməsini təsbit etməlidir.

Biz bu məqalə ilə ümumiyyətlə yeni inzibati xətalara qanunvericiliyini təhlil etmək fikrində deyilik. Hansı əməlin inzibati xəta hesab edilməsi, onu törədən şəxslər barəsində nə kimi tənbeh tədbirləri müəyyən edilməsi cəmiyyətin konkret inkişaf mərhələsində dövlət siyasəti ilə əlaqədardır. Lakin haqqında söhbət açdığımız qanun nəzərdən keçirilərkən bir sıra uyğunsuzluqlar dərhal diqqəti cəlb edir. Hesab edirik ki, qanunun tərtibindəki texniki məsələlər və bir sıra normalardakı uyğunsuzluqlar barədəki mülahizələrimiz maraqlı olardı. Onlardan bəzilərinə bu yazıda diqqəti cəlb etmək istəyirik.

1. Hazırkı vaxtda ölkəmizin qanunvericilik təcrübəsində maddələrin tərkib hissələrinin (bəndlərin, yarımbəndlərin) əsas rəqəmlərlə yanaşı “1” rəqəmi ilə başlanan ədədlərlə nömrələnməsi təcrübəsi qəbul olunmuşdur. Nədənsə 2016-cı ilə qədər qüvvədə olmuş İXM-də belə nömrələmə maddənin əsas nömrəsindən sonra gah “1”, gah da “0” rəqəmləri ilə davam etdirilirdi ki, bu da qəbul olunmuş qaydadan kənara çıxmaq demək idi. Lakin yeni Məcəllədə də maddələrin nömrələnməsi ilə bağlı eyni qüsurlara yol verilmişdir. Məcəllədəki 609 maddədən 42-də ümumi qaydadan kənara çıxmaqla maddələrin bəndləri (yarımbəndləri) “1” rəqəmi əvəzinə “0” rəqəmi ilə nömrələnmişdir.

2. Bütün qanunvericilik aktlarında fiziki, vəzifəli və hüquqi şəxslərə tət-

biq olunan cərimənin məbləği bir qayda olaraq yuvarlaq rəqəmlərdə ifadə olunur. İXM-in bir sıra maddələrinin sanksiyalarında isə nədənsə bu qaydadan kənara çıxılmışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası ərazisində satılan malların (işlərin, xidmətlərin) qiymətlərinin manatla göstərilməməsinə görə 1100 manatdan 1650 manatadək cərimə nəzərdə tutulur (İXM-nin 445.2-ci maddəsi).

Aydın deyildir ki, yol verilən həmin xəta növü üçün sanksiya müəyyən edilərkən bu dərəcədə “dəqiqləşdirmə” aparılarkən üçün hansı meyarlar əsas götürülmüşdür? Məgər sanksiyadakı cərimə məbləğini məsələn, “1000 manatdan 1500 manatadək” göstərilməsi daha məntiqli görünməzdimi? Qanunun bir sıra başqa maddələrinin sanksiyalarında da belə “dəqiqləşdirmələrə” rast gəlmək olar.

3. Bir sıra hallarda törədilmiş inzibati xətanın ağırlıq dərəcəsi ilə bu xəta üçün müəyyən olunan tənbeh tədbirinin növü və həddi açıq-aşkar qeyri-mütənasib görünür. Məsələn, İXM-in 544.2-ci maddəsində istehlakçıların hüquqlarının və ya ticarət qaydalarının pozulmasının aradan qaldırılması haqqında icra hakimiyyəti orqanlarının tələblərinin yerinə yetirilməməsinə görə 4000 manatdan 5000 manatadək cərimə nəzərdə tutulur. İXM-in 537.2-ci maddəsində də analoji norma vardır.

Qanunda adətən konkret xətalər üçün məhz hansı şəxsin (fiziki, vəzifəli, yaxud hüquqi) məsuliyyət daşımaları olduğu qeyd edilməklə onlara tətbiq olunan cəzanın konkret növü və həddi ayrı-ayrılıqda göstərilir. 537.2 və 544.2-ci maddələrdə isə tənbehə məruz qalan şəxsin fiziki, yaxud vəzifəli şəxs olması fərqləndirilməmişdir. Belə çıxır ki, fiziki şəxslər də eyni xətaya görə məsuliyyət daşımalıdır.

İctimai təhlükəlilik dərəcəsi etibarilə ciddi surətdə fərqlənməyən əməlin ağır nəticə verməsi ilə şərtləndirilməyən belə xətalara görə fiziki şəxsin 4000-5000 manat məbləğində cərimə edilməsi fikrimizcə ədalətli hesab oluna bilməz. Ölkəmizdə minimum əmək haqqının 300 manat olması nəzərə alındıqda həmin məbləğ minimum əmək haqqının təxminən 13-17 mislini təşkil edir. Hesab edirik ki, inzibati xətalara görə tənbeh tədbirləri müəyyən edilərkən onun növü və həddi dövlətin və cəmiyyət üzvlərinin mənafeyi baxımından da əsaslandırılmalıdır.

4. Hamı tərəfindən qəbul edilmiş mövqedir ki, eyni əməlin fəvqəladə vəziyyət rejimində törədilməsi adi vaxtlarda törədilmiş əməllərə görə daha ağır məsuliyyətə səbəb olmalıdır. İXM-də bu mülahizəyə zidd olan məqamlar da vardır. Məsələn, 513.2-ci maddəyə görə adi vaxtlarda “Sərbəst toplaş-

maq azadlığı haqqında” Qanunla müəyyən edilmiş qaydada təşkil edilməyən yığıncaq, mitinq, nümayiş, küçə yürüşü və ya piketdə iştirak etməyə görə şəxsə 300 manatdan 600 manatadək məbləğdə cərimə, yaxud 160 saatdan 200 saatadək ictimai işlər, yaxud 2 ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq oluna bilər. Eyni əməllərə fəvqəladə vəziyyət rejimi şəraitində yol verilməsi hallarında isə fiziki şəxslər üçün 40 manatdan 80 manatadək cərimə və ya 15 günədək müddətə inzibati həbs nəzərdə tutulmuşdur (517-ci maddə). Bu maddələrin sanksiyalarındakı uyğunsuzluq göz qabağındadır. Belə uyğunsuzluqlara başqa maddələrdə də təsadüf edilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Vəkili jurnalı, 2017-ci il, 14-cü nömrə, Əməkdar hüquqşünas Müzəffər Ağazadə «Yeni məcəllə köhnə problemlər» adlı məqalə, veb-səhifə: <http://www.lawreform.az/>.
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı, 2022.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2022.

Aqşin Əlizadə

DİN-in A.Heydərrov adına SKRHH Məktəbin

“Xüsusi Fənlər Silsiləsi”nin rəisi,

polis polkovnik-leytenantı, DİN-in

Polis Akademiyasının dissertantı

email: A.S.Alizade84@gmail.com

İNZİBATI HÜQUQİ-TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİ: NƏZƏRİYYƏ VƏ TƏCRÜBƏNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: inzibati, tənzimləmə, qanunvericilik, qiymətli kağızlar, qiymətli kağızlar bazarı, problem.

İnzibati-hüquqi tənzimləmə mexanizmi - dövlətin məqsəd və vəzifələrinə müvafiq olaraq dövlət idarəetmə sistemində icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərə təsir edən inzibati hüquqi vasitələr sistemidir.

İnzibati-hüquqi tənzimləmə mexanizminin elementlərinə aiddir:

- inzibati hüquq normaları;
- inzibati hüquq normalarının izahedici aktları;
- inzibati hüquq normalarının tətbiqetmə aktları;
- inzibati hüquq münasibətləri. [1]

Hüquq normaları dedikdə, hüquqi cəhətdən təsbit edilmiş və qanunu qüvvəyə mindirilmiş ictimai davranış qaydalarını başa düşürük.

İnzibati hüquq normaları müvafiq dövlət orqanları tərəfindən müəyyən edilən və icrası məcburi xarakter daşıyan elə bir davranış qaydalarıdır ki, o yalnız idarəçilik fəaliyyəti ilə əlaqədar olan ictimai münasibətləri nizama salır və lazım gəldikdə dövlətin məcbureddici qüvvələri ilə mühafizə edilir.

İnzibati hüquq normaları idarəçilik münasibətlərində iştirak edən subyektlərin hüquq və vəzifələrini, habelə idarəçilik orqanlarının quruluşunu, təşkili qaydalarını və fəaliyyət metodlarını müəyyən edir.

Eyni zamanda inzibati hüquq normaları dövlət idarəçilik orqanları, dövlət xadimləri, ictimai təşkilatlar və s. vətəndaşların idarəçilik fəaliyyəti ilə əlaqədar münasibətlərini nizama salan məcburi qaydaları müəyyən edir. [2]

Bu mövzuda qiymətli kağızlar bazarında nəzəriyyə və təcrübənin aktual problemlərini araşdıracağıq.

Bir qayda olaraq, iqtisadiyyatda qiymətli kağızlar bazarının məzmunu

aşağıdakı kimi başa düşülür: a) onun iştirakçılarının qiymətli kağızların emissiyası və dövriyyəsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərinin məcmusu; b) qiymətli kağızları buraxan və onları alqı-satqı edənlər arasındakı iqtisadi münasibətlər sistemi; c) qiymətli kağızların buraxılışı və dövriyyəsiindən irəli gələn münasibətlərin məcmusu və təşkilati strukturu.[3]

“Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarının hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən əsas normativ sənəddir. Həmin qanuna əsasən qiymətli kağızlar bazarı dedikdə - qiymətli kağızların emissiyası, buraxılması, tədavülü, ödənilməsi, mülkiyyətçiliyi, saxlanması, kompensasiyası, öhdəliklərlə yüklənməsi, tənzimlənməsi və digər əməliyyatların həyata keçirilməsi üzrə subyektlər arasında olan hüquqi və iqtisadi münasibətlərin məcmusu başa düşülür. [4]

Respublikamızda son illər aparılan iqtisadi islahatlar azad bazar münasibətləri əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi sistemin bərqərar olmasını təmin etmişdir. Bazar iqtisadiyyatının fundamental institutları, o cümlədən, yeni iqtisadi münasibətləri təsbit edən qanunvericilik bazası, bu münasibətlərin tənzimlənməsini həyata keçirən dövlət təsisatları və yeni iqtisadi sistemin əsas subyektləri olan fərdi sahibkarlar təbəqəsi formalaşmışdır. Bu dövrdə qiymət və məzənnə siyasəti liberallaşdırılmış, geniş miqyaslı özəlləşdirmə proqramı həyata keçirilmiş və bütövlükdə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühit, makroiqtisadi sabitlik və ölkənin yüksək investisiya cəlbediciliyi təmin edilmişdir.

Maliyyə sisteminin mühüm sahəsi kimi qiymətli kağızlar bazarının inkişafı da daim diqqət mərkəzində olmuş, bu sahədə mütərəqqi hüquqi və təşkilati tədbirlər həyata keçirilmişdir. Qiymətli kağızlar bazarında zəruri normativ hüquqi baza və tənzimləmə mexanizmləri, ticarət, kliring və hesablaşma sistemləri, maliyyə vasitəçiliyi institutları yaradılmışdır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, inkişaf etmiş bazar münasibətləri modeli üçün saxələnmiş maliyyə sektoru və xüsusən də, yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarının mövcudluğu zəruridir. Qiymətli kağızlar bazarının keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırılması iqtisadiyyatın tənzimlənməsi imkanlarını genişləndirir, maliyyə resurslarının real sektora cəlb edilməsini və sahələrarası sərmayə axınlarını asanlaşdırır, həmçinin, korporativ idarəetmə, təsərrüfat fəaliyyətində şəffaflığın artırılması kimi zəruri tələblər irəli sürməklə bütövlükdə iqtisadi sistemin daha səmərəli fəaliyyətini təmin edir. [5]

Bildiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 15-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inki-

şafi müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir.

Bununla yanaşı Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, lakin iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.[6]

Qeyd etmək lazımdır ki, “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 15 may 2015-ci il tarixli, 1284-IVQ nömrəli Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, adıçəkilən Qanun və Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının normativ xarakterli aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Bu baxımdan da Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Qanundan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə, beynəlxalq müqavilələrin normaları tətbiq edilir. Həmin Qanunun 83-cü maddəsinə əsasən qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənmə və nəzarətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarını müdafiə etmək;
- 2) qiymətli kağızlar bazarının şəffaflığının təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər görmək;
- 3) qiymətli kağızlar bazarını təbliğ etmək;
- 4) qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılmanı həyata keçirmək və lisenziyalaşdırılan şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət etmək;
- 5) qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi üzrə normativ xarakterli aktlar qəbul etmək və onlara riayət olunmasına nəzarət etmək;
- 6) qiymətli kağızlar bazarında ticarətin tənzimlənməsini həyata keçirmək;
- 7) qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalara yol verilməməsi və qiymətli kağızlar bazarında insayd məlumatdan istifadə etməklə həyata keçirilən əməliyyatların qarşısının alınması üçün tədbirlər görmək;
- 8) investorların hüquqlarının müdafiəsi və qiymətli kağızlar bazarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün qiymətli kağızlarla və ya törəmə maliyyə alətləri ilə ticarəti dayandırmaq, aktivlərin dondurulması və (və ya) üzərinə həbs qoyulması üzrə tələb irəli sürmək;
- 9) bu Qanuna və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əməl edilməsinə nəzarət etmək, onların pozulması halları aşkar edildikdə, həmin pozuntuların aradan qaldırılması üçün icrası məcburi göstərişlər vermək;

10) qiymətli kağızlar bazarına dair qanunvericiliyin tələblərini pozan şəxsləri məsuliyyətə cəlb etmək;

Qiymətli kağızlar bazarının keyfiyyətli inkişafı üçün dövlətin tənzimləyici rolu əhəmiyyət kəsb edir, çünki qanunverici orqan tərəfindən qəbul edilən normativ aktlarla qiymətli kağızlar bazarındakı münasibətlər tənzimlənilir, habelə hansı əməllərin qanunpozuntusu olduğu müəyyən edilir, məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilir [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Qanunun tələblərini pozan şəxslər qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xəttələr Məcəlləsinə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun məsuliyyət daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xəttələr Məcəlləsinin və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin normalarını nəzərə alaraq qiymətli kağızlar bazarının mövcud mühafizə sistemini təqdim edək.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xəttələr Məcəlləsinin maddəsi / obyektiv cəhətin quruluşu	Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin maddəsi / obyektiv cəhətin quruluşu
Maddə 414. Qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının pozulması / ---	---
Maddə 415. Qiymətli kağızların emissiyası və buraxılışı qaydalarının pozulması / bu hərəkətlərdə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulan əməl olmadıqda.	Maddə 203. Qiymətli kağızların buraxılması (emissiyası) qaydalarını pozma / 1-ci hissə xeyli miqdarda ziyan vurulduqda (2-ci hissə külli miqdarda ziyan)
Maddə 416. Qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan fəaliyyətin həyata keçirilməsi qaydalarının pozulması / ---	---
Maddə 418. Qiymətli kağızlarla əqdələrin bağlanması qaydalarının pozulması / ---	---
Maddə 419. Qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalar / bu hərəkətlərdə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulan əməl olmadıqda.	Maddə 203-1. Qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalar / külli miqdarda ziyan vurmaqla və ya külli miqdarda gəlir əldə etməklə törədildikdə

Maddə 420. İnsayder tərəfindən insayd məlumatdan qanunsuz istifadə / az miqdarda ziyan vurmaqla və ya az miqdarda gəlir əldə etməklə törədildikdə	Maddə 202-2. İnsayder tərəfindən insayd məlumatdan qanunsuz istifadə / külli miqdarda ziyan vurmaqla və ya külli miqdarda gəlir əldə etməklə törədildikdə [9]
Maddə 421. Qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslər və emitentlər tərəfindən hesabatın və ya məlumatların verilməsindən imtina etmə və ya yayınma, yaxud təhrif edilmiş məlumatın verilməsi / ---[8]	---

Təqdim olunan mühafizə sistemində inzibati məsuliyyəti nəzərdə tutan bəzi əməllərin ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq cinayət məsuliyyəti yaratmadığını görürük.

Belə ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 414-cü maddəsinə əsasən qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının pozulması nəticəsində şəxslərə xeyli və ya külli miqdarda ziyan vurulsa da həmin hüquqpozmanı törətmiş şəxs cinayət deyil, inzibati məsuliyyət daşıyacaqdır. Eyni halı İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 416, 418, 421-ci maddələrinə də şamil etmək olar.

Son olaraq qeyd edə bilərəm ki, yuxarıda qeyd olunan dəyişiklik və əlavələr qiymətli kağızlar bazarında inkişaf edən münasibətlərə və iqtisadiyyata müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu səbəbdən də cinayət hüquq normalarında yeni əlavələrin edilməsi vacibdir.

İstifadə edilən mənbələr:

1. Polis Akademiyası: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrası/Bakalavr hazırlığına dair əyani təhsil alanlar üçün inzibati hüquq fənni üzrə praktikum: – URL: https://www.pa.edu.az/library/8/53/377_31.ihpraktikumkitab.pdf
2. Atakişiyev Bəxtiyar Sərhəd oğlu. İnzibati hüquq və terminlər. Elmi əsər-Bakı: 2008 URL: <http://anl.az/el/Kitab/2013/251957.pdf>
3. Рынок ценных бумаг: Учебник / Под ред. В.А. Галанова, А.И. Басова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2006. С. 191. (В.А. Галанов); Общая экономическая теория. Политэкономия / РЭА им. Г.В. Плеханова. М.: Промо-Медиа, 1995. С. 244. (Г.П. Журавлева); Рынок ценных бумаг: учебник / Под ред. Е.Ф. Жукова. М., 2009. С.

558. (Н.П. Нишатов).
4. “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 15 may 2015-ci il № 1284-IVQ Qanunu URL: <http://www.e-qanun.az/-framework/30333>
 5. “2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” Dövlət Proqramı. URL: <https://e-qanun.az/framework/21672>
 6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://www.e-qanun.az/framework/897>
 7. Ответственность за преступления на рынке ценных бумаг по уголовному праву России / М.В. Талан // Ученые записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2010. Т. 152. № 4. С. 189.
 8. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. – URL: <https://e-qanun.az/framework/46960>
 9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. - URL: <https://www.e-qanun.az/framework/46947>

Агшин Ализаде

**Административный нормативно-правовой механизм:
актуальные проблемы теории и практики**

Резюме. В данной статье исследуются административный нормативно-правовой механизм: актуальные проблемы теории и практики на рынке ценных бумаг.

Ключевые слова: административный, регулирование, законодательство, ценные бумаги, рынок ценных бумаг, проблема.

Aqshin Alizade

**Administrative legal-regulatory mechanism: actual problems
of theory and practice**

Summary. This article examines the administrative legal mechanism: current problems of theory and practice in the securities market.

Key words: administrative, regulation, legislation, valuable papers, market of valuable papers, problem.

Səttar Məmmədov

*Vəkillər Kollegiyası Aparatının
Baş Hüquqşünas Məsləhətçisi, MAA-nın
“Hüquq” kafedrasının doktorantı*

MİRASDAN MƏCBURİ PAY İNSTİTUTUNDA MÖVCUD OLAN BƏZİ HÜQUQİ PROBLEMLƏR

Vəsiyyət etmə azadlığını məhdudlaşdıran mirasda məcburi pay hüququnun tarixi Roma hüququna gedib çıxır. Roma hüququnda bu hüquq kifayət qədər geniş şəxslər dairəsini əhatə edirdi: ehtiyac içində olan dul qadın (yəni şəxsi əmlakı olmayan və ərinin ölümündən sonra özünü təmin edə bilməyən qadın); bilavasitə hakimiyyət altında olanlar, yalnız onların adları vəsiyyətnamədə çəkildikdə (heredes sui); emansipasiya olunmuş uşaqlar; doğma qardaş və bacılar (əgər onların adları vəsiyyətnamədə persona turpis çəkilməmişdirsə, yəni ləyaqətsiz olmayıblarsa) və bəzi digər kateqoriyadan olan şəxslər. Hətta Roma hüquqşünaslarının təcrübəsində belə bir baxış da formalaşmışdır ki, öz vərəsələrini təmin etməyən vəsiyyət edən şəxs kəmağil hesab olunurdu, ona görə də onun yaxın qohumları belə ədalətsizlik nəticəsində özlərini təhqir edilmiş hesab etməklə, həmin şəxsə qarşı vərəsəlik hüquqları ilə bağlı iddia verə bilərdilər (querela inofficiosi testamenti)¹.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 66-cı fəslində mirasda məcburi pay hüququna həsr olunmuşdur. Mülki qanunvericilikdə məcburi paya tam anlayış verilməmişdir. MM-in 1193-cü maddəsinə əsasən, vəsiyyət edənin uşaqlarının, valideynlərinin və arvadının (ərinin) vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq mirasda məcburi payı vardır. Bu pay qanun üzrə vərəsəlik zamanı onlara çatması payın yarısını (məcburi pay) təşkil etməlidir.

Məcburi pay hüququnun əmələ gəlməsi üçün bir sıra şərtlər vardır. Əsas şərtlərdən biri şəxsin məcburi vərəsələr dairəsinə daxil olmasıdır. Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsinə fikir verdikdə mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsi müəyyən edildiyini görə bilərik. Belə ki, vəsiyyət edənin uşaqlarının, valideynlərinin və arvadının(ərinin) şəxslərin mirasda məcburi pay hüquqları vardır.

Maddədən də göründüyü kimi mirasdan məcburi pay hüququ olan şəxs-

¹ AR KM-in Mülki Məcəlləsinin 1193 və 1200-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair qərarı

lərin dairəsi MM-in 1159.1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan birinci növbə vərəsələri əhatə edir.

Bəs digər ölkələrin qanunlarında mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsi necədir? Alman Mülki Qanunnaməsinə görə (§ 2303) vəsiyyət edənin ənənə xətt üzrə vərəsələrinin, valideynlərinin və arvadının (ərinin) mirasda məcburi pay hüququ vardır².

Türkiyə Mülki Məcəlləsinin (Türk Medeni Kanunu) 505-ci maddəsinə əsasən, ənənə xətt üzrə vərəsələrinin, valideynlərinin və arvadının (ərinin) mirasda məcburi pay hüququ vardır. Göründüyü kimi Türk və Alman mülki qanunvericiliklərində mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsi eynilik təşkil edir³.

Fransa Respublikasının mülki qanunvericiliyinə görə, miras qoyan bir övladı varsa istər sağlığında, istərsə də ölümə bağlı sərəncam (vəsiyyətnamə) ilə əmlakının yarısını, iki övladı varsa üçdə birini, üç və daha çox övladı varsa dördə biri bərsində əvəzsiz olaraq sərəncam vermək səlahiyyətinə malik deyildir (Fransa Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 913-cü maddəsi). Həmçinin, Yaponiya Mülki Məcəlləsinə görə, mirasın açılmasına kimi bir il ərzində bağışlanmış və hədiyyə verilmiş bütün əşyaların dəyəri məcburi payın hesablanmasına əsas olan məbləğə daxil edilir (Yaponiya Mülki Məcəlləsinin 1030-cu maddəsi)⁴.

Rusiya Mülki Məcəlləsinə nəzər yetirdikdə isə mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsinin fərqli olduğunu görə bilərik. Belə ki, Rusiya Mülki Məcəlləsinin 1149.1-ci maddəsinə əsasən mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Vəsiyyət edənin yetkinlik yaşına çatmayan övladları;
- 2) Vəsiyyət edənin əmək qabiliyyəti olmayan övladları;
- 3) Vəsiyyət edənin əmək qabiliyyəti olmayan həyat yoldaşı və valideynləri;
- 4) Vəsiyyət edənin himayəsində olmuş əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər.

Məcburi pay hüququ olan şəxslərin siyahısı Azərbaycan Respublikasının köhnə mülki qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, Azər-

² https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p6618

³ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

⁴ Azərbaycan Respublikasının Vərəsəlik Hüququ: dərs vəsaiti/ S.Allahverdiyev, “Nurlan” nəşriyyatı, Bakı 2004

baycan SSR-in 1923-cü il mülki məcəlləsinin 492-ci maddəsində göstərilirdi - “Vəsiyyət edən özünün tam yaşa dolmayan uşaqlarını və əməyə bacarığı olmayan digər vərəsələrini, qanun üzrə onlara çatası paydan məhrum edə bilməz”⁵. Qanunda digər vərəsələr ifadəsi göstərilmişdir. Buna görə də vərəsələrin tam dairəsini müəyyən etmək mümkün olmurdu. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1945-ci il 14 mart tarixli fərmanı ilə vərəsələrin tam dairəsi müəyyən olunmuşdur. Fərmanın 1-ci bəndində göstərilir: qanun üzrə vərəsələr vəfat edən şəxsin uşaqları (o cümlədən övladlığa götürülənlər), ər və ya arvad və əməyə bacarıqsız ata-analar, həmçinin vəfat edən şəxs ölməzdən əvvəl azı 1 il onun himayəsində olan digər əməyə bacarığı olmayanlardır⁹.

Eyni zamanda Azərbaycan SSR-in 1964-cü il Mülki Məcəlləsinin 538-ci maddəsi ilə mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsi müəyyən edilmişdir. Belə ki, bunlar aşağıdakı şəxslərdir:

- 1) Vəsiyyət edənin həddi-bülüğa çatmamış uşaqları;
- 2) Vəsiyyət edənin əmək qabiliyyəti olmayan uşaqları;
- 3) Vəsiyyət edənin övladlığa götürdüyü şəxslər;
- 4) Vəsiyyət edənin əmək qabiliyyəti olmayan əri (arvadı), valideynləri (övladlığa götürənlər) və onun himayəsində olan şəxslər.

Gördüyümüz kimi Azərbaycan SSR-in 1964-cü il Mülki Məcəlləsinin 538-ci maddəsi ilə Rusiya Mülki Məcəlləsinin 1149.1-ci maddəsi eynilik təşkil edir. Mülki Məcəllədə məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsinin bu qədər geniş müəyyən olunması yanlışdır. Bu şəxsin öz əmlakı barəsində verdiyi sərəncamı çox məhdudlaşdırır. Fikrimizcə, Azərbaycan SSR-in 1964-cü il Mülki Məcəlləsinin 538-ci maddəsində öz əksini tapan məcburi vərəsələrin dairəsi daha məqsədə uyğundur. Məcburi vərəsələrin dairəsinin məhdudlaşdırılması həm ailə-təminat prinsipinin, həm də vəsiyyət etmə azadlığı prinsipinin qarşılıqlı tarazlığı şəklində həyata keçirilməsin təmin edəcək. Bu səbəbdən MM-in 1193-cü maddəsində öz əksini tapan şəxslərin dairəsi Azərbaycan SSR-in 1964-cü il Mülki Məcəlləsinin 538-ci maddəsində öz əksini tapan məcburi vərəsələrin dairəsi ilə dəyişdirilməlidir.

Mirasda məcburi payın əmələ gəlməsi üçün vəsiyyətnamənin mövcud-

⁵ Azərbaycan SSR-in Mülki Məcəlləsi (1923 və 1964-cü il). Hüquq Yayın Evi. Bakı 2013

⁹ Vərəsəlik Normativ aktlar, qərarlar və şərhlər. N.Abdullayev. Hüquq İslahatları Yayın Evi. Bakı 2008

luğu vacib şərtləndəndirmi? Yəni vəsiyyətnamə olmasa şəxslərin məcburi pay hüquqları olmayacaqmı? Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsinə fikir verdikdə görə bilərik ki, burada “vəsiyyət edən”, “vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq” ifadələri işlədilmişdir. Vəsiyyət edən şəxs vəsiyyət üzrə vərəsəlikdə istifadə olunan termindir. Vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq ifadəsi işə vəsiyyətnamənin mütləq mövcudluğunun olması vacibliyini göstərir. Amma KM-in Mülki Məcəllənin 1193 və 1200-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair 8 yanvar 2021-ci il tarixli plenum qərarında göstərilmişdir ki, qanun üzrə vərəsələrdən birinci növbə vərəsələr yəni məcburi pay hüququ olan vərəsələr vəsiyyətnamə olmadığı hallarda da mirasdan məcburi pay almaq hüquqları vardır və bu məcburi paylarının tamamlanmasını tələb edə bilirlər. Mən də Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu mövqeyi ilə tam razıyam. Amma Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsinin təkmilləşdirilməyə və KM-in sözügedən qərarı ilə uyğunlaşdırılmağa ehtiyacı vardır. Belə ki, ziddiyyətin aradan qaldırılması üçün “vəsiyyət edən” ifadəsinin “miras qoyan” ifadəsi ilə, “vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq” ifadəsinin isə “vəsiyyətnamənin mövcudluğundan asılı olmayaraq” ifadəsi ilə əvəz olunmasını təklif edirik. Bu səbəbdən Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsi yuxarıda göstərilən dəyişikliklərlə birgə aşağıdakı kimi yeni redaksiyaya verilsə daha uyğun olar:

Miras qoyanın edənin yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının, əmək qabiliyyəti olmayan enən xətt üzrə digər vərəsələrinin, əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərinin, habelə əmək qabiliyyəti olmayan arvadının (ərinin) və vəsiyyət edən ölməzdən əvvəl azı 1 il onun himayəsində olanın vəsiyyətnamənin mövcudluğundan asılı olmayaraq mirasda məcburi payı vardır.

Müasir Avropa ölkələrinin əksəriyyətində vərəsəlik hüquq institutunda məcburi pay hüququ ailə münasibətlərini qoruyan vacib sosial təminat kimi qəbul edilir. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Marks Belçikaya qarşı iş üzrə 1979-cu il 13 iyun tarixli qərarında göstərilmişdir ki, aliment öhdəlikləri və ya vərəsəlikdə məcburi pay hüququ Konvensiyanın üzvləri olan əksər ölkələrin qanunvericiliyində mövcuddur və əmlaka vərəsəlik hüququ ailə həyatının tərkib hissəsidir. Həmin iş üzrə hakim Pinheiro Farinhan Xüsusi rəyində qeyd etmişdir ki, “ailə münasibətləri ilə bağlı olan insanlar arasında mütləq pay hüququ ailə maraqlarını müdafiə edən, bu münasibətlərdən yaranan mənəvi və sosial xarakterli vəzifələrin formasını göstərir”¹⁰.

¹⁰ <https://hudoc.echr.coe.int/fre>

RF-nin Konstitusiyə Məhkəməsinin bir neçə fərqi şikayətlərlə bağlı işlərində: 1995-ci il 17 may tarixli 31-O sayılı vətəndaş Q.V.Qrişa, 2011-ci il 22 mart tarixli 421-O-O sayılı vətəndaş İ.İ.Qolubyanın şikayətlərinin qəbul olunmasından imtina haqqında qəraradlarında göstərilmişdir ki, vəsiyyət azadlığını məhdudlaşdıran vərəsəlikdə məcburi pay qaydaları mülki qanunvericiliyə xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin maddi təminatı məqsədi ilə əlavə edilmişdir.

Bəs mirasdan məcburi pay hüququndan məhrum etmə hansı qaydada və hansı hallar olduqda həyata keçirilə bilər? Mirasdan məcburi pay almaq hüququndan məhrum etmə məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Vəsiyyət edən hələ öz sağlığında vərəsəlik hüququndan məhrum etməyə səbəb olan hallar olduqda məhkəməyə müraciət edərək vərəsələrini mirasdan məcburi pay hüququndan məhrum edə bilər. Bəs Konstitusiyə Məhkəməsinin “vərəsəlik hüququndan məhrum etməyə səbəb olan hallar” dedikdə hansı hallar nəzərdə tutulur? Bu hallar Mülki Məcəllədə konkret sadalanmamışdır. Amma Konstitusiyə Məhkəməsinin AR Mülki Məcəlləsinin 1203.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair 13 dekabr 2011-ci il tarixli plenum qərarında bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir. Belə ki, plenum qərarında göstərilmişdir ki, bu hallar Mülki Məcəllənin 1137 və 1138-ci maddələrində göstərilən halları əhatə edir. Həmçinin MM-in 1137 və 1138-ci maddələrindəki hallar nəinki vəsiyyət edənin son iradəsinə, eyni zamanda ona qarşı yönələn hallar olduqda da vərəsə məcburi paydan məhrum edilə bilər.

Mirasda məcburi pay hüququndan məhrum etməyə əsas verən hallarla bağlı məsələlər xarici ölkələrin qanunvericiliklərində necə həll edilir? Belə ki, Almaniyə Mülki Qanunnaməsinin 2333-cü maddəsinə əsasən vəsiyyət edən şəxs özündən sonra mirasda məcburi pay almaq hüququ olan şəxsləri miras əmlakından aşağıdakı hallardan biri mövcud olduqda məhrum edə bilər:

- əgər varis vəsiyyət edənin, onun həyat yoldaşının və ya digər vərəsəsinin həyatına qəsd edərsə;
- vərəsə qəsdən vəsiyyət edənə və yaxud onun həyat yoldaşına münasibətdə kobud rəftar edərsə (bu o halda tətbiq olunur ki, bu halı edən vərəsə vəsiyyət edənin qohumlarından biri olsun);
- vərəsə vəsiyyət edənə və yaxud onun həyat yoldaşına münasibətdə cinayətdə və yaxud hər hansı digər hüquqa zidd əməldə təqsirli sayılırsa;
- vərəsə vəsiyyət edənin saxlanması ilə əlaqədar qanunla onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrini kobudcasına pozarsa;
- vərəsə miras qoyanın iradəsinə zidd olaraq qeyri-əxlaqi və sağlam olmayan həyat sürərsə.

Gördüyümüz kimi Alman Mülki Qanunnaməsində məcburi paydan məhrumetməyə səbəb olan hallar konkret olaraq göstərilmişdir. Fikrimizcə bizim də qanunvericilikdə bu halların konkret siyahısının göstərilməsinə ehtiyac vardır.

Bu zaman məcburi payın həcmi müəyyənləşdirilərkən bağışlanmış əşyanın dəyəri nəzərə alınır mı? Bununla bağlı normalar xarici ölkələrin, məsələn, Almaniyanın, Yaponiyanın və s. mülki qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır.

Alman Mülki Qanunnaməsinin 2305-ci maddəsinə əsasən, əgər məcburi pay almaq hüququ olan şəxsə onun qanun üzrə vərəsəlik zamanı ala biləcəyi payın yarısından az əmlak vəsiyyəti edilmişdirsə, o, vəsiyyət üzrə aldığı payın qanun üzrə vərəsəlik zamanı ala biləcəyi payın yarısından az olduğu hissəni tələb edə bilər. Bağışlanan əmlak ünsürünün verilməsindən on il keçdikdən sonra onun dəyəri məcburi payın hesablanmasında nəzərə alınmır. Ər-arvadın bir-birlərinə olan hədiyyələri ilə bağlı bu on illik müddət vəsiyyət edən ilə nikah xitam olunmadıqca işləməyə başlamaz. Məcburi pay sahibi vərəsəliyi qəbul edən bir hüquq sistemi kimi Almaniya da məcburi pay sahibi vərəsələrin məcburi payları hesablanarkən miras qoyanın ölməmişdən əvvəlki son 10 il ərzində vermiş olduğu bütün adi hesab olunmayan bağışlamaları (istər 3-cü şəxslərə, istərsə də uşaqlarına) istənilən halda məcburi payın müəyyənləşdirilməsində nəzərə alınır¹¹.

Mülki Məcəllənin 1200-cü maddəsinə əsasən, miras qoyan əşyanı üçüncü şəxsə bağışladıqda, məcburi paya hüququ olan şəxs, əgər bağışlanmış əşya mirasa daxil olsaydı, onun məcburi payının arta biləcəyi məbləğdə məcburi payın tamamlanmasını tələb edə bilər. Əgər mirasın açıldığı vaxtadək hədiyyənin verilməsindən iki il keçirsə, hədiyyə hesaba alınmır.

Maddəyə fikir verdikdə görə bilərik ki, mirasın açıldığı ana kimi iki il ərzində hədiyyə kimi verilən əşyaların dəyəri məcburi pay hesablanarkən nəzərə alınır (MM-in 1200-cü maddəsi). Qalan hallarda hədiyyə hesaba alınmır. Məsələn, miras qoyan bağ evini öz qardaşına bağışlayır. Bundan dörd il keçir. Miras qoyan ölür. Bağışlanmış bağ evininin dəyəri məcburi pay hesablanarkən nəzərə alınmır. Çünki mirasın açılmasına kimi dörd il müddət keçmişdir.

Bəzən məcburi pay almaq hüququ olan şəxs onu almaqdan imtina edir. Bu zaman imtina etmiş şəxsin məcburi payı kimlər arasında və hansı qaydada bölüşdürülməlidir? Belə ki, Mülki Məcəllənin 1202.1-ci maddəsinə əsasən, məcburi pay almaq hüququ olan vərəsə onu qəbul etməkdən imtina edə

¹¹ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p6618

bilər, lakin bu imtina digər vərəsələrin məcburi payının artmasına səbəb olmur. Onun payı vəsiyyəət üzrə vərəsələrə keçir. Müddəadan görüldüyü kimi imtina etmiş şəxsin payı vəsiyyəət üzrə vərəsələrə keçir. Burada sual meydana çıxır ki, nə üçün bu pay yalnız vəsiyyəət üzrə vərəsələrə keçir? Vəsiyyəət üzrə vərəsələr bu payın qəbulundan imtina etsələr onda bu imtina olunmuş məcburi payın aqibəti necə olacaq? Təəssüf ki, qanunverici bu suallara cavab vermir. Bu səbəbdən 1202.1-ci maddədə “vəsiyyəət üzrə vərəsələrə” sözünün “vərəsələrə” sözü ilə dəyişdirilməsi fikrimcə məqsədemüvafiq olardı.

Nəticə. Sonda qeyd etmək istərdik ki, vərəsəlik hüququ mülki hüququn ən qədim, ən geniş yarım sahələrindəndir. Bu yarım sahəni tənzimləyən normaların təkamil olmaması, bu sahədə məhkəmə mübahisələrinin artmasına səbəb olur. Mirasdan məcburi pay institutu vərəsəlik hüququnun mühüm və təcrübədə çox istifadə olunan institutlarından biridir.

Heç kimə də sirr deyildir ki, bu institutda da bir sıra boşluqlar, anlaşılmaqlıqlar təəssüf ki, hələdə qalmaqda davam edir. Fikrimizcə qanunvericiliyin dilinin daha da sadələşdirilməsi və digər ölkələrin qanunvericiliyindən bəhrələnərək MM-in bir sıra normalarına dəyişikliklərin edilməsi bu sahədə anlaşılmaqlıqların aradan qaldırılmasına, məhkəmə mübahisələrinin azalmasına səbəb olacaq.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1) Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;
- 2) AR KM-in Mülki Məcəlləsinin 1193 və 1200-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair qərarı;
- 3) Azərbaycan Respublikasının Vərəsəlik Hüququ: dərs vəsaiti/ S.Allahverdiyev, “Nurlan” nəşriyyatı, Bakı 2004;
- 4) Azərbaycan SSR-in Mülki Məcəlləsi (1923 və 1964-cü il). Hüquq Yayın Evi. Bakı 2013;
- 5) Vərəsəlik Normativ aktlar, qərarlar və şərhlər. N.Abdullayev. Hüquq İslahatları Yayın Evi. Bakı 2008
- 6) https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p6618
- 7) <https://hudoc.echr.coe.int>.
- 8) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- 9) <https://legalacts.ru/kodeks/GK-RF-chast-3/razdel-v/glava-63/statja-1149/>

Наталья Старожилова
*старший преподаватель
юридический факультет
Карагандинского университета
имени академика Е.А.Букетова*

ЮРИДИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПОЛИЦИИ

Каждое государство оперативно принимает всевозможные меры по укреплению обороноспособности страны, обеспечению безопасности государства и общества и, самое главное, соответствующие меры по противодействию преступности. Такие меры принимаются, как правило, в двух направлениях. Во-первых, расследование уже совершенного преступления и ликвидация его последствий и, во-вторых, совершение предупредительных действий в целях предотвращения новых преступлений. В обоих случаях меры, применяемые в целях противодействия преступности, неизбежно сопровождаются ограничением неотъемлемых прав человека, а именно, права на неприкосновенность частной жизни. Следует заметить, что ценность и успех борьбы с таким преступлением как терроризм, определяется не тем, что установлены и наказаны виновные в уже совершённом теракте, а в способности органов охраны правопорядка своевременно выявить и предупредить совершение планируемого теракта. Поэтому правоохранительным органам так важно своевременно и незамедлительно получать всевозможную информацию о подозреваемом в подготовке террористического акта, включая и ту, которая входит в понятие частной жизни.

В случаях с естественными правами существуют исключения из правил, и даже такие права могут быть ограничены в определенных ситуациях. Например, в решении Европейского суда по правам человека по этому поводу сказано, что «плюрализм и демократия основаны на компромиссе и требуют от людей и социальных групп различных уступок, чтобы гарантировать права всему обществу в целом»[48]. Эту точку зрения разделяют и в научной среде. Алебастрова И.А. отмечает, что в большинстве случаев установление таких ограничений вызвано соображениями социальной солидарности. Например, наличие общего интереса в сохранении окружающей среды, противостоянии угрозе

терроризма. Ученый также отмечает активизацию ограничений прав на уровне конституций [49,с.93]. Приведем несколько примеров.

В части 2 статьи 18 Конституции Республики Казахстан, наряду с закреплением права на неприкосновенность частной жизни, закреплено положение о том, что допускается ограничение данного права только в случаях и в порядке, прямо установленных законом. Подобные ограничения закреплены и в статье 10 Основного закона Федеративной Республики Германии, которая гласит, что ограничения в отношении права на тайну переписки, а равно почтовой, телеграфной и иной электросвязи могут быть установлены только на основании закона. Более того, если конкретное ограничение служит защите основ свободного демократического строя или существования Федерации или одной из земель, а также обеспечению их безопасности, то закон может предусмотреть, что факт ограничения не сообщается заинтересованному лицу и, что вместо судебной защиты осуществляется контроль со стороны специальных и вспомогательных органов, формируемых народным представительством [50]. Кроме того, ограничения в отношении элементов права на неприкосновенность частной жизни содержатся в статьях 2 (право на жизнь и физическую неприкосновенность), 10 (право на тайну переписки, почтовой, телеграфной и иной электросвязи), 13 (неприкосновенность жилища), 17а (право на свободу передвижения). Следует отметить, что Основной закон ФРГ допускает не просто ограничение права на неприкосновенность частной жизни как целого, в виде одновременного ограничения в отношении всех элементов, составляющих содержание данного права. Такие ограничения возможны и в отношении каждого из элементов содержания права на неприкосновенность частной жизни.

Интересную формулировку ограничения права на неприкосновенность частной жизни находим в Конституции Швейцарии. Статья 36 Конституции гласит, что ограничения основных прав нуждаются в законном основании. Значительные ограничения должны быть предусмотрены в самом законе. Исключениями являются случаи серьезной, непосредственной и иным образом неотвратимой опасности. Ограничения основных прав должны быть обоснованы публичным интересом или защитой основных прав третьих лиц. Ограничения основных прав должны быть пропорциональны. Принципиальное содержание основных прав неприкосновенно [51]. Данная статья устанавливает основания ограниче-

ния не только в отношении права на неприкосновенность частной жизни, но и в отношении других прав, закрепленных Конституцией.

Алебастрова И.А. отмечает, что в случае конкуренции общественных и индивидуальных интересов необходимо обеспечить справедливое равновесие. Ограничение прав и свобод должно диктоваться общественной необходимостью, интересами всего общества, в частности, сохранением безопасности и правопорядка [49, с.93]. Перед нами стоит задача определить, сохраняется ли разумный правовой баланс между правом на неприкосновенность частной жизни и мерами по противодействию преступности и каким образом обеспечивается сохранение данного баланса. Чтобы ответить на поставленный вопрос необходимо проанализировать действующее законодательство в области ограничения права на неприкосновенность частной жизни и дать соответствующую оценку. В системе права должны быть не только акты, закрепляющие право на неприкосновенность частной жизни, но и правовые акты, в которых закреплены основания для ограничения этого права. Если нет законов, ограничивающих данное право, то и нет правового баланса.

Среди юридических оснований ограничения права на неприкосновенность частной жизни необходимо выделить необходимость проведения оперативно-розыскных мероприятий при расследовании преступлений террористического характера, при проведении негласных следственных действий, направленных на предупреждение таких преступлений; необходимость обеспечения безопасности государства и общества и др. В Законе Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» установлено, что органы, осуществляющие специальные оперативно-розыскные мероприятия, по согласованию с Генеральным Прокурором Республики Казахстан, вправе осуществлять следующие действия: контролировать почтово-телеграфные отправления, проводить оперативный поиск в сетях связи; негласно прослушивать и записывать разговоры с использованием видео-, аудиотехники или иных специальных технических средств, прослушивать и записывать переговоры, производящиеся по телефонам и другим переговорным устройствам, а также получать сведения о произведенных телефонных переговорах; снимать информацию с технических каналов связи, компьютерных систем и иных технических средств; оперативное проникновение [55].

Как отмечает Когамов М.Ч., в любом историческом типе государ-

ства всегда стояла проблема качественного законодательного регулирования возможного (субъективное право) и необходимого (юридическая обязанность) поведения личности, но она до сих пор не получила разрешения ... «особенно в уголовном процессе, где наиболее остро в силу специфики данного вида государственной деятельности проявляется столкновение интересов личности и государства» [56, с.22]. Так, в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее - УПК РК) целая глава посвящена негласным следственным действиям, определяются порядок, условия и основания их проведения. Так, статья 231 УПК РК устанавливает виды негласных следственных действий, среди которых негласный аудио- и видеоконтроль лица или места; негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи; негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами; негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации; негласный контроль почтовых и иных отправлений; негласные проникновение и (или) обследование места; негласное наблюдение за лицом или местом и др.[33].

Следует отметить, что наряду с этим, на органы охраны правопорядка возлагается обязанность недопущения распространения сведений, полученных в ходе следственных действий или оперативно-розыскной деятельности. Пунктом 3 и 4 статьи 14 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» установлен запрет на разглашение сведений об организации и проведении оперативно-розыскной деятельности, информации полученной в ходе ее проведения, в том числе сведений, затрагивающих личную жизнь, честь и достоинство человека [55]. Более того, в соответствии с пунктом 1 статьи 241 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан за разглашение сведений, полученных в ходе негласных следственных действий должностное лицо, допустившее их распространение, несет уголовную ответственность [33].

Как мы уже отметили ранее, к деятельности по противодействию терроризму относятся не только меры по расследованию уже совершенного акта терроризма и ликвидации его последствий, но и действия, направленные на предотвращение террористических актов. К последним можно отнести деятельность по противодействию легали-

зации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма. Следует отметить, что субъектами, такой деятельности являются, согласно статье 3 Закона Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» банки; организации, осуществляющие отдельные виды банковских операций, а также «биржи; страховые (перестраховочные) организации, страховые брокеры; единый накопительный пенсионный фонд и добровольные накопительные пенсионные фонды; профессиональные участники рынка ценных бумаг, центральный депозитарий; нотариусы, осуществляющие нотариальные действия с деньгами и (или) иным имуществом; бухгалтерские организации и профессиональные бухгалтеры, осуществляющие предпринимательскую деятельность в сфере бухгалтерского учета, аудиторские организации; операторы почты, оказывающие услуги по переводу денег; организаторы игорного бизнеса и лотерей; микрофинансовые организации; операторы систем электронных денег, не являющиеся банками, адвокаты, другие независимые специалисты по юридическим вопросам - в случаях, когда они от имени или по поручению клиента участвуют в операциях с деньгами и (или) иным имуществом в отношении такой деятельности, как купля-продажа недвижимости; управление деньгами, ценными бумагами или иным имуществом клиента; управление банковскими счетами или счетами ценных бумаг; аккумуляция средств для создания, обеспечения, функционирования или управления компанией; создание, купля-продажа, функционирования юридического лица или управления» [57]. Так субъекты финансового мониторинга, при осуществлении своей профессиональной деятельности должны руководствоваться Правилами внутреннего контроля в целях противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма. Согласно пункту 2 статьи 13 вышеназванного Закона субъекты финансового мониторинга в целях предупреждения и пресечения фактов легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, и финансирования терроризма обязаны при признании операции в качестве подозрительной незамедлительно сообщить в уполномоченный орган о такой операции до ее проведения. По поводу законности и обоснованности вмешательства правоохранительных органов в частную жизнь в целях про-

тиводействия терроризму существуют противоположные точки зрения – за и против. Например, в рамках Европейского союза были приняты постановления, которыми утверждены списки международных организаций и физических лиц, подозреваемых в причастности к террористической деятельности. В этом списке 370 лиц и 60 организаций. Троицкий С.В. расценивает их как незаконные, с точки зрения международного правосудия, дискриминационные меры, т.к. физическим лицам не предоставляется информация о том, что они включены в такие списки, и не могут опротестовать это в суде или другим способом [58, с.83]. В результате были поданы иски в Европейский суд о необоснованном обвинении. Суд признал это недопустимым и объяснил позицию тем, что противодействие терроризму должно протекать в рамках тех норм, которые действуют в области прав человека.

Поскольку ограничение неприкосновенности частной жизни может иметь место при осуществлении уголовно-процессуальных мероприятий, считаем необходимым закрепление в законе перечня первоначальных следственных действий (выемка, допрос, получение документов, образцов, установление наблюдения и др.), которые можно проводить до возбуждения уголовного дела, если имеется заявление или сообщение о готовящемся или совершенном преступлении террористического характера.

В случае противодействия терроризму, происходит защита очень важного общественного интереса, который заключается в обеспечении стабильности международных отношений, обеспечении международной безопасности и национальной безопасности одного государства, охраны жизни большого количества людей. Поэтому, мы считаем, что противодействие терроризму относится к категории тех важных общественных интересов, ради которых возможно ограничение права на неприкосновенность частной жизни. В обоснование данного утверждения можно использовать такие общие принципы права, как «из нарушения права право не рождается» и «единство прав и обязанностей». То есть, если подозреваемые в причастности к терроризму нарушили закон, создали угрозу безопасности общества и жизни людей, нарушили право людей на спокойную жизнь, - они не имеют права претендовать на полное соблюдение их прав.

Резюмируя вышеизложенное можно заключить, что самым весомым и распространенным основанием для ограничения права на

неприкосновенность частной жизни является необходимостью защиты публичного интереса или прав третьих лиц при наличии угрозы безопасности общества и государства, существование серьезной, непосредственной и иным образом неотвратимой опасности, наличие угрозы государственному строю или существованию самого государства.

Список литературы:

1. The Welfare Party and others v. Turkey, Judgment of 13 February 2003 // [Электронный ресурс] – Режим доступа - [http://europeancourt.ru/uploads/The Welfare Party and othere v. Turkey.pdf](http://europeancourt.ru/uploads/The_Welfare_Party_and_othere_v._Turkey.pdf)
2. Алебастрова И.А. Конституционный принцип неотчуждаемости прав человека и их ограничение: проблемы совместимости // Государство и право. – 2015. - №3. – С.93-97
3. Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 года / Конституции зарубежных государств: учебное пособие. Сост. проф. В. В. Маклаков. -4-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2003
4. Союзная Конституция Швейцарской Конфедерации от 18 апреля 1999 года. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://http://worldconstitutions.ru>
5. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.12.2019 г.). - [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158
6. Когамов М.Ч. Права личности в контексте уголовного процесса Республики Казахстан // Вестник Института законодательства. – 2011. - №3. – С.22-24
7. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014г. (с изм. и доп. от 04.05.2020). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852
8. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-ІV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.). - [Электронный ресурс]–Режим доступа:<https://online.zakon.kz/document/>.

Aytac Şəmistanlı
Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: aytacshamistanli@gmail.com

PUBLİK HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN MƏHKƏMƏ AİDİYYƏTİ

Xülasə: *Təqdim olunan tezis Azərbaycan hüquq və idarəetmə sisteminə yeni daxil olan publik hüquqi şəxslərin məhkəmə aidiyyətinə həsr olunmuşdur. Məlumdur ki, “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən publik hüquqi şəxslər həm dövlət orqanlarının ümumdövlət və (və ya) ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olur və bu sahədə dövlətin əsas fəaliyyətini yerinə yetirir, həm də nizamnamədə nəzərdə tutulduğu hallarda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olur. Eyni zamanda hüquqi şəxslərin bir növü kimi publik hüquqi şəxslər də öz nizamnamələrinə əsasən məhkəmələrdə müstəqil iddiaçı və ya cavabdeh qismində iştirak edə bilər. Bu səbəbdən publik hüquqi şəxslərin tərəf olduğu işlər üzrə məhkəmə mübahisələrinin aidiyyətinin inzibati, yoxsa kommersiya məhkəmələrinə aid edilməsi məsələsi tezis əsas mövzudur. Tezisin nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, publik hüquqi şəxslərin ümumdövlət və ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətinə dair işlər üzrə məhkəmə mübahisələrinə inzibati məhkəmələrdə, sahibkarlıq fəaliyyətindən irəli gələn məsələlərə dair məhkəmə mübahisələrinə kommersiya məhkəmələrində baxıla bilər. Tezis hazırlanarkən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi, mövcud məhkəmə praktikası araşdırılmışdır.*

Açar sözlər: *publik hüquqi şəxslər, hüquqi şəxslər, inzibati orqan, inzibati mübahisə, məhkəmə aidiyyəti*

Giriş. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 43.2-ci maddəsinə əsasən, hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir [3]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 6 iyul tarixli 173 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yaratdığı publik hüquqi şəxslərin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin 1.6-cı bəndinə əsasən, publik hüquqi şəxslər məhkəmədə iddiaçı və cavabdeh qismində çıxış edə bilər [5]. Göründüyü kimi, hüquqi şəxslərin əsas xüsusiyyətlərindən birinə məhkəmədə müstəqil iddiaçı və cavabdeh qismində çıxış edə bilmə qabiliyyəti aiddir. Tezisin əsas mövzusu hüquqi şəxslərin bir növü olan publik

hüquqi şəxslərlə bağlı mübahisələrə hansı məhkəmələrdə baxılması və bu kateqoriyadan olan hüquqi şəxslərlə bağlı olan mübahisələrin inzibati, yaxud kommersiya mübahisələrinə aid edilməsi aid edilir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, son dövrlərdə Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində publik hüquqi şəxs institutu genişlənməyə başlanmışdır və onlar həm ictimai əhəmiyyətli fəaliyyətlə məşğul olaraq dövlət adından iştirak edir, həm də sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olur. Beləliklə, mübahisələrə hansı kateqoriyadan olan məhkəmələrdə baxılmasının müəyyən edilməsi tədqiqatın əsas vəzifəsi hesab olunur. Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindən, mövcud məhkəmə praktikasından istifadə olunmuşdur.

Əsas hissə. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsində qeyd olunur ki, kommersiya mübahisələri dedikdə, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan mübahisələr başa düşülür. Qanunvericiliyə baxsaq, görürük ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin anlayışı “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu [12] və Vergi Məcəlləsi ilə verilmişdir. Həmin qanunlara əsasən, sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsin müstəqil surətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, malların istehsalından və (və ya) satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət (fərdi sahibkarlar tərəfindən gəlir) götürülməsi olan fəaliyyətdir. Həm “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Qanuna, həm də “Publik hüquqi şəxslərin Nümunəvi Nizamnamə”sinə əsasən publik hüquqi şəxslər Nizamnamə ilə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər. Bu yalnız o halda baş verə bilər ki, bu fəaliyyət onların, yəni publik hüquqi şəxslərin yaradılması zamanı və nizamnaməsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa xidmət etsin və bu məqsədlərə uyğun gəlsin. Bəs bu publik hüquqi şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətində yaranan mübahisələr üzrə mübahisələrə kommersiya məhkəmələri tərəfindən baxılmasına əsas verirmi? Bu sualı cavablandırarkən ikili mövqedən çıxış etmək olar. Birinci mövqe ondan ibarətdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin anlayışına diqqət yetirsək görürük ki, sahibkarlıq fəaliyyətində əsas məqsəd mənfəət götürülməsidir, digər tərəfdən isə publik hüquqi şəxslər dövlət, yaxud bələdiyyə adından yaradılır. Hər nə qədər müstəqil olsa da, təsisçisi bu və ya digər şəkildə dövlət olduğu üçün mübahisələrə kommersiya icraatı səviyyəsində baxılması doğru deyildir. Digər mövqe isə, ondan ibarətdir ki, dövlətin publik hüquqi şəxsləri yaratmaqda əsas məqsədlərindən biri də publik hüquqi şəxslərin nizamnamə ilə onlara verilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və gəlir əldə etməkdə maraqlı

olmaqdır. Bu səbəbdən də mübahisələrə kommersiya icraatı çərçivəsində baxılması doğrudur. Yaranan fikir ayrılıqlarının qarşısını almaq üçün bu barədə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarına diqqət yetirmək vacibdir. Belə ki, “İşlərin ümumi və yaxud kommersiya məhkəmələrinə aidiyyətinin müəyyən edilməsi, məhkəmə aidiyyəti ilə bağlı mübahisələrə və məhkəmələr arasında yaranan fikir ayrılıqlarına baxılmasının xüsusiyyətlərinə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2020-ci il 10 sentyabr tarixli 10 nömrəli Qərarının icrası üzrə məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi meyarları və onların xüsusiyyətlərini, habelə bu meyarlar üzrə yoxlanılma ardıcılığını əks etdirən cədvələ əsasən kommersiya mübahisəsinin subyektlərinin dairəsi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- Kommersiya hüquqi şəxsləri (xarici kommersiya hüquqi şəxslərin nümayəndəlik və filialları daxil olmaqla)

- Fərdi sahibkarlar;

- Qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri (sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən irəli gələn tələblər üzrə);

- Publik hüquqi şəxslər (sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən irəli gələn tələblər üzrə);

- Dövlət orqanları və bələdiyyələr (mülki dövriyyənin bərabər hüquqlu subyektləri qismində malların (işlərin və xidmətlərin və s.) dövlət və bələdiyyə vəsaiti hesabına alınmasında sahibkarlıq subyektləri ilə bağlanmış mülki hüquqi əqdlərdən irəli gələn tələblər üzrə);

- Fərdi sahibkar statusuna malik olmayan fiziki şəxslər (əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər daxil olmaqla, kommersiya hüquqi şəxsləri ilə bağlı korporativ tələblər, investisiya qiymətli kağızları (istiqraz və səhm), veksəl, depozitar qəbz, investisiya fond payı üzrə çağırış icraatı işlərində) [8].

Göründüyü kimi Ali Məhkəmənin Plenumunun Qərarına əsasən publik hüquqi şəxslər sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən irəli gələn hallar üzrə kommersiya mübahisəsinin subyektlərinə aid edilirlər.

Publik hüquqi şəxslərin digər fəaliyyəti ilə bağlı olan mübahisələrə isə inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxıla bilər. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 2.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının inzibati məhkəmə icraatı qaydasında aşağıdakı iddialara baxılır:

1. Şəxsin hüquq və vəzifələri ilə bağlı inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş inzibati aktın mübahisələndirilməsinə (ləğv olunmasına və ya dəyişdirilməsinə) dair iddialara (mübahisələndirmə haqqında iddia);

2. inzibati orqanın üzərinə inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı müvafiq öhdəliyin qoyulmasına dair iddialara və ya inzibati orqanın hərəkətsizliyindən müdafiəyə dair iddialara (məcburetmə haqqında iddia);

3. inzibati orqan tərəfindən inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən hərəkətlərin edilməsinə dair iddialara (öhdəliyin icrası haqqında iddia);

4. inzibati orqanın inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan və bilavasitə şəxsin hüquq və azadlıqlarını pozan qanunsuz müdaxiləsindən müdafiəyə dair iddialara (müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia);

5. inzibati hüquq münasibətinin mövcud olmasına və ya olmamasına, habelə inzibati aktın etibarsız sayılmasına dair iddialara (müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia);

6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər istisna olmaqla, normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun yoxlanılmasına dair iddialara (qanunauyğunluq haqqında iddia);

7. inzibati mübahisələrin həlli ilə bağlı əmlak tələbinə, habelə inzibati orqanların qanunsuz qərarları (inzibati aktları) və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyana görə kompensasiyanın ödənilməsi tələbinə dair iddialara;

8. bələdiyyələrin inzibati nəzarət orqanlarının hərəkətlərinə qarşı və ya inzibati nəzarət orqanlarının bələdiyyələrə qarşı iddialarına;

9. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq bankın sağlamlaşdırılması, rezolyusiyası çərçivəsində verdiyi, bankın məcburi ləğvi və ləğvedicinin təyin edilməsi, bankın iflas proseduruna başlanması, bankın kapitalında mühüm iştirak payı olan şəxsin payının özgəninkiləşdirilməsi və ya bank tərəfindən geri alınması və digər nəzarət tədbirləri ilə bağlı maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının ərizələrinə [1].

İnzibati Prosesual Məcəllədə inzibati orqanlara hansı kateqoriya orqanlarının aid edilməsi və anlayışı birbaşa göstərilmədiyindən “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən necə anlayışın verilməsinə baxmaq lazımdır. Belə ki, həmin qanuna əsasən, inzibati orqan dedikdə, Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların yerli (struktur) və digər qurumları, bələdiyyələr, habelə qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs nəzərdə tutulur [7]. İnzibati akt isə inzibati orqan tərəfindən ümumi (publik) hüquq sahəsinə aid olan müəyyən (konkret) məsələni nizama salmaq və ya həll etmək məqsədilə qəbul edilmiş və ünvanlandığı hüquqi və ya

fiziki şəxs (şəxslər) üçün müəyyən hüquqi nəticələr yaradan qərar, sərəncam və ya digər növ hakimiyyət tədbiridir [7]. Anlayışlara əsasən məlum olur ki, inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlardan biri də publik hüquqi şəxslərdir və publik hüquqi şəxslər inzibati orqanlara aiddir. Bunu dəqiq izah etmək üçün belə bir nümunə göstərmək olar.

Məsələn, “Lisenzia və icazələr haqqında” Qanunla verilən icazələrdən biri də açıq məkanda reklamın yerləşdirilməsinə icazədir. Həmin icazənin verilməsi və bu sahədə nəzarət Azərbaycan Respublikasının Dövlət Reklam Agentliyi, “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq və “Qala” Dövlət Tarix-Etnoqrafiya qoruqlarının ərazisinə münasibətdə “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi, Bakı şəhərində yerləşən Dənizkənarı Milli Parkın ərazisində isə Dənizkənarı Bulvar İdarəsi tərəfindən həyata keçirilir. Həm Dövlət Reklam Agentliyi, həm “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi, həm də Dənizkənarı Bulvar İdarəsi publik hüquqi şəxslərə aiddir. Əgər vətəndaş açıq məkanda reklamın yerləşdirilməsi ilə bağlı icazənin verilməsi, yaxud verilməməsi ilə bağlı qəbul edilmiş aktlardan (inzibati aktdan) şikayət etmək istəsə şikayəti Azərbaycan Respublikasının inzibati məhkəmələrinə edəcəkdir.

Nəticə. Beləliklə, publik hüquqi şəxslərin ümumdövlət və ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyəti ilə əlaqədar olan mübahisələrə inzibati məhkəmələr, sahibkarlıq fəaliyyətindən irəli gələn mübahisələrə isə kommərsiya məhkəmələri tərəfindən baxılır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi.
5. “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yaratdığı publik hüquqi şəxslərin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 6 iyul tarixli 173 nömrəli Fərmanı.
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
7. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
8. “İşlərin ümumi və yaxud kommərsiya məhkəmələrinə aidiyyətinin müəyyən edilməsi, məhkəmə aidiyyəti ilə bağlı mübahisələrə və məhkəmələr arasında yaranan fikir ayrılıqlarına baxılmasının xüsusiyyətlərinə dair” Azərbay-

can Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2020-ci il 10 sentyabr tarixli 10 nömrəli Qərarı.

9. “Lisenzia və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 15 mart tarixli 176-VQ nömrəli Qanunu.
10. “Publik hüquqi şəxslər” haqqında Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr 97-VQ nömrəli Qanunu.
11. “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 97-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 759 nömrəli Fərmanı.
12. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1992-ci il 15 dekabr tarixli 405 nömrəli Qanunu.

Annotation. The submitted thesis is dedicated to the jurisdiction of independent regulatory agencies which have newly included in the legal and administrative system of Azerbaijan. As it is known that according to the Law of the Republic of Azerbaijan "On legal entities under public law", legal entities under public law are engaged in the activities of state bodies of national and (or) public importance and perform the main activities of the state in this field, as well as engage in entrepreneurial activities in the cases provided for in the charter. At the same time, legal entities under public law, as a type of legal entities, can participate in courts as independent plaintiffs or defendants according to their statutes. For this reason, the main topic of the thesis is the question of whether court disputes should be referred to administrative or commercial courts in cases where legal entities under public law are parties. As a result of the thesis, it was determined that legal disputes on the activities of legal entities under public law of national and public importance can be heard in administrative courts, and legal disputes on issues arising from entrepreneurial activity can be heard in commercial courts. While preparing this thesis, the legislative system of the Republic of Azerbaijan and the existing judicial practice were examined.

Keywords: legal entities under public law, legal entities, administrative body, administrative dispute, jurisdiction

Аннотация. Представленный тезис посвящена судебной значимости публично юридических лицах, вновь включенных в административно-правовую систему Азербайджана. Известно, что в соответствии с Законом Азербайджанской Республики «О публичных юридических лицах» публичные юридические лица участвуют в деятельности государственных органов национального и (или) общественного значения и осуществляют основную деятельность государства в этой сфере, а также заниматься предпринимательской деятельностью в случаях, предусмотренных уставом. В то же время публичные юридические лица, как вид юридических

лиц, могут участвовать в судах в качестве самостоятельных истцов или ответчиков в соответствии со своими уставами. По этой причине основной темой тезиса является вопрос о том, следует ли передавать судебные споры на рассмотрение административных или арбитражных судов по делам, в которых сторонами выступают публично-правовые субъекты. В результате тезиса определено, что правовые споры о деятельности публично-правовых образований общегосударственного и общественного значения могут быть рассмотрены в административных судах, а правовые споры по вопросам, возникающим из предпринимательской деятельности, могут быть рассмотрены в арбитражных судах. При подготовке тезиса были исследованы законодательная система Азербайджанской Республики и существующая судебная практика.

Ключевые слова: юридические лица, публично юридические лица, юрисдикция, административный спор, административный орган

Yavər Məmmədova

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının

Əlavə təhsil şöbəsinin böyük mütəxəssisi,

gömrük xidməti leytenantı

yavar.mammadova@,ascca.edu.az

BULLINQ VƏ ONUN HÜQUQİ NƏTİCƏLƏRİ

Günümüzdə geniş vüsət alan, hüquqda dəqiq anlayışı verilməyən və bir çox hüquqpozmanı əhatə edə biləcək bullinq diqqət mərkəzində olmalıdır. Bullinq Azərbaycan dilində qarşılığı qısnama və ya zorakılıq kimi müəyyən olunsada, məqalə boyu bullinq sözündən istifadə olunacaq, səbəbi isə sonda izah olunacaq. Bullinqin hüquqi nəticəsini müəyyən etməmişdən əvvəl bullinqin nə olduğuna nəzər yetirək.

Bullinq hər yerdədi, iş yerlərində, məişətdə, ailədə və s. Lakin son zamanlar ən qabarıq forması dünyanın bütün ölkələrində təhsil müəssisələrində müşahidə olunan təhsilalanların təzyiq və aqressiv davranışların hədəfi olmasıdır. İlk dəfə 1985-ci ildə Böyük Britaniyada işlədilən bullinq termini bu mövzuda ilk tədqiqat işləri üzə çıxdıqdan sonra geniş istifadə olunub. ABŞ Təhsil Departamentinin məruzəsinə əsasən, 12 yaşdan 18 yaşadək hər dörd uşaqdan biri son məktəb ili ərzində bullinqin qurbanı olub.

Bullinq haqqında birmənalı müəyyən olunmuş anlayış yoxdur. Bir çox mənbələrdə bullinq özünün digərlərindən daha soyuqqanlı, daha ağıllı, güclü və ya daha yaxşı olduğunu düşündüyü üçün kiməsə təzyiq etmək kimi müəyyənləşdirilir.¹ UNICEF-ə görə isə bullinq (ing. bullying) uşaqların incidilməsinə səbəb olan ixtiyari və təkrar olaraq törədilmiş aqressiv davranışdır.

Bu anlayışdan da biz Bullinqin xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdiririk:

- Qəsdəndir
- Güc balanssızlığını ehtiva edir
- Təkrarlıq elementi var
- Zərərli dir

Bullinqin bir neçə növü var:

Fiziki zorakılıq (Physical bullying) – Vurmaq, təpikləmək, itələmək, və digər yollarla fiziki zərər vuran davranışlar fiziki zorakılığa daxildir. *Şifahi zorakılıq (Verbal bullying)* - bu növə lağ etmə, ləqəb qoyma, istehza, təhqir və şayiələr edilən davranış nümunələri aiddir. Burada məqsəd qarşı tərəfi al-

çaltmaq, gülünc duruma düşürməkdir. Şifahi zorakılıq çox zərər verə bilər və zərərçəkmişə uzunmüddətli psixoloji təsir göstərilə bilər.²

Sosial zorakılıq (Social bullying) — Ayrı-seçicilik etmə, uzaqlaşdırma, hansısa qrupdan kənarlaşdırma, iqrçilik etmək və s. bu kimi davranışlar sosial zorakılığın nümunələridir. Birinin sosial nüfuzuna və ya sosial qəbuluna xələl gətirmək, alçaldıcı ləqəblərdən istifadə etmək və s. buraya daxildir.³

Psixoloji zorakılıq (Physical bullying) — Təqib etmək, qərəzli baxışlar və b. psixoloji zorakılıqlar bu növə daxildir. Psixoloji zorakılıq hər cür qəsdən və məqsədyönlü şəkildə insanlara qarşı yönəlmiş zehni istismar kimi təyin edilə bilər.⁴ *Kiber zorakılıq (Cyberbullying)* — SMS, E-poçt, internet forumlarında və ya sosial media hesabları vasitəsilə zərərli məzmunların göndərilməsi ilə baş verir. Bura sosial media hesablarının qırılması, bank hesablarına müdaxilə, şantaj və s. aid ola bilər. Son illər ən böyük artışı göstərən zorakılıq növlərindən biridir. Biz gündəlik həyatımızda, xüsusilə də məşhur şəxslərin bu problemlə üzləşdiyi məqamlarla çox rastlaşırıq. Belə ki, insanlar səbəbsizcə paylaşımalarına xoşagəlməz, təhqiredici ifadələr yazır, hətta ailəsinə, dostlarına ağılasığmaz sözlər ünvanlayırlar. Bəzən çoxu bu ifadələrin cavabsız qalacağını düşünərək, əyləncə olsun deyər etsələr də, sonda bu səbəbdən məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər. Belə ki, bəzi kiberzorakılıqlar xətti qanunsuz və ya cinayətkar davranışa keçir.

Kiber bullinq bullinqin xüsusi bir formasıdır. Rəqəmsal texnologiya vasitəsilə işə salınan, gücləndirilən və ya hansısa şəkildə vasitəçilik edilən bullinqdir.

Kiber bullinqin xüsusiyyətləri:

Bullinq davranışının xüsusiyyətləri kiber bullinq kontekstində fərqli şəkildə ifadə edilə bilər:

Təkrar - tək bir hərəkətin daha geniş auditoriyaya sürətlə yayılması və təkrarlanma qabiliyyəti və müəyyən dərəcədə davamlılıq (məsələn, mətnlərin ötürülməsi) ilə təsirlənə bilər.

Güc disbalansı - təşəbbüskarın anonimliyi və ya texnologiyadan istifadə qabiliyyətinin funksiyası ola bilər (ənənəvi yaş, fiziki güc və sosial status balanssızlığından fərqli olaraq)

Kiber bullinq - heç vaxt fiziki olaraq tanış olmayan insanları və/və ya ümumi tanışlığı olmayan insanları da əhatə edə bilər.

Kiber bullinqin nümunələri:

- Təhqiramiz mətnlər və ya e-poçtlar göndərmək;
- Sosial şəbəkələrdə mənfi və ya uyğun olmayan mesajlar və ya şə-

killər yerləşdirmək;

- Cinsi şəkillər də daxil olmaqla şəxsi şəkillərin çəkilməsi və paylaşılması;
- Sosial şəbəkələrdə bullinq qrupları yaratmaq
- İnternetdə bir hədəfin şəxsiyyətini qəbul etmək və onlara zərər verə biləcək və ya onları narahat edə biləcək şəkildə təmsil etmək.

Kiber bullinq və bullinqin formaları:

Bir çox cəhətdən kiber bullinq hər hansı digər bullinq formalarına bənzəyir.

Kiber bullinq təsirini gücləndirəcək fiziki mühitdə bullinqlə yanaşı baş verə bilər. Məsələn: zorakılıq hadisəsini smartfonda qeyd etmək və yaymaq. Araşdırmalar oflayn rejimdə bullinqə məruz qalanların onlayn bullinqə məruz qalma ehtimalının 15 dəfə çox olduğunu göstərir.

Eyni şəkildə kiber bullinqə məruz qalanlar da ehtimal ki, bullinqin digər formalarını da yaşayırlar.

Bullinqin tərəfləri:

Təşəbbüskarlar:

Həmyaşıdlarının arasında tanınmaq və statusu qazanmaq üçün tez-tez başqalarını təhqir edən tələbələr.

Zorbalıq davranışı hədəflərini qorxutmaqla həmyaşıdlarının zorakılığa etiraz etməməsi və ya xəbər verməməsi, sövdələşmə etməklə daha da gücləndirilir.

Hədəflər:

- Bütün yaşlar bir çox səbəblərə görə hədəf olmaq riski altında ola bilər, o cümlədən:
- İddiasız və ya geri çəkilməyə meyilli olanlar, məsələn: aşağı özünə hörmətlə təcrid olunur;
- Əksəriyyətdən fərqli olmaq - etnik mənsubiyyət, mədəni və ya dini mənsubiyyət, cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və ya sosial-iqtisadi status;
- Əlilliyi, xüsusi təhsil ehtiyacları və ya psixi sağlamlıq problemləri olanlar;
- Akademik nailiyyət - yüksək və ya aşağı nəticə göstərənlər.

İzləyicilər (köməkçilər): təşəbbüs göstərmirlər, lakin bullinq davranışında fəal rol alırlar.

Tərəfdarlar Gücləndiricilər): Bullinq davranışını dəstəkləyir (açıq və ya gizli, məsələn, göz yummaqla), lakin bullinq davranışında aktiv rol oynamır.

Müdafiəçilər: zorakılığı bəyənirlər və müdaxilə edərək, müəllim dəstəyi almaq (təhlükəsiz izahatdan istifadə etməklə) və ya hədəfə birbaşa dəstək verməklə hədəfə kömək etməyə çalışırlar.

Bullerlər:

- Bullerlər isə qadağalarsız böyüyən və valideyn nüfuzuna məhəl qoymayanlardır.
- Belə uşaqların əksəriyyətində böyüklərin diqqət və etimadı çatışmır.
- Onların əksəriyyətində xarakterin parlaq ifadə edilmiş narsistik xüsusiyyətləri özünü göstərir.
- Onlara bütün hallarda başqa insanlar hesabına özünü təsdiq etmək, şəxsi üstünlüyünü sübut etmək lazım olur

Kimlər daha çox bullinq edir?

- Özü kimi olmayanı sevə bilməyən
- Təhsil və tərbiyədən yoxsul qalan
- Kin, nifrət və paxıllığa meyilli uşaqlar
- Gücə və ehtirasa düşkün

*Bullinq intihara necə sövq edir?*⁵

Azərbaycanda və digər ölkələrdə baş vermiş intiharların səbəblərini araşdırdıqda bullinq və intihar arasında əlaqənin çoxluğu ortaya çıxır. Valideynlər, müəllimlər və şagirdlər zorakılığın zərərverici olduğunu öyrənməli, intihar riski olan uşaqlara kömək etməlidirlər.

Bullinqin təsiri nəticəsində baş verən intihar hadisələri ilə bağlı statistika:

- CDC-dən (xəstəliklərin idarə edilməsi və qarşısının alınması üçün mərkəzlərdən) əldə edilən nəticələrə görə, intihar gənclərin ölüm səbəbləri arasında 3-cü yer tutur. İl ərzində təxminən 4.400 nəfər.

- Məktəb şagirdlərinin 14 %-dən çoxu intihar haqqında düşünür. Təxminən 7 %-i isə buna cəhd edir.

- Yel Universiteti tərəfindən aparılan araşdırmalara görə, bullinqə məruz qalan insanların intihar etmə ehtimalı digər şəxslərə nəzərən 2-9 dəfə çoxdur.

- İngiltərədəki tədqiqatlar göstərir ki, gənclər arasında baş vermiş intiharların ən azı yarısının bullinqlə əlaqəsi var.

• Yuxarıda qeyd etdiyimiz araşdırmaya görə, 10-14 yaş arası qız uşaqlarının intihar riski daha yüksəkdir.

• “ABC News”ün bildirdiyi statistikalara görə, şagirdlərin təxminən 30 %-i bullinqə məruz qalır. Hər gün 160.000 uşaq bullinq qorxusuna görə məktəbə getmir.

Statistikanı verməkdə məqsədim bullinqin neçə hüquqpozmasına səbəb olduğunu göstərməkdir.

Bullinq insan hüquq və azadlıqlarına qarşı bir təhdiddir.

Bullinq səbəbindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci (Bərabərlik hüququ), 27-ci (Yaşamaq hüququ), 31-ci (Təhlükəsis yaşamaq hüququ), 32-ci (Şəxsi Toxunulmazlıq hüququ), 42-ci (Təhsil hüququ), 46-ci (Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ) maddələrini pozula bilir ki, bu da daha sonra inzibati xəyata və ya cinayətə yol açır.

Bullinq özündə hüquqpozmaların kompleksini birləşdirir və sonda qurbanı özünü öldürmə həddinə çatdırmaqla yekunlaşa bilər.

Məhz bu səbəbdən də bullinq mənim üçün təkə qısnama və ya zorakılıq deyil. Bullinq ayrı-seçkilikdir, bullinq şəxsi həyata, sağlamlığa, mülkiyyətə və sonda insan həyatına təhdiddir. Bullinq çox hallarda həyatının geri qalanını psixoloji travma ilə yaşayacaq insan, bəzən isə həyatını itirən insanların olmasına səbəbdir.

Mənbələr:

1. <https://antibullyingsoftware.com/the-definition-of-bullying-for-kids/>
2. <https://antibullyingsoftware.com/what-is-the-definition-of-verbal-bullying/>
3. <https://www.familylives.org.uk/advice/bullying/general-advice/social-bullying>
4. <https://www.thehealthboard.com/what-is-psychological-bullying.htm>
5. <https://colorbrainscience.wordpress.com/>

Məlik Ələkbərli

*DİN-in Polis Akademiyasının “DİO-nun
inzibati fəaliyyəti” kafedrasının müəllimi,
polis leytenantı*

e-mail: elekberlimelik1999@gmail.com

İNZİBATI XƏTALAR MƏCƏLLƏSİNİN MADDİ VƏ PROSESSUAL NORMALARININ TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİ, MADDİ VƏ PROSESSUAL HÜQUQ NORMALARI HAQQINDA

Açar sözlər: İnzibati Xətalər Məcəlləsi, inzibati xəta, inzibati tənbeh, maddi və prosesual hüquq normaları, inzibati cərimə, inzibati məsuliyyət.

Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər qanunvericiliyinin qurulması və məzmunu İXM-in vəzifələri ilə bağlıdır. Qüvvədə olan İXM-in sistemi və məzmunu qorunan ictimai münasibətlərin və dəyərlərin iyerarxiyası əsasında müəyyən edilən ardıcılıqla qurulmuşdur. Adı çəkilən qanunvericiliyin vəzifələri insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını, onların sağlamlığını, əhəlinin sanitariya-epidemioloji salamatlığını, ictimai mənəviyyəti, mülkiyyəti, şəxslərin iqtisadi maraqlarını, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, idarəçilik qaydalarını qorumaqdan, qanunçuluğu möhkəmləndirməkdən və inzibati xətalərin qarşısını almaqdan ibarətdir [1, s.37].

Müasir inzibati hüquq təlimi şəxsiyyətin təhlükəsizliyini, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, fiziki şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin mühafizəsini ön plana çəkir. Belə ki, inzibati xətalər qanunvericiliyi insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi, qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirsizlik prezumpsiyası, ədalətlik və inzibati xətalərin qarşısının alınması prinsiplərinə əsaslanaraq İnzibati Xətalər Məcəlləsinin yuxarıda sadaladığımız vəzifələrinin təmin olunmasına xidmət edir. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, inzibati xətalər qanunvericiliyinin yeganə mənbəyini İnzibati Xətalər Məcəlləsi təşkil edir. Qanunverici orqan tərəfindən qəbul edilən, inzibati məsuliyyət müəyyən edən və inzibati xəta törətmiş şəxsin tənbeh edilməsini nəzərdə tutan qanunlar yalnız İXM-ə daxil olduqdan sonra yeni məcəllələşdirildikdən sonra tətbiq oluna bilər.

Hüquqi təbiətinə görə İXM - qorunduğu ictimai münasibətlərin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsini təmin edən hüquq normalarının qaydaya salınmış sistemi kimi AR Konstitusiyası ilə müəyyən edilən sosial dəyərləri və ictimai

mai münasibətləri mühafizə edən xəbərdaredici, qarşısınıalma və tərbiyəedici funksiyaları həyata keçirir [2, s.60].

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilir ki, inzibati hüquq münasibətləri idarəetmə sahəsində yaranan və inzibati hüquq normaları ilə nizamlanan ictimai münasibətlərdir. Bu münasibətlər tərəflərin hərəkətlərinin hüquq normaları ilə nizamlanmasından ibarətdir. İnzibati hüquq münasibətlərində tərəflər inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş və təminat verilmiş qarşılıqlı hüquq və vəzifə daşıyıcıları kimi çıxış edirlər [3, s.250].

Normalar məzmun etibarilə maddi (hüquq münasibəti subyektlərinin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən) və prosessual (hüquqların reallaşdırılması və vəzifələrin həyata keçirilməsi qaydalarını, prosedurlarını təsbit edən) normalara bölünməklə bir-birindən fərqlənir. İnzibati hüquq çərçivəsində iki yarım sahə: maddi inzibati hüquq və inzibati-prosessual hüququ üzvi şəkildə bağlıdır [4, s. 116].

1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsinin məzmununa nəzər salsaq görərik ki, məcəllənin ümumi hissəsini təşkil edən müddəalar daha çox maddi hüquq normalarından ibarətdir. Prosessual hüquq normalarına isə misal kimi, “AR İXM-in təsdiq edilməsi haqqında” AR-ın 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunun tətbiqi barədə AR Prezidentinin Fərmanı, “İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə AR Prezidentinin Fərmanı, “Rayon (şəhər) məhkəmələrinin baxdığı inzibati xətalər haqqında işlər üzrə protokol tərtib etmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə AR Prezidentinin Fərmanlarında əksini tapan maddi normaların təcürbi olaraq tətbiqi ilə bağlı bəzi prosedur qaydaları göstərə bilirik [5, s.37].

İnzibati hüquq münasibətləri, digər hüquq münasibətlərindən fərqli olaraq hakimiyyət tabeçilik xarakterli münasibətləri özündə daha çox cəmləşdirməsi baxımından zəngindir. İnzibati hüquq münasibətlərinin yaranma sərhədləri çox genişdir, belə ki, bu münasibətlər təkcə dövlət idarəçilik sahəsində yaranmır onlar daha çox vətəndaşla dövlət idarəçilik orqanı və ya orqanın səlahiyyətli şəxsi arasında yaranır. Dövlət idarəçilik orqanının səlahiyyətli subyektini dövlətin adından fəaliyyət göstərir və dövlət hakimiyyət xarakterinə malik olan müvafiq səlahiyyətlər daşıyırlar. İnzibati hüquq münasibətlərinin həll edilməsinin əsas məzmununu səlahiyyətli icra orqanları (onların səlahiyyətli vəzifəli şəxsləri) tərəfindən mübahisə predmetinə çevrilən məsələlər ilə bağlı mübahisə vəziyyətini yaradan halların qanunla həll edil-

məsinə gətirib çıxaran qərarların qəbul edilməsidir.

Qüvvədə olan qanunvericilik aktları və İXM çox vaxt inzibati hüquq münasibətlərində yaranan mübahisələrin məhkəmə qaydası ilə həll edilməsinə üstünlük verir. Belə ki, baxılması rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə olunmuş inzibati xətalərin dairəsi AR İXM-in 43-cü maddəsi ilə müəyyən edilmişdir [2, s.56].

İnzibati hüquq normalarının tələblərini pozduqlarına görə inzibati hüquq münasibətlərində tərəflərin məsuliyyəti müəyyən edilmişdir. İnzibati məsuliyyət – səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı inzibati tənbehin tətbiq olunması ilə ifadə olunan hüquqi məsuliyyət növüdür. İnzibati tənbeh həm törədilmiş inzibati xətaya, həm də inzibati xəta törədən şəxsə qarşı “mənfi” münasibətin nəticəsidir. İnzibati xətalərin qarşısının alınmasında inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi əsas deyil, köməkçi bir vasitədir. İnzibati tənbehlər müxtəlif orqan və vəzifəli şəxslər tərəfindən tətbiq edilir. Bu orqan və vəzifəli şəxslərin siyahısı AR İXM-in 40-cü maddəsinə əsasən aşağıdakılardır:

- rayon (şəhər) məhkəmələri;
- Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan);
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanları;
- Mərkəzi Bank, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin) yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər).

İnzibati tənbehlər inzibati xətalər qanunvericiliyinə müvafiq olaraq tətbiq edilir. Cinayət əməlinə görə cəzalar cinayət qanunvericiliyinə, vurulmuş əmlak zərərinin ödənilməsi mülki - prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq tətbiq edilir. Məlum olduğu kimi, inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi haqqında çıxarılmış qərardan inzibati və ya məhkəmə qaydasında şikayət, o cümlədən protest verilə bilər.

İnzibati məsuliyyət tədbirləri bir qayda olaraq, törədilən inzibati xətalərə görə tətbiq edilir. Belə hallarda hüquq münasibətləri bir tərəfin ikinci tərəfin qarşısında məsuliyyət daşımada deyil, birbaşa dövlət qarşısında məsuliyyət daşması ilə bağlı olur. Digər tərəfdən isə, dövlət idarəetmə sisteminə baş verən inzibati xətalərin xəbərdar edilməsi və onların qarşısının alınması polis orqanları və onun əməkdaşlarının əsas vəzifələrindən biridir.

İctimai münasibətlərin tez-tez dəyişməsindən, dinamikliyindən və yeni ictimai münasibətlərin yaranmasından, həmçinin İXM-də göstərilən inzibati xətalər qanunvericiliyinin vəzifələrinə nail olmaqdan ötrü dövlət hüquqya-

ratma fəaliyyətini həyata keçirir. Təsadüfi deyildir ki, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsindəki bir çox normanın mövcud ictimai münasibətlər və həyati hallarla uyğunlaşmaması səbəbindən qüvvədən düşdü və 1 mart 2016-cı il tarixdən yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsi qüvvəyə mindi. Qeyd edək ki, əvvəlki inzibati xətalər qanunvericiliyinin bazası əsasında yaradılmış yeni məcəllə xeyli dərəcədə təkmilləşdirilmiş, yeni normalarla zənginləşmişdir. Yeni məcəllə həcm etibarını ilə də genişlənərək, maddələrin sayı 458-dən son əlavə və dəyişikliklərlə birgə 618-ə çatdırılmışdır. Qanunun mətni texniki cəhətdən də dəyişikliyə uğramışdır. Məsələn: əvvəlki məcəllədə ümumi hissəyə aid normalar əsassız olaraq iki hissəyə bölünərək xüsusi hissənin əvvəlinə və sonuna yerləşdirildiyi halda, hazırkı məcəllədə isə həmin normalar bir yerdə cəmləşmişdir.

Məlum olduğu kimi, dövlət hüquq sistemini daim təkmilləşdirir, sosial, iqtisadi tələbatlara uyğun olaraq onu yeniləndirir, konkret zəruri hallarda işləməyən hüquq normalarını dəyişdirir və ya yenilərini qəbul edir. Bu baxımdan 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsinə üç yüzə yaxın əlavə və dəyişikliklər edilmiş və yeni redaksiyada olan İnzibati Xətalər Məcəlləsi forma və məzmun baxımından zənginləşdirilmişdir. Lakin buna baxmayaraq yeni məcəllədə onun məqsədinə, əsas prinsiplərinə uyğun gəlməyən bəzi norma və müddəalar hələ də qalır və onların təcürübi olaraq tətbiqi müəyyən çətinliklər doğurur. Odur ki, inzibati xətalər qanunvericiliyinin bəzi müddəaları tətbiqetmə baxımından problemlər yaradır. İXM-in Xüsusi hissəsinin bir çox maddələrinə nəzər salsaq görərik ki, bir sıra hüquqpozmaların törədilməsinə görə Məcəllədə yalnız mütləq-müəyyən sanksiyalar əksini tapmışdır. Qeyd edilən hal, İXM-in 9-cu maddəsində müəyyən olunmuş ədalətlik prinsipinə (inzibati xəta törədən şəxs haqqında tətbiq edilən tənbeh ədalətli olmalıdır, yəni inzibati xətanın xarakterinə, onun törədilməsi hallarına və inzibati xətanı törətməkdə təqsirli bilinənin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır) və İXM-in 31.2-ci maddəsində əksini tapan inzibati tənbeh tətbiq etmənin ümumi qaydaları ilə ziddiyyət yaradır (şəxs barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən, inzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, xətanın xarakteri, onun təqsirinin dərəcəsi, əmlak vəziyyəti, habelə məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar nəzərə alınmalıdır).

Fikrimizcə, məcəllədə bəzi maddələrin sanksiyasında yalnız mütləq-müəyyən tənbeh növlərinin nəzərdə tutulması, həm İXM-in yuxarıda qeyd etdiyimiz maddələri ilə ziddiyyət təşkil etməsi baxımından, həm də inzibati

xəta haqqında işə baxan hakim və ya səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən İXM-in 31-ci və 9-cu maddəsinin tələblərini rəhbər tutmaqla xətanın baş vermə səbəbini, şəraitini, təqsirkarın əmlak vəziyyətini və şəxsiyyətini nəzərə alaraq alternativ tənbeh növü seçə bilməməsi baxımından və törədilən əmələ, həmçinin əməli törədənin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallara adekvat tənbeh növü tətbiq etməsinə mane olur. Belə olan halda İXM ilə müəyyən edilmiş məsuliyyəti yüngülləşdirən bir sıra halların ola bilməsini nəzərə alsaq, məsuliyyəti yüngülləşdirən hallarda inzibati xəta törətmiş şəxsə daha yüngül tənbeh növünün tətbiq edilməsi barədə hakim və ya səlahiyyətli vəzifəli şəxslər üçün çətinlik yaranır. Məsələn: küçə ticarəti ilə məşğul olan şəxsə tənbeh növü kimi İXM-in 454-cü maddəsinin sanksiyasında 80 manat cərimə tətbiq olunması nəzərdə tutulur. Nəzərə alaq ki, qeyd olunan xətanın subyektli əlilliyi olan şəxslər, 65 yaşından yuxarı olan və pensiya yaşına çatmış şəxslər də ola bilər. Onlar öz dolanışıqını təmin etmək üçün qeyd olunan işlə məcburiyyətdən irəli gələrək məşğul olub və digər iri ticarət obyektlərinin (yüksək gəlir əldə etmək məqsədi ilə) yol verdiyi eyni tip hüquqazidd əmələ görə məsuliyyətə cəlb olunurlar. İXM-in inzibati həbs nəzərdə tutan bəzi maddələrinin sanksiyasına nəzər salsaq görürük ki, bəzi xətaların törədilməsinə görə inzibati həbs tənbeh növünün yalnız yuxarı həddi göstərilərsə də bu mütləq-müəyyən hədd deyil. Məsələn: İXM-in 529.4-cü maddəsində qeyd olunur ki, ictimai işlər növündə inzibati tənbehin çəkilməsindən boyun qaçırmağa görə - üç ayadək müddətdə inzibati həbs tətbiq olunur. Bu maddə ilə işə baxan hakim və ya səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən fiziki və ya vəzifəli şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən, xətanın xarakteri, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, onun təqsirinin dərəcəsi, əmlak vəziyyəti, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınmaqla sanksiyada qeyd olunan yuxarı həddin dördə birindən az olmamaq şərti ilə daha yüngül tənbeh tətbiq edə bilər.

Fikrimizcə, İXM-in xüsusi hissəsinin bəzi maddələrində əksini tapmış (Məsələn: İXM-in 454, 211, 212, 290 və s.) mütləq-müəyyən həddə nəzərdə tutulmuş cərimə tənbeh növlərinin konkret məbləğlə deyil, əvəzinə müəyyən məbləğədək, məsələn, “100 manatadək cərimə edilir” kimi yeni redaksiyada verilməsi, səslənən və təcrübədə tez-tez rast gəlinən xüsusatların nəzərə alınması baxımından daha məqsədmüvafiq olardı.

Yekun olaraq qeyd edək ki, tətbiqi təcrübədə bir sıra çətinlik doğuran, həmçinin bəzi ümumi norma və prinsiplərlə ziddiyyət təşkil edən İXM-in bəzi müddəalarına rəsmi şərh verilməsi, yaxud əlavə və dəyişikliklər edilə-

rək aydınlıq gətirilməsi hüquq tətbiqetmə təcrübəsinin effektivliyinə təminat yaradacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı. “Hüquq yayının evi” nəşriyyatı. 2021. 616 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının İXM-in Kommentariyası. Bakı. “Qanun” nəşriyyatı. 2012. A.Abdullayev, H.Eyvazov. 928 səh.
3. Abdullayev A, F.Nağıyev. İnzibati hüquq Dərslik. Bakı. Qanun. 2008. 800 səh.
4. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı. “Elm və təhsil” nəşriyyatı. 2019. 448 səh.
5. V.Abişov, R.Nəcəfquliyev. Dərslik. İnzibati Məsuliyyət. Bakı. 2017.

UOT 341; 342

Günay Əliyeva

*“Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu”
publik hüquqi şəxsin “Cinayət hüququ və
cinayət prosesi” şöbəsinin elmi işçisi
e-mail: gunay-aliyeva-2019@mail.ru*

TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNƏ DAİR QANUNVERİCİLİYİN MAHIYYƏTİ

***Xülasə:** Müasir milli təhlükəsizlik konsepsiyaları üçün xarakterik amillərdən biri və daha əhəmiyyətli insan təhlükəsizliyidir. Dövlət o halda təhlükəsizliyə malikdir ki, yalnız təcavüz və hücum təhlükəsini deyil, həm də vətəndaşlarının normal həyat tərzini, sosial-iqtisadi əmin-amanlığını təmin etmiş olsun. Müasir milli təhlükəsizlik qarşılıqlı əlaqədə olan əsasən üç elementin: şəxsiyyətin, cəmiyyətin, dövlətin təhlükəsizliyinin məcmusundan ibarət formalaşdırılır. Cəmiyyətin, dövlətin təhlükəsizlik səviyyəsi şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təminat ölçüsündən, hüquqi dəyərlərinin gözlənilməsindən asılıdır.*

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti üçün beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr qoymuşdur. Eyni zamanda respublikamızda mühüm təşkilati-əməli islahatların həyata keçirilməsi, zəruri hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır.

***Açar sözlər:** təhlükəsizlik, insan hüquqları, qanunvericiliyin mahiyyəti, beynəlxalq təhlükəsizlik, milli təhlükəsizlik, milli təhlükəsizlik konsepsiyası*

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 31-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

Qeyd edək ki, təhlükəsizlik özündə müxtəlif dəyərlər, xüsusiyyətlər təsbit edir. “Təhlükəsizlik” termini təhlükənin obyektindən asılı olaraq “milli təhlükəsizlik”, “beynəlxalq təhlükəsizlik”, “insan təhlükəsizliyi”, “qlobal təhlükəsizlik” və s. kimi kateqoriyalarla təzahür etməkdədir.

Təhlükəsizlik şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin həyatı əhəmiyyətli maraqlarının siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, texnogen, ekoloji, informasiya və s. xarakterli daxili və xarici təhdidlərdən müdafiə oluna bilmək vəziyyətini,

dövlətdə siyasi, iqtisadi və sosial stabilliyin müəyyən edilməsini, qanunlara və hüquq qaydalarına əməl olunmasını, tərəfdaşlıq əsasında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini ifadə edir [3, s. 82].

Milli təhlükəsizlikdən fərqli olaraq əsasən global təhlükəsizlik məzmununda ifadə edilməkdə olan müasir beynəlxalq təhlükəsizlik bir dövlətin suverenliyinin, həyati maraqlarının əsaslarının təminatını deyil, bütövlükdə, beynəlxalq birliyin hərtərəfli müdafiəsini şərtləndirir. Beynəlxalq təhlükəsizlik beynəlxalq münasibətlərin, dövlətlərin tam suverenliyinin, siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin normal fəaliyyət göstərdiyi bir şərait kimi xarakterizə edilməlidir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində 1-ci maddəsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, BMT – sülhün pozulmasına gətirib çıxara biləcək beynəlxalq mübahisələrin və ya situasiyaların həllini beynəlxalq hüququn və ədalətin prinsiplərinə uyğun təcavüz aktlarının üstələnməsi və sülhə təhlükəni səmərəli kollektiv tədbirlər qəbul etməklə aradan qaldırmaq üçün yaradılmışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı suveren dövlətlər qurumudur. Bu dövlətlər bütün dünyada sülhə nail olmaq, bütün millətlər arasında dostluq münasibətlərini təşviq etmək və iqtisadi və sosial tərəqqiyə dəstək vermək üçün BMT-yə könüllü surətdə üzv olmuşlar. Təşkilat rəsmi olaraq 1945-ci il oktyabr ayının 24-də təsis edilmişdir [19]. O zaman, BMT 51 üzv dövlətdən ibarət idi. 2007-ci ilin mart ayında isə 192 ölkə BMT-yə üzv idi.

Müvafiq sənədlərdə kollektiv təhlükəsizlik adı altında BMT sistemi və müvafiq hüquq qaydası ilə təmin edilən beynəlxalq sülhün bölünməzliyi anlayışından meydana gələn beynəlxalq münasibətlərin vəziyyəti başa düşülür. Kollektiv təhlükəsizlik həm universal, həm də müəyyən region çərçivəsində bütün üzvlərin iştirakı ilə təmin edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlərin beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsində daha səmərəli fəaliyyəti kollektiv təhlükəsizlik sistemi vasitəsilə mümkündür. Kollektiv təhlükəsizlik sisteminin səmərəliliyi üçün tərksilah zəruri şərtlərdən biridir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik universal, ümumbəşəri səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsi üçün zəmin yaradır, beynəlxalq təhlükəsizliyin əsas məqsədi beynəlxalq sülhü təmin etməkdir. Digər tərəfdən isə bu və ya digər dövlət tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının pozulması artıq beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin davamlılığı, qorunması və mövcudluğunu şübhə altına alır.

Qeyd edək ki, beynəlxalq təhlükəsizliyə aid bir çox konsepsiyalar irəli sürülmüşdür. Bu konsepsiyalardan biri ümuməhatəli beynəlxalq təhlükəsiz-

lik konsepsiyası hesab olunur. 7 dekabr 1987-ci il tarixlərdə BMT Baş Məclisi tərəfindən “Beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin hərtərəfli sisteminin yaradılması haqqında” qətnamələr qəbul edilmişdir. Baş Assambleya “Beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin hərtərəfli sisteminin yaradılması haqqında” 4 dekabr 1986-cı il tarixli 41/92 sayılı qətnaməsini xatırladaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi qəbul edildikdən sonra beynəlxalq təhlükəsizliyə səmərəli və ümuməhatəli yanaşmanın işlənib hazırlanmasında bütün dövlətlərin ümumi marağı olduğu qeyd olunur, bütün üzv dövlətlər tərksilah, beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həlli, iqtisadi inkişaf və əməkdaşlıq, ətraf mühitin mühafizəsi, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində öz səylərini birləşdirməyə dəvət edilirlər.

Ümuməhatəli beynəlxalq təhlükəsizlik konsepsiyasına görə, təhlükəsizlik beynəlxalq münasibətlərin bütün sahələrində təmin edilməlidir. İqtisadi təhlükəsizlik, ekoloji təhlükəsizlik, informasiya təhlükəsizliyi və digər sahələrdə təhlükəsizlik siyasi və hərbi sahələrdəki təhlükəsizliklə yanaşı, ümuməhatəli beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin tərkib hissələridir [20].

Qeyd edək ki, Rusiya Federasiyasının Dövlət Duması tərəfindən 7 dekabr 2010-cu il tarixdə qəbul olunmuş “Təhlükəsizlik haqqında” qanunda dövlətin təhlükəsizliyi, ictimai təhlükəsizlik, ekoloji təhlükəsizlik, şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, təhlükəsizliyin digər növləri fərqləndirilmişdir [21].

Müstəqil Azərbaycan Respublikası qarşısında duran mühüm vəzifələrdən ən başlıcası beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində iştirak etməklə milli təhlükəsizliyin təminatıdır. Bu zaman qəbul edilmiş milli normativ-hüquqi aktlar xüsusi qeyd edilməlidir. Məsələn, “Milli təhlükəsizlik haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli, 712-IIQ nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi dövlət müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiyaya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektləri aşağıdakılardır:

insan – onun hüquq və azadlıqları;

cəmiyyət – onun maddi və mənəvi dəyərləri;

dövlət – onun müstəqilliyi, suverenliyi, konstitusiyaya quruluşu və ərazi bütövlüyü.

Həmin Qanunla Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədləri aşağıdakılardır:

insanın təhlükəsizliyi – insanın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin

mövcudluğu, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ümumdövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

cəmiyyətin təhlükəsizliyi – Azərbaycan xalqının həyati əhəmiyyətli maraq və tələbatlarının, habelə ictimai dəyərlər sisteminin təhlükə və təhdidlərdən qorunması;

dövlətin təhlükəsizliyi – Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiyaya quruluşunun və həyati əhəmiyyətli digər maraqlarının təhdidlərdən qorunması.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin subyektləri insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi maraqlarının və tələbatlarının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış dövlət hakimiyyəti orqanlarıdır.

Milli təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu Qanun və Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir [4].

Dünyada baş verən sürətli dəyişikliklər şəraitində ayrı-ayrı dövlətlər və bütövlükdə bəşəriyyət terrorçuluq, etnik separatizm və münaqişələr, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın artması, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, təbii ehtiyatların tükənməsi, əhalinin sayının durmadan çoxalması və kütləvi miqrasiyası, ətraf mühitin çirklənməsi və sair təhlükələrlə üzləşir.

Bu amillər hər bir dövlətin prioritetlərinin, təhlükəsizliyə qarşı risklərin müəyyənləşdirilməsini, həmin risklərin qabaqlanması və aradan qaldırılması üzrə adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiyaya quruluşunu, xalqın və ölkənin milli maraqlarının daxili və xarici təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasətin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının müəyyən edilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası” 2007-ci il 23 may tarixli, 2198 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir [5].

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və demokratik inkişaf yolunu, strateji seçimi kimi Avro-Atlantik məkana inteqrasiyasını, bununla yanaşı tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin çoxşaxəliliyini vurğulayan, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasət və tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının məcmusudur.

Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik sferasında milli qanunvericilik aktlarında təhlükəsizliyin təmin edilməsi anlayışına kompleks

yanaşılmış, insan hüquq və əsas azadlıqlarının qorunması rəhbər müddəa qismində nəzərdən keçirilmiş və eyni zamanda, dövlətimizin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq öhdəliklərinə sadiq qaldığı bir daha nümayiş etdirilmişdir.

Ölkədə sabitlik təmin olunduqdan sonra Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində işlər öz məcrasına düşdükcə onun təşəkkülü ilə bağlı lazımi hüquqi sənədlər də imzalanırdı: “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında” 11 dekabr 1998-ci il tarixli, 585-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq edilmişdir. Bu Qanun cinayət işi üzrə zərər çəkən şəxslərin, şahidlərin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemini müəyyənləşdirir. Bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş təhlükəsizlik tədbirləri o halda tətbiq edilir ki, yuxarıda göstərilən şəxslərin təhlükəsizliyinin başqa vasitələrlə təmin edilməsi mümkün deyildir [6].

Həmçinin “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 13 iyun 2017-ci il tarixli, 722-VQD nömrəli Qanunu təsdiq edilmişdir [7]. “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli, 959-IIQ nömrəli Qanunu [8], “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2019-cu il tarixli, 1334 nömrəli Sərəncamı [9], Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının 18 iyun 1999-cu il tarixli, 687-IQ nömrəli Qanunu [10], “Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 avqust 1999-cu il tarixli, 185 nömrəli Fərmanı [11], “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli, 728-IQ nömrəli Qanunu [12], “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun Tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cu il tarixli, 206 nömrəli Fərmanı [13] və sair hüquqi sənədlərin qəbul edilməsi MTN-in fəaliyyətinin istiqamətlənməsində, hüquqi bazanın yaradılmasında əvəzsiz rol oynadı.

Hazırda respublikamızda mühüm təşkilati-əməli islahatların həyata keçirilməsi, zəruri hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər planı işlənilib hazırlanmışdır. Yuxarıda “Milli təhlükəsizlik haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli, 712-IIQ nömrəli Azərbaycan Respublikası

Qanunundan bəhs etmişdik.

Qeyd edək ki, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli, 711-IIQ nömrəli Qanunu təsdiq edilmişdir. Bu Qanun kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir [14].

“Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 sentyabr 2004-cü il tarixli, 733-IIQ nömrəli Qanunu təsdiq edilmişdir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə məlumatların dövlət sirrinə aid edilməsi, mühafizəsi və istifadə edilməsi, onların məxfiləşdirilməsi və ya məxfiliyinin açılması ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir [15].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli, 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası” haqqında yuxarıda bəhs etmişdik. Qeyd edilən qanunvericilik aktlarının, normativ-hüquqi sənədlərin qəbulu təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinin göstəriciləridir.

Daha sonra qeyd edək ki, “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin və Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti 14 dekabr 2015-ci il tarixli 706 nömrəli Fərman [16] imzalamışdır.

Fərmana əsasən, Azərbaycan Respublikasında xüsusi xidmət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq və dövlət idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti yaradılmışdır. Həmçinin “Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 2016-cı il tarixli, 724 nömrəli Fərmanına [17] əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti haqqında Əsasnamə” və “Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin strukturu” təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti olan dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və daha da möhkəmləndirilməsində üzərinə mühüm vəzifələr düşən Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti qarşıya qoyulmuş vəzifələri həyata keçirən şəxsi heyətin saflığına, Vətənə, xalqa və dövlətə sədaqətinə,

eyni zamanda peşə, fiziki və döyüş hazırlığına xüsusi önəm verir. İndi yüksək peşəkarlıq və intellektual səviyyə, ciddi xidmət və icra intizamı başlıca meyarlardır [18].

Bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, milli təhlükəsizlik haqqında qanununun, terrorçuluğa, korrupsiyaya, mütəşəkkil cinayətkarlığa, narkobiznesə və digər təhlükəli cinayətlərə qarşı mübarizəyə dair normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi, yeni dövlət qurumlarının yaradılması ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas şərtləri hesab edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi. 2019, 116 s.
2. Dövlət sirri haqqında qanun. Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında qanun. Bakı. "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, Bakı, 2005, 65 s.
3. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая Энциклопедия. М.: Юринформцентр, 2002, 972 с.
4. Milli təhlükəsizlik haqqında -712-IIQ ... <https://e-qanun.az>
Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik - 2198 ... // <https://www.e-qanun.az>
5. Müdafiə olunan şəxslər barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ...585-IQ - ... // <https://e-qanun.az>
6. "Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə // 722-VQD // <https://e-qanun.az>
7. Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında... 959-IIQ // ...<https://e-qanun.az>
8. Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası – 1334... <https://e-qanun.az>
9. Terrorçuluğa qarşı mübarizə 687-IQ - Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında - // <https://e-qanun.az>
10. "Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında" - 185 ... <https://e-qanun.az>
9. 11. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti" haqqında - 728-IQ ... <https://www.e-qanun.az>
12. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" - 206 ... // <https://e-qanun.az>
13. Əks-kəşfiyyat fəaliyyəti //711-IIQ - // <https://www.e-qanun.az>
14. Dövlət sirri haqqında - 733-IIQ ... <https://e-qanun.az>

15. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin ... – 706...<https://e-qanun.az>
16. Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin ... – 724...
<https://e-qanun.az>
17. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Orqanları -
<https://www.dtx.gov.az>
18. Charter of the United Nations, 26 June 1945 – Warehouse -
<https://warehouse.budh.nl> (PDF)
19. Comprehensive system of international peace and security : resolution /
adopted by the General Assembly // Comprehensive system of international
peace and security: <https://digitallibrary.un.org>
- Федеральный закон О безопасности N 390-ФЗ от 28.12.2010 -
<https://www.zakonrf.info> › doc-32059393

Gunay Sahhat Aliyeva

Security and human rights protection nature of legislation regarding

Summary. One of the characteristic factors for modern national security concepts and more important is human security. The state has security if it ensures not only the threat of aggression and attack, but also the normal way of life and socio-economic peace of its citizens. Modern national security is formed by a set of three interacting elements: the security of the individual, society, and the state. The security level of the society and the state depends on the measure of security of the personality and the expectation of legal values.

The presence of threats such as international terrorism, illegal migration, transnational organized crime, human trafficking, drug smuggling and proliferation of weapons of mass destruction for the security environment of the Republic of Azerbaijan has set certain tasks before the state. At the same time, a plan of successive measures was developed in the direction of the implementation of important organizational and operational reforms and the strengthening of the necessary legal framework in our republic.

Key words: security, human rights, essence of legislation, international security, national security, concept of national security

Гюнай Саххат кызы Алиева

БЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПРИРОДА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОТНОШЕНИИ

Резюме. Одним из характерных факторов для современных концепций национальной безопасности и более важным является безопасность человека. Государство безопасно, если оно обеспечивает не только угрозу агрессии и нападения, но и нормальный образ жизни и социально-экономический покой своих граждан. Современная национальная безопасность формируется совокупностью трех взаимодействующих элементов: безопасность личности, общества и государства. Уровень безопасности общества и государства зависит от меры безопасности личности и ожидания правовых ценностей.

Наличие таких угроз, как международный терроризм, незаконная миграция, транснациональная организованная преступность, торговля людьми, контрабанда наркотиков и распространение оружия массового уничтожения для среды безопасности Азербайджанской Республики поставили перед государством определенные задачи. В то же время был разработан план последовательных мероприятий в направлении реализации важных организационных и оперативных реформ и укрепления необходимой правовой базы в нашей республике.

Ключевые слова: безопасность, права человека, характер законодательства, международная безопасность, национальная безопасность, понятие национальной безопасности.

Günay Hacıyeva

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin

“İnsan hüquqları və informasiya hüququ”

UNESCO kafedrasının müəllimi

agamirova-gadjiyeva@mail.ru

MƏİŞƏT ZORAKILIĞINA QARŞI MÜBARİZƏ: NƏZƏRİ ASPEKTLƏR

***Xülasə:** Məişət zorakılığı məsələsinin aktuallığı dünyada hər il artır. Bütün ölkələri və şəhərləri əhatə edən ictimai sağlamlığın əsas problemlərindən biridir. Beynəlxalq aspekt olmaqla, məişət zorakılığı cəmiyyətin demək olar ki, bütün sosial-iqtisadi təbəqələrinə təsir göstərir, insanların sağlamlığına danılmaz zərər verir, çox vaxt ölümə səbəb olur və asanlıqla aşkar olunmur. Bundan əlavə, son illərdə bu problem müasir həyat şəraitinin əksəriyyəti ilə ağırlaşır.*

***Açar sözlər:** məişət zorakılığı, fiziki şiddət, psixoloji təzyiq, zərər çəkmiş şəxslər, mühafizə orderi, cinsi və fiziki istismar, tibbi nəticələr, maddi məhdudiyətlər, məişət zorakılığının mənfi sosial nəticələri.*

Bir çox ölkələrdə məişət zorakılığı qurbanlarının sayı hazırda epidemiya ilə müqayisə olunur. Qeyri-məşğulluq, alkoqol asılılığı, stres, narahatlıq kimi amillər buna kömək edir ki, bu da öz növbəsində təbii fəlakətlər, iqtisadi böhran, onu müşayiət edən təcrid ilə pandemiya səbəbindən baş verə bilər. Azərbaycanda zorakılığa qarşı mübarizənin inkişafı üç istiqamətdə inkişaf edir: qanunvericilik çərçivəsində, informasiya-maarifləndirmə və institutional. 1995-ci ildə Azərbaycan BMT-nin «Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında» 1979-cu il tarixli Konvensiyasına qoşulub [4]. Bundan əlavə, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaq, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaq, gender bərabərliyini təmin etmək məqsədi ilə «Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında» 10 oktyabr 2006-cı il tarixli 150-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Qanununun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsindən ibarətdir [3, s. 215-217]. Həmin Qanunun 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, cinsi mən-

subiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formaları qadağandır.

Eyni zamanda, məişət zorakılığı problemlərinin araşdırılması, o cümlədən qadınlara qarşı törədilən zorakılıq hallarının və onun qarşısının alınması, zorakılıq qurbanlarına psixoloji, tibbi, hüquqi yardımın göstərilməsi, məişət zorakılığının qurbanı olan şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi, eləcə də məişət zorakılığına qarşı mübarizə istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi məqsədi ilə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22 iyun 2010-cu il tarixli 1058-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir [1, s. 80].

Belə ki, Qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir. Ancaq bütün kriminoloqlar bu institutu müsbət qiymətləndirmirlər [7]. Məsələn, A. V. Churakovun fikrinə görə, mühafizə orderinin verilməsi praktikası təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə ziddir, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu pozur, mülkiyyətçini əmlakından qanunsuz məhrum etməyə imkan verir, insan və vətəndaşın digər fundamental hüquq və azadlıqlarını pozur, buna görə də, qəbul edilə bilməz. Müəllifin fikrincə, order əsasında zərərçəkən reabilitasiya, hüquqi, psixoloji yardım alır və ən əsası - zorakılıq etmiş şəxs üçün zərərçəkənlə hər hansı təmas imkanı məhdudlaşdırılır. Göstərilən yeni mexanizm fəal şəkildə istifadə olunur. Nəticə etibarilə qadın hüquqlarının qorunması və məişət zorakılığına qarşı mübarizə sahəsində qanunvericilik və institusional səviyyədə çox işlər görülmüşdür [2, s. 49]. Qanuna uyğun olaraq, dövlət məişət zorakılığının mənfi sosial nəticələrini aradan qaldırmaq, qurbanların qorunmasını təşkil etmək, onlara hüquqi və digər yardım göstərmək, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halları aradan qaldırmaq vəzifəsi daşıyır.

“Zorakılıq” anlayışını sosial və sadəcə hüquqi bir hadisə kimi müəyyən etmək nəinki çətin, hətta qeyri-mümkündür. Bu, gündəlik olaraq rastlaşdığımız hadisələrin çoxunun normal qəbul etdiyimiz zorakılıqla əlaqəli olması ilə izah olunur. Amma çətinlik ondan ibarətdir ki, zorakılıq normaya çevrilib. Belə “normal” hadisələrə irqçilik, uşaqların fiziki cəzası, cinsiyyətçilik, qadınların cinsi və fiziki istismarı da daxildir [6, s. 121-123]. Milli qanunvericilikdə və beynəlxalq sənədlərdə bu problem uşaqlara və qadınlara qarşı

məişət zorakılığı ilə əlaqələndirilir. Şiddət formaları, öz növbəsində, qətl, bədən xəsarəti, hədə-qorxu, təhdid, təhqir, təcrid, təcavüz, manipulyasiya, maddi məhdudiyətlər və "kişi imtiyazlarını" müdafiə etmək (məsələn, ailə üçün vacib qərarlar qəbul etmək, bütün ev vəzifələrini qadının çiyinlərinə qoymaq).

"Anna" zorakılığın qarşısının alınması üzrə Milli Mərkəzin tərifinə görə, məişət zorakılığı, yaxınlarına qarşı güc və nəzarət qazanmaq üçün fiziki, cinsi, şifahi, psixoloji və iqtisadi təhqir və təzyiqin artması ilə təkrarlanan bir dövrdür. Zorakı şəxs bu davranışla qurban üzərində dominantlığını və nəzarətini artırmaq və öz maraqlarını həyata keçirməyə nail olmaq məqsədi daşıyır [8]. Eləcə də məişət zorakılığında zorakı şəxsin istifadə etdiyi zorakılıq sadəcə bir növ deyil, biri digərini əvəz edən zorakılıq formalarında yaşanır.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 19-cu maddəsinə əsasən, fiziki və ya psixoloji zorakılığın, təhqir və ya sui-istifadənin, baxımsızlığın və ya səhlənkarlığın, kobud rəftarın və ya istismarın, o cümlədən cinsi istismarın bütün formaları zorakılığa aiddir. Məişət zorakılığının spesifik əlamətləri onun tsiklik xarakteri, sistemliliyi, subyekt arasındakı əlaqələrin xüsusiyyətləri, qadınlara və uşaqlara qarşı üstünlük təşkil etməsidir [5, s. 113].

1970-ci illərdə amerikalı tədqiqatçı L. Uolker məişət zorakılığının tsiklik xarakteri haqqında nəzəriyyə təqdim etdi. Bu konsepsiyaya görə, məişət zorakılığı dörd mərhələni əhatə edən artan tezliklə təkrarlanan hərəkətlər dövrüdür: 1) gərginliyin artması; 2) zorakı hadisə, 3) barışıq; 4) münasibətlərdə sakit bir dövr. Göstərilən dövr vaxtaşırı müxtəlif fasilələrlə təkrarlanır, bədənə zərər və ya qətlə başa çatır. Məişət zorakılığı ilə digər aqressiv hərəkətlər arasındakı ikinci əsas fərq, zorakı hərəkətlərin obyektinə ilə subyektinə arasındakı münasibətlərin xüsusiyyətləridir. Digər zorakı cinayətlərdən fərqli olaraq, ailə zorakılığı yaxın insanlar arasındakı münasibətlərdə həyata keçirilir.

2014-cü ildə ailə institutunun möhkəmləndirilməsi və məişət zorakılığına qarşı mübarizə məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Dini təşkilatlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi, gənclərin milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması sahəsində birgə maarifləndirici iş üzrə Tədbirlər Planı razılaşdırılıb. Nazirlər Kabinetinin 2011 il tarixli 207 nömrəli qərarı ilə "Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatına alınması və bu cür şəxslərlə profilaktik tər-

biyə işlərinin aparılması Qaydaları" təsdiq edilib. Bu sənədin əsas məqsədi məişət zorakılığının qarşısının alınması, ailədə normal münasibətlərin yaradılması, məişət zorakılığının mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrinin aradan qaldırılmasıdır. Qaydalara uyğun olaraq bu işlər yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən aparılmalıdır.

1 avqust 2014-cü ildə qadınlara və məişət zorakılığına qarşı mübarizəyə həsr olunmuş İstanbul konvensiyası qüvvəyə mindi. Azərbaycan hələlik bu sənədin imzalanması ilə bağlı heç bir tədbir görməyib. Dünya təcrübəsi göstərir ki, sabit və düşünülmüş dövlət maliyyəsi, problemin hərtərəfli biliyi, etibarlı statistika və zorakılığın qarşısının alınması və yardımın təşkili, günahkarların cəzalandırılması ilə bağlı bütün qanun və tədbirlərin icrasına ciddi nəzarətin həyata keçirilməsi olmadan fərdin bütün zorakılıq formalarından azadlıq hüququna riayət etmək probleminin həllində nəzərəçarpaacaq dəyişiklik əldə etmək mümkün deyil. Bu fəaliyyət dövlətin davamlı dəstəyinə əsaslanmalı, bütün cəmiyyəti birləşdirməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Məişət Zorakılığının qarşısının alınmasına dair Qanunvericilik toplusu. Bakı: 2012, 80 s.
2. Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq konvensiyaların milli qanunvericilikdə təsbiti. E.Süleymanovanın redaktəsi ilə. Bakı: Qanun, 2003, s. 49 .
3. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları: Dərslik. Bakı: Nurlar, 2019, s. 215-217 .
4. Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi üzrə Konvensiya / <https://justice.gov.az/categories/96>
5. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitənin Ümumi Təvsiyələrinin Seçmə Topusu. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı, Bakı, 2018, 113 s.
6. Боекер Л., Арбител Л. Отношения между матерью и детьми, страдающими от семейного насилия. Ньюбери Парк, Калифорния, США, 1998, с. 121-123.
7. Домашнее насилие по законодательству зарубежных стран: ответственность и превенция / Отв. ред. Н.А. Голованова. М., 2011.
8. Добаш Р.Е. Женщины, насилие и социальные изменения. Насилие против жён./ Нью-Йорк: «Свободная пресса», 1979.

Hajiyeva Gunay Namiq

*Lecturer at the UNESCO Department of
“Human Rights and Information Law”
of Law Faculty of Baku State University
agamirova-gadjiyeva@mail.ru*

Combating domestic violence: theoretical aspects

Abstract: The relevance of the issue of domestic violence is increasing in the world every year. This is one of the main public health problems that affects all countries and cities. Being an international aspect, domestic violence affects almost all socio-economic strata of society, causes undeniable harm to people's health, often leads to death and is not easily detected. In addition, in recent years, this problem has been exacerbated by most modern living condition.

Keywords: domestic violence, physical violence, psychological pressure, victims, protective order, sexual and physical violence, medical consequences, financial restrictions, negative social consequences of domestic violence.

Гаджиева Гюнай Намиг

*преподаватель кафедры «ЮНЕСКО по правам
человека и информационному праву» юридического
факультета Бакинского Государственного Университета
agamirova-gadjiyeva@mail.ru*

Борьба с домашним насилием: теоретические аспекты

Аннотация: Актуальность вопроса о насилии в семье возрастает в мире с каждым годом. Это одна из основных проблем общественного здравоохранения, которая затрагивает все страны и города. Будучи международным аспектом, домашнее насилие затрагивает практически все социально-экономические слои общества, наносит неоспоримый вред здоровью людей, часто приводит к смерти и нелегко обнаруживается. Кроме того, в последние годы эта проблема усугубляется большинством современных условий жизни.

Ключевые слова: домашнее насилие, физическое насилие, психологическое давление, жертвы, охранный ордер, сексуальное и физическое насилие, медицинские последствия, финансовые ограничения, негативные социальные последствия домашнего насилия.

Anara Hacıbəyli

BDU-nun hüquq fakültəsinin

*“İnsan hüquqları və informasiya hüququ-
UNESCO” kafedrasının müəllimi*

AZƏRBAYCAN TİBB QANUNVERİCİLİYİNİN BƏZİ BİOETİK ASPEKTLƏRİ VƏ İNSAN HÜQUQLARI

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının ilk illəri Ermənistanın dövlətimizə qarşı təcavüz etməsi, ölkənin daxilində ictimai-siyasi sabitliyin olmaması və digər amillər üzündən xeyli dərəcədə mürəkkəb və çətin olmuş, dövlətçiliyimiz həтта məhv olma təhlükəsi ilə üzləşmişdir. 1993-cü ildə xalqımızın təkidli xahişi ilə hakimiyyətə qayıtmış Ulu öndər H.Əliyevin yüksək siyasi və dövlətçilik təcrübəsi, şəxsi fədakarlığı və səngiməyən zəhməti sayəsində dövlətçiliyimiz məhv olma təhlükəsindən xilas olmuş və hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu istiqamətində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən addımlar atılmışdır. Ümummillə lider müasir, demokratik dünyaya inteqrasiyanın başlıca yolunu insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində görmüşdür. Ona görə də Ulu öndərin bilavasitə rəhbərliyi altında hazırlanmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş və 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmiş Konstitusiyasının normalarının 1/3 hissəsi bilavasitə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə həsr olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında demokratik cəmiyyət, sosial yönlü bazar iqtisadiyyatı, hüquqi dövlət quruculuğu yolunda məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən islahatlar insanların bütün sahələr, o cümlədən səhiyyə və şəxsiyyətin həyat və sağlamlığı ilə bağlı olan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq standartlara uyğun müdafiəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutan qanunların qəbul edilməsini zəruri etmişdir. Ulu öndərin rəhbərliyi altında səhiyyənin müxtəlif sahələrini əhatə edən “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” (26 iyun 1997-ci il), “Qan və onun komponentlərinin donorluğu haqqında” (26 mart 1996-cı il), “İnsanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AIDS) yayılmasının qarşısının alınması haqqında” (16 aprel 1996-cı il), “Əczaçılıq fəaliyyəti haqqında” (5 noyabr 1996-cı il), “Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında” (30 dekabr 1997-ci il), “İnsan orqan və (və ya) toxumalarının transplantasiyası haqqında” (28 oktyabr

1999-cu il), “Tibbi sığorta haqqında” (28 oktyabr 1999-cu il), “Özəl tibb fəaliyyəti haqqında” (30 dekabr 1999-cu il), “Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikası haqqında” (14 aprel 2000-ci il), “Azərbaycan Respublikasında vərəmlə mübarizə haqqında” (2 may 2000-ci il), “Psixiatriya yardımı haqqında” (12 iyun 2001-ci il), “Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında” (29 iyun 2001-ci il), “Yod çatışmazlığı xəstəliklərinin kütləvi profilaktikası məqsədi ilə duzun yodlaşdırılması haqqında” (27 dekabr 2001-ci il), “Körpələrin və erkən yaşlı uşaqların qidalanması haqqında” (17 iyun 2003-cü il) və sair qanunlar qəbul edildi. Eyni zamanda, “Səhiyyə sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması barədə” 13 mart 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə səhiyyənin bütün sahələrini əhatə edən islahatların aparılmasına start verildi, 2001-ci il 4 iyun tarixli Sərəncamı ilə isə hər il iyun ayının 17-nin ölkəmizdə tibb işçilərinin peşə bayramı kimi qeyd olunması müəyyən edildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ.Əliyevin fəaliyyətində də insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi daim prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. Dövlət başçısı tərəfindən imzalanmış “Şəkərli diabet xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında” 23 dekabr 2003-cü il tarixli 563-IIQ №-li, “Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəliklərinə düşər olmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında” 3 may 2005-ci il tarixli 905-IIQ №-li, “Onkoloji yardım haqqında” 23 may 2006-cı il tarixli 113-IIIQ №-li, “Dərman vasitələri haqqında” 22 dekabr 2006-cı il tarixli 208-IIIQ №-li, “Təbii müalicə ehtiyatları, müalicə-sağlamlaşdırma yerləri və kurortlar haqqında” 1 aprel 2008-ci il tarixli 557-IIIQ №-li, “Dağınıq skleroz xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında” 7 mart 2012-ci il tarixli 303-IVQ №-li, “Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında” 5 mart 2013-cü il tarixli 591-IVQ №-li Qanunlar və digər normativ aktlar cəmiyyətimizdə insan amilinin yüksək dəyər qazanmasında mühüm rol oynamışdır. Bir sözlə, ölkəmizdə əhalinin sağlamlığının qorunması ilə bağlı ictimai münasibətləri kompleks şəkildə tənzim edən, müasir qanunvericilik sistemi yaradılmışdır.

Diqqətəlayiq cəhət kimi qeyd edirik ki, ölkəmizin tibb qanunvericiliyində bioetik aspektlər kifayət qədər öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan milli qanunvericiliyimizdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi kontekstində bioetik aspektlərin nəzərdən keçirilməsini məqsədəmüvafiq hesab edirik. İlk növbədə bioetikanın özündə hansı məzmunu kəsb etməsinə diqqət yetirək. Bioetika ötən əsrin 60-70-ci illərində ABŞ-da yaranmış mədəniyyətin mürəkkəb fenomeni kimi təzahür etmişdir. Bu termin 1970-ci ildə Amerika on-

koloqu Van Rensseler Potter tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, insanların lyaqətli həyat şəraiti üçün humanitar və təbiət elmlərinin nümayəndələrinin səylərinin birləşdirilməsini təklif etmişdir. Növbəti onillikdə bioetika sürətlə Qərbi Avropada, 90-ci illərdə isə Rusiya və Şərqi Avropada, habelə Asiya qitəsi ölkələrində qəbul edildi. Bioetika elmi-texnik, yeni texnologiyalar və onların səhiyyədə tətbiqi, biotibbi tədqiqatlar, dərman prepratlarının sınaqdan keçirilməsi, insanlar və heyvanlar üzərində aparılan biotexnoloji eksperimentlərin etik və hüquqi aspektlərini, həkim-pasiyent münasibətlərini, abort, evtanaziya, vaksınlaşmanın yeni reproduktiv texnologiyaları, QİÇS, tibbi genetika, gen mühəndisliyi, GMO, klonlaşdırma, transplantologiya, suni intellekt, kompyuterləşmə kimi sahələrin fəlsəfi, etik və sosioloji xarakteri ilə bağlı məsələləri öyrənir (1, s. 3, 7). Biz bioetikanın əhatə dairəsinin göstərilən anlayışdan daha geniş həcmdə müəyyən edilməsini, qloballaşma, beynəlmilləşmə, rəqəmsallaşma kimi fenomenlərin də onun tərkibinə daxil edilməsini təklif edirik və eyni zamanda, hesab edirik ki, bioetikada bu hadisələrin həm də hüquqi tərəfi müzakirə predmeti olmalıdır.

YUNESKO 3-21 oktyabr 2005-ci ildə keçirilmiş Baş konfransının 33-cü sessiyasında “Bioetika və insan hüquqları ümumi bəyannaməsi” qəbul edilmişdir (2). Bununla da bioetikanın insan hüquqları ilə birbaşa bağlılığı beynəlxalq səviyyədə öz təsbitini tapmışdır. Bioetika insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməyə, onun prinsipləri isə qanunvericilikdən tutmuş ictimai həyatın bütün sferalarına nüfuz etməyə başlamışdır. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində, habelə Azərbaycanda bu mövzuya diqqət get-gedə artmaqdadır.

İndi isə milli qanunvericiliyimizdə bioetik aspektləri birbaşa səviyyədə nəzərdə tutan müddəaları diqqətə çatdıraq. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci (yaşamaq hüququ), 31-ci (təhlükəsiz yaşamaq hüququ), 41-ci (sağlamlığın qorunması hüququ) maddələrində insanın həyatı, təhlükəsizliyi və sağlamlığı ilə əlaqədar olan ictimai münasibətlərin toxunulmazlığı təsbit olunmuşdur. Ümumbəşəri sosial dəyər sayılan insanın həyatı, təhlükəsiz yaşaması, sağlamlığının qorunması ilə bağlı ictimai münasibətlərin mühafizəsi həm də dövlətimizin cinayət qanunvericiliyinin mühüm vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilən və 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minən CM-nin VIII bölməsində şəxsiyyət əleyhinə cinayətlər nəzərdə tutulmuşdur. CM-nin VIII bölməsi isə «Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər» (18-ci fəsil) ilə başlanır və CM-nin 120-143-1-ci maddələ-

rini əhatə edir. CM-nin 121-ci maddəsində ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi, 135-ci maddəsində evtanaziya, 136-cı maddəsində qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə, tibbi sterilizasiya, 137-ci maddəsində insan orqanlarının və toxumalarının alqı-satqısı, qanunsuz donorluğu və transplantasiyası, 138-ci maddəsində qanunsuz olaraq biotibbi tədqiqatlar aparma və ya qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmə, 141-ci maddəsində qanunsuz abort etmə kimi bioetik aspektli cinayət tərkibləri təsbit olunmuşdur.

Tibb elminin müasir nailiyyətləri, müxtəlif xəstəliklərin yeni diaqnostik və müalicə üsullarının müəyyən edilməsi, son illərdə əhaliyə göstərilən tibbi xidmətlərin dairəsinin xeyli genişlənməsi, şübhəsiz, bu sahənin cinayət-hüquqi tənzimlənməsi sahəsində təkmilləşdirmənin aparılmasına, tibb işçilərinin peşə fəaliyyəti ilə bağlı törədilən ictimai təhlükəli əməllərə görə daha dəqiq məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət-hüquqi normaların yaradılmasına zərurətin olduğunu şərtləndirir. Problemə daha dərinləndirən baxış pasiyentə diaqnoz qoyulması, müalicə, profilaktika və reabilitasiya proseslərinin aparılması, habelə son zərurət və əsaslı risk zamanı xəstələrin həyat və sağlamlıqlarına zərər vurulması əməllərinin, həkim səhvlərinin tövsifi, yatrogen¹ təzahürlər ilə mübarizədə cinayət-hüquqi təsir vasitələrindən istifadənin imkanları və hədləri məsələlərinin nəzəri və təcrübi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə tədqiq edilməsinə ehtiyacın olduğunu göstərir. Müasir dövrdə bioetik aspektlərə malik olan yatrogen cinayətkarlıqla mübarizə hər bir demokratik dövlətin cinayət-hüquqi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Tibb fəaliyyəti sferasında törədilən hüquq pozuntularına görə məsuliyyət nəzərdə tutan normaların təhlili bu fəaliyyət sahəsinin kompleks hüquqi tənzimlənmənin predmeti olduğunu göstərir. Bu səbəbdən son dövrlərdə hüquq nəzəriyyəsində əhalinin sağlamlığının mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin unifikasiya edilməsi üzrə fəal müzakirələr aparılır. Bu sahədə vahid məcəllələşdirilmiş aktın qəbul edilməsinin tərəfdarları hesab edirlər ki, tibbi yardımın göstərilməsinin əsas qaydalarının müəyyən edilməsi onun ayrı-ayrı növlərinin tənzim edilməsi ilə yanaşı, müxtəlif tibbi müdaxilələrin və manipulyasiyaların həyata keçirilməsi zamanı insanın həyat və sağlamlığına

¹ “Yatrogeniya” (yunan mənşəli iatroç (həkim) + yevəa (doğulma, törəmə) söz birləşməsidir) tibbi-hüquqi termin olub, tibb işçisinin pasiyentin ölümünə və ya sağlamlığına zərər vurulmasına səbəb olmuş əməlini nəzərdə tutur.

vurulmuş zərərə görə hüquqi məsuliyyətin mexanizminin formalaşdırılmasına imkan verəcəkdir (4, s. 87). Məcəllələşdirmənin əleyhinə çıxış edən müəlliflərin əsas arqumenti isə ondan ibarətdir ki, dünya ölkələrində bu sahədə vahid normativ aktın mövcud olmasına rast gəlinmədiyindən, insanın həyat və sağlamlığının mühafizəsinin hüquqi tənzimlənməsi hüquq sahələrinin kompleksi ilə həyata keçirilə bilər (5, s. 14). Fikrimizcə, əhalinin sağlamlığının mühafizəsi, tibbi fəaliyyətin həyata keçirilməsi sahələrinin predmetinin kompleks xarakterə və multidissiplinar məzmununa malik olması bu sistemə daxil olan ictimai münasibətlərin hüquqi tənziminin uğurlu unifikasiyasında çətinliklər yaradır.

Onu da qeyd edək ki, Avropa Şurası tərəfindən 1997-ci il aprel ayının 4-də “Biologiya və təbabətin nailiyyətlərindən istifadə edilməsi ilə əlaqədar insan hüquqları və ləyaqətinin müdafiəsi” haqqında Ovyedo Konvensiyası qəbul edilmişdir (3). Konvensiyada hər kəsə bərabər hüquqlu tibbi yardım alma imkanını tanıyan, bu istiqamətdə tədbirlər görülməsinin vacibliyini və bioetik aspektləri nəzərdə tutan müddələr mövcuddur. Bu baxımdan hesab edirik ki, qeyd olunan sənədin ölkəmiz tərəfindən ratifikasiya edilməsi bioetik aspektli insan hüquqlarının müdafiəsi üçün əlavə hüquqi təminat kimi çıxış edə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Bioetika, tibbi hüquq və yeni texnologiyalar. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013, 360 s.
2. Акты Генеральной конференции, 33-я сессия, Париж, 3-21 октября 2005 г., т.1: Резолюции / https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000142825_rus
3. Конвенция о защите прав и достоинства человека в связи с применением достижений биологии и медицины: Конвенция о правах человека и биомедицине / <https://rm.coe.int/168007d004>
4. Мохов А.А. К вопросу о кодификации законодательства об охране здоровья граждан // Право и политика. 2002, № 7. С. 82-88.
5. Основы медицинского права России. Учебное пособие / Под ред. Ю.Д.Сергеева. М., Издательство МИА, 2007, 140 с.

Gülşən Cəbi

*Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
“Konstitusiyə hüququ” kafedrasının müəllimi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,*

e-mail: gulshanjabi@bsu.edu.az

PUBLİK HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN İNZİBATİ-HÜQUQİ STATUSU VƏ İDARƏETMƏNİN BİR SIRA MƏSƏLƏLƏRİ HAQQINDA

***Annotasiya:** Məqalədə publik hüquqi şəxslər anlayışı, publik hüquqi şəxslərin inzibati-hüquqi statusuna dair bir sıra məsələlər təhlil edilmiş, publik hüquqi şəxslərin idarəedilməsi, işəqəbul prosesi haqqında təkliflər verilmişdir.*

***Açar sözlər:** Azərbaycan Respublikası, publik hüquqi şəxs, inzibati-hüquqi status, idarəetmə, işəqəbul*

Bəşəri tarixin son dövrlərində baş verən dəyişikliklər, dövlətlərin və cəmiyyətlərin fəaliyyətində meydana çıxan yeni baxışlar idarəetmə məsələlərində də özünü göstərmişdir. Bu isə bütövlükdə hüquqda, konkret şəkildə hüququn müxtəlif sahələrində yeni hüquqi kateqoriyaların formalaşması, yeni idarəetmə mexanizmlərinin reallaşdırılmasında özünü büruzə verir. Belə hüquqi kateqoriyalardan və idarəetmə mexanizmlərindən biri publik hüquqi şəxslər anlayışı ilə bağlıdır.

Publik hüquqi şəxslər eyni zamanda həm klassik mənada hüquqi şəxs anlayışına yaxın olan əlamətləri ilə, həm də dövlət orqanlarının fəaliyyətinə yaxın olan funksional mahiyyəti ilə xüsusi diqqət tələb edən, son illərin qanunvericilik aktlarında normativ təsbitini tapmış hüquqi kateqoriyalardan biridir.

29 dekabr 2015-ci il tarixdə “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş, publik hüquqi şəxslər anlayışı qanunvericilik sistemində daxil edilmişdir. Bununla da həm publik hüquqi şəxslərin yaradılması və fəaliyyətinin hüquqi əsasları müəyyən edilmiş, həm də real ictimai münasibətlərin subyektivi kimi doktrinal araşdırmaların obyektivli olmasının faktiki zərurəti meydana çıxmışdır.

Publik hüquqi şəxslərin yarandığı il dövrlərdən fərqli olaraq hazırda onların dairəsi genişlənir, müxtəlif dövlət orqanlarının fəaliyyətində publik hüquqi şəxslərlə münasibətləri müxtəlif səviyyələrdə inkişaf edir. Mövcud ten-

densiyalar onu düşünməyə əsas verir ki, yaxın illərdə publik hüquqi şəxslərin əhəmiyyəti, funksional yükü daha da artacaq.

Publik hüquqi şəxs kateqoriyasının diqqət çəkən məqamlarından biri onun klassik hüquqi şəxs anlayışından fərqi, ənənəvi mülki-hüquqi mənada hüquqi şəxslər ilə təsis edilmənin əsasları, funksional dairənin müəyyənləşdirilməsi, idarəetmə orqanlarının formalaşdırılması və digər idarəetmə, inzibati, sərəncam fəaliyyəti baxımından əsaslı fərqlərin olmasındadır. Digər hüquqi şəxslərdən fərqli olaraq publik hüquqi şəxslərin cəmiyyətin idarəetməsində iştirakı onların hüquqi təbiətində özünəməxsusluğu şərtləndirir.

Publik hüquqi şəxslər müasir hüquq nəzəriyyəsində və praktikasında digər hüquqi şəxslər və dövlət orqanları ilə müqayisədə yeni formalaşan idarəetmə modellərindən biridir. Bu baxımdan istər hüquq nəzəriyyəsində, istərsə də hüquq praktikasında fərqlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə publik hüquqi şəxs anlayışının, onların inzibati-hüquqi aspektlərinin araşdırılması, yaradılması və fəaliyyəti əsaslarının analizi elmin və hüquq praktikasının əlaqəli inkişafının, reallığının təmini üçün vacibdir.

Hüquq münasibətlərinin tərkib ünsürlərinə hüququn subyektləri, onların subyektiv hüquq və hüquqi vəzifələri, habelə hüquq münasibətlərinin obyektləri daxildir. [1, səh. 250]

Azərbaycan Respublikasında publik hüquqi şəxslərin yaradılması, fəaliyyət göstərməsi və təşkili məsələlərini tənzimləyən qanunvericilik aktlarına 29 dekabr 2015-ci il tarixli “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi aiddir.

“Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu publik hüquqi şəxslərin yaradılmasının əsaslarına dair mühüm mənbələrdən olmaqla bu sahədə bir sıra normaları müəyyən etmişdir.

“Publik hüquqi şəxslər haqqında” AR Qanununun 2.1. maddəsi müəyyən edir ki, publik hüquq – ümumdövlət və ya ictimai maraqların təmin edilməsi ilə bağlı olan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusudur. [3]

Qanununun 2.2. maddəsinə əsasən isə publik hüquqi şəxs- dövlət və bələdiyyə adından yaradılan, ümumdövlət və (və ya) ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olan, dövlət və ya bələdiyyə orqanı olmayan təşkilatdır.

Qanunvericilik publik hüquqi şəxsin anlayışını müəyyən edərkən “hüquqi şəxs” terminindən deyil, “təşkilat” terminindən istifadə etmişdir ki, bu

da publik hüquqi şəxslərin klassik mülki hüquqi mənada və təsnifatda hüquqi şəxslər anlayışında olmadığını, tam fərqli subyekt olmaqla ictimai münasibətlər, o cümlədən inzibati hüquq münasibətlərində spesifik bir subyekt kimi iştirak etdiyini göstərir. Publik hüquqi şəxslərin təsisçiləri dövlət və ya bələdiyyə olduğundan onların nizamnaməsinin müddəalarının müəyyənləşdirilməsi və təsdiqi məsələləri də yaradılması mexanizminin hüquqi əsasları sırasında fərqlənir.

Həmçinin qeyd edilməlidir ki, publik hüquqi şəxsin ümumi anlayışı və formalaşdırılmasına dair normaları nəzərdə tutan konkret Qanundan əlavə publik hüquqi şəxsin fəaliyyət göstərdiyi sahədən asılı olaraq həmin fəaliyyəti tənzimləyən konkret hüquq normalarının təsbit edildiyi qanunvericilik aktları mənbə qismində çıxış edir ki, bu da eyni zamanda publik hüquqi şəxsin həmin idarəetmə sahəsində inzibati hüquqi statusunu müəyyən edən fundamental normalar sırasına daxil olur. Məs., Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını 29 dekabr 2006-cı il tarixli “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” AR Qanunu müəyyən edir. Həmin sahədə fəaliyyət göstərən publik hüquqi şəxs isə Azərbaycan Əmanətlərin Sığortalanması Fondudur.

Belə ki, publik hüquqi şəxs dövlət adından müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum), bələdiyyə adından isə müvafiq bələdiyyə orqanları tərəfindən yaradılır.

Publik hüquqi şəxs “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra hüquqi şəxs statusunu əldə edir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatı onun idarəetmə orqanlarının üzvləri tam tərkibdə təyin edilmədiyi halda da həyata keçirilir [2]

“Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” AR Qanununun 4.1. maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində hüquqi şəxs statusu almaq istəyən qurum, habelə xarici hüquqi şəxsin nümayəndəliyi və ya filialı dövlət qeydiyyatına alınmalı və dövlət reyestrinə daxil edilməlidir. Kommersiya təşkilatları, publik hüquqi şəxslər, habelə xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri və ya filialları yalnız dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra fəaliyyət göstərə bilərlər.

Qeyd edilən Qanunun 8-ci maddəsi müəyyən edir ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən publik hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alınması həmin publik hüquqi şəxsin nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının və ya bələdiyyənin hüquqi aktı qüvvəyə mindikdən sonra bu məqsədlə səlahiyyət verilmiş şəxsin müraciəti əsasında 2 iş günündən gec olmayaraq həyata keçirilməlidir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatı onun idarəetmə orqanlarının üzvləri tam tərkibdə təyin edilmədiyi halda da həyata keçirilir [5].

Hüquqi şəxs statusu almaq istəyən qurumun dövlət qeydiyyatına alınması üçün Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ərizə ilə müraciət edilməli və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş bir sıra sənədlər ərizəyə əlavə edilməlidir ki, bunlardan biri də təsis sənədləridir.

Publik hüquqi şəxslərin təsis sənədləri dedikdə “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilmiş nizamnaməsi əsas götürülür. Bununla bağlı qeyd edilməlidir ki, publik hüquqi şəxslər dövlət və ya bələdiyyə tərəfindən təsis edildiyindən onların nizamnaməsi də müvafiq olaraq dövlət və ya bələdiyyə tərəfindən təsdiq edilir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 6 iyul tarixli 173 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yaratdığı publik hüquqi şəxslərin Nümunəvi Nizamnaməsi” mühüm mənbələrdən biri olaraq əhəmiyyətlidir [4].

Qeyd edilən Nizamnamənin müddəalarına əsasən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yaratdığı publik hüquqi şəxs Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi sahədə fəaliyyət göstərir və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi hallarda müvafiq sahədə dövlət siyasətinin formalaşmasında iştirak edir, bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin edir, tənzimləməni və nəzarəti həyata keçirir.

Publik hüquqi şəxs öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını həyata keçirərkən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları ilə, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə, digər hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və ümumdövlət və (və ya) ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi hallarda publik hüquqi şəxs Nizamnaməsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər.

Publik hüquqi şəxs öz fəaliyyətində və idarəetmədə mütərəqqi korpora-

tiv idarəetmə standartlarını tətbiq edir. Publik hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarəti təsisçi, həmçinin Nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş qaydada idarəetmə orqanları həyata keçirirlər. Publik hüquqi şəxsə ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən Himayəçilik Şurası yaradıla bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi hallarda Publik hüquqi şəxsin Nizamnaməsində idarəetmə orqanlarının (Müşahidə (Direktorlar) Şurası, icra orqanı) səlahiyyətlərinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və (və ya) digər dövlət orqanı (qurumu) ilə razılaşdırmaqla həyata keçirilməsi nəzərdə tutula bilər.

Publik hüquqi şəxsin Müşahidə (Direktorlar) Şurası ümumi rəhbərliyi və nəzarəti həyata keçirir. Şura üzvlərinin sayını təsisçi müəyyən edir. Şura üzvlərini təsisçi vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir. Şuranın sədri və onun müavini (müavinləri) təsisçinin müəyyən etdiyi qaydada və müddətdə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad olunurlar. Şura sədrinin müavinlərinin sayını təsisçi müəyyən edir.

Qeyd olunanlara əsasən düşünürük ki, publik hüquqi şəxslərin ümumdövlət və ya ictimai maraqların təmin edilməsi ilə əlaqədar yaradılan və fəaliyyət göstərən təsisat olması nəzərə alınaraq onun idarəetmə orqanlarının rəhbərlərinin (üzvlərinin) səlahiyyət müddətlərinin konkret müddət çərçivəsində (məs., 4 il, yaxud 5 il) müəyyənləşdirilməsi faydalıdır. Bu baxımdan “Publik hüquqi şəxslər haqqında” AR Qanununda bununla bağlı müddələrin əlavə edilməsi təklif olunur.

Həmçinin düşünürük ki, publik hüquqi şəxslərin inzibati hüquqi statusu onların inzibati hüquq münasibətlərində müstəqil subyekt kimi iştirak etməsi olduğundan və ümumdövlət, ictimai maraqların təmin edilməsi ilə əlaqədar yaradılan subyekt olması nəzərə alınaraq dövlət orqanlarında qulluğa qəbulun ictimai açıq və şəffaf proseduralarla keçirilməsi kimi əhəmiyyətli normativ və praktik təcrübənin publik hüquqi şəxslərdə işəqəbul prosesində tətbiqi faydalıdır.

Təklif edirik ki, publik hüquqi şəxslər fərdi kommərsiya və ya qeyri-kommərsiya məqsədilə yaradılan klassik mülki-hüquqi mənada hüquqi şəxs deyil, ümumdövlət, ictimai maraqların təmin edilməsi ilə əlaqədar yaradılan və fəaliyyət göstərən subyekt olduğundan publik hüquqi şəxslərdə işəqəbul bütün vətəndaşlar üçün açıq, müsabiqə əsasında keçirilsin və qanunvericilikdə buna dair müddəalar nəzərdə tutulsun.

Şaiq Əliyev

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası
Mərkəzinin “Ballistik və trasoloji
ekspertizalar” şöbəsinin baş eksperti,
kiçik ədliyyə müşaviri*
e-mail: saiqeliyev1@gmail.com

ODLU SİLAH YARALANMALARININ XARAKTERİK ƏLAMƏTLƏRİ

Odlu silahdan istifadə edilməklə törədilən şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərdə atışın hansı məsafədən edildiyini müəyyən etmək cinayətin açılmasında olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Atış məsafəsi adlanan bu anlayış odlu silahın lüləsindən çıxan materialların (mikro-hissəciklərin, qazların və s.) insan bədəninin xəsarət yetirilmiş hissəsində giriş dəliyi üzərindəki dəridə (yarada) və ya yaralanan yeri örtən paltarda qoyduğu izlərlə müəyyən edilir. Bu maddələrə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- isti qazlar: silahın lüləsindən çıxan kimi 2-3 sm məsafədə dağılırlar. Bu qazlar yanığa yol açmır və onlar yalnız xüsusi fotoqrafiya texnikası ilə baxıldıqda müəyyən edilə bilər.

- alov: silahın növündən asılı olaraq 5-20 sm məsafəyə çata bilər. Dəridə və paltarda yanıqlara, həmçinin, tüklərin yanmasına və dəridə suluqların (içə maye ilə dolu qabarcıq) əmələ gəlməsinə səbəb ola bilər. Silahdan bədənə bitişik vəziyyətdə atış açıldıqda alov giriş çuxurunun kənarlarını yandırır, həmin nahiyədə toxumaların qurumasına və sərtləşməsinə səbəb olur. Alovun bu təsirini tibbi ekspertiza aparılarkən yarılma zamanı dəri altındakı sümük toxumasında da müşahidə etmək olar.

- duman: duman və ya his də deyilir. Barıtın yanması nəticəsində yaranan tüstü silahı növündən asılı olaraq 15-40 sm məsafəyə çata bilər.

- barıt hissəcikləri: atış zamanı lülədən ya alovlu, ya da heç yanmayan barıt hissəcikləri atılır. Silahın növündən asılı olaraq 30-75 sm məsafəyə çata bilən bu hissəciklər dəriyə hopur. Barıt hissəciklər nəm salftlə silinsə də, bədəndə ekximoz (qızarıqlıq) izlər qalır.

- metal hissəciklər: güllə özəyi ilə lülə arasında yüksək sürtünmə müqavimətinə görə lülədə və ya güllədə yivlərdən qopmuş metal hissəcikləri qalır. Bununla yanaşı həmin metal hissəcikləri 40-50 sm məsafəyə yayıla bi-

lər. Adi gözlə aşkarlanması çətin olan bu hissəciklər xüsusi üsullarla aşkarlanıla bilər. Eləcə də bu materiallar müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr qismində də götürülüb digər sübutlarla birgə tədqiq edilə bilər.

- güllə: güllə silahın növündən asılı olaraq 50-2000 m arasında yaralayıcı-ölümcül ola bilər. Ov tüfəngi qırmaları isə bundan fərqli olaraq 100 m məsafədə məhvedici təsirli ola bilər. Güllə nüvəsinin kinetik enerjisi, kinetik enerji düsturundan ($KE = M \cdot V^2 / 2$) xatırladığı kimi, kütləsi və sürətinin kvadratı ilə düz mütənasib olaraq artır. Sürəti iki dəfə artırmaq isə kinetik enerjini dörd dəfə artırır. Güllə yarasında meydana gələcək zərərin dərəcəsi həmin yaranı yaradan güllələrin kinetik enerjisindən və bu enerjinin nə qədərində bədən toxumalarına ötürülməsindən asılıdır. Bədənə nüfuz edən güllə enerjisinin kiçik bir hissəsini toxumalara təsir edir. Əgər güllə sümüyə dəyirsə artıq güllə bütün enerjisini toxumalara ötürür və bədəndə daha böyük yaralar əmələ gəlir. Güllə nüvəsinin kinetik enerjisinin nə qədər toxumalara keçəcəyi dörd əsas amillə müəyyən edilir:

Birinci amil, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, mərmimin zərbə anında malik olduğu kinetik enerjinin miqdarıdır. Müharibə silahları kimi yüksək kinetik enerjili silahların güllələri toxumada hərəkəti zamanı öz diametrindən 40 dəfə böyük olan ərazidə "müvəqqəti boşluq" – yəni xəsarət əmələ gətirə bilər. Bu sahə daha sonra güllə yolunun ətrafındakı zədə (kontuziya) sahəsini əmələ gətirir.

İkinci amil, mərmimin öz yolu boyunca uzun ox formasında yaratdığı xəsarətdir. Bu, mərmimin yaxın məsafədən hərəkətə keçməsində daha böyük əyilmə bucağı ilə vurulmasına səbəb olur və giriş dəliyi ətrafında daha çox toxuma zədələnməsinə səbəb olur. Uzaqdan çəkilişlərdə qazma (perforasiya) və toxuma nüfuz etmə (penetrasiya) səmərəliliyi artır.

Üçüncü amil, mərmimin diametri, dizaynı və tərkibi kimi xüsusiyyətləridir. Məsələn, zərbə zamanı deformasiyaya uğrayan mərmilər toxumalara ağır ziyan vurur. Bu da güllənin materialından, ağırlığından və digər amillərdən asılı olaraq dəyişir.

Dördüncü amil, güllənin dəyən və keçdiyi (deşdiyi) toxumaların sıxlığı, müqaviməti və elastikliyi. Toxumanın sıxlığı nə qədər çox olarsa, "tormozlama" bir o qədər çox olar və zərər də bir o qədər çox olar.

Bədənə bitişik atış zamanı yaralanmalar:

1. Sıx bitişik atış: silah dəriyə möhkəm basıldıqda və dəri lülənin hər tərəfini bağladığı hallar bura daxildir. Bu tipli yaralanmalarda yaranın daxili kənarları alov və isti qazlarla yanıb halda olur və tüstü (barıt) qalıqları ilə

qaralır. Çölə qaz sızması olmayacağı üçün giriş dəliyinin kənarında adətən heç bir tapıntı aşkar edilmir.

2. Sərbəst bitişik atış: lülə dəriyə möhkəm basılmadığından, güllədən əvvəlki qazlar və güllənin özü dərinə itələdiyi üçün silahın lüləsi və dəri arasında boşluq yaranır. Güllədən sonra gələn qaz və tüstü kütləsi bu boşluqdan çıxır və giriş dəliyinin ətrafına ən boş istiqamətdə qaçaraq həmin tərəfə yayılır. Bu istiqamət adətən silahın tuşlandığı istiqamət olur.

Hər iki halda tüstü, barıt hissəcikləri və onu müşayiət edən qazlar yarıda və mərmə yolu boyunca toplanır. Dərinin qalın olduğu və dərialtı piy toxumasının olduğu hallarda dəridə yalnız iz və vurucu halqa aşkar edilə bilər. Dərialtı piy toxumasının nazik olduğu və dərinin sümüyə yaxın olduğu nahiyələrdə (baş dərisi, məbəd sahəsi, döş sümüyü üzərində və s.) dəri ilə sümük arasında yanıq tapıntıları, tüstü və barıt qalıqları görünə bilər. Tez-tez hematoma (qan hovuzu) kütləsi ilə təsbit edilən bu formalaşmaya “hofinan mədən çuxuru” da deyilir. Təzyiq altında olan qazın təsiri ilə dəri partlaya və qopa bilər ki, bu görünüşə atipik giriş dəliyi deyilir.

Yaxın atış: Kontakt məsafəsindən başlaya və 30-60 sm-ə qədər uzana bilər; dəridə və ya geyimdə yanıqlar, his, barıt hissəcikləri, metal parçaları və s. tapıntıların zəngin şəkildə aşkar oluna biləcəyi atış məsafəsidir. Ov tüfənginin lüləsindən çıxan qranullar ilk bir metr məsafədə birlikdə hərəkət etdiyi üçün onların əmələ gətirdiyi giriş dəliyi böyük bir güllə giriş dəliyinə bənzəyir.

Kiçik dəlikli ov tüfəngi ilə yaranan yaralarda dərialtı və toxumadaxili tapıntılar araşdırılmalıdır. Səsi azaltmaq üçün lülə ağzının önünə yastıq qoyularsa, ədəbiyyatda "top səpilmə effekti" olaraq adlandırılan geniş yayılma baş verəcək və atış məsafəsinin təxminində aldadıcı ola bilər. Bu zaman sferik qranulların lülədən çıxarkən üst-üstə yığılaraq bilyard topları kimi bir-biri ilə toqquşaraq yan tərəfə açıldığı aydınlaşdırılır.

Silahdan atılan yanmamış və ya yarımqıq qalmış barıt hissəcikləri silahın növündən asılı olaraq 30-75 sm məsafəyə çata bilər və dəriyə və ya paltaraya yapışır. Epidermisə daxil olmuş hissəciklər silinərək çıxarılsa belə, qızarmış çuxurlar qalır. Dəriyə yapışdırılmış barıt hissəcikləri ətrafındakı qırmızı-qəhvəyi hiperemiya sahələri "canlılıq" əlamətidir və atışın insanın sağ ikən edildiyini sübut edir. Cəsədlərə yaxın çəkilişlərdə dəriyə basdırılmış barıt hissəciklərinin ətrafında belə sahələr əmələ gəlmişdir.

Çıxış dəlikləri: güllənin çıxış dəlikləri adətən giriş dəliklərindən böyük olmur. Böyük çıxış dəliklərinin yaranmasına səbəb olan iki mühüm faktor-

dan biri də güllənin bədənə daxil olduqdan sonra balansının pozulması və yellənməsidir. Bu yolla fırlanan güllə çıxış dəliyi yaradaraq dərinə yan və ya arxası ilə deşə bilər. Deformasiyaya uğramış küt güllənin burnu çıxış dəliyinə çatsa belə, onun yaradacağı dəlik giriş dəliyindən böyük olacaq. Bu, süməyə dəyən və ya içəri keçən güllələrdə daha aydın müşahidə olunur. Bu vəziyyətdə, çıxış dəlikləri yarıq şəklində, ulduz şəklində, yuvarlaqlaşdırılmış və ya tamamilə qeyri-müntəzəm şəkildə cırılmış ola bilər. Xüsusilə yara quruduğu zaman bu görünüş bəzən çıxış dəliklərinin giriş dəlikləri kimi yanlış şərh edilməsinə səbəb olur. Fərqləndirmədə yadda saxlamaq lazımdır ki, zərb halqası demək olar ki, giriş dəliyinin içərisində formalaşsa da, çıxış dəliyinin cırılması güllənin diametrindən daha genişdir və rəngi zərb halqasından daha solğundur.

Антон Кочкин

*преподаватель кафедры конституционного
и административного права*

Краснодарского университета МВД России

mr.ko4ckin@yandex.ru

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕСУРСОВ В ПУБЛИЧНО- ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНАХ: СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

При изучении вопросов функционирования публично-государственных органов основное внимание исследователей зачастую посвящено правовому регулированию особенностей деятельности сотрудников данного учреждения. Как известно, чтобы сделать тот или иной орган государственной власти максимально эффективным в своей области издаются не только законные акты, действующие на уровне всего государства, в которых устанавливаются общие для все институций примерные алгоритмы действий, но и на местных (локальных) уровнях формируется корпус подзаконных актов, основная цель которого нормализовать и улучшить деятельность отдельной организации. Для работников публично-правовых органов подготавливаются должностные регламенты (должностные инструкции), в которых четко регламентируются обязанности этих лиц, их права, ответственность и правовые основы деятельности. Не трудно догадаться, что в зависимости от должности и подразделения, в котором работает сотрудник, объем обязанностей может меняться. Не следует также забывать и про сам орган, который несмотря на то, что состоит из сотрудников, которые его образуют, живет полусамостоятельной жизнью: институция трансцендента по отношению к членам, которые ее формируют.¹ Таким образом, для создания общей системы координат, в которой будет существовать публично-государственный орган, или вернее, которую он будет диктовать для всех участников института, издается устав. Однако, чтобы орган функционировал в соответствии с уставом, необходи-

¹ Бурдые П. Политическое представление // Бурдые П. Социология социального пространства / Пер. с франц.; Отв. ред. Перевода Н.А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005.- С. 179-219.

мо сформировать аппарат, который будет иллюстрировать собой, во-первых, функциональный потенциал органа: если есть аппарат, то орган жив, - во-вторых, аппарат помогает управлять этим органом и реализовать те цели организации, которые заложены в уставе и иных нормативных правовых актах. Аппарат органа, как и любая относительно крупная организация, имеет свою иерархию, где последовательно, словно по цепочке, реализуется административный ресурс органа: руководитель руководит заместителями, руководя в целом всем аппаратом, заместители руководят начальниками подразделений (управлений, отделов, отделений и групп), руководители среднего звена командуют своими подчиненными и так далее. Следует обратить внимание на то, что под административным ресурсом может пониматься как руководство аппарата органа, которое следит за тем, чтобы орган работал, как швейцарские часы. Но, кроме этого, административный ресурс представляют собой и сами сотрудники аппарата, помимо руководителей высшего эшелона и среднего звена, власть и управленческие функции которых могут распространяться далеко за пределы самого аппарата и могут быть направлены на подчиненные этому публично-государственному органу институции.

Это очень примерная и обобщенная схема построения принципов деятельности административных ресурсов, которые зиждутся на исполнение требований позитивно-правовых норм различного уровня. Но это лишь вершина айсберга. В настоящей работе представляется интересным рассмотреть вопрос необходимости формирования аппарата в публично-государственных органах власти и непосредственно изучить генезис формирования административных ресурсов различных уровней в данных организациях. Отметим, что реализация такой концепции становится возможной благодаря вторичному анализу идей Мишеля Фуко и Пьера Бурдьё.

Обратим внимание на то, что анализ действующих правовых норм и принципов права, на которых строится система работы публично-государственных органов имеет некоторые теоретико-методологические погрешности, основная из которых раскрывается в том, что исследование административных ресурсов сквозь призму административных правоотношений справедливо только для понимания принципов деятельности государственных органов в пределах одной страны либо в границах нескольких стран при том условии, что у них схожая система права, что справедливо, в частности, для стран СНГ: системы

права в этих государствах предельно гомологичны. Если же мы будем говорить о специфике становления административных ресурсов в тех странах, где доминирует, например, англо-саксонская правовая система, то вполне возможно, что для всестороннего его изучения понадобится использовать детальный правовой анализ источников зарубежного права. К тому же некоторые особенности функционирования государственных институций дальнего зарубежья могут быть ангажированы социокультурными особенностями и менталитетом того народа, для которых данные государственные институты и создавались.

Указанные тезисы требуют разработки и представления иного теоретико-методологического подхода, который позволил бы эксплицировать универсальные принципы формирования административных ресурсов, для чего полагаем целесообразным отказаться от правового и социокультурного подхода, поскольку они сильно привязаны к государственно-территориальному признаку, что служит некоей помехой в создании целостного представления о зарождении административных ресурсов.

Фуко в своих работах «История безумия в классическую эпоху»² и «Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы»³ административный ресурс рассматривает в качестве необходимого элемента в системе осуществления государственной власти, который служит повсеместному и зачастую имплицитному супервайзингу. Известно, что любое сформировавшееся государство обладает исключительной легитимной монополией на физическое насилие, что иллюстрируется созданием и функционированием таких институтов, как армия и полиция. Примечательно, что такие институты считаются нормальными как для тоталитарных и авторитарных государств, так и для демократических, в которых принципы гуманизма стоят в авангарде системы ценностей. В современных прогрессивных странах с демократическим строем органы власти, обладающие потенциальной возможностью показать свою силу в случае необходимости, создают такие условия, в которых основной контроль, позволяющий следить за целостностью государства и общества, становится неощутимым в буквальном смысле слова и кроется, как отмечено выше, в потенции, что иллюстрируется наличием камер, федеральных служб, систем коммуникативных каналов по-

² Michel Foucault. Folie et Dérailson. Histoire de la folie à l'âge Classique, Paris, Librairie Plon, s.d. (1961).

³ Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. М.: Ad Marginem, 1999. - 478 с.

лучения сведений, неотвратимостью наказания, что сдерживает и пресекает возможные проявления произвола, как бы, в тени. Таким образом, помимо насилия, государство создает административные ресурсы в публично-государственных органах, которые наделяются также монополией на знание: они знают, что и как нужно нам делать, они знают, как отличить нормальное поведение от ненормального, здорового человека от душевнобольного, они знают, что приоритетно, необходимо и полезно, а что нет. Вот за этим и нужны административные ресурсы. Но это одна сторона медали.

Эту же идею подхватывает Бурдьё в статье под названием «Дух государства: генезис и структура»⁴, где официоз, в данном случае нечто вроде трансцендентальной среды, навязывает идеологию государства для определения рамок возможности познания и правил мышления, что диктуется активно еще со школьной скамьи. Становление административного ресурсов в публично-государственных органах власти необходимо для манипулирования государственным капиталом, который, согласно воззрениям Бурдьё, хорош тем, что позволяет управлять другими видами капитала: экономическим, политическим, социальным, информационным и так далее. Государственный капитал, как нам представляется в рамках семиотической концепции Бурдьё, для более эффективного управления иными видами капитала и сознанием граждан использует символическую систему. Легитимное символическое насилие нередко во многих государствах проявляется в сфере образования и документооборота, что непосредственно осуществляется через публично-государственные органы.

Итак, что касается сферы образования, то нетрудно вспомнить реформы правил русского языка, которые происходят зачастую не в тот момент, когда научное сообщество понимает, что язык с течением времени приобрел такую форму, которая требует иных подходов для его понимания и выражения, а в момент смены действующей государственной власти, которая начинает навязывать новые правила орфографии и пунктуации. Стоит обратить внимание, что в этот самый момент создается комичная ситуация со стороны тех, кто начинает с суровым лицом и полной уверенностью отстаивать существовавшие пра-

⁴ Бурдьё П. Дух государства: генезис и структура // Бурдьё П. Социология социального пространства / Пер. с франц.; Отв. ред. Переводка Н.А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – С. 220-254.

вила грамматики до реформы, потому что якобы эти нормы чуть ли не имманентны языку, срослись с ним и отражают его подлинную природу, хотя эти же требования диктовались другим режимом, но об этом позабыли, столько воды утекло с тех пор. Примером же легитимного символического насилия в сфере делопроизводства (опосредованной формы информационного капитала в данном случае, как пишет Бурдьё) является создание четких реквизитов, формуляров, необходимых элементов документа, подтверждающих его юридическую силу (подписи и печати – чистый символизм, иллюстрирующий полномасштабный характер социальной магии)⁵.

Таким образом, вторичный анализ работ французский исследователей, занимавшихся изучением природы функционирования и становления публично-государственных органов, показывает, что структуралистский подход и особенно семиотический анализ открывает нам глаза на универсальные принципы работы административных ресурсов органов государственной власти, которые стоят на перманентном имплицитном контроле за общественной жизнью и законной спекуляции символическим капиталом, позволяющим эффективно управлять социальной и политической сферами общества.

Список использованных источников:

1. Приказ МВД России от 20 июня 2012 г. № 615 «Об утверждении Инструкции по делопроизводству в органах внутренних дел Российской Федерации».
2. Michel Foucault. *Folie et Dérailson. Histoire de la folie à l'âge Classique*, Paris, Librairie Plon, s.d. (1961).
3. Бурдьё П. Социология социального пространства / Пер. с франц.; Отв. ред. Перевода Н.А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005.- 288 с.
4. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. М.: Ad Marginem, 1999. - 478 с.

⁵ См. например, Приказ МВД России от 20 июня 2012 г. № 615 «Об утверждении Инструкции по делопроизводству в органах внутренних дел Российской Федерации».

Gulzhan Abikenova

*Master of Laws Senior Lecturer
Faculty of Law of Karaganda University
named after E.A. Buketova
Karaganda, Republic of Kazakhstan*

Laula Aidarova

*2 year student of the educational program
«International Law Faculty of Law of Karaganda
University named after E.A. Buketova
Karaganda, Republic of Kazakhstan*

THEORETICAL AND LEGAL UNDERSTANDING OF CITIZENSHIP OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation: *This article discusses the content of the institution of citizenship, analyzes the views of researchers, reveals the concept of the term "citizenship". Based on the results of the study, it was noted that citizenship is the actual belonging of a person to a particular country, carried out through the legal connection of a person with the state, expressed in the presence of certain rights, freedoms and obligations arising from this connection.*

Key words: *citizenship, refugees, legal regulation, legal status, legal connection, citizen, content.*

“Citizenship is an ambiguous concept and can be interpreted in different ways. One of the meanings of this term is understood as the ability of the state to regulate the formal legal division of a certain part of the population, whom it trusts and can rely on in solving the tasks set” [1].

Citizenship is thus defined as "the sovereign right of a state to dictate the conditions for recognition, acquisition or termination of the possibility of being a citizen" [2]. This definition conveys the essence of citizenship, describes the legal and social aspects of the concept.

Having received citizenship, a person acquires additional universally recognized rights and freedoms guaranteed by the state. Their scope and content of guarantees depends on the specific country. By granting rights to citizens, “the state, in response, formulates its requirements through a system of obligations and establishes legal responsibility for their non-fulfillment” [3].

The term "citizenship" comes from the words "city", "citizen". It is un-

derstood as belonging to the state. “Different countries provide for different types of citizenship. For example, in the Netherlands, persons born in Dutch dominions (i.e., in the colonies) have the status of Dutch subjects, in contrast to full citizens - the Netherlands. A similar situation exists in the UK. In some federations, such as the United States, in addition to federal citizenship, there is also citizenship of subjects. And in Switzerland, in addition to federal citizenship, there are citizenships of the canton and the community” [1].

Throughout history, the legal regulation of citizenship has been exclusively an internal affair of the state. Today, domestic law plays a major role in this. By virtue of its supremacy, the state establishes the rights of a citizen, the procedure for acquiring and losing citizenship.

In our time, the role of international law in determining the rights of a citizen is growing. This applies, first of all, to the norms on human rights and on the jurisdiction of states. The revolutionary step was taken thanks to the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948, which proclaimed "the right of every person to a citizenship" [4].

Issues of citizenship in the Republic of Kazakhstan, as in other countries, are regulated by national legislation and are consistent with international standards. The fundamental law of the Republic of Kazakhstan - the Constitution - fixes the basic principles of the institution of citizenship, describes the rights and freedoms of citizens of the Republic of Kazakhstan (Articles 10-11) [5]. Issues of citizenship in accordance with paragraph 14 of Article 44 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan are decided by the President of the Republic of Kazakhstan[5].

Also, in accordance with Article 10 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, “A citizen of the Republic cannot be deprived of citizenship, the right to change his citizenship, and also cannot be expelled from Kazakhstan. Deprivation of citizenship is allowed only by a court decision for committing terrorist crimes, as well as for causing other grave harm to the vital interests of the Republic of Kazakhstan” [5]. According to the Constitution, “Citizenship of the Republic of Kazakhstan is acquired and terminated in accordance with the law, is single and equal, regardless of the grounds for its acquisition. Citizenship of another state is not recognized for a citizen of the Republic” [5].

The main acts on citizenship in Kazakhstan, in addition to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, are the Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" of 1991 [6]. Also, in special legis-

lation (see: Law of the Republic of Kazakhstan “On Citizenship of the Republic of Kazakhstan”, 1991), citizenship is understood as “a stable political and legal relationship of a person with the state, expressing the totality of their mutual rights and obligations” [6]. This law describes the principles of the institution of Kazakh citizenship, the rules on the basis of which the legal connection of a person with the state is established; touches upon the issues of obtaining the status of a citizen by children and determines the certifying documents; names the grounds under which the nationality of the state may be acquired or lost; offers a certain procedure for processing documents.

The implementation of the norms of national legislation on citizenship is ensured by other internal regulatory legal acts: decrees of the President of the Republic of Kazakhstan and resolutions of the Government of the Republic of Kazakhstan, orders of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, affecting more specific areas of this legal phenomenon.

As you can see, citizenship is a complex and multifaceted concept that hides even deeper and more diverse ties between a person and the state. The desire of a person to obtain the status of a citizen of the Republic of Kazakhstan is associated with the desire to receive guaranteed protection of their rights and freedoms, as well as the willingness to serve the state. It is here that the social, moral, spiritual and cultural values of the citizens of our country are manifested.

As for the mechanism for realizing the right to citizenship, it “consists of a set of measures for their observance, execution and application as subjects of law, prescriptions of legal norms governing a specific group of social relations” [7].

Relations between the individual and the state are specific, as they are expressed in the totality of their mutual rights and obligations. The presence of citizenship implies, firstly, “the permanent and complete presence of a person under the influence of sovereign state power, and secondly, the provision of a whole range of rights and obligations, including the most important political ones” [7].

The most important legal consequence arising from the fact of possession of citizenship is the constitutional possibility of citizens' participation in the exercise of state power. A citizen has the right to influence its implementation, as well as to take a direct part (to elect and be elected to all authorities of this state).

The content of citizenship in the constitutional and legal sense is “a set

of mutual rights and obligations of subjects of bilateral communication: a citizen and a state. Each person has rights and obligations in relation to another. Each specific right of a citizen is accompanied by the obligation of the state to guarantee its implementation, and each specific duty of a citizen is accompanied by a specific right of the state to demand its implementation from the latter” [7].

The legal relationship of citizenship in the constitutional legal sense is a set of mutual rights and obligations of the subjects of this two-way relationship: the citizen and the state. Each specific right of a citizen corresponds to the duty of the state to guarantee its implementation, and each specific duty of a citizen corresponds to the specific right of the state to demand its execution by the latter.

Such a connection is not limited to the spatial boundaries of the state and is indefinite, i.e. stable in space and time.

The stability of citizenship over time is manifested in the fact that citizenship is continuous. Continuity is expressed in the preservation of citizenship from the moment of birth, acquisition of citizenship and until the withdrawal from citizenship or its loss, in accordance with the legislation of a particular state. Thus, citizenship is a “continuing legal state” [8].

The stability of citizenship in space is expressed in the fact that a citizen, leaving the borders of his state, regardless of the term, continues to be under the jurisdiction of the country of citizenship. At the same time, some rights and obligations that are part of the content of citizenship cease to be valid for the duration of the stay abroad, but the person does not lose them. “The imposition by the host country of this person of any rights or obligations that can be determined only by the country of citizenship will be regarded as a violation of state sovereignty” [8]. But “the stability of citizenship in space is not weakening, since there is not a legal, but an actual termination of communication between the state and its citizen. Legally, the connection of citizenship is not interrupted, it is actually terminated. The stability of citizenship in space is not violated if the citizen refuses to use the rights granted by this state and to fulfill the corresponding obligations in relation to the host country” [8].

Thus, it can be stated that citizenship is the actual belonging of a person to a particular country, carried out through the legal connection of a person with the state, expressed in the presence of certain rights, freedoms and obligations arising from this connection.

References:

- 1 Varlen M.V. Citizenship. Russia and the CIS. Training and practical manual. 2010. SPS "ConsultantPlus"
- 2 Osipenkova E.A. The concept and constitutional and legal characteristics of the legal nature of citizenship. //Humanitarian, socio-economic and social sciences. - 2014. [Electronic resource] /<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-konstitutsionno-pravovaya-harakteristika-pravovoy-prirody-grazhdanstva> / Access mode: (date of access: 10.11.2022)
- 3 Hajiakhmedova A.G. Theoretical and legal understanding of citizenship. //News of Dagestan State Pedagogical University. Social sciences and humanities. - 2012. [Electronic resource] /<https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-pravovoe-ponimanie-grazhdanstva> / Access mode: (date of access : 14.11.2022)
- 4 Universal Declaration of Human Rights. Adopted by UN General Assembly Resolution 217 A (III) of December 10, 1948 [Electronic resource] / https://www.un.org/en/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml/ Access mode: (accessed: 15.11.2022)
- 5 Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 (as amended and supplemented on August 8, 2022) / [Electronic resource] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>_Access mode: (date of access: 15.11.2022)
- 6 Law of the Republic of Kazakhstan "On Citizenship of the Republic of Kazakhstan" of December 20, 1991. [Electronic resource]/ [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800_/](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004800/) Access mode: (date of access: 14.11.2022)
- 7 Galushkin A.A. Citizenship and State Sovereignty: organizational and legal aspect. [Electronic resource] //Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. -2012. /<https://cyberleninka.ru/article/n/institut-grazhdanstva-i-gosudarstvennyy-suverenitet-organizatsionno-pravovoy-aspekt> / Access mode: (date of access : 10.11.2022)
- 8 Akimova S.A. Features of constitutional consolidation of the principles of regulation of relations related to citizenship // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2013.[Electronic resource] / <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-konstitutsionnogo-zakrepleniya-printsipov-regulirovaniya-otnosheniy-svyazannyh-s-grazhdanstvom>. Access mode: (date of access: 15.11.2022)

Абикенова Гульжан Бейбитовна

*Магистр права Старший преподаватель
Юридический факультет Карагандинского
университета имени Е.А. Букетова
Караганда, Республика Казахстан*

Айдарова Лаула Айдаркызы

*студент 2 курса образовательной программы
«Международное право Юридический факультет
Карагандинского университета имени Е.А. Букетова
Караганда, Республика Казахстан*

Теоретико-правовое понимание гражданства республики Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается содержание института гражданства, анализируются взгляды исследователей, раскрывается понятие термина «гражданство». По результатам исследования отмечено, что гражданство – это фактическая принадлежность лица к той или иной стране, осуществляемая через правовую связь лица с государством, выражающаяся в наличии определенных прав, свобод и обязанностей, возникающих от этой связи.

Ключевые слова: гражданство, беженцы, правовое регулирование, правовой статус, правовая связь, гражданин, содержание.

Abikenova Guljan Beybitovna

*Hüquq magistri, baş müəllim
E.A. Buketov adına Karaqanda Universitetinin Hüquq fakültəsi.
Qaraqanda, Qazaxıstan Respublikası*

Aidarova Laula Aidarkyzy

*“Beynəlxalq hüquq” təhsil proqramının 2-ci kurs tələbəsi
E.A. Buketov adına Karaqanda Universitetinin Hüquq fakültəsi.
Qaraqanda, Qazaxıstan Respublikası*

Qazaxıstan Respublikasının vətəndaşlığının nəzəri və hüquqi anlayışı

Annotasiya: Bu məqalədə vətəndaşlıq institutunun məzmunu açıqlanır, tədqiqatçıların fikirləri təhlil edilir, “vətəndaşlıq” anlayışı açıqlanır. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən qeyd olunub ki, vətəndaşlıq şəxsin dövlətlə hüquqi əlaqəsi yolu ilə həyata keçirilən və bu əlaqədən yaranan müəyyən hüquq, azadlıq və vəzifələrin mövcudluğu ilə ifadə olunan bu və ya digər ölkəyə faktiki mənsublüğdür.

Açar sözlər: vətəndaşlıq, qaçqınlar, hüquqi tənzimləmə, hüquqi status, hüquqi əlaqə, vətəndaş, məzmun.

УДК №342

Рысгуль Дулдашева

Магистрант 1 курса ФПО (Факультет №3)

Алматинской академии МВД РК

имени Макана Есболатова

старший лейтенант полиции

e-mail: duldashevayrys@mail.ru

СЕМЕЙНО-БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ: ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ПРОФИЛАКТИКИ

Аннотация: *В статье указано, что, несмотря на то, что мы живем в нашем современном обществе, случаи домашнего насилия в семье часто встречаются. Основным нормативный правовой акт, составляющий правовую основу борьбы с домашним насилием в семье. В рассматриваемой проблеме также подчеркиваются мнения и определения международных организаций, известных ученых. В статье представлена статистика по факту роста насилия в семье при пандемии коронавируса COVID-19 в 2020 году. Президент Республики Казахстан К.К.Токаев в Послании народу Казахстана от 12 марта 2022 года «Новый Казахстан» путь обновления и модернизации» сказал: «...для снижения уровня насилия в обществе необходимо ужесточить наказание по противодействию семейно-бытовых отношений. В этой связи, вопросы административной ответственности за бытовое насилие в соответствии с главой 10 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (далее – КоАП РК) представлены по внесению изменений в некоторые пункты статьи 73 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях.*

Ключевые слова: *Конституция, не подвергать насилию, пыткам и другим жестоким или унижающим человеческое достоинство проявлениям и наказаниям.*

Всеобщая декларация прав человека 1948 года (ст. 3) провозглашает право каждого на жизнь, свободу и личную неприкосновенность. За годы независимости в Казахстане успешно осуществляется комплекс мероприятий, разработанных государственными органами, направленные на развитие семейной политики в обществе, отражающиеся в различных государственных программах [1].

Конституция Республики Казахстан провозгласила право каждого человека на жизнь (ст. 15), право каждого на личную свободу (ст. 16), право не подвергаться насилию, пыткам и другим жестоким или унижающим человеческое достоинство проявлениям и наказаниям (с. 17).

В Казахстане официально признали насилие в семье и начали говорить о нем только с 1993 года. Основным мотивом стало усиление работы женских общественных объединений, они стали выходить с женскими инициативами, придавать значимость многим социальным проблемам.

Одной из практических мер по реализации данной политики стало принятие в декабре 2009 года Закона «О профилактике бытового насилия». Закон определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, организаций и граждан Республики Казахстан по профилактике бытового насилия [3, 16]. Бытовым насилием в Законе определено как умышленное противоправное действие (действие или бездействие) одного лица в отношении другого (других), причиняющее или угрожающее причинением телесных последствий и (или) психических последствий [3, 16].

Бытовая деятельность – это действие, основанное на столкновении интересов людей, связанных с личными и социально-бытовыми отношениями.

Также в Законе обозначены кто является участниками семейно-бытовых отношений, между супругами, бывшими супругами, сожителями или раньше живущие вместе людей, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей).

Следует понимать, что любое правонарушение приводит к серьезной травме, особенно в семейной и бытовой сфере: физической и духовной. Иногда возникают необратимые последствия, такие как травма, приводящая к смерти, инвалидности. Во всем этом сильно страдают члены семьи, особенно женщины и дети. Спор о бытовом конфликте, увеличение его интенсивности может привести к значительной социально-психологической деформации конфликтующих личностей, проявляющейся в агрессивном состоянии, нередко переходящем в преступную или ауто-агрессию, приводящую в некоторых случаях к самоубийству.

Поэтому президент страны К.К.Токаев посвятил часть своего По-

слания «Конструктивный общественный диалог-основа стабильности и процветания Казахстана» к народу Казахстана от 2 сентября 2019 года, проблемам обеспечения безопасности и повышения качества жизни человека. В вышеназванном Послании Главы государства основным приоритетом выступает «Поддержка института семьи и детства, создание инклюзивного общества. Вопросы защиты прав ребенка и противодействие бытовому насилию должны быть нашим приоритетом. Следует целенаправленно заниматься проблемой высокого уровня суицида среди подростков. Нам предстоит создать целостную программу по защите детей, пострадавших от насилия, а также их семей. Нужно в срочном порядке ужесточить наказание за сексуальное насилие, педофилию, распространение наркотиков, торговлю людьми, бытовое насилие против женщин и другие тяжкие преступления против личности, особенно против детей» [4].

Одним из условий решения поставленных задач является осуществление противодействия уголовным правонарушениям в семейно-бытовой сфере. Насилие в семье негативно сказывается на воспитании детей. Родительское насилие почти во всех случаях приводит к трагическим результатам, разрушает судьбы, выступает основной причиной полной жизненной катастрофы. Психические и моральные травмы, нанесенные ребенку во время домашнего насилия, часто вызывают цепную реакцию незаконного поведения. Пострадавшая от конфликтов семья перестает играть роль центра психиатрической защиты подростка, места, где можно обрести покой, не может выполнять функции естественной и основной клетки общества. Насилие в семье становится трагедией для многих людей и подрывает основы общественной безопасности. В связи с этим опасность преступного семейно-бытового насилия является опасным последствием общества. Это приводит к беззащитности детей со всеми негативными последствиями.

Все это заставляет обратить внимание на проблемы противодействия семейно-бытовому насилию. Анализируя такое явление, как насилие в семье, понятие семейно-бытового насилия складывается из двух компонентов. То есть:

- Насилие и семейность
- Бытовые отношения между человеком, совершившим насилие и людьми, подвергавшимися насилию

Мы обращаясь к общей характеристике элементов составной кон-

цепции "Насилие в семье», рассмотрим первую ее часть «Насилие». В словаре Ожегова С.И. определение "насилие" дано как применение физической силы, принуждения, притеснения и беззаконие кому-либо. Понятие насилия несколько раз изучено в уголовно-правовой науке. Мы даем только некоторые определения. Антонян Ю.М. считает, что насилие-это ломать кого-то, причинять вред кому-то. Иванова В.В. определяет, более детальное понимание насилия – это как преступление, оно незаконно, опасно физически или психически может воздействовать на другого человека и вопреки его воле, на общество, кроме того может привести к опасности, угрожающей здоровью и жизни, к тяжелому вреду на здоровье различной тяжести или смерти. Насилие -это активное действие человека.Его можно совершать только через действия. Поэтому следует согласиться с Машинской Н.В., которая в своем диссертационном исследовании под насилием понимает «активное сознательное действие поведения одного человека по отношению к другому, направленное против его свободной воли, наносящее вред или наносящее вред охраняемым уголовным законом интересам».[5].

Определение «насилие», данное Сердюком Л.В., на наш взгляд покажется нам интересным, он понимает, что «умышленное и незаконное воздействие со стороны других людей на человека (или группу людей), осуществляемое против него вне его воли и способное причинить и ограничить органическую, физиологическую или психологическую травму". Его свобода выражения воли или действия. В каждой литературе, в вышеуказанных определениях указывают различность насилия. Изучая насилие в правовом отношении, его можно определить в следующем образом насилие – это физическое или психическое воздействие одного человека на другого, нарушающее гарантированное Конституцией Республики Казахстан право на неприкосновенность личности. Семейно-бытовое насилие – один вид общего насилия.

Есть два вида семейно-бытового насилия, это:

- Физическое насилие
- Психическое насилие

Также семейно-бытовое насилие делится на два вида, как экономическое и сексуальное насилие.

Физическое насилие является наиболее опасным и часто используемым видом насилия в семейно-бытовых отношениях. Состоит из незаконного, социально опасного, виновного воздействия одного челове-

ка на анатомофизиологическую целостность другого человека в семейных и бытовых отношениях, а также лишения свободы, которое может причинить вред.

Физическое насилие проявляется в виде травм, телесных повреждений, избиений, пощечин, побоев с использованием предметов или при прямом контакте с потерпевшими. Последствия физического насилия могут привести к смерти, причинению вреда здоровью человека или физической боли.

Психическое насилие - это незаконное, социально опасное, виновное воздействие на психику человека. Это угроза жестокого обращения, вымогательства, убийства, угроза причинения вреда здоровью виновного в семейных и бытовых отношениях и угроза изоляции от общества. Этот вид насилия протекает без телесных контактов с жертвой, проявляется в угрозе поддержки физического, сексуального, экономического насилия, подавления воли человека, в результате чего наносится физический и моральный вред личности жертвы. Психическое насилие может привести к психическим расстройствам, таким как шизофрения, психические расстройства и умственная отсталость.

В настоящее время авторы начали рассматривать экономическое и сексуальное насилие как отдельные виды семейно-бытового насилия.

Экономическое насилие – это умышленное, незаконное воздействие на любого человека в целях лишения жизненно важного имущества. Например: лишение человека жилья, еды, одежды, другого имущества, средств, имеющих установленное законом право, лишение человека пенсии, денежные средства, необходимые для существования человека, право распоряжаться, пользоваться и распоряжаться им, а также другие действия, приводящие к негативным имущественным последствиям для пострадавшего.

Этому виду насилия относятся запрет на получение образования, преграды на трудоустройства, запрет на работу, лишение источника жизнеобеспечения человека. Незаконное воздействие на человека может осуществляться действием (или бездействием) Например, если виновник запер жертву в какой-нибудь комнате на замок, лишил ее воды, еды, тогда экономическое насилие считается совершенным с применением физической силы.

Сексуальное насилие в семье-это умышленное, общественно опасное, противоправное посягательство на половую неприкосновенность

другого человека в семейно – бытовых отношениях посредством физического и или психического воздействия. Необходимо обратить внимание, все сексуальные посягательства относятся к домогательству.

Как известно, в Законе «О профилактике семейного насилия» внесено понятие «Защитное предписание» как один из видов индивидуальной профилактики семейно-бытового насилия. В настоящее время невозможно определить фактическое число людей, переживших насилие в быту. Дело в том, что они не регистрируются в специальных органах. Некоторые женщины в порыве гнева сообщают о совершенном в отношении них бытового насилия, а потом прощают обидчиков и продолжают жить с ними дальше. Конечно, женщина старается сохранить семейный очаг, при этом всегда прощает мужа (правонарушителя) по мотиву «для детей». Это менталитет свойственен многим женщинам проживающим на территории Казахстана. Они не хотят показывать своих мужей в нехорошем свете. К сожалению, на сегодняшний день таких мужчин, которые это понимают, становится все меньше.

Однако, есть и такая категория, как пожилые родители, родные сестры и братья, а также дети которые являются пострадавшими от семейного скандала.

20 декабря 1993 года Казахстан впервые подписал Международную конвенцию «Против насилия в отношении женщин»[6]. Также в 1999 году в Казахстане в органах внутренних дел созданы специальные подразделения по защите женщин от насилия. Для помощи пострадавшим женщинам работниками полиции взаимодействуют со специализированными кризисными службами. 21 декабря 2016 года утверждены стандарты оказания социальных услуг жертвам бытового насилия. Только в 2020 году 14 тысяч женщин обратились за помощью в кризисные центры, 4,5 тысяч женщин были направлены сотрудниками полиции [7]. К сожалению, в сегодняшнем Казахстане вопросы бытового насилия остаются более актуальными, также в связи с долгой изоляцией многих граждан во время коронавирусной пандемии COVID-19, ситуация стала напряженной. Так, по итогам 2020 года количество преступлений, связанных с бытовым насилием, выросло на 4,7% и составило 1071 уголовно-наказуемых посягательств [8].

Правовая статистика свидетельствует о большом количестве административных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений, согласно таблице, приведенной ниже [9].

1 таблица

период	В сфере семейно-бытового отношения совершались противоправные действия	Вынесены защитные предписания	Зарегистрированы нарушения защитных предписаний	Причтение легкого вреда здоровью	побои
2019 жыл	25 729	73 702	3 896	16 227	7270
2020 жыл	25 841	78 857	4 356	15 015	7530
2021 жыл	27 974	81 648	5 172	15 746	8643

Поэтому большое беспокойство вызывает количество противоправных действий, совершенных в сфере семейно-бытовых отношений.

В связи с этим, Президент Республики Казахстан Токаев К.К. в Послании народу Казахстана от 12 марта 2022 года «Новый Казахстан» Путь обновления и модернизации» сказал: «...для снижения уровня насилия в обществе необходимо принимать системные меры. Большую роль в этом плане играет эффективное противодействие правонарушениям в сфере семейно-бытовых отношений. На сегодняшний день участились обращения граждан и общественных деятелей по поводу необходимости ужесточения наказания за насилие в отношении женщин и детей» [10].

В связи с этим в соответствии с действующим Кодексом Республики Казахстан Об административных правонарушениях (далее – КоАП РК) вопросы административной ответственности за бытовое насилие регулируются главой 10 настоящего Кодекса в соответствии с частью первой статьи 73, состав этих правонарушений определяется как "неуважение к лицам, состоящим в семейно-бытовых отношениях с правонарушителем, нецензурная брань, оскорбительное приставание, унижение, повреждение предметов домашнего обихода и другие действия, выражающие неуважение к лицам, состоящим с правонарушителем в семейно-бытовых отношениях, нарушающие их спокойствие,

совершенные в индивидуальном жилом доме, квартире или ином жилище» [11].

Однако мне хотелось бы рассмотреть вопрос о внесении изменений в некоторые пункты статьи 73 КоАП РК, указанные выше вопросы административной ответственности за бытовое насилие, регулируемые главой 10 КоАП РК, в целях ужесточения административного наказания.

В частности, всем нам известно, что действия, предусмотренные частью 1 статьи 73-1, совершенные в отношении лица, проживающего в семейно-бытовых отношениях с правонарушителем, – «Предупреждение» либо административный арест на срок до пятнадцати суток, а также указаны «Предупреждение» в подпункте 1-1 статьи 73-2 либо административный арест на срок до пяти суток.

Следовательно, от лица, которому назначено наказание «Предупреждение», безусловно может быть опасность повторного притеснения потерпевшему.

По этой причине, каждая женщина подвергшаяся домашнему насилию, понимая, что его обидчик может ограничиться таким наказанием как «предупреждение», продолжает оставаться жертвой бытового насилия после обращения в правоохранительные органы. От гражданина, подвергнутого наказанию «предупреждение», вероятность повторного совершения противоправного деяния в отношении участников семейно-бытовых отношений, я считаю очень высока.

В этой связи мне хотелось бы отметить, в данных статьях такой вид наказания как «предупреждение», необходимо ужесточить санкции административного ареста.

Кроме того, в статье 73-1-1 указывается, что «умышленное причинение легкого вреда здоровью, повлекшее кратковременное нарушение здоровья или постоянную незначительную утрату общей трудоспособности» – влечет штраф в размере пятнадцати месячных расчетных показателей либо административный арест на срок до пятнадцати суток. То есть, штраф не является действенной мерой профилактики в сфере бытового насилия, поскольку они часто выплачиваются из средств общего бюджета семьи пострадавшего (вследствие чего возникают очередные скандалы, рукоприкладство, побои и ссоры с супругой).

Также, по факту побоев, предусмотренных пунктом 1 статьи 73-2, совершение побоев или иных насильственных действий, повлекших за

собой характерное заболевание, но не повлекшее причинения легкого вреда здоровью, правонарушитель должен быть арестован до 30 суток и несколько недель проработать на общественно-полезной работе в общественных исправительных учреждениях.

Эти работы включают: уборку улиц, общественных территорий, парков, уборку снега зимой, ремонт дорог, работы по озеленению и благоустройству городских территорий, а также уход за пожилыми людьми, инвалидами и другие виды работ в социальных полезных направлениях.

Однако, в Казахстане общественные работы назначены только за уголовные правонарушения. А глава государства Касым-Жомарт Токаев в своем послании «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» подчеркнул необходимость принятия системных мер по снижению уровня насилия в обществе и ужесточению наказания за привлечение к административной ответственности. В связи с этим, , наказание, указанное в пункте 1 статьи 73-2 КоАП РК штраф в размере десяти месячных расчетных показателей либо административный арест на срок до десяти суток заменив виде ареста до 30 суток, тем самым противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений, соответственно считаю необходимым, чтобы лицо, совершившее причинение потерпевшему побоев или иных насильственных действий или причинившее умышленный или тяжкий вред здоровью, подвергалось суровому наказанию.

Кроме того, следует отметить, что если за нарушение защитного предписания установлена административная ответственность, то законом не установлена специальная норма, предусматривающая ответственность за нарушение Установление особых требований, установленных судом к поведению лица, совершившего административное правонарушение в сфере семейных отношений.

Также, если обратиться к нормативному определению семейно-бытовых отношений, то из примечания в статье 73 КоАП РК утверждены следующие:

говорится, что под семейно-бытовыми отношениями понимаются отношения между супругами, бывшими супругами, вместе жившими или сожителями, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей).

Хотя круг лиц, указанных в этом определении, широк, следует

подчеркнуть, что жертвами покушения на жизнь и здоровье являются женщины, бывшие и нынешние супруги или сожители подпадают под семейно- бытовому насилию.

Список используемых источников данных:

1. Всеобщая декларация прав человека. Декларация принята за № 217 А(III) 10.12.1948 г. резолюцией Ассамблеи ООН.

2. «Конституция Республики Казахстан», принята 30 августа 1995 года в республиканском референдуме <https://adilet.zan.kz/kaz> (Срок обращения: 03.09.2021 г.).

3. Закон Республики Казахстан № 214 -IV от 04 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия».

4. Послание Главы государства народу Казахстана Токаева К-Ж. «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 02 сентября 2019 года.

5. В.В.Иванова, Ю.М.Антонян . Применение судами норм Закона РК «О профилактике бытового насилия»: Комментарий к Закону Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия».

6. «Декларация о радикальном искоренении насилия в отношении женщин» , Принят Решением 48104 от 20 декабря 1993 года Генеральной Ассамблеи.

7. Бимбет А. Характеристики предотвращения бытового насилия в отношении женщин// Научные труды по бытовому насилию в отношении женщин.– №159.921 – 261 стр.

8. Әмір Р.Р. теоретические и правовые вопросы и перспектива, характеристика действий против бытового насилия //Научные работы Алматинской академии МВД Республики Казахстан.– 86 стр.

9. Н.Калмухамбетова, О вопросах действий против насилия в семье и быту , научные труды преподавателя кафедры подготовки службы академии органов правовой защиты при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан- №88 стр.

10. Кодекс Республики Казахстан об административном правонарушении <https://adilet.zan.kz/kaz/d>.

Duldasheva Rysgul Ersainovna – 1-st year master’s student at Almaty Academy named after M. Esbolatov Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

ISSUES OF FAMILY VIOLENCE, ADMINISTRATIVE AND PREVENTION

The article shows that despite the fact that we live in a modern society, cases of domestic violence in the family are not uncommon. The main regulatory legal act that forms the legal basis for combating domestic violence. The opinions and definitions of international organizations and famous scientists are also mentioned. The article provides statistics on the increase in the level of domestic violence in Kazakhstan in 2020 during the COVID-19 coronavirus pandemic. Also, the President of the Republic of Kazakhstan K.K. In his March 12, 2022 address to the people of Kazakhstan, “New Kazakhstan: the path of renewal and revival,” Tokayev pledged to “tighten the punishment for violence.” Article 73 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan on issues of administrative responsibility for violence.

Keywords: Constitution, freedom from violence, torture and other cruel or degrading treatment or punishment.

İsmayıl Əmirli

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis

Akademiyasının “Kriminalistika”

kafedrasının müəllimi,

Polis Akademiyasının I kurs magistri,

polis baş leytenantı

İNSAN HÜQUQLARINA MÜNASİBƏTDƏ HƏBS QƏTİMKAN TƏDBİRİNİN TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik xarakteri, onun insan hüquqlarına münasibəti həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan demokratik mühit insan hüquqlarının qorunmasına real təminat verə bilər. Digər tərəfdən insanın hüquq və azadlıqlarının qanunvericilikdə və real həyatda təmin edilməsi cəmiyyətdə demokratiyanın təşəkkülü və geniş inkişafı üçün həlledici amil rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 28-ci maddəsi hər kəsin azadlıq hüququna təminat verir. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Azadlıq və toxunulmazlıq hüquqi demokratik cəmiyyətdə ən zəruri elementlərdən biridir. Hətta, şəxs özü könüllü olaraq həbsxanaya salınmaq üçün müraciət etsə belə, bu hüququn qorunmasının ona verdiyi imtiyazı itirə bilməz. Belə ki, azadlıq və toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi təkcə həbs anında şəxsin müdafiəsini təmin etmir, həm də həbsdən sonra həmin şəxs azadlığa buraxılana qədər və ya məhkəmə tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına məhkum edilənə qədər onun müdafiəsini müntəzəm qaydada təmin edir.

Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ mütləq hüquq deyil, lakin bununla belə, Konvensiyanın 5-ci maddəsində prezumpsiya azadlığın xeyrinədir. 5-ci maddəyə əsasən, bütün azadlıqdan məhrum edilmə halları qanunla müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilməli və qanuni olmalıdır. Bu ifadələr dövlətdaxili hüquqa istinad edildiyini bildirir və müvafiq dövlətdaxili hüququn keyfiyyətinə də aid edilir. Belə ki, həbsə icazə verən hüquq normaları qanunun aliliyinə uyğun olmalı, hər cür qanunsuzluq riskindən yaxa qurtar-

maq üçün kifayət qədər çatımlı və dəqiq olmalı və onların nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalıdır.

Həbs və tutulma dövlətdaxili hüquqa və Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tələblərə zidd şəkildə həyata keçirilsə, yaxud dövlətdaxili hüquq normaları çatımlı və aydın deyilsə və onların nəticələrini öncədən görmək mümkün deyilsə, o halda istənilən həbs 5-ci maddənin tələblərinə zidd olacaqdır. Yəni, dövlət daxili hüquq normaları Konvensiyanın 5-ci maddəsindən irəli gələn tələblərə uyğun olmalı, əks halda Konvensiyanın sözügedən maddəsinin pozuntusu baş verəcəkdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması halları ilə bağlı aşağıdakı əsas prinsipləri müəyyən etmişdir. Bu prinsiplər azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması zamanı rəhbər tutulmalıdır.

- həbsin qanuna əsaslanması prinsipi;
- hüquqi müəyyənlik prinsipi;
- özbaşınalıqdan müdafiə prinsipi.

1. Qanunçuluq prinsipi Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə şəxsin tutulmasının və həbsə alınmasının milli qanunvericiliyin normalarına riayət olunmaqla həyata keçirilməsini ehtiva edir.

2. Hüquqi müəyyənlik prinsipi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması şərtlərinin milli qanunvericilikdə aydın və dəqiq təsbitini, hüquq tətbiq etmə praktikasının qanunun eyni cür və dürüst təfsirinə əsaslanmasını, müxtəlif məhkəmə qərarlarında hüququn tətbiqi məsələlərində ardıcılığın gözlənilməsini, bir sözlə qanunun tətbiqi təcrübəsinin şəxslər üçün gözlənilən olmasını nəzərdə tutur. Avropa Məhkəməsinə görə, şəxsin ona qarşı ittihamın irəli sürülməsi ilə əlaqədar qanunda göstərilməyən və yaxud hüquq tətbiq etmə təcrübəsində nəzərdə tutulmayan əsasla həbsə alınması hüquqi müəyyənlik prinsipinə uyğun olmamaqla Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusunu yaradır.

3. Özbaşınalığın istisna edilməsi prinsipi də əvvəlki iki prinsiplə sıx bağlı olmaqla, şəxsin həbs edilməsinin qanuna əsaslanmasını və həbsdə saxlanılmanın müvafiq qərarla əhatə olunmasını ehtiva edir və “özbaşınalıqdan müdafiə” aspektində həbsin qanuna əsaslanması dedikdə, yalnız milli hüquq normaları deyil, həm də Avropa Məhkəməsinin müəyyən etdiyi standartlar nəzərdə tutulur.

Avropa konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin c yarım bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər

vəzifəli şəxsin yanına gətirilir və əqlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndindən belə anlaşılır ki, səlahiyyətli dövlət orqanları iki seçim qarşısında qalırlar: ya əqlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması keçirmək ya da şəxsi azad etmək. Bu bəndin məqsədi şəxsi ibtidai həbsdə (həbs qətimkan tədbiri) əqlabatan müddətdən artıq vaxt ərzində qalmamasını təmin etməkdir. Bu bənd şəxsin fiziki azadlıq hüququna təminat verir. Bu norma 5-ci maddənin 1(c) bəndinə əsasən cinayət prosesi ilə bağlı həbs edilmiş şəxslərə xüsusi təminat verir, yəni onların qanunsuz həbsə alınmamasını və ibtidai həbs müddətinin minimuma endirilməsini təmin etmək məqsədi ilə onlar üçün avtomatik məhkəmə prosedura nəzərdə tutur.

Polis haqqında Qanunun 21-ci maddəsinin III hissəsində qeyd olunur ki, polis əməkdaşı tərəfindən məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan hər hansı şəxsin təxirəsalınmadan tutulmasına cinayət törədərkən, yaxud törətdikdən bilavasitə sonra yaxalandıqda, hadisəni bilavasitə görənlər, o cümlədən zərər çəkmiş şəxslər məhz həmin şəxsin cinayət törətdiyini göstərdikdə və şübhə edilən şəxsə və ya onun paltarında, ona məxsus digər əşyalarda və ya yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayətin izləri tapıldıqda yol verilə bilər.

AİHM azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı 2 əsas meyar müəyyən etmişdir: (bunlardan biri də “əsaslı şübhədir”)

-“Əsaslı şübhə” meyarı;

-“Müvafiq və yetərli əsaslar” meyarı.

“Əsaslı şübhə” dedikdə, həbs olunan şəxsin cinayət əməlini törədə bilmiş olduğuna obyektiv müşahidəçini qane edəcək faktların və ya məlumatların mövcudluğu başa düşülür. Dövlətdaxili hüquqda əsaslı şübhənin mənası Avropa Məhkəməsinin tələbinə cavab vermirsə, həmin şübhədən irəli gələn həbs qətimkan tədbiri 5-ci maddəyə zidd olacaqdır. Əsaslı şübhə müvafiq şəxsin cinayət törətməsi ilə bağlı qaneedici fakt və məlumatların mövcudluğunu nəzərdə tutur. Hansı şübhənin əsaslı olması müəyyən dərəcədə işin hallarında asılıdır. Məhkəmə bir daha bildirir ki, 5-ci maddənin 1(c) bəndi əsasında əsaslı şübhəyə görə tutma zamanı polisin tutma anında və ya şikayətçi həbsdə saxlanılarkən ittihamlar irəli sürmək üçün yetərli sübutlara malik olması vacib deyil. Dindirmə üçün həbsə almanın məqsədi həbs üçün əsas təşkil edən şübhələri təsdiq etmək və ya aradan qaldırmaqla cinayət

araşdırmasını irəliyə aparmaqdır. Buna görə də, şübhə doğuran faktların cinayət araşdırması prosesinin növbəti mərhələsində baş verəcək məhkum edilmə üçün, yaxud hətta ittiham irəli sürmək üçün zəruri olan faktlarla eyni səviyyədə olması vacib deyil. Lakin şübhənin əsaslı olması barədə tələb əsassız tutulmaya və həbsə alınmaya qarşı təminatın mühüm hissəsini təşkil edir. Şübhənin vicdanlı (daxili inama əsaslanan) şübhə olması faktı yetərli deyil. "Əsaslı şübhə" sözləri müvafiq şəxsin cinayət törədə biləcəyinə obyektiv müşahidəçini inandıra bilən faktların və ya məlumatların mövcudluğunu bildirir. Avropa Məhkəməsi xüsusilə vurğulamışdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini şərtləndirən “əsaslı şübhənin” mövcudluğu, o cümlədən cinayətin ağırlığı və cinayətə görə qanunda nəzərdə tutulmuş cəzanın ciddiliyi, müəyyən müddət keçdikdən sonra artıq həbsin davam etməsinə kifayət etmirlər və məhkəmələrin vəzifəsidir ki, şəxsin həbsdən azad edilməsindən imtina etdikdə həbsin davam etməsinə zərurətin olduğunu göstərən digər “müvafiq” və “yetərli” halları müəyyən etsinlər.

“Müvafiq və yetərli əsaslar” meyarına həbsin zəruriliyini göstərən aşağıdakı ehtimallar aid edilir: a) təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə gəlməmə riski; b) təqsirləndirilən şəxsin azad olunacağı təqdirdə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə maneə törədəcəyi riski; c) digər cinayət əməllərini törədəcəyi riski; d) ictimai qaydanı pozması riski. Bununla bağlı Avropa Məhkəməsinin mövqeyi ondan ibarətdir ki, məhkəməyə qədərki mərhələdə həbsdə saxlanmanın davam etdirilməsinə haqq qazandıran müvafiq və yetərli əsaslar yoxdursa, cinayət əməlinə görə ittiham olunan şəxs həmişə azad edilməlidir. İbtidai həbsə haqq qazandırmaq məqsədi ilə istifadə edilən əsaslara gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, həbsin nə ilə əsaslandırılmasından asılı olmayaraq, məhkəmələr prosesin həyata keçirilməsində xüsusi səldik nümayiş etdirməkdirlər ki, həbsdə keçirilən müddət ağılabatan hesab oluna bilən müddət həddini aşmasın. Hansı müddətin ağılabatan olması isə işdən-ışə fərqlidir və eyni qiymətləndirilə bilməz. Şəxsin həbsə alınması və ya həbsin davam etdirilməsi barədə qərar qəbul edərkən nəzərə alınmalı olan tələblər: a) işin istintaqının mürəkkəbliyi, b) iş üzrə təqsirləndirilən şəxslərin sayı, c) əməldə beynəlxalq cinayət elementlərinin olub-olmaması, d) hüquqi məsələlərin xarakteri və mürəkkəbliyi, e) təqsirləndirilən şəxsin davranışı. Avropa Məhkəməsi qeyd edir ki, hər hansı işdə uzunmüddətli həbsə yalnız o halda haqq qazandırmaq olar ki, təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, azadlıq hüququndan üstün tutula bilən ictimai marağın mövcudluğunu göstərən aydın əlamətlər olsun. Bundan başqa uzunmüddətli həbsə haqq qazan-

dıran əsaslar məqsədəuyğun və yetərli olmalı və 5-ci maddənin 3-cü bəndinə zidd olmayaraq işin uzanmayacağını təsdiq etməlidir. Müvafiq olaraq, əgər uzunmüddətli həbs üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə şəxsin azadlığa buraxılmasının xeyrinə olmalıdır. AİHM Nyumayster Avstriyaya qarşı işində qeyd edir ki, 5-ci maddənin 3-cü bəndinə uyğun olaraq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması müəyyən vaxt keçdikdən sonra öz əsaslılığını itirirsə, o, azad edilməlidir. Şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna malik olması məsələsi 6-cı maddə üzrə araşdırılmalıdır. Avropa Məhkəməsi bu məsələ ilə bağlı yenidən qeyd edir ki, həbsin əsaslılığı hər bir işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Dövlətdaxili məhkəmələr öz qərarlarında azadlığa buraxılmanı rədd edən konkret halları təsdiqləyən faktlara və məlumatlara əsaslanmalıdırlar, onlar öz qərarlarında stereotip mülahizələrə əsaslanma bilməzlər və məhkəmələr tərəfindən göstərilən zaman keçdikcə dəyişə bilən əsasların prosesin sonrakı mərhələlərində öz qüvvəsini saxlayıb-saxlamadığı yoxlanılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 155.2-ci maddəsinə əsasən qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

155.2.1. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığını, xarakterini və törədilmə şəraitini;

155.2.2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, yaşını və səhəhətini, məşğuliyyət növünü, ailə, maddi və sosial vəziyyətini, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olmasını;

155.2.3. əvvəllər cinayətin törədilməsini və qətimkan tədbirinin seçilməsini;

155.2.4. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxslə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edib-etməməsini, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilib-ödənilməməsini və digər əhəmiyyətli halları.

Beləliklə, cinayət törədən şəxsin şəxsiyyəti, törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəliliyi, cinayətin kateqoriyası, habelə azadlıqda qalacağı təqdirdə cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənə biləcəyi, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə maneə ola biləcəyi, cinayət qanunda nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törədə biləcəyi və cəmiyyət üçün təhlükə yaradacağı, həmçinin

cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzürlü səbəb olmadan gəlməmək və ya digər yollarla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçıracağı ilə bağlı əsasların olduğu müəyyən ediləndiyi hallarda məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi bağlı verilmiş vəsatəti təmin edir.

Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin əsaslarından biri olan şübhəli şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə biləcəyi ehtimalı yüksək reallaşma dərəcəsinə malik olmalıdır. Avropa Məhkəməsinin qərarlarında şəxsin qaçıb gizlənmə ehtimalının təsdiq edilməsi üçün cinayət işinə və ya materiala bununla bağlı sənədlərin əlavə olunmalı olduğunu göstərir. Ancaq, ölkəmizdə tətbiq edilməsində problem yaranan məsələlərdən biri də budur. Şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərəcəyi ilə bağlı əsasların olub-olmaması ilə bağlı sübutların haradan əldə edilməsinə dair göstəriş olmamaqla, məhkəmələrə təqdim edilən vəsatətlərdə də bu hissə ehtimala uyğun olaraq göstərilir, təqdim olunan sənədlərin arasında hər hansı göstərilən ehtimalı qüvvətləndirici sübutlar, məlumatlar qeyd olunmur. Və cinayəti törədən şəxsin həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması ilə bağlı hər hansı yeni sənədlər əlavə edilməməklə, məhkəmələr tərəfindən uzadılma barədə qərarlar çıxarılır.

Zənnimizcə, bu problemin həlli ilə bağlı məsələdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 155-ci maddəsinə əlavələr edilməli, cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərmə ehtimalını təsdiqedicilərin, həmin sənədləri verməyə səlahiyyəti olan orqanların dairəsi müəyyən edilməlidir. Bundan başqa, hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən göstərilən məsələnin icrası ilə bağlı sui-istifadəyə yol verilməsi şübhəsinin yaranmaması üçün bu sənədlərin digər aidiyyəti orqanlardan alınması və bu məsələ ilə bağlı həmin orqanlara əlavə nəzarət mexanizmlərinin yaradılması məqsədmüvafiq olardı.

Məleykə Bayramova

BDU, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

maleyka-bdu@mail.ru

Amaliya Həsənzadə

BDU-nun Hüquq fakültəsinin magistri

amaliya.alizada01@gmail.com

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN QANUNVERİCİLİYİNDƏ MƏİŞƏT ZORAKILIĞI BARƏDƏ

Annotasiya: İnsan hüquq və azadlıqlarına qarşı yönəlmiş məişət zorakılığı problemi dünya miqyasında daha da aktuallaşmaqdadır. Bunu nəzərə alaraq, məişət zorakılığının bütün formalarını əhatə edən səmərəli hüquqi tədbirlərin görülməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən beynəlxalq təşkilatlar məişət zorakılığının cinayət hesab olunmasını, başqa sözlə, kriminallaşdırılmasını tövsiyə edirlər. Bir çox Avropa ölkələri bu halı artıq nəzərə almışlar. Həmçinin Qadına Qarşı Zorakılığın və Məişət Zorakılığının qarşısının alınması və onunla Mübarizə üzrə Konvensiya da məişət zorakılığının xüsusi növlərinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini tələb edir: psixoloji zorakılıq, təqib etmə, fiziki zorakılıq, cinsi zorakılıq, məcburi evlilik, məcburi abort, məcburi sterilizasiya və cinsi qısnama. Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin əksəriyyətində məişət zorakılığı ayrıca bir cinayət əməli kimi kriminallaşdırılır və ya digər qanun pozuntularının ağırlaşdırıcı halı kimi dəyərləndirilir. Məişət zorakılığının kriminallaşdırılması bir çox ölkədə uğurlu olduğunu sübut etmişdir. Qadınlara, istər kişilərə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı zorakılıq əməllərinin törədilməsində hazırda neqativ bir tendensiya mövcuddur. Artıq son dövrlər ailə münasibətləri sahəsində nəinki qadın ailə zorakılığının qurbanı kimi, həm də qadınlar tərəfindən törədilən zorakı cinayətlərin qarşısının alınması məsələsi də gündəmdə durur. Ailə zorakılığına görə məsuliyyətin sərtləşdirilməsi də bir sıra xarici ölkələrin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Belə ki, İspaniya, İsveç, Fransa, ABŞ kimi ölkələrin cinayət qanunvericiliyində şərti olaraq yaxınlar kateqoriyasına aid edilən (həyat yoldaşı, tərəfdaş, valideyn, övlad) şəxslərə qarşı zorakı qəsdlərin törədilməsinə görə daha yüksək sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur. Ümumiyyətlə, xarici ölkələrin ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalarının müqayisəli-hüquqi təhlili onlarda bir sıra oxşar cəhətlərin olduğunu göstərir.

Açar sözlər: insan hüquqları, məişət zorakılığı, ailə münasibətləri, xarici ölkələrin qanunvericiliyi, qadınlara qarşı, uşaqlara qarşı, kişilərə qarşı ailədə-xili zorakılıq.

Məişət zorakılığı dünya miqyasında problem yaradan bir mövzudur. XX əsrin axırlarından başlayaraq qadın və uşaqlara qarşı məişət zorakılığı problemi gündəmdə olan məsələlərdəndir. Məsələyə insan hüquqları kontekstindən baxıldıqda xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının “Əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsi” adlanan ikinci fəslinin 15-ci bəndində (2.15.) qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizənin gücləndirilməsi, bu cür zorakılığın qurbanları üçün hüquqi müdafiə vasitələrinin, zəruri kompensasiyanın, reabilitasiyanın, tibbi və psixoloji yardımın təmin olunması işlərinin məhz mütəmadi olaraq təşkil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bu məsələ son dövrlərdə, xüsusilə Covid-19 pandemiyası zamanı daha da aktuallaşmış oldu. Belə ki, 2020-ci ildə məişət zorakılıqları faktları daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verdi: Fransada 35 faiz, Sinqapurda 31 faiz, Rusiyada 27 faiz, Azərbaycanda 5 faiz artım qeydə alındı. Məişət zorakılığı zamanı qurbanlar ailədə baş verən fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq, o cümlədən döymə, cinsi zorakılıq, ailədaxili təcavüz (zorlama) və istismarla əlaqəli digər şiddətdən əziyyət çəkirlər. Bu qisim əməllərin ictimai təhlükəliliyindən bəhs edərkən deyə bilərik ki, məişət zorakılığı hərəkətləri bütün cəmiyyət üçün təhlükə yaradan əməllərdəndir.

Müxtəlif illərdə məişət zorakılığı, xüsusilə məişət münasibətləri sahəsində baş verən məişət cinayətlərinin sayının artımı onların qarşısının alınması məsələsi xüsusi bir aktualıq kəsb edir. Mövzunun aktualığından bəhs edərkən müəllif S.Abeltsev qeyd edir ki, heç bir müharibə və terrorizm statistikasına yaxınların, tanışların və qohumların bir-birinin başına gətirdikləri ilə müqayisə oluna bilməz. Bu qisim cinayətlərin zorakı xarakterdə olmasını da nəzərə almış olsaq, onda mübarizə işinin ciddiliyi şübhə doğurmur. Başqa bir tərəfdən, məişət zorakılığında mövcud olan yüksək latentlik Cinayət Məcəlləsində hazırda olan normaların bir çoxunun tətbiqinə imkan vermir. Adətən cinayət işlərinə yalnız ailədə qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə, sağlamlığa ağır zərər vurma hallarında başlanılır. Digər konfliktlər, o cümlədən psixi və iqtisadi xarakterli zorakılıq formaları ailənin daxili işi kimi qiymətləndirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Dünya birliyi tərəfindən bu hadisəyə uyğun sosial-hüquqi qiymət verilmişdir. Birinci Avropa kriminolo-

ji konqresinin (Lozanna, 2001-ci il) iştirakçıları ailədə zorakılıq probleminin mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotizasiya və terrorizmlə eyni bir sırada olduğunu göstərmişlər.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, məişət zorakılığının bütün formalarını əhatə edən səmərəli hüquqi tədbirlərin işlənilib hazırlanması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə tədbirlər qurbanları mühafizə etməklə, həmçinin də təqsirli şəxsləri mühakimə etməklə məişət zorakılığının qarşısının alınmasına yardım etmiş olur. Bu səbəbdən beynəlxalq təşkilatlar məişət zorakılığının cinayət hesab olunmasını, başqa sözlə, kriminallaşdırılmasını tövsiyə edirlər. Bir çox Avropa ölkələrinin qanunvericiliklərində bu hal nəzərə alınmışdır.

Həmçinin Avropa Şurasının «Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında» Konvensiyası (İstanbul konvensiyası) da məişət zorakılığının xüsusi növlərinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini tələb edir: psixoloji zorakılıq, təqib etmə, fiziki zorakılıq, cinsi zorakılıq, məcburi evlilik, məcburi abort, məcburi sterilizasiya və cinsi qısnama.

Məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində dövlətlər və onların qanunvericilik sistemləri üçün olduqca vacib olan və əhəmiyyətli beynəlxalq sənədlər sırasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 1996-cı ildə hazırlanmış «Məişət zorakılığı haqqında» model qanunvericilik aktı, həmçinin qeyd etdiyimiz Avropa Şurasının «Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında» konvensiyasıdır. İstanbul konvensiyası adlanan bu beynəlxalq sənəd 11 may 2011-ci ildə qəbul edilmiş və 01 avqust 2014-cü il tarixdə qüvvəyə minmişdir.

Avropa İttifaqında (Aİ) məişət zorakılığına məruz qalan şəxslərə dəstək verən ən vacib hüquqi vasitə Qurbanların Hüquqları Direktivi 2012/29/Aİ-dir. Bu direktivdə yaxın münasibətlərdə zorakılıq fiziki, cinsi, emosional və ya psixoloji zərər və ya iqtisadi itki ilə nəticələnə biləcəyi rəsmən qəbul edilmişdir. Bu sənəddə, həmçinin, cinsi zorakılıq (zorlama, cinsi təcavüz və qısnama daxil olmaqla) və məcburi nikahlar və “namus cinayətləri” kimi məsələlərə toxunulur.

Kriminallaşdırma formalarına gəldikdə, cinayət qanununa məişət zorakılığının daxil edilməsində iki əsas yanaşma mövcuddur: birincisi, Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığına həsr olunmuş cinayət əməli kimi; ikincisi, “məişət zorakılığı”nın məsuliyyəti, yaxud cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınması.

Bu nöqteyi-nəzərdən xarici ölkələrin qanunvericiliklərinə nəzər yetirək. Gürcüstanda ayrıca bir maddə məişət zorakılığı cinayətini nəzərdə tutur. Bu maddə fiziki, fizioloji, iqtisadi və cinsi zorakılıq və ya məcburiyyəti məişət zorakılığının formaları kimi tanıyır və bu cinayət əməlini “ailə üzvlərindən birinin digər üzv tərəfindən, əgər belə hərəkətlər fiziki ağrı və ya əziyyətə səbəb olarsa, mütəmadi olaraq törədilməsi, şantaj edilməsi və ya alçaldılması” kimi izah edir və 80 - 200 saat ictimai iş ilə cəzalandırılmasını nəzərdə tutur. Əgər məişət zorakılığı hamilə qadına, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı və ya əlilliyi olan şəxsə və ya ailə üzvünə və ya iki və ya daha çox şəxsə qarşı zorakılıq hərəkətinin şahidi olan yetkinlik yaşına çatmayan bir şəxsin iştirakı ilə törədilsə, belə əməl bir ilədən azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Məcəllədə bu cinayətin törədilməsinə görə məsuliyyət daşıya biləcək şəxslərin siyahısı da vardır: həyat yoldaşı, ana, ata, nənə, baba, övlad, övladlığa götürülmüş uşaq, ögey uşaq, ögey valideyn, ögey atanın həyat yoldaşı, himayədar ailənin üzvü, qəyyum, nəvə, bacı, qardaş, qayınana, kürəkən, gəlin, keçmiş həyat yoldaşı və ya evdə birgə yaşayan hər hansı bir şəxs daxildir.

Aİ-na üzv dövlətlərin əksəriyyətində məişət zorakılığı ayrıca bir cinayət əməli olaraq kriminallaşdırılır, yaxud da digər qanun pozuntularının ağırlaşdırıcı halı kimi qiymətləndirilir.

Macarıstanda məişət zorakılığı “münasibətlə əlaqəli zorakılıq” olan ayrıca bir cinayət əməli kimi kriminallaşdırılmışdır. Sloveniyada Cinayət Məcəlləsi “Ailə zorakılığı” məsələsinin həllini nəzərdə tutur və təhdidləri, hərəkət azadlığını məhdudlaşdırma, təqib etmə və ya cinayətkarın “başqa yollarla qurbanın bərabər hüquqlarını aqressiv şəkildə məhdudlaşdıraraq tabe vəziyyətə gətirmə” kimi hərəkətlərini ehtiva edir.

İtaliya Cinayət Məcəlləsi “Ailə üzvlərinə və ya birlikdə yaşadıkları şəxsə qarşı pis rəftar” adı altında bir ailə üzvünə, birlikdə yaşayan bir insana və ya cinayətkara tabe olan bir şəxsə qarşı pis rəftarı cəzalandırır.

İsveçdə bu qisim cinayət əməli kimi bir kişinin evli olduğu, və ya əvvəl evli olduğu, birlikdə yaşadığı, və ya əvvəl birlikdə yaşadığı bir qadına qarşı törətdiyi cinayət əməlləri, məsələn, təcavüz, qanunsuz təhdid və ya məcbur etmə, cinsi istismar nəzərdə tutulur.

Məişət zorakılığı Avstriyada, Estoniyada, Latviyada, Fransada, Lüksemburqda, Hollandiyada sağlamlığa ciddi ziyan vurmaq, döyüşdə iştirak, təhdid, fiziki istismar və işgəncə kimi cinayətlər üçün ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alın bilər. Rumıniyanın Cinayət Məcəlləsinə görə isə məişət zorakı-

lığı qətlə yetirmə, döymə və digər zorakı hərəkətlərə görə cəza 25 faiz artırıla-raq cəzalandırılır.

Bəzi ölkələrdə, məsələn, Estoniya, Polşada səlahiyyətli qurumlardan qurbanın şikayətini geri götürməsinə baxmayaraq, həmin əməllərə görə cinayət təqibini davam etdirmələri tələb olunur. Müzakirə edilən Aİ hüquq sistemlərinin əksəriyyətində, bir zorakılıq qurbanı (Macarıstan, Rumıniya, Slovakiya Avstriya, İtaliya, Portuqaliya və İspaniya) tərəfindən edilən şikayət verilib-verilməməsinə baxmayaraq, məişət zorakılığı mühakimə olunur. Başqa ölkələrdə prokurorluq orqanı qurban şikayətini geri götürdükdə və cinayət prosesinin davam etdirilməsində ictimaiyyətin marağını nəzərə alaraq, cinayət işinə başlayıb-başlamamaq barədə qərar verir (Fransa, Almaniya, Lüksemburq, Hollandiya və İsveç, Bolqarıstan, Çexiya, Macarıstan, Latviya, Slovakiya).

Mühakimə zamanı nəzərdə tutulan tədbirlər həbs qətimkan tədbiri, ün-siyyət qadağası, cinayət yerinə və ya qurbanın yaşayış yerinə qayıtma qadağası, silahların və ya digər təhlükəli əşyaların geri götürülməsi və məişət zo-rukılığı cinayətkarları üçün müdaxilə proqramlarını tamamlamaq məcburiy-yyətinə qədər dəyişə bilər.

Beləliklə, məişət zorakılığı qurbanlarına təhlükəsizlik və dəstək təmin etmək üçün hərtərəfli hüquqi bazanın yaradılması vacibdir. Məişət zorakılığının kriminallaşdırılması bir çox ölkədə uğurlu olduğunu artıq sübut etmişdir və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tövsiyə edilir.

Diqqət yetirəcəyimiz məsələ məhz qadınlara qarşı zorakılıq probleminin dünya miqyasında daha da aktuallaşmasıdır. Belə ki, qadınlara qarşı zo-rukılıq bu gün bütün dünyada mövcuddur. İspaniya, Yaponiya, Norveç, İs-veçrə, Danimarka kimi ölkələrin Cinayət Məcəlləsində XX əsrin birinci ya-rısından başlayaraq ailənin maraqlarının hərtərəfli müdafiəsinə həsr olunmuş normaları əhatə edən xüsusi fəsillər nəzərdə tutulmuşdur.

Beynəlxalq təşkilatların məlumatları göstərir ki, dünyada hər üç qadın-dan biri nə vaxtsa zorakılığa məruz qalıb, hər üç dəqiqədə, ən azı, bir qadın öldürülür. Eyni zamanda, hər il dünyada 3-4 milyon qadın öz həyat yoldaş-ları tərəfindən döyülür. Ailə zorakılığının 95%-nin qurbanı da qadınlar olur. ABŞ, Kanada, İsrail, Avstraliya, Cənubi Afrika, Hindistan ən çox zorakılıq halları baş verən ölkələr sırasındadır. Qadınlara münasibətdə törədilən zo-rukı cinayətlərin vəziyyəti Hindistanda daha acınacaqlıdır. Aparılan araşdır-malara görə, hind qadınlarının 70%-i müxtəlif formada zorakılıqla üzləşir. Hindistanda hər altı saatdan bir yeni ailə qurmuş gənc qadın ya yandırılır,

ya döyülərək öldürülür, ya da ki, qanunsuz cəhiz tələblərinə tab gətirə bilməyərək intihar edir. Hər il on minlərlə Hind qadını müxtəlif formada fiziki təzyiqlərlə, psixi zorakılıqla üzləşirlər.

BMT-nin 1996-cı il tarixli “Model qanunvericilik aktı”nda dövlətlərə mövcud olan cinayət və mülki qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, məişət zorakılığının şəxsiyyət və cəmiyyət əleyhinə törədilən cinayət olduğunun qəbul edilməsi, ailə üzvləri olan qadınlara və yaxın əlaqədə olan qadınlara qarşı zorakılığa görə məsuliyyət müəyyən edən qanunvericiliyin işlənilməsi və hazırlanması tövsiyə edilmişdir. Model qanunvericilikdə məişət zorakılığına ailə-məişət münasibətləri sahəsində cinsi əlamətə görə qadınlara qarşı törədilən aşağıdakı fiziki, psixi və cinsi xarakterli hərəkətlər başa düşülür: sözlə təhqir, hədələmə, döyülmə, sağlamlığa zərər vurma ilə hədələmə, qorxutmaq, məcbur etmə, izləmə, evinə qanunsuz və ya zorla daxil olma, yaşayış evini yandırma, mülkiyyətinə ziyan vurma, cinsi zorakılıq, nikahda zorlama, cinsi şikəst etmə, fahişəlikdə istismar etmə, ev xadimələrinə qarşı zorakılıq və s.

Məişət zorakılığı haqqında model qanunvericilikdə nikahda olan arvadlar, birlikdə yaşayan tərəfdaşlar, keçmiş arvadlar və ya tərəfdaşlar, məişət münasibətlərində birlikdə yaşayan şəxslər, o cümlədən onlarla bir evdə yaşamayan digər şəxslər, qohumlar (bacılar, qızlar, analar), ev xadimələri və onların ailə üzvləri məişət zorakılığından zərər çəkən şəxslər kateqoriyasına daxil edilmişdir [6, s.41-42].

Bu qisim nisbətən ağır cinayətlərə görə bəzi ölkələrin qanunvericiliyi hətta yüksək həddə cəza tədbirləri nəzərdə tutur. Məsələn, ailədaxili zorakı adam öldürməyə görə Yaponiyada ölüm cəzası, Fransada ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulur.

Qadınlara, istər kişilərə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı zorakılıq əməllərinin törədilməsində hazırda neqativ bir tendensiya izlənilməkdədir. Artıq son dövrlər ailə münasibətləri sahəsində nəinki qadın ailə zorakılığının qurbanı kimi, həm də qadınlar tərəfindən törədilən zorakı cinayətlərin qarşısının alınması məsələsi də müzakirə olunacaq məsələlərdən biridir. Belə əməllərin bir çoxu latent xarakterdə olur. Ailədaxili psixoloji məsələlərin gərginliyi ümumilikdə cəmiyyətə qarşı da təsirsiz qalmır, eyni zamanda cəmiyyətdə özünü mənfi tərəfdən büruzə verir.

İnkişaf etmiş bir çox ölkələrdə (ABŞ, Kanada, İsveç, Fransa və s.) məişət zorakılığının qarşısının alınmasına böyük məbləğdə büdcə vəsaiti ayrılır. Araşdırmalar göstərir ki, həmin vəsait sonradan zorakılıqdan əziyyət çəkən-

lərə xərclənən vəsaitə qənaət edilməsinə imkan yaradır. Bu ölkələrdə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, qaynar xətlərin yaradılması, zorakılıq qurbanlarının reabilitasiyasını həyata keçirən və təhlükəsizliyini təmin edən yardım mərkəzlərinin, sığınacaqların təşkili məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlərdən ən çox zərərçəkənlər qadınlar olmuşlar. 2019-cu ildə bu qisim cinayətlərdən qadın zərərçəkənlərin sayı 6 429 olmuş, onlardan ölənlərin sayı isə 357 nəfər qadın olmuşdur. 2021-ci ildə məişət zorakılığı (ailə münafişəsi) nəticəsində baş vermiş cinayətlər 1499 sayda olmuşdur: qəsdən adam öldürmə 59, adam öldürməyə cəhd 31, əsdən sağlamlığa ağır zərər vurma 45, qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma 126, qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma 1202, əzab vermə 7, öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə 6, digər cinayətlər isə 23 sayda qeydə alınmışdır. [2] Həmçinin Məişət zorakılığında əziyyət çəkənlərlə bağlı Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə daxil olan müraciətlərin 2020-ci il ərzində quruma 179 ərizə və şikayət, 2021-ci ildə 364 məişət zorakılığında zərərçəkmiş şəxslə bağlı müraciətlərə baxılmışdır.

Xüsusilə diqqət cəlb edən məsələlərdən biri də məişət zəminində baş verən cinayətlərin 60%-inin uşaq və yeniyetmələrin gözü qarşısında törədilməsidir. Aydın ki, belə hal sonradan uşaqların fiziki və psixi inkişafına mənfi təsir göstərir. Məsələn, günümüzdə az da olsa, rastlaşdığımız məktəb yaşlı uşaqların məktəbdə biri-birinə qarşı etdikləri zorakılıq hərəkətləri məhz ailədaxili zorakılıqdan qaynaqlanır. Məsələyə həssas yanaşan bəzi xarici ölkələrin qanunvericilik sistemində uşaqların gözü qarşısında ailənin digər üzvünə qarşı zorakılıq da cinayət məsuliyyətinə səbəb olan əməl kimi qiymətləndirilir.

Bəllidir ki, fiziki zorakılıqla üzləşən qadınların bir çoxu, ümumiyyətlə, bu barədə heç bir zaman heç kəsə danışmır, məlumat vermirlər. Aldıqları xəsarətlərin nəticələrinə baxmayaraq, qadınların çox az qismi rəsmi surətdə səhiyyə, polis orqanlarına və ya fərdi surətdə səlahiyyətli şəxslərə, dostlarına və ailə üzvlərinə yardım üçün müraciət edirlər. Belə olan halda həmin əməllərlə mübarizə işi də çətinləşir.

Bir çox xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliklərində məsələyə oxşar qaydada yanaşaraq belə əməlləri nəzərdə tutan xüsusi fəsillər müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, İslandiya, Yaponiya, Norveç, İsveçrə, Danimarka kimi ölkələrin Cinayət Məcəlləsində XX əsrin birinci yarısından başlayaraq ailə-

nin maraqlarının hərtərəfli müdafiəsinə həsr olunmuş xüsusi fəsilər nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, 1940-cı il tarixli İslandiya CM-də ailədə kriminal təzahürlərə görə məsuliyyət «Ailə münasibətləri əleyhinə cinayətlər» adlanan 21-ci fəsildə (188-193-cü maddələr) nəzərdə tutulmuşdur. Norveçin 1907-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində «Ailə münasibətləri ilə bağlı cinayətlər» adlanan 20-ci fəsildə (215-221-ci paragraflar) kriminal ailədaxili zorakılığa görə məsuliyyət müəyyən edən bir sıra normalar daxil edilmişdir. 1937-ci il tarixli İsveçrə Cinayət Məcəlləsinin 6-cı fəslində (Ailəyə qarşı cinayət-cəzalı əməllər – 213-220-ci maddələr) bütövlükdə ailəyə və onun ayrı-ayrı üzvlərin qarşı törədilən cinayət əməllərinə görə məsuliyyət müəyyən olunmuşdur [11, s.275].

Bu gün ailədə zorakılıq, xüsusən də kriminal zorakılıq dünyanın müxtəlif ölkələrində ətraflı şəkildə tədqiq edilməkdədir. Bu hadisənin geniş yayılması və sosial təhlükəliliyi səbəbindən XX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq dünya birliyi tərəfindən bu problem cinayətkarlıq problemləri sırasında ən əhəmiyyətliindən biri kimi qəbul edilir. BMT-nin məlumatlarına əsasən, XX əsrin sonunda təxminən 35 ölkədə məişət zorakılığını qadağan edən qanunlar mövcud idi. Hazırda postsovet ölkələrində məişət zorakılığı ilə bağlı qanun yaradıcılığı tendensiyası mövcuddur. 2001-ci ildə Ukraynada, 2003-cü ildə Qırğızıstan Respublikasında, 2006-cı ildə Gürcüstanda, 2007-ci ildə Moldovada, 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikasında belə qanunlar qəbul edilmişdir.

Müəlliflərdən D.A.Şestakov bir sıra xarici ölkələrin milli qanunvericiliyində ailədaxili zorakı cinayətlərlə bağlı xüsusi cinayət tərkiblərinin mövcudluğunu qeyd edir: «yaxın şəxsin təhlükəsizliyinin ağır dərəcədə pozulması» - İsveç CM-nin 4-cü fəslinin 4a paragrafi; «ailə zorakılığı» - İspaniya CM-nin 153-cü maddəsi; «onda asılı (təbəçiliyində) olan şəxslə qəddar davranış» - Almaniya CM-nin 225-ci paragrafi və s. [13, s. 17].

İspaniya CM-nin 153-cü maddəsində sağlamlığa ağır zərər vurmanın tövsifedici növü kimi, həyat yoldaşı və ya bu tip münasibətlərdə olan şəxsə, öz uşaqlarına, ögey uşaqlarına, qəyyumluq etdiyi uşaqlara, birgə yaşadıkları və köməksiz vəziyyətdə olan şəxslərə münasibətdə mütəmadi olaraq fiziki zorakılıq tətbiq etməyə görə hər dəfə vurulmuş zərəre uyğun olaraq təyin edilən cəzadan asılı olmayaraq, 6 aydan 3 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Bundan başqa, İspaniya cinayət qanunu qohumluq əlaqələrində olan şəxslərə, qardaşa (bacıya), övladlığa götürülmüş uşağa münasibətdə seksual zorakılığın törədilməsini seksual təcavüzün töv-

sifedici növü qismində nəzərdən keçirir [12, s.95-96].

Ailə zorakılığına görə məsuliyyətin xüsusi olaraq ağırlaşdırılması (töv-sifedici) məsələsi də bir sıra xarici ölkələrin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Belə ki, İspaniya, İsveç, Fransa, ABŞ kimi ölkələrin cinayət qanunvericiliyində şərti olaraq yaxınlar kateqoriyasına aid edilən (həyat yoldaşı, tərəfdaş, valideyn, övlad) şəxslərə qarşı zorakı qəsdlərin törədilməsinə görə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi daha yüksək sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, İspaniya CM-nin Ümumi hissəsində cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran belə bir hal nəzərdə tutulmuşdur (maddə 240). Bundan başqa, sağlamlığa zərər vurmaya görə cinayət məsuliyyətini müəyyən edən İspaniya CM-nin 153-cü maddəsində «birgə yaşadığı şəxslərə, həyat yoldaşına, özünün və həyat yoldaşının digər şəxsdən olan uşaqlarına münasibətdə mütəmadi olaraq fiziki zorakılıq etmə» bu əməlin tövsifedici növü kimi müəyyən olunmuşdur. Beləliklə də, İspan qanunvericisi cinayət-hüquqi vasitələrlə ailə zorakılığının qarşısını almağa çalışmışdır. İspaniya cinayət qanunvericiliyində yaxınlarına, ailə üzvlərinə qarşı törədilən seksual təcavüz də seksual zorakılığın tövsifedici əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur [10, s.32].

Həmçinin qeyd edək ki, nikah münasibətlərində seksual zorakılıq digər ölkələrdə, məsələn, İsveç, Yunanıstan, Türkiyə və digərlərində də qanunazidd və cinayət məsuliyyəti doğuran əməl kimi nəzərdən keçirilir [7, s.8].

Danimarka CM-nin 23-cü fəslində həyat yoldaşı (ər və arvad), uşağı, təqsirli şəxslə birbaşa xətlə qan və nikah qohumluğunda olan istənilən digər şəxsə etinasız, biganə və alçaldıcı davranışa görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman qanunverici cinayət təqibinin dayandırılmasını, cinayət işinə xitam verilməsini zərərçəkənin müraciətindən asılı olduğunu xüsusi olaraq qeyd edir (paraqraf 213).

Almaniya Federativ Respublikasının CM-nin 225-ci paraqrafında «təbəcciliyində olanlarla qəddar davranış» ifadəsi işlədilir və təqsirli şəxsin hiyməsinə olan 18 yaşa çatmamış, köməksiz, müdafiəsiz şəxslərə, həmçinin onların ailə dairəsinə aid olanlara viktimoloji status verilir və bu zaman cinayətkar və zərərçəkən arasındakı ailə münasibətləri xüsusi olaraq qeyd edilir [9, s.76].

Yaponiya CM-də (maddə 205) qəsdən adam öldürməyə, qayğısına qalmalı olduğu şəxsi taleyin öhdəsinə buraxmağa (maddə 218), qanunsuz olaraq azadlığı məhdudlaşdırmaq və ya azadlıqdan məhrum etmə (maddə 220) kimi əməllər cinayətkarın yaxın qohumluq münasibətində olan şəxsə və ya həyat yoldaşına qarşı törədildikdə daha yüksək cəzalar və sanksiyalar nəzər-

də tutur.

Çin Xalq Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə görə ailə üzvlərinə qarşı qəddar rəftara görə məsuliyyət nəzərdə tutan 260-cı maddənin 1-ci hissəsində ağırlaşdırıcı hallarda 2 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddənin 2-ci hissəsində isə ailə üzvləri ilə qəddar rəftar zərərçəkənin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onun həyatdan məhrum edilməsi ilə nəticələndiyi hallarda təqsirkar şəxsi 2 ildən 7 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası gözləyir.

Yaponiya cinayət qanunvericiliyinə görə yaxın qohumluq münasibətlərində olan şəxsi və ya həyat yoldaşını, valideyn və ya övladını qəsdən öldürmə ölüm hökmü və ya ömürlük həyatdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (maddə 200). Ailə-məişət münasibətləri sahəsində baş verən və sağlamlığa zərər vurmeyən zorakılıq hallarında isə təqsirli şəxs 2 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya 3 min iyən məbləğində cərimə ilə cəzalandırıla bilər [maddə 208]

Litva Respublikasının CM-də görə yaxın qohuma (ata və anaya, uşağına və s.) sağlamlığına ağır və az ağır zərər vurma və ya qəsdən öldürmə tövsifedici tərkib kimi nəzərdən keçirilir. Moldova CM-də qəsdən adam öldürmə (maddə 145), özünü öldürmə həddinə çatdırma (maddə 150), sağlamlığa qəsdən zərər vurma (151,152 və 154-cü maddələr) kimi cinayətlərin tövsifedici tərkibləri formulə edilərkən «ər (arvad) və ya yaxın qohumlara münasibətdə» ifadəsi də işlədilir [9, s.76-77].

Müəyyən ölkələr (İsrail, Polşa, İsveçrə, Latviya və s.) cinayət qanunvericiliyinin təsir gücünü artırmaq məqsədi ilə məişət zorakılığına dair maddələri birbaşa cinayət məcəllələrinin mətninə daxil etmişlər. Məsələn, Latviya Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 174-cü maddəsinə əsasən, təqsirkar şəxsdən maddi və ya başqa asılılığı olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı qəddar və zorakı münasibət cinayət hesab edilir. Bu cinayət növünə görə hətta azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulur [6, s.48].

«Ailə zorakılığı» həmçinin Serbiya və Norveçdə də kriminallaşdırılmış, ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən bəzi əməllərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar cinayət qanunvericiliyinə daxil edilmişdir [7, s.8].

Fransanın 1992-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində ailə zorakılığı ilə bağlı məsuliyyət müəyyən edən bir sıra normalar, o cümlədən tövsifedici tərkiblər vardır. Məsələn, Fransa Cinayət Məcəlləsinin 221-4-ci maddəsinin 2-ci hissəsi ilə yaxın adamlara, yəni həyat yoldaşlarına, uşaqlarına, valideynlərə münasibətdə törədilən qəsdən adam öldürməyə görə ömürlük azadlıqdan

məhrum etmə cəzası təyin edilə bilər [11, s.276].

Fransa Cinayət Məcəlləsinə görə ailədə zorakılıq məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hal hesab edilir (CM-nin 222-2-ci maddəsinin 6-cı hissəsi). Analoji cinayət-hüquq normaları 1997-ci ildə Belçikada (maddə 410), 1999-cu ildə İspaniyada (maddə 153) cinayət qanunvericiliyinə daxil edilmişdir. Nikah-aile münasibətlərində zorakı cinsi cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti və sanksiyalar Fransa Cinayət Məcəlləsinin 222-3-cü (2-ci və 3-cü hissələrdə) və 222-4-cü (4-cü hissə) maddələrində əks olunmuşdur.

Fransanın 1992-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində ailə üzvlərinə qarşı törədilən qəsdən adam öldürmə həyatdan məhrum etmənin tövsifedici növü kimi müəyyən edilmişdir [10, s.33].

Fransanın CM-nin 227-15 və 222-27-ci maddələrinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin sağlamlığına ciddi ziyan vuraraq, onların yeməkdən və ya qayğıdan məhrum edilməsinə, habelə onlara qarşı qohumları, himayəçiləri tərəfindən zorlama olmayan cinsi təcavüzün törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə və ya böyük cərimə nəzərdə tutulur. Əksər halda bu hərəkətlər hətta zorakılıqla müşahidə olunur. Fransanın 227-26-cı maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı cinsi qəsdin, qohumlar və ya himayədarlar tərəfindən törədilməsi cəzanı ağırlaşdıran hal kimi tövsif olunur [6, s.49].

İtaliyada təcavüz məqsədilə təqib 2009-cu ildə cinayət əməli elan olunmuşdur. Bu cinayət 6 aydan 4 ilədək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılıla bilər. Zorakılığı törədən şəxsin qurbanın keçmiş həyat yoldaşı və ya yaxın cütlük münasibəti yaşadığı şəxs olduqda isə sanksiya 6 ilədək həbs cəzası ola bilər. Eyni şərt qurban azyaşlı olduqda da tətbiq edilir [3, s.34-35].

Cinsi təqib və ya cinsi cəhətdən əldə etməyə çalışma ABŞ-da, Kanadada, İsraildə və Cənubi-Şərqi Asiyanın bəzi ölkələrində qadağan edilmişdir. İsveçrədə seksual təqib Cinayət Məcəlləsinin 198-ci maddəsinə görə yüngül ictimai təhlükəli cinayət hesab olunur.

ABŞ-nın qanunlar külliyyatında (toplusunda) «Cinayətlər və cinayət prosesi» adlanan 18-ci bölməyə «Ailədə zorakılıq» adı altında 110 A fəslə daxil edilmişdir [12, s.96].

1994-cü ildə Konqres tərəfindən qəbul edilmiş «Qadınlara qarşı zorakılıq» Qanun və ona əlavələr məişət zorakılığını federal cinayət kimi qiymətləndirib, onu ştatların yüklü məhkəmə sisteminin əlindən alaraq federal məhkəmələrə həvalə etmişdir.

Belçikanın Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığı xüsusi cinayət əməli

olaraq öz əksini tapmır. Amma, indiki və ya keçmiş həyat yoldaşı və ya tərəfdaş tərəfindən fiziki zorakılıq törədildiyi zaman bu, ən ağır cinayət hesab edilir və ona qarşı daha ciddi sanksiyalar tətbiq edilir [3, s.38-39].

Məsələyə maraqlı yanaşma müəlliflərdən V.İ.Şaxov tərəfindən göstərilmişdir. O, ailədə zorakı cinayətlərə görə məsuliyyətin ağırlaşdırılması və ya yüngülləşdirilməsi ilə bağlı mövqelərə qoşulmur və hesab edir ki, ailədə zorakılığa görə cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyası bu cinayətlərə görə məsuliyyətin yüngülləşdirilməsi və ya sərtləşdirilməsi məsələsinə gətirilməməlidir. Lakin müəllif, eyni zamanda ailədə zorakılığın törədilməsinə görə cinayət məsuliyyətinin sərtləşdirilməsi konsepsiyasının bir sıra xarici ölkələrin qüvvədə olan qanunvericiliyində öz əksini tapdığını da qeyd edir. Belə ki, İspaniya, İsveç, Fransa, ABŞ cinayət qanunvericiliyində həyat yoldaşlarına (tərəfdaşlar), uşaqlarına, «yaxın» adamlar şərti kateqoriyasına daxil olan digər şəxslərə münasibətdə törədilmiş zorakı qəsdlərə görə daha yüksək cinayət məsuliyyəti haqqında müddəalar təsbit edilmişdir [12, s.95].

Bəzi Avropa ölkələrində (İsveç, Çexiya) və ABŞ-da təkrar ailədaxili zorakılıq epizodlarına görə daha sərt cəzaların müəyyən olunması nəticəvi tədbirlər kimi qiymətləndirilir. Xüsusi halda, 1998-ci ildə İsveç Cinayət Məcəlləsinə həyat yoldaşına, keçmiş həyat yoldaşına, tərəfdaşa münasibətdə kriminal hərəkətlər dəfələrlə törədilən zaman «qadın bütövlüyünün kobud pozulması» kimi yeni anlayış daxil edilmişdir. Təkrar xarakter daşıyan belə cinayətlərə görə isə 6 aydan 3 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Çexiya Respublikasının Cinayət Məcəlləsində (maddə 215a) təkrar ailədaxili zorakılıq hallarında daha sərt sanksiyalar müəyyən olunmuşdur [11, s.278-279].

Beləliklə, xarici ölkələrin ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların müqayisəli-hüquqi təhlili onlarda bir sıra oxşar cəhətlərin olduğunu göstərir. Bu məsələyə toxunaraq G.Ələsgərova yazır: məişət zorakılığına qarşı mübarizə sahəsində xarici dövlətlərin milli qanunvericiliyi eyni layihə üzərində yazılmasa da, qanunvericiliyin ehtiva etdiyi müddəalar oxşarlıq təşkil edir, çünki məişət zorakılığının anlayışının müəyyən olunması, qurbanların hüquqlarının müdafiəsi və postravmatik dövrdə reabilitasiyası, dövlət orqanlarının öhdəlikləri ilə bağlı məsələlər bir çox hallarda eyni prizmadan nəzərdən keçirilir. Azərbaycan Respublikasının məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə qanunvericiliyinin formalaşması və daha da təkmilləşdirilməsində xarici dövlətlərin, əsasən də Avropa dövlətlərinin müsbət qanunvericilik təcrübəsindən is-

tifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Qərbi ölkələrinin hüquqi təcrübəsi ilə yanaşı, qonşu ölkələrin məişət zorakılığına qarşı uğurlu mübarizə siyasətinə fikir verilməlidir [5, s.9-10].

Qeyd edək ki, şəxsiyyətin, xüsusilə əksər hallarda məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların qanunla mühafizə olunan mənafələrinin müdafiəsi, hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəsdlərdən qorunması hər bir demokratik cəmiyyətdə dövlətin mühüm daxili funksiyalarından biri hesab olunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin məhz ali məqsədi olaraq elan edilmişdir. Bu baxımdan ümumbəşəri sosial dəyər sayılan insanın həyatı, onun təhlükəsiz yaşaması, sağlamlığının qorunması ilə bağlı ictimai münasibətlərin mühafizəsi cinayət qanununun mühüm vəzifələrindən sayılır. Bu qisim hüquq və azadlıqların qorunmasının mühümlüyünü nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti 27 noyabr 2020-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020-2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə gəldikdə isə, nəzərə alınmalı ki, Azərbaycanda adətən məişət zorakılığı cinayətləri Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş bir sıra cinayətlərə, məsələn: qəsdən adam öldürmə (120-ci mad.), özünü öldürmə həddinə çatdırma (125-ci mad.), qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (126-cı mad.), qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma (128-ci mad.), işgəncə (133-cü mad.), öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə (134-cü mad.), zorlama (149-cu mad.) və seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri (150-ci mad.) kimi cinayət əməllərindən hər hansı biri ilə müşahidə edilir. Məişət zorakılığının qarşısının alınması məqsədilə Cinayət Məcəlləsinə "məişət zorakılığı zəminində" əlamətinin qeyd edilən cinayətlər üçün məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi nəzərdə tutulmasını məqsədəuyğun hesab etmirik. Belə bir əlamətim CM-nin 61-ci maddəsində cəzanı ağırlaşdıran hal qismində nəzərdə tutulması daha düzgün olardı.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlərlə yanaşı, ailədaxili münasibətlərə dair, xüsusilə ailədə kişi və qadının rolunun düzgün şərh edilməsinə dair müxtəlif maarifləndirmə tədbirlərinin keçirilməsi daha çox səmərə verə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: “Hüquq Yayın evi”, 2022, 908 s.
2. Azərbaycanda cinayətkarlıq və hüquqpozmalar, <https://stat.gov.az/-source/crimes>
3. Avropa Şurasının Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Konvensiyası (İstanbul konvensiyası)01.08.2014, Bakı, 2016.
4. Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji, cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri// Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2016
5. Ələsgərova G.R. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqda məişət zorakılığına qarşı mübarizə problemi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2016.- 31s.
6. Qaracayev C.Y. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun Kommentariyası. Bakı, 2011.- 132s.
7. Голованова Н.А. Домашнее насилие по законодательству зарубежных стран: ответственность и превенция, Москва: Юстициум-форм, 2011.- 384с
8. Курбанов Г.С. Бытовое насилие в Азербайджане: понятие и признаки//Криминология. Вчера. Сегодня. Завтра. 2015. №4 (39).- с.45-51.
9. Колпакова Л.А. Насилие в семье: виктимологический аспект, дифференциация ответственности и вопросы законодательной техники. Дисс.....к.ю.н. Казань, 2007.
10. Ситников С.Н. Противодействие насильственной преступности в семье: междунаордные стандарты и зарубежное законодательства//Международное уголовное право и международная юстиция. 2009. №2, с.32-34.
11. Харламов В.С. Отечественный и зарубежный опыт противодействия криминальному насилию в семье. СПб., 2014.- 392с.
12. Шахов В.И. Насилие в семье: уголовно-правовое и криминологическое значение. Автореф.дисс.....к.ю.н. Ижевск, 2003.
13. Шестаков Д.А. Теоретические основы семейной криминологии в применении к противодействию внутрисемейным насильственным преступлениям// Материалы междунаорд.науч.-практ.конф. «Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические проблемы семейно-бытового насилия». Баку, 2016.- с.17-24.

Abstract. The problem of domestic violence against human rights and freedoms is becoming more urgent worldwide. With this in mind, it is important to take effective legal measures that cover all forms of domestic violence. For this reason, international organizations recommend that domestic violence be considered a crime, in other words, criminalized. Many European countries have already taken this into account. Also, the Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence requires the criminalization of specific types of domestic violence: psychological abuse, stalking, physical violence, sexual violence, forced marriage, forced abortion, forced sterilization and sexual harassment. In most of the member states of the European Union, domestic violence is criminalized as a separate criminal act or assessed as an aggravating circumstance of other offenses. Criminalization of domestic violence has proven successful in many countries. There is currently a negative trend in committing acts of violence against women, men, and minors. Recently, in the field of family relations, not only women as victims of family violence, but also the issue of preventing violent crimes committed by women is on the agenda. The tightening of responsibility for family violence is also reflected in the legislation of a number of foreign countries. Thus, in the criminal legislation of countries such as Spain, Sweden, France, and the United States, higher sanctions are provided for the commission of violent intent against persons who are conventionally referred to the category of relatives (spouse, partner, parent, child). In general, the comparative legal analysis of foreign countries' norms determining responsibility for crimes committed in the field of family-household relations shows that they have a number of similarities.

Key words: domestic violence, family relations, legislation of foreign countries, domestic violence against women, against children, against men.

Mirzə Məmmədov

Azərbaycan Respublikası DİN-in

Polis Akademiyasının magistri, polis leytenantı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KONSTITUSION PROSESİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Hər bir ölkənin konstitusion inkişafını dövlətin və cəmiyyətin inkişafından təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirmək olmaz. Belə inkişafda növbəti mərhələ mühüm siyasi və sosial-iqtisadi münasibətlərə yeni elementlər və xüsusiyyətlər gətirir, dövlətin onun funksiyalarının keyfiyyət xarakteristikasını dəyişir və s. Yeni konstitusiyanın meydana çıxması bütün bu dəyişikliklərin təsbit edilməsi, onun öz məzmununda ictimai quruluşun spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirməsi zərurəti ilə bağlıdır.

Konstitusiyaya milli mədəniyyətin məhsuludur. Onda dövlət hakimiyyəti orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, vətəndaşların davranış modeli öz əksini tapır.

Konstitusiyalar tarixi və etnik baxımdan fərqli mühitlərdə meydana çıxır və fərqli fəlsəfi və dünyagörüşü yanaşmalarını əks etdirirlər. Bununla yanaşı, bu və ya digər dövlətlərin konstitusiyaları məzmunca ümumi cəhətlərə və oxşarlıqlara malik ola bilər.

Konstitusiyaya anlayışı latınca “təsis edirəm”, “qərara alıram” deməkdir. Həmin terminə qədim Roma hüququnda rast gəlinir və burada konstitusiyaya imperator tərəfindən verilən göstəriş xarakterli müxtəlif aktları əhatə edirdi. Feodalizm dövründə də “Əsas Qanun” ifadəsi işlədilmişdir və hazırda bu ifadə konstitusiyanın analoqu kimi geniş istifadə edilir.

Bəzi Şərqlə alimləri hesab edir ki, islam tarixində ümumi hüquq və vəzifələri təsbit edən ilk yazılı konstitusiyaya Məhəmməd peyğəmbərin adı ilə bağlı olan Mədinə şəhər dövlətinin konstitusiyasıdır. Mədinə şəhər dövlətinin müsəlman olan və müsəlman olmayan vətəndaşlarına xitab edilən və Mədinə xalqını təşkilatlandırmaq məqsədi güdən bu Konstitusiyaya Peyğəmbərin əshabələrindən olan Enesin evində toplanmış məclisdə tərtib olunub. İslam mənbələrində daha çox “səhifə” adı altında qeyd olunan bu sənəd müsəlman aləmində “Mədinə Konstitusiyası” kimi də tanınır. Bir çox islami qaynaqda qismən və ya tamamilə əksini tapan bu sənəd, yeni bir dövlətin quruluş sənədi xüsusiyyətinə malik olan və bu dövləti təşkil edən insanların, icmaların tabe olduğu bir sıra əsas normaları öz dövrünün üslubu ilə müəyyən edən bir topludur. Məhəmməd peyğəmbərin 622-ci ildə Mədinəyə köçməsin-

dən sonra, “kitab” və “səhifə” adlanan yazılı konstitusiyanın hazırlanması hüquqi nöqteyi-nəzərdən bəşər tarixinin çox önəmli hadisələrindən biridir.

Müasir dövrün elmi ədəbiyyatlarında dünyada konstitusiya inkişafının dörd mühüm mərhələsi fərqləndirilir.

Birinci - XVIII əsrin sonundan Birinci dünya müharibəsinə qədər; ikinci - iki dünya müharibəsi arasındakı dövr; üçüncü - 1945-ci ildən 80-ci illərin sonuna qədər; dördüncü - 90-cı illərin sonu.

Birinci mərhələ burjuva cəmiyyətində, ilk növbədə Avropa və Amerika-da mühüm institutların formalaşması dövrünü özündə əks etdirir.

1787-ci ildə ABŞ və 1791-ci ildə Fransa Konstitusiyalarının qəbul edilməsi dünyada konstitusiya prosesinə həlledici təsir göstərdi (1, səh. 33). Bu sənədlər təqlid üçün nümunə oldu və XIX əsrdə müstəqillik əldə edən Latın Amerikasını, habelə bir çox Avropa ölkələrinin konstitusiyaları üçün model rolunu oynadı. ABŞ və Fransa Konstitusiyaları yeni konstitusiya dövlətçiliyə keçid prosesini rəsmiləşdirməklə özlərini həmin dövrdə formalaşan konstitusiya modeli kimi təqdim etməyə imkan verən ümumi cəhətlərə malik idilər. Onların ideya-nəzəri əsasını dövlətin vətəndaş cəmiyyəti və şəxsiyyətin işlərinə müdaxiləsini məhdudlaşdıran liberal-demokratik konstitusiya konsepsiyası təşkil edirdi. Bununla əlaqədar olaraq konstitusiya-hüquqi tənzi metmənin predmetini dövlət hakimiyyətinin təşkili və şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətinin əsasları ilə bağlı olan məsələlər təşkil edirdi.

Həmin dövrdə SSRİ-nin tərkibinə daxil olan və onun ideologiyasına tabe olan Azərbaycan SSR-in konstitusiya inkişafı təsvir edilən modellərlə tam ziddiyyət təşkil edirdi. Azərbaycan SSR-in 1921, 1937-ci il Konstitusiyalarında təsbit olunan müddəalar həmin dövrdə Avro-atlantik məkanda konstitusiya inkişaf təcrübəsi əsasında işlənib hazırlanan konstitusiya prinsiplərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Məsələn, hakimiyyətin mənbəyi kimi xalq suverenliyi ideyası əvəzinə sovet konstitusiyalarında hakimiyyətin fəhlə sinfi başda olmaqla yalnız zəhmətkeşlərə məxsus olması prinsipi təsbit edilirdi; siyasi, iqtisadi və ideoloji plüralizm əvəzinə - birpartiyalılıq, vahid dövlət ideologiyası, sosialist mülkiyyətinin üstünlüyü prinsipləri. Şəxsiyyətin azadlığı və muxtariyyəti inkar olunurdu, onun cəmiyyət və dövlətdən asılılığı qeyd edilirdi, dövlət öz maraqları naminə şəxsiyyətə hüquq və azadlıqlar vermirdi. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrün sovet konstitusiyalarının məzmununda gizli formada da olsa konstitusiya inkişafının dünyada müşahidə edilən ümumi tendensiyaları öz əksini tapmışdı. Bu, öz əksini dövlətin rolunun, habelə vətəndaşların iqtisadi və sosial hüquq və

azadlıqlarının konstitusion səviyyədə təsbit edilməsində tapmışdı və sonradan bir çox ölkələrin konstitusion qanunvericiliyinin inkişafına təkan verdi.

Dünyada konstitusion inkişafın üçüncü mərhələsi İkinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra başlanır və yalnız Avropa ölkələrini deyil, həm də Asiya, Afrika və Latın Amerikasası dövlətlərini əhatə edir.

Bu mərhələdə konstitusion proses konstitusiyaların son dərəcə müxtəlif olması ilə xarakterizə olunur. Onların hamısını üç əsas modelə aid etmək olar: qərb, sosialist və müstəmləkə asılılığından azad olan ölkələrin konstitusiyaları. Göstərilən modellərin hər birinin öz xüsusiyyətləri və inkişaf yolları olmuşdur.

Dünyada konstitusion inkişafın növbəti, dördüncü mərhələsi 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində başlanır və bu, sosializmin süqutu və ona daxil olan ölkələrin kommunist cəmiyyətindən imtina etməsi ilə əlaqəli idi.

Konstitusion islahatların həyata keçirilməsinin səbəbi cəmiyyətdə və dövətdə demokratik xarakterli yenidənqurma proseslərinin aparılmasına cəhd göstərilməsi ilə bağlı idi. Bu proses geniş miqyas aldı və yalnız milli deyil, həm də onun bütün mərhələlərində işlənilib hazırlanan ümumdünya konstitusion inkişaf təcrübəsi nəzərə alınmaqla əsas qanunların qəbul edilməsinə gətirib çıxardı.

XX əsrin sonunda Azərbaycan xalqı da öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi və 18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında 32 maddədən ibarət olan Konstitusiyaya Aktı qəbul olundu. Azərbaycanın 1978-ci il konstitusiyasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktına zidd olmayan normaları yeni Əsas Qanun qəbul edilənədək öz hüquqi qüvvəsini saxladı. Həmin dövrlərdə siyasi hakimiyyətdə olan şəxslərin öz xalqına qarşı xəyanəti, sonradan dövlət idarəçiliyi sahəsində heç bir səriştəsi olmayan insanların siyasi hakimiyyətdə təmsil olunması ölkəmizi ağır, qeyri-sabit vəziyyətə saldı, vətəndaş müharibəsi ilə üzləşdirdi və nəinki, konstitusiyanın qəbul edilməsi mümkün oldu, hətta müstəqilliyimizin itirilməsi təhlükəsi yarandı. Belə bir ağır vəziyyətdə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin böyük və yorulmaz siyasəti nəticəsində ölkədə vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı, dövlət müstəqilliyi qorundu, erməni təcavüzünün qarşısı alınaraq atəşkəs əldə edildi. 1993-94-cü illərdə ölkə daxilində baş verən terror aktlarının, dövlət çevrilişlərinə cəhdlərin qarşısı alındı və müstəqil Azərbaycan Konstitusiyasının qəbulu üçün zəmin yaradıldı.

2 may 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibini təsdiq etdi. Dövlət komissiyası Ümummilli lider Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yeni konstitusiyanın layihəsini hazırladı və bu layihə ümumxalq müzakirəsinə çıxarılması

üçün 1995-ci il oktyabrın 15-də mətbuatda dərc edildi (4, səh. 37). Azərbaycan ictimaiyyəti yeni konstitusiya layihəsinin müzakirəsində böyük fəallıq göstərərək konstitusiya layihəsinə 2450 təklif verdi. 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən referendumda müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk milli Konstitusiyası qəbul olundu. Bu Konstitusiyanın memarı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təbirincə desək: "...Baxmayaraq ki, Azərbaycan xalqının 80 illik Konstitusiya tarixi vardır, bu gün biz müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasını qəbul etdik..." Ümumxalq səsverməsi bütün seçki dairələri üzrə səs verənlərin yüksək fəallığı şəraitində keçmişdir. Səsvermədə iştirak etmiş 3.566.277 seçicidən 3.267.538 nəfəri, yəni, 91,9 faizi təklifə "Hə" cavabı verərək müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiya layihəsinin qəbul olunmasına tərəfdar çıxmışdır. Beləliklə, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik dövlətçilik tarixində müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyası qəbul olundu və 27 noyabr 1995-ci ildə qüvvəyə mindi.

Tariximizə Heydər Əliyev Konstitusiyası kimi daxil olan, ölkəmizin siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni həyatında baş verən dəyişikliklərin qanuni nəticəsi olaraq qəbul edilən Konstitusiyada respublikamızın müstəqilliyinin qorunub möhkəmləndirilməsinə, dövlətçiliyinə, inkişafına, insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Konstitusiyamızın ən böyük əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o dövlətçiliyimizin inkişafını istiqamətləndirməklə yanaşı, həm də xalqımızın uzun illər boyu həsrətində olduğu, ən nəhayət, ağır itkilər bahasına olsa da, əldə etdiyi və bu gün qətiyyətlə qorumağa və inkişaf etdirməyə çalışdığı müstəqilliyi qanunvericilik yolu ilə təsbit etdi. Dövlətimizin Əsas Qanunu Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə bərabərhüquqlu subyekt olduğunu sübuta yetirdi və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrimizə əsaslanaraq, yeni demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətin qurulmasına geniş təminat verdi.

Konstitusiya ölkə və cəmiyyət həyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli bir sənəd olsa da, qanunauyğun haldır ki, cəmiyyətin, insan təfəkkürünün inkişafı, yeni ictimai-siyasi münasibətlərin yaranması bu sənəddə də islahatların aparılmasını zəruri edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da bu cür islahatların aparılması ictimai, siyasi, iqtisadi və s. sahələrdə inkişaf dinamikası ilə əlaqəlidir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı, siyasi modernləşmənin vüsəti, demokratik inkişaf sahəsində əldə edilən uğurlar hüquqi müstəvidə də əhəmiyyətli dəyişikliklərin edilməsi zərurətini yaradaraq Konstitusiyada bir sıra müddəaların daha da təkmilləşdirilməsini tarixi bir zərurətə çevirmişdir. Bu kontekstdə, ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının daha səmərəli qorunması, Azərbaycan vətəndaşlarının layiqli

həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, dövlət idarəçiliyinin və dövlət hakimiyyəti mexanizminin təkmilləşdirilməsi, yerli demokratiyanın inkişafı ilə bağlı müddələrin Konstitusiyada əks etdirilməsi zərurətini əsas tutaraq, 24 avqust 2002-ci il, 18 mart 2009-cu il və 26 sentyabr 2016-cı il tarixlərində Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə dövlətimizin əsas qanununa mühüm əlavə və dəyişikliklər etdi.

Bu gün müstəqil Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyasının qəbul olunmasından 21 il ötür və biz böyük fərəh hissi ilə deyə bilərik ki, xalqımızın dövlət quruculuğu sahəsində əldə etdiyi pozitiv nailiyyətləri və ümumbəşəri dəyərləri özündə ehtiva edən Konstitusiyamız real həyatda özünün doğrultmuş və Azərbaycanda konsolidasiyalı demokratiyanın yaranması üçün sabit zəmin yaratmışdır.

Ulu öndərin layiqli davamçısı müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan məqsədyönlü siyasət və “Dəmir yumruq” döyüş əməliyyatları nəticəsində illərdi düşmən tapdağında qalan, heç bir beynəlxalq təşkilatın həll edə bilmədiyi bir problem öz həllini tapdı, ərazi bütövlüyümüz bərpa olundu. Bununla da Konstitusiyamızın başlıca prinsiplərindən biri olan ərazi bütövlüyü prinsipi faktiki olaraq öz əksini tapdı.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B. 2016.
2. Xəyyam İsmayılov “Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi”. B. 2006.
3. “Qanunçuluq” Jurnalı. № 1-2. B. 1996.
4. “Qanun” Jurnalı. 2-3, 1994-cü il
5. Xarici ölkələrin konstitusiyası (dövlət) hüququ. Ümumi hissə I cild. Dərslük 383 s. B. 2001.
6. Шамиль Аляутдинов 1-2 уровни. 2010. 496 с.
7. Советское государственное право под.ред. Проф. С.С.Кравчука. Учеб.- 2-е изд, испр и доп.- М.:Юрид. Лит., 1995-464 с.
8. Конституции зарубежных государств: учеб. пос. 7-ь изд., перераб. и доп.- М: Волтерс Клувер, 2010-656 с.
9. Новые конституции стран СНГ и Балтии. Сборник документов. Вып. 2- М.: Манускрипт, Юрайт. 1998-672 с.
10. Шахин Алиев. «Комментарии и Конституции Азербайджанской Республики». Баку, 2006 г.

Ayişə Əliyeva

*Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının “Dövlət və hüquq
nəzəriyyəsi” kafedrasının müəllimi,*

Polis Akademiyasının I kurs magistrı, polis leytenantı

EVTANAZIYANIN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Hər bir dövlətin demokratik xarakteri, beynəlxalq nüfuzu hər şeydən əvvəl onun insan hüquqlarına olan münasibətində ifadə olunur. Vətəndaş cəmiyyətində insan hüquqlarının səmərəli təmini hüquqi dövlətin ən ali məqsədidir. Belə ki Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsində deyilir: “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir”.

Bu kontekstdə fərdin yaşamaq hüququ insanın hüquq və azadlıqlarının əsasını təşkil edir. Təsadüfi deyildir ki, demokratik Konstitusiyalarda insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının sistemi insanın yaşamaq hüququ haqqında normalarla başlanır. Həmçinin Hüquqlar, azadlıqlar, vəzifələr adlanan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci bölməsinin ilk maddələrindən biri sayılan 27-ci maddədə ölkəmizdə “Hər kəsin yaşamaq hüququnun olduğu təsbit edilir. Hüquqsünaslıqda və hüquqi praktikada müasir dövrdə yaşamaq hüququ ilə bağlı aktual problemlərdən biri də insanın könüllü olaraq öz həyatına son qoyması haqqıdır.

Bu gün əgər biz bəzi xarici ölkələrin təcrübəsinə diqqət yetirsək görərik ki, hətta demokratik yolda inkişaf edən dövlətlər qanunvericilik səviyyəsində insanın bu haqqını leqallaşdırıb. Buna misal olaraq Niderland, Belarus, Lüksemburq və İspaniyada və s. dövlətləri göstərmək olar.

Hüquqi terminologiya kontekstində bu cür proses hüquq elmində və hüquqi praktikada evtanaziya adlanır.

Evtanaziya qədim yunan dilindən “eu” (yaxşı) və “thanatos” (ölüm) mənasında işlədilərək, sağalmaz xəstəlikdən əziyyət çəkən insanı və ya heyvanı həyatdan məhrum etmə təcrübəsidir. Tarixdə isə bu sözü ilk dəfə fransız alim və filosofu Frensis Bekon tərəfindən XVII əsrdə istifadə edilib. Evtanaziyanın tarixinə nəzər salsaq görərik ki, bu institut qədim dövrlərdə Yunanıstan və Mesopotamiyada tətbiq edilmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək olar ki, Darvinizmin XIX əsrdə inkişafı ilə birlikdə “müqəddəs yaşam”

anlamı böyük bir zərbə almış, həkimlər tərəfindən həyata keçirilən evtanaziya tərəfdarlarının sayı artmışdır. Eyni zamanda arzu edilməyən və sağalma şansı az olan müəyyən xəstə qruplarına da evtanaziyanın tətbiq edilməsi mövzusu da Darvinizmin inkişafı ilə bərabər yüksək səviyyəyə qalxmışdır. 1868-ci ildə Ernst Haeckel Almaniyada fiziki və əqli olaraq müalicə edilə bilməyəcək insanların ağrısız bir halda öldürülməyini müdafiə etmişdir.

Evtanaziyanı müdafiə edən alimlərin mülahizələrinə görə ölmək hüququ - insanın öz həyatını sonlandırmaq və ya könüllü evtanaziya məruz qalmaq hüququ haqqında fikirlərə əsaslanan konsepsiyadır. Bu hüquqa görə, ölümcül xəstəliyi olan və ya yaşamaq arzusunda olmayan şəxslərə öz həyatlarını bitirməsinə, köməkli intihardan istifadə etməsinə və ya ömrü uzatmağa xidmət edən müalicədən imtina etməsinə icazə verilməlidir. Konsepsiyanın tərəfdarları ölmək hüququnun belə əlaqələrini “bir kəsin bədəni və həyatı” onun özünüdür və özünə uyğun gördüyü ilə bağlı sərəncam vermək fikri ilə əlaqələndirilir. Halbuki, irrasional intiharların qarşısını almağa çalışan legitim dövlət marağı bəzən mübahisələrə səbəb olur. Plipel və Amsel yazır: “Rasional intihar” və ya ölmək hüququnun müasir tərəfdarları “rasyonallıq” ifadəsi ilə tələb edirlər ki, özünü öldürmək qərarı həm şəxsin müstəqil seçimidir (həkim və ya ailə tərəfindən “doğru olanı” etmək və özünü öldürmək barədə təzyiqləri buna daxil deyil), həm də stoaçılıq utilitarizm tərəfdarlarının arzuladığı müəyyən şəraitdə ən yaxşı seçimidir. Bu qeyri-iradi qərar deyil, ruhi xəstəliklə əlaqədar deyil, əksinə uzun müzakirədən sonra qəbul edilən qərardır.

Zənnimcə elmi ədəbiyyatlarda ölüm hökmünün icrasını da evtanaziya adlandırmaq düzgün deyil. Bu yanaşma qanunvericilik texnikasını tələblərinə də ziddir. Çünki hüquqi texnikanın tələbinə görə bir termin müxtəlif mənalara istifadə oluna bilməz.

Azərbaycan Respublikasında evtanaziya cinayət sayılır. CM-nin 135-ci maddəsində qeyd edilir ki, evtanaziya yəni xəstənin xahişi ilə onun ölümünü hər hansı vasitə, yaxud hərəkətlə tezləşdirmə və ya onun həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırmadır. Azərbaycanda evtanaziyanı insan hüquqları kimi qəbul etmək və CM-nin 135-ci maddəsini dekriminallaşdırmaq olarmı? Düşünürəm ki, bu barədə birmənalı cavab yoxdur və dünyada demokratiya yolunda inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edib, cavab verməyi məqsədəuyğun saymıram. Belə ki, hər bir halda Azərbaycan xalqı öz adət, ənənə, mentaliteti, hüqu düşüncəsi ilə fərqlənir. Bəziləri hətta dini normaları misal gətirərək evtanaziyanı rədd edə bi-

lər, guya evtanaziya dinimizə ziddir. Mən anlayıram ki, bizdə din dövlətdən ayrındır və dini mətnlər hüququn mənbəyi hesab edilmir. Lakin burada vətəndaşlardan söhbət getdiyini unutmaq olmaz ki, din cəmiyyətdən, vətəndaşlardan ayrı deyil. Bu baxımdan islam dininin bu məsələyə münasibətini qı-saca olaraq xarakterizə etmək zənnimcə pis olmazdı. Müqəddəs islam di-nində deyilir ki, insan Allahın yaratdığı ən kamil varlıqdır, Allah dünyadakı bütün maddi və mənəvi nemətləri insana xidmət etmək məqsədilə yaradıb. İnsana işgəncə, əzab-əziyyət vermək, onun şərəf və ləyaqətini alçaltmaq Al-lah qarşısında böyük günah sayılır. Belə olan halda əgər xəstə xəstəliyin son həddini yaşayırsa, işgəncə, əzab-əziyyət, dözülməz ağrıları çəkirsə evta-naziya islama zidd hesab etmək olarmı? Zənnimcə, bu kimi insanlar intiharı evtanaziya ilə qarışıq salır.

Zənnimcə bu problemin həlli ilə bağlı məsələ, yəni Azərbaycan Res-publikasında evtanaziyanın leqallaşdırılması və Cinayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsinin çıxarılması vətəndaşlar arasında geniş rəy sorğusunun keçiril-məsini zəruri edir. Əgər respondentlər evtanaziya institutunun ölkədə leqal-laşdırılması tərəfdarı kimi çıxış edərsə, onda hesab edirəm ki, cəmiyyətin hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətini nəzərə alaraq, bu məsələnin səmərəli həyata keçirilməsi mexanizminin yaradılması ətrafında düşünmək olar. Ola bilsin ki, cəmiyyətin ayrı-ayrı fərdləri tərəfindən bu hüququn icrası prosesində bəzi şəxslər tərəfindən sui-istifadəyə yol verilməsi şübhəsinin yaranmaması üçün bu məsələ ilə bağlı əlavə nəzarət mexanizmlərinin yara-dılması məqsədmüvafiq olardı.

Muhamməd Nəsbli

*DİN-in Polis Akademiyasının V kurs kursantı,
polis kiçik serjantı*

ÜMUMDÜNYA İNSAN HÜQUQLARI BƏYANNAMƏSİNİN DEMOKRATİK DÖVLƏT QURUCULUĞUNDA ROLU

Tanrı insana duymaq, hiss etmək, sevmək, sevilmək, qurub yaratmaq kimi üstünlüklər bəxş edib. İntellektli, dünyagörüşlü insan daim öz üzərində çalışaraq irəliyə doğru can atır, qurub yaradır. Azad, bilikli və hüquqa malik olan insan cəmiyyət üçün, dövlət üçün gərəkli işlər görür, ölkəsinin müstəqilliyi, inkişafı üçün öhdəsinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə çalışır. Yaradılışından kamil olan insanın yaşamaq, bərabərlik, azadlıq, mülkiyyət, toxunulmazlıq və s. hüquqları var.

İnsan hüquqlarının əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün insanlar eyni hüquqa malik olmalıdırlar. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, ayrılmaz hüquqları və azadlıqları var. Bu hüquq və azadlıqlar şəxsin cəmiyyət və digər şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Vətəndaşın hüquqları onun müəyyən dövlətə məxsusluğu ilə bağlıdırsa, insan hüquqları isə “bir insana, sadəcə, insan olduğuna görə sahib olduğu” əsas, təməl hüquqlar kimi başa düşülür. İnsan hüquqları ləyaqət, ədalət, bərabərlik, hörmət və sərbəstlik kimi ortaq dəyərlərə əsaslanır. Bu dəyərlər qanunla müəyyən edilir və qorunur.

İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyərə çevrilməsi üçün vahid yazılı sənədə olan böyük ehtiyac 1948-ci il dekabr ayının 10-da BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Həmin Bəyannamə insan hüquqları sahəsində ilk rəsmi sənəd olmasa da, miqyasına və əhəmiyyətinə görə şübhəsiz ki, birincidir. Aydındır ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi İkinci Dünya müharibəsinin dəhşətli nəticələrinə cavab olaraq qəbul edilmişdi. Bəyannamənin fəlsəfi əsaslarını «insan hər şeyin ölçüsüdür» ideyasına əsaslanan stoiklərin fəlsəfəsi, İntibah dövrünün humanist ruhu, maarifçilik fəlsəfəsinin ədalətli cəmiyyət konsepsiyası, iqtisadi liberalizm və siyasi plüralizm nəzəriyyələri təşkil edir.

Bəyannamədə təsbit edilmiş hüquqlar ümumbəşəri dəyərlərdir. Onlar hər kəsə, məhz insan olduğuna görə, mənsubdur. Kişi və ya qadın, uşaq və ya böyük, vətəndaş və ya əcnəbi, varlı və ya kasıb, güclü və ya zəif bütün

bunların heç bir əhəmiyyəti yoxdur: hər kəs insan olduğuna görə bərabər hüquqlara malikdir və ləyaqətinə hörmət edilməyə haqqı vardır.

BMT-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin əsas prinsipləri olan ayrı-seçkiləyin yolverilməzliyi və hüquq bərabərliyi bir çox dövlətlərin Konstitusiyasında, beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunub. Həmin prinsiplər adıçəkilən Bəyannamədən hələ 30 il əvvəl Şərqdə ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən bəyan olunub və bir çox dövlətlərdən əvvəl qadınlara kişilərlə bərabər seçki hüququ verilib, etnik və dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların bərabər hüquqları tanınıb. Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası insan hüquqları və demokratiyaya sadıq qalacağını bəyan etmiş, bu yolda bütün sınaqlardan mətinliklə çıxmış və demokratiyanın dönməzliyini bir daha təsdiq etmişdir.

Demokratik cəmiyyət və ya hüquqi dövlət dedikdə ilk öncə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi yada düşür. İnsan hüquqları müasir dünyamızın hər bir demokratik dövləti tərəfindən ən prioritet hesab edilən mövzulardan sayılır. Müstəqil Azərbaycanda da insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, onların müdafiəsi və daha da genişləndirilməsi dövlətin ən ali məqsədi elan edilib.

Bu ali məqsədin müəyyənləşdirilməsi, onun həyata keçirilmə mexanizmlərinin tapılması və reallaşdırılması, sözügedən sahədə hüquqi bazanın yaradılması isə müstəqil dövlətimizin qurucusu, Ümummillə lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. H.Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkədə hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində ardıcıl, sistemli və gələcəyə hesablanan islahatlara start verildi. Respublikamızda həyata keçirilən köklü islahatlarla Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin müddəalarını, müasir hüquq standartlarını və milli xüsusiyyətləri özündə birləşdirən, beynəlxalq prinsip və normalara tam uyğun olan hüquq sistemi yaradıldı. Bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət təsisatları yenidən formalaşdırıldı.

1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul edilən ümumbəşəri dəyərlərə və prinsiplərə söykənən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının məhz insan hüquq və azadlıqlarına həsr edilmiş böyük bir fəslində Bəyannamənin müddəalarına əsaslanan normalar öz əksini tapmışdır. Əsas Qanunun müddəalarından irəli gələn insan hüquq və azadlıqlarını əsas meyar kimi özündə əks etdirən qanunlar qəbul edilmiş, onların tətbiqi üçün təşkilati işlər görülmüş və insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu hesab edilir. Həmin maddədə daha sonra göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdıra, konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəa kimi təfsir edilə bilməz. Azərbaycan Respublikasının ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir. Beləliklə, konstitusiyanın qeyd edilən normalarının təhlili göstərir ki, bu normalar hüquqi dövlət quruculuğu prinsipinin və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin mahiyyətindən irəli gəlməklə cəmiyyətdə qanunun aliliyinə xidmət edir.

Demokratiya, inkişaf, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan və bir-birini şərtləndirən amillərdir. İnsan hüquqları müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlərin, ideologiyaların və mədəniyyətlərin mövcud olduğu müasir dünyamızda insanları və cəmiyyətləri birləşdirən ən əsas meyardır. Bəşər sivilizasiyasının ən müdrik kəşflərindən sayılan insan hüquqları bu gün hamının anladığı və anlamalı olduğu əvəzsiz nailiyyətdir. İnsan hüquqlarına hörmət, insan hüquqlarının qorunması müasir dünyaya qovuşmağın əsas yoludur.

Bu gün hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı demokratiya və insan hüquqlarına hörmət olmadan, sülh və əmin-amanlıq olmadan mümkün deyil.

Zamanın ağır keşməkeşlərindən keçən və taleyinin bütün sınaqlarından alnıaçıq çıxan, ümumbəşəri dəyərləri, sülh və ədaləti rəhbər tutan Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti bu gün qürur doğuran günlərini yaşayır. Çünki 2020-ci ilin Vətən müharibəsində torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi və ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması ilə xalqımız yalnız müstəqillik dövrünün deyil, son iki əsrlik tarixinin ən şanlı salnaməsini yaratdı.

Bu qələbə tariximizə möhtərəm Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli və cəsarətli siyasətinin, xalqımızın milli birliyinin, ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünün nəticəsi kimi həkk olunmaqla bərabər, həm də xalqımızın Ulu öndəri, böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin demokratik dövlətçilik ideyalarının təntənəsi oldu.

Рашад Мамедов

*Доцент кафедры «Гражданского права» Академии
Полиции Министерства Внутренних Дел
Азербайджанской Республики, полковник полиции,
доктор философии по праву, доцент*

ТРУДОВОЙ ДОГОВОР КАК ФОРМА ВЫРАЖЕНИЕ ПРАВО НА ТРУД

Среди прав и свобод человека Конституция Азербайджанской Республики, принятая всенародным голосованием от 12 ноября 1995 года, устанавливает и право на труд. Так согласно со ст. 35 Конституции АР, «труд является основой личного и общественного благосостояния. Каждый имеет право свободно выбирать на основе своей способности к труду вид деятельности, профессию, занятие и место работы. Никто не может быть принужден к труду. Трудовые договоры заключаются свободно. Никто не может быть принужден заключить трудовой договор» [1, ст. 35]. Закрепление основных прав и свобод граждан, в том числе права на труд, в Конституции Азербайджанской Республики непосредственно связано с объявлением основной целью государства обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина.

В Преамбуле Конституции Азербайджанской Республики среди намерений ее принятия также указано обеспечение всех людей достойным уровнем жизни в соответствии со справедливым экономическим и социальным порядком. Регулирование же трудовых прав и гарантий Конституцией обладает высшей юридической силой, преимуществом перед другими нормативно-правовыми актами, и уровень конституционных гарантий не может быть ограничен какими-либо нормативно-правовыми актами. И это подтверждает, что право на труд реализуется посредством заключение трудового договора.

Процедура заключение, изменение и прекращение трудового договора регулируется нормами Трудового Кодекса Азербайджанской Республики (далее ТК АР), принятый парламентом Азербайджанской Республики 1 февраля 1999 г. и вступивший в силу с 1 июля того же года. По своему объему и содержанию он значительно превосходит Кодекс законов о труде Азербайджанской ССР (далее — КЗоТ АР) от 1971 г. Так как, новый ТК АР устранил многие пробелы, имевшиеся в

КЗоТ АР. ТК АР имеет множество удачных правовых решений, а также не лишен и недостатков, о которых мы поговорим ниже.

ТК АР можно считать не только нормативно-правовым актом, обладающим высшей юридической силой в сфере регулирования социально-трудовых отношений, но и самым влиятельным и необходимым актом по сравнению с другими нормативно-правовыми и подзаконными актами, потому что он охватывает и регулирует весь комплекс отношений, входящих в предмет трудового права. Поэтому не случайно ТК АР занимает первое место в системе нормативно-правовых актов, входящих в систему трудового законодательства Азербайджанской Республики [2, ст. 1].

Основным юридическим фактом возникновения правоотношений является трудовой договор. Согласно ч.5 ст. 3 ТК АР, трудовой договор - письменный договор, заключаемый в индивидуальном порядке между работодателем и работником, отражающий основные условия трудовых отношений, права и обязанности сторон [2, ст. 3]. По нашему мнению данное понятие можно считать устаревшим. Главным причиной тому является последнее изменение, внесенные законодателем. Согласно с ч. 5-1 ст. 3 ТК АР, уведомление о трудовом договоре — электронный документ, который вносится работодателем в электронную информационную систему посредством усиленной электронной подписи соответствующего органа исполнительной власти (далее — электронная информационная система) с целью электронной регистрации заключения трудового договора, внесения в него изменения или его аннулирования в данной электронной информационной системе, за исключением случаев, установленных частью 2-1 статьи 7 ТК АР. Из сказанного можно прийти к выводу, что на сегодняшний день трудовой договор заключается в электронном виде, за исключением случаев, установленных частью 2-1 ТК АР [2, ст. 3]. То есть, трудовые отношения возникают после регистрации внесенного в электронную информационную систему посредством усиленной электронной подписи уведомления о трудовом договоре и направления работодателю электронной информации об этом. Данный подход законодателя можно считать удачным. Но, данное изменение не охватило понятие трудового договора, что и в дальнейшем требует внесение соответствующих изменений для правильной трактовки данного понятие в будущем.

Есть и другие недостатки в нормах Трудового Кодекса о трудовом договоре как центрального института трудового права. Так, девятая глава ТК АР («Правовые нормы, регулирующие аттестацию работников и рабочих мест») также совершенно не согласуется с общей системой третьего раздела ТК АР. Дело в том, что в состав такого правового института, как трудовой договор, включены только: во-первых, прием на работу, т.е. порядок заключения трудового договора, во-вторых, порядок перехода на другую работу, т.е. изменение трудового договора, и в-третьих, нормы, регулирующие порядок расторжения трудового договора. Таким образом, вопросы правового регулирования аттестации работников и рабочих мест не соответствуют рамкам этого раздела. Думаем, было бы целесообразнее дать нормы, регулирующие вопросы аттестации, в отдельной главе.

В юридических литературах не рассматривается соотношение аттестации работников и испытательного срока при приеме на работу, а в трудовом законодательстве не установлено четкая грань между ними. Оба субинститута входят в состав института трудового договора. Главной причиной соотношения испытательного срока и аттестации работников является их цели. И в законодательстве и в юридических литературах целями данных институтов по нашему мнению, являются одинаковыми.

Отметим, что исследования вопросов заключения, изменения и прекращения трудового договора велись как отечественными (И.И.Исмайлов, М.Б.Расулов, А.М. Касумов и др.), так и зарубежными учеными (А.М. Куренной, К.Н. Гусов, О.В. Смирнов, С.П. Маврин, Е.Б. Хохлов, А.Ахметов, Г. Ахметова, В.И. Егоров, Ю.В. Харитонов, Ю.П. Орловский, А.Ф. Нуртдинова и др). Но несмотря на это до сих пор не сформировалась единая точка зрения относительно соотношений субинститутов трудового договора испытание при приеме на работу и аттестация работников. Считаем целесообразным, остановиться на данном вопросе и рассмотреть основные цели упомянутых выше субинститутов. По мнению А.А.Пестриковой, цель испытание при приеме на работу—проверка делового качество работника. ...Недостаточная квалификация работника может быть констатирована только по результатам аттестации [10, с. 47;101]. Аналогичной позиции придерживаются российские ученые С.П. Маврин, М.В.Филиппова, Е.Б.Хохлов, которые считают, что «при заключении

трудового договора может обусловлено соглашением сторон испытание в целях проверки соответствия работника поручаемой ему работе». Раскрывая цели аттестации работников, авторы пишут: «... несоответствие может быть следствием одной из двух причин: состояния здоровья либо недостаточной квалификации, препятствующих продолжению данной работы» [9, с. 162;195].

Интересным является подход к данной проблеме Ю.П.Орловского, по мнению которого целью испытания при приеме на работу является проверка соответствия работника поручаемой ему работе. Комментируя норму Трудового Кодекса Российской Федерации, именуемое «расторжение трудового договора по инициативе работодателя» автор считает, что увольнение работника по данному основанию допустимо при условии, если несоответствие работника занимаемой должности вследствие его недостаточной квалификации подтверждено результатами аттестации» [7, с. 149;173].

К данному вопросу более подробно подошли В.И. Егорова и Ю.В. Харитонова, которые раскрывают цели испытание при приеме на работу. Авторы отмечают: «устанавливая испытание новому работнику, принимаемому на работу, работодатель стремится подстраховаться от вероятности принятия на работу недобросовестного работника, неспособного соблюдать и исполнять установленный работодателем трудовой распорядок компетентно и квалифицированно выполнять свою трудовую функцию». Говоря о проведении аттестации работников, авторы считают, что «работодатель не вправе расторгнуть трудовой договор с работником по причине его недостаточной квалификации, если в отношении этого работника аттестация не проводилась либо аттестационная комиссия пришла к выводу о соответствии работника занимаемой должности» [4, с. 251-252; 354]. Другие авторы тоже придерживаются подобной позиции [3, с. 101; 6, с. 132, 148; 8, с. 135, 162-163; 11, с. 174, 230].

Обратим внимание на ст. 51 ТК АР, в котором говорится, что трудовой договор может заключаться с установлением испытательного срока в целях проверки профессионального уровня работника, умения им исполнять соответствующие трудовые функции [2, ст. 51]. Согласно с ч. 1 ст. 65 ТК АР, «в целях проверки профессионального уровня работников, выявления их соответствия специальности, профессии, занимаемой должности...» [2, ст. 65]. По нашему мнению, устанавли-

вая в трудовом законодательстве норм аттестации работников и испытательного срока при приеме на работу законодатель должен четко разграничить данные понятие. Из вышеуказанного можно прийти к выводу, что они играют одну и ту же роль. К примеру, работник заключил трудовой договор с работодателем с условием прохождения испытательного срока на три месяца. После того как работник успешно прошел испытательный срок и работодателем было выявлено, что работник способен соблюдать и исполнять установленный им трудовой распорядок компетентно и квалифицированно выполнять свою трудовую функцию. А через год или два он должен пройти аттестацию, чтобы признать соответствует ли он занимаемой должности. Насколько это выглядит логично? И насколько это справедливо в отношении работника? Но, не пора ли нам покончить со старыми стереотипами и перейти в плоскость нового мышления? В связи с этим интересным является мнение А.М.Куренного, который отмечает, что «... создавая любую норму, нужно посмотреть с разных сторон, покрутить, что будет так или иначе» [5, с. 9]. Поэтому считаем целесообразным дополнить ст. 66 ТК АР, «работник, заключивший трудовой договор с работодателем с условием испытательного срока аттестации не подлежит».

Как в трудовом законодательстве, так и в науке трудового права, условия трудового договора разделяются на две группы: необходимые (или конститутивные) и дополнительные (факультативные) условия трудового договора [12, с. 205]. Как отмечают авторы учебника «Трудовое право», «... как необходимые, так и факультативные условия имеют определенную юридическую значимость: они являются обязательными для сторон; влияют в той или иной мере на судьбу трудового договора и возникающих на его основе трудовых правоотношений; их невыполнение должно влечь определенные правовые последствия» [12, с. 205]. Из приведенного можно прийти к следующему выводу, что в содержании трудового договора отражаются не только основные условия, как определено в юридической дефиниции трудового договора, но и также дополнительные (факультативные) условия.

Заслуживает на внимание в контексте указанного точка зрения А.Ф. Шерданцева, который отмечает: «если норма права – это первичный элемент права, определенное высказывание, то понятия и термины (слова) необходимый материал их создание и существования» [13,

с. 38]. Далее не менее значимо его утверждение: «понятия характеризуются содержанием (совокупность существенных признаков) и объемом (класс предметов, мыслимых в понятии)» [13, с. 40].

Поэтому считаем, что установленное в ч.5 ст.3 ТК АР понятие трудового договора не полностью охватывает весь массив его содержания и требует юридико-технического уточнения.

В действительности устранение данных проблем в ТК АР, будет способствовать правильному толкованию, осмыслению норм трудового законодательства Азербайджанской Республики.

Литература:

1. Конституция Азербайджанской Республики. Баку, 2013.
2. Трудовой Кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 1 февраля 1999 года № 618-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.04.2015 г.). «Собрание законодательства Азербайджанской Республики», 1999 год, № 4.
3. Ахметов А., Ахметова Г. Трудовое право Республики Казахстан. Учебник.– Алматы: «Нур-пресс», 2005.
4. Егорова В.И., Харитоновна Ю.В. Трудовой договор. Учебное пособие. М.: Кнорус, 2007.
5. Журнал «Трудовое право», № 2(120), 2010.
6. Киселев И.Я. Трудовое право России и зарубежных стран. Международные нормы труда. М., 2005.
7. Комментарий к Трудовому Кодексу Российской Федерации. Под отв. ред. д. ю. н., проф. Ю.П. Орловского. М., 2009.
8. Комметария к Трудовому Кодексу Азербайджанской Республики. Под отв. ред. д. ю. н., проф. А.М.Касумова. Баку, Адиллоглы, 2007.
9. Маврин С.П., Филиппова М.В., Хохлов Е.Б. Трудовое право России. СПб, 2005.
10. Пестрикова А.А. трудовой договор: учебное пособие. Самара, 2010.
11. Трудовое право. Учебник. / В.И. Семенов, В.Н. Артемова, Г.А.Василевич и др./ Под общ. ред. В.И.Семенкова. 2-е изд. Перераб. и доп. Минск, Амалфея, 2002.
12. Трудовое право: учеб. / Н.А.Бриллиантова и др. Под ред. О.В. Смирнова.-2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006.
13. Шерданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012.

MÜNDƏRİCAT

Daanov C.	İnsan hüquqlarının təminatı dövlətin ali məqsədidir7
Əliyeva S.	Azərbaycanda insan hüquqları üzrə müvəkkilin (ombudsmanın) statusu..... 12
Adilov N.	Azərbaycanda mediasiya islahatlarının insan hüquqlarının müdafiəsinə müsbət təsiri.....21
Səfixanlı A.	Milli İnsan Hüquqları institutlarının fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq norma və prinsiplər.....26
Süleymanov C.	
Eyvazov H.	Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tarixində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları29
Vəliyev İ.	Birləşmək hüququ: hüquqi tənzimlənmə və fəlsəfi mahiyyət34
Əsgərov N.	Qüvvədə olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin bəzi məsələlərinə dair42
Nəcəfquliyev R.	Ekstremizmə əks-təsir siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikası prezidentinin fəaliyyəti48
Шукюров Ш.	Взаимодействие правоохранительных органов по обеспечению и защите прав и свобод человека и гражданина.....56
Səlimov M.	Cinayət təqibini istisna edən halların tətbiqinin hüquqi nəticələri67
Qəfərov M.	
Qəfərli M.	Cinayət prosesində xüsusi bilikdən istifadə haqqında.....72
Əliyev M.	Vətəndaşların sosial xidmət hüquqlarının həyata keçirilməsində Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial siyasət konsepsiyasının rolu83
Əsgərova M.	Qanunla münaqişədə olan uşaqların dinlənilmək hüququnun beynəlxalq standartları.....92
Əliyev E.	Azərbaycanda insan hüquqları: anlayışı və təminat sistemi.....98
Qasimov S.	İnsan hüquqlarının dini-fəlsəfi və hüquqi mahiyyətinə müqayisəli yanaşma.....107

Səlimov R.	Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı 114
İmanlı M.	İnsan hüquqları ali dəyərlər kimi: qədim dövrlərdən zəmanəmizədək 120
Həsənzadə S.	Ailənin hüquqları..... 127
Əliyev A.	Qohumlar əleyhinə ifadə verməyə məcbur etmənin yolverilməzliyi prinsipi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi kontekstində 143
Rumzadə R.F.	Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının yeri..... 150
İsmayılov A.	Bəzi xarici ölkələrin cinayət prosesində xüsusi icraatların yeri və rolu..... 153
Heydərov V.	“İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə” Konvensiyasının fakültativ protokolu və Azərbaycanda milli preventiv mexanizm 158
Abbasov N.	Məhkəmə ekspertizası növlərinin nəzəri təsnifatının inkişafı tendensiyası 161
Mövsümova F.	İnzibati xətanın icraati zamani məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətin əlamətlərinin dərhal aşkar edilməsi 173
Həsənova Ş.	Müasir beynəlxalq hüquqda ekoloji insan hüquqları... 177
Həbibova S.	Azərbaycan Respublikasında vicdan azadlığının konstitusion-hüquqi tənzimi 183
Yaqublu O.	Mənzil oğurluqların istintaqında mütəxəssisin iştirakı, onun hüquq və qanuni mənafeyinin qorunmasında qanunvericilikdə olan aktual problemlər..... 190
Məmmədov O.	
Hüseynov N.	Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı 198
İmaməliyeva Ü.	Zorakılıq və onun sosial nəticələri..... 209
Садков А.	Социализация частного права в русле идей всеобщей декларации прав человека (на примере Российской Федерации)..... 215

Rəhimov A.	Əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyanın tətbiqi və əmək məcəlləsinin tətbiq edildiyi bəzi digər iş yerləri və qulluqçulara münasibətdə mübahisələrin həllində alternativ həll imkanları.....	219
Чесноков А.	Подсудность как ценность права: вопросы генезиса.....	235
Салимова Л.	Некоторые международно-уголовные проблемы применения Конвенции о геноциде.....	239
Əlizadə N.	Mənzil toxunulmazlığı hüququnun qanunvericilikdə təsbiti və onun pozulması ilə bağlı cinayət məsuliyyətinin əsasları	256
Əliyev E.	İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasında məhkəmə ekspertizasının rolu.....	265
Qasımov R.	Milli və beynəlxalq müstəvidə mənzil toxunulmazlığı hüququnun qorunması	270
Vəliyev R.	Psixi pozuntu (xəstəlik) - fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasının hüquqi əsası kimi	276
Скачко А.	Новеллы трудового законодательства Российской Федерации в контексте защиты прав и свобод сотрудников органов внутренних дел России и членов их семей	283
Vəliyev A.	Sosial dövlət və sosial xidmət	287
Kəngərli İ.	Dövlət milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin əsas subyekti kimi.....	293
Mehdiyeva S.	Uşaqların ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququ ...	298
Xəlilov E.	Beynəlxalq hüquqi aspektlərdə insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı bəzi problemlər.....	304
Cəfərli G.	Vergi cinayətləri ilə mübarizədə şərti məhkumətnə institutunun tətbiqi: humanizm və motivasiya.....	309
Tağıyev M.	İnzibati xətlər qanunvericiliyinin tətbiqi və icrasına prokuror nəzarətinin hüquqi əsasları.....	317
Ağayeva Y.	Müasir cəmiyyətdə mülkiyyət hüququnun nəzəri və təcrübi məsələləri.....	324

Fətullayeva M.	Mülki hüquq və azadlıqların tənzimlənməsində beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı təsiri330
Abbasova N.	Silahlı qüvvələrin konstitusion-hüquqi vəziyyəti335
İbayev R.	Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin maddi və prosessual normalarının tətbiqi problemləri barədə bəzi qeydlər340
Əlizadə A.	İnzibati hüquqi-tənzimləmə mexanizmi: nəzəriyyə və təcrübənin aktual problemləri349
Məmmədov S.	Mirasdan məcburi pay institutunda mövcud olan bəzi hüquqi problemlər355
Старожилова Н.	Юридические основания ограничения прав и свобод в деятельности органов полиции362
Şəmistanlı A.	Publik hüquqi şəxslərin məhkəmə aidyyəti369
Məmmədova Y.	Bullinq və onun hüquqi nəticələri376
Ələkbərli M.	İnzibati Xətalər Məcəlləsinin maddi və prosessual normalarının tətbiqi təcrübəsi, maddi və prosessual hüquq normaları haqqında381
Əliyeva G.	Təhlükəsizlik və insan hüquqlarının müdafiəsinə dair qanunvericiliyin mahiyyəti387
Насијева G.	Məişət zorakılığına qarşı mübarizə: nəzəri aspektlər ..396
Насибəyli A.	Azərbaycan tibb qanunvericiliyinin bəzi bioetik aspektləri və insan hüquqları401
Cəbi G.	Publik hüquqi şəxslərin inzibati-hüquqi statusu və idarəetmənin bir sıra məsələləri haqqında406
Əliyev Ş.	Odlu silah yaralanmalarının xarakterik əlamətləri412
Кочкин А.	Некоторые особенности формирования административных ресурсов в публично-государственных органах: семиотический анализ416
Abikenova G.	
Aidarova L.	Theoretical and legal understanding of citizenship of the republic of Kazakhstan421
Дулдашева Р.	Семейно-бытовое насилие: вопросы административной ответственности и профилактики427
Əmirli İ.	İnsan hüquqlarına münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi problemləri439

Bayramova M.

Həsənzadə A. Xarici ölkələrin qanunvericiliyində məişət zorakılığı barədə445

Məmmədov M. Azərbaycan Respublikasında konstitusion prosesin inkişaf mərhələləri460

Əliyeva A. Evtanaziyanın hüquqi aspektləri.....465

Nəsibli M. Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsinin demokratik dövlət quruculuğunda rolu.....468

Мамедов Р. Трудовой договор как форма выражение право на труд471

MÜASİR DÖVRDƏ İNSAN HÜQUQLARININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANSIN
MATERİALLARI

BAKI - 27 dekabr 2022-ci il

Yığılmağa verilmişdir: 10.12.2022
Çapa imzalanmışdır: 22.12.2022
Tiraj 300; format 70x100; ş.ç.v. 60,25
“Bakı” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur